

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**AMERİKALI MİSYONERLERİN OSMANLI ANADOLUSU'NDAKİ
EĞİTİM FAALİYETLERİ (1820-1900) VE BUNUN OSMANLI TOPLUM
YAPISINA ETKİLERİ**

Doktora Tezi

Ayşe AKSU

İstanbul, 2010

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**AMERİKALI MİSYONERLERİN OSMANLI ANADOLUSU'NDAKİ
EĞİTİM FAALİYETLERİ (1820-1900) VE BUNUN OSMANLI TOPLUM
YAPISINA ETKİLERİ**

Doktora Tezi

Ayşe AKSU

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Faruk Bayraktar

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi AYŞE AKSU'nun AMERİKALI MİSYONERLERİN OSMANLI ANADOLUSU'NDAKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ (1820-1900) VE BUNUN OSMANLI TOPLUM YAPISINA ETKİLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.12.2010 tarih ve 2010-22/30 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 24/12/2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MEHMET FARUK BAYRAKTAR
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA KAZICI
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. YURDAGÜL MEHMEDOĞLU
4) Jüri Üyesi : PROF. DR. FAHRİ KAYADİBİ
5) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. İRFAN BAŞKURT

1. 1. Han, Çarşı, Kahvehane Merkezli Din Eğitimi
1. 2. Ev Merkezli Din Eğitimi
1. 3. Kitap Dağıtıcılarının ve Kitap Çerçilerinin Din Eğitimine Katkıları
1. 4. “Cer Usulü” Din Eğitimi
1. 5. Okuma Yazma Seferberliği
1. 6. Amerikan Teknolojisinin Din Eğitimi Yolunda Kullanılması

3. PROTESTANLIK TELKİNLERİ KARŞISINDA TÜRKLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURUMSAL DİN EĞİTİMİ: MİSYONERLERİN AÇTIĞI EĞİTİM KURUMLARI

1. YERLEŞME DÖNEMİNDE AÇILAN BASİT MÜFREDATLI OKULLAR

2. AMERİKAN İLAHİYAT OKULLARI VE TEOLOJİ OKULLARI

2. 1. Bebek İlahiyat Okulu (1841-1862)
2. 2. Pera (Beyoğlu) Yatılı Kız İlahiyat Okulu (1845-1862)
2. 3. Tokat İlahiyat Okulu (1855-1860)
2. 4. Harput Teoloji Okulu (1859-1916)
2. 5. Antep Kız İlahiyat Okulu (1860-1922)
2. 6. Harput Kız İlahiyat Okulu (1863-1907)
2. 7. Merzifon İlahiyat Okulu (1865-1881)
2. 8. Merzifon Teoloji Fakültesi (1881-1918)
2. 9. Maraş Teoloji Okulu (1866-1914)
2. 10. Adana Kız İlahiyat Okulu (1884-1927)

3. AMERİKAN YÜKSEK OKULLARI (HIGH SCHOOLS)

3. 1. Pera (Beyoğlu) Erkek Yüksek Okulu (1834-1837)
3. 2. Antep Erkek Yüksek Okulu (1851-1864)
3. 3. Maraş Erkek Yüksek Okulu (1860-1863)
3. 4. Mardin Kız Yüksek Okulu (1861-1920)
3. 5. Mardin Erkek Yüksek Okulu (1862-1920)
3. 6. Sivas Yatılı Kız Yüksek Okulu (1864-1918)
3. 7. Merzifon Yatılı Kız Okulu (1865-1938)
3. 8. Maraş Yatılı Kız Yüksek Okulu (1865-1879)
3. 9. Haçın Ev Okulu (1880-1920)
3. 10. Bursa Yatılı Kız Yüksek Okulu (1869-1928)
3. 11. Erzurum Kız Yüksek Okulu (1869-1918)

3. 12. Harput Erkek Öğretmen Okulu (1870-1878)
3. 13. Üsküdar Amerikan Kız Yüksek Okulu (1871-1890)
3. 14. Manisa Yatılı Kız Okulu (1871-1885)
3. 15. Kayseri Erciyes (Argeus) Erkek Yüksek Okulu (1871-1901)
3. 16. Erzurum Erkek Yüksek Okulu (1872-1918)
3. 17. Bahçecik (Bithinya) Kız Yüksek Okulu (1873-1885)
3. 18. Adapazarı Ermeni Kız Yüksek Okulu (1885-1921)
3. 19. Talas Kız Yüksek Okulu (1873-1917)
3. 20. Van Yatılı Kız Okulu (1878-1922)
3. 21. İzmir Yatılı Kız Okulu (1878-1926)
3. 22. İzmir Erkek Yüksek Okulu (1879- 1902)
3. 23. Bahçecik (Bithinya) Erkek Yüksek Okulu (1879-1915)
3. 24. Merzifon (Harbinger) Yüksek Okulu (1881- 1886)
3. 25. Bitlis Erkek Yüksek Okulu (1881-1922)
3. 26. Van Erkek Yüksek Okulu (1882-1918)
3. 27. Sivas Öğretmen Okulu (1878-1918)
3. 28. Adana Yatılı Kız Okulu (1882-1908)
3. 29. Yozgat Erkek Yüksek Okulu (1888-1894?)
3. 30. Talas Erkek Yüksek Okulu (1889-1917)
3. 31. Maraş Erkek Akademisi (1891-1914)
3. 32. Haçin Erkek Yüksek Okulu (1893-1914)
3. 33. Aziz Pavlus Enstitüsü (1888-1926)

4. KOLEJLER DÖNEMİ

4. 1. Antep Orta Türkiye Koleji (1876-1924)
4. 2. Fırat Erkek Koleji (1878-1918)
4. 3. Fırat Kız Koleji (1879-1918)
4. 4. Maraş Orta Türkiye Kız Koleji (1882-1923)
4. 5. Merzifon Anadolu Koleji (1886-1924)
4. 6. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji (1890-1971)
4. 7. İzmir Uluslararası Erkek Koleji (1903-...)
4. 8. İzmir Uluslararası Kız Koleji (1902-...)
4. 9. Van Koleji (1913- ?)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİSYONERLERİN YETİŞTİRDİĞİ YENİ HIRİSTİYAN MODELİ

1. Protestanlığı Algılama ve Yaşama Biçimleri

1. 1. Takva Sahibi Olmak

1. 2. Ahlaki Özelliklerindeki Değişimler

1. 2. 1. Dürüstlük
1. 2. 2. Yumuşak Huyluluk
1. 3. İçkiden Uzaklaşma
1. 4. Sebt Günlerine Riayet
1. 5. Yaşadıkları Fizik Ortamın Temiz, Modern ve Kullanışlı Bir Hal Alması
1. 6. Değişen Aile Modeli
2. “Gerçek Dini” Öğrenmek, Yaşamak ve Başkalarıyla Paylaşmak İçin Gösterdikleri Çabalar
 2. 1. Eski Kilisenin Baskılarına Direnenler
 2. 2. Okumaya ve Öğrenmeye Hassasiyet Gösterilmesi
 2. 3. Protestanların Diğerlerini de Aydınlatma Gayretleri
 2. 4. Kiliseleri ve Okulları Maddi Açıdan Destekleyen Kişiler ve Cemaatler
 2. 5. Protestanların ABCFM’den Bağımsız Olarak Kendi Problemlerini Çözmek İstemeleri ve Bu Amaçla Kurdukları Cemiyetler
3. Misyonerleri ve Amerika’yı Tanıdıktan Sonra Değişen Dünya Görüşleri
 3. 1. Amerikan Hayat Tarzını Kabullenmeleri, Modern Alet ve Makineleri Kullanmaya Başlamaları
 3. 2. Amerika’nın Rüyalari Süsleyen Ülke Konumuna Gelmesi

SONUÇ
KAYNAKÇA
EKLER

KISALTMALAR

A.B.C.F.M.	:American Board of Commissioners for Foreign Missions
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.md.	: adı geçen madde
ACG	: American College for Girls
Ans.	: ansiklopedi
Bkz.	: bakınız
c.	: cilt
CMS	: Church Missionary Society
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı Ansiklopedisi
drl.	: derleyen
Msy. bn.	: misyoner bayan
Msy.	: misyoner
Rev.	: reverand
s.	: sayfa
S.	: sayı
ss.	: sayfa sayısı
Vol.	: volume
W.B.M.P.	: Woman’s Board of Missions for The Pasific
Y.M.C.A.	: Young Men’s Christian Association

GİRİŞ

1. PROBLEM

Osmanlı coğrafyasına Protestanlığı tebliğ için gelen American Board misyonerlik teşkilatı mensuplarının, yüzyılı aşan bir dönemde (1820-1924) çeşitli metotlarla ve açtıkları kurumlarla bu amaçlarını gerçekleştirmek için çaba sarf ettikleri bilinmektedir. Ancak ülkemizde çeşitli araştırmalara konu olmuş bu uzun soluklu çabalar, daha çok ikincil kaynaklara ve yorumlara dayanılarak ve alıntı tekrarları yapılarak ele alınmış gibi gözükmektedir.¹ Söz konusu araştırmalarda misyonerlerin “Osmanlı toplumundaki Rum ve Ermenilere yönelik çalıştıkları” sık sık vurgulandığından, Arnavutları, Bulgarları, Arapları, Nasturileri, Alevileri, Kürtleri ve nihayet Türkleri de içine alan Evangelizasyon projesi ister istemez, Ortodoks, Gregoryen ve Katolik cemaatlerinin Protestanlaştırılması çalışması şeklinde daraltılmaktadır. Bu durumda bahsedilen cemaat mensuplarından Protestanlığa geçenlerin, cemaat liderlerinden veya toplumdan fazla bir tepki görmediklerini düşündürmektedir. Çünkü bu geçiş, aynı din içerisindeki iki mezhep arasında gerçekleşmiştir. Özellikle okulların tanıtımı, sondaj usulüyle derinlemesine bir yaklaşımla değil, ekseriyetle kısa bir tarihçe vermek suretiyle toplu bir bakışla verilmektedir.

Halbuki Amerikalı misyonerler, Rum ve Ermeni cemaatlerinin bütün inanç dünyalarını sarsacak, hayat tarzlarını değiştirecek mesajlarla gelmişlerdi. Bu mesajlarını din adamlarıyla, cemaat ileri gelenleriyle ve halktan kimselerle tartışmışlar, gittikleri yolun ve yaşadıkları hayatın yanlışlarını göstermişler, onlara her fırsatta ve değişik metotlarla yeni dini telkin etmişlerdi. Tanzimat ve Islahat fermanlarının gayri müslimlere getirdikleri rahat ortamla birlikte hız kazanan bu hareket, Osmanlı Devleti’nin hemen hemen bütün şehirlerine, köy ve kasabalarına yayılmış, yüzyılın sonuna kadar da halkı Protestanlaştırma faaliyetleri nihayet bulmamıştır. Buna mukabil Rum ve Ermeni ruhbanının, cemaat

¹ Ülkemizdeki yabancı okullar, hususen Amerikan okulları üzerine yapılmış çalışmaların tümünü bir araya getiren ve haklarında değerlendirmeler yapılan bir makale için bkz. Ayşe Aksu, “Türkiye’deki Yabancı Okullar Üzerine Yapılan Çalışmalar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2008, S. 12, C. 6, s. 207-241.

liderlerinin ve değişik kesimlerinin Amerikalılara tepkileri son derece şiddetli olmuş, bu tepki, adeta devlet yetkililerinden daha kapsamlı bir boyutta yüzyılın sonuna kadar mütemadiyen, aynı kararlılıkla devam etmiştir. Bazı araştırmalarda misyonerlerin ve Protestanlığı kabul edenlerin kendi dindaşlarından tepki gördükleri dile getirilmiş olsa da bu bahis fazla detaylandırılmış değildir. O nedenle misyonerlerin Rum ve Ermeni cemaatlerinden gördükleri çeşitli tepkilerin tarihi seyir içerisinde araştırılması, paralelinde Türklerin tepkilerinin de ele alınması gerekmektedir.

Okullaşma çalışmalarının 1870'lerden sonra yaygınlaşmaya başladığı, 1890'lardan sonra yoğunlaştığı görülmektedir. Bugünkü anlamda ilkokuldan teoloji okullarına kadar değişik türlerde açılan okullardan, daha ziyade "misyoner kolejleri" öne çıkartılma eğilimi belirgin şekilde araştırmalarda öne çıkmaktadır. Bir anlamda kolejlerin, gayrı müslim azınlık çocuklarının yanı sıra Müslüman çocuklarını da Protestanlaştırdıkları, dolayısıyla çok zararlı olduklarının altı kalın hatlarla çizilmeye çalışılmaktadır. Oysa Amerikan kolejleri, aşağıda da kısmen değinileceğı üzere, kişileri doğrudan Protestanlaştıran kurumlar değillerdi. Ondan çok daha etkili olan kurumların başında kız ve erkekler için açılan "yatılı yüksek okullar", ikinci olarak da yerli din adamlarının ve hanım tebliğci ve öğretmenlerin yetiştirildiğı ilahiyat okulları geliyordu. Kolejlerin öğrenci profiline bakıldığında bunların büyük bölümünün, "evlatlarının dininin değiştirilmesini istemeyen" Rum, Gregoryen ve ileride Müslüman ebeveynlerin çocukları oldukları görülür. Kaldı ki misyoner raporlarında yüksek okullardan mezun öğrenci modelleri sunulurken, onların nasıl Protestanlaştıkları ve kiliseye üye oldukları detaylı bir şekilde aktarılırken; kolejli öğrenci modellerinde bu yöne vurgu yapılmaz, yurtdışında nerelerde eğitim aldıkları anlatılır ya da zaten Protestan aile çocuklarının teoloji okullarına girdikleri zikredilir.

Mevcut çalışmalarda öne çıkan bir diğer bakış açısı, Amerikan faaliyetlerinin ve eğitim çalışmalarının Ermeni olaylarıyla bir bağlantı kurularak aktarılması, söz konusu olayları nasıl etkilediğı üzerinde durulmasıdır. Oysa "Ermeni olaylarından" çok önceleri çalışmalarına başlamış olan misyoner eğitimciler, Ermeni ve Rumlar arasında ortalama üç

nesil (1820-1895) yeni bir Hristiyan erkek ve kadın kimliği yetiştirmiş, birbirinden farklı dünya görüşüne sahip bu üç nesil Osmanlı topraklarında değişik nüfus hareketleri oluşturmuş, basın, yayın ve edebiyat birikimi vücuda getirmiş, adadilleri üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bütün bunlar yalnızca Ermeni olaylarının saikleri bağlamında değerdendirildikleri takdirde bahsedilen gelişim ve oluşumlar, bilerek veya bilmeyerek, gündem dışı bırakılmış olmayacak mıdır? Öte yandan Osmanlı tebeası olan ve geleneksel Şark hayatı yaşayan Rum ve Ermeni kadınların modern yaşamı benimsemeleri, okullaşma olgusunu benimsemeleri süreci, Müslüman kesimin Batılı okul modeliyle tanışması ve onu benimsemesi, Ermeni olaylarından çok önceki aşamalar olduğu halde, bunların geniş ölçekli araştırmalarla ortaya konmaması akademik bir ihmal olmaz mı?

Dolayısıyla Amerikalıların yetiştirdiği bu yeni modeli tanımlamadan, Amerikalı okullarda hangi müfredatlardan geçtiklerini, oralarda hangi ders kitaplarını okuduklarını ortaya çıkarmadan, “Amerikan faaliyetleri-Ermeni olayları” ilişkisinin kurulması ve tartışılması sağlıklı bir zeminden yoksun kalmaktadır. Bir de buna Batıda gelişen fikri akımlar (Helenleşme, milliyetçilik, ulus-devlet, Pozitivizm) çerçevesinde o dönemdeki Protestan Rum ve Ermeni yazarların (ya da değişik hareket önderlerinin) gazete, dergi veya müstakil kitaplardaki yazılarının yeterince incelenmediği, o yazılarda devlete, milliyetçiliğe, Batı dünyasına ve modern hayata nasıl bir yaklaşım sergilediklerinin gün yüzüne çıkarılmadığı eklenirse Osmanlı’nın azınlıklar probleminin tam manasıyla vuzuha kavuşturulduğunu söylemek zor görünmektedir.

Bugüne kadar hemen her araştırmada Amerikalı misyonerler-Ermeniler ilişkisi üzerinde durulmuş, onların Rumlarla ilgili projeleri gündeme gelmemiştir. Çünkü yaygın kanaat, American Board’ın Rumlarla çalışmayı daha ilk başlarda bırakmış olduğu yönündedir. Halbuki bu teşkilat yüzyılın sonuna kadar Rumlarla ilgili çalışmalarını sürdürmüş, Ermeniler kadar başarılı olmamakla birlikte, onlardan da emeğinin karşılığını almıştır. Bir başka deyişle Amerikalı misyonerlerin Ermenilerde oluşturdukları milliyetçilik ve bağımsızlık şuurunun, aynı şekilde Rumlarda da görülme ihtimali yüksektir. Ancak bu

konuda da ciddi bir araştırma yapıldığı söylenemez. Bu durumda Amerikan faaliyetlerinin, kendi ifadeleriyle, halkı eğitme/aydınlatma/uyandırma faaliyetleri ile kurumsal eğitim/tebliğ faaliyetleri, istenilen düzeyde ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmamış olması bir problem teşkil etmektedir.

2. ÖNEM

Ülkemizin eğitim tarihinde yabancı okullar, bunun içerisinde de Amerikan okulları, günümüz eğitim kurumlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Klasik eğitim anlayışımızı terkederek Batılı tarzdaki modern eğitim kurumlarını kabul ettiğimiz XIX. yüzyılda, bilhassa Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yaygınlık kazanan ve buradaki insanları Batı dünyasının değerleriyle, bilimiyle, günlük yaşantısıyla tanıştıran Amerikan okullarının bu kabulde etkisi olduğu düşünülebilir. Kaldı ki Sultan II. Abdülhamid yönetiminin bu okullara engel olmak maksadıyla modern eğitim kurumları açtığı ileri sürülmektedir.² Bu bağlamda söz konusu okulların iç yapısının (yönetim anlayışı, müfredatı, geçirdiği değişiklikler, din eğitimi, öğretmen kadrosu, ders dışı etkinlikler, ders kitapları vb) incelenmesi, yetiştirdiği insan modelinin tasvir edilmesi, bu modelin değişen dünya görüşünün fert ve toplum nezdinde ne gibi değişimlere, dönüşümlere ya da hareketlere öncülük etmiş olabileceğinin ortaya konulması önemli bir hal almaktadır. Böylece Osmanlı'nın son dönemini, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş devresini kapsayan modern eğitim kurumlarımızın inşa sürecinin daha anlaşılır hale geleceği düşünülmektedir.

3. AMAÇ

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı halklarını Protestanlaştırma projesi, çok katmanlı ve birbirinden tamamen farklı yönleri bulunan bir süreçtir. Bu araştırmanın ilk amacı misyonerlerin gerek halka yönelik tebliğ/eğitim çalışmaları, gerekse kurumsal eğitim anlamında ne gibi çalışmalar yaptıklarını, nasıl bir seyir takip ettiklerini tarihsel akışı

² Bu konuda bkz. Betül Başaran, "Reinterpreting American Missionary Presence in The Ottoman Empire: American Schools and The Evolution of Ottoman Educational Policies (1820-1908)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Üniversitesi, 1997.

dikkate alarak ortaya koymaktır. İkinci olarak bu eğitim çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yeni Protestan kimliğini incelemek, bu kimliğin niteliklerini belirlemek de eğitim-öğretim faaliyetlerinin sonuç unsuru olarak incelemektir. Üçüncüsü de topluma tamamen yabancı olan Protestan fikirlerinin ve bu bağlamda yetişmiş insan modelinin toplum içerisinde ne tür tepkilerle karşılaştığını –sadece eğitim alanıyla sınırlı kalarak- tespit etmeye çalışmaktır.

4. YÖNTEM

4. 1. Verilerin Toplanması

Eğitim tarihimizin önemli bir vadisini teşkil eden Amerikan okulları konusunun henüz belgeleme aşamasının tamamlanmadığı göz önüne alınarak, ulaşabildiğimiz misyoner belgeleri ve kaynakları, *tarama modeli*³ yöntemiyle incelenmiştir. Böylece metodun tanımına uygun olarak, geçmişteki bir olgu, var olduğu şekliyle tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu aşamada başta İstanbul Bible House Kütüphanesi olmak üzere, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Amerikan Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (ARIT) ve İSAM Kütüphanesi'nde araştırmalar yapılarak ilgili verilere ulaşılmıştır.

4. 2. Verilerin Değerlendirilmesi

Elde edilen veriler tarihi bir seyir içerisinde okunarak, bir olayın nasıl ve hangi sebeplerle vuku bulduğu, nasıl karşılandığı; bir kurumun ne amaçlarla tesis edildiği, nasıl yürütüldüğü, akabinde nasıl bir netice alındığı; toplumun bir olguya önce ne şekilde yaklaştığı, daha sonra bu yaklaşımında nasıl bir dönüşüme gittiği/veya gitmediği birebir takip edilmeye çalışılmıştır. Bir başka ifadeyle teze kaynaklık eden belge ve eserler, tarihi bir olguyu, bir düşünceyi, bir yaklaşımı delillendirmek amacıyla kullanılmış değildir. Aksine, belgelerin söyledikleri muvacehesinde gerek sosyal ortamın tepkisi, gerekse eğitim kurumları çerçevesinde yapılanlar, baştan sona olduğu gibi ve ayrıntılardan kaçınmayarak ortaya konulmaya çaba gösterilmiştir. Bu çabanın bir gereği olarak, konuyla ilgili ikincil kaynaklardaki yorumlar mümkün mertebe teze dahil edilmemiştir. Çünkü asıl amaç,

³ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Bilim, Kitap, Kırtasiye Ltd. Şti, 1995, s. 77.

misyonerlerin kendi faaliyetleri hakkında, yine kendilerinin neler söylediklerinin tespit edilmesidir.

Okullarla ilgili bilgi verilirken, istatistiklere boğularak ansiklopedik bilgiler verilmek yerine, çeşitli alt başlıklarla o kurumun hayatîyetinin devam ettiğine yönelik hususlar vurgulanmıştır. Bu doğrultuda her bir eğitim kurumundaki öğrenci mevcutlarının ve mezunlarının yıllara göre sıralanması, mezunların ileriki hayatlarında ne gibi etkinliklerde bulundukları, yetiştirilmeye çalışılan öğrenci modeli hakkında misyonerlerin yazdıkları; okulların ciddiyetini, sürekliliğini ve nesilden nesile birtakım oluşumlara rehberlik ettiklerini göstermesi adına önemsenmiştir.

5. SINIRLILIKLAR

Amerikan misyoner faaliyetlerinin kişisel tebliğden başlayarak, kilise kurmak, sağlık kurumları inşa etmek, okullar açmak gibi birçok alanda ilerlediği bilinmektedir. Her başlığın ayrı bir araştırmaya konu olacak kadar geniş olduğu da muhakkaktır. Bu çalışmada sadece misyonerlerin halka yönelik din eğitimi ve kurumsal din eğitimiyle sınırlamak durumu ortaya çıkmıştır.

5. 1. Konunun Zaman Açısından Sınırlandırılması

Bu çalışma Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarına geliş tarihi 1820’den başlayarak 1900’e kadarki zaman diliminde gerçekleştirdikleri faaliyetleri içermektedir. 1900’de kalış sebebini ise şöyle izah edebilirim: Misyonerler, 1895 ve sonrasındaki Ermeni olaylarını bir “katliam” olarak değerlendirmekte ve bunu ilgili raporlarında sık sık dile getirmektedirler. Dolayısıyla ilk iki nesil misyonerlik çalışmalarının bu tarihten sonra daha siyasi bir hüviyet kazandığı görülür. Çok tartışmalı olan bu dönemdeki faaliyetleri teze dahil etmek tartışmada taraf olmayı getireceği gibi, çalışmanın konusunu da olması gerektiğinden daha fazla genişletecekti. Çünkü 1890’lardan sonra misyonerlerin din eğitimi çalışmaları, eskiden açılan yüksek okul ve kolejlerin bünyesinde kurulan yetimhanelere, anaokullarına ve endüstri okullarına, ilaveten müstakil olarak açılan kör ve sağırılar

okullarına, hemşirelik kurslarına, yardım cemiyetlerine kaydırılmıştır. Dolayısıyla *Yakındoğu'ya Yardım Cemiyeti* gibi cemiyetlerin faaliyetlerine kız ve erkek öğrencilerin değişik şekillerde katılması ve bunların raporlarda çok geniş yer tutması, mutlak eğitim faaliyetlerinin raporlara eskisi kadar detaylı yansımaları engellemiştir. Bir başka sebep ise yüzyılın sonuna doğru herhangi bir şehirdeki kız ve erkek yüksek okullarının, kolejlerin artmasıdır. Söz gelimi Harput İlahiyat'ı besleyen yüksek okul sayısı 1900 öncesi bir iken, daha sonra dörde çıktığı görülür. Ancak savaşlar ortamında bu kurumların istikrarı ve takibi de güçleşmiştir. Dolayısıyla yalnızca 1900'e kadarki dönemde açılan eğitim kurumlarının incelenmesi tercih edilmiştir. Fakat bu kurumların ne zaman kapandığı veya ülke dışına taşındığı, günümüzdeki durumu ihmal edilmeyerek teze kısaca dahil edilmiştir.

5. 2. Konunun Mekan Açısından Sınırlandırılması

Çalışmamızda bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları kapsamında yer almış olan Amerikan okulları ve buralardaki din eğitimi incelenmiştir. Osmanlı coğrafyasında kalan Suriye, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Filistin bölgesi gibi yörelerde açılan okullar bu incelemenin dışında bırakılmıştır. Doğal olarak sadece Rum, Ermeni ve Türklere yönelik eğitim çalışmaları dikkate alınmıştır.

5. 3. Çalışmadaki Konu Sınırlamaları

Çalışma çerçevesinde bazı konularda sınırlamaya gidilmiştir. Bunlardan biri Robert Kolej'dir. Bu kuruma, üç nedenden ötürü bu araştırmanın dışında bırakılmıştır. Öncelikle bu kolej, American Board teşkilatının bilfiil kurduğu, desteklediği ve birinci dereceden ilgilendiği bir kurum değildir. İkinci olarak Robert Kolej, müstakil tezlere konu olacak kadar geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Üçüncüsü ise, Amerikan okulları denildiğinde pek çok kimsenin aklına sadece Robert Kolej gelmekte, bunun dışındaki okul ve kolejler gölgede kalmaktadır. Bu yerleşik anlayışı biraz değiştirmek adına bu kurumun konu dışında kalması uygun görülmüştür.

Anadolu coğrafyasında Rum ve Ermenilerin dışında yaşayan Süryani, Çerkez, Kürt ve Nasturi kimliklerine yönelik misyonerlik faaliyetleri konu dışı bırakılmıştır. Sadece Rumlar, Ermeniler ve Türklerle sınırlı bulunmaktadır. Misyoner faaliyetlerinin kilise, matbaa, sağlık, anaokulu gibi kısımları bu tezde ele alınmayan konulardandır.

5. 4. Kaynak Açısından Sınırlamalar

Amerikalı misyonerlerin tebliğ ve din eğitimi faaliyetlerini konu alan bu çalışmanın kaynakları dört kısımdan oluşmaktadır. Tezin ana kaynağını *The Missionary Herald* adlı misyoner raporları serisi teşkil etmektedir. American Board'ın faaliyet bülteni olan bu seri, 1810 yılında yayına başlayıp 1839 tarihine kadar aralıksız devam etmiştir. Dünyanın dört bucağına giden Amerikalı misyonerlerin aylık raporlarından elde edilen her türlü bilgi, istatistikler, problemler, yeni projeler, ülke yönetimiyle ilişkiler, sosyolojik yapılanmalar, siyasi durum ve değişiklikler, eğitim çalışmalarının detayları gibi çok değişik ve renkli konulara yer verilmiştir. Birinci elden hazırlandıkları için misyoner faaliyetlerine doğrudan ulaşma imkanı vermektedir. Bu tez için 1810 yılından 1839'a kadar Anadolu coğrafyasına dair bütün raporlar tamamıyla incelenmiştir. Bir başka deyişle tez, büyük oranda, *The Missionary Herald* serisinde yer alan veriler doğrultusunda ve çerçevesinde hazırlanmıştır.

Bu kaynağın yanı sıra American Board teşkilatının *Reports of The American Board of Commissioners for Foreign Missions* adıyla yayınladığı, 1840-1927 yılları arasını kapsayan yıllık raporlarından da yararlanılmıştır. Söz konusu rapor serisi daha rakamsal bilgiler vermesi ve tek bir kaleminden çıkması hasebiyle daha kesin bilgileri barındırmaktadır. Bu yönüyle *The Missionary Herald*'ta yer alan fazla ayrıntılı ve bir konuda birkaç misyonerin kaleminden çıkan dağınık bilgileri toparlaması bakımından önemlidir. Tezde bu raporlar da baştan sona taranarak eğitimle ilgili veriler netleştirilmiştir.

Tezin üçüncü kaynak grubunu misyoner hatıraları oluşturmaktadır. Bu hatıralarda misyonerlerin tebliğ ve eğitim faaliyetleri, yöneticilerle ilişkileri, yaşadıkları zorluklar ve tüm tecrübeleri gözler önüne serilmiştir. Özellikle görevi eğitimcilik olan misyonerler

okullarla ilgili önemli bilgiler aktarmışlardır. Elden geldiğince bu tezde, misyonerlerin eğitim çalışmalarının hatıralara yansıyan yönü de dikkate alınmıştır. Bu üç kategorinin dışında kalan kitap, tez ve makalelerin, çalışmanın başlıklarına uygun düşen yerlerinden alıntı yapılmakla birlikte, mümkün mertebe bu alıntıların yine bir misyoner belgesine dayanan veriler olmasına özen gösterilmeye çalışılmıştır. Belge dışı aktarımlar, kişisel yorumlar bir başka çalışmada değerlendirilmeye bırakılmıştır. Lyman Bartlett, **Historical Sketch of Mission Work in The Smyrna Field** (1820-1904); John Freely, **A History of Robert College, The American College for Girls and Boğaziçi University**; Gülbadi Alan, “Merzifon Amerikan Koleji ve Türkiye’deki Etkileri” (doktora tezi), Dilşen İnce Erdoğan, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)” (doktora tezi); May N. Fincancı, **The History of Robert College Old and New**, bu çalışmaya verileriyle önemli katkılarda bulunmuş eserlerden bazılarıdır.

6. Tanımlar

6. 1. Misyonerlik Kurumu (Fr. missionnariat, İng. missionary work)

Bir kimseye verilen özel yükümlülük; özel görev, yetki,⁴ çok yüksek bir makamdan buyrulan ve az çok kutsal mana taşıyan, başarılması zor görev,⁵ anlamlarına gelen misyon kelimesi Hristiyan literatüründe, “Hristiyanlığın kendi iç dinamiklerinin doğal bir sonucu olarak, bu dini ya da belirli bir mezhebini Hristiyan olmayan bir ülke ve çevrede yayma faaliyeti”⁶ olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal anlamdaki misyonerlik ise “kafir insanlar arasında dini çalışmalar yapmak veya herhangi bir bölgeye dini tebliğ için gönderilen grup,⁷ Hristiyanlığı yaymak için kurulmuş teşkilat”⁸ şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla asli görevi Hristiyanlığı yaymak olan ve bu amaçla değişik bölgelere gönderilen özel

⁴ **Meydan Larousse**, “Misyon”, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1969, C.13, s. 8226.

⁵ **Yeni Türk Ansiklopedisi**, “Misyon”, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985, C.7, s. 2431.

⁶ **Yeni Türk Ans.**, s. 2431.

⁷ **Encyclopedic World Dictionary**, “Mission”, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1974, s.1012.

⁸ **Maydan Larousse**, s. 8226.

yetiştirilmiş rahip, papaz gibi kilise mensubu kişilere misyoner (Fr. missionnaire, İng. missionary) adı verilmektedir.⁹

Misyonerlik dinî bağlamda Hz. İsa'nın Havarilerine “İmdi, siz gidip bütün milletleri şakirt (öğrenci) edin, onları Baba, Oğul ve Ruhülkudüs ismiyle vaftiz eyleyin; size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin; ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar sizinle beraberim” (Matta İncili, 28/18-20), “...ve bu ağıldan olmayan başka koyunlarım var ki, onları da getirmeliyim, benim sesimi işitecekler; tek bir sürü, tek bir çoban olacaklar” (Yuhanna İncili, 10/16) gibi hitaplarına dayandırılmaktadır.¹⁰ Nitekim misyoner sözcüğü Latince “mittere (göndermek)” fiilinden türemiştir. Misyonerlik hareketinin başlangıcını Havariler, hususen Aziz Pavlos temsil etmektedir. Bu nedenle misyonerlik kurumunun öncüsü ve ilk uygulayıcısı kabul edilmektedir.

Literatürde bu şekilde tanımlanan misyonerlik kurumunun metot ve hedefler açısından temelde iki farklı çizgide sürdürüldüğü görülür. Birincisi *klasik misyonerlik* diye tanımlayabileceğimiz, daha ziyade Katolik ve Ortodoksların uyguladıkları misyonerlik türüdür. Kilise ve manastır kurmak, kilise içinde ve dışında vaaz etmek, dini tebliğ ve telkinde bulunmak, konferanslar vermek, yetim çocuklara yuva ve yurtlar açmak, onları iş sahibi yapabilmek için terzilik ve kunduracılık okulları açmak, fakir ailelere ve öğrencilere yardım etmek, yaşlılar evi ve hastaneler kurmak, hasta bakıcılık yapmak, hastaları, fakirleri ve felakete uğramış aileleri evlerine giderek hatta kendi evlerine davet edip barındırarak tedavi etmek, pansiyonlar açmak, onlara ilaç yardımında bulunmak, hastaları parasız

⁹ Misyoner ve misyoner kurumu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Pars Tuğlacı, “Misyon”, **Okyanus Türkçe Sözlük**. İstanbul: Pars Yayınevi, 1974, C.3, s. 1986; Şemseddin Sami, “Misyoner”, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317, s. 886; **Britannica Micropedia**, “Mission”, Washington: Library of Congress, C.8, s. 187.

¹⁰ Konuyla ilgili diğer ayetlere bkz. Luka İncili, 24/50, Markos İncili, 6/34 ve 10/52, Matta İncili, 8/11.

muayene etmek, kendi dillerini yaymak için okullar açmak, öğretmenlik yapmak¹¹ bu misyonerlik tarzının etkinlikleri arasındadır.

İkinci çizgide *modern misyonerlik* adıyla anılan Protestan misyonerliği bulunmaktadır. Protestanlık anlayışı kişinin Tanrı'yla doğrudan, hiçbir aracıya gerek kalmadan yönelmesini ve dua etmesini, kilise ayinleriyle ve sakramentlerle değil, yalnızca iman ile bağışlanabileceğini, İncil her durumda insana yeteceğinden bir Hristiyanın İncil'i bizzat kendisinin okuması ve anlaması gerektiğini, hurafelerden ve bidatlerden arınmış, sade bir dinî hayat sürmesini telkin eder.¹² Dolayısıyla Protestan misyonerliğinin hedefi de kişiyi öncelikle İncil'le buluşturmak, eski anlayışlardan arındırmak olmuştur. Bunun neticesinde İncil'in yerel dillere çevrilmesi, herkese okuma yazma öğretilmesi, okullaşma, kitap ve risale dağıtımı ön plana çıkmış, klasik misyonerlik faaliyetleri asgari seviyede seyretmiştir. Nitekim çağdaş yazarlardan Harold Lindsell, Protestan misyonlarının felsefesini beş temel esas üzerine kurulduğunu söylerken bu noktalara vurgu yapmaktadır: 1. Tanrı Kelamı'nın yanılmazlığını işlenmelidir. 2. İncil, İsa Mesih'in insanların gözü önünde belirmesi için yazılmıştır. Dolayısıyla insanların İncil'i doğrudan okumaları gerekir. Bunun için misyonerlik çalışması, esasında, muhatap dillerini öğrenmeyi, şayet bu dil şifahi ise ona bir alfabe ihdas etmeyi, dört İncil'i tercüme etmeyi ve sonra insanlara anadillerinde okuma öğretmeyi kapsamaktadır. 3. İnsanoğlunun durumu, ihtiyacı ve alın yazısı, insanoğlunun doğuştan günahkar olduğu, bu günahtan ancak kişisel iman ikrarı vasıtasıyla kurtulabileceği gibi konular işlenmelidir. 4. Hristiyanlığın dışındaki dinler yetersizdir. 5. Tanrı'nın planı dahilinde kurulacak kiliselere binadan müteşekkil olmayıp Hristiyanlığı

¹¹ Nahit Dinçer, **Yabancı Özel Okullar**, İstanbul: ER-TU Matbaası, 1978, s. 39-44. Klasik misyonerlik ve tarihçesi hakkında bkz. Salahi R. Sonyel, **Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire**, Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 1993, s. 107.

¹² Roger Mehl, "Protestanlık Mezhebi", **Din Fenomeni**, Mehmet S. Aydın (drl.). Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Yayınları, 1995, s. 245-279; Hakan Olgun, **Luther ve Reformu, Katolisizmi Protesto**, Ankara: Fecir Yayınları, 2001, s. 82; Robert McAfeeBrown, **The Spirit of Protestantism**, New York: Oxford University Press, 1965, s. 202; Suat Yıldırım, **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**, İzmir: Işık Yayınları, 1996, s. 261-263; Louis Berkhof, **Hristiyanlık Doktrini**, İstanbul: İstanbul Presbiteryen Kilisesi Yayını, 2001, 6-7 ve 9. Bölüm.

tam anlamıyla yaşayan insanlar topluluğudur.¹³ Bu tezin konusu olan Amerikan misyonerliği, modern misyonerliktir ve tez boyunca ele alınacak misyonerlik kavramının çerçevesini bu tanımlama teşkil edecektir.

XVIII. yüzyılda İngiltere’de filizlenmeye başlayan ve çeşitli cemiyetlerin kurulmasıyla¹⁴ hem ülke içinde hem de dünya çapında girişilen Protestanlaştırma (Evangelizasyon) hareketi, yüzyılın sonuna doğru Amerika kıtasında da önemli bir karşılık bulmuştur. Çok geçmeden Amerika kıtasında yaşayan çeşitli din mensuplarını Protestanlaştırmak maksadıyla kurulan cemiyetlerin¹⁵ yanı sıra yurtdışındaki “kafirlerle İncil’i götürmek” için 1810’da American Board adlı misyonerlik teşkilatı faaliyete geçirilmiştir. İngiltere ile Amerika arasında paralel seyreden Protestan misyonerliği nitekim dünyanın kendi aralarında bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Bu paylaşımda American Board’a düşen coğrafya Osmanlı topraklarıdır.¹⁶

¹³ Harold Lindsell, “Fundamentals for a Philosophy of the Christian Mission”, **The Theology of the Christian Missions**, Gerald H. Anderson (drl.). New York 1961, s. 239-249.

¹⁴ Bu çerçevede kurulan cemiyetlerden bazıları ve kuruluş tarihleri şunlardır: Yabancı Ülkelerde İncil Propagandası Cemiyeti (Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts, 1702), Kilise Misyonerlik Cemiyeti (The Church Missionary Society, 1779), Londra Misyonerlik Cemiyeti (The London Missionary Society, 1795), İskoçya Kilise Cemiyeti (The Scottish Church Society, 1795), Dinî Yayınlar Cemiyeti (Religious Tract Society, 1799), İngilizlere ve Yabancılar İncil Cemiyeti (British and Foreign Bible Society, 1804), Londra Yahudilere Tebliğ Cemiyeti (The London Jews’ Society, 1808) ve Vaftizci Genel Misyonerlik Cemiyeti (General Baptist Missionary Society, 1813). Bu konuda geniş bilgi için bkz. Harvey Newcomb, **Cyclopedia of Missions**, New York: C. Scribner Press, 1854, s. 677; John Dillenberger, Claude Welch. **Protestant Christianity**, New York: Charles Scribner’s Sons, 1954, s. 166-167; J. Leslie Dunstan, **Protestantism**, New York: George Breziller Press, 1962, s. 175.

¹⁵ Amerika’da kurulan ve ülke içinde faaliyet gösteren cemiyetlerden bazıları şunlardır: New York Misyonerlik Cemiyeti (1796), Connecticut Misyonerlik Cemiyeti (1800), Massachusetts Misyonerlik Cemiyeti (1803). I. R. Worcester, “American Board”, **Cyclopedia of Missions**, s. 107-112.

¹⁶ American Board’ın dışındaki teşkilatların çalışma sahaları: The United Presbyterian Board of Foreign Missions: Suriye; The Board of Missions of the Methodist Episcopal Church of New York: Bulgaristan; The Foreign Mission Board of the Reformed Presbyterian Church of New York: Kuzey Suriye ve Nusayriler şeklinde paylaşılmıştı. Samuel S. Cox, **Diversions of a Diplomat in Turkey**, New York: Charles L. Webster, 1887, s. 296.

6. 2. American Board Misyonerlik Teşkilatı (American Board Commissioners for Foreign Missions, ABCFM)

Literatürde kısaca ABCFM diye bilinen bu teşkilat, “XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl boyunca İngiltere ve Amerika’nın doğusunda ortaya çıkan Puriten akımının belli başlı üç temsilcisinden biri olan Cemaatçi Kilise tarafından İncil Toprakları’nda (Bible Lands) görev yapmak amacıyla 1810 yılında Boston kentinde kurulmuş bir yabancı ülke misyonerlik teşkilatıdır.”¹⁷ Dönemin büyük dinî çalkantılarının ve iki büyük “uyanışın”¹⁸ beşiği olan New England bölgesi,¹⁹ aynı zamanda bu teşkilatın üyelerinin de memleketiydi.

¹⁷ David Brewer Eddy, **What Next in Turkey**. Boston: Taylor Press, 1913, s. 57. ABCFM hakkında geniş bilgi için bkz. Rufus Anderson, **History of the ABCFM to the Oriental Churches**, Boston 1872, C.1-2; E. William Strong **The Story of the American Board**, Boston: The Pilgrim Press, 1910.

¹⁸ Büyük Uyanış (The Great Awakening): Alman asıllı Theodore J. Frelinghuysen’in kendi ülkesinden sonra Amerika’da gerçekleştirdiği vaaz turu (1720), 1726’da Gilbert Tennent’in (1703-1764) kendi mezhebi içinde başlattığı hareketler, Uyanışın diğer önemli bir ismi George Whitefield’in (1714-1770) İngiltere’nin uyanışını gerçekleştirdikten sonra 1736’da Amerika’da başlattığı faaliyetler neticesinde oluşan bir dindarlaşma hareketidir. Whitefield yedi farklı zamanlarda ziyaret ettiği bu ülkede Püriten temaların (gerçek günah, imanla kurtuluş, yeniden doğuş, sevgi...) yoğun olduğu vaazların yanı sıra yetimhaneler açtı. Kaynaklara göre uyanışın sonuçları, dolaysız ve kişiye ait tecrübeye önem vermek, vaazların kilise binalarının dışına çıkması, insanların evlerinde İncil öğrenmeye başlaması, dinden uzaklaşmamak kaydıyla ahlaka vurgu yapılması, akademilerin ve tebliğ cemiyetlerinin mantar gibi çoğalmasındır. Uyanış hareketi Amerika kıtasında yaşayan birçok din adamını derinden etkilemişti. New England bölgesindeki Büyük Uyanış’ın mimarı Jonathan Edwards (1703-1758) bunlardan biriydi. Ateşli vaazları sayesinde insanlar kalabalıklar halinde İsa Mesih’e yöneltmeyi başardı ve kilise binalarına sığmayacak kitleleri dindarlaşmaya yöneltti. Wood, A. Skevington, “Uyanış” **Hristiyanlık Tarihi**, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004, s. 438-439; Sellers, Ian, “George Whitefield”, **Hristiyanlık Tarihi**, s. 444; “Great Awakening”, wikipedia.org/wiki/Great_Awakening - 19k. (26.11.2006).

¹⁸ İkinci Büyük Uyanış (Second Great Awakening): 1790-1830 arasını kapsayan bu hareketin, Amerikan kamuoyunun dindarlaşmasını kuvvetlendirici bir etkiye sahip olduğu kaydedilmektedir. Daha çok sosyal içerikli olan bir hareket din adamı Lyman Beecher, Charles G. Finney, Yale’in başkanı Timoty Dwight gibi şahıslar tarafından 1800’lerde başlatılmıştır. Birinci Uyanış’ın devamı niteliğinde kabul edilir. Binlerce kişinin bir araya geldiği “kamp toplantılarıyla” simgelenmiştir. Dindarların, dinden uzaklaşmış kişilere hiçbir şey söylemeden sessiz bir şekilde gerçekleştirdikleri bir nevi protestodur. Sosyal planda ise demokratikleşme, eşitlik, Hristiyanlığın deniz aşırı ülkelere yayılması, göçe ve köleliğe karşı çıkma gibi hususlar dile getirilmiştir. Din alanında Sebt gününün ihyası, tiyatrolara, düelloya, fuhşa, alkole, Roma Katolikliğine karşı olma öne çıkarılmıştır. Janette Bohi, “Eşitler Arasındaki Atılım”, **Hristiyanlık Tarihi**, s. 546-549.

¹⁹ **New England Bölgesi**: Kanada ve Atlas Okyanusu’na komşu olan Connecticut, Maine, Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island ve Vermont eyaletlerinden meydana gelen bölgenin ismidir. XVII. yüzyıl ortalarında bölge insanların büyük bölümü bağımsız deniz ticaretine sahipti. New England romu, Afrika’da kölelerle, onlar da ardından Hindistan’da şeker vb. ile değiştirilirdi. 1733’de İngiliz Parlamentosu, Hindistan’daki büyük çiftlik sahiplerini korumak amacıyla Fransız yapımı şeker ve şeker ürünlerine vergi getirdi. Bunun üzerine New England gemicileri diğer sınırlandırmalardan sakınmak ve

Resmi kuruluş işlemlerinin ve teşkilat yapılanmasının hemen ardından American Board ilk faaliyetlerine, o sıralarda Hindistan’da çalışmalarını sürdüren İngiliz misyoner William Carey’in²⁰ rehberliğinde o ülkede başladı. Hindistan’ın Bombay, Mahim, Tenna, Tilliapalli ve Seylan yörelerinde adeta bir staj devresi geçirdikten sonra²¹ aldığı bir kararla yönünü Filistin’e çevirdi.

ucuz ürünler elde edebilmek için kanundışı ticarete başladılar. New England’a has bağımsızlık ve oradaki farklı zihniyet, Amerikan kolonileri ve İngiltere arasında bir yarı oluşturmakla birlikte bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına da katkı sağladı. Neticede bölge 1776 sonrasındaki Bağımsızlık Savaşı’nda savaşarak dokunulmazlık elde etti, “New England”, **The American Peoples Encyclopedia**, New York: Grolier Press, C.13, s. 387-388. New England’ın kendine has bir dindarlık anlayışı ve bu doğrultuda eğitim kurumları mevcuttu. Bugünkü birçok kolej ve üniversitenin kökeni bu bölgeye dayanmaktadır ve orada meydana getirilen din anlayışından beslenmiştir. Bu konuda bkz. Marsden, s. 1-90; Stone, s. 3-27.

²⁰ William Carey (1761-1834): Sıradan bir kunduracı iken tanıştığı bir arkadaşı sayesinde papazlığa kadar ilerleyecek bir eğitim sürecine girdi. Amerikalı ilahiyatçı Jonathan Edwards’tan etkilendi. Hristiyanlığı tüm insanlara yayma görevinin hâlâ bütün Hristiyanlar için geçerli olduğunu savunan **İmanlı Olmayanları İsa Mesih’e Döndürme Sorumluluğunun Araştırılması (William. An Enquiry into the Obligations of Christians to Use Means for the Conversion of the Heathens)** adlı eserini 1792’de yayınladı. Bunun etkisiyle Vaftizci Misyonerlik Cemiyeti kuruldu (1792). Ertesi yıl ailesiyle birlikte Hindistan’a gitti ve Bengal’deki bir çivit fabrikasında ustabaşı oldu. Uzakdoğu dillerini öğrenmesini sağlayan bu üç yıllık dönemden sonra kendisine katılan Joshua Marshman ve William Ward adlı kişilerle birlikte Kalküta, Bengal ve Serempore’u içine alan bir misyonerlik ağı kurdu. Carey İncil’i Bengal diline çevirdi. 1801’de Fort William Enstitüsü’nde dil öğretmenliğine getirildi. Misyonerlik okullarını başlatan Carey, Serampore Enstitüsü’nün de fikir babasıdır. Tarımı geliştirmek için Hindistan Ziraat Cemiyeti’ni kurdu (1820) ve botanik çalıştı. Hintli dul kadınların kocalarının arkalarından yakılması geleneğinin kalkması için büyük mücadele verdi. D. W. Bebbington, “William Carey”, **Hristiyanlık Tarihi**, s. 574. William Carey ve arkadaşlarının hayatı ve misyonerlik anlayışı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Dorothy Carey, **The Tragic and Untold Story of Mrs. William Carey**, Grand Rapids: Baker Book House, 1992; Joshua C. Marshman, **Life and Times of Carey**, Londra: Longman Press, 1859; F. Deaville Walker, **William Carey, Missionary Pioneer and Statesman**, Chicago: Moody Press, 1925.

²¹ Amerikalı misyonerlerin Hindistan’daki mücadeleleri ve faaliyetleri için bkz. **The Missionary Herald**, “American Missionaries”, December 1812, Vol. 4, s. 334; “American Missionaries”, **The Missionary Herald**, January 1813, Vol. 5, s. 372-377; **The Missionary Herald**, “Extracts From Mrs. Newell’s Journal”, April 1812, Vol. 4, s. 519; **The Missionary Herald**, “Survey of Protestant Missionary Stations”, August 1819, Vol. 15, s. 363-364; **The Missionary Herald**, “Survey of Protestant Missionary Stations”, September 1819, Vol. XV, s. 413-414; Samuel Colcord Bartlett, **Historical Sketches of Missions of American Board**, (India and Ceylon bölümü), Boston 1876; Sumantrao V. Karmarkar, “What has the American Board Done for Western India”, **The Missionary Herald**, October 1893, Vol. 89, s. 401-404.

Amerikalı öncü misyonerler Pliny Fisk (1792-1825) ve Levi Parsons'ın (1792-1822) ilk görev yeri Malta Adasıydı.²² Bu istasyon, Osmanlı Müslümanlarını Protestanlaştırmak amacıyla çalışmalara başlayan İngiliz misyonerler tarafından kurulmuş, 1819 tarihine kadar Ege bölgesi ve Kuzey Afrika için ciddi adımlar atılmıştı.²³ Bu tarihte oraya gelen Parsons ve Fisk İngiliz misyonerlerin himayesinde keşif gezileri düzenlediler, yerel dilleri öğrendiler.²⁴ Daha sonra onlara katılanlarla birlikte (Daniel Temple, Jonas King (Kasım 1822), William Goodell (23 Ocak 1823), Isaac Bird (16 Ekim 1823) bu görevi İngilizlerden devralacak, misyonerlik ağını Filistin'e ve Anadolu içlerine kadar genişleteceklerdi.

Ancak bazı olaylar²⁵ ve kendi gözlemleri neticesinde planlarında birtakım değişiklikler yapmak zorunda kaldılar. Öncelikli olarak Yahudilere, Müslümanlara ve

²² Parsons ve Fisk'in Malta İstasyonu'nda görevlendirme talimatları için bkz. **The Missionary Herald**, "Report of the Prudential Committee", 10. Annual Meeting of The ABCFM (15-17 September 1819), December 1819, Vol. 15, s. 546; **The Missionary Herald**, "Survey of The Protestant Missionary Stations I", June 1819, Vol. 15, s. 271; **The Missionary Herald**, "Mission to Palestine", December 1820, Vol. 16, s. 266.

²³ **The Missionary Herald**, "Survey of The Protestant Missionary Stations, Mediterranean", June 1819, Vol. 15, s. 271.

²⁴ İngiliz misyonerler ve Malta Adası'ndaki çalışmaları için bkz. Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", **İslam Araştırmaları**, 2003, S.10, s. 107-120.

²⁵ Ayşe Aksu, "Buzdağının Ötesi: American Board'ın Kuruluşunda ve İlk Faaliyetlerinde (1810-1825) İngiliz Misyonerlerin Katkıları", **Kutadgubilig**, 2008, S.13, s. 294-316. Parsons ve Fisk'in Malta'daki faaliyetleri için bkz. **The Missionary Herald**, "Letter From the Rev. Messrs. Fisk And Parsons to the Corresponding Secretary of the ABCFM (Off Gazo, 23 December 1819)", May 1820, Vol. 16, s. 111; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Fisk to the Rev. William Jenks (Malta Limanı, 8 January 1820)", May 1820, Vol. 16, s. 109; **The Missionary Herald**, "Letter of the Rev. Mr. Fisk and Mr. Parsons to the Corresponding Secretary of the ABCFM (İzmir, 8 February 1820)", June 1820, Vol. 16, s. 121; **The Missionary Herald**, "Mission to Palestine", December 1820, Vol. 16, s. 265; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Fisk and Mr. Parsons to the Corresponding Secretary (12 September 1820)", March 1821, Vol. 17, s. 78; **The Missionary Herald**, "Journal of The Missionaries", July 1821, Vol. 17, s. 201-202; **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Parsons and Mr. Fisk", March 1821, Vol. 17, s. 78-80. Filistin'deki çalışmaları için bkz. **The Missionary Herald**, "Meeting of the Board of Foreign Missions (19-20 September 1821) Palestine Mission", March 1821, Vol. 17, s. 67; **The Missionary Herald**, "Journal of the Mr. Parsons, from the Time when He Left Jerusalem", June 1822, Vol. 18, s. 215-218; **The Missionary Herald**, "Extracts of a Letter from Mr. Fisk to the Treasurer (İzmir, 2 October 1821)", February 1822, Vol. 18, s. 44-45; **The Missionary Herald**, "Extracts from the Rev. Mr. Parsons's Journal", October 1822, Vol. 18, s. 318.

²⁶ Rufus Anderson'a göre Yunan İsyanı (1823-1826) neticesinde gelişen olumsuz siyasi atmosfere Navarin Deniz Savaşı'nın (1827) etkisi de eklenince bu yörede Avrupalılara karşı bir tepki belirmişti. Anderson, C.1, s. 1-60.

putperestlere tebliğ için gelmiş olmakla birlikte öncü misyonerler, yerli Hristiyanların “perişan hallerini” görünce bu ilk amaçlarını daha sonraya erteleyerek önce kendi dindaşlarını *yükseltmenin ve aydınlatmanın* gayreti içerisine girdiler. Bu durumda 1830’a kadar sürecek bu keşif ve yerleşme aşamasını, aynı zamanda Rum ve Ermeni cemaatlerini yakından tanıma ve onlar için ilk tebliğ ve eğitim faaliyetlerini başlatma fikrini olgunlaştırdıkları dönem olarak da algılayabiliriz. 1828 sonlarında American Board sekreter yardımcısının başkanlığında Malta’da yapılan bir misyoner konferansında alınan kararlar doğrultusunda William Goodell 1831 yılında İstanbul Ermeni Misyonu’nu kurdu.²⁶ Amerikan misyonerliğine yeni bir ivme kazandıran bu adımdan sonra İstanbul’da hem Protestanlığın tebliği hem de buna bağlı olarak eğitim faaliyetleri başlatıldı.

6. 3. American Board’ın Yerleşim Literatürü: Misyon, İstasyon, Uç İstasyon, Tarla Açmak, İşgal Etmek

Misyon: Amerikalı misyonerlerin, bir coğrafyadaki çalışmalarından en iyi şekilde verim alabilmeleri maksadıyla o bölgeyi iç içe geçmiş üç katmana böldükleri, merkezden dışa doğru bir yapılanmayla o yöredeki çalışmaları disiplin içerisinde yürütmeyi, ayrıca iletişimi kolaylaştırdıkları görülmektedir. Misyon, öncü bir misyonerin ilk faaliyetleri başlattığı bölgedir. O burada bölge dilini öğrenir, basit tarzda bir okul açar (ileride yüksek okul, ilahiyat okulu ve kolej de açacaktır), kilise kurmanın yolunu arar. Kendisinden sonraki acemi misyonerlere rehberlik eder. American Board teşkilatına rapor yazar, bunları takip eder, talimatları uygular. Siyasi birimlerle problemleri halleder. Gerektiği vakit onları ziyaret eder. Misyon işlerinde görev dağılımını gerçekleştirir. Matbuat işlerine nezaret eder. Asıl işinden fırsat buldukça misyonu genişletmek amacıyla keşif gezilerine çıkar. Yanında başka misyonerleri ve yerli yardımcılarını da götürebilir. Keşif gezileri yeni tarlaların

²⁶ Bu konferansta alınan kararlardan ikisi önemliydi: 1. Isaac Bird Trablus ve Tunus gezisine çıkacak; 2. Misyon güçleri belli bölgelere dağıtılacaktı. Buna göre Isaac Bird Suriye’ye; Goodell İstanbul’a gidecek, Smith de meslektaşı Henry O. Dwight’la birlikte Ermenileri araştırmak üzere bir keşif gezisine çıkacaktı. Anderson, C.1, s. 1-60. Nisan 1830’da İstanbul’dan başlayıp 2 July 1831’de sona eren bu 15.5 aylık gezi iki misyonerin kaleminden **Researches of The Rev. Eli Smith and H. G. O. Dwight in Armenia** (1833) adıyla iki cilt halinde yayınlamıştır.

açılması içindir.²⁷ Bir yerin tarla olarak açılmasına karar verdiğinde, yine American Board'ın izniyle, orayı istasyon ilan eder. Çalışmalara bizzat refakat eder.²⁸ İstasyonlara ve dış istasyonlara teftiş gezileri düzenler.²⁹

İstasyon: Misyona bağlı yeni ve daha ufak birimlerde çalışma yapmak için öncü misyonerin yanına yeni bir meslektaş gönderilir. Staj dönemi biten ve yerel dili öğrenen yeni misyoner, misyon bölgesine bağlı daha az nüfuslu bir şehre ya da kasabaya görevlendirilir. Burası istasyon olarak isimlendirilir. İstasyondaki misyoner bölgeyi daha ayrıntılı şekilde keşfeder. Bir mahalle okulu açar. Misyondayken öğrendiği dilin pratiğini yapar. Bölge içinde keşif ve tebliğ gezilerine çıkar. Gerek kendi mahalle okulunda, gerekse birebir verdiği eğitimler sonucunda başarılı gördüğü ve ileriye dönük ümit vadeden çocuk ve gençleri misyondaki okullara yönlendirir, bunun için aileleri ikna eder. Dinî kitap ve risale satar ve dağıtır. Faaliyetleri daha küçük birimlere ulaştırmak maksadıyla istasyon sınırları içinde yeni yerler tespit eder. Bundan sonra daha ufak çaplı bir yerleşim yerinin misyonerliğe uygun olma vasıflarını keşfeden istasyon misyoneri, baş misyonerin teklifi, American Board'ın onayıyla burasını dış-istasyon olarak yapılandırmaya başlar.³⁰ Bir yerin misyon ya da istasyon olarak seçilmesinde o yerin güvenliği, şehir merkezine yakınlığı, haberleşme ve ulaşım kolaylığı, ikliminin sağlıklı yaşamaya elverişli olması, İngiliz konsolosluklarına yakınlığı, halkın Protestanlığa ılımlı yaklaşımı, yerel kiliselerin orada yoğun olmaması gibi hususlar göz önünde bulundurulur.

²⁷ Bu konuya örnek olarak bkz. **The Missionary Herald**, "Report of the Smyrna Station 1841", July 1842, Vol. 38, s. 275.

²⁸ Öncü misyonerin, dış istasyonların kurulması ve sürdürülmesi sırasındaki rolüne bir örnek için bkz. **Life and Light**, "Letter from Miss Spencer (25 September 1879)", March 1880, Vol. 10, s. 105-106.

²⁹ Msy.bn. Caroline E. Bush'un Harput'un dış-istasyonlarına yaptığı bir teftiş gezisinin notları için bkz. **The Missionary Herald**, "A Happy Tour-Hooeli, Hoh", July 1886, Vol. 82, s. 270. Bir başka yerli din adamının on beş yıl aralıksız çalışarak bir kasabada neler başardığına dair kayıtlar için bkz Mr. Browne, "How they Built their Meeting-House at Haine", **The Missionary Herald**, May 1888, Vol. 84, s. 212.

³⁰ Anlatılan yerleşme sistemi bir misyoner raporuna şöyle yansımıştır: "American Board misyonlarıyla bağlantılı dış istasyonların sayısı 79'dan 482'ye yükseldi. Bir misyonerin oturduğu yer istasyon olarak adlandırılıyor. Sorgulama ruhunun uyandığı, Evangelizasyon çalışmasının yerli vaiz veya yardımcı tarafından yürütüldüğü komşu köy veya şehre ise dış istasyon deniyor. Bu bakımdan dış istasyonların artışı, çevre bölgelerde İncil'in ilerlemesini işaret etmektedir." Bkz. **The Missionary Herald**, "Progress of the Last Ten Years", February 1868, Vol. 64, s. 47.

Dış (Uç) İstasyon: Buranın sorumlusu ve çalışanı, öncü misyonerin ya da istasyon misyonerinin bir okulda veya yanlarında istihdam ederek yetiştirdikleri bir yerlidir. Bu kişiye *yerli yardımcı (native helper)* adı verilir. Bunlar kabiliyetleri ve sadakati yönüyle misyonerlerin tasdikini almış, insanları ikna gücüne sahip, temsil vasfı kuvvetli şahıslardan seçilir. Görevleri arasında, bölge halkına vaaz etmek, bir mahalle okulu açmak, bu okulda yahut yanında yetiştirdiği başarılı gençleri istasyondaki daha seviyeli okullara yönlendirmek,³¹ kitap satmak, açtığı şapelde görev yapmak, Pazar okullarını idare etmek sayılabilir.³²

Tarla (field) Açmak: Misyonerlerin henüz gitmedikleri bir yere gitmeleri ya da herhangi bir faaliyet başlatmadıkları yerleşim yerlerinde çalışmalara başlamaları, bu tabirle ifade edilmektedir.

İşgal Etmek (occupy): Yapılan çalışmalar neticesinde bir yörede misyonerlik faaliyetleri tutunabiliyor ve çalışma sistematığı kurulabiliyorsa, o yörenin işgal edildiği veya işgalinin tamamlandığı belirtilmektedir.

6. 4. American Board'ın Çalışma Sistematığında Eğitim Öğretim Faaliyetlerinin Yeri

Bir Protestan misyonerinin bir bölgedeki çalışmaları, elbette yalnızca eğitim öğretim faaliyetleriyle sınırlı değildi. Bu kısımla beraber değişik yönlerde şu etkinlikler yürütülüyordu:

(a) Kültürü Tanıma ve Keşif Gezileri: Misyoner, görevli gittiği yörenin öncelikle kültürünü detaylı bir biçimde tanımakla yükümlüdür. Kültürel keşif, yörenin demografik ve

³¹ Bitlis tarlasının bir fideliği konumundaki Van'da bir mahalle okulunun bu yöndeki fonksiyonu için bkz. **The Missionary Herald**, "Boys' School at Van", November 1883, Vol. 79, s. 451. Dış istasyonlardan öğrenci toplamanın bir diğer örneği Yozgat'tadır. **The Missionary Herald**, "Yozgat", March 1889, Vol. 85, s. 112.

³² Dış-istasyonlara yerli temsilcilerin dağıtımını şu raporda görebiliriz: "Harpur Teoloji Fakültesi'nden mezun olan 18 kişinin 9'u evli. Bunlar aşağıdaki gibi dağıldılar: *Arapkir'e bir vaiz, bir öğretici; Maşkir, Eğin, Van, Keban Maden ve Malatya'ya birer öğretmen; Çemişgezek, İçme, Hoghi, Palu ve Geghi'ye birer kişi.* Diğer dış-istasyonları ikinci sınıftakiler kış dönemi için işgal ettiler. Diyarbakır istasyonuna bağlı bir adam *Muş'a* gitti. Erzurum bölgesinden bir kişi *Heramik'e*, Arapkir'den bir kişi *Çevirme'ye* gitti." **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Allen (12 December 1863)", March 1864, Vol. 60, s. 83.

coğrafi yapısını, siyasi durumunu, iklim şartlarını, insanların karakterini, ırki özelliklerini, inançlarını, hurafelerini, aile yapısını, geleneklerini incelemeyi ve rapor etmeyi kapsar. Bu raporları Amerika'daki merkeze yollar, bir nüshası da, kendinden sonrakilere yol göstermesi için yanında alıkoyar. Keşif gezilerinin amaçları, öğrenmekte olduğu dilin pratiğini yapma fırsatı yakalamak,³³ halkın ahlakî vaziyetlerini bizzat müşahade etmek, gelecekte neler yapılabileceğini araştırmak, kitap satışı ve dağıtımı için mevcut şartları öğrenmek şeklinde sıralanabilir.³⁴ Bu gezilere yerli ahabplarından bir iki kişiyle veya bir kervanla, ticaret grubuyla çıkar. Ancak genelde baş misyoner bölgeye yeni gelmiş stajyer konumundaki misyonerle ve yeni yetişen yerli misyoner ve yerli temsilcilerle gider, onlara teknik manada rehberlik eder.³⁵ Keşif gezilerinin misyonerlik faaliyetlerinin haritasını çıkartılmasında önemi ve değeri büyüktür.³⁶

³³ Kayseri misyonuna görevli gelen misyoner Julius Y. Leonard, iç bölgelere yaptığı bir keşif gezisi raporunda “katırcılarla konuşarak ve yanımda taşıdığım bir gramer kitabına bakarak bu dili [Türkçe] öğrenmeye başladım” diye yazmıştır. **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Leonard (17 November 1857)”, March 1858, Vol. 54, s. 77.

³⁴ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor”, June 1839, Vol. 35, s. 204.

³⁵ Örneğin, Mr. Adger’in Anadolu’ya yaptığı geniş çaplı bir keşif gezisi sırasında yanında Amerikan İncil Cemiyeti temsilcisi Peder S. H. Calhoun, Ermeni tercüman Mr. Arisdages Efremyan, yerli yardımcı Rum Demetrius ve bir Türk sürtücü bulunuyordu. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor”, June 1839, Vol. 35, s. 204.

³⁶ Eli Smith ve Henry O. Dwight’ın 1831’de gerçekleştirdikleri bir yıllık Ermenistan keşif gezisinde araştırmaları gereken konular Karar Komitesi’nce şöyle belirlenmişti: 1. Halkın entelektüel durumu tasvir edilecektir. Kaç kişi okuyabiliyor? Kadın eğitimine ne kadar dikkat edilmektedir? Okul sayıları nedir? Öğretmenlerinin ve kitaplarının nitelikleri nasıldır? Ebeveynlerin çocuklarının eğitimine, okulların ve okul kitaplarının ıslah edilmesine dair yaklaşımları nelerdir? Bu ıslahat başlamış mı, başlayacak mı, başlıca bilgi kaynakları, matbaalarının ve özel kütüphanelerinin olup olmadığı, bir yabancıların onlar için okullar açması ve matbaa kurması durumunda muhalefetle karşılaşp karşılaşmayacağı, okulların maliyeti, İncil ve diğer bölümlerin okul kitabı olarak kullanılıp kullanılmayacağı araştırılmalıdır. Şu soru da ihmal edilmemelidir: Bizim matbaamız nasıl en kullanışlı hale gelir? Sadece şu anki kalıplarla mı devam edelim, yoksa Batı Asya’daki bütün dillerle mi matbaayı donatalım? Ayrıca manastırlarda kimi zaman çok değerli kitaplar ve el yazmaları keşfedebilirsiniz, bunların sahibinin kim olduğu önemlidir. Basiretiniz bu türden kitapları satın almaya yönelsin.

2. Halkın ahlaki karakteri şu araştırmalarla belirlenecektir: Çok eşlilik geleneği var mı? Kadın cinsiyetiyle ilgili halkın hissiyatı nedir? Kadınlara nasıl muamele ediyorlar? Aile hakimiyeti yaygın mı? Cemiyetin yaygın inançları bakımından çapkınlık, içkiye düşkünlük, küfredme ve yalan söylemeye hiddetle ve reddetmekle mi karşılaşılıyor? İnsanlar birbirlerine güvenmek konusunda bir rahatlık sergiliyorlar mı? Tüccarlar arasında ahlaki bir uyum söz konusu mu? Yöneticiler arasında siyasi bir uyum söz konusu mu? Yöneticilerin rüşvetle arası nasıl?

3. Bir halkın dinî durumuna karar vermek için ilk önce din adamlığı kurumuna bakılır. Din adamlarının sayıları, eğitimi, kıyafeti, alışkanlıkları, karakteri ve nüfuzları araştırılsın. Farklı nizamları nelerdir, nasıl atıyor ve maddi açıdan nasıl destekleniyorlar? Genelde evlenirler mi, halkı eğitmeye istekli midirler?

(b) Yerel Dili Öğrenme: Misyoner gittiği yörede hangi dil konuşuluyorsa bunu o sahada öğrenmek durumundadır. Hatta bu dil, basit bir kabile dili bile olsa onu öğrenir ve İncil'i bu dille anlatır. Çünkü İsa'nın mesajını, muhatabın konuştuğu ve anladığı dilde sunmak İncil'in özünde yer almaktadır: “*ve nasıl biz her birimiz kendi anadilimizi işitiyoruz? Biz Partlar, Medler, Elâmlılar ve Mezopotamya'da, Yahudiye'de hem de Kapadokya'da, Pontus ve Asya'da, Frikyâ hem de Pamfilya'da, Mısır'da ve Libya semtlerinde, Kirine çevresinde oturanlar, gerek Yahudi gerek mühtedi Romalı misafirler, Giritliler ve Araplar, kendi dillerimizde Tanrı'nın büyük işlerini söylediklerini işitiyoruz*” (Resullerin İşleri, 2/8-11). Teşkilatın ilk genel sekreteri Samuel Worcester'ın dediği gibi “misyonerler dili hazmederlerse, yerliler beyaz komşularının alışkanlıklarını ve tavırlarını hazmetmeye daha hazır hale geleceklerdir. Böylece onlarla görüşüp konuşmak kolay olacak, bu sayede misyonerler sayılamayacak kadar çok avantaj elde edecektir. Dolayısıyla misyonerler kabilenin diliyle bizzat haşır neşir olmalı, gençlere olduğu kadar yaşlılara da vaaz etmelidirler.”³⁷

Bizim yayınlarımızın dolaşımına sıcak bakıyorlar mı? Ruhbandan olmayanların din konusuna yaklaşımları nelerdir? Görüşleri, uygulamalarını ne derece etkiliyor? Kiliseye düzenli gidiyorlar mı? Sebt gününe nasıl bakıyorlar? Diğer dinî mezhep üyelerine karşı neler hissediyorlar?

4. Halkın kırsal hayata, tarıma, ticarete düşkünlüğü nedir? Yaygın ticaret metaları nelerdir? Büyük kervan rotaları nelerdir? İşte bunlara göre gezdiğiniz ülkeleri tasvir ediniz. Neticede sizler bir misyonun öncüleri olarak gidiyorsunuz. Sizi takip edenlerin çalışmalarını sıkıntıya sokacak hiçbir şey söylemeyin ve yapmayın. Şayet sonuçlarını bizzat tecrübe etmediyseniz ihtiyatı elden bıraktıracak hiçbir şey yapmayınız, Bütün bunları gerçekleştirirken Tanrı'dan yeterli rehberliğin geleceğini unutmayınız.” **The Missionary Herald**, “Extracts from Instructions to Mr. Smith and Mr. Dwight, Concerning the Exploring Tour in Armenia”, March 1830, Vol. 26, s. 76. İki yıl sonra Msy. Schneider'a buna benzer talimatlar verilmişti: “Nereye giderseniz gidiniz, yanınıza izan sahibi ve sadık eşlerinizi de alınız. Gittiğiniz yerlerde durumunuzu istatistiki olarak araştırın. Okullarda toplayacağımız kaç genç var? İncil'e muhtaç aile sayısı nedir? İncil'in vaazını vereceğimiz köy ve kasaba sayısı kaç tanedir? Kurtarıcımız İsa'nın sevgisini açığa vuracak kaç tane ruh vardır? Bunların ötesinde kendinizi insanların dinî durumlarını öğrenmeye hazır tutun. Zira şeytanın nüfuz yolu dinî yanlışlarda bulunur. Bilgi, bir misyoner için bir güçtür; hem de fiziki güç kadar hakiki bir güç.” **The Missionary Herald**, “Asia Minor as a Field for Christian Missions”, January 1834, Vol. 30, s. 16.

³⁷ Samuel Worcester, “Meeting of the ABCFM”, **The Missionary Herald**, October 1816, Vol. 12, s. 453.

Misyoner, yerli birini yanlarında istihdam ederek ve halk arasında pratik yaparak yerel dili öğrenir. Bunu belki sahaya inmeden önce pekala Amerika’da öğrenebileceği akla gelmektedir. Ancak bu durumda halkla istediği gibi anlaşılamaz. Zira iletişim için dilin gramer yapısından ziyade halkın kullandığı ağızlar önemlidir. Bu da sadece o yörede öğrenilir.³⁸ Dili öğrendikten sonra o dilin gramerinin yazılması söz konusudur. Alfabeti olmayan ve sadece şifahi olarak kullanılan lisanlar için misyonerler bir alfabe ihdas ederler. Çünkü “misyonerlik faaliyetinin ilk basamaklarından biri, mutlaka insanlara İncil’i kendi dillerinde sunmak ve ardından onu okumayı öğretmektir.”³⁹

(c) Vaaz Etme: Vaaz etmenin amacı, doğrudan telkinde bulunmak değil, modern misyonerliğin ilkelerinden biri olan “muhatapta sorgulama ruhunun (spirit of inquiry) uyandırılması” aşamasını hazırlamaktır. Sokrates’in doğurtma metodunu çağrıştıran bu yolla kişiye eski inancı ve gelenekleri sorgulatılır. Sorgulamanın sonucunda ise o kişinin tereddüde düşmesi ve eski şartlanmışlıklarını kırması beklenir. “Tanrı Kelamı’na itaat ve hakikati arama arzusu” olduğu an, muhatapta bir iç kırılması meydana gelir. Misy. Cyrus Hamlin’e verilen talimatlarda vaaz etmenin ön plana alınması istenmektedir:

“Yerli zihniyetindeki yararlı gelişmeleri gözlemleyiniz, özellikle ümit vadeden ve yetenekli gençleri gözlemleyiniz, dahası ruhban sınıfını gözlemleyiniz. Hakikate ve etkilenmeye kolayca açılan zihniyetler bulduğunuzda asla onları kaybetmeyiniz. İncil’i vaaz etmek için bir kişiden fazlasını bulmanız gerekmez. Nerede olduğunuz da önemli değildir. Böylece siz, hakikati kabul için Ruh tarafından açıldığı vakit tek bir zihniyete bile tebliğde bulunabilirsiniz. Bu, İncil’i capcanlı bir sesle yayacaktır. Misyonerliğin talep ettiği vaaz için yer, zaman ya da dinleyici sayısı önemli değildir.”⁴⁰

³⁸ **The Missionary Herald**, “Letter of Rev. Lewis Way”, May 1824, Vol. 20, s. 157. Bombay Misyonu’nda çalışan Amerikalı misyonerler, “kafirlerle İncil’i vaaz etmek gibi muazzam bir faaliyete girişmek için Maharatta dilinde ustalık kazandık. Etrafımızdaki insanlara her gün dinî tebliğde bulunuyoruz” derken yerli dili mekanında öğrenmeye vurgu yapıyorlardı. Worcester, s. 448.

³⁹ Herman N. Barnum, “The Kuzzel-bash Koords”, **The Missionary Herald**, August 1890, Vol. 86, s. 346.

⁴⁰ **The Missionary Herald**, “Objects of the Mission to the Oriental Churches, and the Means of Prosecuting them”, January 1839, Vol. 35, s. 42.

Nitekim Msy. Hamlin, buradaki talimatlar doğrultusunda evine gelen herkese vaaz ediyordu. Bir grup Ermeninin ziyareti esnasında, işini gücünü bırakmış ve onların anlayacağı basit bir dilde “günah, İsa’ya iman, mahkumiyet ve tevbe vasıtasıyla kurtuluş” gibi konularda vaaz etmiş, gelen soruları cevaplamıştı. Kendi ifadesiyle “bu son derece güzel bir vaaz türüydü. Kişiye yanlış anlaşılan noktaları izah etme ve sırayla soru sorma ve şüpheleri izale etme fırsatı veriyordu.”⁴¹

(d) İncil’in Yerel Dile Çevrilmesi, Yerel Dilde Dinî Risaleler ve Okul Kitaplarının Hazırlanması: Protestanlığın temel esaslarından biri olan “kişiye anadilinde İncil sunmak, doğrudan ondan beslenmesini, dine giren yanlışları, hurafeleri bu yolla ayıklamasını sağlamak” düşüncesi, misyonerleri her şeyden önce İncil’i yerel dillere tercüme etmeye sevk eder. *Misyonlar Ansiklopedisi*’nde belirtildiğine göre Protestan misyonerinin o yörede bir Hristiyan literatürü hazırlanması, onun asli görevlerinden biridir. Risaleler ve el ilanları, Kitab-ı Mukaddes’in okunması ve incelenmesinde yardımcı olur. Din adamı yetiştirilmesi ve kilisede kullanmaya yönelik yayınlar ise teoloji ve diğer konulardaki okuma kitaplarını ihtiva eder.⁴²

Yerel dilde hazırlanan eser sadece İncil değildir. Dinî muhtevalı risaleler, İncil bölümleri, İncil tefsirleri, hikayeler, gramer ve okul kitapları da yazılır. Bunlar binlerce sayfayı tutan yorucu basımlardır. Kaldı ki, hiçbiri daha evvel bulunmadığından, hazırlanmaları esnasında misyonerin yahut bir misyoner ekibinin günlerce, aylarca, hatta yıllar süren mesaisini alır. Muhtemelen en zor olanı, okul kitaplarının hazırlanmasıdır. Zira İncil metni zaten vardır ve çeviri işi yıllara da yayılsa, yeniden inşa edilen kitaplar kadar zor değildir. Oysa okul kitaplarını, özellikle de yerel dile ait gramer ve pratik kitaplarını hazırlamak, bunları yaş ve sınıf seviyelerine göre düzenlemek, Bombay’daki bir misyonerin *Doğu Tercümeleri* başlıklı mektubunda dile getirdiği gibi, uzun soluklu bir emek ister: “Bizzat şahit olduğum bir gerçektir ki, hiçbir kimse iyice ya da iyiye yakın veya anadili gibi iyice anlamadığı bir dile, herhangi bir şeyi dosdoğru bir şekilde tercüme

⁴¹ Hamlin, *My Life and Times*, Boston: Pilgrim Press, 1924, s. 228.

⁴² *The Encyclopedia of Missions*, “Methods of Missionary Work”, New York: Wagnals 1904, s. 468.

edemez. Hiç kimse yabancı bir dili, o ülkede senelerce kalmadıkça iyice veya iyiye yakın veyahut anadili gibi anlayamaz.”⁴³ Bu durumda misyonerlerden bir grubun müstakil olarak çeviri ve matbuat işleriyle ilgilenmesi gerekmektedir ve nitekim öyle de olmuştur.

(e) Matbaa Kurma: American Board’ın nezdinde matbaa, “cehaletin ve manevi ölümün yayıldığı bölgeye, ilahi hakikatin dağıtılması için vakfedilen bir araçtır.”⁴⁴ Etkin ve ciddi bir vaizin canlı sesinden sonra İncil bilgisinin yayılmasında, ölü dünyanın manevi bir hayata uyanmasında ve emirlerinin açıklanması suretiyle Tanrı’nın yüceltilmesinde matbaa en kuvvetli imkandır.⁴⁵ Matbaa rastgele her yöreye değil, merkezî ve belli imkanları sunan yerlere kurulmalıdır. Bu anlamda misyonerler, faaliyet sahalarını “konuşulan dillere göre” belirler. Bir başka deyişle, muhatap kitlenin konuştuğu dil, matbaanın kurulacağı yeri belirleyen başlıca sebeptir. Örneğin, Rumca ve İtalyancanın (kısmen de Yahudi İspanyolcasının) hakim olduğu bugünkü Yunanistan havalisi için Malta’da, Arapçanın yoğun konuşulduğu bugünkü Ortadoğu ve Kuzey Afrika için Beyrut’ta, Türkçenin yoğun konuşulduğu Anadolu için İzmir’de ve İstanbul’da matbaalar kurulmuştu. Bunların hurufat takımları Fransa ve İngiltere’den sağlanıyordu. Matbaa mahallini belirleyen diğer bir sebep de, ulaşım ve malzeme naklinin kolaylığıydı.

(f) İncil ve Dinî Risale Dağıtım: Misyoner her gittiği yere çantasındaki çeşit çeşit risaleleri götürür. Bunlar bazen hediyedir, bazen satılır, bazen de bir bağışın, hediyeinin karşılığıdır. Ancak her ne niyetle verilirse verilsinler misyonerin gözünde risaleler birer *mermidir*:

“Bir süre önce gençleri Hristiyanlık faaliyetine sokabilmek için risale kullanmayı tecrübe etmiştim. Aşağıdaki kuralları uygulayan cemiyetin her üyesinin eline iki risale vermeyi teklif ettim: 1. Önce bu risaleyi kendisi okumalı; 2. Bunları Protestan olmayan iki kişiye vermeli; 3. Risaleyi verdiği iki kişiyi kendine özel dua konusu yapmalı ki,

⁴³ Worcester, a.g.m., s. 449. Bu mektubu alan genel sekreter Samuel Worcester da şu yorumu yapmıştı: “Bu mektuptan ve onların tercümelerle ilgili diğer haberlerinden tamamıyla [şunu anlıyoruz ki], Kitab-ı Mukaddes’in tercümeleri, acil hedeflere cevap vermek için birkaç ayda yapılabilecek olmasına rağmen; yine de sürekli kullanım için niyetlenilen bir tercüme ve bir milletin bütün bütüne Hayat Kelamı’na (Word of Life) kavuşması adına doğru biçimde, kamilen ve anlaşılır bir şekilde bir tercüme ortaya koymak için zaman, emek ve dikkat sarf etmek şarttır.” Aynı yer, s. 449.

⁴⁴ **The Missionary Herald**, “Instructions to Mr. Temple”, October 1822, Vol. 18, s. 335.

⁴⁵ Aynı yer, s. 336.

Tanrı bu risaleleri bu iki kişinin hidayeti için kullansın. Onlara, risalenin bir mermi olduğunu, fakat duanın da, bu merminin günahkarların kalplerindeki yerine itmek için bir barut olduğunu söylüyorum.”⁴⁶

Anlaşıyor ki, risaleler insanları uyandırma malzemesidir. İnançlarda şüphe ve soru işaretleri oluşturur, tartışma başlatırlar. İnsanları misyoneri dinlemeye hazırlarlar. Muhatap misyoneri reddetse, kovsa bile elinde mutlaka bir risale kalacaktır. Bu dağıtım işi o kadar önemlidir ki, Anadolu’da ve İncil Toprakları’nda görevlendirilen ilk misyonerler bilhassa Kudüs’e giderek, dünyanın dört bir yanından hac için oraya gelen Hristiyanlara risale dağıtmayı, böylece mesajlarını dünyaya yaymayı düşünmüşlerdi.⁴⁷ Risale dağıtımı, diğer tebliğ metotlarıyla paralel gider. Hiçbir zaman başka bir metotla yer değiştirmemiş, hiçbir dönem önemi azalmamıştır. Bu anlamda risale dağıtımı, okuma öğretme konusunun asıl muharrikidir diyebiliriz.

(g) Okullar Açılması: American Board’ın 1850’lere kadar açmış olduğu okulların temel hedefi, büyük ölçüde, halka okuma öğretmekle ve yerli Protestan din adamları yetiştirmekle sınırlıydı. Yerel dilde basılan İncil’lerin ve diğer kitapların okunması bu sayede sağlanacaktı. Msy. Herman Barnum’un vurguladığı üzere ilk faaliyet dönemlerinde misyonerler, eğitime değil Protestanlaştırmaya yöneldiler. Her ailenin ulaşabileceği bir yere bir adet İncil koymayı hedeflediler. Yerli papaz, yerli vaiz ve diğer kilise görevlilerini yetiştirmek en ön planda tuttıkları konuydu.⁴⁸ Msy. Hamlin’e göre Protestan olmayan memleketlerde eğitim metotları noktasında Board yönetiminin 1878’e kadarki görüşleri ve dünyanın dört bucağındaki eğitim aşamaları şu şekilde ortaya çıkmıştı:

(a) *Yerlilerin konuştuğu dilde eğitim vermek*: Buna göre çocuklara hiçbir yabancı dil öğretilmeyecektir. Öğretmenler ve yerli papazlar öğrencilerin kendi dillerinden başkasını talep etmez. Zira yabancı diller öğretilirse öğrenciler diğer mesleklere [tercümanlık,

⁴⁶ Caleb F. Gates, “Mardin-the Boys’ High School”, **The Missionary Herald**, October 1888, Vol. 84, s. 437.

⁴⁷ Bir örnek olarak, Parsons ve Fisk’in Paskalya dönemini risale dağıtmanın en iyi dönem olduğunu kaydettikleri mektup için bkz. **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Parsons and Mr. Fisk to the Corresponding Secretary (İzmir, 4 December 1820)”, July 1821, Vol. 17, s. 207.

⁴⁸ Herman N. Barnum, “Missions in Turkey”, **The Missionary Herald**, October 1893, Vol. 4, s. 734.

konsolosluk hizmetleri, simsarlık, denizcilik vb] yönelirler. Yahut bir üstünlük anlayışı kazanarak tevazularını kaybederler. Bu durumda manevi yönleri yara alır.

(b) *Önce Evangelizasyon, sonra eğitim*: Sadece İncil vaaz edilecek ve eğitim, İncil'in paralelinde gidecekti.⁴⁹

(c) *Kız ve erkek bütün gençlere, din ayırımı yapmaksızın en nitelikli Hıristiyan eğitimi vermek*: Bu sistem, Türkiye'deki misyonlarda uygulanmaktadır.⁵⁰

Bir misyonun yerleşme aşamasında misyonerler, yanlarına gelen gençlere vaaz ediyor, İncil okuyor, Şark kiliselerinin yanlışlarını anlatıyorlardı. Bu esnada, o gence konuştuğu dilde okuma öğretiliyor, duruma göre İngilizce dersi veriliyordu. Bu şekilde yetişen gençlerden uygun görülenler Amerika'ya gönderiliyor, oranın bir ilahiyat okulunda daha ileri bir eğitim alması sağlanıyordu.⁵¹

Osmanlı coğrafyasındaki okullaşma uygulamasına baktığımızda öncelikli olarak açılan eğitim kurumları, kız ve erkek ilahiyat okullarıdır. Orta okul seviyesindekiler,

⁴⁹ Bu fikir, Hamlin'e göre, 1854'de Türkiye'ye gönderilen Dr. Anderson'un düşüncesinin bir adım ilerisindeydi. Amherst Kolej başkanı Mr. Seelye, Misyon Hakkında Konuşma adlı eserinde bu muhafazakar duruşu şöyle savunmaktaydı: "Havarilerin metodu doğrudan Evangelizasyondur. Havariler okul kurmadılar. İncil'i vaaz ettiler ve kiliseler kurdular. Öğrendiklerimize göre onlar tüm eğitim meselelerini muhatapların çözümüne bıraktılar. Zira yeni ruh onları yönlendirecekti. Eğer biz Aziz Pavlus'un yaptığı gibi kafir topraklara gideceksek, İsa Mesih'i ve onun çarpmışa gerilmesinden başka hiçbir şey öğretmemeye kararlı olmalıyız. İhtida etmemişlere değil, bilakis İsa'nın müritleri haline gelenleri eğitmek için okul açılır." Aynı yer, s. 275. Bu muhafazakar bakış açısı uzun yıllar kolej eğitimine direnecekti.

⁵⁰ Cyrus Hamlin, **Among the Turks**. New York: Robert Carter Press, 1878, s. 275-277.

⁵¹ Bu konuda Hindistan dönemine ait şu haber fikir verici olabilir: "Board'ın hamiliğinde Sandwich Adaları'ndan çok sayıda genç Amerika'ya getirildi. Bunlar vaiz ya da öğretmen olarak yetiştirilecekler; ardından kendi *kafir hemşehrilerine* dönecekler. Bunlardan dördü Protestan oldu ve İsa'nın bilgisini kazandı. Etraflarındaki Hıristiyanlarla ilişki kurmaları, onları örnek almaları, putperest ebeveynleriyle, arkadaşlarıyla ve halklarıyla yakından ilgilenmeleri tavsiye edildi. Ayrıca American Board, sadece gözetimi altındaki gençlere değil, kafir topraklardaki gençlere de eğitim götürmeyi benimseyen bir plana karar verdi." Samuel Worcester, a.g.m., s. 453. American Board'ın faaliyetleri henüz Hindistan ile sınırlıyken (1810-1819) oradan Amerika'ya yollanan gençlerin barınması ve okul masrafları için genel bütçe dışında yan fonlar oluşturulmasına dair bkz. **The Missionary Herald**, "Report of the Prudential Committee (1815)", October 1816, Vol. 11, s. 450. Amerika'ya yollanan yerli gençlerin, buraya daha kolay uyum sağlaması adına, gelmeden evvel bir misyoner ailesinin yanında kalmalarının ve zihinlerinin hazırlanmasının daha iyi olacağını bildiren Board teklifi için bkz. **The Missionary Herald**, "Palestine Mission", March 1821, Vol. 17, s. 69. İlk dönemde Osmanlı ülkesinden eğitim için Amerika'ya gönderilen Rum ve Ermeni gençlerden, tezin ilerleyen bölümlerinde bahsedilecektir.

ilahiyatlara hazırlık maksadıyla daha sonradan ihdas edilmişlerdir. Kolejlerin vücuda gelmesi ise 1875’lerden sonradır. Çünkü American Board, Osmanlı topraklarındaki *sözde Hristiyanlara* gönderdiği ilk misyonerlerine, “size ait olan okulları kurmaktan ziyade yerliler tarafından halihazırda mevcut olan okulların iyileştirilmesi yolunu arayınız”⁵² derken hedeflerinin okul açmak olmadığını, mevcudun ıslahıyla daha hızlı yol alınabileceğini açıkça vurgulamıştı. Nitekim İstanbul misyonerleri mevcut Rum ve Ermenilerin okullarında öğretmenlik yapmış, gerekli okul kitaplarını hazırlamış, Protestanlığı kabul eden gençleri mevcut okullara eğitimci olarak göndermişlerdi.⁵³

Fakat faaliyetler yaygınlaştıkça American Board’ın bu taşınalı eğitimi zorlaşmaya başladı. Çünkü herkesi okyanuslar ötesindeki eğitim kurumlarına nasıl taşıyacaktı? Hem masrafı çoktu, hem de gidenler ülkelerine geri döndüklerinde uyum problemi yaşıyorlardı. Yapılması gereken şey, Protestan olmayan memleketlerde eğitim kurumları açmak, Amerika’ya gönderilen öğrencilerin masraflarıyla yerli öğretmenler yetiştirmektir. Böylece okullaşmanın kaçınılmaz ve vazgeçilmez olduğu görüldü. Bu konuda Amerikalı misyonerler İngilizlere nazaran daha ileri görüşlüydüler. Msy. Chambers’ın tesbitiyle İngilizler, İncil satmak için köylere seyahat etmeyi faydasız bulmuşlardı. Çünkü oralarda çok az insan okuyabiliyordu. Neticede faaliyetlerini büyük şehir ve kasabalarda yoğunlaştırdılar. Bu ise İncil hakikatının yayılmasında büyük bir engel teşkil ediyordu.⁵⁴ Amerikalılar bu çıkmazı görerek en küçük yerleşim birimine dahi İncil götürdüler, oralarda okullar açtılar.

⁵² **The Missionary Herald**, “Objects of the Mission to the Oriental Churches, and the Means of Prosecuting them”, January 1839, Vol. 35, s. 40.

⁵³ İstanbul’da Boghos Fizika adlı bir eğitimcinin okuluna misyonerlerin maddi yardımları ve Sivas’tan gelen sekiz gencin okul masraflarını ödemeleri için bkz. **The Missionary Herald**, “Joint Letter from Missionaries at Constantinople (7 January 1839)”, July 1839, Vol. 35, s. 240. Henüz 1830’lardayken Yunanistan’daki pek çok yerli okulda okutulan kitapların misyoner matbaalarından çıktığı da burada hatırlanmalıdır. **The Missionary Herald**, “Objects of the Mission to the Oriental Churches, and the Means of Prosecuting them”, January 1839, Vol. 35, s. 42.

⁵⁴ W. N. Chambers, “The New Village Constitution”, **The Missionary Herald**, April 1884, Vol. 80, s. 151.

Okulun öne çıkması, teşkilat içindeki muhafazakar kanat ile okullaşmayı savunan liberal grup arasında ciddi tartışmalara ve görüş ayrılıklarına sebep oldu. Msy. Hamlin gelenen aşamada okulun artık kilise ve vaazın önüne geçmesi gerektiğini açıkça şöyle dile getirmekteydi: “Okullar, İncil vaazı ve gençlerin ihtidası için kullanılmalıdır. Misyoner, okulu sadece çalışmaları başarıyla taçlandığı zaman terk edebilir. Bu başarı, İncil kurumları ve İncil eğitimi organize edilmesi ve halk arasında farklı bir yere sahip olması, onlar tarafından desteklenmesi kıvamıdır.”⁵⁵ Fark edildiği üzere ABCFM’nin faaliyet alanlarında okul açmak bahsi, çok dar bir alanı kapsamaktadır.

6. 5. Eğitim Literatürü: Mahalle Okulu, Pazar (Sebt) Okulu, Yüksek Okul, İlahiyat Okulu, Teoloji Okulu

American Board’ın XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti dahilinde açtığı okul türleri, elbette o dönemin Amerikasındaki okullarla benzerlik arz etmektedir. Günümüz insanının tasavvurundan biraz farklı içeriklere sahip olan bu okul türlerinin o zamanlar ne anlama geldikleri şu şekilde özetlenebilir:

a. Mahalle Okulları (Common Schools): Kelimenin Türkçeye çevrilmiş halinden, bu okulların *her yaştan kişinin, düzenli ya da düzensiz olarak gittikleri kurslar* mahiyetinde oldukları akla gelmektedir. Nitekim bazı çalışmalarda “halk okulları” diye tercüme edilerek bu yönde bir anlam yüklenmiştir. Oysa Amerikan eğitim tarihinde **common school**, okuma-yazma, basit tarzda aritmetik, tarih, coğrafya ve matematik derslerinin verildiği, öğrencilerin bir sınıflamaya tâbi tutulmadıkları bir eğitim kurumudur. Amerika ve Avrupa’da devlete ait ilkokullar kurulmadan evvelki ihtiyaca binaen açılmışlardır. Ücretsiz

⁵⁵ Cyrus Hamlin, “The Seminary at Bebek”, **The Missionary Herald**, November 1849, Vol. 45, s. 399. Hamlin’in bu kadar güçlü ve net bir şekilde okullaşma taraftarı olmasının altında, American Board’ın muhafazakar kanadının ısrar ettiği “din adamlarıyla ve halktan kimselerle bire bir iletişime geçip onlara Protestanlığı anlatma” metodunun, Osmanlı topraklarında baştan başa şiddetli anatema ve aforozlara sebep olması da yatmaktadır. Halbuki Hamlin’e göre bu şekilde kapatılan yollar, okullarla yeniden açılabilirdi. Nitekim bu zorlu dönemde kilise kurmak yerine okullarda yahut evlerde küçük gruplar oluşturuldu. Böylece devlet yetkilileri, Rum ve Ermeni cemaatlerinin şikayetleri karşısında, Protestanların bu gibi toplantılara hakkı olduğunu söylediler. Bu ise Protestanların rahat bir nefes almalarını sağladı. Yazının tamamı için bkz. Cyrus Hamlin, “Turkey Fifty Years ago and Now”, **The Missionary Herald**, January 1889, Vol. 85, s. 18.

oldukları ve her kesime (işçi, fakir, zengin, değişik ırklar vs.) hitap ettikleri için bu ismi almışlardır. Burası koleje ya da ortaokula bir hazırlık değildir. Mezheplere bağlı olanların yanı sıra karma olanlara da rastlanır.⁵⁶

Osmanlı topraklarındaki misyonerler *common school* terimine farklı anlamlar yüklediklerinden dolayı araştırmacılara net bir fikir vermediği görülür. Örneğin 1830'da gezip inceledikleri Ermeni kiliselerine ait bir okuldan bahsederken bu terimi kullanmışlar, hatta buralarda küçük çocuklara coğrafya, tarih ve gramer dersleri verilmediğine şaşımışlar, ders kitaplarının çocukların anlayamadığı bir dilde olduğunu belirtmişlerdi.⁵⁷ İleriki yıllarda *common school* tanımı her kesimden çocuğu kabul eden ilkokul düzeyindeki okullar için sıfat olarak kullanılacaktı.⁵⁸

Misyonerlerin ülkemizde açtığı ve bir tür Sebt okulu diye de tanıtılan bu okullarda çocuklara okuma yazma, aritmetik, coğrafya ve benzeri dersler verilir, ilahi öğretilirdi. Bunun sonrasında İncil ve dinî kitaplardaki metinler üzerine dersler yapılır, ayin ve ibadetler uygulamalı olarak gösterilirdi.⁵⁹ Yeni açılan bir misyonerlik tarlasının ilk ve vazgeçilmez okul türü olan *common school*'ların üç amacı vardı. İlki, insanları İncil'i okuyabilir hale getirmektir.⁶⁰ İkincisi yöredeki her çocuğa ulaşmak ve onları kendi hallerine bırakmayıp en azından yeni fikirlerden haberdar etmektir. Sonuncusu da buraya gelen

⁵⁶ Genel okullar ve tarihçesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. John Martin Rich, **Foundations of Education Perspectives on American Education**, New York 1992, s. 148-160; Harlan L. Hagman, "History of Education in the United States", **The American People Encyclopedia**, C.7, s. 63-64.

⁵⁷ Eli Smith, "Deficiency of School-books in the Levant (October 1829)", **The Missionary Herald**, March 1830, Vol. 26, s. 80.

⁵⁸ Bu kullanımı gördüğümüz metin şu şekildedir: "Common schools: Beyrut İstasyonu'nun idaresindeki ilkokullar (primary schools) iki tane. Biri misyon arazisine yakın, biri Kefr Shima'da. İkincisinin ortalama 40 öğrencisi mevcut. Orada başlangıç bölümlerini öğrenen iki öğrenci sonbaharda Abeih İlahiyat Okulu'na girdi. Okuma yazmayı öğrenen üç kız da, Beyrut Yatılı Kız Okulu'na aday gösterildi. Misyon arazisinin yakınındaki okulda da yaklaşık 40 öğrenci okuyor." **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Whiting (4 May 1850)", August 1850, Vol. 46, s. 258.

⁵⁹ **The Missionary Herald**, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 145. Arapkir misyoneri Clark, basit ölçekli misyon okullarının Amerika'daki *common school*'lardan ziyade oradaki Sebt okulları mantığından doğduğunu açıkça belirtmektedir. Okuma kitapları Yeni Ahit, risale, Primer, Mezmurlar ve ilmiyaldır. Bu okulların temel hedefi, çocuklara İsa'nın hakikatinin unsurlarını öğretmektir. **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Clark (10 January 1856)", April 1856, Vol. 52, s. 118.

⁶⁰ Anderson, C.2, s. 308.

öğrencilerin en iyilerini, en kabiliyetlilerini seçerek üst basamak eğitime yönlendirmektir.⁶¹ Özellikle dış istasyonlarda bulunan *common school*'lardaki çocuk ve gençlerden bir üst okula gidebilecek kabiliyette olanlar istasyondaki yüksek okula gönderilirdi. Bitlis İstasyonu'na ait bir raporda, "On sekiz dış istasyonumuz, İncil tohumunun kök saldığı önemli merkezlerdir. Amacımız buralardaki okulları, istasyonumuzdaki yüksek okulu besleyen şubeler haline getirmektir"⁶² denilmektedir.

Bu yüzden bir istasyonda ileri düzeydeki okullar yer alsa bile, aynı zamanda çok sayıda *common school* faaliyetini sürdürüyordu.⁶³ Okuma, yazma, ilmiyal ve diğer başlangıç derslerinin verildiğı bu okul türü, her istasyon ve dış-istasyonda ilk dönemlerden itibaren kurulmuşlardı.⁶⁴ Yörede yaşayanların konuştukları dillerde eğitim verilmesi esas olmakla birlikte, 1870'lerden sonraki *common school*'larda, toplumun tüm kesimlerinin iletişim dili olan Türkçenin, anadil Ermenice ve Rumcanın, bunlara ilaveten İngilizcenin öğretildiğı görülmektedir.⁶⁵ Yerli elemanlar yetiştirilmeden evvel misyonerlerin bizzat öğretmenlik yaptığı bu basit seviyeli kurumlar, daha sonra yerli öğretmenlere ya da ilahiyat öğrencilerine devredilmiştir.⁶⁶ Bu terimin çalışmadaki karşılığı ise, Türkçedeki en uygun çağrışım olarak düşündüğümüz "mahalle okulu" olacaktır.

⁶¹ Mr. Pond, "Theological School at Mardin", **The Missionary Herald**, April 1872, Vol. 68, s. 116. Msy. Pond bu okullar için bizzat "fidelik" tabirini kullanmaktadır.

⁶² **The Missionary Herald**, "Story of Bitlis Station", September 1892, Vol. 88, s. 359-360. Bursa İstasyonu görevlilerinin 1851 yılında Demirtaş'tan iki öğrenciyi Bebek İlahiyat'a göndermesi, yine Bursa'dan iki kişinin daha oraya gitmeye hazırlanması sadece bir örnektir. Daniel Ladd, "Annual Meeting", **The Missionary Herald**, September 1851, Vol. 47, s. 288.

⁶³ Örneğin, 1870 yılı misyon raporunda Osmanlı topraklarındaki mahalle okullarında okuyan toplam öğrenci sayısı 13 binden fazla olarak kaydedilmiştir. **The Missionary Herald**, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 145. Raporlarda 1878 itibarıyla Osmanlı topraklarındaki *common school* sayısının 290 olduğunu, buralarda kız ve erkek 11.268 öğrencinin okuduğunu bildirilmektedir. Ayrıca bunların detaylı bir dökümünün *U. S. Commissioner of Education* adlı dergideki "Amerikalılar ve Türkiye'deki Eğitim" başlığıyla verildiğı bilgisi de aynı yazıda yer almaktadır. **The Missionary Herald**, "British Quarterly Review on 'the Americans in Turkey'", May 1878, Vol. 74, s. 142.

⁶⁴ Edwin E. Bliss, "The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)", **The Missionary Herald**, July 1888, Vol. 84, s. 297.

⁶⁵ Dr. Pierce, "Good News from Erzroom (18 October 1876)", **The Missionary Herald**, January 1877, Vol. 73, s. 22.

⁶⁶ **The Missionary Herald**, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 145; **The Missionary Herald**, "An Out-Station in Turkey, Rodosto [Tekirdağ]", February 1887, Vol. 83, s. 53.

b. Pazar Okulları (Sebt Schools): Amerika eğitim sisteminde okula gidecek kudreti olmayan çocuklara okuma yazma ve dinî bilgiler öğretilmesini amaçlayan ve 1803’de kurulan bir okul türüdür. Kiliseden bağımsızdır ve ücretli öğretmenler görev yapar. Çocukların devamını sağlamak için onlara çeşitli hediyeler verilir.⁶⁷ Osmanlı topraklarında açılan Sebt okulları ise kilisede yahut kilise yanındaki bir mekandadır. Okuldan ziyade bir kurs havasındadır. Her yaştaki insan gelip İncil öğrenir, vaaz dinler. Burada daha ziyade halkın dinleyip anlayabileceği bir metin ya da konu (örneğin Dağdaki Vaaz, Mezmurlar) seçilir. İncil’den hikayeler okunur; On Emir açıklanır. Öğretmene sorular yöneltilebilir. Genellikle bir dua ile kapanır.⁶⁸ Sebt okullarının bir başka işlevi de oralarda bağış toplanması ve bununla Protestan kurumlarının desteklenmesiydi. Örneğin bazıları papazlığa ve öğretmenliğe hazırlanan ilahiyat öğrencilerine maddi katkıda bulunuyor, bazıları ise İncil kadınlarının yahut yerli yardımcılarının maaşlarını ödüyordu.⁶⁹ Msy. Coffing’e göre Antep’teki Sebt okuluna İncil’i okuyabilen gençler, okuma bilmeyen yetişkinler, okuma bilmeyen küçük çocuklar ve okula devam edemeyen gelin hanımlar geliyor ve öğrenim görüyorlardı.⁷⁰

c. Yüksek Okullar (High Schools): Yüksek okul terimi günümüz insanına lise sonrası iki yıllık akademi ya da enstitüleri çağrıştırmaktadır. Halbuki misyoner literatüründeki yüksek okul, günümüzdeki ortaokula denk bir eğitim kurumudur. Amerika’da, kolej ile mahalle okulu arasını örmek maksadıyla ihdas edilmiştir. Misyonerlerin Osmanlı ülkesinde kurdukları yüksek okullar, mahalle okulundan sonra ilahiyata hazırlık için kullanılmıştır. Buralarda daha ziyade pozitif bilim dersleri okutulur, başarılı olanlar ilahiyat derslerine alınırdı. Yatılı bölümü de olan bu okul türü kimi zaman, ayrı bir binası ve öğretmenleri olan müstakil bir eğitim kurumu olarak, kimi zaman da bir ilahiyat okulunun ilk iki senesini kapsayan müfredat için genel bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Buralardaki yetenekli öğrenciler seçilerek kolejlere veya ilahiyat okuluna

⁶⁷ R. G. Pardee, “Sunday School”, *Cyclopedia of Missions*, New York: Harvey Newcomb, 1854, s. 730.

⁶⁸ **The Missionary Herald**, “Report of the Station at Jarusalem for 1838”, November 1838, Vol. 34, s. 423.

⁶⁹ **The Missionary Herald**, “Something New for Sabbath School”, March 1869, Vol. 65, s. 84.

⁷⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Coffing (20 October 1859)”, February 1860, Vol. 61, s. 51.

yönlendirilmekteydi. Bu anlamda yüksek okullar, kolejleri ve ilahiyatları besleyen fideliklerdi. Hem kızlar hem de erkekler için ayrı ayrı açılırdı.

d. İlahiyat Okulları ve Teoloji Okulları: Din adamı yetiştiren ve teoloji ile uğraşan kurumlar, Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren değişik isimler altında günümüze kadar gelmiştir. Zamana, mezhebe ve coğrafyaya göre değişiklik arzeden bu kurumlar, Amerikalı misyonierlerin uyguladığı biçimiyle *ilahiyat* veya *teoloji okulu* şeklinde iki ayrı isimle öne çıkmaktadır.

İlahiyat Okulu (Seminary): Misyonierlik çalışmalarının ilk devrelerinde bir misyonierin yanında çıraklık yoluyla yetiştirilen yerli gençlerin pastör veya vaiz olmaları yeterli geliyorken, cemaatin bilgi ve okuma yazma seviyesi yükseldikçe, ilaveten kilise sayısının artması ile beraber daha eğitimli kilise görevlilerine ihtiyaç doğdu.⁷¹ Bunun üzerine kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı ilahiyat okulları kuruldu. Öğrencileri yüksek okul mezunlarından imtihanla seçiliyordu. Buraya girmek ve buradan mezun olmak için temel şartların başında, öğrencinin *Protestanlığı takva boyutunda yaşaması* ve *iyi ahlak sahibi olması* geliyordu. Aksi takdirde derslerinin başarısına bakılmaksızın öğrenci okuldan uzaklaştırılıyordu. Yetişen gençlerin ileride hangi dil mensuplarına hitap etmesi öngörülüyse ilahiyattaki öğretim dili de buna göre şekilleniyordu. Örneğin Arapça konuşanlara Beyrut İlahiyat Okulu ve Mardin İlahiyat Okulu, Türkçe konuşanlara Bebek İlahiyat Okulu, Ermenice konuşanlara Merzifon İlahiyat Okulu ve Harput İlahiyat Okulu kurulmuştu. Bilimsel derslere de sıklıkla yer verilen müfredatında Grekçe ve Latince, İbranice, hitabet, vaaz metinleri, tefsir, İncil coğrafyası, İncil tarihi, zihin felsefesi, ahlak felsefesi, ilahi okuma gibi din eğitimi merkezli dersler yoğunlukta idi. Mezunları Protestan kiliselerinde çeşitli görevlere (pastör, vaiz, diyakoz) getiriliyordu. İlahiyat okulları, eğitim seviyesi hayli yükselen ikinci nesil yerli Protestan cemaat için yeterli olmayacaktı. Bu durumda teoloji okulları devreye girdi.⁷²

⁷¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wheeler (5 December 1862)”, March 1863, Vol. 59, s. 81; Mrs. Crosby Wheeler, **Missions in Eden**, New York: Fleming H. Revell Company, 1899, s. 109.

⁷² Herman N. Barnum, “Missions in Turkey”, **The Missionary Herald**, October 1893, Vol. 4, s. 734.

Teoloji Okulu (Theological Seminary): Misyonerlerin düzenlemesine göre bu kurumlar, ilahiyat okulundan daha üst bir eğitimi tanımlıyordu. İlahiyata kıyasla daha yoğun teoloji bilgilerinin öğretildiği ve üretildiği, bunların yerel dilde yazılı hale getirildiği ve yalnızca yüksek eğitilmiş din adamları yetiştiren bir kurumdu. Bu nedenle olacak ki, misyonerler Harput'ta gördükleri bir medreseyi teoloji okulu olarak tanımlamışlardı.⁷³

Misyonerlerin Amerika'dan gelirken zihinlerinde getirdikleri teoloji okulu örneklerinden en önde geleni hiç şüphesiz Andover Teoloji Okulu (ileride Andover Kolej) idi. Çünkü adı geçen kurum ABCFM ile aynı dönemlerde kurulmuş, kurucuları aynı zamanda ABCFM'nin kurucuları arasında da yer almış, misyonerlerin büyük çoğunluğu bu okulda yetiştirilmişti. Andover Teoloji'de "yetenekli öğrenciler kabul edilir, adaylarda iyi bir tabiat, dinî muhtevalı olmayan dersleri yüksek dereceyle tamamlayacağına dair tatmin edici bir kabiliyet aranır, iyi ahlak sahibi olması ve bu karakterini sürdürebilmesi önemsenir, Hristiyanca yaşantısının mükemmel olduğuna dair ikna edici bir referans istenir, ilahiyatçı olmayı hiçbir dünyevi çıkar için isteyip istemediği takip edilirdi."⁷⁴

Müfredat bağlamında ise İncil metninin ne kastettiğini anlamak amacıyla gramer, mantık, retorik ve metafizik dersleri konulmuştu. İncil'in bugüne nasıl geldiği ve çeşitlerinin işlendiği İncil Tarihi dersi; el yazısı metinlerin karakterinin anlaşılmasını sağlayan Antik Tercüme dersi önemliydi. Ayrıca kilise yapısının tarihi, ilk mezhepler, Kilise Babaları'nın metinleri, Reformasyon'un doktrinleri, ilerlemesi ve ilkeleri, Hristiyan kilisesindeki mevcut ibadet ve disiplin öğeleri de müfredatta yer alıyordu.⁷⁵ Ancak ne olursa olsun sayılan bu konular ikinci derecede önem taşıyan bilgilerdi. "Tanrı'yı konu alan teoloji, Tanrı'nın Kitabı İncil'den devşirilmek zorundaydı. Öğrencilerin bütün dikkati Kitab-ı Mukaddes üzerinde olmalı, gece gündüz bu kitap incelenmeli, tefekkür

⁷³ Crosby H. Wheeler, "Progress in Turkey", *The Missionary Herald*, September 1876, Vol. 72, s. 277.

⁷⁴ *The Missionary Herald*, "Outlines of a Theological Institution", January 1808, Vol. 3, s. 345.

⁷⁵ N. B., "Importance of a Theological Institution", *The Ponoplist*, December 1807, Vol. 3, s. 307.

edilmeliydi.”⁷⁶ Ayrıca Kutsal Literatür, Kilise Tarihi, Hristiyan Teolojisi ve Hitabet başlıklı umumi dersler verilmeliydi.⁷⁷

Andover Teoloji Okulu modelinin ABCFM misyonerlerine diğer yörelerde olduğu gibi⁷⁸ Osmanlı ülkesinde de rehberlik ettiği görülür. Bazen bir ilahiyat okulunun çatısı

⁷⁶ Aynı yer, s. 307.

⁷⁷ Andover Teoloji Okulu’nda bu başlıklar altındaki ders konuları şunlardı: **A. Kutsal Literatür:** (a) İncil bölümlerinin teşekkülü, muhafazası ve [sonraki nesillere] nakli; (b) Kitab-ı Mukaddes’in orjinal yazımındaki diller; (c) Eski Ahit’in Septuagint versiyonu ve Yeni Ahit’in bu versiyonundan veya diğer sebeplerden mülhem biçim ve lisanındaki farklılıklar; (d) Tarih, ahlak, adet ve alışkanlık; (e) Eski ve Yeni Ahit’in antik versiyonları ve el yazması metinlerinin otoritesi; (f) Kitab-ı Mukaddes kritiklerinin kanunu ve çok sayıdaki kutsal kanun kitaplarının güvenilirliği; (g) Eski ve Yeni Ahit’in sonradan uydurulmuş kitapları; (h) Kitab-ı Mukaddes’in modern tercümelemleri; (i) İngilizce versiyonunun karakteri ve tarihi; (j) Kutsal yazmalardaki zor pasajlar ve çeşitli okunuşları.

B. Kilise Tarihi: (a) Eski zaman Yahudi gelenek ve göreneklere; (b) İlk üç yüz yılda Hristiyan kilisesinin ortaya çıkışı ve yayılışı; (c) Hristiyanlığın ilk çağlarında sayısız sapkın görüş ve fırkalar; (d) Konstantin’in Hristiyanlığı tesisi ve sonraki etkileri; (e) Katolik Kilisesi usul ve ayinleri; (f) Müslümanlığın doğuşu ve ilerlemesi; (g) Roma Kilisesi’nin yozlaşması; (h) Reformasyonun yayıldığı ülkeler; (i) Reformasyon’un ilerlemesi ve doktrinleri; (j) Protestanlar arasındaki farklı mezhepler; (k) İbadet alanında Hristiyan kilisesini bölmüş veya halihazırda bölmeye devam eden ayinler, yasalar ve disiplin; (l) Dünyamızdaki putperestliğin durumu ve hakimiyeti; (m) Milli ve kişisel karakter üzerinde putperestlik, Müslümanlık ve Hristiyanlığın meydana getirdiği çeşitli etkiler.

C. Hristiyan Teolojisi: (a) İlâhi vahiy; (b) Eski ve Yeni Ahit’in gerçekliği ve vahiy kaynağı; (c) Hristiyanlığın doktrin ve vazifeleri; (d) İnanmayanlar tarafından Hristiyanlara yapılan itirazlar ve bu türden itirazların çürütülmesi, bilhassa Baba, Oğul ve Ruhülkudüs olması bakımından Tanrı’nın karakterinin ifşası; (e) İnsanoğlunun dünyaya düşüşü ve insan tabiatının ahlakının bozulması; (f) İnalet sözleşmesi (covenant of grace); (g) Dinî törenler, kefarete ve İsa Mesih’in meditasyonu; (h) Kutsal Ruhun karakteri; (i) Ayinler; (j) Yeniden doğuş, temize çıkma ve takdis doktrinleri; (k) Evanjelik pişmanlık (tevbe), iman ve itaat; (l) İncil’in kutsallığı veya hakiki faziletin gerekliliği ve tabiatı; (m) Ahiretteki durum; (n) Ruhun ve bedeninin ölümsüzlüğü; (o) İncil’de ortaya konduğu üzere ahiretteki mükafat ve cezaların sonsuzluğu; (p) Hristiyanlığın belirli müesseseleri; (r) Tabiat, tefsir ve kehanetin yararı ve kullanımı; (s) İncil vaizi için bir vasıf olarak kişisel din.

D. Hatiplik: (a) Belagat, kompozisyon, vakar, telaffuz veya sesin ve doğru mimiklerin uygun usulü; (b) Tabii bir tavrın akıl almaz önemi; (c) Bir ayinin düzenlenmesinde yerine getirilmesi gereken kurallar; (d) Antik çağdaki retorik talimatlarının ve prensiplerinin, hitabetin modern türlerine uyarlanması; (e) Mükemmel bir hatibin ihtiyacı olan stil ve konuşma biçimi noktasında konuşmacının nitelikleri; (f) Kutsal hitabeti iyileştirme ve hafızayı kuvvetlendirme metotları; (g) Örnek almak için en iyi modellerin ve en önde gelen, meşhur ilahiyatçı ve papazların stil ve karakterleri; (h) Onların kendilerine has düşünme ve ifade edişlerindeki mükemmellik ve güzellikler; (i) Kutsal metinlerin yüceliği ve aşkın olanın sadeliği, güzelliği.” **The Ponoplist**, “Outlines of a Theological Institution”, January 1808, Vol. 3, s. 347.

⁷⁸ Örneğin, 1878’de Hindistan’da Amerikalı misyonerler tarafından kurulan Ahmednagar Teoloji Okulu’nun birinci sınıfında Mezmurlar Kitabı, Doktrinal Teoloji, Misyonların İdaresi, Kehanet, Papazlık Faaliyeti, Ayinlerin İnşası ve Hitabesi okutulurken, ikinci sınıfta Yeni Ahit’e Giriş, Matta, Doğal Teoloji, Kilise Tarihi

altındaki bir sınıf şeklinde (theological class) yürütüldüğü gibi, çoğu zaman müstakil kurumlar olarak tesis edilen bu kurumlara, ilahiyat okulundaki derslerinde üstün başarı göstermiş, takvası ve ahlaki durumu konusunda misyoner grubunun ve öğretmenlerinin takdirini kazanmış ve ileride Protestan kiliselerinde görev almayı taahhüt etmiş kimseler alınırdı. Mezun olduktan sonra değişik görevlerde istihdam edilerek pratik kazanması sağlandıktan sonra bu kişi, yine misyonerlerden ve yerli kilise görevlilerinden oluşan bir heyet huzurunda imtihan edilirdi. Başarılı olduğu takdirde törenle pastörlük ataması yapılır veya vaizlik ruhsatı verilirdi.

e. Kolejler (Colleges): Protestanlığı kabul etmemiş, yahut Protestan olup da din adamı olmak istemeyen veya bu görev için gerekli yetenekleri taşımayan gençleri değişik meslek dallarına yönelik yetiştirmek amacıyla açılan kurumlardı. Günümüzde, eğitim dilinin kesinlikle İngilizce olmasıyla öne çıkan bu kurumlar, Osmanlı'daki haliyle çoğunlukla yerel dili (Rumca, Ermenice, Bulgarca, Arnavutça) temel almak zorunda kalmışlardır. Amaç, onları Türkçenin boyunduruğundan kurtarmaktır. Yine günümüzde tamamıyla seküler bir görünüm sunarken, misyonerler nezdinde gençleri dinî bir anlayışa kavuşturmak için altyapı derslerinin verildiği bir işleve sahiptiler. Öyle ki, 1870'lerden sonra bir ilahiyata kabul edilmek için kolej mezunu olma şartı aranmaya başlanmıştır.⁷⁹ 1824'te Seylan'da kurulması planlanan bir kolej hakkında yazılanlar, misyonerlerin kolej kurmakla neyi amaçladıklarını ortaya koymaktadır:

“Bu kolejin kurulmasındaki en temel amaç, İngiliz dilinin bilgisini aktarmak suretiyle ümit vadeden yerli gençleri yetiştirmektir. Bunun için en büyük sebep, onlara Avrupa

dersleri veriliyordu. Her iki sınıf ortak olarak İngilizce Gramer ve Kompozisyon derslerini de alıyordu. **The Missionary Herald**, “Ahmednagar Theological Seminary”, September 1882, Vol. 78, s. 355.

⁷⁹ Misyonerlerin kendi ülkelerinde tecrübe ettikleri kolej modelinden etkilendikleri için bu kurumları yine misyonerliğin bir unsuru olarak kullanmaya çekinmemeleri doğaldı. Zira Amerika'daki bazı önemli kolejler Uyanış Hareketleri'nin adeta bir muharriki olmuştu. Yazar Marsden'e göre, “Yeni Işık [Amerikan Protestanlığı] geleneğinin kolejleri, aynı zamanda geniş misyonerlik ve Evangelist girişimlerin de bir parçasıydı. Bu yüzden öğrenciler arasında manevi bir canlanma aramaları ve Amerikan Devrimi ile İç Savaş arasındaki dönemde pek çok kolejin vücut bulması bu kolejlerdeki Evanjelik din adamları için doğaldı. Hatta kurumların daha sık olduğu yerlerde, öğrencinin bir kariyer edinmesinden ziyade dinî uyanışlar meydana gelmekteydi. Çünkü günler boyu dua ve devam eden manevi yenileştirme için asıl derslerin iptal edildiği olurdu. George M. Marsden, **The Soul of The American University**, Oxford: Oxford University Press, 1994, s. 82.

biliminin ve edebiyatının hazinelerini açmak ve zihinlerine bütün bütüne Hristiyanlığın delillerini koymaktır. Batı dünyasının bilimini, Doğu dillerine transfer etmek amacıyla büyük gayretler sarf edilmesi, en önemli meseledir. İkinci amacımız, yerli edebiyatın işlenmesidir. Bunun hatırı sayılır bir seviyeye gelene kadar devam etmesi için de onların literatürünü bizler iyi anlamak zorundayız.”⁸⁰

Kolejdeki eğitim anlayışının daha çok seküler bir alana kaydığı, ancak daha da önemlisi İngilizce vasıtasıyla Batı biliminin, kültürünün, değerlerinin Osmanlı insanlarına sunulduğu, bu çalışmanın ilgili bölümünde görülebilecektir. Din eğitimi boyutunun geri plana çekilmesi, doğrudan din derslerine hemen hiç yer verilmemesi sayesinde Türk öğrencilerin rağbet etmeye başladığı da koleje mahsus bir hedef olarak karışımıza çıkacaktır.

Buraya kadar edindiğimiz bilgiler muvacehesinde American Board’ın birçok başlık altındaki faaliyetlerinden eğitim sahasıyla ilgili kısmında tek tip bir uygulama olmadığı, zaman ve ihtiyaçlara göre şekillenen bir eğitim panoramasıyla karşı karşıya olduğumuz ortaya çıkmaktadır. Misyonerlerin zihinlerindeki eğitim modelini ve eğitim hedeflerini besleyen unsurlar ise, şüphesiz, muhatap oldukları toplumun ihtiyaç ve eksiklikleriyle paraleldir. Bu durumda gezip gördükleri ve en ince ayrıntılara kadar inceledikleri gayri müslim kitlelerin, içinde bulundukları –kendilerine göre- medenilik, yetişmişlik ve gelişmişlik seviyelerinin, misyonerlerin hareket noktasını teşkil ettiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu seviye, Protestan eğitiminden geçenlerin nasıl bir noktaya geldiklerini tahlil etmemiz için de kullanılabilecek sağlam bir kıstas oluşturacaktır.

⁸⁰ **The Missionary Herald**, “The Plan of a College to be Established in Ceylon”, May 1825, Vol. 21, s. 130-131. Adı geçen kolejın ders müfredatına bakıldığında amaç ile pratiğin uyumlu olduğu görülür: Birinci Yıl: Tamul şiiri, Tamulcadan İngilizceye, İngilizceden Tamul diline çevrilmiş İngiliz yazarlarından seçmeler; İkinci Yıl: Aritmetik, coğrafya, kronoloji, muhtasar tarih; Üçüncü Yıl: Retorik, matematik, geometri, doğal tarih; Dördüncü Yıl: Doğa felsefesi, kimya, mineraloji; Beşinci Yıl: Astronomi, genel tarih, mantık; Altıncı Yıl: Zihin felsefesi, Hristiyanlığın delilleri, doğal ve vahyedilmiş tarih. Aynı yer, s. 131.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLERİN KARŞILAŞTIKLARI OSMANLI TOPLUMU

1. MİSYONERLERİN OSMANLI HİRİSTİYANLARININ (RUM VE ERMENİLERİN) YAŞANTILARINA YÖNELİK TENKİTLERİ

Müslümanları Protestanlaştırma projesini belli bir müddet ertelemek zorunda kalan misyonerleri bu karara iten birkaç sebep saymak mümkündür. Ancak başlıca sebep, “sözde-Hristiyan” adını verdikleri Rum ve Ermeni cemaatlerinin, aslından uzaklaşmış bir din ihdas etmiş oldukları ve bu şekilde İsa’nın yolunu yanlış tanıttıkları teziydi. Anadolu’da keşif gezileri yaparken gördükleri Doğu Hristiyanlığı fotoğrafı sönük, donuk, cansız, hurafelerle kaplı, ruhban sınıfının elinde adeta oyuncak olmuş bir haldeydi. Merkezî konumunu kaybeden İncil, sadece ayinler sırasında, o da anlaşılamayan eski bir dilde okunuyor, halkın ona ulaşması engelleniyordu. Bu olumsuz manzara karşısında, *bu durumu gören Müslümanlara Hristiyanlığı anlatamayacaklarını* düşünerek, ilk önce sözde-Hristiyan diye isimlendirdikleri kitleyi “eğitmeye, aydınlatmaya ve kalkındırmaya”, tespit ettikleri yanlışları ve hurafeleri İncil ışığında arındırmaya yöneldiler. Misyonerlerin dindaşlarına yönelik tenkitleri üç başlık altında toplanabilir: 1. Kiliseye ve din adamlarına yönelik tenkitler; 2. Halkın düşünce yapısına yönelik tenkitler; 3. Halkın yaşantısında görülen yanlışlar.

1.1. MİSYONER GÖZÜYLE DOĞU KİLİSELERİ VE DİN ADAMLARI

1.1.1. Kiliselerde İncil’in ve İsa’nın Yanlış Konumlandırılması

Misyonerleri en fazla çileden çıkartan husus, Kitab-ı Mukaddes’in kiliselerde ya hiç bulunmaması, ya da bir bütün halinde değil eksik halde olmasıydı. Ancak satış için hazırlanmış ve okullarda okuma kitabı olarak kullanılan Mezmurlar Kitabı yaygındı.¹ Buna

¹ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Letter of Mr. Fisk and Mr. Parsons (12 September 1820)”, April 1821, Vol. 27, s. 104.

ilaveten Resullerin İşleri kitabı ve küçük bir heceleme kitabı da kullanımdaydı.² Ermeni ve Rum kiliselerinde Kitab-ı Mukaddes'in okunması, yerliş Ermeni ve Rumlar nezdinde de aslında dinin özünde kesinlikle yasak değildi ve yegane otorite kabul ediliyordu. Ancak klasik dilde yazılmış olması problem teşkil ediyordu. Yaklaşık M.S. 400'de Ermeniceye tercüme edilen Kitab-ı Mukaddes'in bazı bölümleri, kilisedeki günlük ayinlerde okunuyor ve teganni ile söyleniyordu. Fakat eski dili halk çok az anlayabiliyordu. Okuyanların tarzı da bunu iyice anlaşılmaz kılıyordu.³ Kiliselerdeki İnciller, gümüş veya altın ciltlerle kaplıydı. İncil'i ellerine alırken onu parmaklarıyla lekelememek için işlemeli bir mendil veya örtü kullanıyorlardı.⁴ Papazlar, işlemeli bir örtü olmadan İncil'i [Protestanlar gibi] her yerde ve her ortamda ellerine almayı yanlış görüyorlardı.⁵ Herkesin İncil'i eline alıp okuması sakıncalıydı. Papazların bu konudaki savunması genellikle şöyleydi: "Kitab-ı Mukaddes Büyük Perhiz, Ekmek-Şarap ayini ve papaza günah itirafı konusunda hiçbir şey söylemiyor ki..."⁶ Msy. Dwight, kiliselerde İsa'nın yanlış tanıtıldığına dair şunları kaydetmişti:

"On altı senedir Osmanlı topraklarının değişik bölgelerini tanıdım. Ermeni kilisesinin dinî sistemi temelinden bozuk. İsa'yı, şefaatçi karakteriyle tanımıyorlar. Bizim 'ancak ve ancak İsa Mesih'e iman vesilesiyle kurtuluş doktrini temeldir' anlayışımız da bilinmiyor. Vaktiyle, İsa'dan şefaatçi diye bahseden bir örnek, bir dua bulurum umuduyla kilise kitaplarını didik didik etmişim. Fakat bu araştırmam boşunaydı. Şefaatçi olarak her yerde Meryem ve azizleri gördüm. İsa hiçbir yerde bu kimliğiyle anlatılmış değildi. Tüm Ermenilerin İsa'yı yeniden hak ettiği yere koyduğu, günahkarların yegane şefaatçisi ve kurtarıcısı olarak O'nu selamladığı dönemin kısa zamanda gelmesi için Tanrı'ya duacıyım."⁷

² Eli Smith, "Deficiency of School-books in the Levant (October 1829)", **The Missionary Herald**, March 1830, Vol. 26, s. 80.

³ **The Missionary Herald**, "Ancient Armenia and the Armenian Church", February 1889, Vol. 85, s. 86.

⁴ Eliza A. Schneider, s. 100.

⁵ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Bliss (21 March 1851)", June 1851, Vol. 47, s. 196.

⁶ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Fisk and Mr. Parsons at Scio", April 1821, Vol. 17, s. 100. Aynı konudaki bir başka konuşma için bkz. **The Missionary Herald**, "Ancient Armenia and the Armenian Church", February 1889, Vol. 85, s. 85.

⁷ Harrison G. O. Dwight, "Conversion and Happy Death of an Armenian", **The Missionary Herald**, February 1847, Vol. 43, s. 38.

Hız. İsa'nın adını zikrederek Tanrı'ya niyaz etmek tamamıyla unutulmuştu. Bazı yortularda Hız. İsa'nın adıyla niyaz etmektense şöyle dualar ediliyordu: "Vaftizci Yahya ve Aziz Lusavoriç ve diğer tüm azizlerin ve kutsal haçın şefaati adına ulu Tanrım dualarımızı kabul et ve bizi unutma." Bu durumda kaç tane aziz ya da daha doğrusu gerçekten *aziz mertebesine yükselmiş* kaç kişi olduğu sorusu olduğu ise belirsizdi. Ancak 3.200 aziz olduğu ve bu azizlerin şefaatçi olarak kabul edildiği söyleniyordu.⁸

1.1.2. Dinî Bayramların, Oruç Günlerinin Çokluğu ve Bunlara Gereğinden Fazla Kutsiyet Atfedilmesi

Ortodoks Rum Kilisesi'nin kutsal Sebt günlerinin yanı sıra yaklaşık yüz adet dinî bayramları vardı. Bu günlerde insanlar, dinî ayin için sabah ve akşam kiliselerde toplanıyorlardı. Hem yazın hem de kışın sabah ayini mum ışığında icra edilir; dualar okunur veya iki ya da üç kişi tarafından terennüm edilirdi.⁹ Üstelik bu bayram ve yortu günleri din dışı eğlencelere sahne oluyordu ve kilise yetkilileri de buna ses çıkarmıyordu.¹⁰ Misyonerler bunun üzerine kilisenin yanlışlarını ortaya koyan *Ermenice harfli Türkçe* bir risale yayınladılar.¹¹

⁸ Eliza A. Schneider, s. 110.

⁹ **The Missionary Herald**, "Extracts from the Letter of Mr. Fisk and Mr. Parsons (12 September 1820)", April 1821, Vol. 17, s. 104.

¹⁰ Örneğin, Ermenilerin Kutsal Haç (Holy Cross) bayramını kutlamaları çerçevesinde Üsküdar'daki meyhanelerde çok sert içkiler içilmiş, külhanbeyleri kargaşa çıkarmıştı. Aynı bayram Adapazarı yakınlarındaki Armaş'ta kutlanırken muazzam bir şölen düzenlenmişti. Manastırı binlerce kişi ziyaret etmiş, bazıları hastalarını iyileşmeleri için getirmişti. Güvenliği sağlamak için 200 tane silahlı Türk askeri görev yapmıştı. Harrison G. O. Dwight, "Gregorian Festivals", **The Missionary Herald**, December 1891, Vol. 87, s. 526.

¹¹ Bu risalede, kilisedeki oruç ve bayramların kökeni, Şark kiliselerinin tören ve adetlerinin, aslında İsa'dan asırlar sonra insanlar tarafından uydurulduğu konu ediliyordu. Okuyucuya konsiller (kilise meclisi, sinod) hakkında tarihsel bilgiler verilmekte, hurafe ve yanlışlıklar da tarihsel delillerle çürütülüyordu. Risale Ermenilerin büyük ilgi ve kabulüne mazhar oldu. Çünkü onlar yıllardır bu "yanlışların" kökenlerinin Havarilere dayandığını zannediyorlardı. Msy. Schneider'a göre "yaşlı Ermeniler, kiliselerinin din diye telkin ettiği şeylerin Havarilerden asırlar sonra, külliye insanlar tarafından icat edilen gelenek ve zahiri şekiller serisi olduğunu gördüklerinde hayret ve şaşkınlığa düşmüşlerdi." **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Schneider", May 1850, Vol. 46, s. 154. İleride açılacak olan Amerikan ilahiyat okullarının vazgeçilmez derslerinden olan Hristiyanlığın Delilleri ve Kilise Tarihi, bu hurafeleri düzeltme çabasından kaynaklanan bir sâikle ısrarla müfredatta yer almıştır.

Kiliselerdeki oruç ibadeti de asırlardır yanlış biliniyordu. Din adamları kendilerine göre oruç günleri tahsis etmişlerdi. Oysa İncil'deki oruç günleri belliydi. Msy. Dwight'ın ifadesiyle, “bir Hristiyanın vazifesi olduğuna inanarak Protestanlar da kiliselerinde oruç tutuyordu. Fakat belli günlerin oruca tahsisine dair İncil'de hiçbir kural yoktu. Oruç tamamıyla ferdin kendi vicdanına bırakılmıştı.”¹²

1.1.3. Kilisedeki Resim ve Tasvirler

Kiliselerde Tanrı Baba'yı temsil eden resimlerin asılması yaygındı.¹³ Ayrıca çoğu kilisenin giriş kısmında ak sakallı yaşlı bir adamın resmi bulunurdu. Bu, Tanrı Baba'nın resmiydi ve içeri giren kişi ilk önce buna yaklaşıp öpmek zorundaydı.¹⁴ Kütahya'daki bir Rum kilisesini gezen Msy. Powers şu bilgileri not düşmüştü:

“Bir ressam kilise için resimler hazırlıyordu. Elindeki tablolardan birinde bir masa bulunuyordu. İsa burada asma olarak, havariler dal olarak, Tanrı Baba da çiftçi olarak tasvir edilmişti. İsa tuvalin merkezini oluşturuyordu, Havariler de asma dalı olarak sağında ve solunda sıralanmışlardı. Üst tarafında Kutsal Ruh, resmin baş kısmında da Tanrı Baba'ya ‘benzeyen’ biri yer alıyordu. Lakin Tanrı Baba'nın resmini görünce şoka uğradık. Kır saçları, bembeyaz teni ve taranmış, uzun sakalıyla yaşlı ve heybetli bir adam olarak resmedilmişti. Hey gidi! Bu bir Hristiyan kilisesi miydi?”¹⁵

Kiliselerin duvarları azizlerin tasvirleriyle doluydu. Rum evlerinde çok yaygındı ama Ermenilerde daha az ve sadece özel mekanlarda kullanılıyordu. Rum evlerindeki Azizlerin, Meryem Ana'nın, on iki Havarinin ve Tanrı'nın tasvirlerinin önlerinde sabaha kadar mum yakılırdı. Ak sakallı ihtiyar bir adam şeklindeki Tanrı tasviri Rumlar arasında bir hayli yaygındı. Hatta bu tarz bir tasvirin bulunmadığı tek bir Rum kilisesi yoktu. Evlere herhangi bir hastalık girmesi durumunda azizlerden birinin (genellikle Meryem Ana)

¹² **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission, Mr. Dwight”, May 1837, Vol. 33, s. 199.

¹³ Bunlardan birine Msy. Adger Akhisar'da rastlamıştı. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor”, July 1839, Vol. 35, s. 227.

¹⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Schneider (18 October 1847)”, February 1848, Vol. 44, s. 52.

¹⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider and Powers, During an Excursion to Kütahya”, June 1837, Vol. 33, s. 254.

tasvirini olduğu yerden çıkarıp hasta kişinin odasına, hatta başucuna asıyorlar, bazen de hastanın yanına, yatağın üzerine yatırıyorlardı. Bu tür durumlarda Meryem Ana'nın hasta kişi adına şefaathedeceğine inanılıyordu. Bazı Rum evlerinde (özellikle de üst tabakadan olanlarda) azizlerin tasvirleriyle dolu küçük bir oda ya da dolap bulunurdu. Ailenin en dindar kişisi bu odaya girerek dinî vecibelerini yerine getirirdi. Herhangi bir acıları, üzüntüleri ya da sorunları olduğunda bu odaya girip dualarını okur ve tasvirlerin önünde istavroz çıkarırlardı.¹⁶

Msy. Benjamin Schneider 18 Ekim 1847'de Manisa'dan Akhisar'a bir gezi düzenledi. Ona göre Hristiyanlık buralarda sadece ismen kalmıştı. Rumların kiliseleri resim ve heykellerle doluydu. Bunlar Hristiyanlığı küçük düşürüyordu. Geceleri mezarlıkta, mezar taşlarının başlarında mum yakıyorlardı. Sonunda kemikler mühürlü bir yer altı mezarına atılıyordu.¹⁷

1.1.4. Papazların Cahilliği

Misyonerlerin ifadesiyle papazlar ve yüksek kilise mensupları okuma yazma konusunda acınacak haldeydiler.¹⁸ Genelde mesleki açıdan zaten cahildiler. Ancak bu cehaletleri papazlık görevi için bir engel teşkil etmiyordu. Zira onlardan hiç kimse vaaz etmelerini istemiyordu. Şayet sabah ve akşam ayinlerini, cenaze ve nikah törenlerinde ilgili metin ve duaları okuyabiliyorlarsa başka bir vasıf aranmıyordu.¹⁹ Alfabeyi bilen,

¹⁶ Eliza A. Schneider, s. 113. Yazar ayrıca uzun uzun resim ve tasvirlerin nasıl olduklarını kitabında anlatmaktadır. Bkz. Aynı eser, s. 118-119. Msy. Hamlin hakkında bir araştırma yaptıran dönemin patriği, onun hakkında şu bilgilere ulaşmıştı: 1. Paskalya öncesi büyük perhiz gününde ve oruç günlerinde et, yumurta ve tereyağı yiyor; 2. İstavroz çıkarmıyor; 3. Meryem'e ve Azizlere saygı göstermiyor. Bkz. Harrison G. O. Dwight, **Christianity in Turkey**, Londra: James Nisbet and Company, 1854, s. 96-97.

¹⁷ James I. Good, **Life of Benjamin Schneider at Broosa and Aintab, Turkey** (1834-1877), Philadelphia, s. 23.

¹⁸ James L. Barton, "Movements toward Reform in the Old Gregorien Church", **The Missionary Review**, November 1893, Vol. 89, s. 843.

¹⁹ **The Missionary Herald**, "Ancient Armenia and the Armenian Church", February 1889, Vol. 85, s. 85.

heceleyerek okuyabilen papazların okuma alışkanlıkları yoktu. İncil'e özel bir değer atfetmiyorlardı. Cehalet karanlığı üzerlerine çökmüştü.²⁰

1.1.5. Papazların ve Diğer Kilise Mensuplarının Ahlak ve Maneviyat Eksikliği

Msy. James L. Barton'a göre "kilisenin resmi görevlileri arasında ahlaklı olanlara çok az rastlanırdı. Kötülük, hilekarlık ve İncil'in istemediği her ne varsa yaygınlaşmış, maneviyat kaybolmuştu. Din adamları makamlarını kişisel çıkarları için kullanıyorlardı."²¹ Msy. Adger, kendisine Akhisar Kilisesi'ni gezdiren Rum papazlara bahşış vermişti. Aslında bu parayı onlar kiliseye vermiyor, ceplerine atıyorlardı.²² Bir keresinde Ermeni kiliselerinden birinde zeytinyağı ihtiyacı vardı. Bunun üzerine piskopos bir vaaz vererek bu ihtiyacın cemaat tarafından karşılanması gerektiğini söyleyerek, bağış yapanların her neviden günahlarının, hatta Ruhulkudüs'e karşı işlenmiş günahların bile affedileceğini ilan etti.²³

Vaktiyle bir kişi, kilisenin Vartabetiyle [Doğu kiliselerinde öğretmenlik ya da hekimlik yapan görevli] birlikte bir seyahate çıkmıştı. Bu seyahat sırasında yanlarına bir parça toz toprak alıp, bunun azizlerden birinin külleri olduğunu ve mucizeler yaratabildiğini gittikleri yerlerde söylemişlerdi. Hasta biriyle karşılaştıklarında bu tozun bir kısmını suya atıp hastaya içiriyorlardı. Vartabet ve yoldaşı, deri bir çantanın içinde taşıdıkları tozun azaldığını görünce yol kenarından biraz toz toprak alıyor ve batıl inançlı, saf ve zavallı köylülere bir azizin külleri diye yutturuyorlardı. Bu zavallı insanlar da küllerin şifalı olduğuna gönülden inandıkları için bu bulanık su karşılığında en kıymetli giysilerini ya da mallarını onlara veriyorlardı. Günler boyunca o kasabadan bu kasabaya gittiler. İnsanlar,

²⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Bliss (21 March 1851)", June 1851, Vol. 47, s. 196. İncil'de geçen bir ayeti "ben bunu daha evvel hiç görmemiştim" diyen papaz için bkz. **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Jewett (18 January 1855)", May 1855, Vol. 51, s. 152.

²¹ James L. Barton, "Movements toward Reform in the Old Gregorien Church", **The Missionary Review**, November 1893, Vol. 89, s. 843.

²² **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor", July 1839, Vol. 35, s. 227.

²³ Eliza A. Schneider, s. 88.

küllerini yuttukları bu azizin cennette olduğuna ve onlar için Tanrı'ya, İsa'ya ya da Meryem Ana'ya yakardığına ve böylece şifa bulacaklarına inanıyorlardı.²⁴

Tanrı'dan verasetle cezadan muaf oldukları kabul edilen²⁵ patrik ve papazlar arasındaki ayyaşlık had safhadaydı. Örneğin, Erzurum piskoposunun “içmekten şişmiş bir yüzle ve donuk gözlerle” etrafta dolaşması sıradan bir hadiseydi. Bu kişi “bir kupa rakı götüren” herkesin istediğini yapacak kadar içki düşkünlüğünü göstermekten kaçınıyordu.²⁶ Sofya'daki Bulgar nüfus seviye bakımından o derece düşmüştü ki, insanlar Sebt günlerinde eşleriyle birlikte, yanlarında sarhoş papazlar da olduğu halde meyhaneye gidiyorlardı. Gerçekten de bazı papazların kiliseden daha çok meyhaneye gittiği görülüyordu. Bir bardak şarap içmeden evvel üç defa istavroz çıkarmaları ise adettendi.²⁷

İçki içmek hem kilise, hem de halk nezdinde dinî bir vecibe olarak telakki ediliyordu. Papazlar, “İsa şarabı kutsamıştır; bu yüzden içmelisiniz. İsa demiştir ki, ‘bu benim kanımdır’; o halde ne kadar çok içerseniz o kadar iyidir. İçmeyen kişi ne Hristiyanıdır, ne de Müslüman”²⁸ diyerek halkı bizzat buna teşvik ediyorlardı. Hepsisi olmasa da bazıları haddinden fazla şarap içiyordu. Ülkenin bazı bölgelerinde obur ve ayyaş papazlar vardı. Ülkenin iç kesimlerinde yaşayan bir papazın 24 saatte sekiz şişe şarap içtiği, bir diğerrinin ise aynı sürede 20 şişe bitirdiği söyleniyordu.²⁹ İçki içmek Doğu kiliselerinde o kadar dinin özünden kabul edilmiştir ki, Ortodoks ve Katolikler, Protestanlığa geçenleri test etmek için bunu kullanılacaktı. Şöyle ki, bir kişinin Protestan olduğundan şüphe ediliyorsa bir kadeh içki sunuluyor, içmiyorsa Protestan olduğuna hükmediliyordu.³⁰

²⁴ Eliza A. Schneider, s. 89.

²⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, March 1842, Vol. 38, s. 89.

²⁶ **The Missionary Herald**, “Journal and Letter of Mr. Jackson”, April 1841, Vol. 37, s. 165. Msy. Benjamin. bir Anadolu gezisinde İzmir piskoposunun bir vesileyle kendisine bir şişe rakı gönderdiğini kaydetmektedir. **The Missionary Herald**, “Mr. Benjamin's Tour in Asia Minor (27 April 1848)”, September 1848, Vol. 44, s. 312.

²⁷ **The Missionary Herald**, “Letter From Mr. Homes (İstanbul, 26 March 1845)”, July 1845, Vol. 41, s. 226.

²⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Bliss”, September 1845, Vol. 41, s. 295.

²⁹ Eliza A. Schneider, s. 94.

³⁰ **The Missionary Herald**, “Annual Meeting”, September 1851, Vol. 47, s. 289.

Signor Garabet adlı bir Ermeni bir gün Msy. Goodell'a, "papazlar sadece kalplerinde değil, hayatlarında da günahkardırlar. Çoğunun hayatı tiksinti verir"³¹ demişti. Yine yerli Protestanlardan Simone adlı bir genç, bir zamanlar öğrenim gördüğü bir manastırı anlatırken, oradaki keşişlerin kendisine hoş olmayan muamelelerde bulunduklarını, iki keşişe özel hizmette bulunduğu sırada yaptığı hizmetleri beğenirlerse övüyor, aksi bir durumda ise 'domuz, eşek, köpek ve ağza almaktan utanılacak başka kelimelerle' bağırıyorlardı"³² demişti.

Özellikle Katolik papazlar halkın eğitime, kilisedeki ayinlere değil, daha ziyade debdebe ve şaşaaya önem veriyorlar, bu yolla halk üzerindeki etkilerini pekiştirmek istiyorlardı.³³ Bir ayine gözlem maksadıyla katılan Msy.bn. Schneider papazların şatafatı konusunda önemli tesbitlerde bulunmaktadır:

"Piskopos ayin esnasında iki kez cübbesini değiştirdi ve üç farklı kıyafet giydi. En son giydiği cübbe hakikaten muhteşimdi. Başlığınan terliklerine kadar üzerindeki her şey altınla işlenmişti. Bu muhteşem kıyafetin değeri ne kadar olabilir sizce? Yaklaşık 2.500 dolar olduğunu duyduk. Tanrı'nın evinde, Tanrı'ya hizmet eden bir kişinin böyle bir kıyafet giymesi gerçekten gerekli mi? Göklerin İlahı sadece altın ve kıymetli taşlarla süslü giysiler içinde mi yaşamak ister? Hayır! İşaya'nın kitabında, 'Ancak ben alçakgönüllüye, ruhu ezik olana, sözümünden titreyen kişiye değer veririm' denilmektedir."³⁴

Papazların yüzünden cemaatler arasındaki kargaşa ve anlaşmazlıklar artmış, halk tabakaları birbirine düşmüştü. Bazı yörelerde bu durum öylesine şiddetli hale gelmişti ki, sırf bu yüzden başka bir mezhebe geçmeyi isteyenler bile vardı. İznik Kilisesi cemaatinden

³¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell to the Corresponding Secretary (October 1825)", January 1826, Vol. 22, s. 12.

³² Cyrus Hamlin, "The History of Two Armenian Boys", **The Missionary Herald**, October 1896, Vol. 92, s. 434.

³³ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Hamlin at Constantinople", December 1841, Vol. 32, s. 487. Hamlin'i bu kanaate sevk eden olay, Bebek'te bulunan bir Katolik kolejinin açılışında iki din adamının büyük bir tantanayla orayı ziyaret etmeleriydi. Göz kamaştırıcı atların üzerine binmişlerdi ve arkalarından uşaklar geliyordu.

³⁴ Eliza A. Schneider, s. 122.

bir grup, Ortodoksluktan ayrılıp Katolikliğe geçmek istediklerini patriğe bildirmişlerdi. Gerekçeleri, kendi patriklerinden adalet görmemeleriydi.³⁵

Papazlar, o makama gelebilmek için aşağı yukarı on dolar ödeme yaparlardı. Bazı papazlar daha doğru dürüst okumayı sökmekten bu kutsal göreve gelebilirdi. Papaz olmadan önceki dönemlerinde uşak olarak çalışanlar bile vardı. Büsbütün cehalet içerisinde oldukları halde bu mevkiye geldikten sonra birden bire insanlara doğru yolu gösterme mesuliyetini üstlenirlerdi. Göreve getirilmeleri için sadece kırk günlük bir hazırlık dönemi yeterliydi. Bu durumda kilise mensupları elbette toplum tarafından ekseriyetle küçümseniyor ve hor görülüyordu. “Bunun sebebi papaz olmayı seçenlerin bunu sadece çıkarıcı bir yaklaşımla yaptıklarına inanılmasıydı. Bu yüzden de ruhban sınıfı misyonerlere ve misyonerlik faaliyetlerine düşman kesiliyorlardı. Çünkü insanların aydınlanması durumunda gelir kaynaklarının pek çoğunu kaybedeceklerinin farkındaydılar.”³⁶

1.1.6. Papaza Günah İtirafı ve Vaftiz

Doğu kiliselerinde papaza günah itirafında bulunulur ve tevbe yoluyla kurtuluşa inanılırdı.³⁷ Rum papazlardan birinin söylediğine göre, “şayet birisi büyük günah işlerse, o kişi papaza gitmek ve günahını ona söylemek zorundaydı. Ardından kiliseye mum ve gazyacı getirmeli, cebindeki parasıyla fakirleri doyurmalıydı.”³⁸

Kilisedeki vaftiz, küçük çocukları üç kere suya daldırmak şeklinde uygulanıyordu. Bu, İsa’nın mezarda üç gün kalışını temsil ediyordu. Onlara göre bunun anlamı, kişilerin

³⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, March 1842, Vol. 38, s. 82.

³⁶ Eliza A. Schneider, s. 91 ve 93. Papazların maddi imkansızlık içerisinde olmaları da bu küçümsenmeyi destekliyor olabilirdi. Örneğin, bir papazın yıllık kazancı çok azdı. Evleri ise ufacık, tek bir odadan ibaretti. O kadar ki papaz geceleri yer yatağına uzandığında ayaklarını uzatabilmek için kapısını açık bırakmak zorunda kalıyordu. E. A. Schneider, s. 94.

³⁷ **The Missionary Herald**, “Ancient Armenia and the Armenian Church”, February 1889, Vol. 85, s. 85.

³⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of the Mr. Parsons, from the Time when he Left Jerusalem”, June 1822, Vol. 18, s. 215. Msy. Fisk ile İzmir piskoposunun bu konudaki bir tartışması için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts of a Letter from Mr. Fisk to the Corresponding Secretary (İzmir, 22 November 1821)”, April 1822, Vol. 18, s. 110.

maneviyatlarını yükseltmekti.³⁹ Msy. Riggs, teftiş göreviyle gittiği Kastamonu’da, bir oğlan çocuğunu vaftiz eder. Oğlanı üç kere suya daldırmadığını, yağ kullanmadığını görenler şaşkına döndüler. Bunlar yetmezmiş gibi, çocuğu vaftiz annesi ve vaftiz babası değil, öz anne ve babası takdim etmişti.⁴⁰

1.1.7. Ayinlerdeki Başbozukluk

Ayinlerde insanın özünü etkilemekten ziyade kabukta kalan bir merasim anlayışı hakimdi. Cemaat şuursuz olduğundan ve ayin dilini anlamadığından, ayinin icaplarını haricen yerine getiriyordu ama ondan bir ders ve hisse almıyordu. Dwight, inceleme amaçlı katıldığı bir ayini şöyle anlatmaktadır:

“Ermeni kadınlar komünyon için kilisede toplandılar. Patrik muazzam bir debdebe ile ayini icra etti. İçeri girdiğimizde kürsüde vaaz ediyordu. Kiliseyi tıklım tıklım doldurmuş kadınlar, yan yana serilmiş hasırların üstüne oturmuşlardı. Kilisenin arka tarafındaki bir kapıya doğru götürüldük. Kurban taşını (sunak) kapatan bir duvardı bu. O anda içeri hanımefendiler girdi. Cemaat onları biraz da olsa görebilmek için hep birlikte ayağa kalktı. Ortılığı bir anda bir uğultu sardı ve zavallı Patrik, önceki gibi iyice duyulmayan ve iyice kulak verilmeyen vaazını sürdürdü. Hanımefendileri mümkün olduğunca çabuk bir şekilde görünmeyecekleri bir yere oturtular. Ayinden sonra Katolik Kilisesi ayini sahneye kondu. Bu ayini tanımlamak için bundan [‘sahneye kondu’ tabirinden] daha iyi bir ifade düşünemiyorum. Ayinin tamamı tiyatrodan başka bir şeye benzemiyordu. Sonra kadınların büyük kısmı sakramente iştirak etti.”⁴¹

Eliza A. Schneider’in kayıtlarına göre kilisede ayine katılanlardan bazıları , sessizce oturup vaazı dinlemek yerine kendi aralarında konuşup gülüşüyordu. Birileri içeri giriyor, birileri dışarı çıkıyordu. Vaaz dinlemek yerine komşularıyla sohbet ediyorlardı.⁴² Yarım asır geçtikten sonra bile misyonerler, hâlâ eski kilise adetlerine şaşıyorlardı: “Cemaatten hiç kimsenin anlamadığı klasik Ermenice dualar okunuyordu. İnsanlar ne zaman

³⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Temple to the Corresponding Secretary Malta, (7 March 1822)”, August 1822, Vol. 18, s. 254.

⁴⁰ **The Missionary Herald**, “An Unfrequented Region”, November 1891, Vol. 87, s. 484.

⁴¹ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Dwight”, February 1836, Vol. 32, s. 47.

⁴² Eliza A. Schneider, s. 48 ve 119.

eğileceklerini, çömeceklerini ve haç çıkaracaklarını biliyordu. Ayinin sonunda gelip kocaman bir İncil'in üzerindeki haçları öpüyorlardı. Resimlerin ve duvarda asılı azizlerin önünde istavroz çıkarıyorlardı.”⁴³

Zaten istavroz çıkarmaya başlı başına büyük önem atfediliyordu. Kilise ayinleri sırasında hem kilise yetkilileri hem de cemaat tarafından yapılan bu işlemi, insanlar tehlikeli yerlere girdiklerinde korunmak için de tekrarlıyorlardı. Örneğin, veba salgını sırasında sokağa çıktıklarında istavroz çıkarmayı asla ihmal etmezler ve bunun kendilerini tehlikeden koruyacağına inanırlardı. Misyoner evlerine misafir gidenler de içeri girmeden önce, tehlikeden korunma amacıyla istavroz çıkarıyordu. Bebekler doğar doğmaz, onları nazardan ve tüm kötülüklerden korusun diye başlıklarının üzerine veya boyunlarına haç asılıyordu. Genellikle evlerin duvarlarına haç resimleri çiziliyordu. Kiliselerde, bazıları altından bazıları gümüşten yapılmış ve hatta bazıları elmaslarla ve birkaç yüz dolarlık kıymetli taşlarla bezenmiş çok sayıda haç bulunuyordu. Her yıl kutsal haç için bir gün oruç tutuluyordu. Haça o kadar saygı duyuyor ve onu o kadar yüceltiyorlardı ki günlük dualarında onu anmadan geçemiyorlardı.⁴⁴ Bunlara ilaveten Eçmiyazin'deki Ermeni patriğinin göreve tayin töreninde Aydınlanmacı Gregory'nin cansız eli “intikal vasıtası” olarak kullanılıyordu.⁴⁵

⁴³ Henry Marden, “Central Turkey”, **The Missionary Herald**, February 1880, Vol. 76, s. 47. Buna benzer bir başka gözlem daha vardır: “Şehirdeki bir Rum kilisesini ziyaret ettik. İçeri girer girmez ayin başladı. Kilise küçüktü fakat epeyce cemaati vardı. İnsanlar hiç durmaksızın haç çıkarıyor ve başlarını eğerek birbirlerini selamlıyorlardı. Çoğu da yerlere kadar eğiliyordu. Üst düzey din adamları özel kıyafetleriyle orada hazır dılar ve dinî törenleri icra ediyorlardı. Her tarafta mumlar yakılmıştı. Çok sayıda resim vardı ama tasvir bulunmuyordu. Kilise yüksek bir duvarla çevrilmişti ve bu duvar kiliseyi, şehrin gürültüsünden azade kılıyor ve rahat bir ortam sağlıyordu.”, **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Parsons and Mr. Fisk”, June 1821, Vol. 17, s. 185.

⁴⁴ Eliza A. Schneider, s. 110-111.

⁴⁵ James L. Barton, “The Armenian Church: Its Organization and Doctrines”, **The Missionary Herald**, June 1891, Vol. 87, s. 236. Aziz Gregory (257-231) Aydınlatmacı lakabıyla tanınır. Kafkasya'da bulunan Vagarşabat'a (sonradan Eçmiyazin) giderek Hristiyanlığı tebliğ etti ve İsa'nın kilisesini oraya kurdu. Bu nedenle Ermenilerin en önemli azizleri arasına girdi. Öldükten sonra cesedi Erzincan yakınlarındaki Tordan'a (günümüzde Doğan köy) götürüldü. Kral Zeno (ö. 491) tarafından bazı uzuvları uzak yakın yerlere gönderildi. Buna göre kutsal sayılan sağ eli Eçmiyazin'e, sol eli Lübnan'a gönderildi. Başının da İtalya'da olduğuna inanılmaktadır. “Gregory the Illuminator”,

1.1.8. Sebt (Pazar) Gününe Riayetsizlik

Belli yerlere, belli günlerde halkın alışveriş yapması için kurulan pazarlar, Hristiyanların kutsal günü olan Sebt günlerinde kurulmaktaydı. Dindaşlarını aydınlatmaya uğraşan misyonerlerin önündeki ciddi engellerden birisi de “İsa’nın Günü” olan Pazar günlerinde pazar kurulmasıydı. Çünkü Anadolu kasabalarında haftalık kurulan bu pazar yerleri, Sebt günlerinde civar köylerden çok sayıda Hristiyanı çekmekteydi. Dolayısıyla misyonerler o gün toplu halde ibadet için neredeyse hiç kimseyi bulamıyorlardı ve bu yüzden faaliyetleri aksıyordu. Msy. Elias Riggs’in Nazilli, Denizli, Ladik, Aydın, Pamukkale ve Alaşehir’i kapsayan bir gezisinde tanıştığı Protestan bir Rum, ona, “Sebt gününe gösterilen bu hürmetsizliği eskiden işlerinde başarıya hamlettiklerini, şimdi ise genellikle şikayet ettiklerini” söylemiş ve eklemişti: “Bizim bütün işlerimiz İsa’nın Günü’nde görülmektedir. Bu nedenle paramızın bereketi yok.”⁴⁶

Yerleşik bir adet haline gelen bu uygulamayı misyonerler, “halkın gönlünde Hristiyanlığın gücünü kırmak maksadıyla bunu Müslümanlar bile bile yapıyorlar. Bu nedenle Sebt gününe, Türkiye’de ‘pazar kurulan gün’ manası verilmiştir” diye yorumluyorlardı.⁴⁷ Msy. Pierce da bu konuda şunları yazmaktadır: “Ermeniler arasında Sebt günü sıradan bir tatildir. Bu günde oruç tutulur ve şarap içilir; ziyaretler gerçekleşir ve at yarışı yapılır. Müslümanların kutsal günü Cuma olduğundan, elbette onlar bizim Sebt günümüzü önemsemezler. Çarşılarda dükkanlar açıktır, yollar kervanlarla doludur. Sebt ayinleri sokaktaki çocukların ve köpeklerin rahatsız edici gürültüsüyle geçer.”⁴⁸

http://en.wikipedia.org/wiki/Gregory_the_Illuminator (22 Ekim 2010). Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği üzere patrik devir teslim törenlerinde kutsal el çıkartılıp temsilen bu devri takdis için kullanılıyordu.

⁴⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Riggs (20 September 1842)”, March 1842, Vol. 39, s. 100.

⁴⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Homes (İstanbul, 26 March 1845)”, July 1845, Vol. 41, s. 226.

⁴⁸ Mr. Pierce, “The Sabbath in Turkey (1 September 1869)”, **The Missionary Herald**, January 1870, Vol. 66, s. 23. Misyonerler bu probleme çareler üretmeye çalıştılar. Mesela, Aydın’daki Hristiyanların Sebt gününü hakkıyla kutlamalarını sağlamak için haftalık alışveriş gününü Pazardan Salıya alan bir ferman çıkarttılar. Ancak bu adım, yörenin Müslümanlarından sert bir tepki gördü ve geri adım atılarak tekrardan Pazar alışveriş uygulananmaya başlandı. A.B.C.F.M. 16.9.3, c. I, #59, (13 July 1865)’ten aktaran Gerasimus Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, Devrim Evcı (çev.). Ankara: Ayraç Yayınları, 1997, s. 197.

1.1.9. Kilisenin Halkı Cahil Bırakma Politikası

Kilisede ve okullarında kullanılan mevcut yayınlar genelde eski dilde yazılmıştı. Şayet ruhbandan olmayan birisi aritmetik öğrenmeye kalksa sözlü birkaç kural öğrenirdi, o kadar. Aritmetik kitaplarını ancak eski lehçeyi bilen birkaç kişi çözebilmekteydi. Eğitime devam etmeyi arzulayan ve künhüne vakıf olabilen de yine o birkaç kişiydi. Coğrafya, tarih ve gramer kesinlikle halk okullarında verilmiyordu. Hatta Ermenice ve Rumca gramer hiçbir okulda öğretilmezdi.⁴⁹ Msy. Fisk ile Parsons'ın gezdikleri bütün okullardaki Rum ve Ermeni çocukları, kitap okuma dışında hiçbir şey öğrenmiyorlardı. Okudukları kitaplar da kiliselerde kullanılan kitaplardı. Hepsi klasik Rumca ve Ermenice yazıldığından şüphesiz çocuklar için anlaşılır değildi. Onların ne öneme sahip olduğuna dair bir fikirleri olmadan sadece ve sadece kelimelerin telaffuzunu öğreniyorlardı.⁵⁰

Öğrencilere “birbirini sevmeleri, anne babalarına itaat etmeleri, hiç yalan söylememeleri, hiç kimseyi kötü isimle çağırılmaları, Sebt gününün kurallarına uymaları, İsa'nın bütün emirlerine muti olmaları”⁵¹ gibi temel konular dahi öğretilmiyordu. Günlük dilde yapılan dualar, ya da İncil'den günlük dile çevrilen bir metin, ruhban sınıfı tarafından derhal ve şiddetle yasaklanıyordu.⁵² Halktan insanlar okul açamıyordu. “Çünkü bu duruma papazlar karşı çıkıyordu. Onlar insanların cehalette ve karanlıkta kalmasını istiyorlardı.”⁵³

Papazlar halka nadiren vaaz ediyor,⁵⁴ bu vaazlar da halk tarafından anlaşılamiyordu.⁵⁵ Neredeyse hiçbiri bu konuda yetkin değildi. İçlerinden biri vaaz

⁴⁹ Smith, Eli. “Deficiency of School-books in the Levant (October 1829)”, **The Missionary Herald**, March 1830, Vol. 26, s. 80.

⁵⁰ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Fisk and Mr. Parsons at Scio”, April 1821, Vol. 17, s. 98.

⁵¹ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mr. Goodell”, June 1838, Vol. 34, s. 225.

⁵² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (27 November 1848)”, May 1848, Vol. 45, s. 151. Msy. Nutting'e göre aslında pek çok kişi “papaz ve piskoposların yanlışlarını biliyorlardı. Onlara göre din adamları cemaatin ruhuna önem vermiyordu. İnsanları hakikat bilgisinden ve kurtuluş yolundan uzak tutuyorlar, üstüne üstlük bu yolla onlardan gelir elde ediyorlardı.” **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Nutting (19 November 1959)”, March 1860, Vol. 56, s. 71.

⁵³ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission”, April 1837, Vol. 33, s. 158.

⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Temple to the Corresponding Secretary Malta, (7 March 1822)”, August 1822, Vol. 18, s. 254.

⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Baghchejuk (22 December 1855)”, March 1856, Vol. 52, s. 74.

vermeye kalkışırsa oldukça yadırganabilirdi. Piskopos ve vartabetler senede birkaç defa vaaz verirlerdi, ancak onlar bile son derece kısa tutulurdu. Vaaz verdiklerinde konuşmaları umumiyetle hatalarla, batıl itikatlarla ve kutsal kitaptan alıntılarla dolu olurdu. Bu da yeterince faydalı olamazdı.⁵⁶

Kısacası, Msy. Marden'in deyimiyle, "papazlar yüzyıllardır bütün eğitimsel ve dinî çıkarları ellerine almışlardı. Netice, manevi ve zihni bir karanlıktı. Nadiren birkaç adam okuyabiliyordu. İnsanların çoğunun, hatta papazların bile Kitab-ı Mukaddes'i Kur'an'dan ayırıp ayıramadıkları şüpheliydi!"⁵⁷

1.1.10. Evlilikle İlgili Din Dışı Yaptırımlar

Kilise anlayışına göre evlilik mutlaka Pazar gecesi yapılmalıydı. Evlilik ayini, dolayısıyla eğlenceler olması gerekenden daha uzun sürüyordu. Düğünler için astronomik denecek masraflar ediliyordu. Bunda papazların payı hiç de azımsanacak miktarda değildi. Bu parayı tedarik etmek için gençler yıllar boyu nişanlı kalıyordu.⁵⁸ Farklı mezheplerden kimselerin birbiriyle evlenmeleri de yasaktı ve aforoz sebebiydi.⁵⁹

Doğu kiliseleri ile ilgili bu eleştiriler⁶⁰ doğal olarak halkın yaşantısında da kendisini gösteriyordu. Misyonerlerin, ileride açacakları okulların eğitim felsefesini ve

⁵⁶ Eliza A. Schneider, s. 92.

⁵⁷ Henry Marden, "Christian Villages", **The Missionary Herald**, August 1882, Vol. 78, s. 310. Buna benzer düşünceleri Miss Shattuck da dile getirmektedir. **Life and Light**, "Incidents of a Tour", August 1878, Vol. 8, s. 245. Halkın cahil bırakılması iddiasına dair örnekler için ayrıca bkz. **The Missionary Herald**, "Missionary Tour of Mr. Peabody", May 1851, Vol. 47, s. 160; **The Missionary Herald**, "Extracts from the Journal of the Mission", May 1837, Vol. 33, s. 197; **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Homes at Constantinople", March 1843, Vol. 39, s. 107.

⁵⁸ Mesela, üç yıldır nişanlı olan İstanbullu bir genç, kilise erkânının istediği 2.000 kuruşu toparlayamadığı için üç yıl daha beklemek mecburiyetinde kalmıştı. Zira papazlar, bu parayı ödediği takdirde evlilik izni vereceklerini söylemişlerdi. **The Missionary Herald**, "Constantinople-Extracts from the Journal of the Mission", November 1837, Vol. 33, s. 451.

⁵⁹ Sözgelimi Yakup Ağa adlı bir kişi, Maruni Kilisesine bağlı Eva adlı bir kadınla evlenmişti. Bu yüzden Eva ve ailesi Maruni Patrikliği'nden aforoz edilmişti. **The Missionary Herald**, "Extracts from the Journal of Mr. Goodell", June 1825, Vol. 21, s. 171. Adı geçen kişiden ve evliliği dolayısıyla ruhban sınıfından gördüğü eziyetlerden ilk bahseden kişi, William Jowett (1787-1855) adlı bir İngiliz misyonerdi. William Jowett, **Christian Researches in Syria and the Holy Land**, Boston: Crocker and Brewster, 1826, s. 126. Muhtemelen Goodell, Yakup Ağa ile Jowett vasıtasıyla tanışmıştı.

⁶⁰ Ermeni Kilisesi'nin Hristiyanlığın özüne aykırı uygulamalarına dair geniş yorumlar için bkz. Harrison G. O. Dwight, **Christianity...**, s. 1-15. İlk misyonerlerin, karşılaştıkları üst düzey din adamlarıyla

müfredatlarını, misyoner tabiriyle, gerçek Hristiyanlığı yeniden onların hayatın ahakim kılmak anlayışı şekillendirecekti.

1.2. MİSYONERLERİN HALKIN YAŞAM VE DÜŞÜNCE TARZINA GETİRDİKLERİ ELEŞTİRİLER

Msy.bn. Schneider'ın tesbitlerine göre yerli Hristiyanlar nezdinde Hristiyan olmak, kiliselerinin ayinlerine ve merasimlerine sektirmeden katılmak, oruç ve bayramları takip etmek, azizleri ve en önemlisi de Meryem Ana'yı kutsamak, onlara dua etmek, istavroz çıkarmak ve buna benzer pek çok şeyden ibaretti. Sık sık kiliseye gidiyorlardı. Bazıları neredeyse her gün gidiyordu. Orada oturup uzun ve anlaşılmaz duaları dinliyorlar; sık sık istavroz çıkarıyorlardı. Pek memnun olarak evlerine dönüyorlardı.⁶¹ Dinlerine bu şekilde yaklaşan Rum ve Ermeniler, yaşantılarının tüm alanlarında çeşitli tenkitlere uğruyorlardı.

1.2.1. Halkın Eğitimsizliği

Misyonerlerin gözlemleri çerçevesinde Rum ve Ermeniler halk olarak çok fakir, son derece cahillerdi. Kendilerine doğru düzgün eğitim verilmiyordu. Doğru yolu görmeye, öğrenmeye ve kardeşliğe hasret çeken birçok kişi denizaşırı memleketlerden [Avrupa'dan] gelen din adamları tarafından eğitiliyordu. İlk Amerikalı misyonerlerin geldiği dönemde İmparatorlukta konuşulan herhangi bir dilin öğretildiği iki üç okul vardı sadece. Hristiyan cemaatlerin okulları, devlet vergilerinden artakalanlarla verilmeye çalışılan bağışlarla ayakta duruyordu. Bu okullarda klasik diller ve eski çağların literatürü üzerine eğitim veriliyordu. Mevcut kitaplar sıradan kişiler için muammaydı. Herhangi bir dergi basılmıyor, yayınlanmıyor ve okunmuyordu.⁶²

kilisenin iç meselelerine dair yaptıkları tartışmaların tam metinleri için bkz. **The Missionary Herald**, "Letter of the Rev. Mr. Fisk (İzmir, 2 January 1822)", October 1822, Vol. 18, s. 315; **The Missionary Herald**, "Extracts from Mr. Fisk's Communications", June 1823, Vol. 19, s. 176-178.

⁶¹ Eliza A. Schneider, s. 58.

⁶² George E. White, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, Cem Tarık Yüksel (çev.). İstanbul: Enderun Yayınevi, 1995, s. 120.

Msy. Marden'e göre Türkiye'ye gelen misyonerlerden önce tüm İmparatorlukta, günlük konuşulan dilin kullanıldığı hiçbir Ermeni okulu yoktu. Coğrafya ve aritmetik neredeyse bilinmiyordu. Ermenilerin evinde İncil yoktu.⁶³ Harput'u inceleyen Msy.bn. Wheeler, gördükleri karşısında "Ermenilerin sefaleti ve fakirliği had safhada; ama yine de Hristiyanlık aralarında sönmemiş. Müthiş bir cehalet hüküm sürüyor"⁶⁴ demekten kendini alamamıştı.

1.2.2. Alkollü İçki Tüketiminin Yaygınlığı

Yukarıda bahsedildiği gibi din adamlarının sarhoş gezdiği, sürekli içki içilmesini tavsiye ettiği bir memlekette halkın bundan uzak durması imkansızdı. Üstelik toplumda kadınların içki kullanımı da yaygındı. Erzurum'da görevli Msy. Jackson'ın gözlemleri bu yöndeydi:

"Ayyaşlık burada haddinden fazla görülür. Damıtma evleri çok büyük değil. Bazı alkollü likörler yurtdışından getiriliyor. Fakat kendi evlerinde duttan yapılan bir tür rakı üretilir, bunu su gibi içerler. Hatta saygın erkekler için dahi haftanın her akşamı içmek, eve sarhoş gelmek o kadar şaşırtıcı ya da dile getirilmeye değer bir şey değildir. Sokaklarda, yanlarındaki alkollerle yanakları kıpkırmızı olmuş kadın ve çocuklar görüyoruz."⁶⁵

Merzifon'da da şarap üretimi çok fazlaydı. Her ailenin çok sayıda şarap fıçısı bulunuyordu. İçkileri satın almış değillerdi, bilakis kendi üzüm bağlarında imal ediyorlardı. Hatta buralı kadınlar bile erkekler kadar serbestçe içiyordu. Bu sebeple misyonerler, ayinlerinden sonra sık sık "içkiden kaçınma ilahisini" okuyarak onları içkiden uzak tutmaya çalışıyorlardı.⁶⁶ Amerika'dan ithal edilen *The Best Boston Rom* markalı içkilerin kullanımı,⁶⁷ Akdeniz bölgesinde "Saf Boston Romu"nun çok iyi bilinmesi misyonerleri son derece üzmüştü. Bazı yerlerde açılacak Protestan ibadethanelerden, civarda sarhoşların

⁶³ Henry Marden, "Central Turkey", **The Missionary Herald**, February 1880, Vol. 76, s. 49.

⁶⁴ Mrs. Crosby H. Wheeler, **Missions in Eden: Glimpses of Life in the Valley of Euphrates**, New York: Fleming H. Revell Company, 1899, s. 24.

⁶⁵ **The Missionary Herald**, "Journal and Letter of Mr. Jackson", April 1841, Vol. 37, s. 166.

⁶⁶ **The Missionary Herald**, "Visit of Mr. Simon to Marsovan", February 1852, Vol. 48, s. 44.

⁶⁷ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Dwight", July 1841, Vol. 37, s. 292.

çokluğu yüzünden vazgeçiliyordu. Çünkü kadınların çoğu, sarhoş korkusundan ayinlere gelemeyecekti.⁶⁸ Bursa misyoneri Eliza A. Schneider'ın izlenimlerine göre “Ermeni ve Rumların bir oturuşta tükettikleri şarap miktarı insanı şaşkına çeviriyordu. Hem erkekler hem de kadınlar, normal insanlar nasıl su içiyorsa o kadar rahat bir şekilde bardak bardak şarap içiyordu. Yine de ikram sahibi kişi ‘bir tane daha için, daha hiç içmediniz, haydi bir tane daha’ diye ısrar ediyordu. Bu durum sürekli tekrarlanıyordu. Damıtılmış sert bir içki türü olan rakı daha çok içiliyordu.”⁶⁹ Hatta kimi zaman katı bir perhiz uyguladıklarını söyleyenlerin kör kütük sarhoş olana kadar şarap ve rakı içtikleri bile görülebiliyordu.⁷⁰ 70.000 nüfusu bulunan Sivas’ta sert içki ve sigara için ödenen yıllık para 150 bin dolardan az değildi.⁷¹

1.2.3. Ölüm Karşısındaki Din Dışı Tutumları

Rumlar hastalık ve ölüm vakalarını, o kişiye saygılarını gösterme vesilesi gibi algılar ve kendilerini yerden yere atarak bağırır çağırırlardı. Ayrıca üstü açık bir tabutta, göğse bakar vaziyette yatırılmış ceset, sokaklarda dolaştırılırdı. Hatta mezarlık yolunda, ölü bir kızın sandalye üzerinde dimdik oturtulmuş, tüyler ürpertici haliyle karşılaşmak sıradan bir olaydı. Cenaze töreninden kırk gün sonra da cenazeyi hatırlama adına, mezar ziyareti ile birlikte ikinci bir yâd etme töreni gerçekleştirilirdi. Bütün aile efradı ve dostlar, hâlâ tazeliğini koruyan acılarıyla ağlaşıp, bağırıp dururlardı.⁷² Ermenilerin cenaze karşısındaki tutumları onlardan farklı değildi:

“Kadınlar cenazelerde bulunmazlar. Erkekler cenazenin ardı sıra giderlerken hızlıca yürürler ve yüksek sesle konuşurlar. Sanki korkunç yaratıkları uzaklaştırmak istermiş gibidirler. Bir gün bir kadın evden kocasının cenazesi çıkarılırken kalabalığa doğru bir gidip bir geliyor, saçını başını yoluyordu. Beti benzi sararıp solmuştu. Gözleri yerinden fırlayacak gibiydi. Cenaze kapının önünden geçerken ‘kocamı götürmeyin!’ diye çılgık

⁶⁸ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1853, Vol. 49, s. 260.

⁶⁹ Eliza Abbott Schneider, **Bursa Mektupları [1846]**, Neşe Akın (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s. 26.

⁷⁰ Eliza A. Schneider, s. 116.

⁷¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bliss (21 March 1851)”, June 1851, Vol. 47, s. 197.

⁷² Hester D. Jenkins, **Robert Kolej’in Kızları**, Ayşe Aksu (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008, s. 71.

çığığa bağırdı. Sonra cenaze alayının ardından gitmeye başladı. Tutup kapıdan içeri soktular. Bu sefer camdan atlamaya kalkıştı.”⁷³

Ölüm gerçekleştiğinde kişi son nefesini verir vermez onu bir an önce gömüp ortadan kaldırmak için hazırlıklara başlanıyordu. Müteveffaya sağlığında giydiği en güzel elbiseleri giydiriliyordu. Ağzı açık bir sandığa veya tabuta (sadece naşı mezarlığa kadar taşımak için) konduktan sonra dört erkek tarafından omuzlanıp mezarlığa götürülüyordu. Ölen kişi itibarlı biri ise cenaze alayına cüppelerini giymiş papazlar önderlik eder ve cenaze ilahisi söylenirdi. Güneş tam tepede olsa bile mumlar ve tütsüler yakılırdı. Ölen kişi kadınsa ve varlıklıysa elleri kolları mücevherlerle süslenir, üzerine muhteşem bir kaşmirden Acem şalı örtülürdü. Mezarlığa varıldığında, cenazenin üstünden tüm değerli eşyalar alınır ve cenaze tabuttan çıkarılarak toprağa gömülürdü.⁷⁴ Cenaze sahiplerinin ölüm karşısındaki tavır ve davranışları misyonerlerin gözünde dinin dışındaydı. Msy.bn. Schneider’ın Bursa’da şahit olduğu bir cenazede bu yanlışlar açıkça görülmüyordu:

“Komşumuz olan bir kadın ölmüştü. O gece damadı evimize gelip bizi uyandırmış ve annelerinin öldüğünü söyleyerek evlerine gelmemizi rica etmişti. Kocam Schneider ‘evlatları çılgına dönmüş’ dedi. Daha önce hiç böylesine acı içinde kıvranan bir aile görmemiştik. Kadının kızı adeta sinir krizi geçiriyordu. Yaklaşık 22 yaşlarındaki oğlu aklını yitirmiş gibiydi ve sanki mutlu bir olay olmuş gibi evin etrafında gülümseyerek dolanıp duruyordu. Küçük oğlu ise hem gücünü hem de aklını kaybetmişçesine boylu boyunca yere uzanmıştı. Ortalıkta büyük bir kargaşa vardı ve yukarıda bahsettiğim oğlu dışında herkes ıstırap içindeydi. Ancak cenaze kaldırıldıktan sonra ıstırap azalmaya ve ailenin davranışları normale dönmeye başladı.”⁷⁵

⁷³ Moses P. Parmelee, **Life Scenes among the Mountains of Ararat**, Massachusetts: Sabbath School Society Press, 1868, s. 164-165.

⁷⁴ Eliza A. Schneider, s. 81. Cenazenin üstü açık bir tabutta götürülmesi adeti bir seyyahın gözlemlerinde de yer almaktadır. Bkz. F. H. A. Ubucini, **1855’te Türkiye**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 88.

⁷⁵ Eliza A. Schneider, s. 82. Aynı yazarın bir diğer hatırası da aynı yöndeydi: “Bir kadın ölmüştü. Naaş açık bir tabuta konmuştu. Karanlık, sessiz bir mezara gömülecek gibi değil baloya gider gibi giydirilmişti. Parlak renkli çiçekli giysiler, mücevherler, sırmalar, nakışlar... Tabutun iki yanında dört Rum hanım elleri tabutun üzerinde yürüyordu. Kadınlar göğüslerini döve döve ağlıyorlardı. Uzun cüppeleri içinde cenaze alayına katılan birkaç papaz cenaze ilahileri söylüyordu. Tütsü ve mumlar yakılmıştı. Müteveffanın kocası ve aile dostları, bu cenaze alayına katılmamıştı. Ancak kayınvalidesi cenaze alayına katılmıştı. İki kişi koluna girip ona destek oluyor, bayılmaması için sık sık yüzüne su

Bir başka gözlem de Msy. Chambers'ın Erzurum doğumlu oğlu Robert'e aittir. On iki yaşlarındayken evlerinin balkonundan izlediği iki cenaze alayını ayrıntılarıyla aktarır. Buna göre bir adamın cesedi bahçesinde ölü bulunmuştur. Sadece omuzları ve kafasının kalıntıları kalan ceset üstü açık bir tabutta, kafası bir yastığa yatırılmış, göğe bakar vaziyette, bir papaz ve kalabalık eşliğinde mezarlığa götürülmüş, tütsü ve ilahilerle gömülmüştür. Sonra köydeki yarı deli bir kadın ölür. Kilise bu kadını tanımaz ve gömmez. Ceset evde günlerce bekler ve çürür. Nihayet köyün ırsız sapsız gençleri bunu eğlence vesilesi yaparlar. Akabinde uydurma bir cenaze töreniyle mezarlığın bir köşesindeki kuyuya atarlar.⁷⁶ Mezarlıklardaki perişanlık Msy.bn. Schneider'ın hatıra ve gözlemlerine de yansımıştır:

“Doğuda defin işleri konusunda büyük bir düzensizlik yaşıyor. Mezar yerleri umumiyetle çok sığ. Frenkler dışındaki herkes tabutsuz gömülüyor. Yeni bir mezar kazılırken daha evvel gömülmüş birinin kemiklerinin çıkartılıp atılması gibi vakalar sıkça yaşıyor. Kimi zaman bu kemikleri geri koyuyorlar; kimi zaman öylece bırakıyorlar. Mezarlıklardan geçerken insanların gözleri önüne ve hayvanların tehdidine açık şekilde bırakılmış insan kafatasları gördüğümüz olmuştur. Diğer kemik parçaları da sağa sola yayılmış olabilir.”⁷⁷

Rum ve Ermeni mezarlıkları “umumi park ve sosyetenin güzel havalarda buluşma yeridir. Orada gezilir; sohbet edilir; içki, sigara, kahve içilir; dondurma yenir. Ufkî olarak

çarpmıyorlardı. Diğer akraba ve tanıdıklar da gözyaşları ve feryatlarla ıstıraplarını gösteriyorlardı.” Aynı yer, s. 83.

⁷⁶ Chambers, Robert. “Another Funeral Procession”, <http://www.landowne.org/rc/afp.html>, (02.12.2009). Robert'in bu hatıralarının geçtiği yer, babasının görevi dolayısıyla geldikleri Adapazarı/Bahçecik'tir.

⁷⁷ Eliza A. Schneider, s. 80-81. Aynı misyoner hanım bir diğer hadiseyi de şöyle nakletmektedir: “Kocam Schneider bir seyahati sırasında bir Rum mezarlığının yanından geçerken birkaç köylünün bir cenazeyi gömdüklerini görmüş. Mezar kazılırken dışarı bir kafatası atılmış. Oradaki kadınlardan biri bu kafatasının ölmüş kocasına ait olduğunu tahmin etmiş ya da öyle olduğunu biliyormuş. Koşarak gidip kafatasını almış ve ona sarılıp Rumca ‘ah canım Paniotis! Ah sevgili Paniotis!’ diye ağlamaya başlamış. Sonra kafatasının taşlarla, kemiklerle ve toz toprakla birlikte gelişigüzel atılmasına izin vermiş.” (s. 81) Aynı kaynakta din adamları için mezarlığa gitmenin bir gelir kaynağı olduğu, papazların ölünün başında dua okuduktan sonra cenaze yakınlarından para aldıkları” da bildirilmektedir. E. A. Schneider, s. 108.

yerleştirilen mezar taşları Pazar günleri karpuz yiyip rakı içenler için sandalye görevi yapmaktadır.”⁷⁸

1.2.4. Sebt Günlerinin İdrak Edilmeyişi

Rumlar Sebt günlerinde kart oyunları oynuyorlardı.⁷⁹ Ayrıca o günün gürültülü, şamatalı alış veriş işlemleri sırasında bir şeyler almaya veya satmaya Müslümanlarla meşgul oluyorlardı.⁸⁰ Bu karmaşayı Msy.bn. Schneider şu sözleriyle resmetmektedir:

“Kimi zaman bu kutsal günlere hürmet edilmemesinden duyduğumuz üzüntüyü dile getirdiğimizde aldığımız tepkilerden anladık ki insanlar bu günleri gezmek, ziyaretlerde bulunmak ve ziyafetler vermektense çalışarak geçirmeyi tercih edebilir. Herhangi bir özel alışveriş veya iş yapılacaksa yerleşik alışkanlığın etkisiyle o işi Sebt gününe bırakıyorlar. ‘O işi kutsal günde yaparız’ lafı çok sık duyulan bir cümle. Ev temizliği ve çamaşır yıkama türünden ev işleri tüm zümreler tarafından hiç tereddütsüz Sebt günlerinde gerçekleştiriliyor. Hasat zamanında, şarap, rakı ve şekerlemelerin yapımına Sebt günlerinde asla ara verilmiyor. Bu dönemde sürekli sokaklardan geçen üzüm yüklü eşek, at, deve gibi hayvanların boyunlarına asılı çanların sesleri kulaklarımızdan gitmek bilmez. Bize çok uzak olmayan bir köyde Sebt günü haftanın alışveriş günü olarak kabul ediliyor. Kutsal günde sığır mezadı yapılır mesela. Kutsal günü geçirmenin bir yolu da iskambil oynamaktır.”⁸¹

Msy. Raynolds’ın satırlarına göz attığımızda Ortodoks Ermenilerin de Sebt gününü şaşılacak derecede günahlarla kutladıklarını görürüz:

“Dün Sebt günüydü. İçki alemindeki ayyaşların bütün davranışları serbest bırakıldı. Bu günün kutsal sükuneti, etrafımızdaki evlerden gelen davul sesleriyle, danslarla ve şarkılarla bozuldu. Akşama doğru azıcık sokağa çıktım. Neredeyse bütün komşular kapı önlerine toplanmıştı. Karşiki evde toplantı yapacaklardı. Davul eşliğinde o eve geçiyorlardı. Yaşlı ve orta yaşlı adamlar -ki bunlar en zengin ve en itibarlı kişilerdir- gençlerin arasına karışmıştı. Yüzleri şaraptan kıpkırmızıydı. Çoğu deli gibi dans ediyor,

⁷⁸ Ubucini, s. 88.

⁷⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Riggs (20 September 1842)”, March 1842, Vol. 39, s. 98.

⁸⁰ **The Missionary Herald**, “Mr. Benjamin’s Tour in Asia Minor (27 April 1848)”, September 1848, Vol. 44, s. 313. Daha detaylı bilgi için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Jackson”, March 1838, Vol. 34, s. 82.

⁸¹ Eliza A. Schneider, s. 98.

nara atıyordu. Kapıyı açtığımda kalabalığın en itibarlılarından, yaşlı biri utanarak öne çıktı ve ‘bağışlayın beyim, bu sadece bu günlük böyle’ dedi.”⁸²

Görüldüğü üzere kilisenin önem vermediği bir kutsal gün, halk arasında olumsuz eğlencelerle idrak ediliyordu. Misyonerler ise bu durumu düzeltmek zorundaydılar. Nitekim Msy. Schneider, Sebt günlerinin önemi ve nasıl geçirilmesi gerektiği konusunda herkese dağıtılmak üzere bir kitapçık hazırladı.⁸³

1.2.5. Hurafeler

Bazı çeşme ve pınarlar kutsal sayılıyordu. Sözelimi Sediköy’ün dışında “Aziz Yuhanna Çeşmesi” isimli bir pınar vardı. Burası Rumlar için mucizevi türden bir güç sembolüydü. Misyonerlere göre aslında suya hafiften demir nüfuz etmişti. Hastalar buraya getirilir, su içirilirdi. İstavroz çıkarıldıktan sonra kısa bir dua edilirdi. Ardından küçük bir bez parçası pınarın etrafındaki çalılara düğümlenirdi. Halk inanışına göre hasta buradan şifa bularak ayrılırdı. Şifa için gelen yatalaklar, çalılara yüzlerce çaput asmışlardı.⁸⁴ Halkın hurafeleri gündelik hayatlarının her safhasını sarmıştı:

“Burada hastalanan çocuklar kiliseye götürülüyor, şifa bulmaları için dudakları Meryem Ana ve İsa tasvirine değdiriliyor ve kutsal suyla ıslatılıyor. Yetişkin biri hastalandığında ise aileden ya da ahabaplardan biri kiliseye gidip papazdan, rahatsızlanan kişi için dua okumasını istiyor. Mum yakıp Meryem Ana tasvirinin veya azizlerin tasvirlerinin önüne konuyor. (...) Kısa süre önce Protestan kardeşlerimizden biri bize bir hikaye anlattı. Gezintiye çıktığı sırada dört adamın hasta bir kadını mezarlığa doğru götürdüklerini görmüş. Dikkatinizi çekerim, kadın ölü değil. Bir süre sonra yolda papazla karşılaşmış ve nereye gittiğini sorduğunda mezarlığa gittiğini itiraf etmiş. Önden giden kadının hasta olduğunu ve öldükten sonra aziz olduğuna inanılan bir şahsın mezarı başına gelmesini rica ettiğini söylemiş. Bu yüzden azizin başında kadın için dua etmeye gidiyormuş.”⁸⁵

⁸² George C. Raynolds, “Formalism-Revelry and Fasting (23 February 1874)”, **The Missionary Herald**, July 1874, Vol. 70, s. 210-211.

⁸³ Eliza A. Schneider, s. 99.

⁸⁴ **The Missionary Herald**, “Extracts of a Letter from Mr. Fisk to the Corresponding Secretary (İzmir, 22 November 1821)”, April 1822, Vol. 18, s. 110. Bir Ermeninin bir manastıra şifa için kurban adaması ve adağını yerine getirmesi için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Schneider”, February 1843, Vol. 39, s. 69.

⁸⁵ Eliza A. Schneider, s. 85-86.

1874'te hüküm süren kıtlık nedeniyle bütün *milletler* gibi Ermeniler de hurafe tarzından işler yapmaya başladı. Ermeni Kilisesi kurbanlar adadı; yağmur duasına çıkıldı. Şehrin yakınındaki iki Hristiyan şehidinin mezarının üzerine bir çadır kuruldu. Günlerce kadın, erkek, çoluk çocuk çadırın kapısında dikildiler, kıraç toprağa diz çöktüler, tekrar tekrar istavroz çıkardılar. Papazlar da bu arada putperest ayinlerini yaptılar.⁸⁶ Batıl inançların hüküm sürdüğü bir yer de Merzifon'du. Burada yaşayan Ermeniler göz değmesinden korkuyorlardı ve onun gücünü kırmak için muskalar ve nazarlıklar takıyorlardı. Büyücü kadınların evlere girmelerini ve çocukları boğarak öldürmelerini engellemek için bacalarına dikenli bir ağacın dallarını Haç şeklinde koyuyorlardı. Sıtmaya tutulan bir kimse çareyi kutsal bir mezarı ziyarette ve orada gömülü olan azizin aracılığıyla dua etmekte arardı. Ayrıca hastalığını bu kutsal yerde zincire vurup öylece evine dönme ümidiyle mezarın yakınındaki çalılara çaput bağlardı. Etrafta yüzlerce hatta binlerce çaput bağlanmış funda ağaçları vardı. Ağacın dibine doğru fırlatılmış taşların, yolcuların talihlerini emniyet altına aldığına inanılırdı.⁸⁷

1.2.6. Halkın Yaşadığı Fizik Ortamın Perişanlığı ve Temizlikten Uzak Oluşu

Adapazarı'nı gezen Msy. Goodell, köylerin ve yolların perişanlığını da kaydetmişti. Geçtikleri kırsal alandaki birkaç köy perişan vaziyetteydi. Pek çok yörenin yolundan gitmek imkansızdı.⁸⁸ Msy. Bliss'e göre Sivas'taki Hristiyanların hayatı yaşanılır gibi değildi. Şehir merkezinin yüz mil çapındaki civarını incelediğinde marangoz, dülgere, tornacı, kunduracı, terzi, nalbant ve diğer zanaatkarların sadece Sivas'ta bulunduğunu görür. Bir kapı, anahtar, tırnak makası, bir çift ayakkabı, elbise, saplı tava, su kabı isteyen biri bunun için ta Sivas'a gelmek zorundaydı. Herhangi bir yerde ne bir eşya stoku ne de

⁸⁶ **The Missionary Herald**, "Armenian Superstition Revived", September 1874, Vol. 70, s. 279.

⁸⁷ George E. White, "A Hill Town in Turkey", **The Missionary Herald**, July 1906, Vol. 102, s. 329.

⁸⁸ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell (25 May 1849)", September 1848, Vol. 45, s. 314. Goodell gördükleri karşısında zihninden şunları geçirdiğini kaydetmektedir: "Fakat İsa gelip krallığını kurduğunda, bu tarlalar nasıl da şad olacak; tepeler hep birlikte neşelenecek. Dağlardan akan nehirlerin sesleri şarkı gibi yükselecek. Sık ormanlar kıvançla dolacak. Kayalar ve yollar sevinçten el çırpacak! İsa geldiğinde, bütün inayetler de O'nunla birlikte gelecek. Dokuz saati bulan yorucu ve sıkıntılı yolculuklar bir saatte aşılabacak, hem de rahatça. 'Gel Efendimiz İsa, çabuk gel! Ve bu ülkenin sahibi ol!' duası çok kişinin duası olacak."

aile depoları bulunmaktadır. Ne de uzun seyahatler için yapılanlar hariç bir yol vardı. Bu bölgede şehir dışındaki tüm evler, çamurdan ve taş duvarlardan yapılmıştı. Bu evlerin bir aileyi ve ilaveten büyük baş hayvan sürüsünü içine alacak kadar bölmeleri vardı. Duvarların üstüne ağır keresteler yerleştirilmiş, hepsinin üzeri dövülmüş toprakla kaplanmıştı. Burası, insanlara ve hayvanlara ait olmak üzere, karşılıklı konforlarına uygun olarak iki bölüme ayrılmıştı. Evlerde nadiren tahta zemine rastlanırdı ve asla cam pencere yoktu. İstisnalar elbette vardı ama genelde cehalet, perişanlık ve tavır-davranışlarında ahlaksızlık diz boyuydu.⁸⁹

Elbistan'ı ziyaret eden Msy. Powers'in yazdıklarına göre yollar çamurdan geçilmiyordu. "O kadar ki, bir akşam bir yerli Protestanın evine giderken rehberi onu çamurdan korumak için evlerin düz çatılarından götürmüştü. Yarpuz köyü bu açıdan nispeten daha iyiydi. Her iki yerdeki evler kasvetli ve rahatsız ediciydi. Hayatî gözüyle baktığımız şeylerin (süs eşyası veya konfor değil, yaşamak ve sağlıkla ilgili olanların) hemen hepsi perişan vaziyetteydi. Varlıklı ailelerin azlığına mukabil çoğu aile sefil bir hayat sürüyordu. Bu şartlarda onlardan zeka, kültür, irade, zarafet beklenebilir miydi?"⁹⁰

Yerli bir Protestanın refakatinde Antep'teki bir Ermeni evini gezen Msy. Perry gördükleri karşısında şaşkıncı: "Ev fakir bir adama aitti. Kalabalık olan bu ailenin reisi günde birkaç kuruş kazanabiliyordu ve bunun da çoğu kiraya ve vergiye gitmek zorundaydı. Ekmek ve giysi ihtiyacı nereden karşılanacaktı? Alçak tavanlı ve karanlık bir oda, ufacık bir teneke kabın içerisindeki yağ ve fitille aydınlatılıyordu. Odanın ortasında 1.5 ayak yüksekliğinde ve 2 ayak ebadında kare bir sandık bulunuyordu. Üzeri keçi kollarından yapılmış bir battaniyeyle kaplanmıştı. Yerde oturan yarı çıplak sekiz çocuk

⁸⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Bliss (21 March 1851)", June 1851, Vol. 47, s. 196.

⁹⁰ Philander O. Powers, "Letter from Mr. Powers (4 December 1866)", **The Missionary Herald**, April 1867, Vol. 63, s. 106.

bacaklarını bu battaniyenin altına sokmuştu. Niyetleri sandığın içindeki kömür kabından gelen sıcaklıkla ısınmaktı. Odadaki her şey fakirliğe işaret ediyordu.”⁹¹

Genelde evlerin kapıları adeta büyük mağara ağzı gibiydi. Oradan girdiğinizde büyük bir avlu, ilerideki iki kapıdan biri ahıra, diğeri ailenin yaşadığı büyük bir odaya açılırdı. Her ikisi de, bacadaki büyükçe bir delikten aydınlanırdı. Yaz geceleri yatmak için çatıya veya kapı civarındaki zemine bir çarşaf serilirdi. Kışın uyumak için ahırdaki taraça en gözde yerdı. Keskin bir kokusu olmakla birlikte hayvanların ısısı burayı sıcak tutardı. Gazyağı kıtlığında ahır, mekanın yegane sıcak yeriydi. Evlerde sandalye, masa, karyola ve diğer mobilyalar yoktu. Bir köşeye döşekler yığılırdı. Birkaç kap kacak, bir el çıkırığı ve dokuma tezgahı, çiftçilik aletleri, buğday toplama kapları, bir iki tane de giyim sandığı bulunurdu.”⁹²

Harput’un bir köyünü ziyaret eden bir misyoner eşi, misafir olduğu evde akşamleyin bir ahırda geçirdiklerini, mutfakta ve kilerde uyuduklarını yazmaktadır.⁹³ Haboosi köyünde de bir ahırda misafir edilmişlerdi: “Haboosi’ye gittiğimizde bir ahırda misafir edildik. Ancak öncekinden daha fazla işkence çektim. Çünkü hava soğuk değildi. Atlar, eşekler, sığırlar, öküzler, inekler ve buzağılar vardı ahırda. Pirelere ve ağır bir kokunun bizi ayık tutmasına rağmen uyuduk. Sabahleyin tepemize dikilen horozun ötüşüyle uyandık. Yatağımız yüksek değildi, bilakis ahırın seviyesindeydi. Belki birazcık daha yüksekti...”⁹⁴ Aynı yöreye yaptığı geziyi Msy. Parmelee şöyle anlatmaktadır:

“Geceleyin kendimizi tarif edilmez bir pisliğin ve bakımsızlığın içinde bulduk. Yattığımız oda incecik bir hasırla ahırdan ayrılmıştı. Üzeride hayvan gübresi ve çamurla sıvanmıştı. Bir köşede bir dokuma tezgahı duruyordu, onun yanında mandıra bölümü yer alıyordu. Onun yanında ise kümes bulunuyordu. Bereket versin bir köşe, benim kamp yatağım için boş kalmıştı. Aile üyeleri ve benim yol arkadaşım gece için

⁹¹ Henry T. Perry, “Letter from Mr. Perry (9 January 1868)”, **The Missionary Herald**, May 1868, Vol. 64, s. 150.

⁹² Herman N. Barnum, “Scenes in Armenia and Mesopotamia”, **The Missionary Herald**, October 1888, Vol. 84, s. 460.

⁹³ **The Missionary Herald**, “Letter from a Missionary’s Wife (1 February 1868)”, June 1868, Vol. 66, s. 189.

⁹⁴ Aynı yer, s. 191.

kendilerine çamurlu zeminde, oyuksuz bulabildikleri kısımlara yer hazırladılar. Arkadaşım bağırıyordu: ‘Bunlar beni yiyip bitirecekler!’, ‘seni ne yiyip bitirecek?’, ‘ne olacak, pireler tabii...’ Şükür ki pireler, içine gömüldüğüm yatağımın yüksekliğine zıplayamıyorlardı.”⁹⁵

1878’de Sivas’a tayin edilen Msy. Albert Hubbard, kaldığı ortamda pirelerden şikayet etmektedir. Tanıştığı kimseler ona “bütün pirelerin kralı, sarayını bu köye kurmuştur” demişlerdi.⁹⁶ Msy. Trowbridge’in tabiriyle “Maraş’taki gayri müslim nüfusun ekseriyetinin içinde yaşadığı perişanlığı tasvire kelimeler kifayet etmiyordu.”⁹⁷ Misyonerlerin gezip gördükleri ev modelleri hemen hemen bu şekildeydi.⁹⁸ Bir Ermeni köyünü ziyaret eden Msy. Parmelee ile Protestan milletin sivil başkanı Hagop Efendi, “içinde 25 kişinin yaşadığı bir eve girdiler. Yarı çıplak çocukları gören Hagop Efendi Hristiyan babayı azarladı ve bunun Protestanlık için bir yüz karası ve rezalet olduğunu söyledi. Baba ise utanacak biri değildi.”⁹⁹

Temizliğe ve tertibe karşı bu mesafeli duruş, Protestan olduktan sonra bile yetişkinlerde devam ediyordu. Msy.bn. Emma Hubbard, 13 Nisan 1889’da bir destek ziyareti için gittiği Tokat’taki şapele uğradığında bu gerçeği fark eder. Cemaati, Katolik kilisesine nazaran çok az olan bu Protestan şapeli hakkında şunları yazmaktan kendini

⁹⁵ Moses P. Parmelee, “Traveling in Turkey [Harput]”, **The Missionary Herald**, October 1869, Vol. 65, s. 324.

⁹⁶ Edwin W. Martin, **The Hubbards od Sivas, A Chronicle of Love and Faith**, California: Fithian Press, 1991, s. 116. Karısı Emma Hubbard ise, Enderes adlı bir Ermeni köyünde geçirdiği üç gece boyunca pirelerle, Amerika’dan getirdiği pire tozu ile nasıl canla başla mücadele ettiğini aynı kitabın 179. Sayfasında anlatmaktadır.

⁹⁷ Tillman T. Trowbridge, “How it Strikes a New Comer”, **The Missionary Herald**, April 1869, Vol. 65, s. 124.

⁹⁸ Sivas’ın Manjuluk Köyü’nde yaşayan Onan Emmi’nin evinin nasıl da ilkel bir halde olduğunu görmek ve ev halkının ilkel tarzdaki yemek yiyişleri için bkz. Edward Riggs, “Interest at Manjuluk, the People (19 October 1870)”, **The Missionary Herald**, February 1871, Vol. 67, s. 38. Miss Bush’un Harput civarında ziyaret ettiği çamurdan yapılmış, kasvetli bir evin tasviri için bkz. Miss Bush, “Letter from Miss Bush”, **Life and Light**, September 1880, Vol. 10, s. 327. İstanbul yakınlarındaki Göladağ adlı fakir bir Hristiyan köyünün ve sokaklarının olumsuz tasviri için bkz. J. C. Barrows, “Work among the Villages”, **Life and Light**, October 1880, Vol. 10, s. 387-387.

⁹⁹ Moses P. Parmelee, “A Government Bankrupt; A People Impoverished (15 November 1875)”, **The Missionary Herald**, February 1876, Vol. 72, s. 60.

alamaz: “Şapeli o kadar kirli buldum ki oturamadım bile. Sonra oradaki yerli Protestan hanımları çağırdım ve burayı temizleyeceğimizi söyledim. Perşembe günü geldiler. Camlar, sekiz yıl önce Msy.bn. Perry’nin temizlediğinden bu yana silinmemişti. Uzun süre camların üzerinden geçtim; lakin sonunda camların yüzeyini külle ovalamak zorunda kaldım. Neyse ki, onları eski haline getirdiğimi düşünüyorum.”¹⁰⁰

1899’daki bir yazısında Msy. Barnum, Harput’ta 40 yıl evvel tarım ve zanaatların ilkel olduğunu, işgücünü azaltan makinelerin bulunmadığını, işi bitirme kolaylığı diye bir şey olmadığını, yolların tamamen atlı yolu olduğunu ve halkın evlerinin “aklınıza gelebilecek kadar karanlık” olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹

Kısacası Ermenilerin bu perişanlıkları, Hristiyanlığı ve İsa’yı iyi temsil etmiyordu. Nitekim misyonerler açtıkları eğitim kurumlarında bu hususlara öncelik verdiler, Rum ve Ermenilerin zihinlerini birtakım bilgilerle tanıştırmakla kalmayıp müfredata bizzat evsel bilgiler dersleri koydular. O kadar ki, Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nin müdiresi Mary M. Patrick, bu derslerden birinde, eline süpürge alarak genç kızlara bir evin daha iyi nasıl süpürüleceğini gösteriyordu.¹⁰² Yine aynı okuldan mezun olan Mianzare Gabrielyan adlı bir genç kız, öğretmenlik için gittiği Çalgara köyünde barakalarda yaşayan hanımlara ev düzeni, yer firçalama, evin duvarına pencere açma, saç tarama, giyim kuşam gibi dersler vermişti.¹⁰³ Ancak bu dersler halktan bazılarını memnun etmiyordu. Örneğin Talas Kız Yüksek Okulu’ndaki derslerden biri saç tarama ve yüz yıkama dersiydi. Öğrenci velilerinden biri “niçin bu okul hep saç taramaya ve yüz

¹⁰⁰ Edwin E. Martin, s. 171. Emma Hubbard’ın bu tesbitleri, misyonerlerin neden kız okullarına temizlik ve evsel bilgiler dersi koyduklarını, onlara temizlik ve tertip öğretmekte neden ısrarcı olduklarını izah etmiş olmaktadır.

¹⁰¹ Herman N. Barnum, “Forty Years in Harpoot, Eastern Turkey”, **The Missionary Herald**, October 1899, Vol. 95, s. 403. Barnum aynı yazısında, yüzyılın sonlarında bu durumun değiştiğini, Protestanların ilerlediğini ve hatta “1895’teki korkunç olayların gerçek sırrının, Ermenilerin ekonomisi, insanlıklarının ve bağımsızlıklarının artması olduğunu” iddia etmektedir.

¹⁰² Hester D. Jenkins, s. 192.

¹⁰³ Hester D. Jenkins, s. 58-60.

yıkamaya bu kadar çok ilgi gösteriyor. Bu iş çocuklar için çok zor”¹⁰⁴ diyerek karşı çıkmıştı. Van Kız İlahiyat Okulu’nda da benzer durum söz konusu oldu. “Kadınlar kendi saçlarının bakımını kendileri yapabilirler düşüncesi o kadar yabancıydı ki, okul yönetimi, kendi saç bakımını yaparak kurdele ile bağlayacak kızlara ödül koymak zorunda kalmıştı.”¹⁰⁵

1.2.7. Ahlaki Açıdan Eleştiriler

12.000 hanenin yaşadığı İzmir, ahlaken düşüklüğüyle temayüz etmişti. Hatta bu yönünden dolayı “gavur İzmir” diye isimlendirildiği söyleniyordu.¹⁰⁶ İzmirli, “hayırseverlikleriyle gurur duysalar da, ahlaki ve dinî durumları o kadar berbattı. Hem Müslümanlar hem de *sözde-Hristiyan cemaatler*, din ruhundan ziyade milliyet ruhuyla bir arada yaşıyorlardı. Her cemaat kendi sisteminin devamına adanmış vaziyetteydi. Topu topu birkaç kişi dinine yeteri derecede dikkat sarf ediyor ve hatta kilise ayinlerine katılıyordu. Dürüstlük, doğruluk ve sadelik gibi ahlaki niteliklere epeyce ihtiyaç vardı. Rum unsurunun baskın oluşu, sadece dil unsuruyla değil, aynı zamanda dünyaperestlik ve içki düşkünlüğüyle temayüz etmişti. Herkesin en yüce gayesi para kazanmak, yemek, içmek ve giyinmekti. Ülkenin hiçbir yerinde olmadığı kadar buranın kadınları, öğleden sonra giyinip kuşanıp etrafa bakmak ve bakılmak için kapılarının önünde oturmayı adet edinmişlerdi.”¹⁰⁷

Rum ve Ermeniler yalancılıklarıyla tanınır olmuşlardı:

“Bir keresinde bir Rum, eşim Mr. Schneider’a Bursa halkı arasında kendi çıkarları için yalan söylemekten çekinecek tek bir kişi bile olmadığına inanmadığını söylemişti. Ticaret adamları arasında yalan söylemek neredeyse haklı kabul ediliyor. Yalana başvurmadan ticaret yapamadıklarını ve dolayısıyla geçimlerini sağlayamadıklarını söylüyorlar. Yalan söylemek tüm zümreler için ‘nefes almak’ gibi bir şey. Çocuklar neredeyse doğar doğmaz yalana başvurarak doğru yoldan sapıyor. Özellikle Rumlar yalanla ilgili kutsal emirleri ihlal ediyor. Kimi zaman kabahatli kişiler, ‘size doğruyu

¹⁰⁴ Florence A. Fensham, Mary I. Lyman, H. B. Bumphrey, **A Modern Crusade in the Turkish Empire**, Chicago 1908, s. 50.

¹⁰⁵ Frank A. Stone, s. 127.

¹⁰⁶ **The Missionary Herald**, “Mr. Benjamin’s Tour in Asia Minor (27 April 1848)”, September 1848, Vol. 44, s. 313.

¹⁰⁷ Joseph K. Greene, “Smyrna”, **The Missionary Herald**, July 1872, Vol. 68, s. 202.

söyleyeceğim, çünkü siz yalan söylemeye karşısınız’ diyerek bize hatalarını itiraf ediyorlar. Bu kadar rahatça günah işlemelerinden ne kadar tiksindiğimizi çok iyi bildikleri için tamamen tevbe etmeseler de, hatalarını itiraf ettikleri takdirde affedileceklerine inanıyorlar.”¹⁰⁸

“Sivas Ermenileri arasında zina çok fazla yaygındı. Bir komşunun evine girene şüpheyle ve kötü gözle bakılırdı. Karı koca arasındaki bir münakaşa, iki taraftan biri ölmeden bitmezdi. Katil, bir süreliğine hapse atılır, ancak eş dostun araya girmesiyle serbest bırakılırdı.”¹⁰⁹ Vaktiyle hapse atılan Ermeni bir kitapçı hapishanedeki Türkler, Rumlar ve Ermeniler arasındaki farklılığı şu şekilde anlatmıştı:

“Akşamları Türkler ihlas içerisinde ibadetlerini yapar, sonra sakince akşam yemeklerini yer, dinlenmeye çekilirlerdi. Rumlarda ise tam aksine Tanrı düşüncesi ve Tanrı’ya karşı vazifeleri olduğu düşüncesi asla görülmezdi. Çakırkeyif oluncaya kadar şarap ya da daha güçlü şeyler içer, şarkılar söyler, ileri geri konuşur, gürültü patırtı çıkarır, geç saatlere kadar odadakileri rahatsız ederlerdi. Tanrı’ya hiçbir itirafta bulunmadan yatağa girerlerdi. Türkler sabah erkenden kalkar, herhangi bir şey yapmadan evvel, ciddi ve sakın tavırlarla ibadet ederdi. Öte tarafta ise Rumlar yine sadece kendi rahatlıklarını düşünerek derhal cümbüşe başlardı. Yaratıcıları ve muhafızları olan ve ebedi hayır sahibi olan Tanrı, zihinlerinden tamamen çıkmış görünüyordu. Böylece Müslümanlar, en halisane tavırlarıyla, bu nursuz ve kayıtsız Rumları ayıplardı. Onların yüzünden herkes İsa’nın ismine lanet okurdu.”¹¹⁰

Nitekim Protestan olduktan ve kendilerine çeki düzen verdikten sonra bazı kimseler, eski yaşantılarındaki ahlaksızlığı teyit etmekteydi. İzmirli bir Protestan “tam kırk yıldır ötekilerden daha iyiyim diye kendimi kandırmışım. Lakin şimdi günahlarımdan tiksiniyorum” diyordu. Bir diğeri, “beş yıl evvel vahşi bir yaban keçisiydim. Ancak Tanrı’nın Kutsal Ruhu kalbimi ehlileştirdi” diye şükreliyordu. Bir başkası ise, “dua edin

¹⁰⁸ Eliza A. Schneider, s. 57.

¹⁰⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bliss (21 March 1851)”, June 1851, Vol. 47, s. 197; Henry T. Perry, “Kara Hissar Re-Occupy”, **The Missionary Herald**, January 1883, Vol. 79, s. 25.

¹¹⁰ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, July 1841, Vol. 37, s. 294.

de, İsa'ya itiraf ederek bu utancının üstesinde geleyim" diyordu.¹¹¹ Bu ifadeler, Protestan eğitiminin kişilerde içe dönük bir muhasebeyi de beraberinde getirdiğine delil olarak nitelendirilebilir.

1.2.8. Doğudaki Hristiyan Kadının Olumsuz Konumu

Misyonerlerin eleştirilerinden kadınlar da nasibini almıştı. Öncelikle onlar papazlara körü körüne inanıyorlardı. Papazlar ne derse onu sorgulamadan kabulleniyor ve uyguluyorlardı. Msy. Clark Anadolu'daki Hristiyan kadın modelini belirgin çizgilerle şöyle tasvir etmişti:

"Cahil ve onuru beş paraya düşürülmüş bu kadınlar, papazların elinde sırf birer alettir. Bize muhalefet için kolayca harekete geçirilebiliyorlar. Şayet kocaları, babaları, oğulları ve erkek kardeşleri bizi ziyaret etmeye veya İncil dinlemeye meylediyorlarsa onlara direnmiyorlar. Kendilerini tamamiyle papazların ellerine bırakmışlar. Onlara kocalarından daha fazla inanıyor, sözlerine Tanrı Kelamı'ndan daha fazla itaat ediyorlar. Kendi ruhlarını, papazların şu sözleri kadar bile dikkate almıyorlar: 'İtiraf için bize gelin, oruç tutun, Protestanlardan nefret edin, biz sizi kurtaracağız.' Bu sözlere harfiyen inanıyorlar. Papazın tacı; kadının cehaleti ve düşürülmüş şerefi üzerinde yükseliyor. Ne var ki böylesine değeri düşmüş bir kadın aileyi yönetir. Nasıl mı yönetir? Çoğu zaman, tıpkı cadaloz bir kadın gibi bağırır çağırır, küfreder, vurur, ısıtır, çılgılık atar, tırmalar; sonra kendi yolunu buluncaya kadar dişi bir kaplan gibi kudurur. Bu, sakın ve barış içindeki bir yuvanın, aşkın ve huzurun cazibeli resmi olamaz! Lakin bu manzara, bu memlekette nadirattan değildir."¹¹²

Ermeni geleneklerine göre bir erkeğin eşini annesi ya da annesinin kadın akrabaları seçerdi. Bu konularda erkek pasifti.¹¹³ Zaten Rum ve Ermeni kadınları "kocalarının hayat arkadaşı değil, hizmetkarlarıydılar. Kocaları onlara bir köleye emreder gibi emrediyordu. Kırbaçla adamakıllı dövmediklerine inanmamak için hiçbir sebep de yoktu. Sokaklarda ağır yükleri taşıyanlar hep kadınlardı. Çeşmelerden, bazen çok

¹¹¹ **The Missionary Herald**, "Religious Interest at Smyrna", April 1883, Vol. 79, s. 142.

¹¹² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Clark (10 January 1856)", April 1856, Vol. 52, s. 118.

¹¹³ **The Missionary Herald**, "Extracts from the Journal of the Mission", November 1837, Vol. 83, s. 451.

uzaklardaki çeşmelerden su getiren büyük ölçüde kadınlardı. Kavurucu güneşin altında tarlada zahmet çekerek işçilik yapan, kocasıyla aynı zahmeti çeken ve angaryanın büyük kısmını yüklenen yine onlardı.”¹¹⁴ Bir eve herhangi bir kimse gelse ve kocasından önce evin hanımıyla konuşsa, kocası buna fena halde öfkelenirdi. Bir kadının kocasıyla birlikte yemek yediği veya yürüdüğü görülmüş şey değildi. Dışarıya çıktığında kendisini beyaz bir çarşafla sarmak ve *bir hayalet gibi görünmek* mecburiyetindeydi. Evinde ise bir eşten çok, bir köle muamelesi görüyordu. Bir erkeğe, karısının halini hatırını sormak bu ülkenin sosyal münasebetlerinde yer almayan bir soruydu.¹¹⁵ Her nerede olursa olsun önce erkeklere ikram yapılıyordu.¹¹⁶ Kadın “lütfen”, “teşekkür ederim” gibi nezaket cümleleri duymaksızın bir köle gibi çalışmak zorundaydı.¹¹⁷

Evlilik konusunda Hıristiyan aileler için en önemli konu, “acaba kızımızı kime versek? Kimin çok parası var? Kim daha itibarlı? Kim yakışıklı?” idi. Ne var ki “kim kızımıza layık? Kim herkes tarafından iyi biri olarak bilinir?” gibi sorular sorulmuyordu. Evlilik anlaşması tam bir pazarlık şeklinde yapılıyordu. Evlenecek kişilerin konu hakkında söz söyleme hakkı bile bulunmuyordu. Bunun sebebi ise gençlerin henüz iyi ile kötüyü ayırt edebilecek yaşa gelmemiş olmalarıydı.¹¹⁸

Msy. Jowett’in gözlemlerine göre Doğuda kadına kesinlikle bir hayat arkadaşı ve eşit bir kişi gibi muamele edilmiyordu. Hiçbir şey öğretilmez, hatta düşünmesine ve kendisi için çalışmasına izin verilmezdi. Çocukken anne babası onun adına düşünür ve faaliyette bulunurdu. 12-14 yaşlarına geldiğinde ailesi onu evlendirirdi. Kızını hiç görmediği birine verir, aslında satardı. Gelin kıza evlenir evlenmez kocasının kölesi olduğu hissettirilirdi. Halini kavrasın diye çok geçmeden kocası onu dövmeğe başlardı. Kocasının, kayınpederinin veya kaynanasının huzurunda yüksek sesle konuşmasına aylarca, bazen

¹¹⁴ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Jackson”, March 1838, Vol. 34, s. 83.

¹¹⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Goodell and Mr. Bird”, August 1824, Vol. 20, s. 242.

¹¹⁶ Eliza A. Schneider, s. 53. Aynı yerde Msy.bn. Schneider, kadınların erkeklerin birkaç adım gerisinden yürüdüklerini de söylemektedir.

¹¹⁷ **The Missionary Herald**, “The Empire of the Sultan”, January 1881, Vol. 77, s. 33.

¹¹⁸ Eliza A. Schneider, s. 71.

yıllarca izin verilmezdi.¹¹⁹ Yeni evlerine yerleştiklerinde kayınvalideleri onlara izin verene kadar kimseyle konuşamayan gelinlere bir soru sorulduğunda ya ağızlarını açmadan öylece oturuyorlar veya soru sahibinin kulağına eğilip fısıldayarak konuşuyorlardı.¹²⁰

Karanlık ve cahilane hurafeler içerisinde kalmış Hristiyan kadınlarının bu alçaltılmış durumunun, Msy. Richardson'a göre dört sebebi vardı. Birincisi, Ermeni okullarında okuma öğrenenler genellikle erkek çocuklardı. Bir tane bile kız okulu olmadığı için kızlar okuma öğrenemiyordu. İkincisi, genelde kızlar 11-14 yaş arasındayken evleniyorlardı. Çocuk yaştaki bu kız, kayınpederinin evine yollanıyordu. Orada ağzını açıp konuşmasına dahi izin verilmezdi. Ailedeki bekar biriyle yıllarca konuşamazdı. Üçüncüsü, ailedeki erkek ve kadınlar ayrı yerlerde yemek yiyordu. Hep beraber oturup İncil okumaları bir utançtı. Dördüncüsü, çoğu erkek, delikanlılık döneminden itibaren evinde durmazdı. Erzurum, Halep ve İstanbul gibi ticaret şehirlerine giderek zanaat ve ticaretle meşgul olurdu. Böylece kadın evde otururken erkeklere aydınlanma ve bilgilenme fırsatı doğardı.¹²¹

Yaygın kanaat kadın cinsinin zihni bir kapasitesinin olmadığı şeklinde tezahür etmişti.¹²² Misyoner hanımların toplantılarına katılan kadınlardan birinin verdiği cevap ilginçti: “Bize hiç kimse aklımızın yahut ruhumuzun olduğunu söylememişti. Tıpkı eşekler gibi olduğumuz, erkeklerle hiçbir denkleğimizin bulunmadığı ve mesleğimiz sadece çalışmaktır diye anlatılmıştı.”¹²³

Hristiyan kadını baştan ayağa çarşafıya bürünmeden evinden çıkamazdı. Kiliseye geldiklerinde de karanlık, taş merdivenden bir galeriye çıkar, yüksekçe bir tentenin arkasına otururlardı. Buradan hiçbir şey göremez ve işitemezlerdi. Sadece kendi aralarında

¹¹⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Jewett (18 December 1856)”, May 1857, Vol. 53, s. 141.

¹²⁰ Eliza A. Schneider, s. 47.

¹²¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Richardson (30 January 1857)”, July 1857, Vol. 53, s. 216.

¹²² **The Missionary Herald**, “British Quarterly Review on ‘The Americans in Turkey’”, May 1878, Vol. 74, s. 145.

¹²³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Barnum (24 February 1865)”, August 1865, Vol. 61, s. 242.

görülebiliyorlardı.¹²⁴ Hatta güneşin altında, tarlalarda çalışırken veya ateşin karşısında yemek pişirirken bile yüzünü örtmek mecburiyetindeydi. Bir inziva hayatı yaşamaya zorlanırdı. Cemiyet ortamlarındaki kültürü alamaz, gelişmesine fırsat verilmezdi.¹²⁵

Msy. Homes'in konuştuğu bir papaz "kadınların okuma bilmesinin, kendisine arzu edilebilir bir şey gibi gelmediğini, onların zaten kilisedeki duaları ve okunan İncil'i dinlediklerini ve sonra ezberlerine aldıklarını" söylemişti. Babalar, kızlarının eğitimi gündeme gelince "onların ticaretle meşgul olmaya ya da yabancılara mektup yazmaya ihtiyaçları yoktur" karşılığını veriyorlardı. Kaldı ki hanımlar da aynı kanaatte olup, "bizim işimiz yemek pişirmek, dikiş dikmek ve kocalarımıza bakmaktır. Okuma bilmemizi gerektirecek bir halimiz yok" diyorlardı.¹²⁶

Kızların okuma öğrenmesine, hele okula gönderilmesine asla izin verilmiyordu. Çoğu yerde okuma öğrenen kızlara değersiz, aşağılık gözüyle bakılıyordu. Herkes "bunun ne faydası var. Kızlar papaz ya da öğretmen olamaz. Eğer okuma öğrenirlerse ev işleriyle çok fazla ilgilenemezler"¹²⁷ diyordu. Doğu Hristiyanlarına göre "cehalet, sadakatin anasıydı (ignorance is mother of devotion)"¹²⁸ Hristiyan kadınlara köle gibi davranılmasının adetten olduğu Erzincan'da Protestanlar bile, bir kızın Yeni Ahit okumasını yeterli görüyor, ötesini istemiyorlardı. Kızların el işi yapmaları diğer bir aranan şeydi.¹²⁹ Okumanın yararları konusunda konuşan misyonerlere halk, "bunun kadına ne faydası olacak? Kadın bilip de ne yapacak?" gibi sorularla karşılık veriyorlardı.¹³⁰ Genel kanaat, kadınların öğrenme kabiliyetinin olmadığı yönündeydi.¹³¹

¹²⁴ Henry Marden, "Central Turkey", **The Missionary Herald**, February 1880, Vol. 76, s. 47.

¹²⁵ **The Missionary Herald**, "The Empire of The Sultan", January 1881, Vol. 77, s. 33.

¹²⁶ **The Missionary Herald**, "Extracts from the Journal of Mr. Homes", January 1839, Vol. 35, s. 29.

¹²⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Dr. Jewett (18 December 1856)", May 1857, Vol. 53, s. 141.

¹²⁸ **The Missionary Herald**, "Letter from Dr. Jewett (18 December 1856)", May 1857, Vol. 53, s. 141.

¹²⁹ **The Missionary Herald**, "Awakening at Erzincan", April 1890, Vol. 86, s. 155. Bu bulgulardan sonra misyonerlerin açtıkları her kademedeki kız okulun müfredatına el işi, yemek gibi dersler koymaları; mezuniyet törenlerinde velilere ve misafirlere kızların kabiliyetlerini fevkalade ciddiyette hazırlanmış programlarla göstermeleri daha bir anlamlı olmaktadır.

¹³⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Livingstone (19 March 1864)", July 1864, Vol. 60, s. 215.

¹³¹ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Goodell and Mr. Bird", August 1824, Vol. 20, s. 242.

Bu durumda misyonerlerin önce toplumu kadın eğitimi konusunda ikna etmeleri gerekiyordu. Daha sonra kadınların mevcut gelenekleri yıkarak kiliselere üye olmaları, kadın toplantılarına katılmaları, kız okullarına gitmeleri sağlanmalıydı. Bu nedenle misyoner hanımların ev ev, köy köy dolaşarak kızları toplayıp okullara getirmeleri, kız okulları açmaları böyle bir toplumda kolay olmadı. Dolayısıyla tezimizin eğitim bölümlerinde yer alan kız eğitimi faaliyetleri bu bağlamda değerlendirilmelidir.

1.2.9. Kimliklerini Unutmaları ve Türkler Tarafından Ezilmeleri

Misyonerler ilk dönemlerden itibaren Ermenilerin tarihini yazmaya başlamışlardı. Bunu, onlara eski zamanlardaki şaşaalı günlerini hatırlatmak adına yapıyorlardı. Ermenilerin üstün bir millet olduklarına dair benzer düşüncelerini, Kars'ı ziyaret eden Msy. Parmelee şöyle anlatmaktadır:

“Gördüğümüz antik yapılar, tarihi araştırmalar için çok fazla malzeme sağlamaktadır. Her şey ‘biz Antik Ermenistan’ın kalbindeyiz; bu ırk bir zamanlar özgürdü, savaşseverdi ve güçlüydü’ diye tarihi anlatmaya can atıyor. Bardez adlı büyük köyü geçtik. Bu isim Ermenicede ‘bahçe’ demek. Yakınıımızdaki bir kayanın üzerinde kısmen yıkılmış muhteşem bir bina vardı. Burasının bir zamanlar bir Ermeni kilisesi olduğunu tahmin ettim. Daha yüksek bir kayanın üzerinde ise bir kale bulunuyordu. Hâlâ güzelce muhafaza ediliyordu. Etrafındaki geniş bağlar burasının çok eskiye uzandığını, bir önceki şehirden daha kalabalık bir nüfusu bulunduğunu ima ediyordu.”¹³²

Misyonerlerin incelemelerine göre “M.S. IV. yüzyılda Hristiyanlığı kabul eden Ermeniler, her daim öteki Hristiyan milletlerle müşterek bir şekilde Hristiyanlık ikrarını sürdürdülerse de, Müslüman idarecilerin ellerinde ziyadesiyle onur kırıcı muamelelere maruz kalmışlardı. Arapların, Rumların, Arnavutların ve Kürtlerin atalarının, doğrudan ya da dolaylı olarak Ermeni ırklardan gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldi. Zira onların şimdi yaşadıkları toprakları eskiden Ermeniler işgal ediyorlardı.”¹³³ Ermenilerin bir ülkesi yoktu ve Amerika’da bile bu millet hakkında bir şey bilinmiyordu:

¹³² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Parmelee, Visit to Kars (7 April 1870)”, Vol. 66, s. 254.

¹³³ Edwin E. Bliss, “The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)”, **The Missionary Herald**, June 1888, Vol. 84, s. 253.

“Tarihte Ermenistan’ın, New England ve New York’un toplamından daha geniş bir bölge olduğu hakkında ne biliniyor? Yine okullarımızdaki öğrencilerimiz de, okudukları en iyi coğrafya kitaplarında Ermenistan ismi hakkında çok fazla bir şey bulamıyorlar. Bunun sebebi şudur: Ermenistan, tarihi olarak önemli olmasına rağmen artık kendisi bir millet (nation) değildir. Şu an sadece Türkiye’nin bir bölümüdür ve tamamıyla İstanbul’daki Türk Sultanının otoritesi altında bulunmaktadır ve onu Türkiye’nin kalan bölümlerinden ayıracak olan mutlak sınırları vermek de zordur.”¹³⁴

Rum ve Ermenilerden bazıları değişik sebeplerle Müslümanlığı kabul ediyorlardı. Misyonerlere göre kimisi kendi dindaşlarına kızgınlıkla,¹³⁵ kimisi evlenme vadiyle¹³⁶ Müslüman oluyorlardı. Bir başka yorumda ise “Hristiyanların Müslümanlığa geçmelerinin sebebinin, umumiyetle cemiyetteki itibarlarını yükseltmek ya da çevresindekilerin kışkırtması nedeniyle olduğu, bazı ebeveynlerin çocuklarını terbiye edememekten korktukları için sonunda mutsuz olmamak amacıyla Müslümanlığı kabul ettikleri” belirtilmektedir.¹³⁷ Msy. Marden’e göre Ermeniler, “eski milletlerine ve onların eski inançlarına körü körüne bir hayranlık besliyorlardı. Bazı durumlarda Hristiyan isimlerini unutmuşlar, Müslümanların kendilerine verdikleri aşağılayıcı isim olan ‘gavur’ ile çağırılıyorlardı.”¹³⁸

Misyonerler şahit oldukları pek çok olayı, *Hristiyanların Türklerin boyunduruğu altında kalmışlar* şeklinde yorumluyorlar ve Amerikan kamuoyuna rapor ediyorlardı. Rumların yaşadığı Sediköy’e giden Msy. Fisk, oradaki ağalık sisteminin halkı nasıl ezdiğini, halkı gasp ettiğini, bu zulüm neticesinde insanların fakirleştiğini, işletmeciliğin engellendiğini ve memlekette nüfusun azaldığını gözlemlemişti.¹³⁹

¹³⁴ **The Missionary Herald**, “The Armenians”, August 1880, Vol. 76, s. 325.

¹³⁵ **The Missionary Herald**, “Mr. Benjamin’s Tour in Asia Minor (27 April 1848)”, September 1848, Vol. 44, s. 312.

¹³⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Johnston (Trabzon, 18 September 1838)”, February 1839, Vol. 35, s. 58.

¹³⁷ Eliza A. Schneider, s. 130.

¹³⁸ Henry Marden, “Christian Villages”, **The Missionary Herald**, August 1882, Vol. 78, s. 309.

¹³⁹ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Fisk”, September 1821, Vol. 17, s. 276.

Dr. Barnum'un bir raporunda geçen şu hadise, Ermenilerin Türkler tarafından ezildiklerine bir başka örnekti: Harput'a bağlı Pashanuk Köyü'nde İshak Bey adlı kişi 20'den fazla köye sahipti. Buralarda çoğunlukla Ermeniler ikamet ediyordu. Onların kendi inşa ettikleri evler, kendilerinin ekip biçtikleri bahçeler dahi İshak Bey tarafından idare ediliyordu. Herhangi bir hoşnutsuzluk durumunda onları döver, bahçe ve bağlarından kovabilirdi. Oğlu bir gün fakir bir Ermeni papazı suçsuz yere o kadar feci dövmüştü ki, papaz günlerce yataktan kalkamamıştı.¹⁴⁰

Yahudi ve Hristiyanlardan alınan baş vergisinin anlamı, İslam dinine bir katkı, ona boyun eğmenin bir itirafı ve vicdani haklar için bir ödemeydi. Yıllık ödeme olarak alınan bu vergiyi ödeyen kimseye makbuz denkliğinde bir belge verilirdi. O kişi bunu her daim yanında taşımaya mecburdu. Çünkü sokaklarda dolaşan vergi toplayıcılarına yalancı düşmemesi, bu kağıdı göstermesi lazımdı. Göstermezse derhal hapse atılır veya başka bir ceza uygulanırdı.¹⁴¹ Patrikler kendi sürüleri adına dinî ve eğitim meselelerinde en yüksek güce sahipti. Çok ağır cezalar verebiliyorlardı. Ancak hükümetin onayı olmaksızın sürgüne gönderemiyorlardı. Bu durumda gönüllü olarak *bahşiş* veriliyordu. Böylece bir Ermeni ister tüccar, ister şehirli, ister çiftçi olsun iki kat despotizm altındaydı; iki kat karanlık ve tabiiyet durumundaydılar.”¹⁴² Hristiyanların mabetlerini genişletmelerine ve yenisini yapmalarına izin verilmiyordu.¹⁴³ Gündelik hayatlarında sıkı bir yasaklar silsilesine uymak zorundaydılar. Msy. W. A. Farnsworth'un Kayseri'deki gözlemleri şöyleydi:

“Kayseri'deki eski evlerin kapısının eşiği sokak seviyesinden aşağıda ve küçüktü. Bunlar, Türkler atlarını evlerin içerisine sokamasınlar diye böyle inşa edilmişlerdi. Odaları son derece kötü aydınlatılıyordu. Hiçbir gayri müslim şehirde ata binemezdi. Kasabanın sınırlarına kadar yürümek zorundaydı. Böyle olmasına rağmen, kırsal alanda atına bindiğinde şayet bir Müslümanla karşılaşsa, atından inmek ve onu yürüyerek geçmek onun için en iyisiydi. Ben ikametimi bu şehre almadan kısa bir süre önce burada bir İngiliz konsolosu görevliydi. İngiliz gençlerinden biri atından çekilip

¹⁴⁰ Herman N. Barnum, “A Turkish Tyrant”, **The Missionary Herald**, April 1882, Vol. 78, s. 148.

¹⁴¹ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission”, April 1841, Vol. 37, s. 154.

¹⁴² Cyrus Hamlin, “Turkey Fifty Years ago and Now”, **The Missionary Herald**, January 1889, Vol. 75, s. 17.

¹⁴³ **The Missionary Herald**, “Touring by Mrs. Allen of Harpoot”, May 1872, Vol. 68, s. 159.

sürüklendi. Çünkü bu İngiliz genci, yani kafir köpeği, şehirde atla gezmeye cüret etmişti. Herhangi bir gayrı müslime yaklaşıp şu soru sorulabilirdi: ‘Sen hangi kafirsın?’ Şayet o bazı nüfuzlu Türklerin himayesini talep edebilirse geçip giderdi. Edemezse, kölelere yaraşır bazı işleri yapması emredilebilirdi.”¹⁴⁴

Msy. Goodell’in İzmitli iki papaza şunları söylemişti: “Kilise hurafelerden arınırsa, bundan böyle Müslümanlık belasına duçar olmazsınız.”¹⁴⁵ Sivas misyoneri B. Parsons Ermeni milletinin ne kadar üstün bir millet olduğunu, bir gün bu zilletten kurtulacaklarına olan inancını, 1850’ler gibi erken bir dönemde dile getirmişti:

“Türk esareti altındaki Yahudi ve Rumlar gibi Ermeniler de, baskı altında ve ezilmiş bir halktır. Zihni melekeleri kendilerine zulmedenlerin [Türklerin] fevkinde olsa da; şu an bulundukları seviyeden daha yükseklerle çıkmak için önüne geçilmez bir arzu duysalar da; yeryüzündeki milletler arasında onurlu bir yer alsalar da esaret altında inim inim iniyorlar. Kurtuluş günlerinin pek yakın olmasını umuyorlar. Fakat heyhat! Çektikleri eziyetler için onlar Rusya’daki mezheplerin hakimiyetine, her derde deva gözüyle bakıyorlar. Buna binaen Rus ordularının [Kırım Savaşı’nda] başarılı olması için hasret çekiyor, dua ediyorlar.”¹⁴⁶

Harput’taki Patrik vekili Hohannes Vartabet adlı kişi, Msy. Dunmore’a, “Ermenilerin, Türklerin elinde çok zayıf ve savunmasız bir millet olduğunu, artık yöneticilere etki edemediklerini” söylemiş ve “onları himaye için kendilerine yardımcı olmasını”¹⁴⁷ rica etmişti.

Burada birkaç hususa işaret edilmesi yararlı olacaktır. Misyonerlerin, dindaşlarıyla Türkler arasındaki yöneten-yönetilen ilişkisini ve toplumsal konumunu gözlemledikleri bu satırlar, 1820-1937 arasını kapsayan The Missionary Herald bültenleri ve hatıra kitaplarının titizlikle taranması neticesi elde edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, gayrı müslim unsurlar

¹⁴⁴ William A. Farnsworth, “The Armenians”, **The Missionary Herald**, February 1897, Vol. 93, s. 57.

¹⁴⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Goodell at Constantinople”, March 1839, Vol. 35, s. 97.

¹⁴⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Benjamin Parsons (17 January 1856)”, April 1856, Vol. 52, s. 116.

¹⁴⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dunmore (20 July 1856)”, November 1856, Vol. 52, s. 335.

büyük ölçüde ve ülkede güvenliği alt üst eden bir çok savaşa rağmen can ve mal güvenliği içerisinde yaşamaktadır. Ancak millet sistemi içerisindeki bazı kısıtlamalar, misyonerlerin, onların boyunduruk altında yaşadıklarını iddia etmelerine yol açmıştır. Ancak bununla birlikte özellikle Ermenilerin rahatsız oldukları bazı hususları dillendirmeye başladıkları da tarihi gerçekler arasında olabilir. Diğer bir çıkarım ise, millet sisteminin, günümüzde ısrarla belirtildiğinin aksine, gayri müslimleri alabildiğine rahat bırakan bir sistem olmadığıdır. Nitekim bu durum, bazı çalışmalarla da desteklenmiştir.¹⁴⁸ Son olarak misyonerlerin kendi ülkeleri ile aynı dönemdeki Osmanlı Devleti'ni kıyaslarken, oradaki İngiliz boyunduruğunu, kölelik/köleleştirme sistemini, iç savaşları, eğitimin yaygınlığının tartışmalı oluşu gibi konuları dile getirmemeleridir.

1.2.10. Hakim Türk Kültürünün Tesirinde Kalmış Olmaları

Asırlardır İslam'ın hakimiyeti altında yaşayan Hristiyanlık, her ne kadar son bulmamışsa da, İslam'ın rengine bürünmüştü:

“Manisa’dan Akhisar’a geçtik. 700 Müslüman, 250 Rum ve 500 Ermeni hanesinin bulunduğu bu yörede bir Hristiyan seyyah ya da misyoner doğal olarak, bir zamanlar İsa’nın gerçek kiliselerinden birinin bulunduğu bu yerde dikkate değer bir şey bekliyor. Fakat heyhat! İnsan nasıl da sukutu hayale uğruyor. Görünürde diğer Türk şehirlerinden farklı hiçbir şey yok. Her şey Müslüman çehresine bürünmüş. Evler, sokaklar, kıyafetler, meslek ve lisanların hepsinde Türk nüfuzu galip gelmiş. Hristiyanlığın adı kalmış sadece, lakin o da dümdüz bir isim işte. Ruhu ise uzunca bir zamandan beri kanatlanıp gitmiş.”¹⁴⁹

Kılık kıyafetler de Hristiyanca değil, hakim kültürün etkisi altındaydı. Tamamen Şarklı tarzda giyinen erkekler koyu renk giymekteydi. Msy. Anderson’a göre, kadınlar ise “tüm başları ve yüzlerinin bir bölümü de dahil vücutlarını, bir çarşaf kadar büyük, güzelce biçim verilmiş beyaz bir muslin [kumaşıyla] örtüyorlardı.” Bunu o kadar dikkatli ve doğal

¹⁴⁸ Bu konuda bkz. M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

¹⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Schneider (18 October 1847)”, February 1848, Vol. 44, s. 52.

yapıyorlardı ki, “yüzlerindeki peçeyi, Rebeka, Ruth ve diğer antik çağ kadınları dünyanın bu yöresinde giymişlerdi zannederdiniz.”¹⁵⁰

Misyonerlerin bu başlık altındaki yakınmalarından biri de, Rum ve Ermenilerin anadillerini kaybederek hemen her yerde Türkçe konuşmalarıydı. 1820’lerden başlayan misyoner araştırmalarında, özellikle Anadolu’nun içleri, Balkanlar ve kısmen Suriye’de günlük işlerde, alış verişlerde ve kilise vaazlarında (ayınlar çoğunlukla klasik dillerdeydi) Türkçe kullanılıyordu.¹⁵¹ Ancak alfabelerini terk etmemişlerdi. Ermeniler, *Ermenice harfli Türkçe*, Rumlar da *Rumca harfli Türkçe* kullanıyorlardı. Okullardaki eğitim dili de Türkçeydi.¹⁵² Bir Rumun, bir Ermeninin kendi dilini bırakarak kendilerini yönetenlerin dilini konuşmaları, dahası bundan da zerre kadar rahatsızlık duymuyorlardı. Bir misal olması bakımından şu alıntı yeterlidir:

“**Susurluk:** Müslümanların bir camisi ve Rumların da bir kilisesi bulunmaktadır. Anadolu’nun diğer yerlerinde olduğu gibi burada da Rumlar kendi anadillerini tamamiyle kaybetmişler ve yalnızca Türkçe konuşmaktadırlar. Görüştüğümüz ailelerden sadece birinde Rumca konuşuluyordu. **Bilecik:** Hepsi Ermenice olsa da, onlara birkaç kitap bıraktım. Buradaki Ermenilerin tamamı sadece Türkçe bildiklerinden, bu gibi kitapları okuyamıyorlar. **Kuplu:** Çok az sayıdaki Türkü saymazsak, sakinlerin tamamı Rum. Lakin Bilecik’teki Ermeniler gibi buradaki Rumlar da anadillerini kaybetmişler, yalnızca Türkçe konuşuyorlar. Ancak

¹⁵⁰ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Anderson (Aintab, Syria, 27 October 1855)”, February 1856, Vol. 42, s. 38.

¹⁵¹ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider, on a Tour among the Villages near Broosa”, May 1839, Vol. 35, s. 175-178.

¹⁵² Pek çok yerde bu konuyla ilgili notlar yer almaktadır. Sadece birkaçını vermekle yetiniyoruz: Bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from a Letter of Mr. Dwight (17 July 1834)”, February 1835, Vol. 31, s. 53; **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider and Powers, during an Excursion to Kütahya”, June 1837, Vol. 33, s. 254; **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Adger”, May 1836, Vol. 32, s. 167; **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Schneider”, July 1841, Vol. 37, s. 299; **The Missionary Herald**, “Report of the Smyrna Station 1841”, July 1842, Vol. 38, s. 275.

anadillerinin geri kazanıldığı gözlemleniyor. İki üç yıl evvel orada kurulan bir okul, kendi dillerinin yeniden canlanması için güçlü bir eğilim gösteriyor.¹⁵³

Bu durumda misyonerlerin, dindaşlarına öncelikle anadillerini öğretmeleri, onları Türkçenin boyunduruğundan kurtarmaya giriştiler. Bu nedenle, ileride görüleceği üzere, müfredata Ermenice, Bulgarca, Rumca dil dersleri koydular.

2. MİSYONERLERİN TÜRKLERLE İLGİLİ İZLENİMLERİ

Amerikalı misyonerler öncelikli olarak Rum ve Ermeni köylerini ziyaret ediyor, inceliyor ve oradaki halka Protestanlığı tebliğ ediyorlardı ama zaman zaman Müslümanlarla karşılaştıklarında onların hayat tarzı hakkında da bilgiler ediniyorlardı. Raporlarda ana başlık olarak onların kendi dinleri ve değerleri karşısındaki tutumları, Batılı hayat tarzına yaklaşımları, aralarındaki ihtilaf ve husumetlerin hangi noktalarda yoğunlaştığı resmedilmektedir.

2.1. Türklerin Kendi Dinleri ile İlgili Tutumları

İzmir’den İstanbul’a gidiş yolundayken Msy. Dwight, Türklerin ibadet tarzlarını tuhaf bulmuştu:

“Buraya yolculuğumuz sırasında sık sık Türklerin ibadetlerine şahit olduk. Onlar açık alanlarda ibadet etmekte tereddüt etmiyordu. Grubumuzla bir kahvehanede bir iki saat mola verdiğimizde biraz uzağa gidince ya da bir ağaç gölgesinde, yüzleri peygamberlerinin şehrine dönük olarak En Yüce’nin huzurunda huşu ile eğiliyorlardı.

¹⁵³ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider, on a Tour among the Villages near Broosa”, May 1839, Vol. 35, s. 175-178. Raporun geri kalan kısmı şöyle devam etmektedir: **“Vezirhan:** Burada kırk Rum, seksen de Müslüman hane mevcut. Rumlar en çok Türkçe konuşuyor. Ancak epeyce bir bölümü kendi dillerini konuşmaya başlamış. Onlara kitaplar verdim. **Nice:** Bu yörenin Rumları arasında, anadillerini yeniden canlandırma konusunda kuvvetli bir istek var. Geçtiğim civar yerlerde de anadillerini konuşmaya yeniden başlanmış. Bu gerçek, muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük bölümü için geçerli. Genelde Türkçe konuşmaya bayılmıyorlar. Sevdiklerinden ziyade, mecbur kaldıkları için kullanıyorlar. Fakat Türklerin ortasında yaşadıklarından dolayı Rumca’yı kesbetmeleri uzun zaman alacak. Ermenilerin, kendi dillerine karşı aynı rağbeti gösterdiklerini gözlemlemedim. [Kendi dilleri] zengin ve bereketli olmakla beraber Türkçeyi kullanmaya razılar. Halbuki Türkçe, bir Hristiyan halkın düşünce ve duygularını ifade etmelerine hakkıyla uyarlanamıyor.”

Lakin heyhat! Onların akılları çelinmiş. Tanrı ile insan arasındaki yegane şefaateyi [İsa'yı] küçümserlerken ibadetleri nasıl kabul olacak? Lakin onları zifiri karanlığın ortasında görünce derinden etkilenmiyor değilim. Kendi kendime serzenişte bulunmadan edemiyorum. Etraflarını sarmış olan Nurun parlak ışığını istismar eden Hristiyan çoğunluk adına bu vaziyetten utanç duyuyorum.”¹⁵⁴

Müslümanlarla misyonerlerin dua anlayışları da farklıydı. Msy. Homes bir Müslümanla sohbet ederken ona “hayatında hiç kendi diliyle dua edip etmediğini, hiç günahlarını Tanrı’ya itiraf edip af dileyip dilemediğini” sordu. Müslüman da “bir zamanlar bir imam bana her gece Allah’a günahlarımı söyleyip af dilememi söylemişti, ben de o günden beri bunu yapıyorum ve rahatlıyorum.”¹⁵⁵ Görüldüğü üzere Homes’in zihnindeki dua anlayışı, adeta namaz ile sınırlıdır; bunun dışında kişinin kendi lisanıyla Allah’a dua etmesi gibi bir durum Müslümanlar için vaki değilmiş gibidir.

Msy. Tracy, Doğu Karadeniz bölgesinde şahit olduğu bir ay tutulması vesilesiyle Türklerin hurafelere inandıklarını ortaya koyduğunu düşünüyordu:

“Ay tutulması başladığından dikkatimi başka bir şey çekti. Ay karmaya devam ederken insanların zihinlerinde derin bir dikkat oluşuyordu. Müezzinler minarelerden, gökteki ayın kurtuluşu için bağırmaya başladılar. Tamamen kaybolunca top atışına ve etrafımızda davul çalmaya başladılar. Şu an iki ya da üç kişi, dualara ilave vurgular yapmak için minareye tırmandı. Seslerini iki misli yükselttiler, niyazda bulundular, Arapça olarak feryat ettiler. Şehri dinî anlamda bir ciddiyet ve korku kaplamıştı. Köpekler havlamaya başladı, küçük çocuklar ağlıyordu. Feryat ve dualar sürüyordu. Öteki sesler kesilmişti. Güleliyordum; zavallı insanların bir hurafesiydi bu. Zira her şeyden gözlerinin korkması için sebep buluyorlardı. Tanrı’ya karşı günahkar olduklarını düşünüyorlardı; kalplerinin derinliklerinde böyle hissediyorlardı. Yukarıda anlattıklarımın, Müslüman zihniyetinin ay tutulması konusunda hangi seviyede olduğunu görmüşünüzdür. Ayı, Şeytandan kurtarmak için bu türden vasıtalar kullanıyorlar.”¹⁵⁶

¹⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Extracts from a Letter of Mr. Dwight (İstanbul, 25 April 1830)”, October 1830, Vol. 26, s. 310.

¹⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Homes at Constantinople”, March 1843, Vol. 39, s. 109.

¹⁵⁶ Charles C. Tracy, “The Evening of the Eclipse in Pontus (4 November 1873)”, **The Missionary Herald**, March 1873, Vol. 70, s. 91.

Hristiyanlığın eski merkezlerinden biri olan Akhisar'ı ziyaret eden Msy. Adger, gördüğü Müslüman mezarlığını ve on adet camiyi seyrederken birden duyduğu ezan sesi hakkında şunları not etti: “Müezzinin namaza çağrısını dinledik. Özellikle biz, Hristiyanlığın bir zamanlar bu kadar geliştiği bu yerden etkilenmişken bu ses bana kasvet getirdi. Hiçbir Hristiyan bu manzaradan ve bu sestən olumsuz yönde etkilenmeden kalamaz.”¹⁵⁷ Tokat'ı keşfe çıkan Msy. Powers buradaki Müslümanların dinleri konusunda şüphe taşıdıklarını gördü:

“Tokat'taki farklı mezheplerin hepsi arasında, şüpheciliğe bir temayül bulunuyor. Hristiyanlığın farklı mezheplerindeki gibi Müslümanlar arasında da gözle görülür bir gevşeklik anlayışı bulunmaktadır. Akıcı bir şekilde Türkçe, Arapça, Ermenice, Rumca okuyup konuşan, zannedersen başka diller de bilen, üstün zekalı, kütüphanesini gayet güzel kitaplarla tefriş etmiş bir Müslüman alim her zaman ve her yerde Kur'an'ı reddetmektedir. Tokat'tan ayrılırken Türk sürücümüz Peygamber hakkında küfürli sözler sarf etti ve Müslümanlığa en saygısız ifadeler kullandı. Dahası, Tokat'ta kendisi gibi [İslam'a] inanmayan yarım düzine kişi bulunduğunu da söyledi.”¹⁵⁸

Anlaşıyor ki, Türklerin yaşantısı, her ne kadar çok fazla içlerine girilemese de, misyonerlerin ilgisini çekiyordu. Ancak verdikleri hükümlerin, tekil örneklerle dayandığı görülmektedir.

2.2. Cami, İbadet, İlim ve Ahlak Anlayışları

Misyonerler uzaktan da olsa Müslümanların ibadet şekillerini, ibadetlerine karşı tutumlarını ilgiyle gözlemliyorlardı. Msy. Temple bir camide gördükleriyle ilgili şunları kaleme almıştı:

“Camide dikkatimizi çeken bir başka şey de, görünürde kadınların olmamaları, cemaate katılmamalarıydı. Bizde ise genelde erkekten çok kadın vardır kilisede. *Sade Hristiyanlık* diğer sistemlerden ne kadar da üstün; ne kadın vardır, ne erkek; herkes İsa'nın huzurunda birdir! Yine Türkler arasında büyük bir değişim var. Bundan yirmi, bilemedin on sene evvel

¹⁵⁷ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor II (April 1838 günü)”, July 1839, Vol. 35, s. 226.

¹⁵⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Powers (9 May 1847)”, October 1847, Vol. 43, s. 339.

gayrı müslimler bu gibi kutsal yerlere kabul edilmezdi. Demek ki önyargılar gitti, karanlık geceleri ve evhamları sona erdi.”¹⁵⁹

Müslümanların nasıl eğitildikleri, ilim merkezleri misyonerlerin dikkatini çekiyordu. Çoğu zaman küçümseyerek izledikleri öğrenim/öğretim ortamlarını bazen ilginç bulduklarını kaydediyorlardı. Msy. Homes’in bir cami dersini tasvir edişi buna bir örnek oluşturmaktadır:

“Bursa’da selâtin bir camiye girdim. Yaşları 16 ile 60 arasında değişen 30 kadar adam özel bir zeminde, halıların üzerine oturmuş, Kur’an üzerine ders veren hocanın etrafını çevirmişlerdi. Bu Türkiye’ye mahsus durum, Amerika’da olmayan bir manzara. Belki bir kolejde, hocanın, zor bir metin üzerine açıklamasına benzetebilirim. Önlerinde kitabı olan dinleyiciler, dikkatlice hocayı dinliyorlardı. Ben aralarına yere oturduğumda, onlarda hiçbir hoşnutsuzluk ya da bir beğenmeme hareketi olmadı. Bir fem-i muhsinden damıtılan yumuşak ve zengin belagatten, dikkatlerini dağıtabilecek hiçbir şey görünmüyordu. Üstat, temizlenmek için yüzü, kolları ve ayakları yıkamanın faziletinden bahsediyordu. Dersten sonra saygıdeğer bir hoca sevimli bir üslupla caminin farklı bölümlerini, kutsal kitaplarını ve hatta Kur’an’ın tilavet edilen bazı bölümlerini bize gösterdi. Bahsettiğim hadiseler halkın, dinî savaş [cihat] ruhu tarafından çileden çıkarılmadıkları zamanlardaki müsamahasını ve itidalini tasvir etmektedir.”¹⁶⁰

Aynı misyonerin bir başka yorumu ise, eski devirlerde son derece faal olan eğitim kurumlarıyla ilgiliydi:

“Müslümanların Bursa’da, bir asır evvelkilerden daha iyi bir seviyede olan hiçbir okulu mevcut değil. Aslında Bursa’daki meşhur kolejlerin [medreselerin] benzerleri bir zamanlar binlerce öğrenci tarafından bir uğrak yeriymiş. Şimdi ise tamamı harabe halinde, bir zamanlar bir camiin yer aldığı bir arazi ya da bahçelerden tecrit edilmiş asil minareler ve harap durumdaki pek çok cami, Müslümanların dinî coşkularındaki genel azalmaya şahadet etmektedir. Frenkler sayıca az olmalarına rağmen daha fazla saygı görüyorlar ve İstanbul’dakinden daha fazla özgürler. Bunun sebebi şu olabilir: Bursa

¹⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Temple (20 January 1835)”, June 1835, Vol. 31, s. 222.

¹⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Extracts from a Letter of Mr. Homes (29 December 1836)”, July 1837, Vol. 33, s. 307.

Müslümanları, Frenklerin haklarının ve imtiyazlarının ne olduğunu tam olarak bilmiyorlar. Yine onların bağınazlığı onları, Frenk grubu hakkında daha fazla harekete geçirmiyor, çileden çıkarmıyor.”¹⁶¹

Ona göre medrese öğrencileri çok cahil ve acınacak bir haldeydi. Gözlemlerine göre “Öğrencilerin çoğu iç bölgelerden gelip yıllarca medresede kalarak eğitimlerini tamamlıyordu. Bütün camilerin banileri, caminin ana binasına bitişik kolej [medrese] binalarında ücretsiz odalar teçhiz etmişlerdi. Söz gelimi bir talebe, bütün hayatını ders çalışmaya vermişti ve diplomasını yeni almıştı. Diğerleri gibi fakirdi. Odasında bir iki kilim, minder, cami kütüphanesinden ödünç alınmış birkaç kitap ve yemeğini pişirdiği ocak dışında hiçbir eşya yoktu. Burada dört yıl boyunca kalmasına rağmen elde ettiği dünyalık o kadar azdı ki, memleketine yaya olarak gidecekti. Kendisine bu müesseseden her gün iki somun ekmek, haftada bir kere biraz pirinç veriliyordu. Komşular kimi zaman fakir öğrencilerin hayrına koyun kesiyordu. Bu fakir teoloji öğrencisi, inancında dik duruyor ve mutaassıp biri gibi görünüyordu ama Kur’an ve onun Arapça tefsiri dışında dünyadaki her şeyin cahiliydi. Bu fakir adamlardan bu memlekette kanun yorumlayıcısı ve hakimler istihdam edilmekteydi.”¹⁶² Aynı kişi bir başka raporunda, bir camide kadın cemaat olduğunu, bunların imamdan ders aldıklarını gördükten sonra ister istemez bazı itiraflarda bulunmaktadır. Çünkü Müslüman kadınlar kendisine söylendiği kadar cahil değillerdir:

“Eve dönerken bir caminin penceresi önünde dikildim. Müslüman din adamı [imam], tamamı kadınlardan oluşmuş cemaate vaaz ediyordu. Hepsi imamın huzurunda sıra halinde oturmuşlardı. Gözleri hariç yüzleri tamamıyla peçeliydi. Müslümanların dinî gelenek ve akideleri hakkında ne kadar cahiliz ki, çoğumuz, Müslüman kadınların bu türden dinî eğitim aldıklarına inanmıyor. Bir aylık orucun başlaması öncesinde üç ay boyunca her yöreden kadınlar vaaz dinlemek için her Perşembe toplanıyor. İstanbul’daki kızlar, Kur’an okumayı öğrenmek için 12 yaşlarına gelinceye kadar erkek çocuklarla birlikte mahalle mektebine gidiyor. Von Hammer 300-400 kadın şairin ismini ve bazı basılan şiirlerini vermektedir. Bu esnada

¹⁶¹ Aynı rapor, s. 307.

¹⁶² **The Missionary Herald**, “Joint Letter from Missionaries at Constantinople (7 January 1839)”, July 1839, Vol. 35, s. 244.

dinlediğim vaaz, velilerin ahvalinden kısa menkıbeler anlatarak Müslüman dindarlığının vazifelerini kuvvetlendirmeye yönelikti. Herkes dikkatle dinliyordu.”¹⁶³

Demek ki, misyonerler, önyargılarla yetiştiriliyorlardı ve her dine ve yaşantıya kendi kıstaslarıyla değerlendirmek gibi bir dar görüşlülüğe sahiplerdi. Bunu bazen itiraf da ediyorlardı. Mesela, Msy.bn. Schneider bu dar görüşlülükten sıyrılamasa da camiler konusunda söyleyecek söz bulamamıştı:

“Ancak camilerin hakkını yememek lazım, zira bu camilerin şehirdeki tüm Hristiyan kiliselerine kıyasla insanı daha çok ibadete davet eden bir havası var. Camilerin içinde kurtarıcımız olan Tanrı’ya olan bağlılıklarını sunabilecekleri tasvirler yok. İbadet edenler imanla dolu görünüyor. Bir Hristiyan kilisesinde görülebilecek düzensiz ve saygısız hareketler burada asla görülüyor. Camiye girerken mutlaka ayakkabılarını çıkarıyorlar ve bu da bize şu sözleri hatırlatıyor: “İçeri girerken ayakkabılarınızı çıkartın, zira bastığınız yer mübarektir.” Camiye girdiklerinde birbirleriyle yüksek sesle konuşmuyorlar; sadece hürmet göstermek için ellerini alınlarına veya kalplerinin üzerine koyarak ve başlarını hafifçe eğerek birbirlerini selamladıktan sonra halının üzerine oturuyorlar. İbadet başladıktan sonra içeri girmeleri uygun olmazsa içeri girmemeye dikkat ediyorlar. Dışarıda, yolun kenarında yere çöküp sanki caminin içindeymiş gibi ibadet eden adamlar gördüğüm oldu.”¹⁶⁴

Msy. Tracy *Sahte Bir Dinin Tesiri* başlıklı yazısında Müslümanların dinlerini yaşama konusunda son derece gevşek davrandıklarını dile getirmekteydi:

“Günde beş defa Müezzinin ‘Tanrı’dan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir’ diyerek namaza çağıran sesini dinliyorum. Bu onlara soğuk, nazari bir Tanrı fikri ve şehvetlerini kullanma ruhsatı vermektedir. Müslüman hile yapar, yalan söyler, iffetsizlikte bulunur, abdest alır, dua eder, sonra dinlenmeye çekilir; bütün bunların da en iyi şeyler olduğunu hisseder. Müslümanların yanlışlıkları, böylesi bir dinin, İmparatorluk sathındaki sonuçlarıdır. Batıl bir dinin, bir halk için yeterli olduğunu zanneden ve bunun hükmünde mutlu yaşayan kişi gelsin ve görsün. Ermeniler bile ahlakları bakımından onlar kadar aşağılara batmış değiller; fakat Hristiyanlığı bozuk ifade ediyorlar. Müslümanların günlük hayatları üzerinde [İslam’ın] çok az etkisi var. Kalbin değişimine

¹⁶³ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Homes at Constantinople”, March 1843, Vol. 39, s. 108.

¹⁶⁴ Eliza A. Schneider, s. 35. Aynı misyoner hanım Ulu Cami’yi gezdiği bir gün şu sözleri söylemekten kendini alamamıştı: “Oradan her geçişimizde, bir gün o duvarların arasında Tanrı Oğlu İsa’nın İncil-i Şerifi’nin okunup okunmayacağını soruyoruz kendi kendimize.” Aynı eser, s. 33.

yahut hayatın çok fazla değişeceğine dair hiçbir fikirleri yok. Diğer dinlerin şiddetli etkisini gözlerimle gördüğümde, bu bana hakiki Hristiyanlığın bir ispatı gibi gelmiş, iki kat daha cesaret ve güven sağlamıştı.”¹⁶⁵

Misyonerlerin, Müslüman yaşantısına getirdikleri eleştirilerden biri de içki kullanımıydı. Msy. Homes Şam Müslümanlarının içkiye yöneldiklerini görünce hayli şaşırılmıştı.¹⁶⁶ Yine Msy. Dwight ise çıktığı bir gemi yolculuğunda bir valinin içki içtiğine şahit olmuştu.¹⁶⁷ Nitekim Erzurum görevlisi Msy. Peabody de, yöredeki Ermeniler ve Türkler arasında içki müptelalığının artmakta olduğunu düşünüyordu. Türkler de her Pazar günü meyhaneye şarap içmeye gidiyordu. Söylentilere göre Paşa’nın hekimi olan bir Hristiyan, dükkanında Türklere ilaç olarak sarhoş edici şeyler satarak bir servet kazanmıştı.¹⁶⁸ Msy. Homes’in Bursa izlenimleri de bu yöndeydi ve eski ile yeni dönemin bir kıyaslamasını yapıyordu:

“Bursa’da bir gün beni bir Türk beyefendi ziyaret etti. Frenklerin hayat tarzına benzemek eğilimindeydi. [Hz] Muhammed’in mucizelerine inanmıyordu. Benimle saatler boyu oturdu ve ziyareti boyunca Müslüman olduğuna dair bir işarete bulunmadı. Bir flüt istedi ve diğer Hristiyanların huzurunda moda olan pek çok eseri seslendirdi. Eskiden bu alet sadece Hristiyanlara ait addedilirdi. Müslümanların, Hristiyan onuruna (onlardan gelen bir aferine) tenezzül etmesi görülmedik bir şeydir. Geçmiş devirlerde Osmanlı Müslümanlarında içki müptelalığı gibi kötü alışkanlıklar görülmezdi. Örf-adetleri ve dinleri bu türden günahları yasaklardı. Lakin Bursa’da on yıldır alkollü

¹⁶⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Tracy (16 November 1867)”, March 1868, Vol. 64, s. 86.

¹⁶⁶ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Homes at Damascus (9 December 1837 günü)”, December 1838, Vol. 34, s. 467. Söz konusu metin şöyledir: “Ayyaşlığın artışı, halk tarafından bana sıkça bahsedilen bir konu. Altı yıl evvel şehirde bir iki meyhaneden başkasını bulmak mümkün değilmiş. Halbuki şimdi paşanın verdiği serbestlikten bu yana 18 meyhane çalışıyormuş. Her daim içki satıcıları Hristiyanlar olsa da müdavimleri Müslümanların ileri gelenleriymiş. Devlet, Şam’daki şarap ve alkollü içki üretiminden 6.000 dolar vergi geliri tahsil ediyor. İçki içmenin yaygınlaşmasından korkmak için sebep varsa da, baskın bir ahlak bozukluğundan söz edemeyiz. Müslümanlar arasında sarhoş gezen kimse çok nadirdir.”

¹⁶⁷ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission”, April 1841, Vol. 37, s. 157. Msy. Dwight’ın yazdıkları şu şekildedir: “(1 Nisan 1840) İzmir’e giderken gemide bir Türk vali de vardı. Sürekli şarap ve alkol içiyordu. Kendisiyle bu konu hakkında konuşmak için uygun bir fırsat yakaladım. Ona alkol kullanmanın ne kadar tehlikeli olduğunu söyledim. ‘Bir adam kendisinin bir hayvan mesabesine inmesini istemez’ dedim. Makul ölçüde alkol kullanmanın haklılığını iddia etti. Sade bir suyu içmenin, sarhoş edici herhangi bir şeyi makul ölçüde içmekten daha uygun olduğunu göstermeye gayret ettim. Bundan incinmiş görünüyordu ve hiçbir şey söylemedi.”

¹⁶⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Peabody”, August 1843, Vol. 39, s. 323.

içecekler neredeyse her dükkanda bulunabiliyor. Likr satış yeri çok gizli tutulurdu, Şimdi Hristiyanlar tarafından pek çok dükkanda gün ortasında bulunduruluyor. Müşterilerin çoğu sadece Hristiyanlar değil, Mşlmanlar da. Ailelerin kullanımı için tüm ailelerin şarap üretmesi çok çok eskilere dayanır. Kamuya açık meyhaneler, Mşlmanlar arasında yaygın olan disiplin eksikliğinin bir sonucu. Buranın eski sakinlerinden yaşlı bir Fransız bana, ‘alkollü içkilerden kaçınan, sebatlı ve sıkı bir tek Mşlman bulmak çok zor’ demişti. Söylemek benim için utanç verici ama, Amerika kelimesini bilmeyen binlerce kişi, Amerikan sözü olan ‘Rom’ kelimesini öğrenmiş. Bizim oraların Rom’u, Boston’daki kadar ucuz bir şekilde perakende satılıyor.”¹⁶⁹

Msy.bn. Schneider’a göre Mşlmanlar “kesinlikle yanlış bir dinin peşinden gittikleri için şu anki devletleri bir türlü Tanrı’nın inayetine nail olamıyordu. Ancak Bursa’da yaşayan binlerce, on binlerce Mşlman arasında Tanrı’nın kutsadığı kimse yoktu. Onların hepsi Tanrı’nın dşmanlarıydı. Sadece ve sadece Tanrı’nın Oğlu İsa’ya duyulması gereken sevgi ve bağlılığı bir sahtekara duyuyorlardı. Hristiyanlıktan ve öğretilerinden nefret ediyorlardı. Kibirlilerdi. Hristiyanlığa inananları küçümsüyorlardı. Hristiyan adı taşıyanlara köpek diyerek onları aşağılıyorlardı.”¹⁷⁰

Msy. Dwight, bu raporlardan yıllar sonra bir gün Fatih’te sokakta rastladığı Ahmet adlı çocuktan ve arkadaşlarından, onun gittiği sıbyan mektebinden bahsederken, bu eğitimi eleştirir ve “Ahmet ve arkadaşlarının sade, merhametli ve sevgili İsa’yı öğrenecekleri zgr zamanlar gelsin de hayatları, yüzlerinden görebildiğiniz asalet kadar asil olsun” diye kendince dua eder.¹⁷¹ 31 Ağustos 1889’da Divriği’yi ve oradaki Ulu Cami’yi gezen Msy.bn. Emma Hubbard, çok beğendiği bu caminin içerisindeki türbe odasında, oraya öylece atılmış dağınık kağıtlar ve basılı malzemeler gördü. Bunların ne olduğunu sorunca şu cevabı aldı: “Türklerin matbu malzemeye olan hürmeti çok büyüktür. Yere bir parça kağıdın düşmesine izin vermezler. Olur ya Allah’ın ismi o kağıtta yazılı olabilir. Bu nedenle kullanılmış kağıt

¹⁶⁹ **The Missionary Herald**, “Extracts from a Letter of Mr. Homes (29 December 1836)”, July 1837, Vol. 83, s. 306.

¹⁷⁰ Eliza A. Schneider, s. 34-35.

¹⁷¹ Harrison G. O. Dwight, “Children of the Conquerors”, **The Missionary Herald**, February 1895, Vol. 91, s. 83-84.

ya da kitapları, ayaklar altında çiğnenmesin diye buraya atarlar.”¹⁷² Yayınladıkları kadarıyla misyonerlerin bu yorumları, Türklerin Hristiyanlığa yatkın olup olmadıklarının bir sorgulanmasının neticesi gibi görünmektedir. Toplumsal bir çözülme olduğu kabul edilse bile bunun, o dönemdeki savaşlar, göçler ve ekonomik sıkıntının bir sonucu olarak görmek, medreselerin etkinliğini kaybetmesinin bir tezahürü olarak değerlendirmek gerekir.

2.3. Modern Hayata Yaklaşımları

Misyonerlerin, Osmanlı’daki teknoloji kullanımı konusundaki gözlemlerini, onların inançlarıyla ilişkilendiriyorlardı. Msy. Goodell’ın İstanbul’a ilk geldiği sırada tuttuğu kayıtlar, zihninde “Türkler kadercidir” şeklindeki bir önyargı bulunduğunu ama gördükleri sayesinde bu fikri değiştirdiğini dile getiriyordu:

“Demir atmadan evvel bir Türk hekim bizi ziyaret etti. Bu durum bizi derhal şöyle düşünmeye sevk etti: Türkler milletlerinin kaderini artık yüzüstü bırakmıyorlar. Daha medenileşmiş bir haldeler. Bizi günlerce karantinaya tabi tutarak Hristiyan milletlerin adetlerini sunuyorlar.”¹⁷³

Bir başka gün Goodell bir Ermeniyle birlikte İstanbul’da Hünkar İskelesi’ni gezerken oradaki kağıt fabrikasını ve taraklama makinesini gördü. Ardından su şebekelerini inceledi ve yine küçümser ifadelerle dolu düşüncelerini raporuna yazdı: “Bu da gösteriyor ki, genelde barbar diye bilinseler de, Türkler en azından hidrolik bilgisine sahipler. Fakat uyuşuk tavırları ve yerleşik alışkanlıklarını değiştirmekten hoşlanmamaları yüzünden bilimde çok sınırlı bir bilgiye sahip olmuşlar.”¹⁷⁴ Görüldüğü üzere Goodell, modern hayattan teknolojiyi kastetmektedir, Osmanlı toplumunu şarkiyatçıların daha evvelce belirlediği kalıplara oturtmaktadır. Veba salgınına karşı devletin aldığı karantina tedbirleri de aynı kalıplarla algılanmış ve yazıya geçirilmişti:

“Vebaya karşı tedbirler gittikçe daha da yaygınlaşıyor. Genel bir karantina sistemi hedefleniyor. Divan-ı Hümayun toplandı ve Sultan bu içtimada ‘niçin veba Müslümanlar arasında artıyor da Avrupalılar arasında yayılmıyor?’ meselesini ele aldı. Oradakilerin

¹⁷² Edwin E. Martin, s. 181.

¹⁷³ **The Missionary Herald**, “Extracts a Letter from Mr. Goodell (11 June 1831)” October 1831, Vol. 37, s. 320.

¹⁷⁴ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Goodell”, June 1832, Vol. 27, s. 184.

hepsi *bunun sebebinin Hristiyanların karantina uygulaması* olduğu konusunda hemfikir oldular. Türklerin çoğu vebanın, Tanrı'nın bir gazabı olduğunu düşünüyor. Onlara göre Müslümanlar çok az namaz kılan, çok fazla şehvet düşkünü ve çok içki içer bir hale gelmiş durumdalar. Dolayısıyla vebadan kurtulmanın yegane yolu, dua ve tevbedir.”¹⁷⁵

Müslüman Türkleri Protestanlaştırmakla görevli Msy. Herrick, Türkiye Müslümanlarının ikiye bölünmüş durumda olduğunu keşfetti. Birinci grup, bilimi, faydalı sanatları ve maddi refahıyla Batılı ve Hristiyan medeniyeti taraftarıydı. Dinî hurafe zincirlerinden ve hatta dinî yükümlülüklerden azat olma, devlete bağlı bir dinî formu sürdürme eğilimindeydiler. Diğer grup ise dinlerine bütün yönleriyle sadık kalanlardan oluşuyordu. Bunlar, liberal kanadın yükselen etkisine kıskançlık duymaktaydılar. Ellerinden gelse, bütün bağınazlığı, seçkin[ci]liği, zafere duyduğu şiddetli arzu ve mağrur iktidar sevgisi ile birlikte İslam'ın eski prestijini seve seve kuracaklardı. Sultan'ın ikinci gruba dahil olduğu zannediliyordu. Herrick'e göre bu böyle olabilirdi. Ancak devlete ait bazı sebeplerden ötürü, devletin yüksek kademelerine ekseriyetle liberal kesimden kişileri yerleştirdiği bir gerçektir.¹⁷⁶

2.4. Günlük Yaşama Biçimleri

Msy. Adger, Mihaliççik sokaklarının, “Türkiye’de daha evvel gördüğünden daha geniş, temiz, kaldırımlı ve taş döşeli olduğunu” yazıyordu.¹⁷⁷ Msy. Wheeler’ın Harput’ta tespit ettiğine göre Türkler bir yörenin en güzel kesimlerinde yaşamaktaydı: “Uzaklarda sarp kayalıklarda görünen evlerde Türkler ikamet ediyor. Onlar daima en seçkin mahallerin

¹⁷⁵ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission”, June 1837, Vol. 33, s. 399. Nitekim Msy. Schneider Antep’e geldiğinde (1849) kolera salgını dehşet saçıyordu. “Pek çok kişi dükkanını kapatmış, evlere çekilmişti. Bir çığırtkan da sokaklarda dolaşarak Müslümanları özel duaya, Ermenileri kiliselerde günlük dua okumalarına davet ediyordu. Halk bir boğa ile çok sayıda koyunu bu uğurda kurban etti. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider at Aintab (5 June 1848 günü)”, November 1848, Vol. 44, s. 391.

¹⁷⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Herrick (6 August 1864)”, October 1864, Vol. 60, s. 306.

¹⁷⁷ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor”, July 1839, Vol. 35, s. 232.

kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlar.”¹⁷⁸ Misyonerlerin gelgitli halleri, çelişkilerle dolu kayıtlarına şöyle yansımaktaydı:

“Zaten ne de olsa burası [İstanbul] bir Avrupa şehri olmaktan ziyade Asya şehridir. Türk insanı ise hiç değişmemiştir. Sultan, aynı ataları gibi sorumsuz, müstebit birisidir. Türkler genelde XIII. asırda Orta Asya’dan geldiklerinde olduğu gibi cahil ve gayri medenidirler. Din okullarından başka bir eğitim yerleri yoktur. En yüksek rütbeli devlet memurları dahi kendi dillerini okuyup yazamıyorlar. Buna rağmen aralarından büyük insanlar çıkmıştır. Türklerin en alçak gönüllüsüyle karşılaşmış olsanız dahi, onun hükmeden bir ırka dahil olduğunu anlamakta gecikmezsiniz. Her Türk, hakim sınıfa mensuptur ve devlette en yüksek makamlara talip olabilir. İnançlarının gereğini yerine getirebildikleri sürece onlar için kişisel özgürlüklerine engel olacak herhangi bir durum bulunmaz.”¹⁷⁹

Türklerin cahil oluşları, buna karşılık aralarından büyük adamların çıkmış olması aşık bir çelişkidir. Ayrıca ob-nların mağrur duruşları, kimliklerinin belirgin özelliği olduğundan, Türkleri Protestanlaştırmak için misyonerler evvel emirde onların bu duruşunu kırmak, dinleri ve değerleriyle aralarını açmak gerektiğini düşünmüş olmalılardır. Yine Msy. Barrows’un Kayseri’den Merzifon’a giderken yazdıkları, öleceğini yardımseverliğinden vazgeçmemesiyle nam salmış Türklerin tam aksi bir manzarasını gözler önüne seriyordu:

“Kıtlığın vurduğu bölgelerdeki Müslümanlar fakirlere, hatta kendi dindaşlarına yönelik çok az şey yapıyorlardı. Bazı yerlerde ise hiçbir şey yapmıyorlardı. Zengin Türkler evlerinde buğday stokluyor, kapısını kapatıyor ve fakirlerin sokakta ölmesine göz yumuyorlardı. Buğdayları stoklayanların çoğu mahalli idarelerle ittifak halindeydi. Böylece ellerindeki yiyecek maddelerini satmaya mecbur edilemiyorlardı.”¹⁸⁰

Müslüman kadınların toplumsal konumları son derece kötü bir seviyedeydi. Oysa misyonerlere göre “eski zaman Türklerine göre kadın, hayatın devamını sağlayan, nesli

¹⁷⁸ Crosby H. Wheeler, **Ten Years on the Euphrates**, New York: American Tract Society, 1868, s. 67.

¹⁷⁹ George Washburn, **Cennetin Sonbaharı, Kolej Anıları** (1863-1903), İstanbul: Atlantis Yayıncılık, 2002, s. 2-3.

¹⁸⁰ J. C. Barrows, “The Famine in Asia Minor (22 May 1874)”, **The Missionary Herald**, August 1874, Vol. 70, s. 241.

koruyan, ayrı bir mekanda yaşayan, erkeklerden korunan, sadece bir eş ve anne muamelesi gören, şefkatle himaye edilen birisiydi. Bir Türk hanımı çalışmazdı, sorumlulukları yoktu, herhangi bir zorluk görmezdi. Sadece beyini hoşnut etmek ve çocuk yetiştirmekle yükümlüydü. Böylesi bir hayat kolay ve rahattı. Hiçbir şeyin daha iyisini bilmeyen ya da duyulara hitap eden ve tembel kadınlardan oluşan geniş bir kadınlar sınıfını tatmin ediyordu. Meraklı ve arzulu gözlerden kadınları muhafaza etme fikrini takiben Türk kadını *çarşafa* ve kalın peçeye büründü. Evde ise kafes ardında ya da yüksek duvarların ötesinde tutulmakta, dışarıda kendisine haremağaları eşlik etmekteydi. Bir duvarla ayrılmış kadınlar bölümü dışında lokantada yemek yiyemiyor, otelde geceleyemiyor, tiyatroya gidemiyordu. Hatta erkeklerle beraber camilerdeki ibadetlere de katılamıyordu. Bir Müslüman kadın babası, kocası ve oğullarının dışında bir erkek tanıımıyordu.”¹⁸¹ Burada vurgulanmak istenen husus, İslamiyet’i kabul ettikten sonra Türk kadınlarının sosyal hayattan koştuklarıydı. Halbuki dıştan bakan gözlere kapalı bir dünya izlenimi veren Türk kadınlarının durumu, daha evvel bahsettiğimiz Rum ve Ermeni kadınlarının hayat tarzı ve kişilikleriyle, sosyal hayattaki yeriyle kıyaslanamayacak kadar üst düzeydeydi. Nitekim onların zahiri bakışlarına göre Türk kızları belli bir yaşa gelince *çarşaf* giyiyor, evlerine kapanmak zorunda kalıyorlardı. Bu ise onların hayatını karartan bir uygulamadır ve acı bir tablo gibi resmedilmiştir:

“Küçük Türk kızı *çarşafa* girmeden önce erkek kardeşleri kadar serbestti; sevgi ve şefkat görür, küçük biri gibi eğlendirilirdi. Diğer çocuklarla birlikte başında beyaz bir örtüyle cami okuluna giderdi. Bayramlarda babasıyla açık alanlarda Karagöz kuklası seyrederek, salıncakta sallanarak ve atlıkarıncaya binerek hoşça vakit geçirirdi. Sonra hayatında aniden bir değişim gerçekleşir. Kız on iki veya on dört yaşına geldiğinde, delikanlıların ve erkek hocaların dünyası, babasıyla dışarıda rahatça gezip tozmalar sona erer; kendisine dış dünya kapanır. İpek harmanisini giymeden ve ışığı, havayı engelleyen kalın bir peçeyle birlikte başına pelerinini almadan sokağa çıkmasına izin verilmez. Evin harem bölümünde kadınlarla beraber oturmak mecburiyetindedir artık. Haremağası ya da

¹⁸¹ Hester D. Jenkins, s. 138.

öteki hizmetkarlardan birini yanına almadan dışarı çıkması çok ender bir durumdur. Bundan başka onun hayatı sınırlı ve bomboştur.”¹⁸²

1870’lerden sonra ülkenin hemen her köşesinde bir değişim rüzgarı esmeye başlamıştı. Müslümanlar cephesinde geleneksel anlayışlar yerini Avrupalı tarzlara bırakıyordu. Bunu, savaşlardan yenik çıkmanın ve galip tarafa duyulan hayranlığın, yüzyıldır saray yaşamında kendisini gösterdikten sonra toplum tabakalarına inmesi şeklinde yorumlayabiliriz. Bu görüşü Msy. Dwight’ın Diyarbakır’daki izlenimleri desteklemektedir:

“Türk Irkının Sönüşü: Türk ırkının yok oluşu konusunda Diyarbakır’ı temel alarak konuşacağım. Şehrin pek çok bölgesi eskiden Türktü. Şimdi buralar Hristiyanların eline geçti ve ilerleme devam ediyor. Hristiyanlar (Katolikler, Protestanlar ve Yakubiler) sürekli olarak Türk evlerini satın alıyorlar. Buna mukabil bir Türkün, bir Hristiyanın evini satın alması henüz görülmedi. Şehrin etekleri civarında yer alan geniş Türk mahalleleri harabe halinde. Evler dökülüyor, ama hiç kimse onları tamir etmeyi düşünmüyor. Eskiden Türk çocuklarının kapladığı sokaklar şimdi neredeyse Ermeni yahut Süryani çocuklarıyla dolu. Bu yöredeki bütün hayat ve bütün girişimler Hristiyanlar arasında. Müslümanlar ise beklemede görünüyor, çünkü onların sonu gelmiştir.”¹⁸³

Muhtemelen Kırım Savaşı’nın ve diğer savaşların getirdiği bunaltıcı atmosferde hem Müslüman kesimde hem de Ermeniler kanadında değişimler söz konusuydu. Ancak onlardaki değişimin sâikleri daha farklıydı:

“[İstanbul] Kıyafetler değişiyor, onlarla beraber âdetler ve fikirler de değişiyor. Hatta dıştan bakıldığında hayalet gibi sarınıp bürünen Türk kadınlarının, dış kıyafetlerinin altında Frenk elbiselerini benimsedikleri, en son çıkan Paris stili topuklu ayakkabıların salgın haline geldiği söyleniyor. Ermeni kadınlar uzun süredir yaşmaklarını çıkardılar. Halkın önünde peçesiz yüzleriyle görünüyorlar ve Avrupalı hanımefendiler gibi giyiniyorlar. Başkentte üçü günlük, üçü üç haftalık yedisi haftalık olmak üzere sadece

¹⁸² Aynı yer, s. 138. Yazar Jenkins ayrıca İslamiyet’teki dört eşliliğe, evliliklere aile büyüklerinin karar verdiğine, kadın için kocasının rızasını kazanmaktan başka bir görev olmadığına geniş yer vermiştir. Bkz. Aynı eser, s. 139-142.

¹⁸³ Harrison G. O. Dwight, “Diminution of the Turkish Race (22 May 1861)”, **The Missionary Herald**, October 1861, Vol. 57, s. 307.

Ermenilere yönelik yayınlanan on üç gazete yeni bir entelektüel hayata tanıklık ediyor. Bu sadece [o gazetelerin] varlığıyla değil, aynı zamanda tartışmalarındaki özgürlükle de kendini gösteriyor. Kız okulları çoğalıyor. Hatta Türk kızları için devletin kendi uhdesinde bir öğretmen okulu açıldı. Fakat hâlâ erkek çocukların eğitime yönelik büyük bir coşku var. Halkın eğitimle ilgili tasavvurları gerçekten çok bozuk. Çoğunlukla zayıf bir eğitim veriliyor. Lakin gelecekte daha parlak bir günün müjdeleri de canlanıyor.”¹⁸⁴

İstanbul’da başlayan bu değişim ve dönüşüm yirmi yıl sonra Anadolu’da da gözlemlenmeye başlamıştı:

“[Size gönderdiğim] resimde eski bir yol manzarası var. Oradaki ev belki de neslinin son örneği ve yerini ‘daha modern’ binalara terk edecek. Sokaklar şimdi güzelce kaldırım döşeniyor. Yüklü eşekler, taşımacılık tarzının modası olduğuna dair güzel fikir veriyor. Lakin şehir değişik bir kıyafete bürünüyor, insanlar giyim tarzlarını değiştiriyorlar. Frenk kıyafetleri büyük çapta Türk şalvarlarının ve küçük, dar ceketlerin [cepken] yerini alıyor. Kadınların kıyafeti de çok değişti. Sokakta istisnasız her kadın ehram, yani geniş ve çok hoş yün çarşaf giyer. Bu kıyafet onu tamamen kaplar, başını örter. Kadın, eli ile bunu kavrayarak herkesin yanında yüzüne kapatır. Sadece gözleri açıkta kalır. Lakin bu ihramın altında bir Frenk elbisesi görülür. Bazen bu kıyafet, İstanbul’dan getirtilen son moda bir kıyafetin kesimindedir. İstisna olarak birkaç eski Türk tarzı fakir kimseler tarafından giyilmektedir.”¹⁸⁵

Raporlara yansıdığı kadarıyla misyonerlerin Türkler hakkındaki izlenimleri olumlu değildi. Türklerin lehinde olan bilgilerin yok denecek kadar az oluşu veya misyonerlerin olumlu yönleri konuşma konusunda fazlasıyla ketum kalmayı tercih edişleri; ya onların Türklere fazla yaklaşmadıklarını –ki bir asırlık dönem için mantıklı ve eşyanın tabiatına uygun düşmüyor- ya da raporlarda sadece olumsuz yönlerini yayınladıklarını, olumlu tarafların arşivlere kaldırıldığını akla getirmektedir.

¹⁸⁴ George W. Wood, “Changes at Constantinople”, **The Missionary Herald**, January 1872, Vol. 68, s. 16.

¹⁸⁵ **The Missionary Herald**, “Erzroom and its Surroundings”, November 1890, Vol. 86, s. 494.

Misyonerler, muhatap oldukları halk kitleleriyle ilgili bu izlenimlerden sonra önce kendi dindaşlarını bulundukları olumsuz vaziyetten kurtarıp Müslümanlara örnek olacak bir seviyeye getirme çabasına girişmeleri gerekiyordu. Bunun için iki yol takip edeceklerdi. İlki, halktan insanlara, gittikleri yoldan ve yaşadıkları sağlıksız, seviyesiz ortamlardan kurtulmaları için değişik metotlarla “aydınlatma/uyandırma/medenileştirme” faaliyetine girişeceklerdi. İkinci olarak, okullar açmak suretiyle genç Rum ve Ermeni nesillerini Amerikan-Protestan değerlerine göre yetiştireceklerdi. Böylece bu gençlerin kendi insanlarına yerli misyoner olarak dönmeleri sağlanacak, bütün bu gelişmelerle Müslümanları Protestanlığa özendireceklerdi.

İKİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLERİN HALKA YÖNELİK DİN EĞİTİMİ FAALİYETLERİ

1. GAYRİ MÜSLİM HALKA YÖNELİK DİN EĞİTİMİ

American Board teşkilatının öncelikli hedefi herkese İsa'nın mesajını iletme olduğundan, misyonerlerinden her fırsatta vaaz etmelerini talep ediyordu. 1837'de gerçekleştirilen bir misyoner konferansının bildirgesinde bu yöndeki tavsiyeler şöyle yer almıştı:

“Dünya var olmadan evvel Tanrı'nın inayetinin var olduğunu insanlara anlatmalıyız. Lütfunun ve sevgisinin, yanı başımızda durduğunu, Tanrı Oğlu olarak İsa'nın gerçek kutsallığını, çektiği çileleri, ölümünü, göğe yükselişini, tekrar dirilişini, mucizelerini, O'na karşı insanların vazifelerini (tevbe ve iman), kelimasını okumayı, yalnızca O'na dua etmeyi, kurtuluşun sadece O'na ait olduğuna inanmayı, O'nu sevmeyi ve O'nu tüm dünyanın sevmesini sağlamayı anlatmalıyız. Örnekler isterseniz, bakireliğin ebediliğinden, Bakire Meryem'e ibadetten, azizlerin ve meleklerin şefaatten, Araf, itiraf gibi konulardan bahsedeceğiz. İnsanların kalbindeki kaleyi geçmeye başlayarak, onlara karşı İncil'i ve dinin emirlerini kullanarak, doğrudan kişisel günahlarını söyleyerek ve onlara İsa'nın bizzat kurtarıcısı olduğuna işaret ederek içinde bulundukları bu berbat hurafeleri daha rahat geçeceğiz.”¹

Bu talimat doğrultusunda misyonerler değişik tebliğ kanalları kullanarak, her zeminde ve fırsatta kendi deyimleriyle, hurafe ve cehaletle mücadeleye giriştiler.

1. 1. Han, Fuar, Çarşı, Kahvehane Merkezli Tebliğ

Filistin Misyonu döneminde (1830 öncesi) sürekli kiliseleri ve din adamlarını ziyaret ederek, onlarla birebir tartışarak, İncil ve kitaplar dağıtarak görevlerini yerine getiren misyonerler, bunun çeşitli açılardan zararlarını görmüşlerdi. Bu nedenle İstanbul Misyonu'nda halk ile daha fazla temas halinde olmayı tercih ettiler. Diğer yandan bunda, İstanbul'da yaşayan veya İstanbul'a ticaret vb. amaçlarla gelen Ermeni ve Rumların gelişmeye ve yeni düşüncelere daha açık kişilikler olduklarını da göz ardı etmediler. Bu

¹ **The Missionary Herald**, “Resolution Adopted at a Missionary Conference (27 September 1837)”, April 1838, Vol. 34, s. 119-120.

metotla insanların toplu halde bulundukları han, çarşı gibi yerlerde hem dinî kitap dağıtmaya, hem de insanlara vaaz etmeye başladılar.

Ancak kitap dağıtma metodunu, sokaktaki insanlara İncil veya diğer dinî kitap dağıtma şeklinde basit bir tarzda düşünmemek gerekir. Çünkü sokakta veya kapı kapı gezerek bir dinî yayını dağıtılır ve bir daha o yerde veya kişiler üzerinde bu yayınların ne gibi etkisinin olduğunu takip imkanı yoktur. Oysa Amerikalı misyonerlerin bu yayınları dağıtımı, bilinçli ve muntazamdı: Önce kitap ve risaleler kişilere veriliyor, köylere ve dükkanlara bırakılıyordu. İkinci aşamada mutlaka kitap dağıtımı yapılan yerlere gidiliyor, o kişiler bu kitaplarda yer alan fikirlerle ilgili görüşleri soruluyor, düşünceleri kaydediliyordu. Şayet soruları olursa gerekli açıklamalar yapılıyordu. Okuma yazmanın yaygın olmadığı yerlerde ise yazılı kaynağı bizzat misyoner okuyor, konuyla ilgili konuşuyor ve ilgili soruları, itirazları cevaplıyordu. Üstelik aynı kişilerin bu geri bildirimleri birkaç defa tekrarlanıyordu. Kitap dağıtımını bu şekilde takip etmekle misyonerler, insanların eski adet ve alışkanlıklarından şüphe etmelerini, kitapta yazılanları sorgulamaya başlamalarını, yeni fikirlere itiraz etmelerini sağlıyorlar, getirdikleri yeni mesajın oradaki halkın gündemine girmesini istiyorlardı. Nitekim misyoner raporlarında rastladığımız, “dün bir adam geldi ve şu konuyu sordu”, “bir papaz uğradı, açıklama istedi”, “geçen gün görüştüğümüz kişiyle yine karşılaştım” türünden anlatımlar bu geri bildirimlerin delili sayılabilir.

Amerikalı misyonerler çarşı, han, kahvehane, gemi gibi insanların gruplar halinde bulunduğu yerlere uğramayı ve Protestan kitapları dağıtmayı önemli bir tebliğ yolu olarak gördüler ve her dönemde bu metodu kullandılar. Msy. Gridley, bir Rum gemisini ziyaret ederek oradakilere Rumca risaleler dağıttığında, “bunlar Amerika’daki Rum dostu insanların hediyesidir. Onlar sizin bu risaleleri dikkatlice okumanızı istiyorlar”² diyerek onları bu risalelere gönülden bağlamayı, onları okuyup tartışmaya yöneltmeyi, meraklandırmayı ihmal etmemişti. Cyrus Hamlin de Bebek köyü sahiline demir atmış on beş kadar İngiliz bayraklı gemiyi, bir bu kadar da diğer ülkelere ait gemileri ziyaret ettiğini, onlara Fransızca, İtalyanca, Rumca ve İngilizce yazılmış dinî risaleler bıraktığını rapor etmekte, bazı gemilerde soğuk karşılanırken, İngiliz gemilerinden nezaket gördüğünü de eklemektedir.³

² **The Missionary Herald**, “Extract from a Letter of Mr. Gridley (İzmir, 18 March 1827)”, September 1827, Vol. 23, s. 265.

³ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Hamlin at Constantinople”, December 1841, Vol. 37, s. 486.

Görüldüğü üzere bu çalışma, klasik misyonerlerin ücretsiz kitap dağıtımları gibi ucu belirsiz bir çalışma değildir. Bu nedenle Amerikalı misyonerler özellikle tek tek şahıslara kitap dağıtmak yerine insan gruplarına Protestan İncili ve dinî kitaplarını vermeyi tercih ediyorlardı. Çünkü aynı gruptaki kişiler aynı anda karşılaştıkları yeni konuları, yine aynı anda birbiriyle tartışacaktı ve böylece yazılı metnin, sonra okunmak üzere bir kenara bırakılması veya okunduktan sonra pek önemsenmeden geçirilmesi ihtimali ortadan kalkacaktı.

Hanlar: İstanbul'un hanlarında tebliğ yapmak iki yönden yararlıydı. Birincisi, insanları buralarda toplamak ve onlarla rahatça konuşmak kolay oluyordu. İkincisi, ticaret ya da çalışmak amacıyla Anadolu'nun değişik yörelerinden gelen Rum ve Ermenilerle görüşmeye elverişli bir ortam sunuyordu. Msy. Riggs, İstanbul'a gelen meslektaş Adger ile birlikte bir hana gittiklerini ve insanlarla bazı ilginç görüşmeler yaptıklarını kaydetmişti.⁴ Bu kişi bir başka raporunda “dikkati çeken diğer bir işaret de, İncil'in ticaret yoluyla yayılmasıdır. İç bölgelerin çoğu bu büyük başkente [İstanbul] geliyor, aydınlanıyor, memleketlerine bu etkiyle dönüyorlar”⁵ ifadesiyle han çalışmalarının bu yönüne vurgu yapmaktaydı. Hanlarda toplanmış, ulaşılmayan kalabalıkları arayıp bulmaları için Bebek İlahiyat Okulu öğrencileri adeta staj yapar gibi İstanbul'daki hanlara gönderiliyorlardı.⁶

Yenikapı'daki yerli vaizin sadakatle çalıştığını belirten misyoner raporları, “şehirdeki hanlar, sadece faaliyetimizin yayılmasını değil, aynı zamanda başka yörelerde tarla açmayı da hazırlıyor”⁷ diyerek han çalışmalarının bir başka yararına dikkat çekiyordu. Zira misyonerler, yeni bir misyonerlik tarlası açmak üzere başka bir şehre ya da kasabaya gittiklerinde ilk önce, İstanbul'da han odalarında daha evvelden tanıştıkları oralı bir kişinin kapısını çalıyorlar, onun desteğini alıyorlardı.

Kimi zaman misyonerler hanlarda, anahtarı kendilerinde olan özel toplantı odaları tutuyorlardı. Kilisenin eziyetleri ve anatemalarının yoğun olduğu 1850 öncesinde Patrik ve diğer kilise görevlileri, bu han odalarının işlevlerini sona erdirmek için çok gayret sarf etmişlerdi. İstanbul'da kiraladıkları han odalarının Müslüman bekçisinin iki üç defa Patrik

⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Riggs (20 September 1842)”, March 1842, Vol. 39, s. 105.

⁵ Henry Riggs, “The Missions in Turkey”, **The Missionary Herald**, September 1863, Vol. 59, s. 292.

⁶ Cyrus Hamlin, “The Seminary at Bebek”, **The Missionary Herald**, November 1849, Vol. 45, s. 399.

⁷ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1864, Vol. 60, s. 265.

tarafından çağrıldığını, Amerikalıları bu odalardan çıkarmasını istediklerini, hatta bunun için rüşvet bile teklif ettiklerini⁸ Msy. Homes yazmaktadır.

İlk dönemlerde han odalarından şapel olarak da yararlanıldığı görülmektedir. Örneğin, Galata'da tutulan bir han odası şapel olarak tefriş edildi. Burasını İstanbullu zengin bir banker tutmuştu. Çünkü kışın çoğu kişi Pera'dan kalkıp bu semtteki ayinlere gelemiyordu. Yerli Protestanlar her Sebt günü burada toplanacak, ayinleri kendi kendilerine icra edebileceklerdi.⁹

Msy. Dwight, her Çarşamba öğleden öncesini, kitabevi ile bağlantılı bir han odasında geçiriyordu. Çarşıya çok yakın olan bu yere bazıları iş için, bazıları dinî sorular için her sınıftan pek çok kişi uğruyordu.¹⁰ Msy. Dunmore'un İstanbul'daki çalışmalarının bir ayağını han faaliyetleri oluşturuyordu. Bu bağlamda Vezirhanı'nda misyonerler tarafından kiralanan bir odada hafta boyunca çeşitli etkinlikler düzenleniyordu.¹¹ Msy. Dwight, "hafta boyunca hanlarda çalışan bir kardeşimiz güzel gelişmeler olduğundan ve pek çok kişinin uyandığından bahsetti"¹² dediğinde takvimler 1875'i gösteriyordu. Buradan anlaşılıyor ki han çalışmaları ileri dönemlerde de sürdürülmüştür.

Fuarlar: Şüphesiz kalabalıklara ulaşmanın en kısa yolu, bazı şehirlerde kurulan yıllık fuarlardı. Buralarda özellikle yerli misyonerler çalışırdı. Kitapların tanıtımı ve satışı için çok yararlı olan bu fuarlardan biri Tokat'ta kurulmuştu. 1850 öncesinde Rum ve Ermeni ruhban sınıfının şiddetli yaptırımları ve eziyetleri döneminde kitap satın alınmasını yasaklayan Katolik din adamlarından biri iki dolar vererek Türkçe bir İncil'i bu fuarda satın almıştı.¹³ Balıkesir fuarındaki kitap satışlarıyla ilgili olarak Msy. Schneider şunları kaydetmektedir:

"Bu ayın başlarında Balıkesir'de büyük bir fuar (fair) var. Anadolu'nun ve Osmanlı'nın diğer bütün yörelerinden (Suriye, İran) gelen tüccarlar ve esnaftan kişiler ticaret amacıyla burada toplanıyor. Fuar 15 gün sürüyor. Biz de buraya iki sandık dolusu klasik ve modern dillerdeki Rumca ve Ermenice, Türkçe, *Rumca harfli Türkçe* ve *Ermenice harfli Türkçe* kitabı satması için bir yerli yardımcımızı gönderdik. Tamamını elinden çıkaramasa da büyük bölümünü sattı. *Rumca harfli Türkçe* ve *Ermenice harfli Türkçe* kitaplar en fazla revaçta olanlar. Yöredeki Türkler de Mezmurlar ve Pentateuch'a [Tevrat'ın ilk beş kitabı]

⁸ **The Missionary Herald**, "Letters from Mr. Homes (5 February 1846)", May 1846, Vol. 42, s. 167.

⁹ **The Missionary Herald**, "Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)", March 1846, Vol. 43, s. 76.

¹⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (28 September 1854)", February 1855, Vol. 51, s. 15.

¹¹ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1861, Vol. 57, s. 268.

¹² Harrison O. Dwight, "Work in the Khans at Constantinople", (23 December 1875), **The Missionary Herald**, February 1876, Vol. 72, s. 58.

¹³ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Homes (3 April 1843 günü)", January 1844, Vol. 40, s. 29.

hayli ilgi gösterdiler. Bu bölümlerin Türkçesinden sadece birkaç tane göndermiştik. Birkaçını çok iyi bir fiyata sattık. Daha fazla istendiği bildirildi. Bir Türk, *Rumca harfli Türkçe* yazılmış Pentateuch satın aldı. Bir başkası, aynı bölümün *Ermenice harfli Türkçesini*. Her ikisi de bu dilleri ağır aksak okuyabiliyormuş. Orada 120 Kitab-ı Mukaddes bölümü, 35 dinî ve okul kitabı, 87 risale sattık.”¹⁴

Çarşılar: Arapkir’li eski vartabetlerden Margos, Protestan olduktan sonra yerli misyonerlik yapmaya başladı. Şapelde olduğu gibi sokakta da vaaz ediyordu. Öyle ki dükkanlarda, hanlarda, çarşılarda herkes onu dinlemek zorunda kalıyorlardı.¹⁵ Tokat İlahiyat Okulu öğrencileri “İsa’nın yolunu tanıtmak” amacıyla düzenli olarak çarşılarla ve hususi evlere gitmekteydiler.¹⁶ Zara’da açılan ilkokulun öğretmenleri, çarşılarda vaaz ediyor, evden eve gezerek Protestanlığı tebliğ ediyorlardı.¹⁷ Sivas Kilisesi’nde kurulan YMCA tarzı bir topluluğun üyeleri, kitap satmak amacıyla çarşıda bir dükkan kiraladılar.¹⁸ Harput’a bir mil mesafedeki Husenik’teki pastör, öteki çalışmalarına ilaveten çarşının yanında bir oda açtı. Günün belli saatlerinde, manevi konular üzerine soru sormak isteyen kişiler onu ziyaret ediyor, anlattıklarını dinliyorlardı.¹⁹ Mardin’de de de sırf ev ve dükkanları ziyaret eden iki *İncil-okuyucusu* istihdam edilmişti.²⁰

Kahvehaneler: Tartışma ortamlarının yaratıldığı merkezlerin bir başkası da kahvehanelerdi:

“İnsanlarda kitap okumaya ve içindekileri kabule olan eğilim kendisine yeni bir kanal buldu. İncil hususi evlerde, kahvehanelerde ve benzeri yerlerde özgürce münakaşa ediliyor. Bundan evvel kesinlikle dinî hakikate dair bu kadar itidalli, tarafsız münakaşalara rastlamamıştık. Üç yıl önce insanlar arasındaki tartışmalar, kiliselerinin ritüel ve ayinlerini savunmaktan, Protestanların suiistimallerinden müteşekkildi. Şimdi ise kahvehanelerde farklı mezheplerden kimselerin seviyeli tartışmalarını işitiyoruz. Bunlar da Protestanların lehine sonuçlanıyor.”²¹

¹⁴ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider”, June 1842, Vol. 38, s. 222.

¹⁵ James F. Clarke, “Sketches of Native Assistants”, **The Missionary Herald**, December 1854, Vol. 50, s. 378.

¹⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Jewett (18 January 1855)”, May 1855, Vol. 51, s. 151; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Van Lennep (22 May 1856)”, August 1856, Vol. 52, s. 232.

¹⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Parsons (7 December 1858)”, April 1859, Vol. 55, s. 117.

¹⁸ Henry Riggs, “From Sivas”, **The Missionary Herald**, June 1875, Vol. 71, s. 170.

¹⁹ Herman N. Barnum, “The Thanksgiving of the Protestants (29 December 1876)”, **The Missionary Herald**, May 1877, Vol. 73, s. 154.

²⁰ **The Missionary Herald**, “The Mardin Station Work”, August 1885, Vol. 80, s. 318. *İncil okuyucusu* (Bible reader), evden eve dolaşarak İncil öğreten ya da okuyan görevlilerdir. İleride bahsedilecektir.

²¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Powers (31 December 1849)”, April 1850, Vol. 46, s. 125.

1850 sonrasında rahat ortamında artık kahvehaneler açık hava okulları gibi işlev görüyordu. Herkes elindeki heceleme kitabını orada okuyor, Protestanlıkla ilgili sohbet ediyordu.²² Adapazarı/Bahçecik'te bunlara şahit olan Dwight çok şaşırmıştı:

“Kısa sürede Bahçecik'te bu ne değişim! Tek bir muhalif nefes duyulmuyor. Bir Ermeniye ait umuma açık bir yerdeki kahvehaneye Protestanlar sık sık uğruyorlar. Bu sayede burası İncil'in halka tebliğinde önemli bir merkez olmuş. Ermeniler her gün orada okunan Tanrı Kelamı'nı dinliyor ve anlamıyla alakalı sorular soruyorlar. Birisi bu okumayı bölmeye kalksa dükkan sahibi, o kişiyi bir Ermeni olmasına rağmen dışarı çıkartıyor.”²³

Misyonerlerin yetişkinlere ulaşmak için sokakta kullandıkları metotlar, insanlara doğrudan ulaşmayı sağlayacak niteliktedir. Bir de kadınlara ulaşabilecekleri ev içi tebliğ metotları kullanılmıştır.

1. 2. Ev Merkezli Din Eğitimi

Evlerde yapılan tebliğ çalışmaları ev toplantıları, ev okulu, ev ziyaretleri ve ev dersleri olarak gruplandırılabilir.

Ev toplantıları: Misyonerlerin tebliğ mekanlarından biri düzenli ev toplantılarıydı. İstanbul'daki ilk Protestanlardan Hohannes, Senekerim ve Paniyotes haftada bir gün, İstanbul'un seçkin bir genç topluluğuna Kitab-ı Mukaddes'i okuyor ve izahını yapıyorlardı. Kendi çocukları da İncil'den günde bir ayet ezberliyorlar ve bunları haftalık toplantılarda ezbere okuyorlardı. Patrikhane okulunun başöğretmeni Peştemalciyan da aynı çalışmayı, kendi okulundaki öğrencilerle her akşam gerçekleştirmeye başladı.²⁴ Öğretmen Hohannes evinde aile içi bir dua meclisi ihdas etti. Orada günlük olarak İncil okuyor; annesi ve kardeşiyle birlikte dua ediyorlardı. Ayrıca haftada bir akşam evinde birkaç öğrencisiyle dua meclisi düzenliyordu.²⁵ Msy. Goodell'a göre zamanla yeterli elemanlar yetiştikçe ev toplantılarının sayısı artıyor, böylece kilise ve şapellerdeki işler hafifliyordu.²⁶

Msy. Schneider ve ailesi Antep'te evlere yönelik iki organizasyon gerçekleştirdi (1849). Birincisi, fertleri kişisel olarak Protestanlaştırmak adına, en iyi eğitimi almış ve kendini bu yola tamamıyla adanmış kişilerden sekizini seçtiler. Bunlar, kendilerini davet

²² **The Missionary Herald**, “Letter from Baghchejuk (22 December 1855)”, March 1856, Vol. 52, s. 74.

²³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (Bahçecik, 23 February 1854)”, May 1854, Vol. 50, s. 140. Bu bölümdeki açık havada yapılan tebliğ metotları ileride bu defa yerli misyonerler tarafından uygulanacaktır. Onun örnekleri ise son bölümde zikredilecektir.

²⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (1 February 1834)”, October 1834, Vol. 30, s. 366.

²⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (22 September 1835)”, April 1836, Vol. 32, s. 133.

²⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (25 October 1848)”, February 1849, Vol. 45, s. 37.

edenlerin evlerine ikişer ikişer giderek akşam toplantıları düzenlediler. İkincisi de şehrin beş ayrı mahallesinde eş zamanlı olarak düzenlenen haftalık kadın toplantılarıydı. Msy.bn. Schneider genç kızları ve hanımları bu toplantılarda öğretmenlik yapmaları için hazırlıyor, yönlendiriyordu.²⁷

Teftiş veya destek gezisi düzenleyen misyonerler, o yörede kaldıkları süre zarfında ev sohbetleri düzenliyordu. Arapkir'e giden Erzurum misyoneri Dr. Smith, "sabah dokuzdan akşam ona kadar evinin dinî sohbetlerle dolup taşıdığını"²⁸ yazıyordu. Aynı misyoner, o yöredeki ev merkezli faaliyetleri hakkında şunları kaleme almıştı:

"Yerli kardeşlerimiz İncil nurunun, hemşehrileri arasında yayılması için 1849'da iki farklı organizasyon gerçekleştirdiler. Bunlardan biri, bireyler tarafından kişisel ihtidalar; ikincisi ise şehrin değişik bölgelerinde halka açık haftalık ev toplantıları düzenlemek. Bunlar iyi eğitilmiş ve en sadık kişilerden seçilen sekiz kişinin atanmasıyla Mart ayında başladı. Bu kişiler akşamları ikişer ikişer, davet edildikleri evlere gidiyorlar. Orada hakikati kabullenmeye hazır komşuları da oluyor. Ama kimi zaman hanımının, babasının yahut bir akrabasının muhalefeti yüzünden onu ikna etmek zorlaşıyor. Sistem aylarca devam etti. Fakat yaz döneminde azaldı ve neredeyse terk edildi. Kasımda yeniden canlandı. Ziyaret edilen ev sayısı 30'a yükseldi."²⁹

Diyarbakır'daki yaşlı Ermeni erkekler İncil okumak ve Hristiyanlık konusunda müzakerelerde bulunmak üzere toplantılar yapıyorlardı. Bu toplantılar dört farklı yerde oluyordu ve iki evde de Pazar günleri toplanıyorlardı. Söylendiğine göre bu sayede 200 kişi biraraya geliyor, cemaatin günlük konuştuğu dilde yazılmış Kitab-ı Mukaddes ile Amerikan matbaalarında basılmış kitap ve risaleler okunuyordu.³⁰ Hasköy Yatılı Kız Okulu'na kızlarını gönderen İstanbullu aileler, aynı zamanda "güçleri yettiğinde evlerini de misyonerlere açıyorlardı. Böylece misyonerlerin onlara *İncil hakikatini* anlatma fırsatı doğuyordu."³¹

Merzifon'daki faaliyetlerin önemli bölümünü bu türden toplantılar teşkil ediyordu. Msy. Farnsworth'un yetişkinlere bir İncil dersi vardı. Salı ve Cumartesi akşamları erkekler için toplantı yapılıyordu. Sebt günleri de kadınlar Msy.bn. Farnsworth'un başkanlığında

²⁷ James I. Good, s. 31

²⁸ **The Missionary Herald**, "Letter from Doct. Smith (9 November 1847)", May 1848, Vol. 44, s. 168.

²⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Doct. Smith (18 February 1850)", June 1850, Vol. 46, s. 206.

³⁰ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Schneider (23 April 1851 günü)", August 1851, Vol. 47, s. 267.

³¹ **The Missionary Herald**, "Armenians, Annual Meeting", September 1854, Vol. 50, s. 265.

toplanıyorlardı.³² Merzifon’da evden eve yapılan haftalık dua toplantılarına ortalama 70-80 kadın katılıyordu.³³ Harput civarındaki Haboosi köyündeki kadınlar için haftada üç kez toplantılar düzenleniyordu. Her birine 100’den fazla kadın katılıyor; neredeyse tamamı okuma öğreniyordu. Halbuki on sene evvel bu yörede tek bir kadın dahi okuma bilmiyordu.³⁴ İzmir misyoneri Constantine, Pazar akşamları kendi evinde toplantı düzenleyenlerdendi. Buraya katılanlar, din ve Protestanlık konularında hayli mesafe katetmiş kimselerdi. Ayrıca Cumartesi akşamları gençlerle bir toplantı yapıyordu.³⁵ Bitlis misyoneri Knapp evinde 30-40 kişilik gruplara akşamları sohbet toplantıları düzenliyordu. Gençler yoğun olarak katılıyorlardı.³⁶

Ev toplantılarının farklı bir türünü Gedikpaşa’nın, misyonerlerin deyimiyle, *yılmaz hanımları* gerçekleştirdi. 19 Ocak 1889 Cumartesi günü mahallelerindeki Pazar okulu çocuklarına, Yılbaşı Ağacı festivalini kutlasınlar diye evlerini açtılar. Msy. Greene’in ifadesiyle, “bu kadar hevesli simalar, bu derece mükemmel ilahiler, İsa’nın doğum hikayesine bu denli vecde gelmiş dikkat, bu okulun güçlü etkisinin en muhteşem delilleriydi.” Kutlama, öğrencilerin yıl boyunca okula devamlarına göre hediyeler verilmesiyle sona erdi.³⁷ Ayrıca bununla yetinmeyip Gedikpaşa’nın güzel bir yerinde bir toplantı evi satın aldılar. İstanbul Protestan Kilisesi’ne çok yakın olan bu mekanda toplantılar yapılıyor. Ayrıca Msy.bn. Newell, Miss Twitchell, sonra Mrs. Schnedier ve Miss Gleason adlı orada görevli hanım misyonerler evlerinde geniş çaplı toplantılar yapıyordu. Neredeyse her toplantıya 150 kişi katılıyordu.³⁸ İzmir misyonerlerinin komşu toplantıları adını verdikleri faaliyet de bu bağlamda düşünülebilir.³⁹

Ev Okulları: Özellikle kurumsal anlamda okulların açılmasından önceki dönemde revaçta olan veya sonrasında henüz yeni el atılmış bir yerleşim yerindeki ilk faaliyetlerden biriydi. Msy.bn. Temple, Rum kızları için kendi evinde dört beş kadar öğrencinin devam ettiği

³² **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Jewett (12 January 1854)”, May 1854, Vol. L, s. 141.

³³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Tracy (3 April 1868)”, July 1868, Vol. 66, s. 227.

³⁴ Herman N. Barnum, “Working Churches”, **The Missionary Herald**, August 1870, Vol. 66, s. 249.

³⁵ Mr. Constantine. “Progress at Smyrna”, **The Missionary Herald**, February 1882, Vol. 78, s. 62.

³⁶ **The Missionary Herald**, “Some Out-Stations of Bitlis”, March 1883, Vol. 79, s. 106.

³⁷ Joseph K. Greene, “Costantinople”, **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 139.

³⁸ Joseph K. Greene, “Costantinople”, **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 138.

³⁹ Moses P. Parmelee, “Awakening at Cesarea”, **The Missionary Herald**, May 1889, Vol. 85, s. 195.

bir okul açtı.⁴⁰ Misyonerler, okuma öğretmek ve akabinde öğrencilerin eline İncil verilmesini sağlamak amacıyla yerli Ermenilerin açtığı ev okullarını da maddi açıdan destekliyorlardı:

“1 Ağustos 1840. Bugün İstanbul’daki Ermeni kız okulunu ziyaret ettim. Bu okul bizden bir miktar maddi destek alıyor. Öğrenci sayısı şu an yirmi civarında. Yazın, kışa nazaran daha az öğrencisi var. Çünkü yaz aylarında pek çok aile şehir dışına çıkıyor. Okul, bir anne ile iki kızının idaresindeki özel bir evde devam etmekte. Bugün onlara sağladığımız desteği çekmek istediğimizi söyleme kararıyla gitmiştim. Zira şu sıralar fonlarımız çok düşük. Fakat kızların parlak ve ümit vadeden hallerini görünce, okudukları İncil’i dinleyince, okuyabilen yirmi-otuz annenin, kendi çocukları üzerindeki ve diğer yerlerdeki etkisini düşününce, onlara sağladığımız katkıları geri çekeceğimizi söylemeye yüreğim el vermedi. Hayır, bu çocukları cehalet ve günah içerisinde büyütecek olan evlerine geri göndermek olmazdı. Eğer Amerika’daki Hristiyanlar, bu değerli ruhların kurtuluşu için feragat ederlerse biz bu yardımları sürdürürüz.”⁴¹

Kilis’in Farkin yöresindeki yerli vaiz Tomas’ın karısı evinde yörenin kızlarını bir araya getirerek küçük bir sınıf oluşturdu. Onlara okumayı öğretiyor, Kürtçe pratik dersler veriyordu.⁴²

Ev dersleri: Gençlere ve hanımlara yönelik evlerde verilen derslerdi. Genellikle halktan kimselerin ya da misyonerlerin evleri belirli günlerde böylesi toplantılara ve derslere açılıyordu.⁴³ Msy. Hamlin evinde gençlere İngilizce dersleri veriyordu.⁴⁴ Msy. Riggs 1842 yılı kış döneminde kutsal metinleri çalışmaya hevesli 6-8 Rum genciyle kendi evinde bir İncil sınıfı açtı.⁴⁵ Msy. Homes, İznik’teki yerli Protestan pastörün evinin nasıl da bir okul gibi kullanıldığını şöyle tasvir ediyordu:

“İznik’e vardığımda Evanjelik Ermeni kilisesi pastörünün evinde kaldım. Sebt günü saat dokuzda İncil dersi veren öğretmenler pastörün evine geldi. Gün boyu verilen İncil dersinin bir saatlik dilimine katılmak için bütün Protestan cemaati gelmişti. Burası, biri kadınlara, biri erkeklere ve biri de çocuklara olmak üzere birbirine açılan üç odadan

⁴⁰ **The Missionary Herald**, “Joint Letter From the Missionaries (24 January 1838)”, September 1838, Vol. 34, s. 330.

⁴¹ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, July 1841, Vol. 37, s. 290.

⁴² James L. Barton, “Work in Koordistan”, **The Missionary Herald**, March 1891, Vol. 87, s. 112.

⁴³ Toplantı için açılan ev örnekleri için bkz. **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dunmore (7 May 1852)”, August 1852, Vol. 48, s. 235; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Ladd (21 June 1852)”, September 1852, Vol. 48, s. 265; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (23 February 1854)”, May 1854, Vol. 50, s. 141; **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Meeting”, September 1854, Vol. 50, s. 267; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (22 September 1835)”, April 1836, Vol. 32, s. 133.

⁴⁴ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission”, April 1841, Vol. 37, s. 160.

⁴⁵ **The Missionary Herald**, “Report of the Smyrna Station 1841”, July 1842, Vol. 38, s. 274.

müteşekkildi. Zemin, halı parçalarıyla kaplanmıştı. Oturmak için herkesin minderi vardı. Özel öğretmenlerinin etrafında sekiz veya on iki kişilik gruplar oluşturdular. Her birinin elinde kendi İncil'i bulunuyordu. Uzun, beyaz saçlı adamların, 25 yaşlarındaki gençleri coşkuyla ve dikkatle dinlediklerini gördüm. Eski papaz Harutun da oradaydı. O şimdi kadınlara öğretmenlik yapıyor.”⁴⁶

Birkaç yıl sonra İznik'te ayrı bir toplantı evi inşa edildi. Bu ev iki amaç için yapılmıştı: Okul ve toplantı salonu. Üstelik bina ahşaptı ve denize nazır bir tepenin üzerindeydi. Şehre gemiyle gelenlerin hemen gözüne çarpıyordu.”⁴⁷ Msy.bn. Powers de kadınlar için haftada iki defa İncil okuma ve dua için bir toplantı düzenliyordu.⁴⁸ Sivas misyoneri Parsons her Pazartesi akşamı kendi evinde bir ilahi söyleme dersi veriyordu. Burada “Amerika’da gözde olan ilahilerin temel ve güzel tonlarını öğrenmeye bir buçuk saat gayret ediyorlardı.”⁴⁹ İstanbul Misyonu’nda, yetişkin kadınlara misyonerlik yapması için bir hanım öğretmen istihdam edildi. Bu öğretmen ev ev dolaşarak okuma öğretiyordu. Başlıca gayesi, kadınların Tanrı Kelamı’nı kendi kendilerine okuyabilmelerini sağlamaktı.⁵⁰ Harputlu yerli yardımcı Bedros’un karısı evlere giderek kadınlara İncil okuyor ve anlamını açıklıyordu.⁵¹ Merzifon’da 56 kadın evlerinde eğitim alarak İncil okumayı öğrendi.⁵² Bitlis’li pastör Baron Simon’un yazdığına göre, karısı ve oradaki kız okulunun öğretmenini evden eve ziyaretlerde bulunarak din eğitimi veriyorlardı. İlaveten haftalık kadın toplantıları da düzenliyorlardı.⁵³ Çoğu yerde ev dersleri herkesin çok hoşuna gidiyordu:

“Erzurum’un Elpis yöresindeki halk baştan ayağa dinî hakikate ilgi duyuyor. Köy çocuklarının büyük bölümü yerli yardımcımızın okuluna devam ediyor. Bütün evler onlara açık. Öyle ki, çok sayıda kişi sadece Pazar günleri değil, her akşam toplanarak Tanrı

⁴⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Homes (23 March 1849)”, June 1849, Vol. 45, s. 194.

⁴⁷ **The Missionary Herald**, “Mr. Dwight’s Visit to Nicomedia and Adabazar”, February 1852, Vol. 48, s. 47. Evini okul haline getirenlerden biri de Hınıs pastörüydü: “Pastörün yaşadığı evde iki pencere var. Biri, cam yerine kağıtlı, fakat demir parmaklıklarla korunuyor. Yemek pişirme, yeme, uyuma, ders çalışma, misafir ağırlama gibi görevlerin hepsi burada gerçekleşiyor. Burası pastörün ve ailesinin hastalıkta ve sağlıkta tek barınakları. Diğer oda ise okul ve şapel olarak kullanılıyor, halbuki burası ailenin rahatlığı için kullanılabilirdi. Ancak burası da Sebt günü katılımcıları için dar gelmeye başlamış. En az 200 kişiyi alacak bir şapel binası mübrem ihtiyaç.” **The Missionary Herald**, “Mr. Richardson’s Visit to Khanoos”, March 1856, Vol. 52, s. 79.

⁴⁸ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Meeting”, September 1854, Vol. 50, s. 268.

⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. B. Parsons (15 November 1855)”, March 1856, Vol. 52, s. 76.

⁵⁰ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Meeting”, September 1854, Vol. 50, s. 265.

⁵¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wheeler (13 November 1858)”, March 1858, Vol. 55, s. 85.

⁵² **Reports of the A.B.C.F.M.** (1866) “Eastern Turkey, The Armenians”, Boston 1866, s. 77.

⁵³ George, C. Knapp, “Letters from the Native Helpers”, **The Missionary Herald**, October 1867, Vol. 63, s. 304.

Kelamı'nı okuyup dinlemek için yerli yardımcımıza baskı yapıyorlar. Yerli yardımcının eşi de kızlarla ve kadınlarla sürekli meşgul oluyor.”⁵⁴

Haçın'deki *İncil-okuyucusu* bir hanım günde en az 20 evi ziyaret ederek 25 kadına ders veriyordu.⁵⁵ Zeytun'daki *İncil-okuyucusunun* ise 17 düzenli talebesi vardı. Kadın bunları evlerinde haftada dört gün ziyaret ediyordu. Çarşamba günleri ise hepsi ona derslerini dinletmek için geliyorlardı. Bu derslerde İncil'in yanı sıra okuma, sayı sayma ve ilahi öğretiliyordu. Sonunda dua toplantısı yapılıyordu.⁵⁶

Geyve civarındaki Kurtbelen Köyü'nün çocukları her Cumartesi yerli vaizin evinde toplanıyor, ders yapıyorlardı.⁵⁷ Haçın ve civarında görevli sekiz kadın 1885'te günde ortalama 43 ev dersi düzenlemişlerdi.⁵⁸ Sivas'taki iki *İncil-kadını* 1889'da evden eve gezerek 90 öğrenciye okuma öğretiler.⁵⁹ Harput'taki *İncil-kadınları* ise 1890 yılı boyunca toplam 700 çocuğa eğitim verdi.⁶⁰ İki yıl sonra aynı yörede görevli 16 *İncil-kadını* 500 çocuğa öğretmenlik yapıyordu. Üstelik bunların çoğu Gregoryen aile çocuklarıydı.⁶¹ 1893'te ise *İncil-kadını* sayısı 22'ye çıkartıldı.⁶² Merzifon İlahiyat'ta okuyan ve şehirde ikamet eden on bir kız kendi evlerinde Pazar dersleri düzenlediler. Böylece bu küçük gruplarda haftada 100'den fazla kişi toplanıyor ve Tanrı Kelamı İncil'in öğretilerini dinliyorlardı. Msy.bn. Gage bu on bir genç kıza yardım ve teşvik için sırayla ziyaret ediyordu.⁶³ Mardin'deki 7 *İncil-kadını* 1898 itibarıyla toplam 288 çocuğa İncil dersi verirken,⁶⁴ bu sayı 1909'da 237'e yükseldi.⁶⁵ 1902'de Antep'te yedi *İncil-kadını* istihdam edilmişti.⁶⁶

⁵⁴ Moses P. Parmelee, “Some Out-Stations of Erzroom (8 February 1872)”, **The Missionary Herald**, June 1872, Vol. 68, s. 180.

⁵⁵ Coffing, Josephine L. “Women’s Work in the Marash Field”, **The Missionary Herald**, August 1873, Vol. 69, s. 248.

⁵⁶ Josephine L. Coffing, “Women’s Work in the Marash Field”, **The Missionary Herald**, August 1873, Vol. 69, s. 248.

⁵⁷ **The Missionary Herald**, “Annual Report, Organized Christian Work at an Out-station”, August 1877, Vol. 73, s. 247.

⁵⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885). “Central Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1885, s. 44.

⁵⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899). “Western Turkey Mission, the Stations”, Boston 1889, s. 45.

⁶⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890). “Central Turkey Mission”, Boston 1890, s. 46.

⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892). “Eastern Turkey Mission, the Stations”, Boston 1892, s. 46.

⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893). “Eastern Turkey Mission, the Stations”, Boston 1893, s. 46.

⁶³ Charles C. Tracy, “Reaching the Masses”, **The Missionary Herald**, August 1895, Vol. 91, s. 323.

⁶⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898). “Eastern Turkey Mission”, Boston 1898, s. 65.

⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905). “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1905, s. 78.

⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902). “Central Turkey Mission, Aintab”, Boston 1902, s. 63.

Ev vaazları: Msy. Dwight, meslektaşı Goodell'ın evinde vaaz için düzenlenen bir odada haftada iki defa Ermenice vaaz ediyordu.⁶⁷ Riggs de kendi evinde 10-20 kişiye 1842 yılının üçte ikisinde Rumca vaazlar verdi.⁶⁸ Harput'un Haboosi köyündeki yerli yardımcının karısı evden eve dolaşarak Protestanlığı vaaz ediyordu. Köyün Ermeni papazı, onun, köydeki bütün kadınları inancından döndüreceğinden korkuyordu.⁶⁹ Harput'ta görevli Msy.bn. Wheeler evlerdeki faaliyetlerini şöyle rapor etmişti:

“Her Perşembe Msy.bn. Raynolds ile birlikte şehrin yeni bir mahallesine gidiyor ve dua toplantısı düzenliyoruz. Böylece kilisemize hiç gelmemiş kimselerin bizi dinlemesini sağlıyoruz. Bu kişiler *Protest* diye isimlendirilmekten korkuyorlar. Fakat komşularının evine İncil okumaya ve dinlemeye, söylediğimiz hoş ilahileri dinlemek için geliyorlar. Kimi zaman ben konuşurken, yahut İsa'nın tatlı kelimelerini okurken pür dikkat kesiliyorlar. Bir keresinde toplantı için yaşlı bir papazın evine davet edilmiştik. Bizi davet eden, bu papazın geliniydi. Papazın karısı bu toplantı boyunca evde yoktu, komşusuna gitmişti. Oradakiler bizim bulunduğumuz evden bir duman çıktığını, sonra da büyük bir alevin yükseldiğini görmüşler! Demişler ki, Şeytan evi terk ediyor! Birçok kadın bunu gördüğünü söyledi. Onlara, ‘ben İncil okurken Şeytan çıkıp gittiyse ne güzel ve umarım tekrar girmez’ dedim. Şehirde şimdi dua toplantısı yaptığımız üç ev var.”⁷⁰

Ev vaazlarının faydası, kilise ve şapellerdekilerden çok daha fazlaydı. İnsanlar evlere bilhassa çevre baskısının yoğun olduğu dönemlerde daha rahat gelebiliyorlardı. Erzurum'daki bir yerli yardımcının, Msy. Chambers'a gönderdiği bir rapor bu gerçeği gözler önüne sermektedir:

“Bu kış Manory'nin evinde günlük düzenli vaazlarıma başladım. İlk önceleri bir tane kardeşimiz katılıyordu. Bir süre sonra Gregoryenler de uğramaya başladı. Etrafındakilere İncil üzerine vaaz edildiğini duyurdular. Bir gün bize muhalif olan zalim reisleri Hazar, Manory'nin evine geldi. Toplantıdaki biriyle işi vardı. O da beklemesini söyledi. Bu vesileyle birkaç defa uğradı. Bir gün fesini çıkardı ve dikkatle vaazı dinledi. Vaazdan sonra Hazar bana gelerek gözyaşları içerisinde hakikate ilgi duyduğunu söyledi. Köyün reisiydi ve halk, ‘Hazar Protestan olduysa geriye kim kaldı?’ diyordu. Diğer üç aile de bize katıldı. Başlangıçta hiçbiri Protestan adını almak istemedi ve kesinlikle şapele

⁶⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (18 January 1842)”, May 1842, Vol. 38, s. 202.

⁶⁸ **The Missionary Herald**, “Report of the Smyrna Station 1841”, July 1842, Vol. 38, s. 274.

⁶⁹ Crosby H. Wheeler, “Letter from Mr. Wheeler (21 November 1857)”, **The Missionary Herald**, March 1858, Vol. 54, s. 79.

⁷⁰ Mrs. Wheeler. “Prayer Meetings at Harpoot (15 September 1870)”, **The Missionary Herald**, January 1871, Vol. 67, s. 24.

girmeyeceklerdi. Lakin kilise dışında vaaz ve ayinler yapıldığında oraya hepsi geldi. Ama artık bütün engellemeler kaldırıldı ve yeni şapelimiz dinleyicilerle dolu.”⁷¹

Ev Ziyaretleri: Özellikle misyoner hanımlar evden eve ziyaretler gerçekleştirir, ev sahipleriyle tanışır ve ihtiyaçlarını sorarlardı. Bursa misyoneri Eliza Schneider, istasyonun tüm fertlerinin bölge halkını evlerinde ziyaret etmeye ve kendi evlerinde iade-i ziyaretleri kabule büyük önem verdiklerini kaydetmektedir. Bu tür ziyaretleri mümkün olduğunca faydalı kılmayı amaçlıyor ve böylelikle dinî hakikatler konusunda insanları daha çok telkin etmeye çalışıyorlardı. Uzun kış akşamları bu tür görüşmeler için oldukça müsaitti.⁷² Miss Parmelee Mardin’de açtığı ufak çaplı okulunda İncil öğrettiği bir grup kadınla birlikte haftada bir gün öğleden sonra ev ziyaretlerinde bulunuyor, orada toplanan kadınlara İncil okuyor, sohbet ediyor ve hep birlikte dua ediyorlardı.⁷³ Miss Powers yanına aldığı beş kadın ve iki genç kızla ikişer ikişer ayrılarak Kessab Köyü’nün değişik yerlerindeki Katolik, Ermeni ve Protestan aileleri ziyaret ediyorlardı. Bu suretle her hafta 8- 25 arasında ev geziyorlardı. Bazen orada İncil’den bir bölüm okunuyor, bazen de bir risale. Toplu dua yapılmadan kalkılmıyordu.⁷⁴ Msy.bn. Allen de “Pazartesi günü Harput’un İçme köyünde öğlene kadar evden eve ziyaretlerde bulundum”⁷⁵ diye yazıyordu. Protestan cemaatlerinin çocuklar grubu da boş durmuyordu:

“Bu çocuklar kendi akranları arasında evlerinde de çalışıyor. Kadınlar, yahut kendilerine verilen isimle *müjde hamalları*, bağış toplamak için haftalık dua toplantısı düzenliyorlar. Dua ve karşılıklı teşvik için faaliyetleri ve olanları bildiriyorlar. Amaçları, yöredeki 800 hanedeki her kişiye müjdeyi yaymaktan başka bir şey değil. Okuma öğrenmek isteyenlere öğretmesi için bütün zamanını evden eve dolaşmaya adanmış birini istihdam ettiler.”⁷⁶

Urfa Protestan Kilisesi’ne bağlı kadınlar, çok sevdikleri Miss Shattuck’un gitmemesi için American Board’a bir mektup yazdılar. Orada Miss Shattuck’un ev ziyaretlerinden bahis de vardı:

“Miss Shattuck’un kadınlar arasındaki faaliyetleri de övgüye değer mahiyette. Onun evlerimize gelişi, zayıf ve hasta kız kardeşlerimizi ziyareti, 15-16 yaşları arası kızlarımızı

⁷¹ Robert Chambers, “Pakarich and Hazark”, **The Missionary Herald**, June 1886, Vol. 82, s. 222.

⁷² Eliza Abbott Schneider, **Bursa Mektupları [1846]**, çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s. 138.

⁷³ Olive Parmelee, “Letter from Miss Parmelee (5 November 1870)”, **The Missionary Herald**, April 1871, Vol. 67, s. 117.

⁷⁴ Miss Powers. “Darkness and Light”, **The Missionary Herald**, July 1871, Vol. 67, s. 218.

⁷⁵ **The Missionary Herald**, “Touring by Mrs. Allen of Harpoot”, May 1872, Vol. 68, s. 159.

⁷⁶ **The Missionary Herald**, “Annual Report, Organized Christian Work at an Out-station”, August 1877, Vol. 73, s. 247.

okula gelmeye ikna ediş aramızda olağanüstü bir sevince neden oluyor. Yine onun çabalarıyla gayret ve çalışma ruhuna sahip oluyoruz. İkişer ikişer evden eve gidip, özellikle Ermeniler arasında İncil okumak ve onlarla manevi konuları konuşmak için kadınların tayin edilmesiyle, aramızda gelişme sağlıyor. Bizim gelişeceğimize ve aramızda güzel şeylere ilgimizin artacağına inanarak, onun burada kalması Efendimiz İsa'nın davasının yayılmasının bir vasıtası olacaktır. Miss Schattuck'un burada bırakılmasını rica ediyoruz.”⁷⁷

Sivas Yüksek Okulu öğretmenlerinden Miss Blake ve öğrencileri haftada 22 ev geziyorlardı.⁷⁸ Talas'ta evden eve giden öğretmenler herkese okuma öğretiler.⁷⁹ Van misyoneri Dr. Raynolds da ev ziyaretleri yapanlardandı. “Elinden geldiğince kış aylarında dışarıdaki insanlara ulaşmaya çabalıyordu. Akşamlarının büyük bölümünü, öğrencilerinin ve diğerlerinin evlerine uğramaya ayırmıştı. Tatillerde de üç gününü bu uğramalarla geçiriyordu. 60'dan fazla eve gidiyor, yaklaşık 40'ında insanları evde buluyordu. Bir süre onlarla oturup sohbet ediyordu.”⁸⁰

Ev ziyaretlerini misyoner kadınlardan başka yerli Protestan kadınlar da gerçekleştiriyordu. Ancak bu kadınları misyonerler özel olarak seçip yetiştiriyor, onlara maaş tahsis ederek ev ziyaretlerine gönderiyorlardı. Bunlara *İncil- kadınları (Bible Women)* adı veriliyordu. İstanbul'da 1866'ların başlarında bu isim altında beş kadın istihdam edildi. Ücretleri *Amerika İncil Cemiyeti*'nden ve Ermeni ailelerden karşılanıyordu.⁸¹ Merzifon'daki 140 kadın ve kız, dört *İncil-kadınının* eğitimi altında bulunuyordu. Bunlara okuma yazma öğretirken aynı zamanda iyi eşler ve iyi anneler olmayı da öğretiyorlardı.⁸² Kayseri'deki yedi *İncil-kadını* kendilerine gelen taleplere yetişemediklerini yazmışlardı.⁸³ 1879'da Adanalı kadınlar arasında “iki kadın işçi çalışıyordu. Biri evden eve ziyaretlerde bulunuyor ve İncil okuyor; diğeri kadınlara okuma ya da yazma öğretiyordu. Derslere ortalama katılım 16'ydı.”⁸⁴ Tarsus'ta evden eve gezerek öğretim yapan bir *İncil-kadını* istihdam edilmişti.⁸⁵

⁷⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from the Women (10 April 1877)”, August 1877, Vol. 73, s. 249.

⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882). “Evangelical Work”, Boston 1882, s. 39.

⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878). “Eastern Turkey Mission”, Boston 1878, s. 39.

⁸⁰ George C. Raynolds, “Boys' School at Van”, **The Missionary Herald**, May 1886, Vol. 82, s. 185.

⁸¹ Rufus Anderson, C.2, s. 345.

⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878). “Eastern Turkey Mission”, Boston 1878, s. 36.

⁸³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878). “Eastern Turkey Mission”, Boston 1878, s. 39.

⁸⁴ **Life and Light**. “Letter From Miss Spencer (25 January 1879, Adana)”, March 1880, Vol. 10, s. 105.

⁸⁵ Giles F. Montgomery, “The Revival at Adana”, **The Missionary Herald**, August 1884, Vol. 80, s. 317.

Msy.bn. Newell, Kumkapı'daki *İncil-kadınlarının* yararlı faaliyetlerinden bahsederken, orada açılan bir okuma odasında hafta içi dua toplantıları yapıldığını, Pazar günleri de vaazlar verildiğini eklemekteydi. Buraların sorumluluğu elbette kendisine ve meslektaş Twichell'a aitti.⁸⁶ Msy. Mead, Adana civarındaki Engerli'yi ziyaret ettiğinde bir hafta sonunu, oradaki *İncil-kadınlarıyla* beraber evden eve ziyaretlerle geçirdi. İki yerde kısa vaaz verdi. Ortalama her evde 20 kadın oluyordu. Protestan ayinlerine katılmayan tek bir kadın yoktu. Bunlar evlerinin ziyaret edilmesinden ve İncil dinlemekten memnun kalıyorlardı.⁸⁷ Urfa'da sekiz farklı mahallede kadın dua toplantıları 1890 yılı boyunca devam etti.⁸⁸ Erzurum'daki *İncil-kadınları* 1904 yılında bir ayda 185 evi ziyaret ettiler.⁸⁹ Burdur'da görevli *İncil-kadınının* hizmetleri cemaat kadınları arasında son derece etkiliydi. Onun evden eve ziyaretleri çok sayıda ailede konuşuluyordu. Isparta'ya gönderilen bir *İncil-kadını* o yörede çalışan yerli misyonerleri hayli cesaretlendirmişti. Ev ziyaretleriyle çok önemli çalışmalar yapıyordu.⁹⁰ Mardin İstasyonu'na bağlı üç *İncil-kadını* 52 kadına okuma öğretiyordu. Bu kadınlardan ikisi hariç diğerleri Katolikti.⁹¹ Erzurumlu *İncil-kadını* Digin Mariam 10 ayda 178 ev ziyareti gerçekleştirdi. Ayrıca her hafta iki gün Dr. Underwood'un kliniğini ziyaret ediyor, bunlarla kalmayıp Türk kadınlarına da Protestanlığı anlatıyordu. Onlar özellikle İsa'nın hayat hikayesini ilgiyle dinliyorlardı.⁹² *İncil-kadınları* kaç eve gittiklerini, orada neler yaptıklarını ayrıntılarıyla hanım misyonerlere rapor ediyorlardı. Haçin'e ait bir misyoner raporunda konuyla ilgili şunlar yazılmıştı:

“Hristiyan kadınları motive etmek için yapılan çalışmalar sadedinde Haçin'deki metotlar şöyledir: Yerli dört liderin nezaretinde 44 üye seçildi. Dikkatli bir eğitimden sonra bunlar şehirdeki ev ziyaretlerine gönderildi. İlk toplantıda, 144 evin ziyaret edildiği, manevi konularda 407 sohbet gerçekleştirildiği ve 162 kişiyle birlikte dua edildiği rapor edilmiştir. Pek çok ailenin evinde Kitab-ı Mukaddes'in ya da herhangi bir Hristiyan kitabının bulunmadığı görülmüştür. İkinci toplantıda ise 300 ev ziyareti, 500 sohbet ve 259 kişilik dua gerçekleştirilmiştir.”⁹³

⁸⁶ **The Missionary Herald**, “Constantinople-Gedikpasha Work”, June 1889, Vol. 85, s. 245.

⁸⁷ **The Missionary Herald**, “Adana and Out-Stations”, August 1890, Vol. 86, s. 324. İncil kadınları bu faaliyetlere ilaveten küçük çapta okullar da açtıkları vaki idi. Örneğin, bir Rum köyü olan Dereköy'de ve Gümüş Köyü'nde bir İncil kadını 25-30 kadar Ermeni oğlan ve kızın devam ettiği bir okul yönetiyordu. Aynı sayıda küçük öğrenci de vardı. **The Missionary Herald**, “From Various Out-Stations”, May 1889, Vol. 85, s. 195.

⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890). “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1890, s. 43.

⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904). “Eastern Turkey Mission, Erzroom”, Boston 1904, s. 66.

⁹⁰ Mr. McNaughton, “Bourdour and Sparta”, **The Missionary Herald**, January 1906, Vol. 102, s. 36.

⁹¹ Mrs. Thom. “The Mardin Station”, **The Missionary Herald**, June 1906, Vol. 102, s. 286.

⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907). “Eastern Turkey Mission, Erzroom”, Boston 1907, s. 75.

⁹³ Josephine L. Coffing, “Activity at Hadjin”, **The Missionary Herald**, July 1885, Vol. 81, s. 281.

Ev ziyaretlerini vazgeçilmez kılan sebeplerden biri, oradaki samimi atmosferin, birebir fiziksel temasın insanları Protestan mesajına daha açık hale getirmesiydi. Nitekim Msy.bn. Mellinger'in gittiği bir evde, bu sıcak ortamın kadınları nasıl sardığı görülmüyordu:

“Ev sahibi kadın ‘bizler Gregoryeniz. Ama siz evimize hoş geldiniz’ diyerek geliniyle birlikte yere minderler döşemeye başladı. Birkaç dakika içinde oda kadın ve çocuklarla doldu. Sonra o da yanıma oturdu ve ‘görüyorsun, komşularım da Tanrı Kelamı’nı seviyor, onu dinlemek için geldiler’ dedi. Konuşmamı büyük bir ilgiyle dinlediler. Benden bir daha gelmemi istediler, dinlemek için yine toplanacaklarını söylediler.”⁹⁴

Bir başka sebep ise okula gelemeyen kadınlara ulaşmaktı. Örneğin Urfa’da altı yerli Protestan hanım haftada 150’den fazla evi ziyaret ediyor, hane halkına öğretmenlik yapıyordu. Gidilen yerlerdeki her hepsi okula gidemeyecek yaşta kadın ve kızlardı. Antep’li yaşlı pastör Krikore ile bir pastör yardımcısı beraberce evlerde çalışıyordu.”⁹⁵ Türkiye’deki kadınlara yönelik çalışmaları konu alan bir yazıda kadınlara ulaşmanın önemi ve metoduna da değinilmişti:

“İlahiyat okullarımızdaki bayan öğretmenlerden Proctor, Parmelee ve Seymour, tatillerinin büyük bölümünü eski öğrencileri evlerinde ziyaret etmekle geçiriyorlar; yahut yerli vaiz ve pastörleri köylerinde ziyaret ediyorlar. Bu türden ziyaretler diğer günlerdeki Hristiyanlık etkisinden daha geniş ve kalıcı olmaktadır. Bu büyük imparatorluk sathında Hristiyan yuvalarının kurulmasında, kendi güzel vatanımızdan gelmiş 30 adanmış Hristiyan kadının etkisini kim tahmin edebilir ki! Bu faaliyetin en ilginç özelliği şudur: Amerika’daki *Kadın Misyonerler Birliği* vasıtasıyla gönderilen bu misyoner kadınlar evlerdeki kız kardeşleriyle yakın ilişki içerisinde. Böylece ev kiliseleri (home churches) arasında daha canlı bir uyanışa muktedir olabilmektedirler.”⁹⁶

1. 3. Kitap Dağıtıcılarının ve Kitap Çerçilerinin Din Eğitime Katkıları

Yukarıda da işaret edildiği üzere misyonerlerin insanlara doğrudan ulaşmasının ve onlarda dinleri konusunda bir merak, şüphe ve sorgulama ruhu oluşturma yolunun halkın konuştuğu dilde hazırlanmış İncil ve risaleler dağıtmaktı. Özellikle okullara toplayamadıkları yetişkinleri yahut kendi dinlerinden başkasına asla yaklaşmayan, kilisesine sıkı sıkıya bağlı,

⁹⁴ Miss Mellinger, “Women’s Work at Oorfa”, *The Missionary Herald*, April 1893, Vol. 89, s. 148.

⁹⁵ *The Missionary Herald*, “From Oorfa”, November 1896, Vol. 92, s. 488.

⁹⁶ *The Missionary Herald*, “Work for Women in Turkey”, October 1872, Vol. 68, s. 300.

kimi zaman da kuş uçmaz kervan geçmez yörelerde yaşayan Rum ve Ermenileri yeni mesajlarıyla tanıştırmak için bu yolu fazlasıyla kullandılar.⁹⁷

Yerli yardımcılarının henüz yetiştirilmediği dönemde İncil ve kitap dağıtımından bizzat misyonerler sorumluydular. Fisk ve Parsons, Issaverdens adında, defalarca Amerika’da bulunmuş İzmirli bir Rum genciyle beraber bir Roma Katolik papazı olan Mr. Davier’i görmeye gittiklerini ve ona çeşitli kitaplar verdiklerini anlatırken kitap dağıtım görevini de belirtmiş oluyordu:

“Issaverdens beni, İncil Cemiyeti’ne bağlı biri olarak takdim etti. Davier bunun üzerine Cemiyet’e ve elden ele dolaşan tercümelere muhalif konuştu. O kadar hızlı ve dur durak bilmeden konuştu ki, kendisine verilecek herhangi bir karşılığa fırsat bırakmadı. Ona Martini’den, Napoli basımı İtalyanca bir Ahit ile [meşhur oryantalist] De Sacy tarafından yazılmış Fransızca bir İncil takdim ettim. İkincisine itirazları oldu. Ona bunun, bir Katolik başpiskoposun onayıyla basıldığını gösterdim. ‘Ah, Fransa’da basım işlerinin serbest bırakılmasından beri başpiskoposlar, insanların basılmasını arzuladıkları her şeyi onaylamak mecburiyetinde kalıyorlar’ dedi.”⁹⁸

Misyonerler çoğu zaman kitaplarını satmaları ya da dağıtmaları için manastırlara, konsoloslara yahut o yörede ikamet eden yabancılara bırakıyorlardı. Msy. Goodell ve Bird İngiltere’nin Kıbrıs konsolosunu ziyaret ettiklerinde ona dağıtması için bir çok risale ve İncil bırakmışlar, ilaveten Dr. Payson’un *Denizcilere Hitap* adlı kitabını da hediye etmişlerdi.⁹⁹ Yerli yardımcılar yetiştikten sonra kitap satıcılığı büyük oranda bu kişilerin sorumluluğuna verildi. Kitap satıcısı olacak yerli yardımcılar, keşif ya da vaaz etmek maksadıyla belirlenen yörelere gidenlerden ayrıydılar ve farklı yetiştiriliyordu. Onlar kitapların muhtevası hakkında bilgi sahibi, en azından kitabın iddialarını savunacak kadar konuya vâkıf, karşısındaki kişiyi ikna etme kabiliyeti olan kimselerdi. Yerli kitap satıcıları bu görevi üç şekilde yerine getirirlerdi:

⁹⁷ Bu nedenle misyoner raporlarında, az çok okuma yazma bilen, işi gereği seyahat eden ve zengin tabakadan kimselerin, misyoner kitaplarını okuyarak Protestan olduklarına dair pek çok haber bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Urfa’lı Giraghos, Ağrı yöresinden Atom, Karahisar’lı bir genç gösterilebilir. Sırasıyla bkz. **The Missionary Herald**, “Dr. Pratt’s Visit to Oorfa”, April 1856, Vol. 52, s. 113; George C. Raynolds, “A Gospel Triumph in the Land of Ararat”, **The Missionary Herald**, May 1895, Vol. 91, s. 213; **The Missionary Herald**, “Fruit from a Small Seed”, Sivas İstasyon Raporu, September 1879, Vol. 75, s. 344.

⁹⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Parsons and Mr. Fisk”, September 1821, Vol. 17, s. 275.

⁹⁹ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Goodell and Mr. Bird”, August 1824, Vol. 20, s. 238.

(a) *Fuar ve Pazar kitapçılığı*: Daha çok halkın toplu halde bulundukları yerlerde satış ve tanıtıma giderlerdi:

“Balıkesir’deki fuara kitaplarla gönderdiğim adam geri döndü. İzmir’den oraya gönderilen ve iyi miktarda da satış yapmış bir başka kitap satıcısı olmasına rağmen, benim adamım geçen senekinden daha fazla satmış. 139 adet Kutsal Kitap bölümü, 31 dinî okul kitabı ve 121 risale, toplam 291 nüsha da dağıtmış. Her ikisinin satışı geçen yıldan hayli fazla.”¹⁰⁰

Msy. Greene’in “kitapçım Baron Giragos, Balıkesir’de Ekim ve Kasım ayları boyunca yapılan fuardan başarıyla geri döndü”¹⁰¹ cümlesinden, aynı fuara yıllar sonra da katıldıklarını anlayabiliriz. Nitekim Msy. Hubbard Sivaslı Krikore’un pazarda 57 kuruşluk kitap sattığını (8 Temmuz 1882) kaydetmişti.¹⁰²

(b) *Kitap çerçileri (colporters)*: Kitap çerçileri yeni açılacak tarlalara seyahate çıkıyorlar ve günlerce, aylarca o yörede kalıyorlardı. İzmir misyoneri John B. Adger’in kitap çerçisi Alaşehir’e, Kassaba’ya ve Kula’ya iki haftalık bir ziyarette bulunmuş ve aynı rotadan geri dönmüştü (Aralık 1842).¹⁰³ 1843 yılında Harput İstasyonu’na bağlı, sürekli köyden köye gezen dört kitap satıcısı vardı. Biri Aleviler arasında, ikisi Kürtler arasında çalışıyordu.¹⁰⁴ Yerli yardımcılardan biri Marmara kıyılarındaki pek çok Ermeni köyünü ziyaret etti. Diğer, Karadeniz kıyısındaki Varna şehrine gitti. Her ikisi de yanlarında getirdikleri pek çok kitabı sattı veya satılması için oraya bıraktı.¹⁰⁵ 1853 yılında Protestan kilisesi mensubu 10 kişi kitap satıcısı olarak istihdam edildi.¹⁰⁶ Bir başkası da İznik civarında görev yapıyordu:

“Son yazdığımдан bu yana tarlamızın doğu kesimine bir kitap çerçisi gönderdik. Diğerini de İznik Körfezi’nin kuzeyindeki batı bölgelere gitmesi için ayarladık. İznik’in kuzeyi ve doğusunda tamamen Türkler yaşıyor. Birkaç yıl önce oraya bir kitap çerçisi göndermişim. Aynı kişi yeniden gitti, yaya olarak köyden köye kitap ve risale sattı. Türkçe İncil satışına yeniden başlayacak.”¹⁰⁷

Kitap dağıtıcılarının ve çerçilerinin bu faaliyetlerinin misyonerler nezdinde değişik anlamları ve rolleri vardı:

¹⁰⁰ *The Missionary Herald*, “Extracts from The Journal of Mr. Schneider” February 1843, Vol. 39, s. 71.

¹⁰¹ *The Missionary Herald*, “Letters from Mr. Greene (3 ve 31 Ocak)”, April 1865, Vol. 61, s. 111.

¹⁰² Edwin W. Martin, s. 173.

¹⁰³ *The Missionary Herald*, “Journal of Mr. Adger”, September 1843, Vol. 39, s. 350.

¹⁰⁴ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Dunmore (15 October 1856)”, March 1857, Vol. 53, s. 81.

¹⁰⁵ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Homes (İstanbul, 18 November 1844)”, April 1845, Vol. 41, s. 111.

¹⁰⁶ *The Missionary Herald*, “Station Reports”, September 1853, Vol. 49, s. 262.

¹⁰⁷ Edwin E. Bliss, “Muhammedan Persecution”, *The Missionary Herald*, January 1880, Vol. 56, s. 24.

1. Gittikleri yerde ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan, bir şiddete maruz kalmadan sağ salım dönerlerse bunun anlamı, o beldenin tebliğe açık olduğudur. Sözelimi bir misyonerin, “kitapçı kardeşlerimiz Selanik’te yüzlerce kutsal metin sattı. Bir Rum piskoposu tüm Bulgarca ve Rumca Ahit’leri ve diğer dinî metinleri satın aldı”¹⁰⁸ demesi Selanik’teki ilgiye ve orada rahat çalışılabileceğine bir delil sayılıyordu. Baron N. adlı yerli kitapçı iki yıl Kula’da çalıştı. Ancak Katolik piskopos ona engel olmaya çalışıyordu.¹⁰⁹ Bu habere bakıldığında misyonerlerin gözünde Kula’nın işgali için vakit gelmemişti. Oysa Sivas’ın Karahisar yöresinden umutluydular:

“Kitap çerçilerimden biri başarılı bir ziyaretten henüz döndü. [Sivas] Karahisar şehrine altı haftalık bir geziye çıkmıştı. Şehirdeki Türkler cahil ve bağınazlarmış. Sayıları 4.000 olan Ermeniler ise açıkça önyargıdan uzak ve aydınlanma arzusundalarmış. Hiçbir düşmanlık göstermedikleri gibi, birkaçı da davamıza dostça yaklaştılar. Ermeni okulunun öğretmeni ve karısı, bir Ermeni tüccardan *aydınlanmış kişiler* diye bahsetti. İlki, yıllardır kitaplarımızı okuyormuş ve okulunda çoğu kişiye bu kitaplardan veriyormuş. Yardımcımız çok sayıda Ermeniyle, birkaç da Rum ve Türklerle görüşme imkanı buldu. 50 dolar değerinde İncil ve dinî kitaplar satmayı başardı.”¹¹⁰

Bahçecik ziyareti sırasında oradaki kitap satıcısı Amooga’nın gayretli çalışmalarını, “Kutsal Kitap!” diye, rahatça ve hiç korkmadan sokak sokak bağırıldığını¹¹¹ gözlemleyen Msy. Everett, onun bir Türk kadısına İncil sattığını da raporuna eklemişti.¹¹² Amooga’nın aldığı bu olumlu sonuçlara bakarak Everett meslektaşlarını buraya davet etti:

“Bahçecik Köyü, kardeşlerimizin ve kitapçılarımızın her bakımdan girebilecekleri bir yer. Kitapçı, kitap çuvalını arkasına alıyor ve gece yarısına kadar kahve kahve, ev ev geziyor. Birkaç hafta evvel ona gönderdiğim 40 Kitab-ı Mukaddes ile 60 Yeni Ahit’i satmış; şimdi 60 K. Mukaddes ve 100 Ahit daha istedi. Papazlar saldırmaya ve yıldırmaya devam ediyor. Bu güzel işe muhalif vaazlar ediyorlar ama sözleri boşa gidiyor.”¹¹³

¹⁰⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Homes (İstanbul, 26 March 1845)”, July 1845, Vol. 41, s. 227.

¹⁰⁹ **The Missionary Herald**, “Mr. Benjamin’s Tour in Asia Minor (27 April 1848)”, September 1848, Vol. 44, s. 311.

¹¹⁰ George F. Herrick, “Kara Hissar”, **The Missionary Herald**, March 1866, Vol. 62, s. 70. 1882 yılındaki kitap satıcısı ise Bedros adlı bir yerliydi. Henry T. Perry, “Kara Hissar Re-Occupy”, **The Missionary Herald**, January 1883, Vol. 79, s. 25. Aynı kişinin yakınlardaki kasabalarda ve köylerde canla başla çalışması için bkz. **The Missionary Herald**, “Kara Hissar”, March 1883, Vol. 79, s. 104.

¹¹¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Baghchejuk (22 December 1855)”, March 1856, Vol. 52, s. 74.

¹¹² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (25 January 1856)”, May 1856, Vol. 52, s. 136.

¹¹³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (19 December 1855)”, March 1856, Vol. 52, s. 73.

1851’de Merzifon’un, 1854’te Tokat’ın işgal edilmesinde Hohannes adlı kitap çerçisinin başarılı çalışmaları,¹¹⁴ Bayburt’un işgaline karar verilmesinde ise, *Amerika İncil Cemiyeti*’ne bağlı bir kitap çerçisinin “yörede açık bir kapı olduğu” yönündeki raporu¹¹⁵ etkili olmuştu. Adana’daki kitap çerçisine gelerek bir kitap çerçisi isteyen Tarsuslu Protestanlarının bu isteği yerine getirildi. “Derhal bir kişi ayarlandı. Böylece Tarsus bir dış istasyon olarak işgal edilmiş oldu ve Aziz Pavlus’un doğduğu şehir yeniden doğdu.”¹¹⁶

2. Yeni açılacak tarlalara ilk olarak kitap satıcıları istihdam ediliyordu. Nitekim Maraş bu yörelerden biriydi:

“Yerli kardeşlerimizden birini Maraş’a gönderdim. Amacı kısmen keşif, kısmen Dr. Smith’in gelip gelmediğini öğrenmekti. Bu kişiyi Antep ve civarında kitap satıcısı olarak istihdam etmeyi istiyorum. Lakin anladığımıza göre Maraş Ermenileri, orada kitaplarımızın satışını engellemek için enikonu tetikteymiş. En iyisi beraberinde bir kitap yığınıyla değil, göğsünde bir Yeni Ahit’le beraber gitmesini düşündük. Orada iyi bir fırsat yakalarsa iyi şeyler yapabilir. Birkaç ay önce Halep’ten birisi kitaplarımızdan birkaçını satmak için almıştı.”¹¹⁷

Adıyaman’a da ilk önce bir kitap satıcısı gönderilmişti. Ermeniler onu durdurmak için öldürmeyi bile planlamışlardı.¹¹⁸ Dolayısıyla buranın vakti gelmemişti. Vezirköprü’de¹¹⁹ ve Çanakkale’de¹²⁰ isee misyonerlik çalışmalarının ilk adımı, oralara gönderilen kitap çerçileri ile atılmıştı.

3. İlahiyat okulu mezunları çoğunlukla kitap çerçiliği ile misyonerliğe başlıyordu. Bebek İlahiyat Okulu öğrencileri 1853 yılı tatillerini çerçilik yaparak geçirdiler: “İkisi İznik Gölü civarında kitap ve risale dağıttı. Neredeyse her yerde büyük bir samimiyetle karşılandılar. Diğeri Kütahya’ya gitti; ayrıca Mihaliççık ve Bandırma’da da etraflarına bir sürü insan toplandı. Öyle ki, kahvehane sahipleri, kalabalık kendi dükkanlarında otursun diye

¹¹⁴ **The Missionary Herald**, “Mr. Johnston’s Visit to Tokat”, July 1849, Vol. 45, s. 236.

¹¹⁵ **The Missionary Herald**, “Baiboort”, December 1891, Vol. 87, s. 527.

¹¹⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Schnedier (8 March 1856)”, July 1856, Vol. 52, s. 209.

¹¹⁷ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston, Aintab”, April 1848, Vol. 44, s. 131.

¹¹⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Schnedier (8 March 1856)”, July 1856, Vol. 52, s. 208.

¹¹⁹ Julius Y. Leonard, “A Gratifying Visit to Vezir Keopreu (17 July 1873)”, **The Missionary Herald**, November 1873, Vol. 69, s. 366.

¹²⁰ **The Missionary Herald**, “The Dardanelles”, January 1888, Vol. 84, s. 21.

birbiriyle rekabet ettiler.”¹²¹ Aynı okulun üç yıl sonraki öğrencilerinden iki genç, Bahçecik civarındaki üç köyde kitap çerçisi olarak çalıştılar ve mükemmel bir başarı gösterdiler.¹²²

1860 yılında Harput İstasyonu’na bağlı 18 yerli yardımcı vardı. Bunların beşi Harput Teoloji Okulu’nun öğrencileriydi. Kış tatillerini öğretmenlik ve kitap çerçiliği yaparak geçiriyorlardı.¹²³ Merzifon Teoloji Okulu’ndan mezun 25 yaşlarındaki bir genç, hem kilise üyesiydi, hem de Çarşamba yakınlarındaki vahşi bir bölgede kitap çerçiliği yapıyordu.¹²⁴

Kitap çerçiliği görevi hiçbir dönemde önemini yitirmedi. 1855 yılında Yozgat’a bir kitap satıcısı gönderildi. Oradakiler, belli bir süreliğine kendileriyle ikamet eden bir kitap satıcısını daha evvel görmemişlerdi.¹²⁵ 1857’de Bandırma’ya bir kitap satıcısı gönderildi.¹²⁶ 1879’da İzmir’de görevli Msy.Bn. West’e yardım eden İskoçyalı bayan Jaffray, değişik dillerde kaleme alınmış binlerce risaleyi ve küçük kitabı Rumlara, Fransızlara, İngilizlere, Almanlara, Ermenilere, Yahudilere ve Türklere dağıttı.¹²⁷ 1887’de Bursa ve civarındaki kitap satıcısı Keria Petri idi. Bu kişi Bursa köylerinin hepsinden adından bahsettirecek hizmetlerde bulundu.¹²⁸ 1888’de Boghos adlı bir Ermeni genci, YMCA’nın Ermeni şubesi tarafından, sırtında kitap dengiyle İncil dağıtması amacıyla Kayseri civarındaki köylere gönderildi.¹²⁹

Kitap satıcıları, 1856 Islahat Fermanı’nından yararlanarak, devletten elde ettikleri fermanlarla daha rahat çalışıyorlardı. Şöyle ki, Edirne’deki kitap satıcısı, elindeki Türk fermanı sayesinde kitap dükkanının raflarında açıkça Türkçe Eski Ahit ve Yeni Ahit bulundurabiliyordu. Bu çok önemli bir konuydu. Hele bir tanesini pencerenin önüne açık olarak yerleştirmişti. Sokaktan geçenler rahatça okuyabiliyordu. Türkçe Ahitlerden 15, Mezmurlardan ise 30 tane satmıştı.¹³⁰ Aynı yıl Türklere İncil satmak için İstanbul’da bir kişi istihdam edildi:

¹²¹ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1853, Vol. 49, s. 262.

¹²² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Parsons (27 October 1856)”, January 1857, Vol. 53, s. 16.

¹²³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Richardson (31 December 1859)”, April 1860, Vol. 56, s. 104.

¹²⁴ **The Missionary Herald**, “Troubled on Every Side”, Mr. Leonard, June 1879, Vol. 75, s. 223-224. İlahiyat mezunlarının, kitap çerçisi olanlarından, tezin **Kurumsal Eğitim** bölümünde de bahsedilecektir.

¹²⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Farnsworth (11 May 1855)”, August 1855, Vol. 51, s. 237.

¹²⁶ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1857, Vol. 53, s. 283.

¹²⁷ Maria A. West, “Smyrna-the Call for Books”, **The Missionary Herald**, April 1879, Vol. 75, s. 147.

¹²⁸ **The Missionary Herald**, “Among the Greeks”, August 1887, Vol. 83, s. 315.

¹²⁹ **The Missionary Herald**, “Awakening at Cesarea”, May 1889, Vol. 85, s. 194.

¹³⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Morse, (23 April 1858)”, August 1858, Vol. 54, s. 252.

“Kutsal Kitap satışı açısından İstanbul’daki Türklere geniş bir kapı açılıyor. Birkaç ay evvel Türklerle ilgili sıra dışı bir olayla ilgilenmiştim. Bazı Türkler kitap depomuza Türkçe Kitab-ı Mukaddes satın almak için başvurmuşlardı. Herkesin gelip geçtiği Galata Köprüsü’nde Türkçe Kitab-ı Mukaddes satmak için bir adam istihdam edilmişti. Adamın başarısı beklenenin çok üzerindeydi.”¹³¹

(c) *Kitabevi İşletenler*: Misyonerler İzmit’te bir kitabevi açtılar. Daha sonra Msy. Everett orayı genişletti ve yeni bir kitap satıcısı daha buldu.¹³² Sivas misyoneri Parsons’un verdiği bilgiye göre doktor ve kitap çerçisi olarak çalışan kilise görevlisi iyi işler yapıyordu. Kitapların ve ilaçların satıldığı dükkanında her gün Ermenilerle dinî konularda tartışmaya giriyordu. Evanjelik doktrinlerin ilerlemesini işiten ve gören Ermenilerin verdikleri cesaret hiç de az değildi.¹³³ Erzurum’da 1882’de yeni bir kitap satış evi açıldı. İçinde 10 dilde yazılmış Kitab-ı Mukaddes bulunuyordu. Tecrübeli ve güvenilir bir yerli Protestanın idaresinde satışlar gerçekten çok iyiydi.¹³⁴

1. 4. “Cer Usulü” Din Eğitimi

Misyonerler, yanlarına yerli misyonerleri yahut staj dönemindeki ilahiyat öğrencilerini alarak, çeşitli köy ve kasabalara en az bir hafta olmak üzere belli bir zaman dilimini orada geçirerek insanlara vaaz ederler, kilise ayinleri düzenlerlerdi. Bilgili insanların halktan insanlarla birebir temas etmesi, aynı ortamları paylaşması, görüş alışverişinde bulunması ve sıkıntıların paylaşımı ve çözümü gibi pek çok yararları olan bu metot, medrese sistemindeki “cer usulünü” çağrıştırmaktadır.¹³⁵ Şüphesiz misyonerlerin amacı yalnızca Protestanlığı anlatmakla sınırlı değildi. Aynı zamanda evlatlarını misyoner okullarına göndermeleri için aileleri ikna etmek, onlarla yüz yüze tanışarak bir güven tesis etmek, hanım misyonerlerin kendi yaşantılarını yerli kadınlara göstermeleri suretiyle ailelerde bir özentî oluşturarak o yörede okul açılmasını kolaylaştırmaktı. Ayrıca kız ve erkek çocukların bu sayede daha kolay bir şekilde okullara gönderilmesini sağlıyorlar, hatta ailelerinden çocuklarını alarak merkezdeki misyoner okuluna yanlarında götürüyorlardı.

¹³¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (19 October 1855)”, January 1856, Vol. 52, s. 15.

¹³² **The Missionary Herald**, “Letter From Mr. Everett (25 July 1851)”, November 1850, Vol. 47, s. 373.

¹³³ **The Missionary Herald**, “Letter From Mr. Benjamin Parsons (6 January 1857)”, May 1857, Vol. 53, s. 144.

¹³⁴ **The Missionary Herald**, “Progress in Erzroom”, November 1882, Vol. 78, s. 492.

¹³⁵ Bilindiği üzere medrese sisteminde, bir hocanın ve öğrencilerinin birlikte belli bir yöreye, belli bir dönem için giderek orada kalması ve bu sırada halkı irşad etmesi faaliyetine “cerre çıkmak” adı verilir. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Cer”, DİA, c. 7, s. 388-389. Bu nedenle misyonerlerin bu tür faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması adına bu tabirin kullanılması uygun görülmüştür.

Bazı örneklerle bu metodun nasıl uygulandığını görebiliriz. Muş'a giden Msy. Peabody ve ekibi rahatsız edilmeden orada dört gün kaldıklarını, insanların kendilerini ziyaret ettiğini, onlara, *İsa Mesih'e iman ve Tanrı vasıtasıyla tevbe konusunu anlatmaya* çabaladıklarını, pek azının buna ilgi gösterdiğini, çoğunun babalarının gittiği eski yolda kararlı olduğunu yazmıştı.¹³⁶ Ayrıca yerli öğretmenlerden birini de başka bir yere gönderdi:

“Dün yerli kardeşlerimizden birisini, 2500 Ermeninin yaşadığı bir köye öğretmen olarak gönderdik. Bu gence, Tanrı tarafından seçilmiş gözüyle bakıyorduk. Orada elverişli bir tarlaya sahip olacaktı. Sadece okul için gitmeyecek, aynı zamanda papazlara ve fırsat buldukça da köylülere Tanrı Kelamı'nın değişik şekillerde eğitimini verecekti. Böylece Tanrı'nın Krallığı'nın o civara gelmesi için Efendimiz İsa'nın yolunu hazırlayacaktı.”¹³⁷

Msy. Peabody'nin Muş, Bitlis, Van ve civarına gönderdiği bu Ermeni yardımcı iyi haberlerle geri dönmüştü.¹³⁸ İki yerli Ermeni temsilci de dört aylık bir gezi için Fırat nehri civarındaki Ermeni bölgesine gönderildi. Kaldıkları süre zarfında Ordu'da bir dükkan açtılar. İnsanlar daha evvel hiç duymadıkları İncil vaazını dinlemek için buraya adeta “üşüştüler”. Sonra bu iki kişi Karahisar'a ve Eğin'e gittiler.¹³⁹ Maraş ve Kilis bölgesinden Protestanlığa ılımlı yaklaşanlar olduğu haberleri alınca bu yöreye yerli misyonierlerden birisi gönderildi. O da Kilis'te yaklaşık 200 kişiyle görüşerek vaziyet hakkında detaylı bilgiler edildi ve bunları misyonierlere gönderdi.¹⁴⁰

1850 yılı boyunca Antep civarında bulunan ve daha evvel kitap çerçilerinin gittiği farklı misyonierlik noktalarını sekiz kişi ziyaret etti. Bu kişiler orada on beş gün ile beş ay arasında bir süre kaldılar. Altı tanesi evliydi, ailelerini Antep'te bırakmışlardı. Evlerinden uzun süre ayrı kalmaları aslında misyonierlerin arzu ettiği bir şey değildi. Bu gruptan biri Kilis çalışma sahasına o kadar ilgi duydu ki, birkaç ay sonra karısını almak üzere köyüne geri döndü. Kendisini gerçekten Hristiyanlığa adanmış olan karısı da, akrabalarını terkederek kocasıyla çalışmaya gitti; Kilisli kadınlar arasında misyonierlik yapmaya başladı. Kız ve

¹³⁶ **The Missionary Herald**, “Mr. Peabody's Tour to Diarbekir” April 1850, Vol. 46, s. 127.

¹³⁷ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider”, June 1845, Vol. 41, s. 224.

¹³⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Peabody”, April 1846, Vol. 42, s. 117.

¹³⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Homes (10 September 1845)”, December 1845, Vol. 41, s. 405-406.

¹⁴⁰ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider”, May 1850, Vol. 46, s. 152.

erkekler için bir okul açtılar. Yerli misyoner bununla da yetinmedi, Diyarbakır ve Antakya'ya toplam dört aylık iki ziyarette bulundu.¹⁴¹

Polat Avedis adlı İstanbullu bir yerli pastör Urfa'da dört ay kaldı, çeşitli çalışmalara iştirak etti, ayrıca vaaz metinleri hazırladı.¹⁴² Ertesi yıl yine tek başına Antep'te çalışmaya gitti. O dönünce aynı yöreye bu defa Pastör Simon'un altı aylığına gitmesi planlandı.¹⁴³ "Kilis, Kessab, Halep ve Urfa Ermenileri için ehliyetli bir kilise üyesi, Fırat'a doğru yayılan iki köye misyonerlik gezisine gönderildi. Ondan kısa ve cesaretlendirici bir rapor geldi."¹⁴⁴ Ertesi yıl yeni bir cer kafilesi daha yola çıktı:

"Kardeşlerimizden yedisi, hakikatin bilinmesi adına bu yöredeki belli yerlere nokta ziyaretler gerçekleştirdiler. Çoğusuyla bu sabah bir toplantı yaptım. Onlara bazı tavsiyelerde bulundum ve birlikte dua ettik. Bütün kalpleriyle bu çalışmanın içine girmek ister görünüyorlardı. Hepsi de aile reisi. Beşi, karısını ve çocuklarını geride bırakmış; ikisi, uzun süredir aileleriyle birlikte olmadıklarından onları yanlarında götürüyor. İkisi Maraş'a, ikisi Besni ve Adıyaman'a, biri Diyarbakır'a ve biri Kilis'e gidiyor."¹⁴⁵

Bu grubun gidişinden altı ay sonra Kessab'dan gelen haberler sevindiriciydi. Büyük küçük, kadın erkek 120-130 kişiden müteşekkil bir Protestan cemaati oluşturuldu. Açılan okulda 20 öğrenci okuyordu; 8-10 yetişkin kadın da okuma öğreniyordu. Müstakil bir ibadet yerleri mevcuttu. Dinî ayinler için hafta boyunca ve Sebt günleri üçer defa toplanıyorlardı.¹⁴⁶ Divrik'e gönderilen bir yerli yardımcı daha sonra Sivas, Tokat, Amasya ve Merzifon'da da bir süre kaldı. Merzifon'da geçirdiği iki ay boyunca her akşam evinde toplanan çok sayıdaki insana İncil'i vaaz etti. Sebt günleri 25-30 kişilik ayini yönetti. İncil doktrinleri lehine halkın geneli üzerinde iyi bir etki bıraktı. Ardından o bölgede bir istasyon kuruldu.¹⁴⁷ İznikli yerli misyonerlerden bazıları her Cumartesi akşamı Bahçecik'e gidip Pazartesi dönmeyi adet edinmişlerdi. Kaldıkları sürece orada vaaz ediyorlardı.¹⁴⁸ Arapkir'den de yerli yardımcıları cerre çıkarılmıştı:

"Geçen hafta iki yerli yardımcımız Malatya'ya gitti. Diğer ikisi Alevi köylerine bir başka geziye çıktı. Bu ikisi Eğin'deki seyahatlerinden yeni dönmüştü. Eğin'deki *yardımcı*

¹⁴¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Doct. Smith (18 February 1850)", June 1850, Vol. 46, s. 208.

¹⁴² **The Missionary Herald**, "Letter from Doct. Smith (18 February 1850)", June 1850, Vol. 46, s. 208.

¹⁴³ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (6 August 1851), November 1851, Vol. 47, s. 374.

¹⁴⁴ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Schneider (20 January 1851)", May 1851, Vol. 48, s. 160.

¹⁴⁵ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Schneider", February 1852, Vol. 48, s. 40.

¹⁴⁶ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Schneider (17 June 1852)", November 1852, Vol. 48, s. 332.

¹⁴⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Powers (15 October 1851)", January 1852, Vol. 48, s. 21.

¹⁴⁸ **The Missionary Herald**, "Mr. Van Lennep's Visit to Baghchejuk", February 1854, Vol. 50, s. 34.

*misyon için bir ev bulmayı başarmışlar. Ayrıca kitaplarımızın satışı için bir tezgah açılmış. Eğinli iki kardeşimiz birkaç günlüğüne Malatya'ya gidecek.”*¹⁴⁹

Akşehir kilisesi, bir süredir “manevi bir rehber ve yönetici isteğiyle sıkıntıdaydı.” Bu yüzden Msy. Ladd, İsa'nın müritlerini yüreklendirmek ve desteklemek üzere iki ay boyunca orada çalıştı.¹⁵⁰ Kalabalık nüfuslu Zara'da çalışan yerli yardımcı da ilerleme kaydettiğini, iyi yönde işaretlerin olduğunu, *Evanjelik hakikat dostlarının* sayıca arttığını rapor etmişti.¹⁵¹ Harput gençlerinin çoğu, öteki gençler için çalışmak maksadıyla her Pazar günü komşu köylere gidiyordu.¹⁵²

Msy. Tracy, Amasya ziyareti sırasında, geçici olarak buraya hizmet için yerleşen Merzifon İlahiyat Okulu öğretmenlerinden Avedis'in çok faydalı işler yaptığını görmüştü. Protestanların sayısının 160'a yükselmesinde hayli emeği vardı.¹⁵³ Merzifon Teoloji Okulu'nda görevli Msy. Riggs, yoğunluğu sebebiyle 1883 kışında yapacağı seyahatte zorlanmıştı. Ancak sonradan Karadeniz kıyılarında bir gezi yaptı. Diğer yerlerdeki vaaz ve ziyaretlerinden sonra nihayet bir Cuma günü Samsun ve Çarşamba vaizleri eşliğinde Kapıkaya dağına tırmandı.¹⁵⁴

Erzurum'a bağlı Pasin Yaylası'na giden Msy.bn. Powers, Msy. Chambers ve karısı, orada bir haftadan fazla kalarak gerek oradaki okullarda, gerekse halkın arasında çalıştılar.¹⁵⁵ Rumların *büyük hafta* adını verdikleri Rumların yılbaşını, Msy. Crawford, yanlarında özel bir eğitimle Merzifon Teoloji Okulu'na hazırladıkları Rum genci Keria Joannie ile birlikte yaya olarak birkaç Rum köyüne giderek geçirdiler. Yataklarını ve iki valiz Kitab-ı Mukaddes ve risaleyi bir eşeğe yükleyerek yola koyuldular. Ziyaret edecekleri ilk yer, Bursa yakınlarındaki bir köydü.¹⁵⁶ Harput'ta görevli Miss Seymour ile Miss Barnum, Arapkir ve köylerindeki Evanjelik çalışmalarla meşgul oldular. Beraberlerinde giden bir misyoner yoktu. Eskiden Redvan'da olan, ama o sırada Diyarbakır'da görev yapan Pastör Kavmé onlara yardım etti.

¹⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Richardson (22 August 1856)”, December 1856, Vol. 52, s. 376.

¹⁵⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Ladd (26 May 1856)”, August 1856, Vol. 52, s. 228.

¹⁵¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Parsons (7 December 1858)”, April 1859, Vol. 55, s. 117.

¹⁵² Herman N. Barnum, “The Thanksgiving of the Protestants (29 December 1876)”, **The Missionary Herald**, May 1877, Vol. 73, s. 154.

¹⁵³ Charles C. Tracy, “Marsovan, the Evangelical Work”, **The Missionary Herald**, March 1879, Vol. 75, s. 103.

¹⁵⁴ Edward Riggs. “Ordination at Kapoo Kaya”, **The Missionary Herald**, May 1884, Vol. 80, s. 185.

¹⁵⁵ Robert Chambers, “Erzroom-Self-Help”. **The Missionary Herald**. July 1883, Vol. 79, s. 263.

¹⁵⁶ Mr. Crawford. “Among the Greeks”, **The Missionary Herald**, August 1887, Vol. 83, s. 314.

Altı dış istasyonu ziyaret ettiler. Her Protestan aile onları evine davet etti. Ayrıca kadınlara toplantı düzenlediler.¹⁵⁷ Msy. Caleb F. Gates 20 Ocak 1895 Pazar sabahı Miss Seymour’la birlikte Harput’tan Hulakegh Köyü’ne gitmek üzere yola koyuldular. Termometre sıfırın altında 10 dereceyi gösteriyordu. Ağır bir sis vardı. Köy iki saatlik uzaklıktaydı. Yaklaşık 150 haneden 40’ı Protestandı. Ancak “bütün köy İncil’in mayasıyla mayalanıyordu.”¹⁵⁸ Bu başarı, soğuğu ve çektikleri sıkıntıları unutturmuş olmalıydı.

İlahiyat Öğrencilerinin Cerre Çıkmaları: İlahiyat öğrencileri pratiklerini artırmak ve daha fazla sosyalleşmek adına cerre çıkarlardı. Nitekim Bebek İlahiyat Okulu öğrencilerinden biri, 1847 tatili boyunca misyonerlik turu yapmak için İznik ve Adapazarı’na gitti.¹⁵⁹ 1849 yılında da aynı okuldan bir öğrenci tatilde Marmara civarında bir gezi yaptı. Diğerleri ise iç bölgelerdeki değişik yerlerle sürekli bağlantı kurdular.¹⁶⁰ Msy. Dunmore ile karısı Erzurum’a bir gezi düzenlediler. 24 Mayıs’ta Diyarbakır’dan yola çıktıklarında yanlarında Bebek İlahiyat Okulu’ndan altı genç onlara eşlik ediyordu.¹⁶¹ Bir başkası da Simon’dur:

“Eski öğrencilerimizden biri olan Simon Vartabet, öğretmen olarak İznik’te başarıyla çalışmış, pastör Hohannes’e de uzun yolculuğunda refakat etmişti. Şimdi ise iç bölgelerde daha uzağa gidecek bir Evangelist olarak atanmaya hazırlanıyor. Bunun için bizimle teoloji derslerini takip ediyor. İznik’te bir öğretmen ve diyakoz olarak iyi bir derece elde eden ve inancında ataklık gösteren Simon, Hınıs bölgesine gidecek. Genelde dindar öğrencilerimiz arasında güzel bir misyonerlik ruhu var. Onlardan bir kısmı yaz tatillerini kitap satıcısı olarak geçirmeyi istiyor. Dördünü gönderecek vasıtaları bulduk. İki Karta, Bahçecik, Havacık gibi yerlere; ikisi Silivri, Tekirdağ, Malkara taraflarına gittiler. Öğrencilerin, kendileri tarafından ihdas edilen bu hareketten memnun kalacaksınız.”¹⁶²

Tokat İlahiyat Okulu da aynı metodu uygulayarak öğrencilerini sahada yetiştiriyordu. Türkiye’deki misyonlara yardım için İngiltere’de kurulan *Türkiye’ye Yardım Cemiyeti* (Turkish Aid Society)’nin cömertliği sayesinde bu öğrencilere kıyafet sağlandı. İki, Sivas’ta

¹⁵⁷ Barnum, Herman N. “The Pathetic Story of Persecution”, **The Missionary Herald**, January 1893, Vol. 89, s. 28.

¹⁵⁸ **The Missionary Herald**, “Yesterday’s Work in a Village”, April 1895, Vol. 101, s. 149.

¹⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (16 January 1847)”, May 1847, Vol. 43, s. 151.

¹⁶⁰ Cyrus Hamlin, “The Seminary at Bebek”, **The Missionary Herald**, November 1849, Vol. 45, s. 399.

¹⁶¹ **The Missionary Herald**, “Mr. Dunmore’s Journey to Erzurum”, November 1852, Vol. 48, s. 333.

¹⁶² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (1 May 1853)”, August 1853, Vol. 49, s. 233.

vaizlik yapan biriyle Niksar'da, diğerk ikisi bir öğretmen eşliğinde Zile'de turlara başladı.¹⁶³ Maraş misyoneri Goodale, zorlu geçen bir cer yolculuğunu şöyle anlatmaktadır:

“Maraş’a gitmek üzere yola koyulduk. Grubumuz Miss Proctor, okullarımızda okuyan ve tatil için memleketlerinden gelen üç genç kız, misyonda istihdam ettiğimiz iki delikanlı, Paşanın verdiği iki süvari, iki uşak bir de katırcıdan oluşuyordu. Saat 11’de gecenin sessizliğinde atlarımızı sürerken haydutların baskınına uğradık.”¹⁶⁴

Mardin Teoloji Okulu’nda, Sebt günlerinde öğrencilerle birlikte civar köylere gerçekleştirilen seyahat uygulamaları boşa gitmemişti.¹⁶⁵ Merzifon Teoloji Okulu’ndan Bursa’ya gelen altı öğrenci, 1872 kışı boyunca Bursa İstasyonu sınırları dahilinde çalıştılar. Üçü, daha evvel işgal edilmemiş yerlerde görev yaptı.¹⁶⁶ Aynı okulun bir sonraki cer faaliyeti de göz kamaştırıcıydı:

“Merzifon Teoloji Okulu mezunlarından biri, hiç kimsenin gitmeye istekli olmadığı bir yere gitme niyetini bize açıkladı. Tıpkı vaiz olmaya niyetli Amerikalı gençlerin yaptıkları gibi hemen hepsi kış tatillerini bu gibi yerlere gidip vaaz ederek geçirdiler. Ayda yaklaşık 6 dolar kadar maaş aldılar. Bu miktarın yarısından azı, yeme içmeye, kalanı da kıyafet ve kitaplara harcanıyor.”¹⁶⁷

Maraş Teoloji Okulu öğrencileri 1873 yılı tatillerini Şar adlı bir köyde geçirdiler.¹⁶⁸ “Teoloji Okulu’nun imtihanları Cuma günü yapıldı. Pazar günü kilisenin pastörü Mardiros, yeni vaizlere ve bu kış çalışmak için köylere gidecek olanlara özel bir vaaz verdi”¹⁶⁹ diyen Msy. Barnum, yeni cer adaylarına özel yetiştirildiklerini belirtmiş oluyordu. Erzurum Yüksek Okulu’nda okuyan Hınıslı gençlerden dördü, kış öğretmeni olarak köylerde altı ay boyunca

¹⁶³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Van Lennep (31 July 1855)”, November 1855, Vol. 51, s. 333. Planlanan bu gezilerin sonuçları, yıl sonu raporunda şöyle yer bulmuştu: “Geçen yıl Niksar’ı bir, Zile’yi iki kere ziyaret ettiler. Mr. Van Lennep Zile’de 10 gün geçirdi. Para ihtiyacı bu türden misyonerlik çalışmalarımızı engelliyor. Niksar’da ilgi çok azdı ama Zile’de sorgulama durumunda ve Protestanlığa açılmaya hazır çok kişi vardı. Bazı öğrencilerimiz Sivas’a gitti. Geri dönenler bu şehirde çalışıyor. Sivas’la Tokat arasındaki köylere bir gezi düzenlenmesini bekliyoruz.” **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Reports”, September 1856, Vol. 52, s. 264.

¹⁶⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Goodale (30 September 1862)”, January 1863, Vol. 59, s. 18.

¹⁶⁵ Mr. Pond. “Theological School at Mardin 15 November 1871”, **The Missionary Herald**, April 1872, Vol. 68, s. 116.

¹⁶⁶ Richardson, Sanford. “Broosa, Native Preachers (30 December 1871)”, **The Missionary Herald**, June 1872, Vol. 68, s. 175.

¹⁶⁷ Judson Smith, “Marsovan Seminary”, (12 February 1873), **The Missionary Herald**, June 1873, Vol. 69, s. 201.

¹⁶⁸ Henry Marden, “Haçin-A Muhammedan Convert”, **The Missionary Herald**, September 1875, Vol. 61, s. 272.

¹⁶⁹ Herman N. Barnum, “The Schools at Harpoot (21 November 1877)”, **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 77.

hizmet verdiler ve bu yolla eğitim masraflarını karşıladılar.¹⁷⁰ Aynı şehirdeki kız ilahiyat okulu öğrencileri de Ekimden Nisana kadar cerre çıkıyorlardı. Evli hanımlar kocalarıyla beraber gidiyordu.¹⁷¹ Msy. Riggs Kastamonu'ya giderken yanında Antep Koleji'nden bir genci de yanlarında götürdüler.¹⁷²

Merzifon'daki okul tatillerinde ikişerli gruplar halinde turlar yapılırdı. Bu turlara Amerikalı misyonerler, Merzifon Kız Okulu'nun bayan hocaları, kolej profesörleri, ilahiyat eğitimi görmüş talebeler, şehir kilisesinin temsilcileri katılırdı.¹⁷³ Harput İlahiyat Okulu'ndan on öğrencinin misyonerlik coşkusu Dr. Barnum'un kaleminden şöyle yansımaktadır:

“On öğrencimiz okul kapanır kapanmaz kendilerini bekleyen köylere gittiler. Bu çalışma için büyük bir coşkuyla yola çıktılar. Hepsini bu kış tek tek ziyaret etmeyi ve pratik tavsiyelerde bulunmayı umuyoruz. Geçen Pazar günü onlardan birinin yanına gittim. Sergilediği enerji ve itidalli davranışından dolayı memnun oldum. Papazı ve kilisesi olmayan bu köyde birkaç gün içerisinde ilgi uyandırmayı başarmıştı.”¹⁷⁴

Buraya kadar okuduğumuz verilerden şu sonuçları çıkarmamız mümkündür: Misyonerler, yanlarına yerli yardımcılarını ve ilahiyat öğrencilerini alarak, onlar sayesinde halktan kimselerle daha kolay temas kurma ve onları yakından inceleme fırsatı yakalamışlardır. Kendileri, sayıca ve imkan bakımından ülkenin en ücra köşelerine kadar gidemeyeceklerdi. Oysa gönderdikleri kişiler kanalıyla eş zamanlı olarak her yerleşim biriminden haberdar olabiliyorlardı. Yöre halkının bir yabancından ziyade, kendi milletlerinden olan kimseleri daha çabuk kabullenecekleri gerçeği de cer usulünü sürekli ve değerli kılmıştır. Öğrencilerin cerre çıkmaları ise, onların yetişmesinde sayılamayacak yararlar sağlamıştır. Bu durumda günümüzün modern din adamları yetiştirme metot ve anlayışının yeniden yapılandırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

1. 5. Okuma Yazma Seferberliği

Halk için yapılan misyonerlik faaliyetlerinin bir başka cephesi, özellikle kadınlar yönelik başlatılan, ancak okuma öğrenmek için herhangi bir kuruma gidemeyecek durumdaki

¹⁷⁰ **The Missionary Herald**, “The Erzroom Church”, November 1883, Vol. 79, s. 450.

¹⁷¹ C. O. Van Duzee, “Erzroom Female Seminary”, **The Missionary Herald**, January 1875, s. 34.

¹⁷² **The Missionary Herald**, “An Unfrequented Region”, November 1891, Vol. 87, s. 484.

¹⁷³ White, s. 136.

¹⁷⁴ Herman N. Barnum, “The Theological Students- A New Out-Station”, **The Missionary Herald**, April 1892, Vol. 88, s. 161.

yetişkin erkekleri de kapsayan okuma seferberliği idi. Misyonerlere göre okumayı öğrenmek “doğru dinin” nimetlerinden biriydi:

“*Doğru din* [Protestanlık] gerçekten mükemmel bir şey. İnsanın içini olduğu kadar dışını da değiştiriyor. Bu sadece onun ahlaki cihetiyle alakalı değil, bütün görüntüsünü değiştirmek suretiyle tavırlarıyla da alakalıdır. Yine *doğru din*, zekayı ve düşüncüyü harekete geçirir. Bizim küçük cemaatimizdeki kadın zihninin uyanışını hayal dahi edemezdik. Kilisenin her kadın üyesi okuyabiliyor. Bu marifet pek çok örneklerle, kalpteki takva dürtüsünden zihne veriliyor. Bu ruh şimdi kiliseden bütün cemaate yayılıyor. Hatta anne ve büyükanneler dahi, Kutsal Kitab’ı kendileri tetkik edebilmek için okumayı öğreniyorlar.”¹⁷⁵

Antep’teki cemaatten pek çok kişi, hakikate ilgi duyduklarından itibaren okumayı öğrendi. Oysa daha önce ancak bir iki kadın okuyabiliyordu. İstasyon açıldıktan bir yıl sonra 10’dan fazla erkek, 28 kadın okuma öğrendi. 10-15 kişi de okumayı söküyordu. Misyonerler bütün bu çalışmalarla “Hayat Kelamının (Word of Life), sadece niyette kalmasını değil esas olmasını”¹⁷⁶ istiyorlardı. Erzurum’da sabah akşam İncil okuyan fertler ve aileler vardı. Arapkir ve diğer beldelerden kimseler, Kutsal Kitab’ın manasını öğrenmek için toplantılar yapıyordu.¹⁷⁷ Antep’te bir Ermeninin, kendi dükkanında okuma öğrenmeye çalışması, yoldan geçmekte olan bir papazın dikkatini çekti. Papaz sinirli bir şekilde şöyle bağırdı: “Şuraya bakın! On bir yaşındaki Protestan bir kız, ak saçlı dedelere ders veriyor. Bunu ne siz ne de Piskoposunuz yaptı kilisede!”¹⁷⁸ Diyarbakır’da 20 yetişkine ya evlerinde yahut okullarda okuma öğretiliyordu. Üstelik bu gençlerin büyük kısmı, Protestan ibadetlerine ya nadiren katılan, ya da hiç katılmayan ebeveynlerin çocuklarıydı. Ermeni, Yakubi ve Katolik ailelerden geliyorlardı.¹⁷⁹

Okuma seferberliği evleri dolaşarak kadınlara okuma öğretimini de içeriyordu. Bu metoda erken dönemlerde başlanmıştı. Msy. Goodell’dan özel dersler alarak kendini Protestanca yetiştirmeye gayret eden bir papaz, çok sayıda Ermeni kadına kendi evlerinde okuma da öğretiyordu.¹⁸⁰ Okuma seferberliğinde çocuklar istihdam ediliyordu ve bunlara *minik öğretmenler* (little teachers) adı verilmişti:

¹⁷⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Van Lennep (19 May 1847)”, August 1847, Vol. 43, s. 272.

¹⁷⁶ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider”, May 1850, Vol. 46, s. 158.

¹⁷⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bliss (2 March 1850)”, June 1850, Vol. 46, s. 203.

¹⁷⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Doct. Smith, Aintab (18 February 1850)”, June 1850, Vol. 56, s. 207.

¹⁷⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Walker (14 April 1854)”, July 1854, Vol. 50, s. 209.

¹⁸⁰ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, July 1842, Vol. 38, s. 272.

“Okuma öğrenmiş olan kırk çocuğun, evli barklı hanımlara öğretmenlik yapmaları için istihdam edilmesi çoğu kimseye ilginç gelecektir. Bu çocuklar okuma öğretmek maksadıyla evlere gidiyor ve kadınlara verdikleri ders başına *bir para* (sentin onda biri) alıyorlar. Bir ders yarım saat sürüyor. Bazı çocuklar bu şekilde günde dört beş para kazanıyor.”¹⁸¹

Antep’te kadınlara okuma öğretmek maksadıyla çocuklar, okul saatlerinden sonra evden eve gidiyorlardı.¹⁸² Kayseri’de 30 kadın on dört yaşlarındaki bir gençten okuma öğreniyordu. Bu gence, bu hizmeti karşılığında bir çift kışlık ayakkabı alınacaktı. Ancak heceleme kitabına büyük ihtiyaç vardı. Üç kadın daha okuma öğrenmek istiyordu. Fakat 100 para tutarındaki heceleme kitabını alamayacak kadar fakirlerdi. Kadınlar aralarında 95 para topladılar. Bu parayla onlara heceleme kitabı aldılar.¹⁸³ Güney Ermeni Misyonu’nda 1860 yılı itibariyle 300’den fazla kadın “minik öğretmenlerden” ders alıyordu. Okuma bilmeyen erkekler için de akşam kursları açılmıştı. Birçoğu da Pazar okullarında okuma öğreniyordu.¹⁸⁴

Harput’ta kadın erkek yetişkinlerden birkaç yüz kişi, evden eve dolaşan çocuklar tarafından eğitiliyorlardı. Şehirde daha ileri yaşlardaki yetişkinler ise, Harput İlahiyat Okulu öğrencilerinden aynı usulle ders alıyordu. Söz konusu öğrenciler, bu hizmetleri karşılığında ufak bir miktar para alıyorlardı. Şehirde 1861 yılında, her biri yirmişer dakikalık bu tür derslerden yaklaşık 6.500 ders verildi. Yanı sıra *minik öğretmenler* tarafından epeyce kişiye de dış istasyonlarda ders verildi.¹⁸⁵

Maraş’ta okuma öğrenen kadın sayısı 200’dü (1861). İki erkek yerli yardımcı tüm vakitlerini, evden eve gidip okuma öğretmek geçiriyordu. Okullardaki 40 civarında çocuk da, günlerinin bir bölümünü bu işe ayırıyordu. Maraş cemaatindeki neredeyse her kadın okuma öğrenmekle uğraşıyordu. Bu gayretler, Gregoryen ve Katolikler arasında da öğrenme arzusunu harekete geçirdi. Onlardan da 50’den fazla kadın okuma öğrenmek maksadıyla Protestan okullarındaki bazı kızlardan ders alıyorlardı.¹⁸⁶ Ertesi sene sonunda *minik*

¹⁸¹ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Anderson (Aintab, Syria, 27 October 1855)”, February 1856, Vol. 42, s. 40.

¹⁸² **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1858, Vol. 54, s. 266.

¹⁸³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (25 January 1856)”, May 1856, Vol. 52, s. 135.

¹⁸⁴ **The Missionary Herald**, “Southern Armenians, Station Reports”, September 1860, Vol. 56, s. 264.

¹⁸⁵ **The Missionary Herald**, “Station Reports 1861”, October 1861, Vol. 57, s. 302.

¹⁸⁶ **The Missionary Herald**, “Station Reports 1861”, September 1861, Vol. 57, s. 278.

öğretmenlerin bugüne kadar eğitim verdiği yetişkin kadın sayısı 180'e çıkmıştı. Maraş'ta bu yolla okuma öğrenen kadın sayısı yaklaşık 200'dü.¹⁸⁷

Erzurum'un Pakariç Köyü'nde Amerikalılar gelmeden evvel sadece bir iki kişi okuma biliyordu. 1886 yılında ise on beş yıllık hummalı bir çalışmanın sonunda 90 Ermeni hanesinin 88'inde günlük dilde yazılmış Kitab-ı Mukaddes bulunmaktaydı. Bütün köy "aydınlanmıştı." Hatta oradaki eski kilisede de İncil her Pazar günü günlük konuşulan dille okunuyordu. Rapor yazarına göre "uyanmış vicdanlar, ihtiyaçları olan şeyleri eski kiliseden ziyade yeni şapelde buluyorlardı."¹⁸⁸ Ordulu kadınların okumaya ilgisi o kadar büyüktü ki, aileleriyle ilgilenmek yerine okuma öğrenmeye başlamışlardı.¹⁸⁹ Özel maaşlarla evlere giderek çeşitli faaliyetlerde bulunan *İncil-kadınları* aynı zamanda okuma da öğretiyorlardı:

"Harput'taki çalışmalarımızın önemli bir kısmını kadınlara yönelik çalışmalar oluşturuyor. Baştan beri, sözde Hristiyanların evlerine İncil'i sokmak için özel gayretler sarf edildi. Yaşlı genç bütün insanlar onu okumaya hazırlandı. Şu an yaklaşık 20 *İncil-kadını* istihdam ettik. Masraflarını, 600 öğrenciden alınan ücretin bir bölümü karşılıyor. Bu kadar az masrafla bu kadar verimli bir faaliyet kesinlikle yoktur. Zira bu kadınlar, Protestanlığı kabul etmemiş ama *İncil-kadınlarına* öğrenci olmuş kimselerin yaşadığı evlerde nezaketle karşılanıyor."¹⁹⁰

Hummalı bir şekilde okuma öğretilmesinin temel amaçlarından biri, hiç şüphesiz, insanların eski kiliselerini İncil ışığında sorgulamalarını ve yeni görüşlerden haberdar olmalarını sağlamaktı.

1. 6. Amerikan Teknolojisinin Din Eğitimi Yolunda Kullanılması

Misyonerler ülkelerinden getirdikleri bazı alet ve makinaları, insanların ilgisini çekmek ve onlara bu vesileyle yaklaşmak için kullanmayı ihmal etmemişlerdi. Zaten ilk geldikleri dönemde kamuoyu, yeni bir ülke olan Amerika ile ilgileniyor, vatandaşlarına hürmet ediyordu. Bunda Osmanlı Devleti'nin Amerika ile başlattığı siyasi ve diplomatik ilişkilerin etkisi büyüktü. Msy. Schneider ilk izlenimlerini kaydettiği raporunda insanların, Amerikalılara gösterdikleri hayranlık karışımı iltifatları yadırgamış gibiydi:

¹⁸⁷ **The Missionary Herald**, "Central Turkey, Station Reports", August 1862, Vol. 58, s. 247.

¹⁸⁸ **The Missionary Herald**, "Pakarich and Hazark", June 1886, Vol. 82, s. 222.

¹⁸⁹ **The Missionary Herald**, "Ordoo-A Religious Quickening", August 1888, Vol. 84, s. 354.

¹⁹⁰ **The Missionary Herald**, "Sketch of Harpoot Station", April 1892, Vol. 88, s. 146. *İncil-kadınlarının* faaliyetlerine Ev Merkezli Din Eğitimi başlığında değinilmişti.

“Ülkemiz, Yeni Dünyada olması hasebiyle Türkiye’den bu kadar uzak olmasına ve onun hakkında bilgisizlik hüküm sürmesine rağmen; nasıl oluyor da ismi bir şeye onur veriyor, ya da merak uyandırıyor; doğrusu bu bana gülünç geliyor. Geçen bayramlar süresince sakalar, halkın arasında ‘Amerikan suyu!’ diye bağırarak satış yaptılar. Bununla suyun taze olduğunu kastediyorlardı. Çörekçiler, mamullerini satarken, ‘Amerikan tereyağından yapılmıştır!’ diyorlar. Devekuşuna ‘Amerikan kuşu’ adını takmışlar. Ne garip bir tesadüftür, Amerikan yapımı bir firkateyn şimdi kaptan paşanın sancak gemisi.”¹⁹¹

Nitekim Msy. Henry H. Jessup’a göre matbaayı, petrol gazını, dikiş makinesini, fotoğrafı, pirinç saatleri ve yel değirmenlerini Suriye havalisine ve Osmanlı topraklarına ilk defa onlar sundular. Köylüleri Amerikan tarım aletleriyle tanıştırdılar.¹⁹² Bu yolla hem insanlara daha kolay yaklaşıyor, bu sayede onlara daha sempatik görünüyor, hem de ülkelerinin ürünlerini buralarda tanıtip pazarlıyorlardı.

1870’lere gelindiğinde teknolojik alet ve makinelerin Osmanlı’ya girişi hızlanmış ve çeşitlenmişti. Msy. O. P. Allen bir raporunda, kendisine Amerika’dan gönderilen alet ve makineleri listelemişti: 102 adet tınaz makinesi, yün için kullanılan 53 adet keten ipliği çarkı, 2 adet elde eğirme çıkırığı, 6 adet dingil (masura), 1 adet el tezgahı, 2 adet harman makinesi, 2 adet yuvarlak dikiş makinesi, 2 adet örme makinesi, 1 adet buğday değirmeni, 1 adet çırçır makinesi, 1 adet saban.¹⁹³ Halkın bunlara teveccühü ise satırlarına şöyle yansımıştı:

“Tınaz makineleri hayli pahalı ve çok zor bulunuyor. Öyle ki ağaç işiyle uğraşanlar özellikle harman zamanı neredeyse talep bile edemiyorlar. Bir tane bulmak için yirmi mil uzaktan bir adam gelmişti. Bulamayınca hayal kırıklığından ağlamıştı. Birisi de Muş yaylasına doğru 200 mil doğuya gitmişti. Çünkü rüzgar, bulundukları yerde çok yavaş esiyordu. Bu yüzden buğday sonbahar yağmurlarına kadar kalıyor, çoğu ziyan oluyordu. İyi bir harman makinesi bu memlekette müthiş bir şekilde aranıyor. Lakin Amerika’daki en iyi makinelerimizi buraya getiremedik. Buranın insanları samanı hayvanlara yedirmeye alışkınlar. Bu şekilde kırılınca hayvanların yemediğini söylüyorlar. 3.000 yıllık gelenekleri değiştirmek kolay değil. Ancak yine de Batı medeniyetinin gelişmiş metotlarına yol vermek zorundalar. İncil ve Hristiyan medeniyeti Ermeni milletinden sınırları kaldırdı. Onlar da yeni bir manevi hayata olduğu kadar, yeni bir fizik hayata da gözlerini açtılar. Bu topraklarda ilerlemeye, yeni girişimlere, yeni metotlara, yeni makinelere, faydalı olan her

¹⁹¹ **The Missionary Herald**, “Extracts from The Journal and Letter of Mr. Schneider”, April 1837, Vol. 33, s. 156.

¹⁹² Henry H. Jessup, “American Missions in the Turkish Empire”, **The Missionary Herald**, November 1894, Vol. 90, s. 482.

¹⁹³ Orson P. Allen, “Missions and Progress (6 January 1871)”, **The Missionary Herald**, May 1872, Vol. 68, s. 162.

şeye açıktan bir istek var. Şayet bu duygusuz ‘hasta adam’ sağlığa kavuşma alametleri gösteriyorsa, bunu başaran şey, ülkedeki ilerlemeler ve yönetimle ilgili reformlardır.”¹⁹⁴

Araştırmacı Robert Daniel’a göre, Osmanlı coğrafyasındaki Hristiyan toplulukların kültürel ve ekonomik gelişmeleri olmasaydı, Protestanlık çok az gelişirdi. Hatta bu konuyu misyonerler o kadar önemsediler ki, zirai aletleri, elbise dikmeyi, değişik zanaatları ve icatları yaymak için bilimsel konuları ve edebiyatı yerlilere öğretmeyi bir görev saydılar.¹⁹⁵ Halka açık bilimsel deneyler ve konferanslar düzenleyerek muhatap kitlelerini genişletmeyi hedeflediler. Örneğin, Msy. Dwight’ın evine gelen deney meraklıları arasında Protestanlar ya da kalbi ısınmaya başlayanlar dışında yeni simalar da vardı:

“Bu akşam kadın ve erkek yirmi Ermeni beni ziyaret etti. Bazısı Katolikti, bazıları bize fena halde düşmandı. Öğrendiğime göre dünya işlerine dalmış zihniyettedirler. Elektrik deneylerini, güneş sistemi modelini ve diğer araç gereçleri görmek için gelmişlerdi. Hepsini gösterdikten sonra onlara bir vaaz okudum. Sadece meraktan bana dikkat kesilseler de, daha önceden görmediğim bu kişilere hitap etme fırsatı bulmuştum.”¹⁹⁶

Bilimsel deney merkezli Protestanlık tebliği Msy. Hamlin’in seyir defterine tarihleriyle birlikte şöyle kaydedilmişti:

“**17 Mart 1844.** Komşularımızdan 17 kişi bu akşam uğradı. Rum, Ermeni, Katolik Ermeni ve Türkler olmak üzere dört farklı *milletten* ve dört farklı dindendi bu kişiler. Onlarla sohbet etmek için dört farklı dil konuşmak ihtiyacı hasıl oldu. Rumca, Ermenice, Fransızca ve Türkçe konuşuyorlardı. Onlara Colt’un bataryasını gösterdim. Basit bir deneyle bunun mümkün olduğunu onlara gösterinceye kadar oldukça kuşkuyla ilgilendiler. Ateşin bu kadar uzağa su vasıtasıyla geçmesi fikri onları adeta çarpmıştı ve bu yeniliğin detaylarıyla fazlaca ilgilendiler.”¹⁹⁷

28 Haziran 1844. Topkapı Sarayı taraflarından dört Türk genci, Ermeni arkadaşlarıyla fiziksel aletleri görmek için bize geldiler. Bir iki saat dostça sohbet ettik. Devlet hizmeti için bir eğitim sürecindeymişler. Nihayetinde paşalık makamına kadar yükselebileceklermiş. Sarayda ve bahçelerinde dolaşmak için beni davet ettiler.”¹⁹⁸

¹⁹⁴ Orson P. Allen, “Missions and Progress (6 January 1871)”, **The Missionary Herald**, May 1872, Vol. 68, s. 162.

¹⁹⁵ Robert Daniel, “American Influence in the Near East before 1861”, **American Quarterly**, Vol. 16, 1864, s. 83.

¹⁹⁶ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, July 1842, Vol. 38, s. 274.

¹⁹⁷ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Hamlin”, March 1844, Vol. 40, s. 79.

¹⁹⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Hamlin”, March 1844, Vol. 40, s. 81.

16 Kasım 1844. Galvanik elektrik cereyanı ile tedaviyi arzulayan komşu köyden bazı felçlilere, iki öğrencimle bu aygıtları gönderdim. İyi haberlerle geri döndüler.”¹⁹⁹

Kayserili yerli vaiz Baron Keropi’nin Salı akşamları verdiği bilimsel ve biyografik konferansları iyi bir dinleyici kitlesi takip ettiğinin²⁰⁰ bildirilmesi, 1865’lerde bile bu metodun kullanıldığını göstermesi bakımından anlamlıdır. İnsanların dikkatini çekmede ve onların hayranlığını celbetmede misyoner evlerinin tefriş tarzı önemliydi:

“Kuzey Türkiye’nin değişik yörelerinde misyonerlerin ikametgahları, fiziki ortamı iyileştirmede ve maddi mülkiyeti kışkırtmada son derece etkilidir. Bir misyonerin evi, çoğunlukla, yöredeki beyaz badanalı, penceresinde camı olan ilk evdir. Bacası, içeriye tütmeyen bir bacadır. Amerikan arabası (vaggon) en kaba yapılmış at arabalarından daha nitelikli, ilk tekerlekli araçtır. Elbette karısının dikiş makinesi de türünün ilk örneğidir. Zanaatları ve yetiştirdiği toprak mahsulleri, emekten tasarruf ettiren makinelerin reklamını yapmaktadır. Bu da insanların daha büyük ve daha az yakıt tüketen makinelere sahip olma isteğini tahrik etmektedir.”²⁰¹

Msy. Jewett Sivas’a ilk gidişinde “bıçak ve çatalla yemek yiyişim, yerde değil seyyar yatakta yatışım, çay ve soğuk su içmem, dahası sigara içmeyişim sürekli merak kaynağı oldu”²⁰² derken, zımnen, muhataplarını modern hayat unsurlarıyla daha ilk karşılaşmada etki altına aldığını vurgulamış oluyordu. “Üç yıl önce hiç bilinmeyen vagonlar yollarda işliyor, Rumeli’den mülteci taşıyor. Bu da yol yapımına öncülük ediyor. Colt marka tabancalar çarşının her yerinde satılıyor, her katırcının, yolcunun ve Çerkez eşkıyanın elinde bulunuyor. Patates de pazarlarda şimdi bir meta”²⁰³ diyen Msy. Tracy, diğer meslektaşısı Marden gibi, “Protestanlığı kabul etmenin, aynı zamanda teknolojiyle de tanışmak demek olduğunu” sıklıkla vurguluyordu:

“Şark insanını kendi haline bırakırsanız tamamen atalarının gelenekleriyle yetinir ve daha iyisini istemez. Batı medeniyetiyle bağlantı kurmaz. Ancak kalbi, İncil hakikatinin etkisiyle hayata ısınınca zihni uyanır ve saat, kitap, cam pencere ve değirmen taşı ister.

¹⁹⁹ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Hamlin”, July 1844, Vol. 40, s. 227. Hamlin, gelen misafirlerine bu ilginç deneyleri göstererek, teknolojiyi tebliğde kullanmayı, hep gündemde kalmayı sürdürüyordu. Kendisi de bunu dile getirmektedir: “Hafta içinde İznik, Adapazarı, Suriye, İskenderiye, Varna, Odessa, St. Petersburg, Merzifon, Eğin ve Muş’tan ziyaretçilerimiz oldu. Onlara bilimsel deneyler gösterdik. Kitaplarımızdan aldılar ve hakikatleri dinlediler. Bu deneyler ve kitaplar, saygın ailelerde sohbetlerin en baş konusu olacak ve hiç şüphesiz Ermeni zihninde genel bir uyanış gerçekleştirecektir.” Bkz. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Hamlin”, March 1844, Vol. 40, s. 81.

²⁰⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Giles (17 February 1865)”, June 1865, Vol. 61, s. 168.

²⁰¹ Edwin E. Bliss, “Indirect Results of Missionary Labor in Northern Turkey”, **The Missionary Herald**, September 1876, Vol. 72, s. 281.

²⁰² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Jewett (18 January 1855)”, May 1855, Vol. 51, s. 150.

²⁰³ Charles C. Tracy, “Turkey since the War”, **The Missionary Herald**, March 1879, Vol. 75, s. 90.

Aslında New York'tan Akdeniz'e gelmek üzere ayrılan her gemi dikiş makinesi, saat, marangoz aletleri ve Hristiyan medeniyetinin bazı değişik araç gereçlerini de getiriyor. Şarklının bizzat elinde tuttuğu Kitab-ı Mukaddes'in dışında hiçbir yerde bulunmayan bu gibi şeyler, yerlilerin taleplerini karşılamaktadır. Yolunuzu Arapların, Türklerin, develerin, eşeklerin ve köpeklerin kalabalıklaştırdığı gürültülü dar bir sokağa çevirdiğinizde, Amerikan dikiş makinesinin tıkırtısı ya da bir Amerikan orgunun tatlı nağmeleri kulaklarınızı dolduracaktır. Çok uzaktaki vatanınızdan, çok eski bir dostunuzun sesi sizi karşılamış gibi olacaksınız.”²⁰⁴

Misyonerlerin teknolojiyi, din eğitiminin hizmetinde kullanarak, perişan bir hayat süren Ermeni ve Rumların, bırakınız estetiği, insanca yaşamaya bile elverişli olmayan ev ortamlarını bu şekilde düzeltmeye uğraşmışlardır. Böylece, çalışmamızın ileri bölümlerinde de görüleceği üzere, yenilenen dinî görüşlerin, nasıl da kaliteli bir hayat tarzına sebep olduğu hem diğer Hristiyanlara hem de Müslümanlara gösterilmiş oluyordu.

3. PROTESTANLIK TELKİNLERİ KARŞISINDA TÜRKLER

American Board misyonerlik teşkilatının Osmanlı topraklarında faaliyete başlamasının ilk ve temel amacının, Yahudilere ve Müslümanlara Protestanlığı tebliğ etmek olduğu daha evvel dile getirilmişti. Ne var ki bu yolda ciddi engeller söz konusuydu. Msy. Jonas King Malta'ya geldiğinde, İngiliz misyonerler William Jowett'in ve Joseph Wolff'ün de bulunduğu bir toplantıya katıldı (1822). “Aralarında misyonerlik meselelerini görüştüler. Ele aldıkları bir konu da Müslümanlara vaaz etmenin, hayatlarını tehlikeye atıp atmayacağı ile ilgiliydi. Jowett şunu tavsiye etti: ‘Onların yanlışlarıyla açıktan açığa mücadele etmeden önce dillerini, geleneklerini ve halkın önyargılarını öğrenmeye hayli fazla bir zaman (5 yıl, belki daha fazla) ayıralım. Bu süreden sonra cesaretle ve şevkle açık açık Müslümanlıkla mücadele mutlak vazifemizdir.’”²⁰⁵ Toplantıda bulunan Msy. Pliny Fisk de şunları söyledi:

“İncil’de, ‘size bu şehirde eza ettikleri zaman ötekine kaçın’ [Matta, 10 / 23] denildiği gibi Müslümanlar bize eza ettiklerinde, onlara tebliği sürdürelim diye Tanrı’nın başka yollar açmasını beklemeliyiz. Hepimiz hayatta kalma ihtimallerimizi kaybedeceğiz yahut en azından bu memleketten sürgün edileceğiz. Belki misyon bile durdurulacak. Hristiyanlığı yeniden canlandıralım, Türklere bunun ne olduğunu gösterelim. Onlara dinleri hakkında sorular sorun, ama onları dinlerinden döndürme konusunu açık dille söylemeyin. Bu, Araplar arasında daha az tehlikeli olurdu, lakin Türkler arasında tedbirli olmak

²⁰⁴ Henry Marden, “Central Turkey”, *The Missionary Herald*, February 1880, Vol. 76, s. 49.

²⁰⁵ F.E.H.H. Jonas King: *Misionary to Syria*, New York: American Tract Society, 1879, s. 90.

zorundayız. Müslümanlara yanlış yolda olduklarını söylemek mecburiyetinde değiliz. Ancak onlara İncil'in nurunu göstereceğiz. Müslümanlar Henry Martyn'e *dilini keseceklerini söylediklerinde* Tanrı onu korumuştur. Birbirimizden ayrı hareket etmemeliyiz.”²⁰⁶

İlk misyonerlerden Eli Smith de 1833'de kaleme aldığı *İncil'in Yayılması Bağlamında Müslümanlığın Şu Anki Tutumu* başlıklı makalesinde “Müslümanları, dinleri konusunda tartışma yapmaya hoşgörölü hale getirmek bir şeydir, dinlerinden başka bir dine dönmeye hoşgörölü hale getirmek başka bir şeydir. Aciz Müslümanın ruhu, bir misyonerin İslam dini konusunda soru sormasına katlanamıyor. Zaten bir misyoner bir Müslümanı vaftiz etse karşısında kanunu bulur”²⁰⁷ dedikten sonra şunları ilave etmekteydi: “Türkiye'deki hiçbir Hristiyan, *sahte peygambere* kötü söz söylemeye cüret edemez. Misyonerler de [Hz] Muhammed'e kötü söz söylemeyi istemiyor; açıkça tartışarak onun *sahte bir peygamber* olduğunu ispatlamayı istiyorlar.”²⁰⁸ İngiliz misyoner Leider, *The Missionary Herald*'ta (1832) yayınlanan bir makalesinde Müslümanlar arasında Hristiyanlığı yaymanın bazı zorluklarından bahsediyordu:

- “1. İncil'i onlara açıktan tebliğ edemeyiz. Aksi takdirde ölüm cezası, en azından sürgün ve hapis yeriz.
2. Bağnaz ve batıl inançlı Müslümanlar ile din üzerine sohbet etmek neredeyse imkansızdır. O kişi sohbet ederse, dini hakkında bir tür suç işlemiş, kendi gerçeğini sorgulamış olur.
3. Lakin en büyük engel, birisi bir başkasının dinini değiştirmesi halinde, tebliğcinin mutlaka öldürölmesidir. Bu nedenle pek çok Müslüman, onu Hristiyanlığa davet için gelmiş olan bir misyonere, hayatına kasteden biri gözüyle bakmaktadır.
4. İslam'ın kendi bünyesinde de büyük engeller var. Söz gelimi, [Hz] Muhammed kendisini Kur'an'da çok iyi övmektedir.
5. Yerli Hristiyanların kendileri Müslümanların Hristiyanlaştırılmasının önünde bir engeldir. Onlara çok kötü örnek oluyorlar. Dolayısıyla bir Müslümana tebliğde bulunduğunuzda ‘beni, sizin Hristiyanlarınız kadar kötü biri mi yapmak istiyorsunuz? Şayet onlar gerçek Hristiyan değillerse bu fikri nasıl taşıyorlar? O halde önce onları değiştirin’ diyorlar. Bu cevapta hakikat payı çok büyük.”²⁰⁹

²⁰⁶ Aynı yer, 90.

²⁰⁷ Eli Smith, “Present Attitude of Mohammedanism, in Referenca to the Spread of the Gospel”, **American Quarterly Observer**, Boston 1833, C.1, No. 8, s. 103.

²⁰⁸ Aynı yer, s. 104. Burada geçen sahte peygamber ifadesi misyonerlere aittir ve onların düşüncelerini bilfiil kendi metinlerinden ortaya koymak adına aynen bırakılmıştır.

²⁰⁹ Mr. Leider, “Hinderances to the Reception of the Gospel among Mohammedans in Egypt”, **The Missionary Herald**, November 1832, Vol. 28, s. 371-372.

Bunun üzerine Amerikalı editör de şunları eklemişti: “Üçüncü başlıkta belirtilen Müslüman kanunu, ancak siyasi inkılaplarla ve diğer gelişmelerle hükümsüz kılınabilir.”²¹⁰ Leider’in en son şıkta bahsettiği, Doğu Hristiyanlarının dinlerini başkalarına yanlış tanıtmaları sonucu oluşan önyargı konusu, aslında, Amerikalı misyonerlerin gündeminde ilk sırayı alacaktı. Zira Rum ve Ermenilerin, Hristiyanlığı yanlış anlayarak ve yine onun aslına zıt bir şekilde uygulamalarını, yaşadıkları perişan hayat tarzını gören Müslümanlara, misyonerler nasıl tebliğde bulunacak, bu olumsuz yola onları nasıl davet edeceklerdi? Nitekim Msy. Henry Marden’in karşılaştığı ve kendisine Hristiyanlıktan ilk defa bahsedilen bir Müslüman öfkeyle şöyle bağırıyordu: “Sen benim bu kafir köpekler gibi mi olmamı istiyorsun?” Bunun üzerine Marden raporuna şu cümleleri ekledi: “Maalesef bu doğrudur. Çünkü onun gördüğü Hristiyanların yaşantısı böyleydi. Misyonerlerin vaaz ettiği ve anlattığı Hristiyan hayatından daha çok, gördüğüne ikna olmuştu.”²¹¹ Bu fikrin doğuşuna dair ilk örneklerden biri de Dwight’ın sık sık şahit olduğu manzaralardı:

“Türkler, sade/saf bir Hristiyan karakterini bir bütün olarak bugüne kadar hiç görmediler. Bu Cuma günü buradaki Katolikler için ulvi bir gün. Çünkü Paskalyadan önceki son Cuma. Şahit oldukları ayinlere gülmekte olan Türkleri gördüğümde şunu hissetmekten kendimi alamadım: Onlar haklılar ve böylesi bir dine önyargıyla yaklaşmak için makul bir zeminleri var. Hem de bu, bu ülkede İncil’in yegane temsil ediliş şekli. Onlar bizzat hayatın içinde sergilenen sade bir Hristiyanlığı, onun tüm gücünü ve basitliğini kuşanmış olarak görecekler midir? Bu türden bir temsil, ne zaman olursa olsun etkili olacaktır. Ne zaman ki Hristiyanlığı doğru örnekleyen kişiler Müslüman ülkelerde çoğalsın, işte o zaman biz de İncil’in, Müslümanların kalplerini Tanrı’ya kazandığını görmeyi ümit edebiliriz”²¹²

Ciddi gözlemlerine dayanarak bunları söyleyen Dwight, din eğitiminde rol alacak kişilerin temsil gücünün yüksek olması gerektiğini vurgulamış oluyordu. Msy. Temple, İzmir’deki bir camide şahit olduğu teravîh namazını uzun uzun tasvir ettikten sonra kendince,

²¹⁰ Yıllar sonra **The Missionary Herald**’ın eski sayılarını karıştıran Goodell bu yazıyı ve editörün söylediklerini yeniden okudu. Aradan geçen bunca zaman zarfında siyasi anlamda pek çok gelişme olmuş, en önemlisi de Tanzimat, Islahat Fermanları bahsedilen ölüm cezasını bertaraf etmişti. Bütün bu safhaları bizzat yaşayan Goodell mektubuna şunları yazdı: “Tanrı’ya şükür bu devrimler gerçekleşti ve o korkunç kanuna artık hükümsüz gözüyle bakılabilir. Müslümanın bir misyonere, hayatına kastedici gözüyle bakmasına yahut dinini değiştirirse öleceği hissine gerek kalmadı. Eskiden ölmesi lazımdı; şimdi yaşayacağı neredeyse kesin. Eskiden kanun ona karşıydı; şimdi bütün kanunlar onun lehinde. Eskiden şiddetli bir ölümden kaçabilirdi ama bu sadece bir ihtimaldi; şimdi ise hayatını kaybedebilir, ancak o da bir ihtimal.” **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (10 August 1859)”, October 1859, Vol. 55, s. 315.

²¹¹ Henry Marden, “Central Turkey”, **The Missionary Herald**, February 1880, Vol. 76, s. 46.

²¹² **The Missionary Herald**, “Extracts from a Letter of Mr. Dwight (İzmir, 9 April 1830)”, August 1830, Vol. 26, s. 250.

onlardaki temsil gücünün kuvvetine dikkat çekerken, bir başka açıdan da Türklerin aslında “sade Hristiyanlığa” ne kadar yakın olduğunu belirtmişti:

“Buradaki sessizlik, kendisini ibadete adanmış kalabalık ve ortalıkta ibadet edilen hiçbir resim ve tasvirin olmayışı lisanı halleriyle şunları söylüyor: Zavallı, aldatılmış, kendilerini *sahte peygamberin* ateşli takipçileri olarak gören Türkleri, kerameti kendinden menkul Hristiyan komşularıyla kıyaslırsak görürüz ki, Türkler, Tanrının Krallığı’ndan çok da uzak değillerdir. Doğudaki Hristiyan kiliselerinin manzarası ise gürültü patırtı ve düzensizlikle dolu. Orada tasvirlerle, amblemlere, hurafe ve putperestliğe yardımcı olan herşeye istavroz çıkarılıyor.”²¹³

Temple hemen ardından, Türkleri Protestanlaştırmadan evvel yol üzerindeki en büyük engelin kaldırılması gerektiğine kanaat getirdi. Ona göre “Müslümanlık, Hristiyanlığın sülbünden gelmekteydi ve onun bozulmuş bir haliydi. Şayet buradaki kiliselerde uzun süredir yurdundan kovulmuş bulunan *hakiki takva* anlayışı eski haline döndürülür; İncil’in saflığı ve sadeliği geri getirilirse, Müslümanların Hristiyan imanına dönüş yapmalarının en büyük engellerinden biri yoldan kaldırılacaktı. Çürümüş, hurafelere batmış kiliseye şu yüksek sesle söylenmeliydi: ‘Toprak yığın, toprak yığın, yol hazırlayın, kavmimin yolundan takozu kaldırın. [İşaya, 57/14]’”²¹⁴

Bu takozun ciddi bir engel olduğu, mutlaka kaldırılması gerektiği, ancak ve ancak bu sayede Müslümanların İsa’nın yoluna dönecekleri, aksi takdirde bunca emeğin ve masrafın heba olacağı gerçeği nihayet ABCFM tarafından da kabul edilmişti. Msy. Hamlin’e verilen talimatlar metninde bu kabul açıkça ortaya konmuştu:

“Şark kiliselerine yönelik misyonlarımızın ilgi duyduğu konu, ilk önce, İncil ruhunun ve bilgisinin onlar arasında yeniden canlanmasıdır. İkinci olarak, bu vesileyle Müslümanlara tesir etmektir. Aynı zamanda bu, Müslümanlara doğrudan misyonlar kurma fikrini engel olacak değildir. Zaten şu an Türkler için çalışan ve İstanbul’da ikamet eden bir misyonere sahibiz. Fakat yerli Hristiyan kiliseleri oldukları gibi kaldıkları takdirde Müslüman zihniyeti üzerine daha fazla etkide bulunmayı düşünmek uzak bir ihtimaldir. Müslümanlar yerli Hristiyanlara, Hristiyanlığın ne olduğunu örnekleyen kişiler olarak bakmaktadırlar. Onlar, Şark Hristiyanlarının kendilerinden daha iyi durumda olmadıklarını gözleriyle görüyorlar. Hatta onların daha kötü olduklarını düşünüyorlar. Bu düşünce, genellikle Türkiye’de ikamet eden Avrupalılar tarafından da doğrulanıyor. Malum ve şüphe götürmez olan bu netice karşısında Müslümanlar, Kur’an’ın, Kitab-ı Mukaddes’ten; kendi

²¹³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Temple (20 January 1835)”, June 1835, Vol. 31, s. 220.

²¹⁴ Aynı rapor, s. 222.

dinlerinin Protestanlıktan daha mükemmel olduğunu emin bir şekilde iddia etmektedirler.”²¹⁵

Gerçekten de tarih sayfalarına bakıldığında Türklerin Hristiyanlığa geçmedikleri görülüyordu. Bunun nedeni Doğu Hristiyanlarının onlarda bıraktığı olumsuz izlenimlerdi:

“Tarihleri boyunca Türkler, Protestan Hristiyanlığı baş gösterinceye kadar, kendilerine endişe veren hiçbir inançla karşılaşmadılar. Dört asırdır elimizde hiçbir delil yoktur ki, tek bir Türk, gönüllü olarak Hristiyanlığı kabul etmiş olsun. Halbuki büyük Hristiyan kalabalıkları ya güç kullanılarak ya da zulüm yoluyla Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Buna mukabil geçen yirmi yılda Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçişler nadiren [de olsa] vuku buldu. Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçenler devlete rapor edildi. Bu da Devlet yetkililerinin Protestanlığa karşı son birkaç yıldır ortaya koydukları kararlı tavrın sebebidir.”²¹⁶

Yıllar sonra kaleme alınan bir değerlendirme yazısında, öncelikle Hristiyan vizyonunu yenileme projesinin başarısını gözler önüne seriyordu:

“Otuz beş yıl önce Türkiye’ye giden Amerikan misyonerlerinin *esas amacı* İncil’i Türklere tebliğ etmektir. Bir Türke göre bir Hristiyan bir *gavurdu*; yani bir kafir, bir köpektir. Bu bakımdan Şark kiliselerinin ifsat olmuş Hristiyanlığı, Türkler arasında İncil’in ilerlemesindeki en büyük engeldir. Bu yüzden ilk başta görüldü ki, Türklerin Hristiyanlığa döndürülmesinde en doğrudan ve en munasip yol, Osmanlı Hristiyanlarının ıslahıyla uğraşmaktır ve *sade Hristiyanlığın* yaşayan bir örneğini sunmaktır. Zaman bu kanaatin doğruluğunu gösterdi. Zira gerçekleşen bu reformasyona, İmparatorluk sathındaki Türklerin dikkati çekildi. Misyonerler ve yerli Protestanlarla görüşmeler vasıtasıyla birçok Türk, *sade Hristiyanlık* hakkında doğru fikirler edindiler. Protestanlarla öteki Hristiyanları birbirinden temyiz etmeyi öğrendiler. Aralarından pek çoğu Türkçe Kitab-ı Mukaddes satın aldı ve okudu.”²¹⁷

Müslümanların gözü önündeki *kötü, gerçek İsa’nın dinini temsil etmeyen, hurafelere batmış* bir Hristiyanlık fotoğrafının silinmesi projesi, Müslümanların Evangelize edilmesi projesini yaklaşık yarım asır ertelemiştir. Bu süre zarfında misyonerlerin tek amaçları, Müslümanlara *gerçek Hristiyanlığın* ne olduğunu göstermekten ibaret kalmıştı. Bir başka

²¹⁵ **The Missionary Herald**, “Objects of the Mission to the Oriental Churches, and the Means of Prosecuting them”, January 1839, Vol. 35, s. 40.

²¹⁶ Joseph K. Greene, “Missionary Periodicals at Constantinople”, October 1874, Vol. 70, s. 301. Bu konudaki başka yazılar için bkz. **The Missionary Herald**, “İslam”, July 1881, Vol. 77, s. 290; **The Missionary Herald**, “The Strategic Import of Missions in the Levant”, June 1894, Vol. 90, s. 235.

²¹⁷ Joseph K. Greene, “American Mission in Turkey”, **The Missionary Herald**, March 1868, Vol. 64, s. 76.

deyişle Ermeni ve Rumlar, kendilerine yönelik tebliğ ve eğitim öğretim çalışmalarını, bir anlamda Müslümanların Protestanlaştırılması projesine borçluydu. Bu durumun tahlilini, bir misyoner yazısında açıkça görebiliriz:

“1852 yılının sonunda ülke çapında toplam on dört kilise kuruldu. Halbuki yirmi sene evvel imparatorluk sathında tek bir Protestan yoktu. Herhangi bir yörenin Protestan cemaati, devlet ve ülkedeki Müslümanlar tarafından tanınmıyordu. Protestanlık mezhebi tanındıktan ve bir devlet beratıyla *sivil haklarını* elde ettikten sonra padişahın çobana kadar Osmanlıdaki Müslüman nüfus, Hristiyanlığın en sade şeklini görmeye, gerçek Hristiyanlığın tesirlerine şahit olmaya başladı. Yeni Hristiyanlar sakin, Tanrı’dan korkan, dürüst, vicdan sahibi kişilerdi. Bu farklılığı açıkça herkes itiraf ediyordu. Böylece İncil de şerefleniyordu. Protestan tebeası arasında eğitim de tüm hızıyla devam ediyordu. Herkes bu eğitimin, ülkedeki hiçbir eğitime benzemediğine inanıyordu. Doğunun tamamında zihnî ve ahlakî bakımdan çok fazla ihmal edilmiş olan kadın cinsi de özgürlüğüne kavuşuyor ve eğitiliyordu. Genç erkekler sadece *İncil elçiliği* için değil, aynı zamanda insan bilimi ve endüstrisinin yüksek elemanları olarak yararlılık gösterebilirler diye yetiştiriliyorlardı. Bab-ı Âli’nin Protestan tebealarına fayda için işletilen basımevi, eğitim bölümü için genel okul kitaplarından, doğal bilimlere, matematiğe, ahlak felsefesine, tarihe ve diğer branşlara kadar yayın yapıyordu. Dinî alanda basit bir risaleden, hacimli kilise tarihi eserlerine ve hatta Kitab-ı Mukaddes şerhine kadar pek çok kitap bu matbaalarda basılmıştı.”²¹⁸

Hristiyanlığı gerçek yüzüyle tanıtmaya hedefi o kadar önemli görülüyordu ki, yerli Protestanlar bunun için yaşadıkları yerleri terk edip Müslüman köylerine göç ediyorlardı. Bunun bir örneği İzmir’de yaşanmıştı. Protestan Rumlardan biri, “bir Türk köyünde yaşamaya gitti. Amacı, pek çok yerdeki Müslüman zihninde, sade Hristiyanlığın izlenimini tasvir etmektir. Mesleği çobanlıktır. Rum çobanları istihdam eden nüfuzlu bir Türkün çobanlığını yapacaktı. Diğer Rum çobanlar, bu kişiyle ilişki kurmaktan hoşlanmadılar. Kovsun diye onu Türkle şikayet ettiler. Türk de, ‘şayet Protestan olmazsanız asıl sizi kovacağım’ dedi. Köydeki öteki Türkler, Protestanlığı daha iyi anlamak için pek çok soru soruyorlardı.”²¹⁹ Ancak bu çalışmaların rahat bir nefes almasında Tanzimat Fermanı’nın ciddi bir etkisi söz konusuydu. Onun sayesinde Hristiyanlık toplum nezdinde bir paye kazandığından dolayı, Hristiyanlar da kendilerine çeki düzen vermişlerdi:

²¹⁸ **The Missionary Herald**, “The British Ambassador and the American Missionaries”, September 1852, Vol. 48, s. 268.

²¹⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Ladd (İzmir, 14 September 1855)”, December 1855, Vol. 51, s. 366.

“Her ne kadar misyonerlerin gözünde Tanzimat-ı Hayriye’nin sağladığı haklar gayrı müslimlerin bütün meselelerini halletmemiş olsa da, onun sayesinde Bab-ı Âli’nin Hristiyan ve Yahudi tebealarının vaziyeti geniş ölçüde düzeldi. Reaya arasındaki kıyafetler, bina tarzları gibi zahiri değişimler ve tavırlarındaki olumlu farklılıklar bu düzelmenin çok önemli ve derin göstergeleriydi. O kadar ki, İstanbul’daki ve eyaletlerdeki idareciler, bu değişimlerin eskiden hissedilmeyen baskısı altındaydılar.”²²⁰

Bu düşüncelerle kilise merkezli tebliğden ziyade, okul merkezli tebliğ ve eğitime daha fazla önem verdiler. Zira okul, yukarıda bahsedilen zahiri değişikliklerin gerçekleştirilmesine imkan veren merkezlerdi. Henüz 1830’lu yıllardayken bile bunu farketmekte gecikmemişti. Msy. Adger şunları yazmıştı: “On veya yirmi yıl sonra Yunanistan ve Anadolu’da bu okulların bereketli sonuçları görülecektir. Bırakın da Rumlar şimdiki ilerledikleri yola devam etsinler; bırakın da Türkler, çocuklarını eğitmeyi ihmal etsinler. Yirmi yıl içerisinde Türkler ve Rumların konumları birbiriyle yer değiştirecektir.”²²¹ Bundan dolayı kendilerini ziyarete gelen Müslümanların, eski olumsuz izlenimlerinin silinmesi noktasında hayli önem taşıyordu:

“8 Mart 1841. Dün Türkçe ayinde otuz kişi vardı. Bunlar arasında iki de Müslüman bulunuyordu. Birisi, şu an sürgüne gönderilmiş olan M. Paşa’nın oğluydu. Gelmek için izin istedi ve bir arkadaşıyla geldi. Onu motive eden şey, nasıl ibadet ettiğimizi görme merakından öte bir şey değildi. Fakat öyle bile olsa, ümit ediyoruz ki en azından Hristiyanlıkla alakalı, uzun süre önceden beri Müslümanların gözündeki yanlışlıklardan başka yararlı izlenimler edinir.”²²²

Bu olumlu izlenimler çok geçmeden meyvelerini vermeye başladı. American Board merkezinin *Müslümanlarla birebir münakaşa etmek yerine onların zihinlerinde değişim ve hayranlık meydana getirme* metodu işe yaramıştı:

“Yanan kilisenin yerine yenisi yapılıyor. Bursa pastörünün anlattığına göre iki Türk, camiye iki mil mesafedeki kilise inşaatının yanından geçiyormuş. Biri diğerine, ‘nasıl oluyor da bu Hristiyanların camiye bu kadar yakın yere kilise yapmalarına izin veriliyor?’ demiş. Öteki, ‘bunun bir zararı yok ki. Onlar Protestan. Bizim ki de cami, onlarınki de’ demiş. Kastettiği şu: Burası bir puthane değil, ibadet için sade yapılmış bir yer, tıpkı camiler gibi. Gerçekten de bir Türkün diğeriyle böyle konuşması, zamanın geldiğinin işaretlerini veriyor.”²²³

²²⁰ **The Missionary Herald**, “The British Ambassador and the American Missionaries”, September 1852, Vol. 48, s. 269.

²²¹ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Adger”, May 1836, Vol. 32, s. 167.

²²² **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Schneider”, October 1841, Vol. 37, s. 424.

²²³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Riggs (20 September 1854)”, December 1854, Vol. 50, s. 375.

Müslümanların Protestan mezhebinden ve muhtevasından haberdar olmalarında, Ermeni ve Rum kiliseleri ruhban sınıfının ve ileri gelenlerinin, Türk işverenlere yahut idarecilere, bu yeni mezhebin mensuplarını şikayet etmeleri de atlanmaması gereken bir husustur. Nitekim Ermenilerden sözü geçen bir zat, iş yaptığı bir Türke, yerli Protestanlardan birini azarlamasını istemişti. Sebebi, o kişinin Protestanlığı kabul ederek yoldan çıkmasıydı. Türk de bunun üzerine onu azarlamak için konuşmayı denedi. Protestan genç sakince fakat kararlı bir şekilde şu karşılığı verdi: “Siz bana Ermeni Kilisesi’nde kalmamı söyleyerek ne tavsiye ettiğinizi biliyor musunuz? Orada mum yakmamı, azizlerin tasvirleri önünde istavroz çıkarmamı, Bakire Meryem’e dua etmemi, beni affetmesi için papaza günahlarımı itiraf etmeyi, kız kardeşimi veya annemi günah itirafı için kiliseye göndermemi istiyorsunuz” cevabını vermiş. Türk “bunlar yapılmaz, bunları tavsiye etmeyi düşünmemiştim” diyerek geri adım attı. Artık bu ikisi görüşüp konuşmaya başladılar. Hatta Türk, çarşıda herkesin ortasında o gençle birlikte oturup kahve içmeyi istemekte tereddüt göstermemeye başladı.²²⁴ Msy. Farnsworth, Türk kadınlarının vaazlara ilgisinden memnundu:

“Bu hafta, İsa’nın müjdesine ilgi gösteren Türk kadınlarını görünce sevindik. Msy.bn. Farnsworth, çok sayıda Müslüman ailenin yaşadığı mıntıkada bir dua toplantısı gerçekleştirdi. Bazı kadınlar bütün uygulamalar boyunca orada kaldılar ve hürmetle ayrıldılar. Açıkçası çok derinden etkilenmişlerdi. Kısa tefsirlerle Matta 27. bölüm okundu. Muhtemelen bu kadınlar, Kurtarıcımız İsa’nın mahkeme edilişini, infazını ve gömülmesini ilk defa duyuyorlardı. Geleneksel olarak Amin diyerek kalpten tasdik ettiler. Şimdilik Türkler arasında her hangi bir hareket beklemiyoruz. Yol hâlâ hazırlanıyor. İslam’ın takipçileri için kurtuluş günü zannettiğimizden daha yakın olabilir.”²²⁵

Türklerin Protestanlaştırılması meselesi, İngiltere’deki *Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti*’nin de en önemli gündem maddesiydi. 1855’te yapılan yıllık toplantısında konuşan başkan, bu hareketin Türkler açısından çok mühim olduğunu, yerli Osmanlı halkı arasında geçen iki yıl içerisinde çarpıcı bir değişim vuku bulduğunu belirtti. Ona göre beş yıl öncesinde Hıristiyan olmuş bir Türk bilinmezken şimdi çok sayıda ihtida etmiş Türk vardı. İş burada da kalmıyordu, ilan edilen hakikati dinlemeye ve Kutsal Metinleri almaya meraklı, çokça ve artan sayıda Türk mevcuttu. Şayet Fransa ve İngiltere hükümetleri, *Hıristiyanlığı kabul eden bir Türkün ölüm cezasına çarptırılmasının kanunen kaldırılması* konusunda var güçleriyle nüfuzlarını Osmanlı Sultanı üzerinde kullanmayı sürdürebilirlerse, Osmanlı halkı

²²⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Ladd (6 November 1855), February 1856, Vol. 52, s. 46.

²²⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Farnsworth (11 May 1855)”, August 1855, Vol. 51, s. 236.

arasında çok dikkate değer bir değişiklik yaşanacaktı.²²⁶ Nitekim bu çağrının hemen akabinde yayınlanan Islahat Fermanı misyonerlerin daha rahat nefes almalarını sağladı:

“Dinî özgürlüklerin (religious freedom) hepsinde ilerleme kaydedildi. Vicdani haklar (rights of conscience) gittikçe daha fazla tanınıyor. Osmanlı tebeaları arasında dinî düşünce ve ibadetlere evrensel bir hoşgörü (universal toleration) sağlayan son Hatt-ı Şerif, ziyadesiyle hayırlı bir hadisedir. Bu önemli belgenin şartlarını ortaya koymaya muhalefet ne olursa olsun çoğusu hayata geçirildi. Bu, doğru yönde önemli bir adımdır. Özgürlük dostları (friends of freedom) ve paralelinde hoşgörüsüzlük kurbanları şimdi bu belge üzerinde ciddiyetle duruyorlar. Tüm toplumsal katmanların zihinleri uyanmış vaziyette. Dikkatleri dinî hakikate yönlendirildi. Tanrı Kelamı İncil’i dinlemeye hazırlar. Hatta pek çok yerdeki Rumlar ilahi vahyi kabul ediyorlar. *Sahte peygamberin* takipçileri de ümitsiz bir sınıf değil. *Uzun süreden beri Mesih’in dizi dibinde oturmaya başladılar.*”²²⁷

ABCFM genel sekreteri Rufus Anderson “bu fermanla biz misyonerlere, Müslümanları Hristiyan yapma kapısı açılıyordu. Protestanların lehine oldu diye bundan memnun kalmayan Ermeni ve Rumların sayısı hiç de az değildi. Fakat bu durum Müslümanların ferasetinden kaçmadı”²²⁸ sözleriyle Islahat Fermanı’nın işlerini kolaylaştırdığını açıkça ifade etmiş oluyordu. Artık bundan sonra Türklerin Türkçe İncil’lerle ilgilenmeye başladıkları, misyoner toplantılarına katıldıkları görülmüyordu. Misyonerler onlara rahatça, birebir tebliğde bulunabiliyorlardı. Söz gelimi bir gün Türklerden biri yerli bir Protestana *Kur’an hakkında ne düşündüğünü* sordu. O da dobra dobra *Kur’an’ın düzmece bir kitap olduğunu* söyledi. Üstelik bu sözleri asil görünümlü, uzun, beyaz sarıklı ve ak sakallı bir Türk’e söylemişti. Bunun üzerine bahsedilen Türk, misyonerlerin deposuna giderek, İngiliz papazların İstanbul’da sattıklarından bir Ahit istedi ve mutlaka okuyacağını söyleyerek ayrıldı.²²⁹ Bir başka gün de alim bir zat konuşmak üzere misyonerlerin yanına geldi. Elindeki İncil’i açtı ve Matta, I. bölümden, *Hz. Meryem’in gebelik süreci ve doğumuyla ilgili bölümü* okudu. Bunları doğru kabul ediyordu. Fakat Hz. Meryem’in daha sonradan evlenmesine inanamıyordu. Konunun buradan silindiğini düşünüyordu. Bu kişi bu konuyu konuşmak üzere defalarca gelip gitti.²³⁰ Üstelik Türkler, onlara göre, Türkçe İncil satın almaya ve satış yapanlara ses çıkarmamaya başladılar:

²²⁶ **The Missionary Herald**, “Turkish Missions Aid Society”, June 1855, Vol. 51, s. 183.

²²⁷ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Reports”, September 1856, Vol. 52, s. 258.

²²⁸ Anderson, c.2, s. 18.

²²⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (19 October 1855)”, January 1856, Vol. 52, s. 15.

²³⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (19 October 1855)”, January 1856, Vol. 52, s. 15. Bu ve benzeri pek çok görüşme, tartışma ve Müslümanların misyonerlerin ayinlerine ve toplantılarına katılma hadisesi yaşandı. Bu örnekler için bkz. **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Walker (15 August

“İncil satışı açısından İstanbul’daki Türklere geniş bir kapı açılıyor. Birkaç ay evvel Türklerle ilgili sıra dışı bir olayla ilgilenmiştim. Bu kişiler kitap depomuza Türkçe İncil satın almak için başvurdular. Herkesin gelip geçtiği Galata köprüsünde Türkçe İncil satmak için bir adam istihdam edilmişti. Adamın başarısı beklenenin çok üzerindeydi. Görünürde Türkçe kitaptan başkasını bulundurmuyordu. Gelip geçen Müslümanlara da ‘Kutsal Kitap, alın!’ diye bağıyordu. Onlar da geriye dönüp kitaba saygıyla bakıyorlardı. Diğer bir kitap satıcısıyla da cesaretlendim. Türkçe karakterde yazılmış Türkçe Ahitleri yanında taşıyordu. Diğer kitaplara nazaran daha fazla satmıştı. Dahası, bir Müslüman geldi ve şehrin büyük pazarında Türkçe İncil’ler için bir tezgah açma izni istedi. Açtı ama pek başarılı olmadı.”²³¹

Raporlara göre Sivas’ta Müslümanlardan 30 genç misyonerlere uğruyor, orada İncil okuyorlardı. Ermeni Protestan Kilisesi’nde büyükçe bir İncil Türkler okusun diye bulunduruluyordu. İznik’te bir kitap satıcısı bu yıl boyunca 58 Türk köyünü ziyaret etmişti. Bir diğeri de 100’den fazla Türk köyünde tebliğde bulunmuştu. Hükümetin tavrı hâlâ dostça değildi; fakat iki yıl önceki düşmanlığı da yoktu.²³² Ancak misyonerler bu kadar ümitvar olmalarına rağmen Müslümanları Protestanlaştırma projesinden istedikleri neticeyi elde edemediler. Yüzyılın sonuna kadar resmen din değiştiren Müslüman sayısı 30’u geçmedi.²³³ Bunda devletin aldığı caydırıcı, kanuni tedbirlerin de payı büyüktü.²³⁴

1856)”, November 1856, Vol. 52, s. 333; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Ball (16 November 1855)”, February 1856, Vol. 52, s. 47; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (27 December 1856)”, April 1857, Vol. 53, s. 121; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Jewett (20 February 1857)”, June 1857, Vol. 53, s. 193; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1857) “Increasing Demands of the Field”, Boston 1857, s. 67; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Beebee (9 October 1857)”, February 1858, Vol. 54, s. 49; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bliss (20 May 1858)”, August 1858, Vol. 54, s. 248; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bliss (20 May 1858)”, August 1858, Vol. 54, s. 248; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wheeler (13 November 1858)”, March 1859, Vol. 55, s. 84; **The Missionary Herald**, “Annual Meeting, General Letter”, September 1859, Vol. 55, s. 267; **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Pratt (10 September 1859)”, December 1859, Vol. 55, s. 368; **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Pratt (16 November 1859)”, May 1860, Vol. 56, s. 152; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Parsons (12 July 1856)”, October 1856, Vol. 52, s. 297.

²³¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (19 October 1855)”, January 1856, Vol. 52, s. 15. Türklerin İncil’le ilgilenmeleri konusunda diğer örnekler için bkz. **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Everett (25 January 1856)”, May 1856, Vol. 52, s. 136; **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1857, Vol. 53, s. 283; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Peabody (10 May 1858)”, August 1858, Vol. 54, s. 248; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Morse (23 April 1858)”, August 1858, Vol. 54, s. 252. **The Missionary Herald**, “Organized Christian Work at an Out-station, Annual Report”, August 1877, Vol. 73, s. 247; **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1858, Vol. 54, s. 277; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Pollard (Arapkir, 20 August 1858)”, December 1858, Vol. 54, s. 375 ve 377; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (18 August 1858)”, November 1858, Vol. 54, s. 351.

²³² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1867) “The Mohammedans”, Boston 1867, s. 63.

²³³ Raporlara yansıdığı ölçüde Protestan olduğunu açıklayanların isimleri ve tanassur tarihleri şu şeklide tesbit edilmektedir: Selim Ağa (yeni adıyla Mr. Williams (1852); Edirne’li bir kişi (1853); Filibe’li iki Müslüman (1856); Kayseri’li Ahmet Ağa (1856); Antep’li bir Müslüman Kürt (1857 öncesi); Ankara’lı

Hasan (1858); Diyarbakır'lı bir kişi (1859); Said Efendi (1859); İmam Abdi Efendi (1860); Hamdi Efendi (1860); Ömer Efendi (1861); İstanbul'lu 6 Kişi (1864); Mardin'li Farho (1864); Mardin'li Tamo (1864); Bir Türk Memur ve Karısı (1865); Maraş'lı Mustafa (1874); Haçin'li Vele (1874); Erzurum'lu bir kişi (1879); Erzurum'lu Molla Şükrü Efendi (1882); Feyzîzade Mehmed Efendi ve 15 Talebesi (1884); Erzurum'lu Hüseyin (1885); Maraş'lı bir kişi (?); Bitlis'li Murad (1883). Bu kişilerin din değiştirmeleri ile ilgili birden fazla kayıt bulunmaktadır. Ancak hepsiyle ilgili birer kaynak vermekle yetiniyoruz. Sırasıyla bkz. **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Hamlin (24 September 1859)", January 1860, Vol. 56, s. 15; Joseph K. Greene, "Adrianople [Edirne]", **The Missionary Herald**, May 1887, Vol. 83, s. 178; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Leonard (27 November 1858)", April 1859, Vol. 55, s. 115; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Leonard (27 November 1858)", April 1859, Vol. 55, s. 115; **The Missionary Herald**, "Letter from Dr. Jewett (16 December 1857)", April 1858, Vol. 54, s. 110; **The Missionary Herald**, "Persecution at Angora", [Ankara'daki yerli yardımcı Abgar'ın 11 March 1862 tarihli mektubu], May 1862, Vol. 58, s. 163-164; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1865) "Eastern Turkey", Boston 1865, s. 84; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Morse (27 April 1859)", August 1859, Vol. 55, s. 239-240; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Herrick (7 September 1864)", December 1864, Vol. 60, s. 377; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Schauffler (2 January 1861)", March 1861, Vol. 57, s. 76; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Schauffler (2 January 1861)", March 1861, Vol. 57, s. 76; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Herrick (7 September 1864)", December 1864, Vol. 60, s. 377; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Williams (15 March 1865)", July 1865, Vol. 61, s. 207; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. H. A. Schauffler (5 April 1865)", Vol. 62, s. 207; Henry Marden, "Mustapha, the Converted Muslim", **The Missionary Herald**, May 1880, Vol. 76, s. 182; Henry T. Perry, "A Kurdish Mohammedan Convert (25 August 1874)", **The Missionary Herald**, December 1874, Vol. 70, s. 390; Robert Chambers, "A Protestant Turk", August 1881, Vol. 77, s. 318; **The Missionary Herald**, "Erzroom and Out-stations", June 1882, Vol. 78, s. 231; **The Missionary Herald**, "Converts from Islam", April 1885, Vol. 81, s. 155; **The Missionary Herald**, "Memorandum on Religious Liberty in Turkey", February 1886, Vol. 82, s. 48; ^{Henry Marden}, "A Muslim Convert", **The Missionary Herald**, December 1881, Vol. 77, s. 504; ^{George Knapp}, "Some Out-Stations of Bitlis", **The Missionary Herald**, March 1883, Vol. 79, s. 104.

²³⁴ Herman N. Barnum, "Missions in Turkey", **The Missionary Herald**, October 1893, Vol. 89, s. 736. **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Schauffler (2 January 1861)", March 1861, Vol. 57, s. 75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURUMSAL DİN EĞİTİMİ: MİSYONERLERİN AÇTIĞI EĞİTİM KURUMLARI

1. YERLEŞME DÖNEMİNDE AÇILAN BASİT MÜFREDATLI OKULLAR

Misyonerlerin yerleşme dönemi diye adlandırabileceğimiz 1820-1840 yılları arasında kurumsal din eğitiminin ilk adımları hiç şüphesiz kendi evlerinin bir odasında veya bir binanın tek katında atılmıştı. Özellikle kızlar için misyoner eşleri İncil, ilahi söyleme, dikiş, nakış gibi basit derslerden oluşan ev okulları (home schools) açtılar. Örneğin Msy. Dwight'ın karısı Büyükdere'deki evinde açtığı bir anaokulunda, civarda yaşayan İngiliz ailelerin çocuklarının eğitti.¹ Msy. Goodell'in eşi de kendi evinde bir kız okulu açmış, burada kızlara çeşitli dersler vermişti. Bu okulun 1836'da faaliyetine bir yıl ara verdiği bildiriliyordu.² Raporlara yansdığı kadarıyla diğer basit müfredatlı okullar şunlardı:

Pera Rum Kızlar Okulu: Pera'da açılan bu okula Nisan 1834'te 50 kız öğrenci devam ediyordu. Bu, İstanbul ve civarında bilinen tek kız okuluydu.³ Ancak Msy. Dwight'ın, 1836'da "başkentte henüz bir kız okulu açılmış değildi"⁴ dediğine bakılırsa Pera okulunun çok uzun ömürlü olmadığı düşünülebilir.

İzmir Rum Kız Okulları: 1830 yılında açılan birinci okulun idareciliğine yerli Rumlardan Antonio Daleggi getirildi. Açıldığında Annetta, Evangelitza ve Charitza adlı üç kız gelmişti.⁵ İngiliz Msy. Jetter burayı ziyaret ettiğinde (18 Mayıs 1831), burada yaklaşık 120 öğrencinin okuduğunu, onlara okuma, yazma ve aritmetik öğretildiğini birkaç sınıfın Dört İncilleri okuduğunu, geri kalanların ise Kateşizm öğrendiklerini kaydetmişti. Jetter

¹ **The Missionary Herald**, "Extracts from a Letter of Mr. Dwight (17 July 1834)", February 1835, Vol. 31, s. 54. Bir önceki bölümde kullanılan ev okulları ifadesi, daha ziyade yetişkin kadınlara yönelik ve değişik evlerde gerçekleşiyordu. Burada ise ev tekti ve yeni Protestan gençlere eş olması düşünülen genç kızlara eğitim veriliyordu.

² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell", April 1836, Vol. 32, s. 133.

³ **The Missionary Herald**, "Annual Report: Greeks", January 1835, Vol. 31, s. 7.

⁴ Harrison G. O. Dwight, **Christianity Revived in the East**, New York 1850, s. 46.

⁵ Josiah Brewer, John W. Barber, **Patmos and the Seven Churches of Asia**, Connecticut: Bradley and Peck Press, 1851, s. 147-149. Antonio Daleggi, meşhur İngiliz misyoner Mr. Hartley'den ruhsat alan bir Rumdu. Hayatını İstanbul'da geçirmişti. Ancak İzmir'de de bulundu. onun bildirdiğine göre öğrencilerden Annetta 10 yaşlarında, Sakız Adası'ndan gelip İzmir'e yerleşmiş fakir bir ailenin kızıydı. Üstü başı yırtık pırtık olan bu kızı misyonerler onu, Amerika'dan getirdikleri bağış elbiseleriyle donattılar. Diğerlerine de bu türden yardımlar yapıldı. **Aynı yer**, s. 148.

ayrıca Brewer'in açtığı ikinci bir okulu daha gezdi. 60 kadar kız öğrenci, yörenin seçkin ailelerine mensuptu. Eğitimleri için ayda 3-4 kuruş ödüyorlardı.⁶

İzmir Rum Kız Okulu: Msy. Temple'ın karısı Rachel Temple'ın idaresindeki bu yatılı okulun mevcudu 1841 yılında 60'ı aşmıştı. Devamlı öğrenci sayısı ortalama 50 idi. Msy.bn. Rachel her gün üç beş saatini burada geçiriyordu. Öğrencilerden, hafta içi gerçekleştirilen dinî icraların yanında Pazar Okulu'na katılmaları da isteniyordu. Her gün İncil'den ayetler öğretiliyor, Pazar günleri de tüm haftada öğrendikleri gözden geçiriliyordu. Yatılı talebelerden ikisi Msy.bn. Riggs'in gözetiminde hem İngilizce hem de Rumca öğreniyorlardı. Öğrenciler arasında Rodos yakınlarındaki Lyme Adası'ndan gelmiş olan 15 yaşlarında bir kız da bulunuyordu.⁷

İzmir Ermeni Kız Okulu: 1836'da 40'tan fazla kız öğrenciyle açıldı. Burası Ermeni Hastanesi'nin⁸ bitişiğindeki bir odadaydı. Oda, Ermeni cemaatinin idarecileri tarafından misyonerlere ücretsiz verildi. Yeterli sayıda masa ve diğer malzemeler mevcuttu. Kaliteli bir öğretmen görev yapıyordu.⁹

Bursa Okulu: Benjamin Schneider 1834 yılı başında Bursa'ya geldikten sonra karısının açtığı okuldur.¹⁰

Edirne Helen Okulu: Ortaokul seviyesinde bir eğitim kurumuydu. Yunanistan misyoneri Jonas King'in orada açtığı okullara çok benzediğinden bu adı almıştı. Mr. Andriades, klasik Rumca, mitoloji, tarih, coğrafya, aritmetik, İncil ve Eski Ahit tarihi ve İlmihal derslerine giriyordu. Dr. Galatti fizyoloji ve geometri konularında umumi dersler verdi. Din ve ahlak konularındaki dersler, genel eğitim konularının içine yediriliyordu. Her Cumartesi Mr. L. ile Msy. Houston okulun haftalık derslerini teftiş ediyordu.¹¹

Trabzon Okulu: Msy. Powers tarafından 1837 itibariyle Trabzon'da bir okul açma girişiminde bulunuldu. Ancak sadece iki Ermeni öğrenci, bir iki tane de Rum öğrenci vardı.¹²

Daha çok kızlara yönelik olan bu okullar kısa vadeli olmakla birlikte hiç şüphesiz ilk adım olarak önemliydiler. Kız okullarının açılmasının sebebi, İngiliz ve Amerikalı

⁶ *The Missionary Register*, "Mediterranean, Chuch Missionary Society", October 1831, Vol. 19, s. 451.

⁷ *The Missionary Herald*, "Report of The Smyrna Station 1841", July 1842, Vol. 38, s. 275; *Reports of The A.B.C.F.M.* (1841) "Mission to Turkey", Boston 1841, s. 103.

⁸ Hakkında bilgi için bkz. *The Missionary Herald*, "Journal of Mr. Adger", August 1835, Vol. 31, s. 300.

⁹ *The Missionary Herald*, "Letters from Mr. Temple and Mr. Adger (June 1836)", December 1836, Vol. 32, s. 467; Dwight, *Christianity Revived*..., s. 58.

¹⁰ James I. Good, s. 7.

¹¹ *The Missionary Herald*, "Journal of Mr. Houston of The Station at Areopolis", July 1839, Vol. 35, s. 253.

¹² James I. Good, s. 58.

misyonerlerin, Malta ve İzmir'deki bazı Rum ve Ermeni okullarını himayelerine aldıkları, onlara rehberlik etmeleridir. Oysa bu cemaatlerin kız eğitimi noktasında hiçbir faaliyetleri yoktu. Dolayısıyla kız okullarını onlar açtılar. Gelen talepleri ise yetişmiş öğretmen olmadığı için geri çeviriyorlardı.¹³

Bu tecrübelerden sonra muhatap kitlenin çocukları ve gençleri için, özellikle yerli din adamı, vaiz ve öğretmen yetiştirmenin ciddi bir problem teşkil ettiği ortaya çıktı. Bu nedenle yerleşme döneminde misyonerler, “mevcut eğitimin ıslahına önem vermeyi” planladılar. Ancak bu arada yerli din adamı ve öğretmen yetiştirme girişiminde bulunacaklardı. Hızlı öğrenmeyi sağlayan ve o dönemde Avrupa ve Amerika'da yeni yeni uygulanmaya başlanan Lancaster öğretim metodunu kullanmaya başladılar.

Lancaster Okulları: Ermenilerle ilgili bir misyon kurmakla görevlendirilen Msy. Goodell Pera'daki yangından sonra taşındığı Büyükdere'de¹⁴, Ermenileri bırakıp oranın Rum halkı için çalışmak zorunda kaldı. Onların okullarında öğretmenlik yaptı. Ancak zararlı görülen fikirleri yüzünden okuldan uzaklaştırılması üzerine Lancaster sistemini¹⁵ uygulayan okullar açmaya ve Rumları bu yönde teşvik etmeye yöneldi. Rumlar bu sisteme daha evvelden aşinaydı; gerekli ders malzemelerine de sahiptiler.¹⁶ Rumların Lancaster

¹³ **The Missionary Register**, “Mediterranean, Chuch Missionary Society”, October 1831, Vol. 19, s. 453.

¹⁴ **The Missionary Herald**, “Mr. Goodell's Account of The Fire at Pera” Ocak 1832, Vol. 28, s. 15-16.

¹⁵ Bu sistem İskoç din adamı Andrew Bell (1753-1832) tarafından ihdas edilmiş, İngiliz eğitimci Joseph Lancaster tarafından geliştirilmiştir. İngiltere'de sanayi kesiminin artan işgücü ihtiyacını karşılamak için XIX. yüzyılda bir dönem kullanılmıştır. Dört başı mamur bir eğitim programının olmadığı, yeterli sayıda öğretmenin bulunmadığı dönemlerde bir geçiş uygulaması olarak kullanılmaya müsait olan bu metodun amacı, başarılı öğrencilerden yararlanarak, az sayıda öğretmenle çok sayıda öğrencinin eğitilmesini sağlamaktır. Sistem için gerekli malzemeler taş kalemler, yazı tahtası ve okuma kartlarıdır. **AnaBritannica**, “Joseph Lancaster”, İstanbul: Ana Yayıncılık, C.14, s. 267-268; **The American People Encyclopedia**, “Lancaster System”, C.11, s. 233; **The Ponoplist**, “Great Britain, Improvements in Education”, 1808, Vol. 1, s. 43; Paul Monroe, **Brief Course in the Hisyory of Education**. New York: Macmillan Press, 1910, s. 383. Sistemi şu şekilde tasvir etmek mümkündür: 450 kişilik bir sınıfta öğretmen, masanın başında ve yüksekçe bir platformda oturmaktadır. Ön tarafında, biraz daha alt kısımda monitör öğrencilerin sıraları vardır. Bu sıralar, onların ders anlatacağı küçük öğrencilerin masasının tam karşısına yerleştirilmiştir. Küçük öğrenci masaları üç bölüme ayrılmış, bunların herbiri iki kısma bölünmüştür. Her bölüm monitör masalarının hizasındadır. Bu durumda bir grup öğrenci, odanın ön tarafına birlikte yürüyecek ve monitör masalarının etrafında duracaktır. Küçük öğrenciler burada monitörden dersi talim edecek, ardından büyük bölümlere doğru yürüyeceklerdir. Orada başka bir monitörden, dersin daha ileri bir safhasını okuyacak ya da öğrendiklerini tekrar edeceklerdir. Bu grup büyük bölüme yürürken, diğer grup da monitörlerin etrafında yerlerini almak için yürüyor olacaklardır. Bu sırayla monitör masaları ziyaret edilir ve öğrenim tamamlanmış olur. Joel H. Spring, **The American School (1642-1985)**, New York: Longman Press, 1986, s. 54.

¹⁶ Msy. Pliny Fisk'in İzmir'de bir Lancaster okulu ziyaret ettiğine (1820) dair bkz. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Parsons and Mr. Fisk”, 1821, Vol. 17, s. 274; Malta'nın Zeitoon adlı bir yöresinde Katolik papaz Don Luigi Cammilleri tarafından 1818 yılında açılan Lancaster okulu ve ayrıca Valetta'daki

sisteminden tamamıyla habersiz olmayışları, Rum papazları ve aileleri ziyaret ederek onlara bu sistemi anlatmaya çalışan Msy. Goodell'ın işini kolaylaştırmış ve 1831 yılı itibarıyla Yeniköy'de, Suriçi'nde, Kurtuluş'ta, Büyükdere'de olmak üzere dört Lancaster okul kurdu.¹⁷ Bu çalışmaları esnasında en büyük yardımcısı Kyrios Paniyotes¹⁸ adlı bir Rumdu. 1832'nin sonunda Büyükdere civarında oturan Rumlar için kurulan Lancaster okulu sayısı 20'yi aşmıştı. Bu okullarda 100 tanesi kız olmak üzere 2000'e yakın çocuk okuyordu. Okullardan biri Goodell'ın evindeydi. 20 ila 30 kızın öğrenim gördüğü bu ev okulunda, ona göre, “mekan daha müsait olsaydı hiç kuşkusuz bu sayı iki katına çıkarılabilirdi.”¹⁹

Lancaster okulları için ehliyetli öğretmenler yetiştirmek amacıyla Goodell, Galata Rumları arasında bir öğretmen okulu açmaya teşebbüs etti. Fakat Beyoğlu ve İstanbul yangınlarından sonra bu iş için uygun bir bina bulmak çok zordu ve bulabildikleri de çok pahalıydı. Tüm zorluklara rağmen hiç beklemeden işe koyuldu.²⁰ Öğretmen adaylarını, eksik kaldıkları geometri ve diğer bilim dallarında yetiştirmesi için aylık 200 kuruş maaşla

Joseph Naudi'nin okulu için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from Mr. Fisk's Communications”, May 1823, Vol. 19, s. 138-139. Londra Misyonerlik Cemiyeti'nden Wilson'un karısı, Malta yöresindeki Lancaster okullarına devam eden fakir çocukları giydirmek üzere bir cemiyet kurmuştu. **The Missionary Herald**, “Palestine Mission”, April 1823, Vol. 19, s. 111. Msy. Dr. Korck'un verdiği istatistiğe göre 1826'da Yunanistan'daki Lancaster okulu sayısı 25'ti. 1830'a gelindiğinde bu okullarda eğitim görenlerin sayısı 5418'e ulaşmıştı. Andros, Siphantos, Paros Adası, Amorgos, Tsea'da birer, Naxos, Thermia ve Tenos'ta ikişer Lancaster okulu yer almaktaydı ve sınıflar hayli kalabalıktı. Osmanlı Devleti'ne bağlı adalardan Kıbrıs, Calymenro, Patmos, Leros, Samos, Skiatos, Astros ve Syra'da da birer Lancaster okulu bulunuyordu. **The Missionary Herald**, “Progress of Education in Greece”, February 1831, Vol. 27, s. 39-41. Yunanistan havalisinde faaliyette bulunan Lancaster okulları için bkz. **The Missionary Herald**, “Deficiency of School-books in the Levant (October 1829)”, March 1830, Vol. 26, s. 79; John Hartley, **Researches in Greece and the Levant**, Londra: R. B. Seeley, 1831, s. 141. Nevşehir Rumlarının bu sistemi uyguladıklarına dair bkz. Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, “Nevşehir Mektepleri”, **Toplumsal Tarih**, 2000, S. 74, s. 25.

¹⁷ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Letter of Mr. Goodell at Büyükdere (21 November 1831)”, May 1832, Vol. 28, 152.

¹⁸ Kyrios Paniyotes (1796-1861): Amerikalı misyonerlerle tanışmadan evvel İstanbul'un bir Müslüman mahallesinde yine Türkler tarafından istihdam edilen bir ciltçi idi. Evli ve üç çocuk babasıydı. İngiliz misyoner John Hartley ile görüştüktan sonra Protestan görüşlere sahip oldu. Anadili Rumcanın yanı sıra Türkçesi de kuvvetliydi ve Türk edebiyatına aşinaydı. Ayrıca İngilizce, Ermenice ve İbranice de biliyordu. Goodell, s. 160. 1845'ten sonra Atina'da yaşadı. 1949'da Amerikalı misyonerler tarafından İstanbul'a davet edilerek, o sırada Rumlarla ilgili yeniden başlatılan faaliyetlerin başına getirildi. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Van Lennep”, June 1852, Vol. 68, s. 174. Ancak Atina'dan sonraki hayatında Paniyotes Constantinides ismini kullanmıştır. Muhtemelen bu değişikliğin temeli, 1850'lerde yoğun olan “Antik Yunan kökenli isimlerin kullanılması modası”ndan kaynaklanmaktaydı. Paniyotes 11 March 1861'de İstanbul'da öldü. Goodell, s. 404; Rufus Anderson, s. 38. Mr. Goodell'ın bu kişinin ölümü üzerine yazdığı duygusal yazı için bkz. Prime, s. 404-406.

¹⁹ Edward D. Griffin Prime, **Forty Years in the Turkish Empire; or Memoirs of Rev. William Goodell**, New York: Robert Carter and Brothers, 1883, s. 129.

²⁰ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Letter of Mr. Goodell at Büyükdere (21 November 1831)”, May 1832, Vol. 28, s. 153.

Alexander G. Paspati²¹ tutuldu.²² İstanbul'daki Lancaster okullarından başka, Rum cemaati, başka bölgelerde de bu sistem üzere okullar açmayı sürdürüyordu.²³

Lancaster okulları çok geçmeden Rum cemaatinin ileri gelenlerinden tepki görmeye başladı. Çünkü başlangıçta özellikle Rum ruhban sınıfı tarafından desteklenen, mevcut Rum okullarının binalarında kendisine yer bulan bu okul sistemi, “okumayı herkese öğretmek” gibi bir çığır açmış, okunan kitaplar Protestanların elinden çıktığı ve okullarda çoğunlukla Protestan/Evanjelik fikirlere sahip öğretmenler görev yaptığı için, onların etkisiyle eski Şark kiliselerinin ibadet anlayışlarını terkedip Protestanlığı kabul eden kişiler çoğalmıştı. Bunun üzerine Lancaster okullarının hepsi 1836'da tatil edildi; herşey sıkı bir kontrole tabi tutuldu; kitaplar incelemeye alındı.²⁴

Misyonerlerin Rum cemaatinde uyguladıkları bu sistem Ermenilerin de dikkatini çekti. Nitekim bu eğitim modelinden etkilenmeye başlayan Ermeni patrikler, papazlar ve halkın ileri gelenleri Rum okullarını ziyarete gelmeye, gördüklerinden pek memnun kaldıklarını ifade etmeye başladılar.²⁵ Goodell, yerli yardımcıları Senekerim Der Minasyan ve Hohannes Der

²¹ Alexander G. Paspati: American Board'un masraflarını karşılamasıyla eğitimini Amerika'da tamamlamış (1828) Sakız Adası'ndan bir Rumdu. **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (3 March 1835)”, November 1835, Vol. 31, s. 411. İleride Ermeniler için açılacak orta okulun müdürlüğüne getirilecektir. Atandıktan bir yıl sonra tıp eğitimi için Paris'e gitmiştir. Rufus Anderson, C.1, s. 58 ve 77.

²² **The Missionary Herald**, “Joint Communication from Mr. Goodell and Mr. Dwight (Büyükdere, 2 June 1832)”, December 1832, Vol. 27, s. 399.

²³ Bursa Lancaster Okulu için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from Mr. Goodell's Journal of a Tour over Land to Broosa”, May 1833, Vol. 29, s. 156. Msy. Dwight'ın Selanik'te gezdiği iki okulun tanıtımı için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal Mr. Dwight in Roomelia”, May 1835, Vol. 31, s. 170. İzmir misyoneri John B. Adger'in İzmir Lancaster Okulu hakkında verdiği bilgiler için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Adger”, May 1836, Vol. 32, s. 167. Akhisar Lancaster Okulu hakkında bkz. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor”, July 1839, Vol. 35, s. 227. Aeropolis (Yunanistan), Gemlik, Kuplu, Aydın, Nazilli yörelerindeki Lancaster okulları için bkz. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider, on a Tour among the Villages near Broosa”, May 1839, Vol. 35, s. 175; **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Riggs (20 September 1842)”, March 1843, Vol. 39, s. 98; **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston and Mr. Powers”, June 1837, Vol. 33, s. 254.

²⁴ **The Missionary Herald**, “Annual Report: Mission to Constantinople”, 1836, Vol. 32, s. 6.

²⁵ **The Missionary Herald**, “Joint Communication from Mr. Goodell and Mr. Dwight, (Büyükdere, 2 June 1832)”, December 1832, Vol. 27, s. 398. Örneğin, kendisini ziyarete gelen iki Ermeni gencine, Katolik Ermeniler arasında bir okul açmasını rahatlıkla söyleyebildi. Bu iki genç çok iyi yetişmiş, Avrupa'da eğitim görmüşlerdi ve ellerinde okullarla ilgili bazı araç gereçler de mevcuttu. Goodell Lancaster metodunu Ermenilere uygulamalı olarak anlatmaları için Rum okulundaki birkaç öğretmeni gönderme sözü verdi. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Goodell (29 September 1831)”, July 1832, Vol. 27, s. 216. Ayrıca bunların biri, sistemi öğrenmek maksadıyla Büyükdere'deki Rum Lancaster okuluna devam etmeye başladı. Aynı zamanda Mr. Goodell'a *Ermenice harfli Türkçe* ders kitapları hazırlama konusunda yardımcı oluyordu. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Letter of Mr. Goodell at Büyükdere (21 November 1831)”, May 1832, Vol. 28, s. 152.

Sahakyan adlı Ermeni gençlerle bu okul modeli çerçevesinde çalışmalara koyuldu.²⁶ Ermenilerle ilgili çalışmalara ilk olarak, Senekerim'in başkanlığında Beyoğlu'nda açılan bir Lancaster okul ile başladı.²⁷ Hohannes ise Bursa görevlisi Msy. Benjamin Schneider'ın (1807-1877) yanına gönderildi. Orada hem ona Ermenice öğretecek hem de bir Lancaster okulu açacaktı. Okul beklenenin üstünde bir başarı sağladı.²⁸

Daha sonra Hohannes, Hasköy Ermeni Mektebi'ne öğretmen olarak çağrıldı. Bu okul, Ermenilerin köklü eğitim kurumlarından biriydi. 1837 yılında mektebin idaresini üstlenen [Hohannes Amira] Cezayirliyan burayı genişletti ve Lancaster planında yeniden tanzim etti. İkisinin gayretleri neticesinde okul büyük bir itibar kazanarak 600 öğrenciye ulaştı. Ancak Hohannes Sahakyan'ın orada uzun süre kalmasına ruhban sınıfı izin vermeyecek; Cezayirliyan da okul idaresini terk etmek mecburiyetinde bırakılacaktı.²⁹ Kilise yetkilileri tarafından Hohannes'in okulu 1838'de kapatıldı.³⁰ Böylece hızlı bir gelişme gösteren Lancaster metodu terk edildi. Ancak bazı Lancaster okullarının birkaç yıl daha kişisel gayretlerle devam ettirildiği, gerekli malzeme ve bilginin Goodell başta olmak üzere misyonerlerden tedarik edildiği görülmektedir.³¹ Lancaster okulları Türk askeri yetkililerinin de dikkatini çekmiş, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş aşamasında birkaç yıl uygulanmıştır.³²

²⁶ Bu iki genç, Amerikalı misyonerler İstanbul'a gelmeden evvel Protestan fikirlerle tanışmışlardı. Eski kiliselerini reddediyorlardı. 1833'de misyonerlerin resmen rehberleri oldular (Goodell, 1883: 161). American Board'un maddi yardımıyla değişik dönemlerde Amerika'ya gittiler ve eğitim gördüler. Örneğin, Senekerim'in 1838'de Amerika'da olduğu bilinmektedir. **The Missionary Herald**, "Mission to Constantinople", January 1838, Vol. 34, s. 5.

²⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell (1 February 1834)", October 1834, Vol. 30, s. 366. Ancak bahsedilen bu okulla, Amerikalıların Ermeni çocukları için yine Beyoğlu'nda açtıkları ortaokul birbirine karıştırılmamalıdır.

²⁸ **The Missionary Herald**, "Religious Inquiry and the Reform among the Armenians", February 1836, Vol. 32, s. 42.

²⁹ Leon Arpee, **A Century of Armenian Protestantism (1846-1946)**, New York: Princeton University Press, 1946, s. 9.

³⁰ Edward G. Prime, s. 163.

³¹ Samatya'da ve Ortaköy'de bu tarihten sonra devam ettirilen Lancaster okulu için bkz. **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Goodell at Constantinople", March 1839, Vol. 35, s. 96. İzmir Ermeni Akademisi'nde açılan Lancaster bölümü için misyoner Adger'den yardım alınmasına dair bkz. **The Missionary Herald**, "Extracts from the Journal of Mr. Adger", May 1836, Vol. 32, s. 168. Misyoner raporlarına dayanarak 1840'a doğru Lancaster sistemine artık okullarda pek fazla yer verilmediğini söyleyebiliriz. Ancak yazar Augustinus'un verdiği bilgiye göre 1861'de –bu tarih belirlemesinde çeviri hatası yoksa– sadece İstanbul'da Lancaster modeline göre eğitim veren okul sayısı 45'tir. Gerasimus Augustinos, s. 255. Buna paralel olarak yine bir Amerikalı misyonerin raporunda, Anadolu'daki diğer misyonerler tarafından uzun süre kullanılmaya devam ettiğini gösteren bir haber yer almaktaydı. Msy. Andrew T. Pratt, 1859'da Kilis'ten yazdığı raporunda şunları söylemekteydi: "Buradaki mahalle okulunda büyük bir verimlilik göze çarpıyor. 120 öğrencinin çoğunluğu Ermeni. Okul, Lancaster sistemi üzerine iyi organize edilmiş. Bütün zümrelerin, özellikle de Müslümanların dikkatini çekiyor ve yörenin ileri gelenleri tarafından ziyaret ediliyor." **The Missionary Herald**, "Letter from Dr. Pratt (10 September 1859)",

Bu çalkantılı dönemde misyonerlerin ilk olarak bir orta öğretim kurumu açmaya muvaffak oldukları görülmektedir. Pera Yüksek Okulu adıyla açılan bu kısa ömürlü kurum, Amerikalıların ülkemizde açtığı ilk ortaöğretim kurumu olarak değerlendirilebilir. Daha sonra ise Bebek'teki ilahiyat okulu gelmektedir. Ancak buradaki yol ayrımında, tarihsel seyir takip edilmeyecek, başlıklar halinde önce ilahiyat okulları, daha sonra ise yüksek okul ve kolejler incelenecektir. Ancak pek tabidir ki, bunlar kendi içlerinde açılış tarihlerine göre sıralanacaklardır.

2. AMERİKAN İLAHİYAT OKULLARI VE TEOLOJİ OKULLARI

2. 1. Bebek İlahiyat Okulu (Bebek Seminary, 1841-1862)

Geleceğin Protestan yerli din adamlarını yetiştirecek ilahiyat okullarından birinin İstanbul'da kurulmasına karar veren American Board, bu iş için Msy. Cyrus Hamlin'i görevlendirdi. Kendisine verilen talimatlarda bu ilahiyatın önemi şöyle vurgulanıyordu:

“Vazifenizin elzem bir başlığı da, dinî literatür ve teolojinin yüksek bölümlerinde seçkin papazlar grubunu yetiştirmektir. Irmak, pınarından daha fazla yükselemez. Kitab-ı Mukaddes öğretimi henüz Şark ruhbanı arasında bilinmemektedir. Bu nedenle bizim teoloji okullarımızda öğretildiği şekilde İncil teolojisi ve edebiyatı, Şark kiliselerine yurtdışından sokulmak zorundadır. Bazı yerlerde bu, misyonun idaresi ve acil himayesi altındaki bir ilahiyat okulu vasıtasıyla en iyi şekilde gerçekleştirilecek ve kendi fonlarıyla desteklenecektir. Diğer yerlerde ise misyonerlerin, kabiliyetli öğrencilere vereceği özel öğretimle sağlanacaktır.”³³

Görüldüğü üzere okulun gayesi, gençleri vaiz, gezgin din adamları ve eğitimciler olarak yetiştirip, kendi milletinden olan insanlarına tebliğde bulunmalarını sağlamaktır.³⁴ Burası bir teoloji okulu değildi, ancak gençler her gün daimi ve güçlü bir dinî etki altındaydılar. Eğitimleri bittikten sonra İncil'i hemşehrilerine vaaz edeceklerdi.³⁵ Kurumu yönetenlerin hedefi, öğrencileri dengeli, Hıristiyan karakterini benimsemiş, çalışma alışkanlığı kazanmış, gayretli, fedakar, diğergam ve hemşehrileri arasında hakikat davasını yaymaya kendisini

December 1859, Vol. 55, s. 368. Dolayısıyla yazar Augustinus'un verdiği bilginin doğruya yakınlığı söz konusu olmaktadır.

³² Türklerin Lancaster metodunu Mekteb-i Harbiye'de kullanmaları hakkında bkz. Ayşe Aksu, “İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Aralık 2008, S. 16, c. 6, s. 29-67.

³³ **The Missionary Herald**, “Objects of the Mission to the Oriental Churches, and the Means of Prosecuting them”, January 1839, Vol. 35, s. 42.

³⁴ White, **Bir Amerikan...**, s. 119.

³⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (18 January 1842)”, May 1842, Vol. 38, s. 203.

adamış bir kişilikte yetiştirmekti.³⁶ Okula, İznik gibi civar yerleşim yerlerinden de öğrenci gelmesi bekleniyordu.³⁷ Yatılı ilahiyat okulu 4 Kasım 1840'da, Avedis ve Toros adlı iki öğrenciyle açıldı. Kısa süre sonra bu sayı artarak 12'ye çıktı.³⁸ Misyondaki görevliler Hamlin'e, hem oturması hem de böyle bir okul açmasına yarayacak Boğaziçi'nde güzel bir bina verdiler.³⁹

Bebek İlahiyat, yalnızca yatılı öğrencilere mahsustu. Dindar (takvalı) olmayı vadeden genç adaylar kabul ediliyordu. Öğrenciler kendi yataklarını, yatak takımlarını, elbiselerini ve Ermenice kitapları kendileri tedarik ediyorlardı.⁴⁰ Fakat 1856'ya gelindiğinde takvalı gençleri alma prensibi, okul idarecilerini bir hayli zorlayacaktı:

“Misyounun uzun süredir arzusu, bu ilahiyatı tamamıyla bir teoloji okulu haline getirmekti. Birkaç yıldır prensibimiz, buraya sadece takvalı gençleri kabul etmekti. Fakat böylesi başvurular çok az oldu. Diğer başvuruları desteklemedik. İngiliz ordusundaki yoğun tercüman ihtiyacı, geri kalan öğrencileri tüketti. Rufus Anderson'ın geçen ziyaretinde daha kesin başvuruların dikkate alınması kararlaştırıldı. Buna binaen İlahiyat'ın yarısına yol verdik ve gelecek dönem için aralarında en fazla ümit vadeden 16 öğrenciyi seçtik.”⁴¹

Amerika'dan yeterli miktarda para gelmemesi sebebiyle olsa gerek, açılışından bir yıl sonra yatılı okulun ücretli olmasına karar verildi. Takvimler 18 Ocak 1842'yi gösterirken Hamlin'in yatılı okulunda 19 öğrencinin bulunması fevkalade bir başarıydı. Yukarıda vurgulandığı üzere, sırada çok kişi bekliyordu ama ücretsiz talebe almadıkları için onları evlerine göndermek zorundaydılar.⁴² Çoğu öğrenci bedava gelmeyi istiyordu. Ancak bundan sonra bedava öğrenci almamaya karar verildi ve uygulamaya kondu.⁴³ American Board'un

³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1844) “Armenians, Education, Bebek Seminary”, Boston 1842, s. 106-107.

³⁷ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission (20 July 1840 günü)”, April 1841, Vol. 37, s. 161-162.

³⁸ Hamlin, **My Life...**, s. 208; **The Missionary Herald**, “Station Reports, Bebek Seminary”, September 1853, Vol. 49, s. 261. Bir başka raporda ise okulun 24 Kasım'da açıldığı kaydedilmiştir. Bkz. **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Hamlin at Constantinople”, December 1841, Vol. 37, s. 488.

³⁹ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission (20 July 1840 günü)”, April 1841, Vol. 37, s. 161-162. Bebek İlahiyat'ın o civarda kullandığı birden fazla ev olmuştu. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Cyrus Hamlin, **My Life...**, s. 205-243.

⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1844) “Armenians, Education, Bebek Seminary”, Boston 1844, s. 106-107.

⁴¹ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Reports”, September 1856, Vol. 52, s. 260.

⁴² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (18 January 1842)”, May 1842, Vol. 38, s. 203. Hamlin'in okulu daha geniş bir mekana taşıyacağı haberi yayılır yayılmaz pek çok ebeveyn, oğullarının kabul edilmesi için başvurular. Zaten halihazırda gelmeyi merakla bekleyen ve para yüzünden geri çevirmek zorunda kaldıkları 20-30 çocuk ve genç vardı. **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (27 November 1841)”, April 1842, Vol. 38, s. 134.

⁴³ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Hamlin”, August 1842, Vol. 38, s. 321.

daha fazla para göndermesi gerekiyordu. Hatta Karar Komitesi, yaptığı bir durum değerlendirilmesinde para ihtiyacı öne çıkarılmıştı:

“Bizim tek ciddi sorunumuz para ihtiyacıdır. Aldığımızdan daha fazla sayıdaki öğrenciyi geri çevirdik. Bunlar da Katolik okuluna gitti. Acı olan şu ki, ilahiyat okulumuzun asıl etkisi, Roma Katoliklerinin okuluna öğrenci ilave ettiriyor. İlahiyata devam eden öğrencinin aile çevresi, o aileyi örnek alıyorlar. Başvuruları ise genelde reddediyoruz. Ancak onlardaki mevcut eğitim arzusu bu defa onları Cizvitlerin okuluna yolluyor.”⁴⁴

Bebek İlahiyat’ın kurulduğu yıllarda, Gelişmelere paralel olarak artan masraflar okul idarecilerini ciddi anlamda düşündürüyordu:

“İlahiyat Okulumuzun masrafları daha fazla zamanımı ve dikkatimi talep ediyor. Öneminde mübalağa etmesem de sıkı bir tasarrufu ilahi bir vazife olarak addediyorum. Bir büyük şehrin ruhu ve Avrupai hayat tarzının benimsenmesi yüzünden, harcama oranlarımızı sınırlamak çok zor. Fakat denkleştirici ekonomi planı olmadığı takdirde bir değişiklik yapmamaya gayret sarfediyorum. Süren kolera yüzünden geçen altı ayda öğrencilerin beslenmesine, özellikle et ve unlu mamullere daha bir dikkat edildi. Böylece bahçelerimizde yetiştirdiğimiz sebzeleri söküp attık. Tıbbi yardım ve ilaç faturaları eskisinden daha kabarık. Bu sebeple tüm masraflar arttı. İlaç, yakıt, aydınlanma, çamaşır yıkama ve sağlık katkıları son altı aydır haftada 90 sent tutuyor.”⁴⁵

Aslında ABCFM’nin maddi kaynakları pekala bir okulu idame ettirebilirdi. Ancak Bebek İlahiyat’ın denli para sıkıntısına düşer olması, Ermeni kilisesinin Protestanlara uyguladığı ve anatema adı verilen ambargodan kaynaklanıyordu. Bu durumda Hamlin, okulun öğrenci kaybını önlemek ve Protestan ailelere yeni kaynaklar bulmak maksadıyla okulda birtakım atölyeler kurdu:

“Öğrencilerimizin çoğunun ailesi fakir olduğundan tedbir alma ihtiyacı duydum. Elbise dikmek konusunda bir yardımcı kişi edinmek lazım. Böyle yapmanın eskisinden daha fazla vazifemiz olduğunu düşündük. Dersleri bölmeyecek ve iş becerecek bir müstahdem arıyorum. Yardım şu anda neredeyse kesildi. Ben de bir atölye kurdum. Kısa süre sonra yardıma muhtaç olanlar eğitimlerine ara vermeden kendi elbiselerini dikecek ve harcaacakları parayı kazanacaklar. Gelecekte ne buradaki ne de Amerika’daki dostlarımızdan, fakir öğrencilerin elbiseleri için yardım istemeyeceğiz. Bu atölyeye ek olarak, kendi ekmeğimiz için bir fırın nasıl çalıştığını gösteriyorum. Gerekli kıyafetleri sağlamam karşılığında bu fırına iki öğrenci koyacağım. Bu suretle ayda genel harcamalarımızdan yaklaşık beş dolar kazanmış olacağız. Ayrıca öğrenciler ekmek yapma

⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1843) “Armenians”, Boston 1843, s. 93.

⁴⁵ Cyrus Hamlin, “Seminary at Bebek (4 August 1848)”, **The Missionary Herald**, November 1848, Vol. 44, s. 400.

mesleğini de öğrenecekler. Bu meslek bu ülkede hiç de kolay kazanılacak bir şey değildir. Bu sayede öğrencilerin kendine güvenleri, ümitleri ve inançları uyanacaktır.”⁴⁶

Hamlin’in bu çözümleri, ileride bu okulun elinden alınmasına giden yolu da açmış oluyor, bir taraftan da, ileride kuracağı Robert Kolej’e çıkıyordu.

Öğretmen Kadrosu

Msy. Clark: 1857 yılı boyunca kurumun baş idarecisiydi.⁴⁷

Baron Avedis: Bebek İlahiyat’ın yerli başöğretmeniydi. Son derece kararlı, marifetli, takva sahibi bir kişi ve öğretmen olarak çok büyük umut vadediyordu. 1847’de İstanbul İstasyonu’na bağlı üyeler, yerli bir pastör ve kiliseden bir heyetin katıldığı bir imtihanda Baron Avedis’e vaizlik ruhsatı layık görüldü. Verdiği cevaplar heyeti ziyadesiyle tatmin etmişti. Bir yıllığına vaiz oldu. O yaz tatilini İznik ya da Adapazarı’nda geçirecekti.⁴⁸ Başarılarına binaen 19 Nisan 1849’da kilise görevine getirildi.⁴⁹ Karısı da Beyoğlu Yatılı Kız Okulu’ndan mezundu.⁵⁰

Öğretim Programı: Bu kurum, bir ilahiyat okulunda bulunması gereken ders ve etkinliklerin dışında şu dört hususta ileri çıkmıştı:

1. İlahiyat dersleri yanında bilimsel konferansların verilmesi ve fizik deneylerin yapılması söz konusuydu. Bu nedenle oraya “sadece pek çok genci eğiten kurum gözüyle değil, aynı zamanda yurtdışından gelen etkilerin Ermeni cemaatine sokulduğu bir merkez gözüyle de bakılıyordu.”⁵¹

2. Bir yandan Ermenice derinlemesine öğretilirken, diğer yandan ağır bir İngilizce öğretimi de yapılacaktı. Bu sayede değişik iş kollarının tercüman ihtiyacı da karşılanacaktı. Nitekim İzmir’deki matbuat işleriyle uğraşan misyonerler, “Ermenice bölümündeki çevirmenler şu an üç tane. Çok değerli insanlar. Tanrı’dan diliyoruz ki, Ermeni cemaati içinde bu gibi kimselerin sayısı artsın. Bu bakış açısıyla Hamlin’in okuluna, bunlar gibi ve daha iyi

⁴⁶ Cyrus Hamlin, “Seminary at Bebek (4 August 1848)”, **The Missionary Herald**, November 1848, Vol. 44, s. 401.

⁴⁷ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1857, Vol. 53, s. 284.

⁴⁸ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Everett (3 May 1847)”, August 1847, Vol. 43, s. 265.

⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (4 May 1849)”, August 1849, Vol. 45, s. 276.

⁵⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (27 October 1849)”, March 1850, Vol.46, s. 99.

⁵¹ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Hamlin”, March 1844, Vol. 40, s. 81.

yardımcıların yetiştirildiği fidanlık gözüyle bakıyoruz”⁵² diyerek kuruma bu yönde anlam yüklemişlerdi. Fakat Hamlin onlardan daha kapsamlı bir fikirle yola koyulmuştu:

“Her daim Ermeni dili ve edebiyatında yetenekli ve başarılı bir profesör istihdam ediyorduk. Bir kimsenin yerel dili (anadili), kendi tefekkür ve ifadesinin baş unsuru olmak zorundadır. Bizim müfredatımız, Ermeni dilinin işlenmesine muazzam bir hareket getirmişti. Biz onu bir çamur ve demir halinde bulduk; altın olarak bıraktık. Yalnızca şunu iddia ediyorum ki, bu dilin rönesansında Bebek İlahiyat Okulu yer almıştır; hem de onurlu bir yer almıştır. Misyon’un bütün etkisi de bu yönde devam etti.”⁵³

Ermenilerin Türkçe konuştukları ve Ermeni harfli Türkçe yazageldikleri hatırlanırsa, Ermenicenin bu denli önemszenmesi manidardır. Böylece onların, Türkçenin boyunduruğundan kurtarılması, yeni nesillerin anadilleriyle düşünüp, düşüncelerini yine anadilleriyle ifade etmeleri sağlanacaktı.

3. Okulun bir başka önemli fonksiyonu Protestanlar arası iletişim merkezi olmasıydı. Bilhassa şiddetli baskıların olduğu, ruhban sınıfının göz açtırmadığı dönemde (1850 öncesi), “ürkek ve endişeli zihinler ısrarla hakikat tespitini arzuluyordu ama misyonerlerin Pera’daki evlerini yahut dinî sorgulama için düzenlenmiş mekanları ziyaret etmeye cesaret edemiyorlardı.”⁵⁴ İşte bu ortamda bu okul buluşma yeri idi. Msy. Wood’un bildirdiğine göre, baskı altındaki Protestanlar, okulda gerçekleştirilen çeşitli vaazlara da katılıyorlardı:

“Hamlin beni İlahiyat’taki toplantıyı görmeye çağırdı. Gittiğimde dersinde 20 kişinin toplandığını gördüm. Bunlar, onun vaazını dinlemeye gelmiş şehirden insanlardı. İki saat yanlarında oturdum; Kitab-ı Mukaddes’ten pasajlar okudum. Sorularına cevap verdim, Hristiyan doktrininin önemli ve temel noktaları hakkında sohbet ettim. Nihayet Hamlin içeri geldi. Hristiyanlığın delilleri hakkında verdiği konferansı dinlemek üzere okul odasına geçtik.”⁵⁵

4. Eğitimli bir papaz olmak için yeterli girişimde bulunmuş her genç, okul süresince mutlaka bir işle/zanaatla uğraşmalıydı. Bu uğraş öğrencileri, beceriksizliğin ve aylaklığın istila etmesini engellemek için zorunluydu.⁵⁶

⁵² **The Missionary Herald**, “Report of the Smyrna Station 1841”, July 1842, Vol. 38, s. 275.

⁵³ Cyrus Hamlin, **My Life...**, s. 250.

⁵⁴ Cyrus Hamlin, “The Seminary at Bebek”, **The Missionary Herald**, November 1849, Vol. 45, s. 398.

⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (13 July 1845)”, September 1845, Vol. 41, s. 293.

⁵⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1844) “Armenians, Education, Bebek Seminary”, Boston 1844, s. 106-107.

Öğretim Müfredatı: 1843 yılında ders işleyişi şöyleydi: Saat 7.00'deki kahvaltıdan sonra dokuzdan on ikiye kadar süren dersler geliyordu. Müfredat boyunca fizik, kimya, doğa ve ahlak felsefesi okutuluyordu. Öğle yemeği ve teneffüs ikiye kadar sürüyordu. Ardından beşe kadar ders saatleri geliyordu. Okulun akşam yemeği 17.30'daydı. 19.30'dan 21.00'e kadar yeniden ders başlıyordu. Kitab-ı Mukaddes öğretimi her gün icra ediliyordu. Tarih ve coğrafya ciddiyle öğretiliyordu.⁵⁷

1844 yılı: Gençler, imkan dahilinde İngilizce öğreneceklerdi. Genel olarak İngilizce “bilgi edinme vasıtası”, Ermenice ise “iletişim aracı” haline getirilecekti. Matematik, Amerikan kolejlerindeki gibi öğretilenecekti. Öğrenciler, tabii bilimlerin en önemli dallarını tanıyacaklar ve onları pratikte kullanır ve yararlanır hale geleceklerdi. Aynı şekilde eski ve modern tarihle (özellikle kilise tarihiyle), zihin ve ahlak felsefesiyle, ileri teolojiyle –ki bu da Kitab-ı Mukaddes'in sürekli olarak öğretilmesiyle edinilir- ayinlerle, umumi derslerle ve metin kitaplarıyla da aşına kılınacaklardı. Müfredatın sonuna doğru İncil hakikati, öğrencilerin vaktini ve dikkatini gittikçe daha fazla meşgul edecekti. Onlara yalnızca Kutsal Kitap'ın hakikatleri ve keyfiyeti öğretilmekle kalınmayacak, aynı zamanda bu ikisini nasıl kullanacakları da gösterilecekti.⁵⁸

1846 yılı: Daha fazla kilise tarihi eğitimi verilmesi kararlaştırıldı. Bunun amacı, özellikle yerleşik Hristiyanlık anlayışındaki doktrinel yanlışları ortaya koyabilmektir. İncil'den daha fazla bölüm tefsir edilmeliydi.⁵⁹ Bu yıl İlahiyat'taki bir grup seçkin öğrencinin Latince, Grekçe ve İbranice derslerine başlamasına karar verildi. Bunun için bir akşam sınıfı oluşturuldu. Böylece “reformasyona tabi tutulmuş kiliselerde, reformasyon için iyi yetiştirilmiş, korkusuz ve hür pastörler, iman adamları” yetiştirilebilecekti. Onlar, eski kiliselerin Hristiyanlık dışı özelliklerini akıl yoluyla tartışarak ve değişmez hakikati ispatlayarak Kutsal Kitap'ı tefsir edeceklerdi.⁶⁰

Bebek İlahiyat Okulu, Hamlin'e göre, Amerika'daki bir orta öğretim kurumundan pek çok yönüyle farklılık arz ediyordu. İstanbul'daki misyonerlerin kendi yasaları, ahlak anlayışları ve zihniyetleri, içinde yaşadıkları Osmanlı ortamına uyarlanmıştı. Kısacası

⁵⁷ Cyrus Hamlin, **My Life...**, s. 246. Burada verilen saatlerin, bugün bizim de kullandığımız Avrupa saatleri ile aynı olduğu hatırlanmalıdır.

⁵⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1844) “Armenians, Education, Bebek Seminary”, Boston 1844, s. 106-107.

⁵⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1846) “Armenians”, Boston 1846, s. 99.

⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (20 July 1846)”, September 1846, Vol. 42, s. 304.

gençlerin burada aldıkları eğitim, yurtdışında alacaklarından daha iyiydi. Bu düşünceler doğrultusunda 1849 yılı ders müfredatında yapılması planlanan değişiklikler hakkında Hamlin şunları yazdı:

“Yazar Silliman’ın ders kitabını müfredata sokarak ve umumi dersleri genişleterek bu sene kimya öğretiminde büyük bir ilerleme kaydedeceğiz. Matematik de daha ciddi takip edilecek. Coğrafya ve müzik daha başarıyla sürdürülecek. Hristiyanlığın Delilleri dersi eskisinden daha ayrıntılı okutulacak. Okulun sınıflara ayrılması daha doyurucu oldu. Kısacası bütün dallar daha sistematik ve yeterli derecede öğretilecek. (...) Muhtemelen gelecek seneki son sınıftan dört kişiyi teoloji eğitimine alacağız. Bu müfredatı da eskisinden daha ayrıntılı işlemeyi istiyoruz. Çünkü yerli vaiz talebi çok fazla olduğundan şu kanaate vardık: Gelecek için kiliselerin isteklerini kusursuzca yerine getirmeliyiz. Bu da, zihinleri olgunlaşmış, eski hurafelerden ve anlayışlardan arıtılmış karakterli ve dengeli gençleri almak suretiyle nisbeten emniyetli bir yolla gerçekleştirilebilir.”⁶¹

Anlaşıyor ki Hamlin, yalnızca teoloji eğitimi vermediklerini, komple bir insan yetiştirerek topluma daha farklı alanlarda örnek olmaları gerektiğini ısrarla belirtiyordu. Ancak bununla beraber American Board’ın beklediği kilise adamlarını yetiştirmeyi de ihmal etmeyeceklerdi. Çünkü İstanbul’da açılması gündeme gelen ikinci kiliseye ilaveten Adapazarı, Erzurum, Bursa ve Antep’teki kiliselerde yerli pastörlere ihtiyaç vardı. Bunlara yenilerinin eklenecekti. Kilise, tebliğ ve eğitim çalışmaları yerli din adamları tarafından yerine getirilmeye başlanırsa, onlar bunu hakkıyla yapacaklardı. Üstelik böylesi bir kilise görevi anlayışının daha az masraflı ve daha verimli olacaktı. Yerli zihinlerin ve kalplerin, yerli kültürle ve ilahi lütufla yeniden bir kalıba dökülmesi gerekiyordu.⁶²

O halde sadece kiliseyle bağlantılı elemanların yetiştirilmesi için ayrı bir sınıf oluşturulmalıydı. Bu sınıf 1849’da açıldı. İkinci kısımda ise bilimsel dersler ağırlıktaydı. Zaten Hamlin’in belirttiğine göre İlahiyat’tan mezun öğrencilerin hepsi kilise hizmetlerine girmiş değillerdi. Girenler hiç şüphe yok ki mükemmel yetişmişlerdi. Geri kalanlardan bazıları atölyelerdeki en iyi işçilerdi. Bazısı öğretmendi, bir kısmı da ticaret hayatını yahut tıp mesleğini seçmişti.⁶³ Örneğin, bir öğrencisi Protestan cemaatinin devlet nezdindeki vekiliydi. Biri, soba işiyle uğraşan bir tüccar oldu. Bir başkası bıçakçılık yapıyor, kazancıyla annesine

⁶¹ Cyrus Hamlin, “Seminary at Bebek (4 August 1848)”, *The Missionary Herald*, November 1848, Vol. 44, s. 400.

⁶² Cyrus Hamlin, “Seminary at Bebek (4 August 1848)”, *The Missionary Herald*, November 1848, Vol. 44, s. 400.

⁶³ Hamlin, *Among ...*, s. 214.

ve iki kız kardeşine bakıyordu.⁶⁴ 1857 yılına gelindiğinde Protestanların daha iyi yetişmiş din adamlarına olan ihtiyacına binaen, Bebek İlahiyat'ı bitirenler için bir teoloji okulu açıldı. Müfredatının dört yılı skolastik, üç yılı teoloji bölümü olarak tertip edildi.⁶⁵

Teoloji Bölümü

Msy. Wood'un bildirdiğine göre Ermenilerin en ısrarlı isteklerden biri, iyi yetişmiş yerli bir din adamıydı. 1846 yılı itibariyle mevcut dört Protestan kilisesinden sadece birinde pastör bulunuyordu. Diğerlerinde ise dinine sadık ve candan bağlı İncil vaizleri görev yapıyordu. Durumu gözden kaçırmayan İstanbul misyonerleri, Bebek İlahiyat'ta bir teoloji bölümü açmayı planladılar.

Bugüne kadar bu kurumda böylesi bir şube açılmasına önem verilmemişti. Gerçi kurulurken niyetleri buranın ileride bir teoloji okuluna dönüştürülmesiydi. Ancak temel hedefi, İncil'i yaymada misyonerlerle işbirliği yapacak yerli temsilcileri yetiştirmektir. Gerçekten de bütün eğitim müfredatında bu gaye göz önünde bulundurulmuştu. Açılacak teoloji bölümünün müfredatı üç yıl sürecekti. Dersler genelde Amerika'daki teoloji okullarında öğretilenlerle aynı olacaktı. İstasyon'da görevli kişilerin oylamasına tâbi olmayan hiçbir aday buraya kabul edilmeyecekti. Ayrıca aday öğrenci takva konusunda ve *kutsal elçilik* (ministry) için bir adayda bulunması gereken şartlar bakımından da yeterliliğini ispatlayacaktı. Genel kural olarak önce dört yıllık akademik müfredatın tamamlanmış olması istenecekti.

Teoloji müfredatıyla dolu olan üç yıla ilaveten, ilahiyat kısmı da geliştirilecekti. Bu minvalde akademik bölümdeki öğretim payının daha da büyümesine gayret edilecekti ama bu sınırlı bir alanda yapılabilirdi. Çünkü İngilizcenin ve onun vasıtasıyla bilimlerin öğretimi, bu dile yabancı olan Ermeni ve Rum gençleri için zordu. Bunun için onların İngilizceyi birkaç sene kullanmaları lazım geliyordu.

Msy. Van Lennep'in, Kitab-ı Mukaddes'in orijinal dillerinin (Latince ve Grekçe) de dahil olduğu İncil Edebiyatı Bölümü'ne atanması kabul edildi. İlahiyat Okulu'nda tamamıyla bilimsel dallarla meşgul olan Msy. Hamlin, yalnızca Doğal İlahiyat dersi (Tanrı'yı ve O'nun evrendeki ahenk ve uyumunun delillerini doğayla tanıma) verecekti. Hristiyan doktrini tarihi

⁶⁴ Hamlin, *Among...*, s. 216.

⁶⁵ *The Missionary Herald*, "Station Reports", September 1857, Vol. 53, s. 284.

de dahil Hristiyan Teolojisi ile Din ve Kilise Tarihi derslerine Msy. Wood girecekti. Yaz dönemi boyunca Hristiyanlığın Delilleri, Kutsal Kitap ve İlhamın Kanunu üzerine verilecek umumi dersleri Msy. Homes yapacaktı. Piskoposluk Görevi ve Vazifeleri dersini Dwight, Kutsal Metinler'deki zor pasajlar hakkındaki dersleri ise Goodell verecekti.

Hazırlık dönemi için ayrılmış olan zaman dilimi İngilizce öğretmek için kısa gelirse ve branşların öğreniminin sürdürülmesine tahsis edilirse, teoloji müfredatına girişten önce gerekli olan Rumca ve İbraniceye başlangıç yapılamazdı. Bu iki dilin öğretimi, tüm müfredat süresince devam edecekti. Zira Yeni Ahit'in Grekçesi nispeten modern Grekçeden daha az farklı olduğundan her ikisi birlikte de öğretilecekti. Üç yıllık müfredatın içerisine dahil etmenin akıl kârı olmadığı, ancak her Hristiyan ilahiyatçıya lazım olan Latinceye, en azından öğrencilerin bir bölümünün iyice hakim olması sağlanacaktı. *Teoloji* ve *Kilise Teşkilatı Tarihi* dersleri konferanslar şeklinde verilmek mecburiyetindeydi.

Bu düzenlemeyi yaptıkları sırada misyonerlerin elinde Ermenice ders kitapları mevcut değildi. İngilizceyi anlayan öğrencilerin de İngilizce ders kitaplarını rahatça okuyamayacakları belliydi. Teoloji konusunda ise ders kitabı *Kitab-ı Mukaddes* olacak, kendi tabirleriyle, *İncil hakikati doğrudan doğruya büyük pınardan içilecekti*. Azizlerin ve Havarilerin yazdığı kompozisyonlar sadece bir rehber ve Tanrı Kelamı'nın öğretilerini anlamaya yardımcı metinler olarak kullanılacaklardı.⁶⁶

Planlanan teoloji sınıfı 1849'da açıldı. Yeni teoloji sınıfını teşkil eden dört kişiden biri İstanbullu, biri İznikli, biri Ankaralı, biri de Muşlıydu. İstanbullu olan, Pastör Simon'un kardeşiydi. Teoloji sınıfını oluşturan bu gençler kararlı, aktif ve dindar oldukları gibi parlak zekalara sahiptiler. Haftanın iki gününü sistematik teolojiye, iki günü İncil tarihine, bir günü de teoloji konuları üzerine yazı yazmaya, vaaz hazırlama planlarına ayırıyorlardı. Aynı zamanda Upham'ın *Zihin Felsefesi*'ni, Horne'nin *Kitab-ı Mukaddes Öğrenimine Giriş*'ini ve Butler'in *Analoji*'sini okuma derslerini de sürdürüyorlardı. Son iki derste normal tercüme ve şifahi yorumların yanı sıra, münakaşanın tüm özetini yazarak hazırlıyorlardı.⁶⁷ Teoloji

⁶⁶ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Wood (13 November 1846)", March 1847, Vol. 43, s. 75-76.

⁶⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Wood (11 July 1849)", November 1849, Vol. 45, s. 402-403. Upham'ın Zihin Felsefesi adlı kitabını Ermeniceye Cyrus Hamlin çevirmişti. Hamlin, **My Life...**, s. 254.

Bölümü'nün 4 Mayıs 1850'deki imtihanları Zihin Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Kilise Tarihi, Hristiyanlığın Doktrinleri ve İncil'in İlk Çağı gibi derslerden yapıldı.⁶⁸

1855'te geçici olarak kapatıldı. O yıl 8 kişilik Teoloji Bölümü'nün ikinci yarıyılıda öğretmeni yoktu. Çünkü Msy. Benjamin'in ölümü sebebiyle, onun yerini doldurmak adına meslektaşı Riggs'in İlahiyattan buraya nakli gerekiyordu. Bu sebeple teoloji eğitimine son verildi.⁶⁹ Ancak Hamlin'in başkanlığında 7 öğrenciyle yeniden açıldı (1857). Msy. Schaufller da Türkçe derslerinde yardım ediyordu.⁷⁰ Aynı yılın sonunda bu bölümden 7 kişi mezun oldu.⁷¹ Bilimsel müfredatı bitiren 11 kişiden 9'unu içine alan yeni bir teoloji sınıfı Aralık 1860'ta organize edildiyse de⁷² okulun kapatılması gündeme geldiğinden etkili olamadı.

Rumca Bölümü

Sadece Ermeniler için kurulan Bebek İlahiyat'a, gelişmeler paralelinde 1850 yılında Rumca bölümü eklendi. Öğrenci velileri masrafları ödemeyi teklif etseler dahi bu bölüme gelmek için yapılan pek çok başvuruyu, imkansızlıklar nedeniyle geri çevirmek zorunda kalıyorlardı. 1851 yılında Rum öğrenci sayısı 7 idi.⁷³ Yıllık toplantıda Hamlin, "kapılarımızı, Rum öğrencilerin bedava başvurularına açmalıyız. Çünkü Rumlar İncil hakikatini dört gözle arıyorlar. Bu iki cemaatten gelen öğrenciler arasında gelişen herhangi bir antipati yok. Öğretmenler, geçen yıl sergilenen gidişat ve yeterlilikten pek memnunlar" diyerek konu hakkında yorumda bulunuyordu.⁷⁴

İki yıl sonra Rumca bölümünün mevcudu 15'e çıktı. Açıldığı sıralarda Hamlin, iç bölge istasyonlarından buraya daha seviyeli öğrenci gönderilmemesinden şikayetçiydi. Ancak o günden beri Antep'ten 2, Erzurum'dan 2, Diyarbakır'dan 6, Demirtaş'tan 3, Bursa'dan bir, İznik'ten bir ve Tekirdağ'dan 2 öğrenci kabul etmişlerdi. Hamlin'e göre, "tamamına yakını mükemmel karakterde, iyi derecede bilgi sahibi ve gelecekteki faydaları için yüksek ümitler vadeden" bu öğrencilerin çoğu şimdi Anadolu'nun iç bölgelerinde görev yapıyorlardı.⁷⁵

⁶⁸ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Hamlin (7 May 1850)", August 1850, Vol. 46, s. 256.

⁶⁹ **The Missionary Herald**, "Armenians, Stations Reports", September 1855, Vol. 51, s. 269.

⁷⁰ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1857, Vol. 53, s. 284.

⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M. (1857)** "Congregations, Churches, Schools, Printing", Boston 1857, s. 61.

⁷² **The Missionary Herald**, "Station Reports 1861", September 1861, Vol. 57, s. 269.

⁷³ **The Missionary Herald**, "Letter From Mr. Dwight (15 February 1851)", May 1851, Vol. 47, s. 157.

⁷⁴ **The Missionary Herald**, "Annual Meeting 1850", September 1851, Vol. 47, s. 287.

⁷⁵ Cyrus Hamlin, "Station Reports", **The Missionary Herald**, September 1853, Vol. 49, s. 261.

Bölümün kapanışı: Msy. Riggs'in İlahiyattan ayrılması (1855) üzerine Rumca Bölümü kapatıldı. Rum öğrencilerden en fazla umut veren dördü, Atina'da görevli Msy. King'in idaresindeki okula gittiler. Bunların masrafını İngiltere'deki *Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti* karşıladı. Diğer Rumlar ise Demirtaş'ta öğretmenlik yapıyordu. Kalanlardan biri tıp eğitimi için Amerika'ya gitti; geri kalanlar mütercim oldular.⁷⁶

Özel Dinî Programlar

(a) Sabah Ayini ve Duası: Sabahleyin 05.30'da gerçekleştirilen dua programında öğrenciler sırayla İngilizce olarak uzun, ama yararlı bir ayin okuyorlardı. Yeri geldikçe Hamlin kısa açıklamalar ilave ediyor, ayinin sonunda Ermenice dua ediyordu. Bu uygulama 20-30 dakika sürüyordu. Sonra 07.00'ye kadar süren İncil ezberleri geliyordu.⁷⁷

(b) Dua Halakaları: Ders dışında dua halakaları oluşturuluyordu. Söz gelimi 1851'de Ermenice dua halakası dokuz, Rumca yapılan ise beş kişiden müteşekkildi.⁷⁸

(c) Sebt Günü Programları: İlahiyattaki Sebt günlerinde düzenlenen dinî çalışmalar üç bölümden ibaretti: Öğleden önce vaaz veriliyordu. Öğleden sonra yazar Bunyan'ın *Hacıların İlerlemesi* adlı eseri yorumlanıyordu. Akşamları da Kitab-ı Mukaddes dersi veriliyordu.⁷⁹ Aynı gün öğrencilere ve birkaç komşuya İncil merkezli vaazları Hamlin gerçekleştiriyordu.⁸⁰ Sabahları bir ayin, öğleden sonra tefsir, akşamleyin ise dua toplantısı oluyordu. Bir Ermeni öğretmen, küçük öğrencilere İncil dersi veriyordu. İlk başlarda İlahiyattaki Sebt günü programlarında üç dört kişi bulunurken, 1853'te İncil 100 kişiye İngilizce, Ermenice ve Rumca olarak vaaz ediliyordu. Bu sayede Bebek'te 20 aile Protestan olmuştu. Halbuki okul açıldığı yıl orada bir tane Protestan aile yaşıyordu.⁸¹

(d) Akşam toplantıları ve konferansları: 1853 yılındaki faaliyetlere dair Hamlin şunları kaydetmişti: "Çarşamba akşamı bütün okula bir teoloji konferansı verdik. Konusu *Doktrinal Hakikatin Vazife ile İlişkisi* idi. Öğrenciler Çarşamba ve Cumartesi akşamları dua toplantısı yaptı. Ermenice öğretmenimiz sınırlı sayıdaki öğrenciyle özel bir toplantı gerçekleştirdi. Cuma akşamı, dinî konularda tartışma usullerini öğreten bir müzakere cemiyeti tertip ettik."⁸²

⁷⁶ **The Missionary Herald**, "Armenians, Stations Reports", September 1855, Vol. 51, s. 269.

⁷⁷ Hamlin, *My Life*, s. 246.

⁷⁸ **The Missionary Herald**, "Station Reports, 1851", July 1852, Vol. 48, s. 194.

⁷⁹ **The Missionary Herald**, "Extracts from the Journal of Mr. Hamlin", August 1842, Vol. 38, s. 322.

⁸⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (18 January 1842)", May 1842, Vol. 38, s. 202.

⁸¹ **Cyrus Hamlin**, "Station Reports", **The Missionary Herald**, September 1853, Vol. 49, s. 261. Ertesi yıl da bu minvalde etkinlikler devam etti: Sebt günü öğleden önce Ermenice tefsir çalışması, öğleden sonra bir ayin, akşam ilmiyal dersi, öğleden önce Rumca bir İncil dersi. **The Missionary Herald**, "Armenians, Annual Meeting", September 1854, Vol. 50, s. 265.

⁸² **Cyrus Hamlin**, "Station Reports", **The Missionary Herald**, September 1853, Vol. 49, s. 261.

Öğrencilerin dinî hayatlarını düzeltmek ve kontrol altında tutmak üzere uygulanan metotlardan biri de, öğrencilerin birbirlerini gözetmeleri, Hıristiyanlık hayatına ters düşen bir şey varsa uyarmalarını sağlamaktı. Zira bu okulda “sağlam karakterli olma, aklı başındalık, dinî hakikate ilgi, derslere düzenli katılım konusuna eskisinden daha fazla önem veriliyordu.”⁸³

Öğrencileri ve Mezunları: Hamlin’in çevresinde çeşitli kesimlerden gençler toplanmaya başlamıştı. Bu gençler, onun anlatımıyla, “hem dinî hem de seküler bilgiye susamışlardı. İznik’teki yerli Protestanlar oğullarının, Cennete girmeleri ve işe yaramaları maksadıyla bu okulda eğitilmelerini dört gözle bekliyorlardı. İstanbul’da iş hayatına yeni başlayan bazı tüccarlar da bu ilahiyata kabul edilmeyi istiyorlardı. Dükkanlarını kapatıp geleceklerdi ve bilginin en zengin hazinesinden istifade edeceklerdi. Zengin ailelerden birinin oğlu okumak için yurtdışına gitmek üzereydi. Lakin Amerikalıların bir yatılı okul projesi olduğunu duyunca tüm tepkileri göze alarak böyle bir okulda eğitim görmeyi tercih etti.”⁸⁴

Görüldüğü gibi Bebek İlahiyat’a ilgi had safhadaydı. İki Ermeni banker kardeş Hamlin’i ziyaret ettikleri bir gün yanlarında dostlarıyla beraber üç oğullarını da getirmişlerdi (10 Ekim 1841). Ermeni cemaati içerisindeki banker ailelere mensup bu kişiler, okuldaki öğretim hakkında pek çok soru sorduktan sonra çocuklarını buraya göndermek istediklerini söylediler. Ayrıca Üsküdar’daki Ermeni Koleji kapanmış, işine son verilen öğretmenlerden biri, beraberinde bir grup öğrencisiyle gelmek üzere müracaat etmişti. Ancak misyonerler imkansızlıklar nedeniyle bütün başvuruları geri çevirmek mecburiyetindeydiler.⁸⁵

1842: Yeni bir sınıf açıldı. 19 yatılı, 2 gündüzcü öğrenciyle eğitime devam edildi. İki gündüzcü öğrenci Bebek’te yaşayan bir Yahudi ailenin çocuklarıydı.⁸⁶ Hamlin’in yardımcısı Msy. Wood, “diğer öğrencilerin büyük bölümünün Merzifon, Musul, Trabzon gibi memleketin uzak diyarlarından geldiğini, onlar vasıtasıyla Tanrı’nın hakikat nurunun, bu toprakların en uç sınırlarını aydınlatacağını umduklarını”⁸⁷ yazıyordu.

⁸³ **The Missionary Herald**, “Station Reports, 1851”, July 1852, Vol. 48, s. 194.

⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1841) “Mission to Turkey”, Boston 1841, s. 101.

⁸⁵ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Hamlin”, August 1842, Vol. 38, s. 321.

⁸⁶ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Hamlin”, August 1842, Vol. 38, s. 321.

⁸⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (13 July 1845)”, September 1845, Vol. 41, s. 293. 1842 yılı öğrencilerinin dördü zengin ailelerden gelmişlerdi, yüksek meblağlar ödüyorlardı. Birisinin masrafını bir İngiliz tüccar, ikisinininkini de civardan kimseler üstlenmişti. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Hamlin”, August 1842, Vol. 38, s. 321.

1843: 20 öğrenci okudu.⁸⁸

1845: Mevcudu 34'e çıktı.⁸⁹ İlk mezunlarını bu yıl verdi. Çok başarılı ve dindar olduğu kaydedilen üç mezundan biri, İzmir Amerikan Matbaası'nda işe başladı. Diğer ikisi öğretmen oldu. Misyonerler onlara büyük ilgi gösteriyor, adeta oğulları gibi seviyorlardı. Çünkü onlar bu ilahiyatın ilk olgun meyveleriydi. Daima derin bir ilgiyle ve ateşli dualarla takip edeceklerdi. Diplomalarını verirken Hamlin ve Dwight, gelecek hayatlarının hedefleri ve kendilerini idare edecek prensipler üzerine birer konuşma yaptılar. Ayrıca üçüne birer tane yazar D'Aubigné'nin *Reformasyon Tarihi* adlı kitabı hediye edildi.⁹⁰ Aynı törene katılan Episkopal din adamı ve İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğinin papazı Dr. Bennet takdirlerini bildirdi.⁹¹

1846: Öğrenci sayısı 32'ydi. Patrik ve hiyerarşisinin misyonerlere savaş ilan etmesinden sonra öğrenci mevcudunda dalgalanmalar oldu. Msy. Wood'a göre "öğrenciler misyonerlere daha sıkı bağlarla bağlıydılar. Eski öğrenciler daha fazla zorlanıyordu. Şimdikilerin zihni durumları ve manevi yaşantıları eşit seviyedeydi. Bunlardan altısı, İstanbul'daki yeni Evanjelik kilisesinin üyeleriydi. Biri, gelecek komünnyonda kiliseye kabul edilmeye adaydı; biri İznik Kilisesi üyesiydi. Diğer altısı, takvalı öğrencilerin haftada iki defa gerçekleştirdikleri dua toplantısına katılıyordu. Trabzon Kilisesi üyelerinden birinin, ayrıca İznik Kilisesi'ne bağlı ailelerden üç kişinin de kısa süre sonra okula katılması bekleniyordu.⁹²

1847: Toplam 35 öğrenci okudu.⁹³

1848: Öğrenci mevcudu 42'ye yükseldi. Dönem sonunda beş kişi mezun olacak, dört öğrenci de okuldan ihraç edilecekti. Zira bunlar "tatminkar bir ilerleme kaydedememiş, istenen niteliğe kavuşamamış olduklarından bu kurumda öğrenci olmaya layık değillerdi."⁹⁴

1849: Mezun olan dört kişiden üçü İstanbul ve Trabzon'daki kiliselerde başarıyla pastör olarak çalışıyorlardı. Dördüncüsü lisanslı öğretmen olarak Baron Avedis'in halefi oldu.⁹⁵

⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1843) "Armenians", Boston 1843, s. 93.

⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1845) "Armenians", Boston 1845, s. 91.

⁹⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Hamlin (29 March 1845)", September 1845, Vol. 41, s. 292.

⁹¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Hamlin (2 September 1845)", February 1846, Vol. 42, s. 41. Bennet'in Hamlin'e verdiği notta şunlar yazıyordu: "Dün gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ediyor, ayrıca imtihanlarını dinlediğim sınıflardan fevkalade hoşnut olduğumu belirtiyorum. Ayrılmak zorunda kalmak beni ziyadesiyle üzdü. Ancak imtihanların beni ikna edecek kadarını dinledim. Siz ve mükemmel meslektaşlarınız büyük felaketlere ve ıztıraplara maruz kalsanız da Ermeni gençlerine, akrabalarına ve dostlarına eğitim takdim edilmişti. Bu faaliyetin, Tanrı'nın himayesinde daha da mükemmele doğru yürütmesi samimi duamdır."

⁹² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Wood (13 November 1846)", March 1847, Vol. 43, s. 76. Osmanlı idaresi tarafından Protestanlık mezhebi, 1846'da ayrı bir cemaat olarak tanındığında misyonerler, İlahiyat'a öğrenci girişinin sınırlandırılacağını, Protestan olmayan ailelerden öğrenci alamayacaklarını düşündüler. Lakin beklediklerinin tam tersine bir gelişme görüldü. Arzuladıkları sayıda ve hem Protestan ailelerden hem de diğer ailelerden öğrenci geldi. Bu haliyle kurum, her iki muhalif kanat arasında bir halka meydana getirmiş oldu. Cyrus Hamlin, "Seminary at Bebek (4 August 1848)", **The Missionary Herald**, November 1848, Vol. 44, s. 399.

⁹³ **The Missionary Herald**, "Annual Report of the Mission", February 1848, Vol. 44, s. 48.

⁹⁴ Cyrus Hamlin, "Seminary at Bebek (4 August 1848)", **The Missionary Herald**, November 1848, Vol. 44, s. 399.

- 1850:** Toplam 28 öğrenciden 7'si Rumdu.⁹⁶ Antep İstasyonu bu yıl, evli gençleri Antep'te, bekar gençleri ise Bebek'e gönderme kararı aldı.⁹⁷
- 1851:** Öğrenci sayısı 39'a yükseldi. Bunların 25'i Ermeni, 14'ü Rumdu. Mezunlar kendi cemaatleri için çalışmaktaydı. Öğretmenlikle meşgul olanlar, Ermeni okullarında yeni bir çağ başlatıyor; kitap çerçisi ya da pastör olanlar genelde misyonun en değerli yardımcısı oluyorlardı. O sırada Amerika'da bulunan gençlerin dönüşü büyük bir sevinçle beklenmekteydi.⁹⁸
- 1852:** Öğrenci mevcudu 44'e yükseldi. Bu, o güne kadarki en yüksek rakamdı. Birkaç öğrenci de Diyarbakır yöresinden bekleniyordu. Fakat her hafta pek çok başvuruyu geri çevirdikleri unutulmamalıydı. Hamlin, “yeni öğrencilerin büyük bölümünün, bu imparatorluğun Protestanlaştırılması faaliyetlerinde sadık ve adanmış işçiler olacakları konusunda umutla coşuyordu. Aralarında çok kabiliyetli olanlar vardı. Bunlar hakikati bilme ve ona itaat etme noktasında ciddi ve ısrarlı bir arzu sergiliyorlardı.”⁹⁹ Çoğu öğrencinin tam anlamıyla gerçek bir Protestan olduğunu söylemek zordu ama “misyonerleri cesaretlendiren ve memnun kılan çok şey vardı. Bazıları hakikati gönülden kabulleniyordu ve onu Ermenistan'ın karanlık yörelerinde bilinir kılmak için hazırlanıyordu.”¹⁰⁰
- 1854:** Toplam mevcudun 10'u Rum, biri Yahudi (13 yaşındaydı ve babası dinî eğitim almasını istiyordu), geri kalanlar da Ermeniydi. Teoloji sınıfı 7 öğrenciden oluşuyordu.¹⁰¹ Erzurum'da açılan bir okulun öğrencilerinden biri bu yıl Bebek İlahiyat'a gönderildi ve başarılı bir öğrenci oldu. Bir diğeri gönderilmek üzere hazırlanıyordu.¹⁰²
- 1855:** Toplam Ermeni öğrenci sayısı 40'tı.¹⁰³
- 1856:** 40 öğrencisi vardı.¹⁰⁴
- 1857:** Yıl boyunca toplam 46 öğrenci eğitim gördü. Biri Türk, biri Rum, biri de Ermeni olan üç öğrenci, müfredatın bir bölümünde Teoloji Bölümü'nün yedi öğrencisiyle bağlantılı eğitim aldılar.¹⁰⁵ Müdür Clark 1857 yılı sonunda öğrenciler hakkında şunları söyledi: “Bu kurumun bütün eğilimi misyonerlik girişimidir. Bütün yıl boyunca dinî duygu ve faaliyetler konusunda memnun kalındı. İsa'nın kilisesiyle kendilerini bağlantılı kılan 9 öğrencimiz *Tanrı'nın*

⁹⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (11 July 1849)”, November 1849, Vol. 45, s. 402.

⁹⁶ **The Missionary Herald**, “Annual Meeting 1850”, September 1851, Vol. 47, s. 287.

⁹⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Smith (20 June 1850)”, November 1850, Vol. 46, s. 373.

⁹⁸ **The Missionary Herald**, “Station Reports 1851”, July 1852, Vol. 48, s. 194.

⁹⁹ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Hamlin (25 June 1852)”, September 1852, Vol. 48, s. 266.

¹⁰⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (1 May 1853)”, August 1853, Vol. 49, s. 233.

¹⁰¹ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Meeting”, September 1854, Vol. 50, s. 265.

¹⁰² **The Missionary Herald**, “Station Report”, April 1854, Vol. 50, s. 110.

¹⁰³ **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 269.

¹⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M** (1856) “Armenians, Schools, Churches, Native Helpers”, Boston 1856, s. 93.

¹⁰⁵ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1857, Vol. 53, s. 284; **Reports of The A.B.C.F.M** (1857) “Congregations, Churches, Schools, Printing”, Boston 1857, s. 61. Muhtemelen Türk diye bahsedilen, ileride mezunlar listesinde bilgi vereceğimiz Kürt asıllı Müslüman Baron Krikore'dur. Misyonerlerin Türk kelimesini, Müslüman kelimesiyle eşdeğer kullandıklarını düşündüğümüzde bu ihtimal kuvvetlenmektedir.

çocukları olduklarına dair tatminkar deliller sundular. Fakat kiliseye üye değiller. Öğrencilerin derslerindeki ilerlemeler son derece teşvik edici. Coşku ve gayretli çalışmalarıyla kendini gösteren bu Ermeni gençlerden daha iyisini Amerika’da bile görmedim.”¹⁰⁶

1858: 40 civarında öğrencisi vardı.¹⁰⁷ Bu yılki 5 mezun Asur Misyonu’na, Kayseri’ye, Harput’a, Bilecik’e ve Edirne’ye görevlendirildiler.¹⁰⁸

1859: 38 öğrenci okudu.¹⁰⁹ Beş öğrenci kitap çerçiliği yapmak üzere Bahçecik’e gönderildi.¹¹⁰

1860: Öğrenci mevcudu 32’ydi. Bunlardan ikisi, Bebek’te oturan iki gündüzcü talebeydi. 11’i bilimsel müfredatı bitirdiler.¹¹¹ Ermeni bölümünde 14-24 arasında değişen 43 öğrenci okudu.¹¹² Bazı Ermeni öğrenciler Müslümanların Protestanlaştırılması projesi ile özel ilgilendiler.¹¹³

1861: 36 öğrencinin 15’i teoloji sınıfındaydı.¹¹⁴

1862: 14 öğrencinin okuduğu bu yıl 12 mezun verildi.¹¹⁵ Mezunlardan biri Kayseri Kilisesi’ne, diğeri Yozgat Kilisesi’ne pastör oldu.¹¹⁶

1857-1861 arasındaki beş yılda 45 öğrenci mezun edildi. Bunlardan 7’si 1862’nin başında vaiz oldular. 13’ü teoloji sınıfına geçti.¹¹⁷

Avedis: Protestanlığı benimseyen bu genç İlahiyatın ilk öğrencilerindendi. Mezun olduktan sonra birkaç yıl Kumkapı’daki kilisede pastörlük yaptı. Daha sonra işadamı oldu. Erken yaşta öldü.¹¹⁸

Toros: İlk öğrencilerdendi. Mezuniyetinin ardından İngiliz mühendis John Hague’nin tercümanı oldu. Sonra Osmanlı Devleti’nin Tersane-i Amire adlı kuruluşunda deniz mühimmatı inşaatına baş mütercim olarak girdi. İyi bir mevkide, nüfuzlu, başarılı bir kişi

¹⁰⁶ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1857, Vol. 53, s. 284.

¹⁰⁷ **The Missionary Herald**, “Nothern Armenians: Station Reports, Bebek Seminary”, September 1858, Vol. 54, s. 273.

¹⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M** (1858) “Nothern Armenians”, Boston 1858, s. 40.

¹⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M** (1859) “Nothern Armenians”, Boston 1859, s. 51.

¹¹⁰ Joseph K. Greene, “Letter From Mr. Greene”, **The Missionary Herald**, August 1859, Vol. 55, s. 244.

¹¹¹ **The Missionary Herald**, “Station Reports 1861”, September 1861, Vol. 57, s. 269.

¹¹² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (24 September 1859)”, January 1860, Vol. 56, s. 14.

¹¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1860) “Nothern Armenians”, Boston 1860, s. 52. Bu raporda öğrenci mevcudu 44 olarak verilmektedir. 1860’ta American Board’un Müslümanlarla ilgilenmeye başlaması ve bunun için alt yapının hazır olduğunu düşünmesine paralel olarak, aşağıdaki rapor alıntısında da görüleceği üzere Bebek İlahiyat öğrencilerinde derhal bu kararın etkisi görülmüştü: “Bebek İlahiyat’taki eğitim düzenli, ciddi ve başarılı bir şekilde devam ediyor. Bazı öğrencilerimiz Müslümanların Hıristiyanlaştırılması işine özel ilgi gösterdi ve hayatlarını bu faaliyete adanma niyetinde olduklarını açıkladılar.” **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey Mission, Education”, Boston 1862, s. 62.

¹¹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey, Education”, Boston 1861, s. 41.

¹¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey Mission, Education”, Boston 1862, s. 77.

¹¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey Mission, Education”, Boston 1862, s. 62.

¹¹⁷ Rufus Anderson, C.2, s. 57.

¹¹⁸ Hamlin, My Life..., s. 209; **The Missionary Herald**, “Station Reports, Bebek Seminary”, September 1853, Vol. 49, s. 261.

oldu. Her zaman eğitimin ve Bebek İlahiyat Okulu'nun bir dostuydu. Kızlarının eğitimi için azami dikkat sarfetti. Orta yaşlarındayken öldü.¹¹⁹

Harutyun Minasyan: 1847'de mezun olan bu kişi İznik Kilisesi'ne pastör oldu.¹²⁰

Baron Alexan [Bezciyan]: Bebek İlahiyat'tan mezun olduktan sonra Antep Yüksek Okulu'nun başkanlığına getirildi. Mesleğinde çok iyi yetiştiği yazılmıştı.¹²¹

Baron Simon: Mezuniyet sonrası İzmit'teki bir okulda görev aldı.¹²² Çok başarılı bir öğretmen olması sayesinde öğrenci sayısı 60'ı aşmıştı. Bunların en az yarısı Protestan olmayan Ermeni ailelerden geliyordu. Kitab-ı Mukaddes'i titizlikle ve sadakatle öğretiyordu. Her Pazar okulunda çocuklardan altı ayet okumalarını istiyordu. Anne babalar onları dinliyor ve çocuklarının bilgi bakımından böyle bir gelişme sergilemesini görünce seviniyorlardı.¹²³

Bir öğrenci: mezun olduktan sonra İznik'teki 35 kişilik bir okulun başöğretmeni oldu (1849). Bu kişi aynı zamanda oradaki pastöre de pek çok konuda yardım ediyordu.¹²⁴

Bir teoloji öğrencisi: Misyonerlerin, “o bölgedeki ekinler hasat ediliyor” diye bahsettikleri Diyarbakır'dan gelmişti. Mezuniyet sonrası misyonerlik hizmeti için oraya geri döndü.¹²⁵

Bir teoloji öğrencisi: okulu bitirince İznik pastörüne yardımcı olmak üzere o şehre gitti.¹²⁶

Bir teoloji öğrencisi: Ermeni bir bayanın isteği ve maddi desteğiyle Flavel'in *Keeping the Heart* adlı kitabını tercüme etti. Öğretmenleri onun, “kalemi kadar sesiyle de hemşehrilerine İsa'yı vaaz ederken görmeyi umuyorlardı.”¹²⁷

Bir öğrenci: Manisa misyoneri Benjamin'in yardımcılığına tayin edildi. Oraya vardığında Protestan olmayan cemaatler ev kiralamasına bile izin vermediler. Ama o buna aldırmaksızın İncil'i vaaz etmeyi sürdürdü.¹²⁸

İki öğrenci: 60 öğrencisi olan İznik okulunda görev aldılar.¹²⁹

Baron Baronig: Eğitimini Bebek'te tamamladıktan sonra Tokat İlahiyat Okulu'nda öğretmenlik yapmaya başladı. Oradaki misyonerler, “bu sorumluluk isteyen mesleğe yeterli ve iyi yetişmiş biri”¹³⁰ diye övmüşlerdi.

¹¹⁹ Hamlin, *My Life...*, s. 209.

¹²⁰ Harrison O. Dwight, *Christianity...*, s. 288.

¹²¹ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Dwight (29 April 1861) [Antep ziyareti]”, Vol. 57, s. 236.

¹²² *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Everett (25 July 1851)”, November 1850, Vol. 47, s. 373.

¹²³ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Everett (25 July 1851)”, November 1850, Vol. 47, s. 373.

¹²⁴ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Goodell (25 May 1849) [İznik ziyareti]”, September 1848, Vol. 44, s. 314.

¹²⁵ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Hamlin (7 May 1850)”, August 1850, Vol. 46, s. 256.

¹²⁶ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Hamlin (7 May 1850)”, August 1850, Vol. 46, s. 256.

¹²⁷ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Hamlin (7 May 1850)”, August 1850, Vol. 46, s. 256.

¹²⁸ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Benjamin (6 September 1850)”, February 1851, Vol. 47, s. 64.

¹²⁹ *The Missionary Herald*, “Mr. Dwight's Visit to Nicomedia and Adabazar”, February 1852, Vol. 48, s. 47.

Baron Krikore: Antepli olan bu kişi Bebek'te eğitim gördü. Muhtemelen Kürt asıllıydı. Hakkında şu bilgiler veriliyordu: "İhtiyaç duyulan adam bulundu: Antepli bir yerli ve din değiştirmiş bir Müslüman olan Baron Krikore'u bulduk. Aylarca Bebek İlahiyat'ta eğitim gördü. Eskiden Arapçada çok iyi ve İslam inancının bütün hususiyetlerini biliyor. Gönüllü olarak Kürtler arasında çalışacağını ifade etti."¹³¹

Baron Tomas Boyacıyan: Kabiliyetli bir genç olan Tomas, Bebek İlahiyat mezunuydu. Memleketi Diyarbakır'daki faaliyetlere çok çabuk ayak uydurmuştu.¹³² İncil'i her Sebt günü Diyarbakır'da vaaz ediyordu. 1862'de 84 üyeye ulaşan Diyarbakır Protestan Kilisesi'nin ilk Evanjelik pastörü olarak o yıl oraya tayin edildi.¹³³

Baron Hagop: Mezuniyeti sonrası Tokat'ta görevlendirildi.¹³⁴

Baron Daniel: Edirne'ye gönderildi.¹³⁵

Bir öğrenci: Adapazarı Kilisesi'ne pastör tayin edildi. İlaveten bir de okul açmıştı.¹³⁶

Bir öğrenci: Kayseri'deki okulun yıllardır iyi bir öğretmeni yoktu. Bebek İlahiyat mezunlarından ve öğretmenliğe istidatlı bu genç boşluğu doldurdu.¹³⁷

Yedi Öğrenci: Destek ziyaretlerinden birinde Diyarbakır'a da uğrayan Msy. Dwight, Bebek İlahiyat mezunu yedi kişinin gerçekleştirdikleri çalışmaları görünce çok sevindi. Biri çok kaliteli bir öğretmendi. Diğerleri İncil vaizi olmuşlardı.¹³⁸

Bir Öğrenci: Merzifon'da bir okul açmıştı. 90 öğrencili bu okulu Msy. Dwight bir destek ziyaretinde gezdi.¹³⁹

Tekirdağ Kilisesi Pastörü (1887): Tekirdağ'da Protestan olan ilk üç kişiden biriydi. Sonra Bebek İlahiyat'ı bitirdi. 6 yıl Bahçecik Kilisesi'nde, 13 yıl Bilecik'teki kilisesinde pastörlük yaptı. 16 yıldır da memleketi Tekirdağ'da hizmet ediyordu. Tekirdağ'daki görevi sırasında 30

¹³⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Jewett (12 April 1855)", August 1855, Vol. 51, s. 236.

¹³¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Dr. Jewett (16 December 1857)", April 1858, Vol. 54, s. 110. Bir yıl sonraki raporda ise Toros dağlarındaki Alevi Kürtlere öğretmenlik yaptığı kaydedilmişti. **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1858, Vol. 54, s. 271. Aynı zamanda Mezere'de bir kitapçı dükkanı çalıştırıyordu. **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Wheeler (18 January 1858)", June 1858, Vol. 54, s. 165.

¹³² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (22 May 1861)", October 1861, Vol. 57, s. 308.

¹³³ Rufus Anderson, c.2, s. 61.

¹³⁴ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Hamlin (24 September 1859)", January 1860, Vol. 56, s. 14.

¹³⁵ **The Missionary Herald**, "Letter From Mr. Hamlin (24 September 1859)", January 1860, Vol. 56, s. 14.

¹³⁶ **The Missionary Herald**, "Letter from Dr. Hamlin (23 September 1862)", December 1862, Vol. 58, s. 382.

¹³⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Farnsworth (12 January 1863)", May 1863, Vol. 59, s. 142.

¹³⁸ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (22 May 1861)", October 1861, Vol. 57, s. 308. Bu yedi kişinin yukarıda adı geçen ve Diyarbakır'da görevlendirildikleri söylenen iki öğrenci de olabilir.

¹³⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (tarihsiz)", January 1862, Vol. 58, s. 21.

kişi Protestan cemaatine katıldı. Liderlik vasfıyla öne çıkan bu kişi, ayrıca Protestan Ermenilerin kurduğu Bitinya Birliği başkanlığını da yürütüyordu.¹⁴⁰

Bursalı bir genç: Ömrünün dört yılını bir Ermeni manastırında geçirmişti. Sonra Bebek İlahiyat'a geldi ve mezun oldu.¹⁴¹

Baron Mugirdiç: 1847'de mezun olduktan hemen sonra Trabzon Kilisesi'ne pastör oldu.¹⁴²

Bir öğrenci: Okuldayken takvalı öğrenciler listesindeydi. Mezun olduktan sonra Diyarbakır'daki bir misyoner yardımcısının yanında çalışmaya başladı.¹⁴³

Bir öğrenci: Takvalı öğrencilerden biriydi. Mezuniyet sonrası Erzurum İstasyonu'nda görev aldı.¹⁴⁴

Bir öğrenci: İstanbul Protestan Kilisesi'ne pastör tayin edildi.¹⁴⁵

Bir öğrenci: Trabzon Protestan Kilisesi'ne pastör tayin edildi.¹⁴⁶

Bir öğrenci: Trabzon'daki bir Ermeni okuluna öğretmen oldu.¹⁴⁷

İki öğrenci: Ruhsatlı vaiz ve öğretmen olarak görev aldılar.¹⁴⁸

Bir öğrenci: Bebek İlahiyat'a öğretmen olarak alındı.¹⁴⁹

Dört öğrenci: Biri, *İskoçya Özgür Kilise Yahudi Misyonu*'nun kitap satış temsilcisi oldu. Biri, Amin Bey adlı ileri gelen bir zatın tercümanıydı. Paris'teki Ermeni Koleji'nde profesör oldu. Ardından Üsküdar Ermeni Koleji'nde profesörlüğe tayin edildi.¹⁵⁰

Bir öğrenci: Devlet tarafından Mr. Davis'e kurdurulmuş olan ziraat okulunun yöneticiliğine getirildi.¹⁵¹

İki öğrenci: Paris'te eğitim gördüler. Biri, kimya üzerine Ermenice bir kitap hazırladı. Kitap, bu dilde türünün ilk örneğiydi.¹⁵²

¹⁴⁰ **The Missionary Herald**, "An Out-Station in Turkey, Rodosto", February 1887, Vol. 83, s. 54.

¹⁴¹ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Schneider", June 1845, Vol. 41, s. 224.

¹⁴² Harrison O. Dwight, **Christianity**....., s. 287.

¹⁴³ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁴⁴ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁴⁵ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1851, Vol. 47, s. 287; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1847) "Western Asia, Progress of The Reformation", Boston 1847, s. 91.

¹⁴⁶ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁴⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Hamlin (9 February 1852)", May 1852, Vol. 48, s. 139; **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Bliss (21 January 1847)", May 1847, Vol. 43, s. 153.

¹⁴⁸ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁴⁹ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁵⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Hamlin (9 February 1852)", May 1852, Vol. 48, s. 139.

¹⁵¹ ¹⁵¹ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1851, Vol. 47, s. 287. Bu kişi Krikor Ağaton (1823-1868) olabilir. Çünkü bu kişinin, 1847'de Halkalı Ziraat Mektebi'nin kuruluşunu yönetti ve bu okulun baş öğretmeni oldu. Bkz. <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com>. (9.3.2009) . Bahsedilen ziraat okuluyla ilgili Sevtap Kadioğlu şu bilgileri vermektedir: "1847 yılında Yeşilköy'de Ziraat Talimhanesi adıyla bir ziraat okulu kuruldu. Okulda Davis adlı bir Amerikalı uzman da görevlendirildi. Tercümanlığına ise, Fransa'da ziraat eğitimi almış olan ilk Osmanlı gençlerinden Agaton Efendi verilmiştir. Bu kişi ileride hükümette ilk Hristiyan nazır olarak da görev yapacaktır." Sevtap Kadioğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar", **Kutadgubilig**. Ekim 2005, S. 8, s. 239-257.

Bir öğrenci: Tekirdağ’da misyoner yardımcısı oldu.¹⁵³

Bir öğrenci: İzmir Matbaası’nda çalışmaya başladı.¹⁵⁴

İki öğrenci: Bebek İlahiyat’tan mezun olduktan sonra İznik’te 70 öğrencili bir okul açtılar. Öğrencilerin yarısı Protestan olmayan Ermeni ailelere mensuptu. Okulun en iyi şekilde eğitim vermesi ve idaresi, kendi milli okulları ile Amerikalıların okulları arasındaki farkı görmeleri noktasında ebeveynlerin gözünü açmıştı.¹⁵⁵

Dört öğrenci: İstanbul ve Galata’daki gümrüklerde görevliyidiler.¹⁵⁶

“Yedi eğitilmiş genç”: Amerika’da çeşitli alanlarda eğitim gördüler.¹⁵⁷

Bir grup Ermeni öğrenci: Ermeni okullarında öğretmenlik yapıyorlardı.¹⁵⁸

Bir Rum öğrenci: Memleketi Demirtaş’a döndükten sonra orada bir okul açtı. American Board’un desteklediği bu okulda çocukları eğitmenin yanı sıra Pazar günleri de yetişkinlere toplantılar düzenliyordu. Msy. Riggs’e göre bu okul “planlanan reformasyon için bir çekirdek ihtiva ediyordu.”¹⁵⁹

Beş öğrenci: İncil’i vaaz edebileceklerine dair misyoner heyeti tarafından ruhsat verildi. Bunlar Edirne, Kessab, Kayseri, Sivas ve Diyarbakır’a gönderildi.¹⁶⁰

Bir öğrenci: Tokat İlahiyat Okulu’nda öğretmenliğe başladı.¹⁶¹

İki öğrenci: İstanbul Hasköy’e ve Bursa Demirtaş’a öğretmen olarak tayin edildiler.¹⁶²

Diğer mezunlar: Bunlar seküler işlerde çalışıyor, her türlü işte en yüksek maaşları alıyorlardı. Çoğu mezun, İngiliz ordusuyla bağlantılı olarak tercümanlık yapıyordu. Bu tercüman öğrenciler kendi cemaatlerinden kişilere iş bularak İstanbul’daki Protestan cemaatinin maddi durumunu da düzeltiyorlardı. Çalışabilen ve kabiliyetli her kimse, “rahat ve emin bir nafakayı nasıl kazanırım?” sorusunun peşindeydi.¹⁶³

Beş öğrenci: Biri Asur Misyonu’nda görev aldı. Ötekiler ise Kayseri, Harput, Bilecik ve Bulgaristan’daki misyonerlik faaliyetlerinde istihdam edildiler.¹⁶⁴

¹⁵² **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁵³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (9 February 1852)”, May 1852, Vol. 48, s. 139.

¹⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (9 February 1852)”, May 1852, Vol. 48, s. 139.

¹⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (9 February 1852)”, May 1852, Vol. 48, s. 139.

¹⁵⁶ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁵⁷ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁵⁸ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Riggs (20 September 1854)”, December 1854, Vol. 50, s. 374.

¹⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 269.

¹⁶¹ **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 269.

¹⁶² **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 269.

¹⁶³ **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 269.

¹⁶⁴ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1858, Vol. 54, s. 271.

Hogopos: Bebek İlahiyat'tan 1857'de mezun oldu. Edirne misyoneri Morse'un yardımcısı olarak görevlendirildi. Anadili Ermenice yanında Türkçe ve Rumca da konuşuyordu.¹⁶⁵

Hohannes: Erzurum'da yerli misyoner yardımcısı oldu.¹⁶⁶

Mardiros: Bebek'ten mezun olduktan sonra Harput'ta görevlendirildi. Oradaki yerli yardımcılara günlük eğitim veriyordu. Ayrıca bu yardımcılarla ve kilisenin erkek üyeleriyle haftada bir teoloji dersi yapıyordu.¹⁶⁷ Onun bu derslerine, Mezereli Krikore da katılıyordu. Bir sınıfa da ahlak felsefesi dersi veriyordu. Şapele gelemeyenlere akşamları bir ders düzenliyordu.¹⁶⁸ Diyarbakır'da bir kız okulu açmış olan bir hanım öğretmenle Ağustos 1858'de evlendi.¹⁶⁹ Harput Kilisesi pastörlüğüne atama töreni Haziran 1860'ta yapıldı.¹⁷⁰

Baron Garabed: Mezun olduktan sonra Kayseri'ye gitti ve orada bir okul açtı. Kız ve erkek toplam 103 öğrencinin okuduğu bu okulda ilahi öğretiyor, İncil dersleri veriyordu.¹⁷¹ Ayrıca vaizlik görevi de vardı.¹⁷²

Harutyun: Bebek İlahiyat'tan mezun olduktan sonra yıllarca öğretmen ve yerli yardımcı olarak hizmet etti. 1866'da ise Ordu'ya vaiz olarak gönderildi.¹⁷³

Rev. K. Yakupyan: Okulun son dönem mezunlarından. 1870-1905 yılları arasında toplam 25 yıl Kayseri kilisesinde pastörlük yaptı.¹⁷⁴

Aslan Sahakyan: 2 Haziran 1836'da Diyarbakır'da bir ipek dokumacısının oğlu olarak dünyaya gelmişti. Memleketindeyken babasının ticaret işlerini devam ettiriyordu. Sonra İstanbul'a giderek Bebek İlahiyat Okulu'nda eğitim gördü. 1863'te Amerika'ya gitti. Fakirdi ama çalışkanlığı sayesinde halı ve kilim dokumacılığıyla uğraşarak 75.000 doları aşan bir servet edindi. 1904'te Amerika'da öldüğünde bu servetin 27.000 dolarını American Board'a bağışladı.¹⁷⁵

Bir öğrenci: Bebek İlahiyat'ta iken Dört İncil'i Kürtçeye çevirdi. 1867'de pastör oldu.¹⁷⁶

¹⁶⁵ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Morse (11 January 1858)", April 1858, Vol. 54, s. 102.

¹⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1858) "Nothorn Armenians", Boston 1858, s. 46.

¹⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1858) "Nothorn Armenians", Boston 1858, s. 46.

¹⁶⁸ Crosby H. Wheeler, "Letter from Mr. Wheeler (18 January 1858)", June 1858, Vol. 54, s. 165.

¹⁶⁹ **The Missionary Herald**, "Diarbekir, Station Reports", June 1859, Vol. 55, s. 175.

¹⁷⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Bliss (18 June 1860)", September 1860, Vol. 56, s. 267.

¹⁷¹ **The Missionary Herald**, "Station Reports, Cesarea", September 1859, Vol. 55, s. 273.

¹⁷² **The Missionary Herald**, "Station Reports: Cesarea", September 1858, Vol. 54, s. 276.

¹⁷³ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Parmelee (14 January 1867)", May 1867, Vol. 63, s. 139.

¹⁷⁴ Joseph K. Greene, "The Jubilee of the 'Avedaper'", **The Missionary Herald**, April 1905, Vol. 101, s. 171.

¹⁷⁵ **The Missionary Herald**, "A Notable Bequest", October 1905, Vol. 101, s. 489.

¹⁷⁶ **The Missionary Herald**, "Translators of the Bible at Constantinople", December 1867, Vol. 43, s. 380.

Öğrenci Modelleri

Baron Zenope: 1851’de Bebek İlahiyat’tan mezun oldu. O yılki üç *takvalı* öğrenciden biriydi. Hamlin’in ifadesiyle insanın karşısına nadiren çıkacak dünyalık bir fırsatı terk ederek Antep Yüksek Okulu’nda çalışmayı tercih etti.¹⁷⁷ Bu okulun “mükemmel öğretmeni” Zenope 1854’te hastalandı. Herkes onun için endişeliydi.¹⁷⁸ Ancak o, hastalığına bakmadan Merzifon’da çalışmaya gitti. En zor şartlar altında müthiş bir coşku ve sadakatle çalışıyor, kilisenin ve halkın manevi iyiliği için uğraşıyordu.¹⁷⁹ Kısa süre sonra öldü.¹⁸⁰

Bir öğrenci: Hamlin’in, İlahiyat’ta yetişip de başka meslekleri seçen, ancak kurumun tanıtımına yardımcı olan öğrencilerdendi:

“Marmara’nın karşı kıyısından bazı yolcuların dikkatini, büyük ve bakımlı bir patates tarlası çekmişti. Burayı ekenin kim olduğunu sormaya gittiler. Tarlayı eken bir Ermeni gencydi. ‘Bu muhteşem tarladan ortalama ne kadar ürün alıyorsunuz?’ dediler. ‘On bir bin kuruş civarında’ dedi Ermeni genç. ‘Patates ekmeyi nereden öğrendiniz?’, ‘Hamlin’in okulunda’ diye cevap verdi. Yolcular derhal bizim ilahiyatı ziyarete geldiler. Bu hadiseden memnun olmuş ve ilgilenmişlerdi. Sonradan tesbit ettim ki bu genç, kendisine verdiğim emeklerin tamamen boşa gittiğini zannettiğim bir gençti.”¹⁸¹

Bir öğrenci: Okulundan memnuniyetini şu cümlelerle dile getirmişti: “Bugüne kadar Kutsal Ruh’un büyük gücünden hiçbir şey kavrayamamıştım. Bu memleketin genişik

¹⁷⁷ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1851, Vol. 47, s. 287.

¹⁷⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Nutting (14 December 1854)”, April 1854, Vol. 50, s. 107.

¹⁷⁹ **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 275.

¹⁸⁰ Ermeni Zenope, anne ve babası olmayan bir gençti. Hamlin’in okulunda sistematik olarak çalıştı ve iyi bir İncil öğrencisi oldu. Aynı zamanda kimya derslerinde de oldukça başarılıydı. Bir gün Hamlin’den Ramazan fişeginin yapımını sordu. Hamlin formülü verdi ama buna neden ihtiyaç duyduğunu sormaktan da kendini alamadı. Zenope yoksul arkadaşı Garabet’in Fırat boylarındaki evine gideceğini, fakat parasının olmadığını, bunun için ona yardım edeceğini söyledi. Zenope fişekleri yaptı ve bir hayli de para kazandı. Hamlin onun İngiltere’de büyük bir kimya kompleksinde çalıştırılmasını, İngiliz dostu Sir Austen H. Layard’dan rica etti. O da “önemli bir kuruluştaki Zenope’nin işi hazırdır, gelsin” dedi. Msy. Hamlin Zenope’ye teklifi götürünce şu cevabı aldı: “Siz benim babamsınız, ancak bunu kabul etmem mümkün değil. Mesih’in kurtarıcım olduğunu idrak ettiğimde ona ahedtim ki, bana yardım ettiği müddetçe kendimi fakir halkıma, Ermenilere öğretici olarak adayacağım.” Hamlin’in bütün ısrarlarına rağmen idealinden vazgeçmedi. Hamlin uzun uzun anlattığı bu öğrencisini şu cümlelerle değerlendirmektedir: “Fırsatın büyüklüğünü kabul etmekle birlikte, o Rabbe söz vermişti ve geri dönemezdi. Hristiyan sadakati ve diğergamlığının nadir olmayan örneklerinden biri ile karşı karşıya idim. Çok az bir maaşla Antep’e öğretmen olarak gitti. Ancak 6-7 yıl kadar yaşadı. Kendisinin ismi ve tesiri hâlâ yörede canlıdır. Antep Koleji’nin yolunu o açtı. Tanrı, değerli kullarını topladığında Zenope dışarıda kalmayacak. Kendisi bizim okuldaki endüstriyel faaliyetten dolayı ne bozuldu ne de sekülerleşti. Yaptığı “atmosfer basınçlı cezve” ile kendisine çok yakışan paltosunu hâlâ emanet gibi saklıyorum. Hayat nehrinin kenarına çıkarsam, Zenope, benim gelişimi sen selamlayacaksın!” Hamlin, **My Life**., s. 266-271.

¹⁸¹ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1851, Vol.47, s. 287.

yerlerinde Tanrı'nın işlerinden bir şeyler bildiğimizi düşünürdük. Daha önce görmediğim iki ders görüyorum. İlki, Tanrı duaları iştir; ikincisi, onun Ruhunun gücü sınırsızdır.”¹⁸²

Karahisar'daki öğretmen: Mezun olduktan sonra Karahisar'daki bir Protestan erkek okulunda görev yaptı. İngilizce, Arapça ve pek çok başka dili biliyordu. Son derece aydınlanmış ve eğitilmiş biri olduğu belirtilmektedir. Kendisini öğrencilerine adamıştı. Onların zihin sağlığı olduğu kadar maneviyatları için de çalışıyordu. Bunun için Ermeni Kilisesi'nin yanlışlarına karşı bütün nüfuzunu kullanıyordu. İncil merkezli eğitim anlayışını uyguluyordu. Kendisini ziyaret eden Dr. Wood'tan, Wayland'ın **Ahlak Bilimi** adlı kitabının Ermenice tercümesini ısmarladı. Okulunda ders kitabı olarak okutacaktı.¹⁸³

Bir Öğrenci: Bebek İlahiyat Okulu'nun bu genç öğrencisi, iki ailenin iç ilişkilerinde var olan problemleri İncil hakikati ve kanunları doğrultusunda çözdü. Şöyle ki, genç öğrenci tatilini şehrin Boğaz taraflarında geçiriyordu. Bir akşam tesadüfen bir aileye misafir oldu. Karı kocanın arası bozuktu ve boşanma isteklerini dile getirdiler. Öğrenci bunu öğrenince bir İncil istedi. Onlara İsa'nın evlilik kurumuyla alakalı kanununu okudu. Sonra İncil'i o kadar inançla vaaz etti ki, ev halkı kısmen bu genç vaize, kısmen de hakikatin gücüne hayran kaldılar. Kızgınlıkları dindi ve meselelerinde onun hüküm vermesini istediler. Olanları dinledikten sonra genç, “hayır, yol bu değildir. Size İsa'nın yolunu söyleyeceğim: Affetmek. Bütün ıvır zıvırlarınızı bir bohçaya koyup Marmara'ya atın, unutun. Bu akşamdan itibaren İncil'le birlikte yaşayın; siz de, çocuklarınız da mesut olun” dedi. Nihayet böyle yapacaklarına söz verdiler. Onların duasını alarak ve tekrar ziyaret sözü vererek bir saat sonra evden ayrıldı. Lakin gencin işi burada bitmedi. O ailenin akrabalarından biri bu mutlu değişimi gördü. Onun da karısıyla arası bozuktu. Arabulucu gence geldi ve evinde bir hafta kalması için davet etti. Beraberce sık sık sabaha kadar oturdular, konuştular, İncil okudular ve dua ettiler. Bu iki aile de genç sayesinde huzura kavuştu. Yaşamaya yeni başladıklarını ve bu öğrencinin ziyaretinden beri ne şarabın ne de öfkeli kelimelerin dudaklarından geçmediğini söylüyorlardı. Bu netice, hadiseye şahit olan herkesi adeta büyülemişti.¹⁸⁴

Etkinlikler

1847 Bahar Dönemi İmtihanları: İlk gün klasik Ermeniceden modern Ermeniceye yapılan çeviriler, denemeler ve kompozisyonlar okundu. İkinci gün ise öğrencilerin bilimsel marifetleri imtihan edildi. Hepsi büyük ilgi gördü. İlahiyat Okulu'nun bu başarısı,

¹⁸² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Clark (24 December 1858)”, April 1859, Vol. 55, s. 106.

¹⁸³ **The Missionary Herald**, “Visit to Kara Hissar (20 December 1871)”, July 1872, Vol. 68, s. 217.

¹⁸⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (25 Haziran)”, September 1852, Vol. 48, s. 267.

misyonerlere göre, ancak New England'daki aynı branşın en iyi okullarıyla kıyaslanabilirdi.¹⁸⁵

1850 Bahar Dönemi İmtihanları: İlahiyatın Bilimsel Bölümü'nün mezunları yılsonunda (4 Mayıs 1850) klasik Ermenice ve edebiyatı, İngilizce, matematiğin değişik dalları, zihin felsefesi, ahlak felsefesi ve kimyadan imtihan edildiler. Sınıfça kimyada ilginç deneyler yaptılar. Kimyayı faydalı zanaatlarda kullanmayı gösterdi. Galvanizle yaldızlama ve sırlama yapmaları çok güzel neticeler doğurdu. Bu deneylerden bazıları İlahiyatın özel laboratuvarında yapıldı.¹⁸⁶

Kitap Çerçiliği (1854): 10 öğrenci tatil süresince kitap çerçisi olarak Marmara bölgesinin değişik yerlerine gitti. Gördükleri ümit verici izlenimlerden dolayı sevinçli döndüler. Bazı durumlarda Müslümanlarla ilginç sohbetler etmişlerdi. [Hz] İsa'nın hak, [Hz] Muhammed'in ise sahte peygamber olduğuna dair dikkat çekici ifadelerle rastlamışlardı.”¹⁸⁷ Aynı faaliyet 1857'de de uygulandı. Yaz tatillerinde öğrencilerden kendi çabalarıyla ayakta kalmaları isteniyordu. Çoğu öğrencinin kitap çerçisi, dağıtıcısı, halk vaizi olarak gönderilmesi planlandı. Bu yıla dair bir başka faaliyet, bir grup öğrencinin, yeni açılan Üsküdar tarlasında Pazar günleri kilise çalışmalarını yürütmeleriydi.¹⁸⁸

Okulun Merzifon'a Nakledilişi: 1850'lere gelindiğinde American Board teşkilatı mensuplarının çoğu kurumun asıl mecrasından uzaklaştığını düşünmeye başladılar. Bu düşüncelerinin nedeni Hamlin'in öğrencilere atölye çalışmaları yapması, onlara “dünyevi meslekler” öğretmesiydi. Cyrus Hamlin ise ısrarla, Bebek İlahiyat'tan yetişen fakat din adamı olmak istemeyen (ya da bu kabiliyette olmayan) öğrencilerin de Protestan eğitiminden geçmelerini savunuyordu. Bununla kalmayarak değişik meslek dallarında çalışan öğrencilerinin ne kadar şuurlu ve dindar olduğunu örneklerle ortaya koyuyordu. Bunların birer İsa elçisi olduğunu vurguluyor, “çalışmalarındaki en zengin ödüllerden birisi, bu ilahiyattan mezun olup başka çalışma sahalarına [tercüman, öğretmen, matbaacı, fabrikatör vb] gidenlerin yararlılığıdır”¹⁸⁹ şeklindeki görüşleriyle American Board'ın eleştirilerine cevap

¹⁸⁵ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Everett (3 May 1847)”, August 1847, Vol. 43, s. 265.

¹⁸⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (7 May 1850)”, August 1850, Vol. 46, s. 256. Kabiliyetli bir kimyager ve meşhur İngiliz makinistlerinden olan Londralı Mr. Hague ve karısı da yılsonu etkinliklerinde katıldı. İngiltere'deyken başbakan tarafından hükümetin bayındırlık işlerinin idareciliğine seçilmişti. Okuldaki laboratuvar ve imalathane için 42 dolar bağışlayan Hague ailesi, diğer misyonerlik hedefleri için de 58 dolar verdi. Mr. Hague ayrıca okulun acil ihtiyaç duyduğu kimya cihazları da hediye etti. Bkz. Aynı yer, s. 256.

¹⁸⁷ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Meeting”, September 1854, Vol. 50, s. 265.

¹⁸⁸ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1857, Vol. 53, s. 283.

¹⁸⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (9 February 1852)”, May 1852, Vol. 48, s. 139.

veriyordu. Ne var ki teşkilat yetkilileri ikna edilemedi ve kurumun Merzifon'a taşınmasına karar verildi. Hamlin de bir kolej kurma düşüncesiyle American Board'tan istifa etti.¹⁹⁰

Bebek İlahiyat Okulu'nun iç bölgelere taşınması ve İstanbul'da Hamlin ve dostlarının bir kolej açma fikri, nihayet, American Board sekreteri Rufus Anderson'ın bir mektubunda şöyle yorumlandı:

1. İstanbul'da bir Protestan kolejı açılması, Bebek İlahiyat'taki seküler eğitime ihtiyacı azaltacak ve okulun Bebek'ten [başka bir yere] taşınmasını arzu edilir hale getirecektir.
2. Komite, Türk gençleri için ayrı ve şu an mevcut olan Bebek'ten uzak bir okul açılmasını amaca uygun bulmamaktadır. Ancak İstanbul'daki yatılı öğrencilerimizi bir çatı altına toplamak ve onları aynı birliğe ve genel disipline tabi tutmak makul gelmektedir.
3. Ermenice ve Türkçe bölümüne öğretmen ihtiyacı ikiden fazla olmasın. Hazırlık ve seküler eğitim kısmı için yerli öğretmenler kullanılsın.
4. Komite, Bebek İlahiyat'ın dindar gençlere, özellikle de Ermeni gençlere avantaj sağladığı konusunda kanaatini gittikçe kaybetmektedir.
5. Komite, Türklerle ilgilenen misyonerlerle, Bulgar ve Ermenilerle ilgilenen misyonerlerinden daha az ilgileniyor değildir. Türkler için ayrı bir misyon kurma beklentisi bulunmuyor.
6. Cyrus Hamlin'in başkanlığında, New York'lu bazı liberal dostların para yardımıyla başkentte açılacak seküler eğitim veren Protestan kolejı, Bebek İlahiyat'taki seküler eğitim ihtiyacını azaltmıştır. Kilise görevlerine eğilim gösteren gençler ile liberal eğitime arzu duyan gençler bunun için koleje gidecekler. Kimbilir belki orada kendi Protestan vatandaşlarından yardım alacaklar, sonra teoloji ve pastoral görev için bizim [ilahiyat okulumuza] gelecekler.
7. Kolej, elde edilmesi zor bir binaya ihtiyaç duymaktadır. Bebek'teki bina ve müstemilatının sözu koleje satılması veya orada faaliyetine izin verilmesi, İlahiyatın da büyük bir şehre veya taşraya taşınması önemli bir konu. Misyonun hükmü, birkaç yıl içinde taşınma şeklindeydi ama şimdi şartlar değişti. Komite konuyu tamamen misyonun muhakemesine bırakarak ya satmayı ya da izin vermeyi tercih edecek.
8. Komite şu an Türkler için Bebek'tekinden ayrı bir ilahiyat okulu düşünemiyor. Şu anki bilgiye göre Komite, böyle bir okulun şartlarını hazırlamayacak. 18 Eylül tarihli mektubunuz, Komite'dekilerin zihinlerine, Ermeni ve Türk gençleri aynı okula devam edemezler diye bir izlenim bırakmadı. Anlaşıyor ki Dr. Hamlin'in kolejı, farklı milliyetler için açılacak.
9. Kızların iç bölgelerden eğitim için başkente getirilmelerini zararlı olarak değerlendiriyoruz. İstanbul'daki masrafları daha fazla olacak diye düşünüyoruz. Eğer hayatlarını İstanbul'dan başka bir yerlerde sürdüreceklerse, söylendiğine göre, kıyafetlerdeki Frenkleşme ve *şehir tasavvuru* edinmemeleri daha iyi değil midir?¹⁹¹

Sekreter Anderson bir başka yerde de Bebek İlahiyat'ın taşınma sebebi olarak, İstanbul gibi bir şehrin, "iç bölgelerdeki pastörlüklerin cüzi maaşlarını ve mahrumiyetlerini kabul edecek kişiler yetiştirmeye uygun olmadığını, öteki misyonların kendi yerli din görevlilerini kendi sınırları içerisinde yetiştirmek istediklerini"¹⁹² ileri sürüyordu. Bu

¹⁹⁰ Hamlin, **My Life**..., s. 414-415. Hamlin bu kitabında, istifasından sonra Board ve R. Andorson ile daima dost kaldıklarını söylemektedir.

¹⁹¹ Rufus Anderson, "From Missionary House, Boston to the Northern Armenian Mission (30 January 1860)", **American Board Library, ABA Catalog**, Kutu 3, No. 280, s. 3-4.

¹⁹² Rufus Anderson, c.2, s. 57. Nitekim Doğu Türkiye Misyonu'nun Erzurum'da yapılan 1864 yılı toplantısındaki misyonerler bu konuyu gündeme getirmişler, muhtemelen o sıralarda yeni kurulmuş olan Harput Teoloji Fakültesi'nin yararlı olduğu üzerine konuşurken, şunları söylemişlerdi: "Gençler eğitim için memleketlerinden ve halklarından ayrılarak gittiler. Kendi memleketlerinde çatal, bıçak, sandalye ve

tartışmalardan ve görüşmelerden sonra Bebek İlahiyat Okulu 1862’de Merzifon’a nakledildi.¹⁹³ İdareciliğine Edwin E. Bliss getirildi.¹⁹⁴ Msy. Judson Smith’e göre Bebek İlahiyat Okulu, “Türkiye’deki Board misyonerlerinin kurduğu yüksek dereceli okulların öncüsüyüdü. 1840-1861 arasında 21 yıl boyunca paha biçilmez ve devamlı bir faaliyet gösterdi. Öğrencileri arasında sıra dışı kuvvet ve umut vadeden kişiler mevcuttu.”¹⁹⁵

Cyrus Hamlin’in, bir ilahiyat okulunda atölye kurarak öğrencilerin maişetini kazanmayı öğretmesi ve buna bağlı olarak okul masraflarını asgariye indirmesi ABCFM teşkilatını ve misyonerleri ikiye bölmüştü. Ancak Hamlin yolmadı, istifa ettikten sonra Robert Kolej’i kurarak (1863) yoluna devam etti.

2. 2. İstanbul Yatılı Kız İlahiyat Okulu (1845-1862)

Ermeniler arasında bir reformasyon gerçekleşmesi bağlamında Bebek İlahiyat Okulu, erkeklerin bilgilenmesinde ve genel konularda gelişmesinde hızlı bir ilerleme sağlıyordu. Ancak bu ilerleme, bilimsel konularda ve genel anlamdaki gelişmelerde kızların geri kalmasını da beraberinde getiriyordu. Bu eşitsizlik manzarasını ortadan kaldırmak, iki cinsi eşit bir zeminde buluşturmak adına İstanbul misyonerleri bir kız ilahiyat okulu açmaya karar verdiler.¹⁹⁶

Beyoğlu (Pera) Yatılı Kız İlahiyat Okulu Dönemi (1845-1850): Tasarıya göre okulun başına Msy. Van Lennep ile karısı getirilecekti. Kadın eğitimi alanında misyonerlere yardımcı olsun diye Miss Lovell de İstanbul’a gönderildi. Ancak Msy.bn. Van Lennep’in vakitsiz ölümü planın aksamasına yol açtı.¹⁹⁷ Hazırlıkların tamamlanmasıyla okul nihayet Eylül 1845’te Beyoğlu’nda açıldı.¹⁹⁸ Ekim 1845’te sekiz Ermeni kız öğrenciyle derslere

karyola görmemişlerdi. [Bunların olduğu yerleri gördükten sonra] hemşehrilerinin bu basit hayat tarzına kesinlikle uyum sağlayamadılar. O nedenle amacımız yerli pastörleri, halklarıyla birarada eğitmek, standartları ise yıldan yıla yükseltmek olacaktır.” Moses P. Parmelee, s. 146.

¹⁹³ Judson Smith, “Sketch of Anatolia College”, **The Missionary Herald**, May 1899, Vol. 95, s. 184; Cyrus Hamlin, “Missionary Work in Turkey and in Syria”, **The Missionary Herald**, December 1894, Vol. 90, s. 519.

¹⁹⁴ **The Missionary Herald**, “Mission to Western Turkey”, September 1862, Vol. 58, s. 271.

¹⁹⁵ Judson Smith, “Sketch of Anatolia College”, **The Missionary Herald**, May 1899, Vol. 95, s. 184.

¹⁹⁶ **The Missionary Herald**, “The Female Boarding School”, December 1848, Vol. 44, s. 409.

¹⁹⁷ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)”, March 1846, Vol. 43, s. 74.

¹⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1846) “Armenians”, Boston 1846, s. 101; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey, Education”, Boston 1862, s. 80.

başlandı.¹⁹⁹ Bunlardan ikisi daha evvel Goodell ailesiyle görüşüyordu. Yenileri 11-13 yaşları arasındaydı. Hepsi yatılı kalıyordu.²⁰⁰ Kızlar Protestan ailelerin kızları olduğundan, okula girecek kadar İncil okumayı biliyorlardı. Zaten çoğunun ismi Patrik'in aforoz listesindeydi ve neredeyse tamamı aforoz edilmiş ailelerdendi.²⁰¹ Okul mekanı olarak Goodell'ın evi düzenlendi.²⁰² Goodell ailesi de Msy. Dwight'ın alt katına taşındı.²⁰³

Yönetim anlayışı

(a) Başlangıçta dokuz yaş altı öğrenci kabul edilmeyeceği kuralı konmuştu. Ancak ortamın şartları bu kurala sıkı sıkıya uymayı engelledi.

(b) Yatılı parasını karşılayabilecek olsalar da, “üst sınıftan ailelerin kızlarını eğitmek yerine, büyük Protestan ailesinin gelecekteki yeni nesline hanım eğitimciler, anneler, eşler olsunlar diye Protestan cemaatinin fakir zengin tüm kızlarını eğitmeyi”²⁰⁴ tercih ettiler.

(c) Kendi işini kendin yap anlayışı: Buna göre kızlar çamaşır ve yemek dışında ütü, masa kurma, toplama, bulaşık, su taşıma işlerini kendileri yapıyor kandillerini kendileri dolduruyordu.²⁰⁵

Öğretmen Kadrosu

Miss Harriet Martha Lovell: Kız Yatılı Okulu'nun idareciliğini üstlenmek üzere İstanbul'a 1845'te geldi. Msy. Hamlin'le evleninceye kadar bu görevde kaldı. 6 Kasım 1857'de öldü.²⁰⁶

Msy.bn. Goodell: Kızların kıyafetlerden sorumluydu.²⁰⁷

Seraphina Haynes Everett: Miss Lovell'in rahatsızlanması üzerine ona yardım için İstanbul'a çağrıldı. Daha evvelden kocasıyla birlikte İzmir'de görevliydi.²⁰⁸ 27 Aralık 1854'te öldü.²⁰⁹

¹⁹⁹ Mary Gladding Benjamin, **The Missionary Sisters, A Memorial of Mrs. Seraphina Haynes Everett and Mrs. Harriet Martha Hamlin**, Boston: American Tract Society, 1860, s. 100.

²⁰⁰ Edward G. Prime, s. 305.

²⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1846) “Armenians”, Boston 1846, s. 101.

²⁰² Edward G. Prime, s. 305.

²⁰³ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)”, March 1846, Vol. 43, s. 74.

²⁰⁴ **The Missionary Herald**, “The Female Boarding School”, December 1848, Vol. 44, s. 409.

²⁰⁵ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)”, March 1846, Vol. 43, s. 74. Bu uygulama 1851'de de aynıyla devam ediyordu. Bkz. Everett, Joel S, “Annual Meeting”, **The Missionary Herald**, September 1851, Vol. 47, s. 287.

²⁰⁶ Maria A. West, **Romance of Missions, or inside Views of Life and Labor in the Land of Ararat**. New York: Anson D. F. Randolph Company, 1875, s. 828-829.

²⁰⁷ Mary G. Benjamin, s. 294.

²⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1846) “Armenians”, Boston 1846, s. 102.

²⁰⁹ Mary G. Benjamin, s. 294.

Armaveni: Msy. Goodell ailesinin yanında yetişen bu Ermeni kızı okulun ilk öğrencisiydi. Miss Lovell okulu açmak için geldiğinde Ermeniceyi Armaveni'den öğrendi. O da ona coğrafya, aritmetik, okuma ve yazma öğretiyordu. Armaveni, *İsa hakkındaki her şeyi kadınların da okuyabilecekleri günün bir gün geleceğine* inanıyordu.²¹⁰ Okulda öğretmen yardımcılığı yaptı. Aynı zamanda okul derslerine girerek eğitimini de ilerletiyordu.²¹¹ 1851'de Pastör Mugurdiç'le evlenerek, onun görevli olduğu Tekirdağ'a gitti.²¹²

Öğretim Müfredatı: Müfredatın dört yıldan az olmaması kararlaştırıldı. Ancak zaman zaman bunun dışına da çıkılıyordu.²¹³

Biçki-dikiş dersleri: Çarşamba öğleden sonraları Miss Lovell dikiş öğretiyordu.²¹⁴ 1846'da iki büyük kız, kıyafetlerin biçkilerini yapıyor, diğerleri onları dikiyordu.²¹⁵

İngilizce: 1845 sınıfından sadece bir öğrenci bu dersi alıyordu.²¹⁶ Müfredatta yer alan İngilizce derslerini 1847'de "mümkün olduğu kadar rafa kaldırmaya gayret ettiler." Bu dersin üç öğrencisi artık Ermenice öğrenmeye başladı.²¹⁷

Eski ve Yeni Ahit okuma: İlki Goodell'ın, ikincisi Dwight'ın vazifesiydi.²¹⁸ Diğer dersler ise 1848 tarihli bir raporda şu şekilde yer almaktadır:

Klasik Ermenice: Her günün ilk iki saatinde (1847) yerli bir öğretmen veriyordu.

Modern Tarih: Modern Ermenice hazırlanmış ve Venedik Matbaası'nda basılmış genel tarih hakkındaki bir eser okutuldu.

Ahlak: Yazar Wayland'ın *Ahlak Bilimi* adlı kitabı takip edildi.

Aritmetik: Bebek İlahiyat Okulu'nda hazırlanan yeni aritmetik kitabı okutuldu.

Coğrafya: Amerika'daki misyoner dostlarının yolladığı haritalar eşliğinde işlendi.

Yazı: Her öğleden sonrasının ilk saati yazı dersine ayrılıyordu. Her hafta üst sınıflardaki kızlardan, eski Ermenice yazdıkları bir yazı vermeleri isteniyordu.

El işleri: Nakışlı ya da nakışsız el işlerine eskisinden daha ziyade önem vermeleri gerektiğini düşünen misyoner hanımlar ders saatlerini artırdılar (1848). Bu öğretim sonunda kendi elbiselerini dikemeyecek olan çok az kız kaldı. Öğrencilerin boş vakitlerinin çoğu dikiş ve örgüyle geçiyordu. Bu şekilde onlar kısmen kendi elbiselerini dikmek, kısmen de hayır için

²¹⁰ Mary G. Benjamin, s. 80 ve 82.

²¹¹ Mary G. Benjamin, s. 100.

²¹² Mary G. Benjamin, s. 231.

²¹³ **The Missionary Herald**, "The Female Boarding School", December 1848, Vol. 54, s. 409.

²¹⁴ Mary G. Benjamin, s. 100.

²¹⁵ Mary G. Benjamin, s. 132.

²¹⁶ Mary G. Benjamin, s. 100.

²¹⁷ **The Missionary Herald**, "The Female Boarding School. December 1848, Vol. 44, s. 409.

²¹⁸ **The Missionary Herald**, "Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)", March 1846, Vol. 43, s. 75.

bir şeyler yapmak konusunda donatılmış oldular. Aynı zamanda kendi kiliselerinin pastörlerini maddi açıdan desteklemek üzere bir cemiyet kurdular. Yılda on dolar katkıda bulunmaya söz verdiler.

İlmihal dersi: Yazar Jones'ın *Kateşizm*'i öğretiliyordu. Büyük kızların sınıfı ise, ispat metinleri eşliğinde Msy. Everett gözetiminde Assembly'nin *Kateşizm*'ine başladılar. Ayrıca dinî musiki dersi de görüyorlardı.²¹⁹

Öğrencileri ve Mezunları

1845: Eğitime ilk başlayan altı öğrencinin isimleri Arusyag, Maryam (I) Surpuhi, Takuhi, Senim, Maryam (II) idi.²²⁰

1846: Bu yılki yeni öğrencilerin isimleri ise şöyleydi: Armaveni (20 yaşında), Ermonia (19), Sinem (11), Surpuhi (13), Mariatn (Peralı, 12), Takuhi (12), Arusyah (13), Maryam (Hasköylü, 6), Deuruki (14), Takuhi (Arakyl'in kızı, 14), Takuhi (15).²²¹ Yılsonuna kadar bunlara iki öğrenci daha eklendi. Aslında sırada bekleyen daha pek çok kız vardı, ama yer darlığı nedeniyle gelemiyorlardı.²²² Ruhban sınıfının baskılarına rağmen kız okulunun mevcudu 31'i aştı.²²³

1847: Öğrenci mevcudu 16'ydı.²²⁴

1848: 25 öğrenciye sahipti. Yıl içerisinde sağlık nedeniyle biri ayrıldı, diğeri öldü.²²⁵ İki kız öğrenci Bursa'da görevli yerli yardımcılarla evlendiler.²²⁶

1850: İki Rum kızı girdi.²²⁷ Daha sonra bu kızlar, Katolik olan anneleri tarafından okuldan alındı. Halbuki babaları okumalarını istiyordu.²²⁸

1850: 22 öğrenci vardı. Gündüzcü olarak da iki İtalyan kız geliyordu. İznikli bir öğrenci evlenip okuldan ayrıldı.²²⁹

1851: 26 öğrenci bulunmaktaydı. Bunların üçü Rum, ikisi gündüzlü öğrenciydi.²³⁰

²¹⁹ **The Missionary Herald**, "The Female Boarding School", December 1848, Vol. 44, s. 409-410.

²²⁰ Mary G. Benjamin, s. 100.

²²¹ Mary G. Benjamin, s. 119.

²²² Mary G. Benjamin, 138.

²²³ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell (17 April 1846)", July 1846, Vol. 42, s. 229.

²²⁴ **The Missionary Herald**, "Annual Report of the Mission: The Seminaries at Bebek and Pera", February 1848, Vol. 44, s. 48. 1862'deki bir yazıda ise bu yıl 15 yatılı öğrencinin kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Bkz. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) "Western Turkey, Education", Boston 1862, s. 80.

²²⁵ Edward G. Prime, s. 332.

²²⁶ **The Missionary Herald**, "Trebizond, Annual Report", December 1848, Vol. 44, s. 414; **The Missionary Herald**, "The Female Boarding School", December 1848, Vol. 44, s. 411; **The Missionary Herald**, "Trebizond, Semi-Annual Report (1 January 1848) May 1848, Vol. 44, s. 164.

²²⁷ Mary G. Benjamin, s. 204.

²²⁸ Mary G. Benjamin, s. 215.

²²⁹ Mary G. Benjamin, s. 215.

²³⁰ **The Missionary Herald**, "Annual Meeting", September 1851, Vol. 47, s. 287.

Öğrenci Modelleri

Öğrencilerin manevi dünyaları zenginleşmeye, hatta coşmaya başlamıştı. Birkaç kız Miss Lovell'e gelerek (22 Kasım 1846), *yeni kalplerini nasıl elde edebileceklerini* gözyaşları içerisinde sordular ve kalplerinin yenilenmesi için haftalardır dua ettiklerini söylediler. Üstelik bütün okulda ciddiyet ve ağırbaşlılık kendini iyiden iyiye hissettiriyordu. Derslerinden ve sınıflarından ayrılan kızlar, kısa ya da uzun bir süre kendilerini duaya veriyorlardı. Gün boyunca irili ufaklı pek çok dua halakası oluşturuluyordu. Her akşam bütün okul kendi aralarında dua toplantıları gerçekleştiriyordu.²³¹

Beş öğrenci: Goodell gözlemlediği bu beş kıza dair edebi ifadelerle şunları yazmıştı:

“Bir haftadan daha az bir sürede değerli öğrencilerimizin tamamı, en parlak gün kadar bir nur ortaya koydular. ‘Tanrı benim babamdır ve ne mutlu bana’ diyordu fakir bir yetim kız. Onun kardeşi de, ‘bütün okulu bir araya getirin, onlara Tanrı’nın benim için yaptıklarını anlatayım’ dedi. Bir kızımız da, ‘evet, evet, biliyorum, Kurtarıcımız İsa beni seviyor’ dedi el ilmihalini öğrenmiş. Bir başkası ‘dünya benim sevincime bir şey katamadığı gibi onu alıp götürmez de’ deyince, ‘dua ne hoş bir şey, ondan bir an bile ayrılmaya katlanamıyorum’ diye karşılık verdi beşincisi. Görüp hissettiğimiz ne büyük bir değişim! Dağlar, Efendimiz İsa’nın huzurunda bir mum gibi eridi. Öğrencilerin her biri sakin ve anlayışlı. Her ses hafif ve kibar. Her sima tatlı ve latif. Okulun tüm manzarası Cennet gibi. Kış soğukları geçti ve güzel bahar geldi. Bülbül, o hoş nağmelerine henüz başladı bahçelerimizde. Tarladaki bütün ağaçlar yeşerdi ve meyveye durdu. Üveyik sesleri yeniden işitildi topraklarımızda. Şafağın ilk vaktinden geceye kadar mutlu dua sesleri ve şükürler dolduruyor kulaklarımızı. Yaptığımız düzenlemelerle günlerdir hiç ara verilmeden dua toplantılarımız gerçekleştiriliyor.”²³²

Baron Mugurdiç’in karısı: Okumak için Trabzon’dan gelmişti. Oradaki kilisenin pastörü olan Bebek İlahiyat mezunu Baron Mugurdiç’le evlendi (1848). Zaten bir pastörün, misyonerlere göre, “kendine layık bir eşi olmadan pastör olabilmesi mümkün değildi.” Bu genç kız, ayrıca hem Goodell’ın ve hem Dwight’ın ailelerinin yanında özel ev eğitimi de almıştı. Gelin olup gittikten sonra orada sergilediği tavırlar o derece etkileyiciydi ki, Trabzon misyoneri Powers onun hakkında şunları yazdı:

“Bizim pastör en iyisini yaptı. O gerçek bir misyoner yardımcısı. Eşi de onun yardımcısı. Bu hanım ateşli bir dindar, sağduyu sahibi ve Amerikan eğitimi almış bir hanım. Öncelikle bir Hristiyan ve bir pastör eşi olması yönünü kastediyorum. Dindarlığı ve aldığı eğitimle Ermeni kadınlarına asil bir numune teşkil edecek, eğitim gördüğü müesseseye şeref

²³¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (7 December 1846)”, March 1847, Vol. 43, s. 80.

²³² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (5 April 1849)”, July 1849, Vol. 45, s. 239.

katacaktır. Öğretmenler ve tüm idareciler, o kızın diğer kadınları karanlıktan çıkarıp yetiştirme faaliyetleri sayesinde, kazandıklarından daha fazlasıyla ödüllendirilecekler. Biz onu takvası, sağduyusu, pratik hünerleri, gayret ve tutumluluğu, cemaatimizin kadınları üzerindeki iyi nüfuzu olduğu için seviyoruz. Bir iki kişiden onun hakkında şu konuşmaları işittim: ‘Hizmetçisi olmadan çalışması çok sevindirici. Kadın ve çocuklarla şimdi o meşgul olacak. Kendi işleriyle o kadar uğraşmayıp vaktini cemaate adayacak. Onun ruhuna ve prensiplerine hayranım. Tasarruf ve çalışkanlığında Amerikanlaşmış (Americanized) ve kendini gerçekten işine adanmış biri. Her yerde iyi bir izlenim bırakıyor. Onu çok seviyorum.’”²³³

Bir Rum kızı: Takvalı bir hayat sergilediğinden Protestan Kilisesi’ne üye oldu. Ancak anne babası ve kardeşleri onu, “Rum Kilisesi’nin hurafelerine dönmesi için okuldan uzaklaştırdı”²³⁴

Pastör Simon’un kız kardeşi: Ailesi İstanbul’un ileri gelen ailelerinden biriydi. Üç oğul değişik kiliselerde önemli mevkilere geldiler. Ailenin bu tek kızı ise okulun dindar bir üyesi, nakış işlerinin de en parlak öğrencilerindendi.²³⁵

Etkinlikler

Sebt günü programları: Hasköy mahalle okulundan öğrencilerle birlikte Armaveni’nin yönettiği Pazar okuluna katılıyorlardı. Yine Armaveni herkesin ezber derslerini dinliyor ve Ermenice Ahit’ten ezberledikleri pasajları onlara açıklıyordu. Saat bir buçukta bitişik odada oturarak şapeldeki Ermenice ayine katılıyorlardı.²³⁶ Saat üçte Miss Lovell’e, İzmir Matbaası basımı Assembly’nin El İlmihali’ni ezbere, yüksek sesle okuyorlardı. Miss Lovell akşamları da Mary Lothrop, *Ruh Hakkında Çocuk Kitabı*, *Hacıların İlerlemesi* gibi kitaplardan ve İzmir yayınlarından bazılarını okuyordu.²³⁷

Aylık dua toplantısı: Kızlar bunlara tam sayı olarak katılıyordu.

Cuma toplantıları: Dwight’ın Ermeni kadınlarla gerçekleştirdiği Cuma toplantılarına kız öğrenciler de katılıyorlardı.²³⁸

²³³ **The Missionary Herald**, “Trebizond. Annual Report”, December 1848, Vol. 44, s. 414; **The Missionary Herald**, “The Female Boarding School”, December 1848, Vol. 44, s. 411; **The Missionary Herald**, “Trebizond, Semi-Annual Report (1 January 1848)”, May 1848, Vol. 44, s. 164.

²³⁴ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1853, Vol. 49, s. 262.

²³⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (11 July 1849)”, November 1849, Vol. 45, s. 402.

²³⁶ Çünkü o zamanın geleneklerine göre erkeklerle hanımların birarada oturmaları hoş karşılanmıyordu. Bkz. Mary G. Benjamin, s. 100.

²³⁷ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)”, March 1846, Vol. 43, s. 75.

²³⁸ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)”, March 1846, Vol. 43, s. 75.

Sabah ve akşam duaları: Her sabah hep birlikte dua ediliyordu. Sabahları Goodell Türkçe dua, akşamları ise Dwight Ermenice dua ediyordu.²³⁹

Dinî ayinler: Halka açık olarak düzenleniyordu.²⁴⁰

[Beyoğlu] Mahalle Okulu: Kuruma bağlı olarak öğrenim veriyordu. Burada Pastör Simon ve Pastör Stepan'ın kız kardeşleri öğretmenlik yapıyordu.²⁴¹

Bebek'e Taşınması: Goodell, kız ilahiyatın daha ferah bir mekana kavuşması için uzun süredir çalışmalar yapıyordu. Bu meyanda Galata'da büyük bir ev kiraladı. Taşınmak için her şeyi topladı. Lakin Ermeni Katolik Patriği, kilise mensupları ve Bab-ı Âli'den izin çıkmadığı için okul bir süre daha eski yerinde kaldı.²⁴² Arayışlar devam ettirildi. Nihayet eskiden bir dönem Bebek'te Msy. Wood ile Homes'in ikametgahı olan bir ev, altı yıllığına kiralandı. Kira sözleşmesini Msy. Everett imzaladı. Kurum Beyoğlu Kız İlahiyat Okulu olarak son imtihanlarını 15 Temmuz 1850'de gerçekleştirdi.²⁴³

Bebek Yatılı Kız İlahiyat Okulu Dönemi (1850-1853): Bu dönemde kadroya eklenen öğretmenler şunlardı:

Miss West: Miss Lovell'in, Msy. Hamlin'le evlendikten sonra müdirelikten ayrılması üzerine okulun başına Miss West'in getirilmesi kararlaştırıldı.²⁴⁴ Ocak 1853'te İstanbul'a gelerek okul faaliyetlerine başladı.²⁴⁵ 1862'ye kadar bu görevde kaldı.²⁴⁶

Miss Haynes: Msy.bn. Everett'in kız kardeşiydi.²⁴⁷ Okula, Miss West ile birlikte 1853'te geldi.²⁴⁸

²³⁹ Mary Gladding Benjamin, s. 100.

²⁴⁰ **The Missionary Herald**, "The Female Boarding School", December 1848, Vol. 44, s. 410.

²⁴¹ **The Missionary Herald**, "Station Reports: Pera", September 1853, Vol. 49, s. 259. Kız İlahiyat Okulu Bebek'e taşındıktan (1850) sonra da öğretimine devam etti. Bebek'te kuruma bağlı olarak ayrı bir mahalle okulu daha kuruldu.

²⁴² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell (7 December 1846)", March 1847, Vol. 43, s. 83.

²⁴³ Mary G. Benjamin, s. 207.

²⁴⁴ Rufus Anderson, c.2, s. 14.

²⁴⁵ Mary G. Benjamin, s. 241.

²⁴⁶ Frank Andrews Stone, "Mt. Holyoke Impact on the Land of Mt. Ararat", **The Muslim World**, Vol. 66, January 1976, s. 49. [Türkçesi: "Holyoke Dağı'nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi", Ayşe Aksu, (çev.). **Kutadgubilig**, Ekim 2009, S. 16, s. 301-315.

²⁴⁷ Rufus Anderson, c.2, s. 14.

²⁴⁸ Mary G. Benjamin, s. 241.

Öğrencileri ve Mezunları

1852: Toplam 24 öğrencinin dördü Rumdu. Bu tarihe kadar kurumdan toplam 27 öğrenci mezun oldu. Misyonerlerin “yeniden doğdular” dedikleri bu kızlardan 16’sı pastörlerin, dindar gençlerin, öğretmenlerin eşleri oldular.²⁴⁹

1853: 35 yatılı kız okudu.²⁵⁰

Etkinlikler

Hayır Cemiyeti: Kızlar dikiş dikerek kazandıkları paradan bir önceki yıl aylık dua toplantısında 167 kuruş bağışlamışlardı. Kendi pastörlerinin maaşı olan 15 kuruşu da ödediler. Bir başka yarım gün, bir yardım cemiyeti sıfatıyla çalışarak 700 kuruş kazandılar.²⁵¹ 1852 yılında kızlar yaklaşık 37 dolar topladılar. Paranın bir bölümü Urfa’daki bir kitap çerçisine yardım amacıyla gönderildi. Diğer bölümü American Board’a ödendi. Bir miktar da Samatya yangınındaki mağdurlara verildi. Öğrencilerin boş zamanlarını değerlendirmeleri mükemmeldi. Çünkü yıl içerisinde el emeğiyle yapılan işlerden kazandıkları kırk dolardan fazla para az değildi. 150 kuruşla aylık dua toplantısına katkıda bulunmuşlardı. Denk bir miktar da ertesi yıl toplanması bekleniyordu.²⁵²

Hasköy’e taşınması: Taşınma sebeplerinden biri Ruhban sınıfının şiddetli muhalefeti idi. Bir başkası, belki de daha önemlisi, Bebek’e kıyasla Hasköy’de daha fazla ve daha zengin Ermeni ailenin yaşaması, buna mukabil okula öğrenci bulmanın, aile ziyaretlerinin daha başarılı olmasıydı.²⁵³ Şubat 1853’te Hasköy’de okula uygun bir bina bulundu. 1 Nisan 1853’te okul oraya taşındı.²⁵⁴ Bu taşınmayı engellemek adına eski kilise mensupları her yolu denediler, ancak başarılı olamadılar.²⁵⁵

Hasköy Yatılı Kız Okulu Dönemi (1853-1862): 1855 öğrenim yılının sonunda yapılan düzenlemeler neticesinde Yatılı Kız İlahiyat Okulu tüzel kişilik kazandı. On yıldır bir misyoner aileyle bağlantılı olarak faaliyetliydi. On birinci yılına müstakil bir kurum olarak

²⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, July 1852, Vol.48, s. 194.

²⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey, Education”, Boston 1862, s. 80.

²⁵¹ **The Missionary Herald**, “Annual Meeting”, September 1851, Vol. 47, s. 287.

²⁵² **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1853, Vol. 49, s. 262.

²⁵³ Mary G. Benjamin, s. 239.

²⁵⁴ Mary G. Benjamin, s. 241.

²⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Station Reports: Pera”, September 1853, Vol. 49, s. 259.

girdi. İdaresi ve sorumluluğu bir müdüre tevdi edildi. Ona yerli bir kadın asistan yardım ediyordu.²⁵⁶

Öğretmen Kadrosu

Mrs. Everett: Dikiş dikme, nakış işleme, onları pazarlama gibi faaliyetlerin yer aldığı Evsel Bölüm'ün idaresini yürütüyordu.

Miss Hayness: Mrs. Everett'in yardımcısıydı.

Miss Maria A. West: Mrs. Everett'in 1854'te ölümü üzerine okulun bütün yükü büyük ölçüde Miss West'in üstüne kaldı.²⁵⁷

Miss Sarah E. West: Müdire Maria West'in kız kardeşiydi. Okul kadrosuna Ocak 1856'da katıldı. Derhal Ermenice öğrenmeye başladı.²⁵⁸ Müdire West sağlık nedenleriyle 1857'de Amerika'ya gidince geçici olarak müdireliği devraldı.²⁵⁹

Miss Riggs: Sarah West'in yardımcılığını yaptı. 1859'da öldü.²⁶⁰

Baron Krikor: Günde ortalama üç saat öğretmenlik yapıyordu.²⁶¹

Baron Abraham: Ağustos 1857'de başladığı öğretmenliğini Eylül 1858'de hâlâ sürdürüyordu. Günde üç saat derse giriyordu.²⁶²

Öğretim Müfredatı: “Ermeni kadınları için önemli bir iş gerçekleştirdiği ortadadır” diye bahsedilen bu okulun derslerinde, Hasköy'e taşındıktan sonra ciddi gelişmeler kaydedildi. Bir sınıf *Kuzey Amerika Aritmetiği*'ni (North American Arithmetic) bitirdi. Bir sınıf, Viyana'da basılan *Doğal Bilim Sistemi* (System of Natural Science) kitabı eşliğinde doğal bilim çalıştı. Yazar Upham'ın *Zihin Felsefesi* (Intellectual Philosophy) eşliğinde zihin felsefesi işlendi. Bütün sınıflar coğrafya ve İngilizce gördü.²⁶³ Biçki-dikiş, nakış gibi el işi dersleri Evsel Bölüm ismi altında toplandı. Yıllar geçtikçe aileler bu bölüme daha fazla ilgi göstermeye başladılar. 1856'da sadece dikişe yönelen kızlar yalnızca hayırseverlik cemiyeti için değil, boş vakitlerinde eski öğretmenleri ve yetim çocuklar için de okulda pek çok elbise diktiler. Bu bölümde günlük dersler verildi. Elbiselerini dikmenin yanında biçki ve prova da

²⁵⁶ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Reports: Female Boarding School”, September 1856, Vol. 52, s. 260.

²⁵⁷ **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 265 ve 269.

²⁵⁸ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Reports: Female Boarding School”, September 1856, Vol. 52, s. 261.

²⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Station Reports”, September 1858, Vol. 54, s. 272.

²⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Station Reports, Constantinople”, September 1859, Vol. 55, s. 270.

²⁶¹ **The Missionary Herald**, “Armenians, Annual Reports: Female Boarding School”, September 1856, Vol. 52, s. 260.

²⁶² **The Missionary Herald**, “Station Reports: Female Boarding School”, September 1858, Vol. 54, s. 272.

²⁶³ **The Missionary Herald**, “Station Reports: Female Boarding School”, September 1853, Vol. 49, s. 262.

öğretildi.²⁶⁴ Her sabah İncil okunuyordu.²⁶⁵ 1860'ta sabahları ilk yarım saat Msy. Riggs'in nezaretinde İncil okunuyordu.²⁶⁶ Sabahları bir saat Assembly'nin *Kateşizm*'i okutuluyordu.²⁶⁷ Her öğrenciden iki haftada bir kompozisyon yazması isteniyordu. Ayrıca vokal müzik dersi de veriliyordu.²⁶⁸

Etkinlikler

Hayır Cemiyeti: Yarım gün ayırdıkları dikişten hayır işleri için 800-900 kuruş kazandılar (1854). Kızlar ayrıca 300 kuruş olan pastör maaşını da ödüyordu.²⁶⁹ Kızlar Pazartesi akşamlarını cemiyet faaliyetine ayırıyorlardı.²⁷⁰

Mahalle okulu: Kuruma bağlı olarak faaliyet gösteren ve 50 öğrencinin okuduğu mahalle okulunun başına 1856'da İlahiyat öğrencilerinden biri getirildi.²⁷¹

Akşam ibadetleri: William Goodell tarafından idare edilmekteydi.²⁷²

Öğrencileri ve Mezunları

1853: 30 öğrencinin yatılı kaldığı 6 öğrencinin gündüzcü okuduğu okuldaki kızlardan bazılarının isimleri Annah (Tokatlı), Horopsima (Tokatlı), Mahteki, Ebrakse (Mahteki'nin ablası) idi.²⁷³

1854: Öğrenci sayısı 35'e çıktı. Yılsonuna kadar 10 öğrenci daha eklendi.²⁷⁴ Okulun başöğretmeninin ihanetine, köyün papazlarının misyonerlere baskı yapmasına rağmen insanlar buna aldırıyor, kızlarını göndermeye devam ediyordu.²⁷⁵ Bu yıl ayrıca 12 gündüzcü öğrenci devam etti.²⁷⁶

1855: 25 öğrenci kayıtlıydı.²⁷⁷

1856: Mevcudu 25'ti. Bunlardan 6'sı kiliseye kaydoldu.²⁷⁸

1857: Trabzon, Diyarbakır, Tekirdağ, Hasköy, Üsküdar ve Bahçecik'ten gelen altı tane yeni öğrenci kabul edildi.²⁷⁹ Böylece mevcudu 25 oldu.²⁸⁰

²⁶⁴ *The Missionary Herald*, "Armenians, Annual Reports: Female Boarding School", September 1856, Vol. 52, s. 261.

²⁶⁵ *The Missionary Herald*, "Station Reports: Female Boarding School", September 1857, Vol. 53, s. 285.

²⁶⁶ *The Missionary Herald*, "Southern Armenians, Station Reports", September 1860, Vol. 56, s. 269.

²⁶⁷ *The Missionary Herald*, "Station Reports: Female Boarding School", September 1857, Vol. 53, s. 285.

²⁶⁸ *The Missionary Herald*, "Station Reports: Female Boarding School", September 1857, Vol. 53, s. 285.

²⁶⁹ *The Missionary Herald*, "Armenians, Annual Meeting", September 1854, Vol. 50, s. 265.

²⁷⁰ *The Missionary Herald*, "Station Reports: Female Boarding School", September 1857, Vol. 53, s. 285.

²⁷¹ *The Missionary Herald*, "Armenians, Annual Reports: Female Boarding School", September 1856, Vol. 52, s. 261.

²⁷² *The Missionary Herald*, "Station Reports: Female Boarding School", September 1857, Vol. 53, s. 285.

²⁷³ Mary G. Benjamin, s. 257 ve 269.

²⁷⁴ *The Missionary Herald*, "Armenians, Annual Meeting", September 1854, Vol. 50, s. 265.

²⁷⁵ *The Missionary Herald*, "Letter from Mr. Everett (11 January 1854)", April 1854, Vol. 50 s. 109.

²⁷⁶ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1862) "Western Turkey, Education", Boston 1862, s. 80.

²⁷⁷ *The Missionary Herald*, "Armenians, Annual Reports: Female Boarding School", September 1856, Vol. 52, s. 260.

²⁷⁸ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1856) "Armenians, Schools, Churches, Native Helpers", Boston 1856, s. 93.

1858: Öğrenim görenler 34 kişiydi. Bugüne kadar mezun olan toplam 100 kızın 16'sı yerli yardımcı ve pastörlerle evlendi. 17'si kendi milletinden yerli yardımcı ve pastörlerin eşleri oldular. 10'u (İzmir, Trabzon, Erzurum ve Hınıs gibi yerlere dağılarak) öğretmenlik yaptılar.²⁸¹ 16'sı yerli pastörlerle veya yardımcılarıyla evlendi. 17'si kendi milletlerinden takvalı gençlerle evlilik yaptı. 10'u öğretmenlikle meşguldü.²⁸²

1859: 21 öğrenciyle açıldı. Bunlardan 8'i ilk defa bu okula geliyordu.²⁸³ Dönem sonunda 22 öğrenci mezun edildi.²⁸⁴

1860: 24 öğrencisi bulunuyordu.²⁸⁵ Bunlardan 2'sinin ayrılması bekleniyordu. Biri Harput'taki bir okulun sorumluluğunu alacaktı. Diğeri Edirne'deki bir pastörün karısı olacaktı. Belki biri daha bir yatılı okulda öğretmen muavinliğine tayin edilecekti.²⁸⁶

1861: 22 öğrenci kayıtlıydı.²⁸⁷

1862: 12 öğrenci öğrenim gördü²⁸⁸ ve mezun oldu.²⁸⁹

Sekiz genç kız: Biri mezuniyet sonrası Bursalı bir Hristiyanla evlendi. Diğeri okulu bitirince Trabzon'a öğretmenlik yapmaya gitti. Diğer beşi de değişik yerlerde öğretmenlik mesleğine girdi.²⁹⁰

Üç genç kız: Mezun olduktan sonra biri öğretmen muavini olarak istihdam edildi. Diğeri Diyarbakır pastörü Tomas'ın eşi olarak çevresinde iyi bir izlenim bıraktı. Sonuncusu ise İzmir'de bir okul açtı.²⁹¹

İznikli bir kız: Kendi kendini destekleyen bir okul kurdu.²⁹² Okulu o kadar başarılı oldu ki, yer yokluğundan gelen öğrenci taleplerini reddetmeye başladı. Sonunda orada oturan eski öğrencilerden biri başka bir okul açtı da talepler karşılanmış oldu.²⁹³

Bir genç kız: Mezuniyet sonrası memleketi Trabzon'a geri döndü.²⁹⁴

İki genç kız: Mezun olduktan sonra Merzifon'daki iki mahalle okulunun başına geçtiler ve öğretmenliğe başladılar.²⁹⁵

²⁷⁹ **The Missionary Herald**, "Station Reports: Female Boarding School", September 1857, Vol. 53, s. 285.

²⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1857) "Western Asia, Nothern Armenians", Boston 1857, s. 59.

²⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1858) "Nothern Armenians", Boston 1858, s. 40.

²⁸² **The Missionary Herald**, "Station Reports: Female Boarding School", September 1858, Vol. 54, s. 272.

²⁸³ **The Missionary Herald**, "Station Reports, Constantinople", September 1859, Vol. 55, s. 270.

²⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1859) "Nothern Armenians", Boston 1859, s. 51.

²⁸⁵ **The Missionary Herald**, "Southern Armenians, Station Reports", September 1860, Vol. 56, s. 269.

²⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1860) "Nothern Armenians", Boston 1860, s. 52.

²⁸⁷ **The Missionary Herald**, "Station Reports, Constantinople", September 1861, Vol. 57, s. 269.

²⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) "Western Turkey Mission, Education", Boston 1862, s. 77.

²⁸⁹ Maria A. West, s. 259.

²⁹⁰ **The Missionary Herald**, "Armenians, Annual Meeting", September 1854, Vol. 50, s. 265.

²⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1858) "Nothern Armenians", Boston 1858, s. 40.

²⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) "Nothern Armenians", Boston 1858, s. 40.

²⁹³ **The Missionary Herald**, "Station Reports: Female Boarding School", September 1858, Vol. 54, s. 272.

²⁹⁴ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (22 May 1861)", October 1861, Vol. 57, s. 308.

²⁹⁵ **The Missionary Herald**, "Station Reports, Marsovan", September 1864, Vol. 60, s. 267.

Diyarbakır vaizinin karısı: Okulun son dönem mezunlarından. Yöredeki etkisi hakkında her zaman doğru yönde şeyler söyleniyordu. Ancak kudretli olmaya ihtiyacı vardı. Tabiatı gereği utangaç ve sıkılgan biriydi. Fakat samimiyetiyle kendisini herkese sevdirmişti.²⁹⁶

Bir genç kız: Bahçecik'teki 40 öğrencili bir okulda öğretmenlik yapıyordu. Msy. Parsons bu tarlada onun gibi bir işçi grubuna sahip olmayı çok istediğini ifade etmişti.²⁹⁷

Bir genç kız: Bahçecik'teki bir okulda bir dönem öğretmenlik yapmak istedi. Ancak bu arzusu dünyaperest ve aç gözlü babası tarafından engellendi. O da evden eve giderek hanımlara öğreticilik yapmaya ve onlarla *anneler toplantısı* düzenlemeye başladı.²⁹⁸

İki genç kız: Adapazarı'ndaki bir gündüz okulunda, Pazar okulunda ve kadınlar arasında yararlı ve faal bir şekilde görev yapıyorlardı. Her ikisi de İncil vaizleriyle evliydiler.²⁹⁹

Dört genç kız: Biri, İstanbul'un Balat semtinde kendi kendini geçindiren ufak bir okulda öğretmenliğe başladı. Bundan başka Pazar okulu eğitimi için her hafta çocukları topluyordu. İkincisi Pera'da yaşıyordu. Her Pazar çocukları kendi evine toplayıp onlara İncil öğretiyordu. Rum asıllı olan üçüncü kız Miss Walsh'ın Pera'daki İngiliz Yatılı Okulu'nda öğretmen muavini oldu. Bursalı olan sonuncusu, memleketinde bir gündüz okulu açtı. Buraya değişik milletlerden çocuklar geliyordu ve aileleri okul ücreti olarak ayda 11-14 kuruş ödüyorlardı.³⁰⁰

İki genç kız: İzmir'deki Alman Kilisesi mensubu kadınların açtığı geniş ve önemli bir okulda öğretmen muavinidiler.³⁰¹

Bir genç kız: Bebek İlahiyat mezunu bir gençle evlendi. Birlikte Adapazarı'nda hizmet etmeye gittiler.³⁰²

Öğrenci Modelleri

Eva: Diyarbakırlı Shemmas adlı bir kişinin kızıydı. Hasköy İlahiyat'ı bitirdikten sonra memleketine döndü ve orada bir okul açtı.³⁰³ İncil, temel ders kitabıydı. Çoğu öğrencisi kendi annelerine öğretmenlik yapıyordu.³⁰⁴ Dwight, bu şehre yaptığı 1861 gezisinde öğretmen Eva ile tanıştı. 10'u Protestan, diğerleri Katolik ve Ortodoks olmak üzere toplam 40 kişilik bu kız okulunda Eva son derece başarılıydı. Üstelik bununla da yetinmeyip, şehirdeki kadınlar

²⁹⁶ Maria A. West, s. 249.

²⁹⁷ Maria A. West, s. 250. Bu kızdan yılsonu raporunda da bahsedilmektedir. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) "Western Turkey, Education", Boston 1862, s. 80.

²⁹⁸ Maria A. West, s. 250.

²⁹⁹ Maria A. West, s. 250.

³⁰⁰ Maria A. West, s. 250.

³⁰¹ Maria A. West, s. 250.

³⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) "Western Turkey, Education", Boston 1862, s. 80.

³⁰³ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Walker (Diarbekir, 8 December 1859)", March 1860, Vol. 52, s. 71.

³⁰⁴ Maria A. West, s. 248.

arasında da aktifti. Onların toplantılarına katılıyor, İncil'in tefsirini yapıyor ve birlikte dua ediyordu.³⁰⁵

Iskoohi: Okuldayken bir ara hastalanmıştı. Evine gönderildikten iki ay kadar sonra tekrar okula dönünce Miss West niçin geri döndüğünü sordu. O da “İznik civarında o kadar çok kör cahil kadın var ki, ben bir şeyler öğrenip onlara öğretmenlik yapmaya gitmek istiyorum” cevabını verdi. Dört yıllık eğitimini tamamlayınca bu okulda bir yıl öğretmen muavini olarak çalıştı. Sonra İznik vaizi Hohannes ile evlendi. 1861’de öldü.³⁰⁶

Kayseri vaizinin karısı: Okulu bitirip evlendikten sonra Kayseri’de ileri yaşlardaki kızlara büyük bir okul açtı. Bu okulun 1863 yılı itibariyle öğrenci sayısı 11’di. Msy. Farnsworth’a göre bu bir tecrübe işiydi. Ancak öğretmen marifetli ve gayretli olursa başarıya ulaşılırdı. Nitekim bu hanım başarmıştı. Üstelik çoğu Ermeni aile çocuğunu göndermek istiyordu, fakat yüksek ücretler buna engel oluyordu.³⁰⁷

Maryam: Bilecik’ten gelmişti. Babası fakir bir kundura tamircisiydi. Okulun ikinci senesinde hastalandı ve hayatını kaybetti.³⁰⁸

Harput pastörünün karısı: Alışlagelmiş kabiliyetlerden fazlasına sahip olan bu hanım kendi halkı için önemli bir eserin yanı sıra, yazar Todd’un, Yaratılış Kitabı hakkında kaleme aldığı *Soru Kitabı* (Question Book) adlı eserini Ermeniceye çevirdi.³⁰⁹

Bir genç kız: Memleketi Merzifon’a döndükten sonra kendi çabalarıyla bir kız okulu açtı.³¹⁰ Burayı ziyaret eden Dwight çok şaşırmıştı:

“İlk önce çok sayıda Protestan kardeşimiz at üzerinde bizi karşıladı. Protestan gündüz okulundan bir grup delikanlı da karşılayanlar arasındaydı. Birçok Ermenice ilahi söylediler. Çok geçmeden kız okuluna geldik. Bir ağaç gölgesinde oturmuş bizim gelmemizi bekliyorlardı. Öğretmenleri, Hasköy Yatılı Kız Okulu’ndandı. Bu öğrencimizin, misyonun hiçbir yardımı olmaksızın açtığı okulu görünce çok sevindim. 20-30 kadar öğrencisi vardı. 50-60 öğrencili bir başka Protestan kız okulu daha faaldi. Hepsisi eski kiliseye bağlı Ermenilerin kızlarıydı.”³¹¹

Müdire West’in ifadesiyle “henüz 16 yaşındaki bu kız belki de okulu bitirip doğrudan bir misyoner öğretmen olarak görevlendirilen ilk kişiydi.”³¹²

³⁰⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (22 May 1861)”, October 1861, Vol. 57, s. 308.

³⁰⁶ Maria A. West, s. 227.

³⁰⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Farnsworth (12 January 1863)”, May 1863, Vol. 59, s. 142.

³⁰⁸ Maria A. West, s. 229.

³⁰⁹ Maria A. West, s. 249.

³¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey, Education”, Boston 1862, s. 80.

³¹¹ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Dwight”, January 1862, Vol. 58, s. 21.

³¹² Maria A. West, s. 249.

Sadiye: Mezun olduktan sonra memleketi Diyarbakır'a döndü. Kendi evinde 20 öğrencili bir gündüz okulu açtı. Oraya bir destek ziyareti sırasında öğretmenlerinden Miss Maria A. West onun evine uğradı. O gün orada mutlak dua toplantısı vardı. Miss West, gördüklerini ve hissettiklerini şöyle nakletmektedir:

“Zihnim, Hasköy okulumuzdaki asla unutulmayacak olan o Pazar akşamına kayıp gitti. O akşam Sadiye ‘altı kızdan’ birincisi olarak ayağa kalkmış ve İsa’yı takip etme kararını ifade etmişti. Şimdi ise bu odaya girdiğimizde, açıkçası beni hiç beklemeyen Sadiye, usulca minderli koltuğunu işaret etti ve İncil’den seçtiği bölümü okumaya başladı. Keyifle etrafa göz gezdirdim; temizliğe, düzene ve her yerde göze çarpan zarafete şaşırdım kaldım. Beyaz badanalı duvarlar, muntazam çerçeveli birkaç resimle süslenmişti. Bunların çoğu misyoner arkadaşların resimleriydi. Bir duvardaki oyukta tik tak çalışan hoş bir saat, yerde şık bir halı, bir duvarın bitiminde davetkâr bir divan bulunuyordu. Yuvarlak masanın üzerinde çiçeklerle dolu bir vazo, bir gaz lambası, bir iki elişi örneğinden minderler, sepetler vs. vardı. Bunların yanı sıra güzel ciltleri olan Ermenice ve Süryanice iki de aile İncil’i ve Harput’tan yeni mezun olmuş küçük kız kardeşinin diploması bulunuyordu. Pencerelerde beyaz muslinden perdeler asılıydı. (...) Sadiye’nin iki küçük çocuğu da tıpkı kendisi gibi tertemiz giyinmişti. Kendisi ise hanımefendice, mütevazı ve alçakgönüllü bir tavır takınmıştı. Fakat serinkanlı, sakince konuşan biriydi.”³¹³

Sadiye’nin bu olumlu hayat tarzı, birinci bölümde anlattığımız, Ermenilerin perişan bir hayat sürmeleri konusuyla birarada düşünüldüğünde, misyonerlerin ulaşmak istedikleri bir neticeyi göstermektedir. Böylece Protestanlığın insanlara çok şeyler kattığını sergileyecek, öte yandan Müslümanların da dikkati çekilecekti.

Merzifon’a taşınması: *Mission Training School for Armenian Girls* olarak da bilinen bu okul 1862’de Merzifon’a taşındı.³¹⁴ Kurulduğu Ekim 1845 tarihinden Merzifon’a taşınmaya kadar okula toplam 128 kız kaydoldu. Bunların 83’ü İstanbul’dan ve dış mahallelerinden gelmişti. İç bölgelerden gelen 45 öğrencinin dağılımı ise şöyleydi: İzmir’den 5; Bursa’dan 2; Tekirdağ’dan 2; İznik’ten 13; Bahçecik’ten 3; Adapazarı’ndan 2; Bilecik’ten 1; Trabzon’dan 6; Merzifon’dan 3; Tokat’tan 2; Erzurum’dan 1; Diyarbakır’dan 3; Atina’dan 1. 128 öğrencinin 37’si dört yıllık eğitimi tamamladılar. 60’ı iki yıldan az bir eğitimle kaldılar. Toplam sayının yarısı okulla bağlantılı oldukları süre zarfında İsa’nın gözle görülebilir Kilisesi’ne üyeydi. 18’i vaizlerle evlendi; 12’si bekar öğretmen olarak görev

³¹³ Maria A. West, s. 498.

³¹⁴ Florence A. Fensham, s. 38.

yapıyordu. Uzun yahut kısa bir dönem eğitim alanlardan 3'ü kısa süre sonra vaizlerle evleneceklerdi. Bunlardan biri İstanbul'da, biri Maraş'ta ve biri de Kayseri'de oturacaktı.³¹⁵

Okulun kapandığı 31 Haziran 1862'de bir veda günü düzenlendi. Eski mezunların da katıldığı bu günde Msy. Dwight, Hamlin, Riggs ve Amerikan İncil Cemiyeti temsilcisi Msy. Isaac Bird de hazır bulundu. Duygulu anlar yaşandı, okulun tarihçesini ve faaliyetlerini anlatan konuşmalar yapıldı. Dr. Hamlin konuşmasının bir yerinde “böyle bir okul bir daha İstanbul'da açılmayacak” dedi.³¹⁶

Misyonerlerin kız eğitimi için ilk açtıkları bu kurumdaki eğitim anlayışını ve uygulamalarını değerlendirdiğimizde şu hususlarla karşılaşmaktayız. Kızlar, bugünkü anlamda bir formel eğitimden geçmemektedirler. Adeta manevi bir atmosferde, içsel olgunlaşmaları, hayatlarına dinin pratiklerini nasıl dahil ettikleri izlenmekte, bu yolda başarı kaydedenler ödüllendirilmektedir. Bir başka ifadeyle öğrencilerin ahlaki ve manevi gelişimleri, bilgi edinmedeki ilerlemelerinin önünde seyretmektedir. Oysa günümüz eğitim anlayışında tam tersi bir uygulama söz konusudur. Mezunlar listesinde ve modellerinde kızların büyük çoğunluğunun ilahiyat öğrencileriyle evlendikleri, Anadolu'da göreve birlikte çıktıkları görülmektedir. Bu okula Türkiye coğrafyasından kızlar eğitim için gelmekte ve bir yatılı kalmaktadırlar. Kızların yatılı eğitimi Osmanlı toplulukları için bir iltir. Bu yönleriyle bu okulun, kendisinden sonraki kız okullarına önderlik ettiği söylenebilir.

2. 3. Tokat İlahiyat Okulu (1855-1860)

İsa Mesih'in vaizi ve öğreticisi olsunlar diye genç erkekleri yetiştirmek maksadıyla kurulduğu belirtilen Tokat İlahiyat Okulu 1855 yılında açıldı.³¹⁷ Öğrencilerde aranan şartların başında, *yeterli ölçüde takva delili* sunmalarıydı. Bir başka ifadeyle kendi hayatlarını İsa'nın ilkelerine göre düzenlemeleri yanı sıra, tebliğ için istekli ve ihlaslı da olmaları gerekiyordu. Nitekim ilk mezunlardan bu anlamda işe yarayanlara görev verildi; diğerleri ise “dindarlık delilleri göstermedikleri için zanaatlarla uğraşmaya sevk edildi.”³¹⁸

³¹⁵ Maria A. West, s. 248.

³¹⁶ Maria A. West, s. 259.

³¹⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Jewett (12 April 1855)”, August 1855, Vol. 51, s. 236.

³¹⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Van Lennep (31 July 1855)”, November 1855, Vol. 51, s. 333.

Öğretmen Kadrosu

Baron Baronig: Bebek İlahiyat Okulu'ndan mezun oldu. Msy. Jewett'e göre "hem zihnî hem de manevî açıdan iyi yetişmiş biriydi."³¹⁹ Raporlardan anlaşıldığına göre bu kişi okulu tek başına idare ediyor, derslere de kendisi giriyordu.

Öğretim Müfredatı: 1855 yılında müfredatta klasik Ermenice gramer, klasik Ermeniceden modern Ermeniceye çeviri, coğrafya ve aritmetik dersleri bulunuyordu.³²⁰

Öğretim Dili: 1856 yılındaki bir raporda, Tokat İlahiyat'ın amacı, "öğrencileri hem Türkçe hem de Ermenice vaaz etmeye hazırlamak" şeklinde belirtilmişti. Nitekim aynı raporda öğretim diliyle ilgili şunlar söyleniyordu:

"Bazı öğrenciler, mesela Kayserili gençler bize geldiklerinde gerçekten de Ermenice tek bir kelime bilmiyorlardı. Fakat hızla Ermeniceyi öğrendiler. Benimsediğimiz bu sistemin, yalnızca Türkçe olarak takip ettiğimiz eğitim müfredatından çok daha iyi olduğuna kanaat getirdim. Türkçe yeterli ders kitabının yokluğu ve literatürün sınırlılığı dolayısıyla eğitim öğretim mecburen büyük ölçüde şifahi derslerle gerçekleşiyordu. Bu da bir öğretmen için çok zordu ve çok zaman alıyordu. Fakat Ermenicenin, özellikle eski lehçesinin öğretimi kıymetli bir zihni disiplin sağlıyor. Eski lehçe ayrıca öğrencilere değerli bir literatür de sunuyor. Bunun yanında Ermeni öğrenciler arasındaki eğitim, hatta tamamıyla Türkçe konuşulan mahallelerde bile, onların milli dilinin (national tongue) öğretimini içermektedir. Bu dili [Ermeniceyi] öğrenmeyen birine, kesinlikle bir şey öğrenmiş diye itibar edilemez."³²¹

Öğrencilerin Türkçeyi ve Ermeniceyi eşit şekilde kullanabilir hale getirilmesi planının bir parçası olarak derslerin çoğu Ermenice yapılmaya başlandı. Çoğu ders kitabı da Ermeniceydi. Ancak bulabildikleri her Türkçe ders kitabını da kullanıyorlardı. Buna mukabil öğrenciler kompozisyonlarını Türkçe yazıyor, münazaralarını Türkçe yapıyorlardı.³²² Çünkü vaaza gidecekleri kitleler Türkçe anlıyordu.

Öğrencileri ve Mezunları: Teoloji eğitimi almak için buraya gelen gençler, ders müfredatlarının tamamlanmasını beklemeden İsa'nın davası için aktif çalışmalara başlıyorlardı. Gün geçmiyordu ki, yabancılarla Protestanlık mezhebiyle alakalı bir sohbete

³¹⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Jewett (12 April 1855)", August 1855, Vol. 51, s. 236.

³²⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Van Lennep (31 July 1855)", November 1855, Vol. 51, s. 333.

³²¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Van Lennep (6 February 1856)", May 1856, Vol. 52, s. 139.

³²² **The Missionary Herald**, "Armenians, Annual Reports", September 1856, Vol. 52, s. 264.

girmesinlerdi. Bu maksatla insanları evlerine davet ediyorlar, İsa'yı tanıtmaya fırsatı yakalamak için çarşılarla ve hususi evlere gidiyorlardı.³²³

1855: 12 öğrenciden 10'u yatılıydı. Bunların dördü Tokat Kilisesi üyesiydi ve gençlere tebliğde bulunmakla görevliydi.³²⁴

1856: 6 kişi öğrenim gördü.³²⁵ O yılki öğrenciler İncil'i vaaz etsinler diye yakın kasabalara ve şehrin cadde ve sokaklarına gönderildiler.³²⁶

1857: 16 öğrencisi vardı.³²⁷

1858: Öğretime bir yıl ara verildi.³²⁸

1859: 6 öğrencisi vardı.³²⁹

Dört öğrenci: İki dönem sonunda Sivas'ta vaiz olarak çalışan bir yerli yardımcıyla Niksar'dan başlayarak vaaz turuna çıktılar. Diğer ikisi bir öğretmen eşliğinde Zile'de çalışmak üzere gitti.³³⁰

Bir öğrenci: Mezun olduktan sonra Arapkir'deki bir mahalle okulunda öğretmen oldu. Orada onlara okuma yazmanın yanı sıra gramer, coğrafya, aritmetik, astronomi dersleri veriyordu.³³¹

Etkinlikler

1855 Mezuniyet günü: Okunmaya değer bulunan dört kompozisyon herkesin önünde okundu. Konu başlıkları "Savaşın Kötülüğü", "İyi Bir Eğitimin Nimetleri", "Ermenilerin Manevi Tarihinde İlahi Takdir", "Hayırseverlik (Philanthropy)" idi. Ayrıca o gün her öğrencinin durumunu gösteren bir belge [karne] okundu.³³²

Kapanış: Tokat'ta görevlendirilen Msy. Pettibone ile Winchester oraya 1858'de vardılar. Okulun yeniden açılması için çabaladılar ve neticede okulu sadece 6 öğrenciyle Ocak

³²³ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Jewett (18 January 1855)", May 1855, Vol. 51, s. 151.

³²⁴ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Jewett (12 April 1855)", August 1855, Vol. 51, s. 236.

³²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1856) "Armenians, Schools, Churches, Native Helpers", Boston 1856, s. 93.

³²⁶ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Van Lennep (22 May 1856)", August 1856, Vol. 52, s. 232.

³²⁷ **The Missionary Herald**, "Nothorn Armenians: Station Report [1857]", September 1857, Vol. 52, s. 287.

³²⁸ **The Missionary Herald**, "Nothorn Armenians: Station Report [1857]", September 1857, Vol. 52, s. 287.

³²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1859) "The Mohammedans", Boston 1859, s. 59.

³³⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Van Lennep (31 July 1855)", November 1855, Vol. 51, s. 333.

³³¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (Arapkir ziyareti, 3 June 1861)", October 1861, Vol. 47, s. 309.

³³² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Van Lennep (31 July 1855)", November 1855, Vol. 51, s. 333.

1859'da açıldı. Her şey çok güzel gidiyordu. Ancak 7 Mart 1859'da misyonerlere ait binalarda yangın çıktı. Bunun üzerine Tokat İlahiyat Okulu 1859'da Harput'a nakledildi.³³³

2. 4. Harput Teoloji Okulu (1859-1916)

Henüz Bebek İlahiyat Okulu kapanmadan önce Anadolu'daki misyonerler yerli din adamı yetiştirme konusunda hayli sıkıntılıydılar. Msy. Wheeler'a göre yeni açılan kiliselere yaraşır din adamlarının yetiştirilmesi, kamil bir pastör olsunlar diye doğru kişilerin seçilmesi ve eğitilmesi meselesi önemini koruyordu. Bu sorumluluğun sadece Bebek İlahiyat'a bırakılmasının ciddi sıkıntılar doğuracağı ortadaydı. Halbuki Anadolu'nun mahrumiyet içerisindeki kırsal kesimlerinden Bebek İlahiyat'a gönderilen öğrenciler arzu edilen verimliliği gösterememişlerdi. Zira başkentin cazibesi ve hareketliliğinde aldıkları eğitimden sonra öğrenciler, geldikleri yerlere dönmek istemiyorlardı. Dönseler bile kendi memleketlerindeki yaşam tarzını basit görüyorlardı. Bu sebeplerden ötürü pastörlüğe aday kişilerin kendi yetiştikleri ortamlarda eğitilmelerine karar verildi.³³⁴

Bir yangın geçiren Tokat İlahiyat Okulu Harput'a taşındı ve Eylül 1859'da 11 öğrenciyle bu şehirde açıldı. Şayet okula kaydolmak ve yardım almak için bir öğrencinin *takvalı olması* temel şart olarak kabul edilmese, okul derhal dolardı. Öğrencilerin hepsi derslerine büyük bir coşkuyla girdiler.³³⁵ Kurumun başkanlığını Msy. Allen, belli bölümlerdeki yardımcılığı Wheeler ve Barnum üstlendi.³³⁶ 1867'de bir Kürtçe bölümü ile bir Arap bölümü tesis edildi. Evli bir öğrenciye ve ailesine 7.5 aylık dönem için 42.33 dolar, bekara ise 22.12 dolar burs ödeniyordu. 1867'e kadar bu kurumun Board'a maliyeti toplam 7.470 dolar olmuştu.³³⁷ Msy. Jewett okulla ilgili şunları söylüyordu: “Kurumumuz, yeterli imkanları ve ekonomik durumuyla çok gerekli bir işi yapmaktadır. Tanrı lütfederse daha da ileri gidecek, *putperest ruhbanlık* [Şark kiliseleri Protestanlığı] boyun eğecek; İslamiyet de, sade Hristiyanlığa hürmet gösterecektir.”³³⁸

Öğrencilerde Aranılan Nitelikler: Okula kabul ve oradan mezun olmak için aşağıdaki şartlar aranıyordu: 1. Öğrencinin on sekiz yaşın üstünde olması; 2. Hristiyan karakterine ve

³³³ **The Missionary Herald**, “Station Reports, Constantinople”, September 1859, Vol. 55, s. 272; Judson Smith, “Sketch of Anatolia College”, May 1899, Vol. 95, s. 184.

³³⁴ Crosby H. Wheeler, s. 163.

³³⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Barnum (28 September 1859)”, March 1860, Vol. 56, s. 76.

³³⁶ **The Missionary Herald**, “Sketch of Harpoot Station” April 1892, Vol. 88, s. 145; Wheeler, s. 163.

³³⁷ C. H. Wheeler, “Harpoot Mission Premises”, **The Missionary Herald**, October 1867, Vol. 63, s. 301.

³³⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Jewett (Tarihsiz)”, March 1860, Vol. 56, s. 77.

hedefe ulaşmadaki ciddiliğine dair tatminkar bir delil sunması; 3. İçinde Hristiyanlığın tebliğine hazırlanmak için kuvvetli bir istek duyması; 4. Okuma yazma bilmesi; 5. İncil'in rivayet bilgisine iyice vakıf olması.³³⁹ Teoloji Okulu'ndaki öğretmen kadrosu bu şartları yalnızca başvurular sırasında gözetmekle kalmıyor ayrıca sene boyunca değişik biçimlerde öğrenci teftişleri yapıyorlardı:

“Kışın insanlar daha fazla evlerindedir. Biz de ev ev dolaşarak öğrencileri gözlemliyoruz ve onların çalışma niteliklerini ve kalitelerini inceliyoruz. Şayet öğrenci aylak ya da yetersizse, ilaveten, bir şeyler öğrendim diye gururlanıyor ve kendini Kaf dağında görüyorsa, insanlara hayatın yolunu öğretmekten ziyade temelsiz konularda haddinden fazla tartışmaya giriyorsa -ki bu konularda insanlar genellikle konuşmayı çok severler- adam kazanmada yetkin görünmüyorsa, kısacası vereceğimiz görev için uygun değilse onu çiftliğine yahut ticarethanesine geri gönderiyoruz. Bu durumda ‘iyi bir çiftçiyi ya da ehliyetli bir kunduracıyı zavallı bir vaiz yapmak için heba etmek çok yazık’ diye düşünüyoruz.”³⁴⁰

Wheeler için üç konu vardı ki, bunlara olağanüstü dikkat sarf edilmesi gerekiyordu:³⁴¹

1. Öğrenim görececek kişilerin seçimine dikkat edilmesi: Bu ilahiyat, tıpkı Havariler gibi İncil'i tebliğ etmek için vardı. Yoksa cahil ve ücretle tutulmuş adamların Hristiyan kilisesi görevlisine dönüştürmesi için kurulmuş değildi.

2. Maddi açıdan desteklenecek kişilerin seçimine dikkat edilmesi: Teoloji Okulu'nda okuyanların çoğunluğu evliydi. Örneğin 1869 yılında 45 öğrencinin 35'i evliydi. Eşleri de genelde kız okulu mezunları³⁴² olan bu aile reislerine bekarlardan daha yüklü burslar verilmeliydi. Nitekim bekar öğrencilere haftada 64 sent, evlilere ise 1 dolar 20 sent veriliyordu.

3. Eğitilenlere dikkat edilmesi: Wheeler bu konuda şunları söylemektedir: “İncil, bu ilahiyattaki öğrencilerin günlük okuma kitabıdır. Zihinlerine İncil'i, ayrıca en büyük öğretmenimiz olan İsa'nın, peygamberlerin ve Havarilerin ruhunu aşlamak için sürekli çaba sarf ediyoruz. Harita ellerinde; İsa ile Judea'ya, Samiriye'ye ve Galile'ye Kitab-ı Mukaddes eşliğinde yolculuk yapıyorlar. Onların öğretisini dinliyorlar. Aziz Pavlus ile birlikte Anadolu'ya, Makedonya'ya, İtalya'ya gidiyorlar. Misyonerlik faaliyetlerine istek duyuncaya kadar Havari ruhunu onlara vermeye çalışıyoruz. Günlük İncil eğitimi belki her şeyden daha önemli bizim için. Ancak bu aşamadan sonra onları daha fazla eğitmek istemiyoruz. Zira

³³⁹ Crosby H. Wheeler, s. 163.

³⁴⁰ Crosby H. Wheeler, s. 165.

³⁴¹ Crosby H. Wheeler, s. 170 ve 177.

³⁴² O. P. Allen, “Harpoot Theological School”, **The Missionary Herald**, May 1869, Vol. 65, s. 160-161.

öğrencinin kendi halkından çok fazla yükselmesini ve halkın ona karşı sempatisini yıkmasını [şimdilik] istemiyoruz. Çünkü bu öğrenciler, New England'daki gibi münevver, entelektüel ve eğitilmiş bir cemiyetin ortasında yetişmiyorlar.” Buradan anlaşılıyor ki, kurumun temel felsefesi, öğrencileri mutlak surette yerli misyonerler ve yerli din adamları olarak yetiştirmek; ABCFM'nin yerleşme politikası gereği kendi vazifelerini onlara tevdi etmektir.

Kurumun seviyesini bir anlamda halkın seviyesi belirliyordu. “Köyler kısa süre öncesine kadar o kadar cahildi ki, eğitimsiz yardımcılarımız kabul ediliyor ve yararlı oluyordu. Ancak gün geldi halk kesimi o kadar ilerledi ki, birinci sınıf din adamlarına ihtiyaç duyuluyor ve bunlar talep ediliyor”³⁴³ diyen Wheeler okulun kalitesinin artırılmasına dikkat çekiyordu.

Öğretmen Kadrosu: Kurumun idaresinde olduğu gibi derslerinde de Msy. Wheeler, Barnum ve Allen bulunuyordu.³⁴⁴ İlaveten 1863 yılında *Türkçe harfli Ermenice Yeni Ahit* okuma dersine, o civardaki bir medresede eğitim gören Müslüman bir kişi de bulunuyordu. Hatta yılsonu imtihanlarında o da yer almıştı.³⁴⁵

Öğretim Müfredatı: Dört yıllık eğitimde her yılın 7.5 ayı öğrenime ayrılıyordu. Geri kalan kısmında ise öğrenciler İsa'nın davası uğruna Harput'un dış istasyonlarında çalışmaya gönderiliyordu. Bu çalışma, Evangelist bir çalışmayı, insanlara okuma öğretmeyi, İncil satmayı, İncil öğrenmeleri için insanları ikna etmeyi, toplantılar düzenlemeyi, kısacası insanları İsa'ya yönlendirecek tüm işleri yapmayı kapsıyordu.³⁴⁶ Ayrıca ders döneminde öğrenci, iki haftalığına komşu bir köyün kilisesindeki Sebt günü ayinini icra etmeye gönderiliyordu.³⁴⁷

1863 yılı: Şapelde gerçekleştirilen yılsonu imtihanlarında öğrencilerin sınava girdikleri dersler bize, müfredata dair genel bir tasavvur verebilir. Antik Ermenice, Doğa Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Kitab-ı Mukaddes Tefsiri, Pastoral Teoloji, Hristiyanlığın Delilleri, Teoloji.³⁴⁸

³⁴³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wheeler (5 December 1862)”, March 1863, Vol. 59, s. 81.

³⁴⁴ **The Missionary Herald**, “Mission Schools”, May 1870, Vol. 66, s. 146.

³⁴⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Allen (12 December 1863)”, March 1864, Vol. 60, s. 82.

³⁴⁶ Crosby H. Wheeler, s. 163.

³⁴⁷ Crosby H. Wheeler, s. 166.

³⁴⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Allen (12 December 1863)”, March 1864, Vol. 60, s. 82.

1867 yılı: Okulda Kitab-ı Mukaddes ilk günden son güne kadar adeta bir okuma kitabı gibi kullanılıyordu. Öğrenciler kendi dillerinin [Ermenice] gramerlerini öğrenmek zorundaydılar. Ayrıca kısa bir matematik müfredatı, en azından “Amerika İstanbul kadar büyük mü?” demeyecek kadar coğrafya, zihinlerini genişletmek ve yükseltmek için biraz astronomi, kimya, doğa felsefesi, zihin felsefesi ve ahlak felsefesi ile kilise tarihi dersleri almaları da mecburiydi. Üçüncü yıl sistematik teoloji okuyorlardı. Dördüncü yılda ise vaaz hazırlamayı ve iyi bir vaazın nasıl verildiğini öğreniyorlardı.³⁴⁹

Öğrenci ilk iki yılı bitirdiğinde öğretmen ya da genel yardımcı (common helper) olurken, iyi bir vaiz ya da pastör olamıyordu. İki yılın sonunda öğretmenlik diplomasıyla mezun ediliyordu. Eğitimini dört yıla tamamlarsa misyonerler tarafından imtihan edilir, “vaizlik” ehliyeti verilir, istenilen hizmetlerde görevlendirilmek üzere aday diye isimlendirilirdi. Bu aşamada öğrenci, yetkin bir tebliğci olurdu.³⁵⁰

1872’deki ders müfredatı şöyleydi:

1. Yıl	Tefsir, Sinoptik İnciller ve Tevrat’ın ilk beş kitabı, Arapça harfli Türkçe [Osmanlıca], Ermenice, Cebir, Fizyoloji, Ermenice Okuma, Yazma ve İmla.
2. Yıl	Tefsir, İşaya Kitabı, Daniel Kitabı, Vahiy Kitabı, Geometri, Doğa Felsefesi, Astronomi, Retorik (klasik Ermenice), Hristiyanlığın Delilleri (Türkçe)
3. Yıl	Tefsir, Rasullerin İşleri Kitabı, Pavlos’un Mektupları (Romalıları ve Yahudilere olanlar hariç), Zihin Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Teoloji.
4. Yıl	Tefsir, Havarilere-Romalılara-Yahudilere Mektuplar, Yuhanna İncili, Vaaz Sanatı, Papazlık Teolojisi, Kilise Tarihi, Mantuk.
	İlk üç yılda haftada bir hitabet ve kompozisyon. Uygun zamanlarda fiziki coğrafya, jeoloji, ilahi söyleme, tarih ve kronoloji konulu ortak dersler. ³⁵¹

1904 yılındaki temel müfredat ve ders hocaları:

Msy. Carey	Eski Ahit’e Giriş, Eski Ahit Tefsiri, Teoloji	yılda 224 saat
Msy. Knapp	Hristiyan Kilisesi Tarihi, Hristiyanlık doktrini	500 saat
Müdür Riggs	Yeni Ahit’e Giriş, Yeni Ahit Tefsiri	480 saat
Pastör Asadur Yeghoyan	Yeni Ahit Teolojisi	8 saat
Msy.Dr. Barnum ve Carey	Dinler Tarihi, Din Felsefesi	100 saat ³⁵²

³⁴⁹ Crosby H. Wheeler, s. 167; C. H. Wheeler, “Harpoot Mission Premises”, **The Missionary Herald**, October 1867, Vol. 63, s. 300.

³⁵⁰ Crosby H. Wheeler, s. 166. Okulun ilk iki yıllık programını yazar Stone bir ilkokul müfredatına benzetmektedir. Stone, s. 113.

³⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1876) “Eastern Turkey, Seminaries and Schools”, Boston 1876, s. 39.

³⁵² Carey, Edward F, “The Eastern Turkey Theological Seminary at Harpoot”, **The Missionary Herald**, August 1906, Vol. 102, s. 377.

Okulda dört dil kullanmaya mecbur kalmışlardı: Türkçe, Arapça, Ermenice ve Kürtçe. Çünkü “İncil’i her mahluka vaaz ederken bu bölgede yedi lisan konuşulması gerekiyordu.”³⁵³ 1870’teki bir raporda ise kurumun öğretim dilinin Ermenice olduğu belirtilmektedir.³⁵⁴

Öğrencileri ve Mezunları

1859: 11 öğrenciyle açıldı.³⁵⁵ Daha sonra bu sayı 17’e ulaştı.³⁵⁶

1860: 24 öğrencisi vardı. 11’i civar köylerden gelmişti ve 10’u evliydi. Bu öğrenciler dört aylık kış tatillerini vaizlik ve öğretmenlik yaparak geçirdiler.³⁵⁷

1861: 21 öğrenci okudu.³⁵⁸ Yılsonuna kadar bir öğrenci daha eklendi.³⁵⁹ Bunlardan sadece üç tanesi kendi okul masraflarını karşıladı. Diğerlerini Board üstlendi.³⁶⁰ Dönem sonuna doğru mevcudu 24’e çıktı. Bu haliyle öğrencilerin yöresel dağılımı şöyleydi: 7’si Arapkir, 4’ü Diyarbakır, biri Yozgat, biri Harput’tan gelmişti. 10’u evliydi.³⁶¹

1862: Bu yıl 22 öğrenci öğrenim gördü.³⁶² Kış tatillerinde tebliğ çalışmaları yapmak üzere birinci sınıftaki 19 öğrencinin 8’i Arapkir İstasyonu’na, 2’si Diyarbakır’a, 9’u Harput’a gönderildi. İkinci sınıftakilerden de 4’ü Diyarbakır’da, biri Erzurum’da, 3’ü Arapkir’de ve 5’i de Harput’ta görevlendirildi.³⁶³

1863: 39 öğrencisi vardı.³⁶⁴ 18 kişilik ilk mezun sınıfını bu yıl verdi.³⁶⁵ Bunlardan 8’ine İncil vaizi ruhsatı verildi. Geri kalanların neredeyse tamamı dış istasyonlarda görevlendirildi.³⁶⁶ Örneğin 8 mezun Arapkir tarlasına gönderildi.³⁶⁷ Ayrıca burada tahsil gören kişilerden bazıları Harput Erkek Yüksek Okulu’nda ve akşam kurslarında öğretmenlik yapıyorlardı.³⁶⁸

1864: Bir sınıfta 10, diğer bir sınıfta 12 olmak üzere 22 öğrenci okudu.³⁶⁹ 18 mezun verdi.³⁷⁰

1865: 22 öğrencisi vardı.³⁷¹ 7 öğrenci mezun oldu.³⁷²

³⁵³ Crosby H. Wheeler, “Harpoot Mission Premises II”, **The Missionary Herald**, February 1868, Vol. 64, s. 41.

³⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Mission Schools”, **The Missionary Herald**, May 1870, Vol. 66, s. 146.

³⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Dr. Barnum (28 September 1859)”, March 1860, Vol. 56 s. 76.

³⁵⁶ **The Missionary Herald**, “Statement of Dr. Jewett”, March 1860, Vol. 56, s. 76.

³⁵⁷ Rufus Anderson, c.2, s. 34.

³⁵⁸ **The Missionary Herald**, “[Harpoot] Theological Students”, April 1861, Vol. 57, s. 111.

³⁵⁹ Herman N. Barnum, “Appeal for the Theological School”, **The Missionary Herald**, December 1861, Vol. 57, s. 366.

³⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Barnum (7 December 1861)”, March 1862, Vol. 58, s. 87.

³⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1861) “Western Turkey, Education”, Boston 1861, s. 59.

³⁶² **The Missionary Herald**, “Station Reports, Harpoot”, July 1862, Vol. 58, s. 220.

³⁶³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wheeler (5 December 1862)”, March 1863, Vol. 59, s. 81.

³⁶⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1863) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1863, s. 78.

³⁶⁵ Edwin E. Bliss, “The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)”, July 1888, Vol. 84, s. 296.

³⁶⁶ Rufus Anderson, c.2, s. 313.

³⁶⁷ **The Missionary Herald**, “Station Reports, Arabkir”, July 1863, Vol. 59, s. 178.

³⁶⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Barnum (15 October 1862)”, February 1863, Vol. 59, s. 53.

³⁶⁹ **The Missionary Herald**, “Station Reports for 1864, Harpoot”, June 1865, Vol. 61, s. 174.

³⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1864) “Eastern Turkey Mission, Education”, Boston 1864, s. 85.

- 1866:** Birinci sınıfta 11, ikinci sınıfta ise 23 öğrenci okuyordu. 27'si evliydi ve çoğunun karısı kız ilahiyatta eğitim görmüştü.³⁷³
- 1867:** Kürtçe bölümündeki 7, Arapça bölümündeki 9 öğrenciyle beraber 50 öğrenci okuyordu. 11'i bu yıl mezun oldu.³⁷⁴ Mezunlardan 7'sine vaizlik ruhsatı verildi.³⁷⁵ Açıldığı günden bu tarihe kadar kaydedilen toplam öğrenci sayısı 81'di. Bunlardan 47'si evli, 34'ü bekardı. Mezunların 21'i pastör yahut vaiz olarak şu an hizmetteydi. İki mezun ise öldü.³⁷⁶
- 1868:** Kürtçe bölümü öğrencileri ve Msy. Williams'ın Arap öğrencileri dahil 50 öğrencisi vardı.³⁷⁷
- 1869:** 45 öğrencinin 35'i evliydi. Gelecek dönem 21 kişinin girmesi bekleniyordu.³⁷⁸
- 1870:** 39 devamlı öğrencinin 22'si mezun oldu. 4'ü Bitlis'e, 1'i Erzurum'a, 1'i Diyarbakır'a gitti; 16'sı misyonerlerin yanında kaldı. 17 kişilik kalan sınıfın dördü Kürtçe konuşan öğrencilerdi.³⁷⁹ Mezunlar, *Harput Evanjelik Birliği*'ne giriş için sınava tabi tutuldular ve 9'u birliğe giriş lisansı aldı.³⁸⁰
- 1871:** Mevcudu 17'ydi.³⁸¹
- 1872:** 22 öğrencisi vardı.³⁸²
- 1873:** Eğitimin düzenli sürdürülememesi yüzünden okula bir yıl ara verildi.³⁸³
- 1874:** 14 öğrenci eğitim gördü.³⁸⁴
- 1875:** Öğrenci mevcudu 14'tü. Bu tarihe kadar kuruma 121 öğrenci kaydolmuş, bunlardan 67'si mezun edilmişti.³⁸⁵
- 1876:** Mevcudu 8'di.³⁸⁶
- 1877:** Öğrenci sayısı 7'ydi.³⁸⁷ Mezun olan 7 öğrenciye³⁸⁸ vaizlik ruhsatı verildi.³⁸⁹
- 1878:** Teoloji okuluna bu yıl ara verildi.³⁹⁰

³⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1865) "Western Turkey Mission, Education", Boston 1865, s. 82.

³⁷² C. H. Wheeler, "Harpoot Mission Premises", **The Missionary Herald**, October 1867, Vol. 63, s. 301.

³⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1866) "Eastern Turkey, The Armenians", Boston 1866, s. 77.

³⁷⁴ C. H. Wheeler, "Harpoot Mission Premises", **The Missionary Herald**, October 1867, Vol. 63, s. 301.

³⁷⁵ **The Missionary Herald**, "Harpoot Station Report [1867]", August 1868, Vol. 64, s. 248.

³⁷⁶ C. H. Wheeler, "Harpoot Mission Premises", **The Missionary Herald**, October 1867, Vol. 63, s. 301.

³⁷⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barnum (4 June 1868)", September 1868, Vol. 64, s. 285.

³⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1866) "Eastern Turkey Mission", Boston 1866, s. 28.

³⁷⁹ **The Missionary Herald**, "Report of Harpoot Station 1869", September 1870, Vol. 66, s. 289.

³⁸⁰ Crosby H. Wheeler, "Harpoot, The Seminaries", **The Missionary Herald**, February 1870, Vol. 66, s. 55. Bu belgede mezun sayısı 21 olarak verilmektedir.

³⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1871) "Eastern Turkey Mission", Boston 1871, s. 21.

³⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Eastern Turkey Mission", Boston 1872, s. 29.

³⁸³ **The Missionary Herald**, "Harpoot Station Report", September 1874, Vol. 70, s. 277.

³⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Central Turkey Mission", Boston 1874, s. 23.

³⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) "Central Turkey Mission, The Seminaries and Colleges", Boston 1875, s. 32.

³⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1876) "Eastern Turkey Mission, Mardin", Boston 1876, s. 44.

³⁸⁷ Herman N. Barnum, "Great Value of Schools at Harpoot (15 June 1877)", **The Missionary Herald**, September 1877, Vol. 73, s. 282.

³⁸⁸ Herman N. Barnum, "The Schools at Harpoot (21 November 1877)", **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 78.

³⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission", Boston 1878, s. 52.

1879: 8 öğrenci okudu.³⁹¹

1882: Öğrenci sayısı 7 idi.³⁹²

1883: 6 öğrenci okudu.³⁹³

1884: 8 kişi mezun oldu.³⁹⁴

1885: 6 öğrenci okudu.³⁹⁵ O yılki 6 mezundan³⁹⁶ Astadoor adlı kişinin hizmete gönderildiği Hooeli’de, kız ilahiyat mezunu olan karısıyla birlikte fevkalade güzel çalışmalar yaptığı bir yıl sonra rapor edildi.³⁹⁷

1887: Bu yıl mezun olacak sekiz öğrenci derhal Doğu Türkiye Misyonu’ndaki köy ve şehirlere dağıldılar. Bunlar kiliselere çağrıldılar ve cemaatler önünde görev tayinleri yapıldı. Mükemmel bir hizmet gerçekleştirmeye başladılar.³⁹⁸ Ancak çoğusu, kafirlerin tartışmalarıyla ve yersiz itirazlara yönelik sorularıyla karşılaşacaktı. Bu nedenle her vaiz, kendi başına öğrenemeyeceği konular için birkaç kitaba ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla Amerikalılardan buraya hiç değilse kullanılmış dinî kitaplar göndermeleri istendi.³⁹⁹

1888: Öğrenci yokluğundan açılmadı. Açıldığından bu tarihe kadar (27 yıl) bu kuruma 129 öğrenci girdi, 95’i mezun oldu. Bunlardan 17’si öldü, 26’sı din adamı, 32’si vaiz, 16’sı pastör, 7’si öğretmenlik mesleğindeydiler.⁴⁰⁰

1891: 7 mezun verdi.⁴⁰¹

1892: 11 öğrencisi vardı.⁴⁰² Başlangıçtan itibaren 136 öğrenci mezun olmuştu.⁴⁰³

1893: 12 öğrenci vaizlik ruhsatı için imtihan edildi. Bunlardan biri Diyarbakır’a gidecek ve ayrıca Gehi’de vaiz olacaktı. İki genç Bitlis tarlasına aitti. Kalanlar da önemli yerlere gideceklerdi.⁴⁰⁴

1894: Öğrenci sayısı 12’ydi.⁴⁰⁵

1905: Toplam 11 öğrenci okuyordu.⁴⁰⁶

1906: 8 kişilik bir sınıfı mezun etti.⁴⁰⁷

³⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1877, s. 34.

³⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Eastern Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1879, s. 39.

³⁹² Orson P. Allen, “Harpoot and Out-Stations”, **The Missionary Herald**, July 1882, Vol. 78, s. 267.

³⁹³ Crosby H. Wheeler, “Armenia College”, **The Missionary Herald**, March 1883, Vol. 79, s. 98.

³⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1884, s. 35.

³⁹⁵ **The Missionary Herald**, “The College at Harpoot”, November 1885, Vol. 8, s. 471.

³⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Eastern Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1885, s. 46.

³⁹⁷ Caroline E. Bush, “A Happy Tour-Hooeli, Hoh”, **The Missionary Herald**, July 1886, Vol. 82, s. 270.

³⁹⁸ James L. Barton, “Euphrates College, Harpoot: Its Possessions and its Needs”, **The Missionary Herald**, January 1888, Vol. 84, s. 17.

³⁹⁹ James L. Barton, “A New Life for Old Books”, **The Missionary Herald**, June 1887, Vol. 83, s. 221.

⁴⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) “Eastern Turkey Mission, Educational Work”, Boston 1888, s. 44.

⁴⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1885, s. 45.

⁴⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 46.

⁴⁰³ Herman N. Barnum, “Sketch of Harpoot Station”, **The Missionary Herald**, April 1892, Vol. 88, s. 145.

⁴⁰⁴ Herman N. Barnum, “A New Band of Preachers”, **The Missionary Herald**, January 1894, Vol. 90, s. 27. Edward Carey bu tarihe kadar 114 öğrencinin mezun edildiğini yazmaktadır. Oysa bu rakam, 1888 ve 1902’ye ait mezun verileri ile çelişmektedir. Bkz. Edward F. Carey, “The Eastern Turkey Theological Seminary at Harpoot”, **The Missionary Herald**, August 1906, Vol. 102, s. 376.

⁴⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1894, s. 45.

⁴⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) “Eastern Turkey Mission, Harpoot”, Boston 1905, s. 59.

1907: Kaydolan öğrenci sayısı 8'di.⁴⁰⁸

1909: 10 mezun verdi.⁴⁰⁹

1910: Bu yıl kapalıydı.⁴¹⁰

1912, 1913: Bu yıllarda kapalıydı.⁴¹¹

1916: 10 öğrencisi vardı.⁴¹²

Tarakçı Toma: Diyarbakır'a vaiz olarak tayin edildi. Hristiyanca karakteri ve kendini davasına adanmışlığı yönüyle misyonerlerin gözünde gerçek bir yardımcıydı. Karısı da Harput Kız Yatılı Okulu'ndan mezundu.⁴¹³

Dört mezun kişi: 1867 mezunlarından olan bu gençler Harput tarlasının değişik bölümlerinde çalışmaya gönderildi. Biri Muş'ta çalışıyordu. Yazdığı bir mektupta haftanın her günü iki, Pazar günleri ise üç toplantı düzenlediğini söylüyordu. Açtığı okulda 10 çocuğu okutuyordu. İkincisi Havadorik köyünde çalışıyordu ve Muş yaylasında kitap çerçiliği yapıyordu. Üçüncüsü Hınıs'taki bir okulda öğretmendi. Dördüncüsü ise Pulkhus ve Dsghaz köylerinde öğretmenlik ve vaizlik yapıyordu. Daha sonra kitap çerçiliği ile uğraşmaya başladı.⁴¹⁴ Muş'ta çalışan yardımcının karısı da Harput Kız İlahiyat'tan mezundu.⁴¹⁵

Bir öğrenci: İlahiyat okulu mezunu 23 yaşındaki bu genç Malatyalıydı. Yapılan imtihanda başarılı oldu ve Palu Kilisesi pastörlüğüne atandı. Hemşehrisi olan ve aynı zamanda Kız İlahiyat'tan mezun bir hanımla evliydi.⁴¹⁶

Bir öğrenci: Malatya'nın Husenik köyündeki Protestan kilisesine pastör tayin edildi. Msy. Wheeler, adı geçen kilisenin böyle bir pastör adayı seçmesinden dolayı çok memnun olmuştu.⁴¹⁷

Mardiros İknadosyan: Okulu bitirdikten sonra Erzincan'ın Eğin yöresine vaiz olarak tayin edildi. Çünkü oranın halkı bir süre önce misyonerlere vaiz talebinde bulunmuşlar, onlar da "en uygun kişinin Mardiros olduğunu düşünmüşlerdi."⁴¹⁸

⁴⁰⁷ J. K. Browne, "A Survey after Furlough", **The Missionary Herald**, April 1907, Vol. 103, s. 171.

⁴⁰⁸ J. K. Browne, "A Survey after Furlough", **The Missionary Herald**, April 1907, Vol. 103, s. 171.

⁴⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1909, s. 77.

⁴¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Eastern Turkey", Boston 1910, s. 123.

⁴¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 91 ve 103.

⁴¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1916, s. 93.

⁴¹³ **The Missionary Herald**, "Diarbekir, Station Reports", July 1866, Vol. 62, s. 209.

⁴¹⁴ George C. Knapp, "Letters from the Native Helpers", **The Missionary Herald**, October 1867, Vol. 6, s. 305.

⁴¹⁵ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barnum (4 June 1868)", September 1868, Vol. 64, s. 285.

⁴¹⁶ Crosby H. Wheeler, "Letter from Mr. Wheeler (21 November 1868)", April 1869, Vol. 65, s. 127.

⁴¹⁷ Crosby H. Wheeler, "Letter from Mr. Wheeler (21 November 1868)", April 1869, Vol. 65, s. 128.

⁴¹⁸ Miss C. E. Bush, "How the Gospel Reached Eğin", June 1883, **The Missionary Herald**, Vol. 79, s. 241.

Bogos: Mardin Teoloji Okulu'ndan mezun olduktan sonra Midyat yakınlarındaki Amas köyünde görev aldı. Döndükten sonra Harput Teoloji'ye girdi. Hulakegh köyünde çalıştı. Palulu bir tüccarın kızı olan ve aynı zamanda Harput Kız Koleji'nde öğretmenlik yapan Meryem'le evlendi.⁴¹⁹

Etkinlikler

Münazaralar: Okuldaki gençler arasında bazı ciddi meselelere dair münazaralar da yapıyordu. 1863 yılındaki münazara konuları şöyleydi: “Kendi Kendimize Seçim”, “İnsanın En Önemli İşi”, “Çocukların Yetiştirilmesinde Kiliselerin Vazifesi”, “Kilise Görevlilerini Desteklemede Kiliselerin Vazifesi”, “İncil’i Bütün Dünyaya Tebliğ Etmede Kiliselerin Vazifesi”, “Bir Milletın İlerlemesinin Vasıtaları”, “Bu Ülkenin Protestanlaşmasında Evanjelik Kiliselerin Görevi”, “Bir Kimsenin Milletine Karşı Vazifeleri”.⁴²⁰ Muhtemelen bu yöntemle onların hem genel meselelere kafa yormaları ve çözüm üretmeleri, hem de kilise görevleri sırasında ve tebliğ yaparken tecrübeli olarak halkın karşısına çıkmaları sağlanmış oluyordu.

Kapanışı: Okul 1893 yılında American Board tarafından kapatıldı. Ancak yörenin yerli vaiz ve öğretmen ihtiyacı had safhaya çıkınca “Protestan kiliselerinden ve misyonerlerden müteşekkil *Harput Evanjelik Birliği*’nin ısrarlı talebiyle American Board bu okulun yeniden açılmasının zorunlu olduğuna karar verdi. 1903’te yeniden açıldı.⁴²¹ 1916’da Fırat Kolej’le birleştirildi.⁴²² Bu kurumun eksikliğini gidermek maksadıyla İstanbul’da Din Okulu adında bir okul kuruldu.⁴²³

Bu okulun dikkat çekici yönü, bünyesinde Kürtçe ve Arapça bölümlerinin bulunmasıdır. Bu bölümlerde anadili Kürtçe ve Arapça olanlar, yine kendi insanlarına tebliğde bulunmak üzere yetiştirilmişlerdir. Günümüz ilahiyat fakültelerinin, Anadolu coğrafyasındaki dil ve inanç öbeklerine yönelik özel programlar takip ettikleri görülmemektedir. Bir başka dikkat çeken bilgi, bir medrese hocasının burada ders veriyor

⁴¹⁹ Mrs. Wheeler, **Missions in Eden**, s. 178-181.

⁴²⁰ Orson P. Allen, “Letter from Mr. Allen (12 December 1863)”, **The Missionary Herald**, March 1864, Vol. 60, s. 82.

⁴²¹ Edward F. Carey, “The Eastern Turkey Theological Seminary at Harpoot”, **The Missionary Herald**, August 1906, Vol. 102, s. 376.

⁴²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1916, s. 93.

⁴²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 80.

olmasıdır. Öte yandan öğrencilerin her birine burs tahsis edilmesi, kadim medrese uygulamalarını hatırlatmaktadır. Ayrıca öğrenciler saha uygulamaları yapmaktadırlar.

2. 5. Antep Kız İlahiyat Okulu (1860-1922)

Yörede çalışmak üzere hanım öğretmenleri ve yerli yardımcılarının eşlerini yetiştirmek amacıyla kurulan⁴²⁴ Antep Kız İlahiyat Okulu’nun başlangıcını, Msy.bn. Pratt ile Schneider’in (ö. 1856) açtığı ufak çaplı bir kız okulunun teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü 1855 yılında Antep’i ziyaret eden ABCFM sekreteri Rufus Anderson bu okul hakkında “kıyafetler, okulun nizam intizamı, öğrencilerin tavır ve davranışları açısından her şey beklediğimin üzerindeydi”⁴²⁵ diye övgüyle bahsetmişti. 1859’da Antep’e gelen⁴²⁶ Myra A. Proctor, yüksek okul seviyesinde ve gündüzcü öğrenci kabul eden Kız Yetiştirme Okulu’nu (Aintab Girl’s Training School)⁴²⁷ Temmuz 1860’ta 8 öğrenciyle⁴²⁸ kiralık bir odada açtı.⁴²⁹ Ancak kısa sürede burasının yatılı bir okul haline getirilmesi planlanıyordu.⁴³⁰

1862’de sadece gündüzlü olarak devam etti. Çünkü yatılı bölümün açılmasını sağlayacak para hâlâ sağlanamamıştı. Lakin son derece uygun bir oda bularak burada ikinci bir sınıf açmayı başardılar.⁴³¹ 1863’te elverişli bir bina kiralandı. Halihazırda dört yatılı öğrencisi vardı.⁴³² 15 Kasım 1866 yılında kendi binasına taşınan⁴³³ bu okula başvuran adaylardan 13 yaşını tamamlamış olmaları isteniyordu. En azından başlangıç seviyesinde coğrafya, dört işlemle birlikte zihin aritmetiği, İncil’lerden birini tercüme edecek kadar

⁴²⁴ **The Missionary Herald**, “Aintab, and the Girls’ Boarding School”, March 1869, Vol. 65, s. 75.

⁴²⁵ **The Missionary Herald**, “Letters from Rufus Anderson (Aintab, Syria, 27 Ekim 1855)”, February 1856, Vol. 42, s. 38. Bölgede görev yapan Msy. Dr. Smith de 1849 tarihli bir raporunda, açtıkları okulda bir kız bölümünün de olduğunu, Protestan ailelerin kendi çocuklarının ücretlerini verdiklerini, ancak ailesi Protestan olmayan çocukların masraflarını misyonerlerin karşıladığını yazmıştı. Bkz. **The Missionary Herald**, “Letters from Doct. Smith (18 May 1849)”, September 1849, Vol. 45, s. 319.

⁴²⁶ Mrs. Benjamin Schneider, “Fifty Years of the Central Turkey Mission”, **The Missionary Herald**, Ekim 1897, Vol. 93, s. 392.

⁴²⁷ Myra A. Proctor, “Aintab, Central Turkey”, **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 279. Kaynaklarda okulun ismi kimi zaman Antep Kız Okulu olarak geçse de çoğunlukla Kız İlahiyat Okulu adı kullanılmaktadır.

⁴²⁸ **The Missionary Herald**, “Aintab, and the Girls’ Boarding School”, March 1869, Vol. 65, s. 75.

⁴²⁹ Myra A. Proctor, “Reunion at the Aintab Female Seminary Twentieth Anniversary”, **Life and Light**, December 1880, Vol. 10, s. 444; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1923, s. 56. Bir diğer kayda göre kuruluş tariki 1859’dur. Bkz. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) “Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey”, **Boston** 1914, s. 100.

⁴³⁰ Myra A. Proctor, “Aintab”, **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 279.

⁴³¹ **The Missionary Herald**, “Central Turkey, Station Reports”, August 1862, Vol. 58, s. 247.

⁴³² **The Missionary Herald**, “Station Reports, Aintab”, July 1863, Vol. 59, s. 215.

⁴³³ Myra A. Proctor, “Reunion at the Aintab Female Seminary Twentieth Anniversary”, **Life and Light**, December 1880, Vol. 10, s. 444; **Life and Light**, “Girls’ Schools in Turkey, Number Two: Aintab Female Seminary”, June 1878, Vol. 8, s. 163.

Ermenice bilmeliydi.⁴³⁴ Yatılılar kendi kıyafetlerini, yataklarını ve kitaplarını kendileri getiriyor, yatakhane ve ders ücretlerini ödüyorlardı. Okuldaki işleri kızlar kendileri yapıyordu. 1869'da buraya bağlı olarak bir ilkokul açıldı. Pratik öğretmenlik dersleri gören kızlar günün bir saatini öğretmenlik yaparak geçiriyordu. Ertesi yıl da bir orta okul (middle school) açıldı.⁴³⁵ Miss Proctor, 1870 tarihinde okuldaki yapısal değişiklikleri ve gelişmeleri şöyle anlatmaktaydı:

“Küçük Ermeni Okulu’nu yeniden açtık. Geçen yılki öğretmenlik sınıfındaki kızlarımız mesleğin pratiğine başladılar. Bu amaçla onları evimizdeki bir odaya naklettik. Bu, hem öğretmenler hem de öğretmenlik için iyi bir hizmet oldu. Kızlar da bu uygulamayı samimiyetle benimsediler. Haftada bir defa minyatür bir ‘öğretmen enstitüsü’ gerçekleştirdik. Burada öğretmenliğin en iyi metotları tartışıldı, okul nizamının en iyi şekilde sürdürülmesinin uygulamadaki zorlukları belirtildi. Çünkü onlar günden güne yetişiyorlardı. Son söylediğimiz kolay bir vazife değil. Hepsi Protestan olmayan Ermeni ailelere mensup bu küçük kızlar nizam ve disiplinin hiçbir türüne alışkın değiller.”⁴³⁶

Görüldüğü üzere öğretmenlik uygulamalarıyla, ülkemizde ilk kez bir kurum ortamında öğretmen hanım ya da hoca hanım modeli yetiştirildiğini göstermektedir. Müdire raporunun diğer kısmı ise kızların maneviyatlarının nasıl izlendiğini aktarmaktadır:

Değişik sınıflar için bir saatlik bir imtihan serisi koyduk. Okuma, heceleme, zihin aritmetiğinde, harita bilgisinde, özellikle de Kitab-ı Mukaddes derslerinde, ayrıca da okurken *düşünmeyi* öğrenmede sonuç memnuniyet vericiydi. Küçük Okul’un öğrenci sayısı 30. Az bir miktar ücret istiyoruz. Öyle ki okul hiç pahalı değil. En önemli meselemiz, kızlarımızın Efendimiz İsa’ya hizmet için en kalbi şekilde nasıl hazırlanacaklarıdır. Bu kızlardan on tanesi İsa’nın kilisesine üye, üçü geçen komünionda kabul edildi. Beşi oraya kabul için ziyadesiyle istekli. Şu halde okulda, İsa’nın hizmeti/davası için derinleşmemiş dört öğrencimiz kalıyor. Mezun sınıfın tamamı, eminiz hakiki Hıristiyandır. Hepsi de öğretmenlik yapma imtiyazı için ısrarlı bir umut içindeler. Bazıları kendi memleketlerinde, bazıları da öğretmene en fazla ihtiyaç duyulan yeni yerlere gitmeyi planlıyor.”⁴³⁷

⁴³⁴ **The Missionary Herald**, “Aintab, and the Girls’ Boarding School”, March 1869, Vol. 65, s. 75.

⁴³⁵ **Life and Light**, “Girls’ Schools in Turkey, Number Two: Aintab Female Seminary”, June 1878, Vol. 8, s. 165-166.

⁴³⁶ Myra A. Proctor, “Girls’ School at Aintab (May 1870)”, **The Missionary Herald**, September 1870, Vol. 66, s. 297-298.

⁴³⁷ Myra A. Proctor, “Girls’ School at Aintab (May 1870)”, **The Missionary Herald**, September 1870, Vol. 66, s. 297-298.

1877’de okul, ilk kapasitesinin iki katına çıktı. Eski bina satıldı.⁴³⁸ Yeni yapılan kampüsüne 1885’te taşındı.⁴³⁹ 8 Aralık 1888’de bir yangın geçirdi.⁴⁴⁰ Yanan binaların yerine inşa edilen yeni binalar 1890’da hizmete girdi.⁴⁴¹ 16 Şubat 1906’da tekrar yangın geçirdi.⁴⁴² Miss Foreman’ın Amerika’da olduğu bir sırada (1903) başında Miss Isabel Trowbridge bulunuyordu.⁴⁴³ 1912’de ise Miss Lucile Foreman müdire, Miss Harriet Norton müdire yardımcısıydı.⁴⁴⁴

Öğretmen Kadrosu: 1880 itibariyle okulla bir yıldan fazla bağlantılı olan öğretmenler şunlardı: Miss Proctor (1859’da geldi), Miss Hollister (1867), Miss Shattuck (1873), 1878’e kadar müdürlük yapan Miss Pierce (1874), Baron Nerses Bozacıyan, Kazancıyan, Hohannes, Yazıcıyan ve Meryem Varzuhi.⁴⁴⁵

Miss Proctor: *A Physical Geography* adlı bir kitabı Ermeniceye çevirip yayınladı.⁴⁴⁶

Miss Foreman: 1895 yılında bu okula geldi.⁴⁴⁷

Miss Isabel B. Trowbridge: 1902’de göreve başladı.⁴⁴⁸

Öğretim Müfredatı: 1870’lerde Antep Kız Okulu’nun, Maraş’taki okuldan daha ileride iki ders müfredatı olduğu bildiriliyordu:

1. Yıl	İncil (haftada iki kez), Cebir, İngilizce, Botanik, Hristiyanlık Tarihi, Eskiçağ Tarihi, Modern Tarih
2. Yıl	İncil (haftada iki kez), Araplara ve Türklere Osmanlı Tarihi, Türkçe Gramer ⁴⁴⁹

1878 raporuna göre okutulan dersler şunlardı: Aritmetik, İngilizce, Peygamberlik Tarihi, İncil Tarihi, Türkçe Gramer, Kompozisyon, Cebir, Astronomi, Öğretmenlik Teorisi ve

⁴³⁸ Myra A. Proctor, “Aintab, Central Turkey”, **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 279.

⁴³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Central Turkey Mission, Aintab”, Boston 1886, s. 41. Msy. Sanders taşınma tarihini 1885 olarak vermektedir. Charles, S. Sanders, “The Jubilee of Protestantism in Aintab”, **The Missionary Herald**, June 1898, Vol. 94, s. 219.

⁴⁴⁰ **The Missionary Herald**, “Burning of the Girls’ Seminary”, March 1889, Vol. 85, s. 113.

⁴⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1890, s. 42.

⁴⁴² **The Missionary Herald**, “The Girls’ Seminary”, June 1906, Vol. 102, s. 285.

⁴⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1903, s. 59.

⁴⁴⁴ David B. Eddy, s. 159.

⁴⁴⁵ Myra A. Proctor, “Reunion at the Aintab Female Seminary Twentieth Anniversary”, **Life and Light**, December 1880, Vol. 10, s. 444.

⁴⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1882, s. 43.

⁴⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 48.

⁴⁴⁸ Fuller, A., “The Work at Aintab”, **The Missionary Herald**, March 1902, Vol. 83, s. 111.

⁴⁴⁹ **Paper of A.B.C.F.M.** Reel 643, No.64’ten aktaran Çabuk, s. 39.

Uygulamas1, Harita izimi, Notalı Ŗarkı Söyleme, DikiŖ ve Fantezi İŖler.⁴⁵⁰ Evsel bölüm fevkalade bir disiplin ve titizlikle yürütülüyordu. Zira buradaki kızların “model bir ev hanımı olmaları için yetiŖtirilmeleri planlanmıŖtı. Bu nedenle hepsi yemek piŖirmeyi, amaŖır yıkamay1, ev süpürmeyi, dikiŖ dikmeyi ve nezaket ve düzen kurallarını ğrenmeliydiler.”⁴⁵¹ Okulun eğitim dili *Ermenice harfli Türkçeydi*.⁴⁵²

Öğrencileri ve Mezunları

1861: 8 ğrenci öğrenim gördü.⁴⁵³

1862: Dördü Antep’ten,  MaraŖ’tan, biri de Birecik’ten olmak üzere sekiz ğrenci kaydoldu.⁴⁵⁴ Böylece mevcudu 16’ya ıktı.⁴⁵⁵ Yıl boyunca beŖ kız kilise yeliğine kabul edildi. Üç yıldır eğitim altında bulunan 8 kız sonbaharda mezun oldu. İkiisi MaraŖ’a ve Urfa’ya ğretmen tayin edildi. Diğerk  yerli vaizlerin eŖleri olacaktı.⁴⁵⁶

1863: Üç yıldır eğitim gören 8 kız mezun oldu. İkiisi MaraŖ’ta ve Urfa’da ğretmen oldu,  yerli pastörlerle evlendi.⁴⁵⁷

1864: Öğrenci sayısı 14’t. 8 kız mezun oldu.⁴⁵⁸

1865: 8 mezundan 3’ gerçekten takva sahibi kiŖilerdi ve bunların çoğundan ğretmen olarak yararlanılması bekleniyordu.⁴⁵⁹

1866: 18 öğrencinin yarısı yatılıydı.⁴⁶⁰

1867: Kayıtlı 23 öğrenciden 10’u yatılıydı.⁴⁶¹

1868: Yatılı sayısı 12’den 18’e çıktı.⁴⁶²

1869: 31 kız okudu. Açıldığı günden bu tarihe kadar 28 kız mezun oldu. Bunların 10’u yerli yardımcılarla evlendi. 8’i öğretmenlik yapıyordu.⁴⁶³

⁴⁵⁰ **Life and Light**, “Girls’ Schools in Turkey, Number Two: Aintab Female Seminary”, June 1878, Vol. 8, s. 168.

⁴⁵¹ Miss Pierce, “Some Results in Aintab”, **Life and Light**, May 1880, Vol. 10, s. 169.

⁴⁵² **Life and Light**, “Girls’ Schools in Turkey, Number Two: Aintab Female Seminary”, June 1878, Vol. 8, s. 165-166.

⁴⁵³ **The Missionary Herald**, “Aintab, and the Girls’ Boarding School”, March 1869, Vol. 65, s. 75.

⁴⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Central Turkey, Station Reports”, August 1862, Vol. 58, s. 247.

⁴⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Eastern Turkey Mission, Education”, Boston 1862, s. 88.

⁴⁵⁶ **The Missionary Herald**, “Station Reports, Aintab”, July 1863, Vol. 59, s. 215.

⁴⁵⁷ **Life and Light**, “Girls’ Schools in Turkey, Number Two: Aintab Female Seminary”, June 1878, Vol. 8, s. 163.

⁴⁵⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1864) “Eastern Turkey Mission, Education”, Boston 1864, s. 74.

⁴⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Monthly Summary, Missions of The Board: Central Turkey”, January 1868, Vol. 61, s. 24.

⁴⁶⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1866) “Central Turkey Mission, Aintab”, Boston 1866, s. 84.

⁴⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1867) “Station and Out-Stations”, Boston 1867, s. 71.

⁴⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) “The Seminaries”, Boston 1868, s. 35.

⁴⁶³ **The Missionary Herald**, “Aintab, and the Girls’ Boarding School”, March 1869, Vol. 65, s. 75-76.

- 1871:** 10'u gündüzcü, toplam 36 kız öğrenim gördü. 8 mezundan birinin gözleri görmüyordu. *İncil-kadını* olarak istihdam edildi. 7'si öğretmen oldu.⁴⁶⁴ Bugüne kadar okula kaydolan kız sayısı 100'dü. Bunlardan 21'i kiliseye üye olmuştu.⁴⁶⁵
- 1872:** 17 kız öğrenim gördü.⁴⁶⁶
- 1873:** 34 öğrencisi vardı. Ayrıca 32 kız da hazırlıktaydı. 8'i kiliseye üye oldu.⁴⁶⁷
- 1874:** Okul bu yıl kapalıydı.⁴⁶⁸
- 1878:** 28 yatılı kızdan 13'ü ilahiyatta, 15'i orta bölümdeydi. İlâveten ilahiyatta 14 de gündüzcü öğrenci okudu. İlkokulda ise 18 kız öğrenim gördü.⁴⁶⁹ 19 kız mezun oldu.⁴⁷⁰
- 1879:** 56 öğrencinin bulunduğu okuldan⁴⁷¹ 7 mezun verildi. Bunların 3'ü öğretmen oldu. Son sınıfa 23 kız geçti.⁴⁷² 56 kızın 24'ü hazırlıkta, 32'si ilahiyatta okudu. 34 kız yatılı kaldı. Bu tarihe kadarki toplam mezun sayısı 99'du. Bunlardan 8'i öldü. 86'sı kilise üyesiydi. 70'i bir süreliğine öğretmenlikle meşgul oldu. 4'ü on yıldan fazla bu mesleği yaptı. 4 mezun şimdi duldu, 3'ü öğretmenlikle evini geçindiriyordu.⁴⁷³
- 1880:** 44 öğrenci okudu.⁴⁷⁴
- 1882:** 23'ün 14'ü yatılıydı. Öğrenci başına 1 TL=4.40 dolar alınıyordu.⁴⁷⁵
- 1883:** 30 yatılı, 42 gündüzcü öğrenci okudu. 17 mezun verdi.⁴⁷⁶
- 1884:** 60 öğrencinin 25'i yatılıydı. 12'si ilahiyat diploması da aldı.⁴⁷⁷
- 1885:** 50 öğrencinin 23'ü yatılıydı. 6'sı kilise üyesi oldu. 9 mezun.⁴⁷⁸
- 1886:** 65 öğrencinin 31'i yatılıydı.⁴⁷⁹
- 1887:** Mevcudu 60 olan okuldan mezun olan⁴⁸⁰ 12 kızın 6'sı öğretmen oldu. 4'ü Maraş Kız İlahiyat'ta eğitime başladı.⁴⁸¹

⁴⁶⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1871) "Western Turkey, Seminaries", Boston 1871, s. 22.

⁴⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1871) "Work for Women", Boston 1871, s. 33.

⁴⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Central Turkey Mission, The Seminaries", Boston 1872, s. 28.

⁴⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) "Central Turkey Mission, The Seminaries", Boston 1873, s. 25.

⁴⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Central Turkey Mission", Boston 1874, s. 23.

⁴⁶⁹ **Life and Light**, "Girls' Schools in Turkey, Number Two: Aintab Female Seminary", June 1878, Vol. 8, s. 168.

⁴⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Central Turkey Mission", Boston 1878, s. 46.

⁴⁷¹ Miss Pierce, "Some Results in Aintab", **Life and Light**, May 1880, Vol. 10, s. 168.

⁴⁷² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Central Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 34.

⁴⁷³ Myra A. Proctor, "Reunion at the Aintab Female Seminary Twentieth Anniversary", **Life and Light**, December 1880, Vol. 10, s. 444.

⁴⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Central Turkey Mission", Boston 1880, s. 52.

⁴⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Central Turkey Mission", Boston 1882, s. 44.

⁴⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1883) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1883, s. 43.

⁴⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Central Turkey Mission", Boston 1884, s. 35.

⁴⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1885, s. 44.

⁴⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1886, s. 41.

⁴⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1887, s. 84.

⁴⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1888, s. 39.

1888: 59 öğrencinin 28'i yatılı okudu. Hazırlıkta 9 kız vardı.⁴⁸² Mezun olan 10 kızın yalnızca üçü Antepli'di; geri kalanlar dış istasyonlardan gelmişlerdi. Hepsinin öğretmen olması bekleniyordu.⁴⁸³

1890: 70 öğrenciden 24'ü kiliseye kaydoldu. Bu yıl 7 mezun verildi.⁴⁸⁴

1891: Toplam 79 öğrencinin 44'ü yatılıydı. 4 kız mezun oldu.⁴⁸⁵ Bu tarihe kadar kurumdan 200'den fazla kız öğrenci mezun oldu. ¾'ü en az bir dönem öğretmenlik yaptı.⁴⁸⁶

1892: 82 öğrencinin 33'ü yatılıydı. 4 kız mezun oldu.⁴⁸⁷

1893: 80 kızdan 30'u yatılıydı. 14 mezun verildi.⁴⁸⁸

1894: 17 kız mezun oldu.⁴⁸⁹

1895: Öğrenci sayısı 75'ti.⁴⁹⁰

1896: Son sınıfta 16 olmak üzere⁴⁹¹ toplam 87 öğrenci öğrenim gördü. 22 mezunun 16'sı öğretmen oldu.⁴⁹²

1897: 80 öğrencinin⁴⁹³ 8'i mezun oldu.⁴⁹⁴

1898: Okuldaki 100 öğrencinin 35'i yatılıydı.⁴⁹⁵ 61 kız Antepli'di.⁴⁹⁶

1899: 100 öğrenciden 10'u mezun oldu.⁴⁹⁷

1900: öğrencilerin 49'u gündüzcü, 32'si yatılıydı. 6 mezun verildi.⁴⁹⁸

1901: 87 öğrencinin 31'i yatılıydı. 16 mezun.⁴⁹⁹

1902: 78 kızın 30'u yatılı kaldı. 7'si kiliseye üye oldu. 13 mezun verildi.⁵⁰⁰

1903: 85 öğrencinin 12'si Protestan aileden geliyordu. 33 yatılı vardı. 6'sı kiliseye kabul edilmişti. 14 mezun verdi.⁵⁰¹

1904: Kayıtlı 90 kızdan 10'u mezun oldu.⁵⁰²

⁴⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1888, s. 39.

⁴⁸³ Miss Graham, "Aintab Girls' High School", **The Missionary Herald**, November 1888, Vol. 84, s. 504.

⁴⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1890, s. 42.

⁴⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 40.

⁴⁸⁶ Myra A. Proctor, "Aintab, Central Turkey", **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 279.

⁴⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 43.

⁴⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1893, s. 43.

⁴⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1894, s. 41.

⁴⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 48.

⁴⁹¹ Miss Foreman, "Girls's School at Aintab (2 June 1896)", **The Missionary Herald**, September 1896, Vol. 92, s. 371.

⁴⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1896, s. 53 ve 56.

⁴⁹³ Mrs. Benjamin Schneider, "Fifty Years of the Central Turkey Mission, Some Contrasts", **The Missionary Herald**, October 1897, Vol. 93, s. 392.

⁴⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 56.

⁴⁹⁵ Miss Blakely, "Educational Work", **The Missionary Herald**, March 1899, Vol. 95, s. 111.

⁴⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1898, s. 69. Bu raporda okul mevcudu 92 olarak verilmektedir.

⁴⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1899, s. 67.

⁴⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 58.

⁴⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 48.

⁵⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1902, s. 57 ve 63.

⁵⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1903, s. 59.

1905: Öğrenci sayısı 98'di ve 17 kız mezun oldu.⁵⁰³

1906: 96 öğrencisi vardı.⁵⁰⁴

1907: Toplam 106 kız okuyordu. Bunlar 25 farklı köy ve kasabadan gelmişlerdi.⁵⁰⁵ Yılsonu raporunda ise 110 kızın öğrenim gördüğü kayıtlıydı. Bunların 35'i yatılıydı ve 14'ü eski ilahiyat mezunlarının kızlarıydı.⁵⁰⁶

1910: Mevcudu 100'dü.⁵⁰⁷

1911: 150 öğrenci okudu.⁵⁰⁸

1912: Kayıtlı öğrenci sayısı 156; yatılı 42'ydi. 4 Müslüman kız da devam etti. 23 kız mezun oldu.⁵⁰⁹

1913: 206 öğrenciden 60'ı yatılı kaldı.⁵¹⁰

1914: 211 kızın 77'si Gregoryendi. 16 öğrenci mezun oldu.⁵¹¹

1916: Sadece 30 kişilik yatılı öğrenciler ders gördü.⁵¹²

1917: 57 yıl boyunca 527 mezun verdi. Bunlardan 416'sı Antepliydi.⁵¹³

1923: Eylül ayında 53 öğrencisi vardı. Kasım ayında bütün öğrenciler şehri terketti ve Halep'e gittiler.⁵¹⁴

Bir genç kız: Yerli yardımcı Hacı Manoog ile evlendi. Onunla birlikte Bursa'nın Edincik köyünde başarılı çalışmalar yaptı.⁵¹⁵

Nerses: Miss Proctor'ın mükemmel bir yardımcısıydı. Ancak genç yaşta öldü.⁵¹⁶

Bir genç kız: Mezun olduktan sonra memleketi Hasanbeyli'ye döndü. 20 öğrencili bir okul açtı ve kadınlara İncil dersleri düzenledi. Kız kardeşi de bu okuldan gelecek sene mezun olacaktı.⁵¹⁷

⁵⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Central Turkey Mission", Boston 1904, s. 59.

⁵⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1905, s. 53.

⁵⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1905, s. 77.

⁵⁰⁵ **The Missionary Herald**, "Turkey", November 1907, Vol. 103, s. 547. Florence Fensham öğrenci sayısını 100 olarak vermektedir. Bkz. Fensham, s. 61.

⁵⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1907, s. 689.

⁵⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Central Turkey", Boston 1910, s. 116.

⁵⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1911, s. 105.

⁵⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1912, s. 101.

⁵¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1913, s. 88.

⁵¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 105.

⁵¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of The Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1916, s. 91.

⁵¹³ Kevork Avedis Sarafyan, **A Briefer History of Aintab**, Union of the Armenians of Aintab, 1957, s. 52.

⁵¹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1923, s. 56.

⁵¹⁵ Joseph K. Greene, "Letter from Mr. Greene (19 April 1865)", **The Missionary Herald**, July 1865, Vol. 61, s. 204.

⁵¹⁶ **The Missionary Herald**, "Monthly Summary, Missions of the Board: Central Turkey", January 1868, Vol. 61, s. 24.

Bir genç kız: Haçin'e [Saimbeyli] döndükten sonra bir okul açtı. 70 öğrencisi olan bu okulun yanı sıra kadınlar arasında da çalışıyordu.⁵¹⁸

Bir genç kız: Okulu bitirdikten sonra Adıyaman'a geri döndü. Orada öğretmenliğe başladı.⁵¹⁹

Bir genç kız: Urfa'ya döndükten sonra bir okul açtı. Burası o kadar büyüdü ki cemaat orayı ikiye bölmek zorunda kaldı. Buna göre bir kısmı küçük kızlara, bir kısmı da yetişkin kızlara eğitim verecekti.⁵²⁰

Bir genç kız: Germiş'te mükemmel bir okul açtı.⁵²¹

Kaiane T. Kıracıyan: Antep Kız İlahiyat'tan 1906'da mezun oldu. Maraş Kız Koleji'ni 1910'da bitirdi. 1914'e kadar aynı okulda öğretmenlik yaptı.⁵²²

Öğrenci Modelleri

Bir genç kız: Antep misyoneri Schneider'ın bir vaazından çok etkilendi. Kararlı bir tavırla evine gitti. Anne babasıyla konuştuktan sonra inci boncuklarını çıkarttı, sattı ve parasını bir fakire verdi. Sayıları 30 civarındaki sınıf arkadaşları da onu örnek aldılar. Cüzi de olsa bir miktar para toplanmış oldu.⁵²³

Bir genç kız: Okulunu bitirince evlendiği kocası, misyonerlik ve eğitim konusunda ilgili biri değildi. Kız, onu işini bırakması ve misyonerlik faaliyetine başlaması için ikna etti. Ayrıca papazlık mesleğini öğrenmesi amacıyla Maraş İlahiyat Okulu'na kabul edilmesini sağlamaya yetecek kadar aritmetik ve coğrafya da öğretti. Aynı dönemde aynı amaçla ümit vadeden iki genç de bu okula girdi. Onları de eşleri ikna etmişti.⁵²⁴

Bir Ermeni kızı: Yetimdi. Amerikalılardan gelen maddi yardımlarla okutuluyordu. Oldukça ümit vadeden bir talebeydi. İki yıldır okuldaydı ama okula devam edip etmeme konusunda endişeler taşıyordu. Misyoner eğitimciler onun hakkında, "iyi bir kadın ve iyi bir öğretmen olacağını umuyoruz" diyorlardı.⁵²⁵

⁵¹⁷ Myra A. Proctor, "Girls' Boarding School at Aintab", *The Missionary Herald*, December 1871, Vol. 67, s. 390.

⁵¹⁸ Myra A. Proctor, "Girls' Boarding School at Aintab", *The Missionary Herald*, December 1871, Vol. 67, s. 390.

⁵¹⁹ Myra A. Proctor, "Girls' Boarding School at Aintab", *The Missionary Herald*, December 1871, Vol. 67, s. 390.

⁵²⁰ Myra A. Proctor, "Girls' Boarding School at Aintab", *The Missionary Herald*, December 1871, Vol. 67, s. 390.

⁵²¹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1882) "Western Turkey Mission, Aintab", Boston 1882, s. 37.

⁵²² Kevork A. Sarafyan, s. 280.

⁵²³ *The Missionary Herald*, "Letter from Mr. Schneider (5 January 1860)", May 1860, Vol. 56, s. 150.

⁵²⁴ *The Missionary Herald*, "Aintab, and the Girls' Boarding School", March 1869, Vol. 65, s. 76.

⁵²⁵ *Life and Light*, "Letter from Mrs. Pierce", January 1880, Vol. 10, s. 7.

Meryem: Babası Hristiyanken Müslüman olmuştu ve ailesini terk etmişti. Annesi ise Bitlis'te iş bulamadığı için Antep'e gelmişti. Küçük bir kız kardeşi vardı. Meryem, Bitlis'te Amerikalıların açtığı mahalle okulunda okuma ve yazmayı öğrenmişti. Ayrıca aritmetik ve coğrafya da biliyordu. Msy.bn. Pierce, onun istekli halini görünce, maddi imkansızlıklar içinde olmasına bakmadan okula kaydetti:

“Okulumuza girmeyi istedi. Ne yapabildik, geri çeviremezdim. Amerika'daki sevgili kızlarımızın, Meryem'in elbise ve kitap ihtiyacını karşılayacağını tahmin ediyorum. Baştan ayağa yeni kıyafetlerini giyince çok güzel bir kız oldu. Bu yeni basma elbiseyi Pazar elbisesi olarak sakladı. Biz de günlük olarak giymesi için yarı sağlam bir entari bulduk. Elbiselerine çok ihtimam gösteriyor. Zamanı geldiğinde bir gün köyüne yahut başka bir yere Hristiyan bir kadın ve öğretmen olarak gitmeyi düşünüyor. Bu tatilde, hali vakti yerinde bir hanımın bebeğine baktı. Böylece okulda yatılı kalma masrafını çıkarmış oldu. Annesi de buna benzer işler yapıyor. Ama hayat hâlâ onun için kolay değil. Bu ülkede kadınların iş bulması çok zor.”⁵²⁶

Turfanda: Babası maddi imkansızlık yüzünden onu ve kız kardeşini okula gönderemeyecekti. “Babam bana bu yıl elbise ve kitap parası veremeyecek. Para kazanmak için bir takım işler yapamaz mıyım?” deyince Msy.bn. Pierce ona bazı dikiş işleri verdi. Elbiselerinden birini vermeyi teklif ettiğinde ise Turfanda bunu reddetti. Bir sonraki yaz tatilinde kız kardeşiyle birlikte beyaz pamukları laciverte boyadılar ve elbise diktiler. Bu elbiseler, dağ kızlarının giydiği bir kıyafetti. Turfanda bir gün bunu okulda giyme izni istedi. Yetkililer izin verince iki kız kardeş kış boyunca bu elbiseleri giydiler.⁵²⁷

Bir genç kız: Mezun olduktan sonra *İncil-kadını* olarak Süryanileri Protestanlaştırmakla görevlendirildi. Evli ve çocukları olmasına rağmen işinde çok başarılıydı.⁵²⁸

Etkinlikler

1880 diploma töreni: Bazı öğrenciler kendi yazdıkları yazıları okudular. İlki, Dr. Kevork Boyoğlanyan'ın eşi olan Menneseş Hanım'a aitti. Konusu *Yuva Eğitimi* idi. Aziz Augustine'in ve annesinin birbiriyle ilişkisi hikayesinden hareketle annelerin örnek oluşuna, yetiştirilmesine ve dualarına temas ediliyordu. İkincisini Meryem Vazruhi Boğazyan okudu. Konusu, son yirmi yıl boyunca meydana gelen dinî, sosyal, siyasi sahalardaki farklı değişimlerdi konusu. Pastör Simon'un karısı Meryem Hanım'ın yazısı sağlık, çalışma, diyet

⁵²⁶ **Life and Light**, “Letter from Mrs. Pierce”, January 1880, Vol. 10, s. 10.

⁵²⁷ **Life and Light**, “Letter from Miss Pierce”, January 1880, Vol. 10, s. 11.

⁵²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Aintab”, Boston 1902, s. 63.

ve giyimle ilgiliydi. Mutfaktaki temiz hava ve oranın elverişli olması gerektiğinden bahsediliyordu.⁵²⁹

Kapanışı: 1916'da sadece yatılı öğrencilere hizmet verdi.⁵³⁰ I. Dünya Savaşı'ndan sonra okul binaları zarar gördü. 1922'de Halep'e taşınarak Amerikan Kız Yüksek Okulu adını aldı. 1924'te 4 kız orayı, ilk mezunlar sıfatıyla bitirdi.⁵³¹ Antep İlahiyat Okulu'nun, Maraş Kız Koleji'ndeki anaokulu eğitim programı gibi, Adana'nın Haçin [Saimbeyli] ilçesindeki ve Urfa'daki yatılı kız okullarını da bünyesinden çıkardığı⁵³² kaydedilmektedir.

2. 6. Harput Kız İlahiyat Okulu (1863-1907)

Bu okulun açılmasında, erkek öğrenciler için eğitilmiş eşler yetiştirmenin yanı sıra şu hedefler gözetilmişti: a) Toplumun dikkatini kadın eğitime çekmek; b) Eğitimci hanımlar yetiştirmek;⁵³³ c) Teoloji öğrencilerinin eşlerini yetiştirmek; d) Hristiyanlık hizmeti için kızları eğitmek.⁵³⁴ Bu girişim bir yatılı okul olarak 1860'ta başlatıldı. Kısa sürede büyüdü ve güçlendi.⁵³⁵ Burasını dört başı mamur bir kız ilahiyat okulu haline getirmek isteyen ABCFM teşkilatı, Miss Arabella Babcock'u Harput'a gönderdi.⁵³⁶ 28 Eylül 1862'de oraya varan⁵³⁷ Miss Babcock sağlığı bozulunca Amerika'ya geri döndü.⁵³⁸ Onun başlattığı işi, Merzifon'da görevli Miss West ile Miss Fritcher Harput'a gelerek (6 Mayıs 1864) üstlendiler.⁵³⁹

Okul 1863 yılında⁵⁴⁰ oradaki misyoner eviyle bağlantısı bulunan bir mekanda açıldı. Okulun mekanı çok ufak olduğundan çok az yatılı kız kabul edilebiliyordu. Bu nedenle 1867'de yeni bir bina yapılması gündeme geldi. Çünkü ilahiyat okulunun bütün öğrencilerinin

⁵²⁹ Myra A. Proctor, "Reunion at the Aintab Female Seminary Twentieth Anniversary", **Life and Light**, December 1880, Vol. 10, s. 444-445.

⁵³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1916, s. 91.

⁵³¹ **Aleppo College for Boys and Girls**, Centennial Book, Halep; yayınevi yok, 1961, s. 4; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1924, s. 75.

⁵³² Mrs. Benjamin Schneider, "Fifty Years of the Central Turkey Mission, Some Contrasts", **The Missionary Herald**, October 1897, Vol. 93, s. 392.

⁵³³ Crosby H. Wheeler, s. 191.

⁵³⁴ **The Missionary Herald**, "Sketch of Harpoot Station", April 1892, Vol. 88, s. 145.

⁵³⁵ **Life and Light**, "Girls' Schools in Turkey, Number Four: Harpoot Female Seminary", October 1878, Vol. 8, s. 290.

⁵³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1863) "Eastern Turkey Mission", Boston 1863, s. 78.

⁵³⁷ **The Missionary Herald**, "Items of Intelligence, Eastern Turkey", January 1863, Vol. 59, s. 13; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) "Eastern Turkey Mission, Education", Boston 1862, s. 88.

⁵³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1864) "Eastern Turkey Mission", Boston 1864, s. 82; **Life and Light**, "Girls' Schools in Turkey, Number Four: Harpoot Female Seminary", October 1878, Vol. 8, s. 290.

⁵³⁹ **The Missionary Herald**, "Monthly Summary, Eastern Turkey", August 1864, Vol. 60, s. 250.

⁵⁴⁰ **The Missionary Herald**, "Sketch of Harpoot Station", April 1892, Vol. 88, s. 145.

mutlaka yatılı olması lazımdı ve bu dar mekanlarda kızlar yatılı kabul edilemezdi. Bu tartışma civardaki kiliselere duyuruldu; sonbahardaki yıllık toplantıda gündeme getirilmesi kararlaştırıldı.⁵⁴¹ Okulun mezunlarından Kohar, *İncil-kadını* olarak aldığı 24 dolarlık maaşından 4 dolar 40 sent vererek ilk maddi katkıyı sağlamış oldu.⁵⁴² Misyoner evinin dört odası birleştirilerek büyük bir sınıf haline getirildi. Duvarları beyaz badanalıydı. Misyoner evi için yeni odalar inşa edildi.⁵⁴³

Miss West, 1866'da Diyarbakır'a tayin edilinceye kadar kurumun şekillenmesine büyük katkıda bulundu.⁵⁴⁴ 1864'de müdireliğine Miss Clara C. Pond getirildi ve Mardin görevlisi Msy. Williams'la evleninceye (1867) kadar⁵⁴⁵ idarenin başındaydı. O gittikten sonra görevi Miss Seymour ve Miss Warfield üstlendi. Miss Warfield 1870'de ölünce yerine Miss C. E. Bush geldi. 1870-1880 arasında değişik alanlarda hizmet edenlerin isimleri şunlardı: Miss Wheeler, Miss Wright, Miss Daniels, Miss Heald, Miss Barnum. 1881'de Miss Bush ve Miss Seymour öğretmenlikten ayrılarak kendilerini 60 dış istasyondaki kadın ve kızlar için çalışmaya adanmışlar. Miss Daniels ve Miss Wheeler ise o sıralarda açılan Harput Kız Koleji'ne geçtiler.⁵⁴⁶ 1867'de Kürtçe ve Arapça bölümleri eklendi. Arapça konuşan kız ve erkekler Msy. Williams'la birlikte Harput'a altı günlük mesafedeki Mardin'den geliyor ve burada eğitiliyorlardı.⁵⁴⁷

Öğretmen Kadrosu: Msy.bn. Crosby Wheeler'ın kayıtlarına göre bazı öğretmenlerin isimleri ve verdikleri dersler şöyleydi:

Miss Barnum	Fiziki Coğrafya
Msy.bn. Wheeler	İngiliz Edebiyatı
Miss Daniels	Müzik, Pedagoji (umumi dersler)
Miss Emily Wheeler	Müzik
Miss Allen	Org çalıyordu
Prof. Nahigyan	Fizik
Nazlı Öğretmen	Ahlak Bilimi ⁵⁴⁸

⁵⁴¹ **The Missionary Herald**, "Letters from Mr. Barnum (19 April 1867)", August 1867, Vol. 63, s. 250.

⁵⁴² Crosby H. Wheeler, s. 206.

⁵⁴³ Orson P. Allen, "Better Room for the Girls' School at Harpoot", April 1876, Vol. 72, s. 124.

⁵⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1866) "Eastern Turkey Mission", Boston 1866, s. 90.

⁵⁴⁵ Msy. Williams daha önce Caroline P. Barbour ile evliydi ve çocukları vardı. Ancak karısı 15 Aralık 1864'te Mardin'de öldü. Bu hadise ve Caroline hanımın hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barnum (20 January 1865)", April 1865, Vol. 61, s. 114-115.

⁵⁴⁶ **The Missionary Herald**, "Sketch of Harpoot Station", April 1892, Vol. 88, s. 145.

⁵⁴⁷ C. H. Wheeler, "Harpoot Mission Premises II", **The Missionary Herald**, February 1868, Vol. 64, s. 45.

⁵⁴⁸ Mrs. Crosby H. Wheeler, **Missions in Eden**, New York: Fleming Revell Şirketi, 1899, s. 117.

Kate Pond Williams (1832-1895): 1864'te geldiği bu okuldan iki yıl sonra ayrılarak eşinin görevli olduğu Mardin'e gitti. 1871'de ülkesine döndü. 1875'te Üsküdar Kız Yüksek Okulu'na görevlendirildi.⁵⁴⁹

Miss Fritcher: Bir yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Merzifon'a nakledildi.⁵⁵⁰

Öğretmen Eva: Okulun Arapça bölümündeki kızlara ders verenlerden biri de Eva adlı bir yerli öğretmen muaviniydi.⁵⁵¹

Öğretim Müfredatı: Okulda üç yıllık bir eğitim veriliyordu. Yıl içerisinde öğrenciler 7.5 ay öğrenim görüyorlardı.⁵⁵²

1863 yılı: 12 Kasım Perşembe günü düzenlenen imtihanlar Türkçe okuma yazma kompozisyon, Ermenice okuma yazma kompozisyon, harita çizimiyle birlikte coğrafya, aritmetik ve İncil derslerinden yapıldı.⁵⁵³

1867 yılı: Bu yıla ait ders programında müfredatın başından sonuna her gün yapılan İncil dersinin yanı sıra coğrafya, astronomi (*Çocuğun Astronomi Kitabı* eşliğinde), okuma ve yazma, aritmetik, İlmihal, ahlak felsefesi, gramer gibi dersler bulunuyordu.⁵⁵⁴

1877 yılı: İmtihan çizelgesine göre müfredatta cebir, İngilizce, Türkçe, İsa'nın Hayatı, felsefe, fizyoloji, İncil dersleri mevcuttu. Öğrenciler İncil dersinde İncil Elkitabı adlı ders kitabı okutuluyor, ayrıca İncil'den pasajlar ezberliyorlardı.⁵⁵⁵ Okulun eğitim dili Ermeniceydi.⁵⁵⁶ Okulda antik Ermenice, İngilizce ve Türkçe dil dersleri de veriliyordu. İngilizce mükemmel bir şekilde işlenmişti:

“Bu yaz döneminde okulda İngilizce dersi özel bir dikkat sarf etmeye değer. Çünkü öğrenciler [İngilizce] İncil'den okuyor; İsa'nın Duası'nı, kendi isimlerini ve oturdukları yeri tahtaya İngilizce yazıyorlardı. El yazıları gerçekten çok hoştu. Öğrencimiz Kürt Amie, İsa'nın Duası'nı mükemmel şekilde ezbere okudu; diğer öğrencimiz *Sweet Hour of*

⁵⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Mrs. Kate Pond Williams”, **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 92-93.

⁵⁵⁰ Crosby H. Wheeler, s. 205.

⁵⁵¹ C. H. Wheeler, “Harpoot Mission Premises II”, **The Missionary Herald**, February 1868, Vol. 64, s. 45.

⁵⁵² C. H. Wheeler, “Harpoot Mission Premises II”, **The Missionary Herald**, February 1868, Vol. 64, s. 45.

⁵⁵³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Allen (12 December 1863)”, March 1864, Vol. 60, s. 82.

⁵⁵⁴ C. H. Wheeler, “Harpoot Mission Premises II”, **The Missionary Herald**, February 1868, Vol. 65, s. 45.

⁵⁵⁵ Herman N. Barnum, “The Schools at Harpoot (21 November 1877)”, **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 78.

⁵⁵⁶ **The Missionary Herald**, “Mission Schools”, May 1870, Vol. 66, s. 146.

Prayer'i söyledi. Bu ilahiye okuyan kızın bir Rum olduğunu, biz Amerikalılar dışında hiç kimse ayırtedemezdi. Çünkü İngilizceyi en mükemmel şekilde telaffuz ediyordu.”⁵⁵⁷

Öğrencileri ve Mezunları

- 1862:** Nisan ayındaki kayıtlar sırasında yoğun bir başvuru oldu. 8 kız Diyarbakır'dan gelecekti ve bunların bir kısmı masrafını ödeyecekti. 15 civarında gündüzcü öğrenci kaydoldu. Bunlar 1.60 dolar olan okul ücretlerini ödeyebilecek kudretteydiler. Harputlu bir şahıs kız kardeşinin ve karısının da okula alınması için yalvardı. Ancak yer yokluğundan sadece kardeşi kaydedildi.⁵⁵⁸
- 1863:** Okuldaki toplam 36 kızdan 15'i yatılı, geri kalanlar gündüzcüydü. 11'i teoloji öğrencileriyle nişanlıydı. Bazı öğrenciler, diğer istasyonlarda öğretmen olarak istihdam edildi. 7'si değişik okullarda öğretmenlik yapacaktı. Yine yerli yardımcıların eşleri de kocalarına yardım edecek, kadınlar arasında bir erkeğin yapamayacağı faaliyetleri gerçekleştireceklerdi. Çünkü Msy. Allen'e göre “*karanlık köylerdeki* bir kadının, bir kitap alıp okuyabilmesi büyük bir mucizeydi. O kadının tek başına örnekliği, diğer kadınların ikna olmasına yol açacaktı.”⁵⁵⁹
- 1864:** 42 kız öğrenci öğrenim gördü.⁵⁶⁰
- 1866:** 32 kız öğrenim gördü. Böylece bu tarihe kadar bu okulda az ya da çok eğitim alanların sayısı 90'a ulaştı.⁵⁶¹
- 1867:** 23 öğrenci kaydoldu ve Miss West onlara teoloji eğitimi verdi.⁵⁶² Bu kızlarla beraber okulun mevcudu 40'a çıktı.⁵⁶³
- 1868:** 50 öğrencisi vardı.⁵⁶⁴
- 1869:** 17'si bekar, 33'ü evli hanım olmak üzere 50 öğrencisi mevcuttu. Bu sonbaharda 20'si mezun olacaktı.⁵⁶⁵
- 1870:** 19 öğrencisi vardı.⁵⁶⁶
- 1872:** Toplam 36 kız okudu.⁵⁶⁷
- 1873:** Mevcudu 31'di.⁵⁶⁸
- 1874:** 33 kız öğrenim gördü.⁵⁶⁹

⁵⁵⁷ Miss Bush, “The Girls School at Harpoot (10 November 1873)”, **The Missionary Herald**, April 1874, Vol. 70, s. 116.

⁵⁵⁸ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wheeler (5 December 1862)”, March 1863, Vol. 59, s. 81.

⁵⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Allen (12 December 1863)”, March 1864, Vol. 60, s. 82.

⁵⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Station Reports for 1864, Harpoot”, June 1865, Vol. 61, s. 174.

⁵⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1866) “Eastern Turkey, The Armenians”, Boston 1866, s. 90.

⁵⁶² Crosby H. Wheeler, s. 204.

⁵⁶³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1867) “Eastern Turkey, Education”, Boston 1867, s. 84.

⁵⁶⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Barnum (4 June 1868)”, September 1868, Vol. 64, s. 285.

⁵⁶⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Miss Seymour (25 June 1869)”, October 1869, Vol. 65, s. 327.

⁵⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1870) “Western Turkey, Stations”, Boston 1870, s. 26.

⁵⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1872, s. 29.

⁵⁶⁸ **The Missionary Herald**, “Harpoot Station Report”, September 1874, Vol. LXX, s. 277.

⁵⁶⁹ **The Missionary Herald**, “Harpoot Station Report”, September 1874, Vol. 70, s. 277; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1874, s. 26.

1876: Öğrenci mevcudu 35'ti.⁵⁷⁰

1877: Öğrenci sayısı 61 olarak kaydedilmişti.⁵⁷¹

1878: Öğrenci mevcudu 40'ı aşkındı.⁵⁷²

1879: 40 öğrenci okudu.⁵⁷³

1881: Mezun sayısı 102'ydi. Bunların 85'i misyonerlik faaliyetiyle meşgul oldu. Diploma almamış ama Hristiyanlık hizmeti yapan daha fazla sayıdaki bir kız grubu da mevcuttu.⁵⁷⁴

1887: Ortalama yaşları 12 olan 34 kız öğrenci okuyordu. Orta bölümde, ortalama yaşları 12 olan 64 öğrenci, ilkokulda ise ortalama yaşları 8 olan 85 öğrenci bulunuyordu. Yüksek okulun ortalama yaşı 14'tü.⁵⁷⁵

1899: 37 öğrenci kayıtlıydı.⁵⁷⁶

1906: 93 öğrencisi vardı.⁵⁷⁷

1907: 104 kız öğrenim gördü.⁵⁷⁸

Miss Williams: Msy. Williams'ın kızıydı ve Ekim 1867'de Kız İlahiyat'tan mezun oldu.⁵⁷⁹

Bir genç kız: Muş vaiziyle evlendi. Msy. Barnum'a göre "İlahiyat'ın en iyi mezunlarından biriydi."⁵⁸⁰

Bir genç kız: Memleketi Muş'ta çalışmaya can atıyordu. 1867'de mezun olduktan sonra okulda bir süre daha eğitim gördü.⁵⁸¹

Marine: Bu okula gelmek için bütün mücevherlerini satmıştı. Mezun olduktan sonra kadınlara okuma öğretmek ve vaaz için Harput'un Bizmishen köyüne ve diğer yörelere gitti.⁵⁸²

Öğrenci Modelleri

Yeghesa: 12 yaşlarındayken misyoner hanımların ev ziyaretleri sırasında okulla tanıştı.

Onun okul öncesindeki perişan hali ve mezuniyet sonrasındaki durumu şöyle tasvir edilmişti:

"Yeghesa okula gelmeden evvel sırtında kaba saba, evde dokunmuş bir elbise giyiyordu; ne temiz ne kirliydi bu elbise. Saçlarında sayısız örgü vardı ki, haftalardır el vurulmamıştı.

⁵⁷⁰ Herman N. Barnum, "Normal School at Harpoot (12 July 1876)", **The Missionary Herald**, October 1876, Vol. 72, s. 319.

⁵⁷¹ H. N. Barnum, "Great Value of Schools at Harpoot (15 June 1877)", September 1877, Vol. 73, s. 282.

⁵⁷² Herman N. Barnum, "Harpoot, The Schools", **The Missionary Herald**, August 1878, Vol. 74, s. 262.

⁵⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 39.

⁵⁷⁴ **The Missionary Herald**, "Sketch of Harpoot Station", April 1892, Vol. 88, s. 145.

⁵⁷⁵ James L. Barton, "Euphrates College, Harpoot: Its Possessions and Its Needs", **The Missionary Herald**, January 1888, Vol. 84, s. 16.

⁵⁷⁶ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 531.

⁵⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1906, s. 89.

⁵⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1907, s. 56.

⁵⁷⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. H. N. Barnum (17 December 1867)", April 1868, Vol. 64, s. 119.

⁵⁸⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barnum (4 June 1868)", September 1868, Vol. 64, s. 284.

⁵⁸¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barnum (4 June 1868)", September 1868, Vol. 64, s. 284.

⁵⁸² Crosby H. Wheeler, s. 198.

Ellerine ve ayaklarına kesinlikle su ve sabun değmediği belliydi. Fakat parlak, zeki bir siması vardı. Misyoner hanımlar eve girince Yeghesa merakla yanlarına geldi. Hem annesi hem de kızı misyonerin okuduğu İncil'i merakla dinlediler. Kalpleri oracıkta kazanıldı ve ziyaret sona ermeden Yeghesa Harput Kız İlahiyat'ın öğrencisi olmaya söz verdi. Aradan üç yıl geçti. Yeghesa ilahiyattan mezun oldu ve köyüne öğretmen olarak döndü. Birkaç yerli Hıristiyan büyük gayretler göstererek annesinin oturduğu evin üst katına bir okul odası yaptılar. Çamurdan yapılmış duvarlar beyaz badanayla boyandı. İki adet düzgün yapılmış pencere ile gün ışığının odaya girmesi sağlandı. Yere temiz bir halı serildi; güzel bir siyah soba, odaya hoş bir sıcaklık yayıyordu. Genç öğretmen temiz bir basma elbise giymişti. Yüzü ve elleri bembeyaz ve tertemizdi. Saçları pırıl pırıldı ve kurdalelerle bağlanmıştı. Her gün orada bir grup çocuğa sabırla eğitim verdi.”⁵⁸³

Husenikli dört genç kız: Msy.bn. Bush Harput civarındaki bu köye düzenlediği bir teftiş gezisinde, o köyden gelip de ilahiyattan mezun olan dört kızı inceledi: “*Sultan* bu yaz mezun oldu. Şimdi bu köyde 30 çocuğu okutuyor. Ayrıca günde iki saat, o köyden ilahiyata devam eden kızlara öğretmenlik yapıyor. *Manan* ve *Anna* 21 kadına okuma öğretiyorlar. Diğer *Anna* ise 15 kadına öğretmenlik yapıyor. Bu derslerden tuttukları kayıtları inceledim. Çalışmaları hakkında insanları sorguladım ve başarılı olduklarına kanaat getirdim.”⁵⁸⁴

Kohar: Erzurumlu olan bu kız Harput Kız İlahiyat'ta eğitim gördü. Okulda başarılıydı ve misyonerlerin “iyi bir asistanıydı.” 1866 kış tatilini civardaki pek çok köyü ziyaret ederek geçirdi. Her gittiği yerde iki hafta kalıyordu. Toplantı düzenlediği kadınlardan Harput'taki misyonerlere sevgi ve teşekkür mektupları geliyordu.⁵⁸⁵ 1868'de Harput yakınlarındaki Shepik'teki misyonerlik çalışmalarına katıldı.⁵⁸⁶

Mezuniyet sonrası *İncil okuyucusu* (Bible Reader) olarak hizmete girdi. 1883'te Erzurum'un Hınıs köyünde yaşayan Ermeniler bir öğretmen isteyince Kohar gönderildi. Köylüler ona kalacak yer, okul için bir oda tedarik ettiler. Böylece Kohar'ın 20 öğrencili güzel bir okulu oldu. Sayısı, yer darlığı nedeniyle sınırlıydı. Ancak Msy. Chambers, “başvuranlardan yola çıkarak hesaplarsak, 20 yerine 500 öğrenciye sahip olabilirdi”

⁵⁸³ **Life and Light**, “Girls' Schools in Turkey, Number Four: Harpoot Female Seminary”, October 1878, Vol. 8, s. 294.

⁵⁸⁴ **Life and Light**, “Girls' Schools in Turkey, Number Four: Harpoot Female Seminary”, October 1878, Vol. 8, s. 295.

⁵⁸⁵ Maria A. West, “Letter from Miss West to Christian Women at Home (28 January 1867)”, **The Missionary Herald**, May 1867, Vol. 63, s. 142.

⁵⁸⁶ Orson P. Allen, “Harpoot Theological School”, **The Missionary Herald**, May 1869, Vol. 65, s. 161.

diyordu.⁵⁸⁷ Kohar oradaki görevine gitmeden önce American Board’a minnettarlığını belirten bir mektup yazdı. Bu mektubu Miss Powers tercüme ederek yayınladı:

“Amerika’daki sevgili dostlar, teşekkürlerimi size bildirmeyi yıllardır istiyordum. Fakat İngilizceyi iyi bilmiyordum. Tercümesinde de hislerim tam anlamıyla izhar edilmeyecekti. Bu yüzden yazmaya cesaret edemedim. Bir iki sene evvel seçkin bir Hristiyan bana, bu ülkeyi bir süreliğine terk edip Amerika’ya seyahat etmemi teklif etti. Bunda çok zorluklar bulunduğunu söyledim. Ancak seyahati gerçekleştirsem hem benim hem de işim için muazzam faydası olacak diye ısrar etti. Ardından teşekkürlerimi American Board’a bizzat bildirebileceğimi düşündüm. Lakin o sırada bu arzumu yapıp yapmayacağım belli değildi. Teşekkürlerimi küçük bir mektupla bildirmeye bir vazife gözüyle bakıyordum.

Beni tanımak isterseniz, hatırlayacağınızı düşünüyorum. Yıllar evvel Efendimiz İsa, benim gibi zayıf bir hizmetkârı, kendi üzüm bağında çalışmam için, sizin gibi elçiler vasıtasıyla çağırdı. Pek çok şehre ve köye gönderdi. Elimden geldiğince İncil’in başarısını görmek için dolaştım. Öncelikle Efendimiz İsa’ya şükranlarımı arz etmeliyim. Çünkü bana, siz hizmetkarları eliyle *yaşayan İncil*’i gönderdi. Aynı zamanda eline böyle bir iş alan ve onu ileriye götürenlere de vazifemi yapmalıyım. Sık sık dua ederek bu vazifemi yapıyorum. Sadece bu ülkeye değil, Efendimiz İsa’nın Krallığı bütün ülkelere gelsin diye dua ediyorum. Biliyorum dostlarım, yıldan yıla önünüze birçok zorluklar çıkıyor. Sahte çalışanlar ve sahte yardımcılar yüzünden sıklıkla beyhude yere para ödüyorsunuz. Fakat emin olunuz Efendimiz İsa sizleri bol bol ödüllendirecektir.

İncil hakikatini kabul ettiğimde 12 yaşındaydım. O günden beri, hizmetin kabul edilmeyeceğine dair zerre kadar şüphe duymadım. Lakin meyveler çabuk olgunlaşmaz. Bu yüzden değerli dostlarım; insanlar nankör olsalar da, teşekkür edecek yerde size ve işçilerinize hep şikâyetlerini söyleseler de, sizler ve bizler işçileriz; daha güzel bir ifadeyle İsa’nın elinde birer aletiz. Bu bile işçi olmaya değmez mi!

Benim bu şehirdeki çalışmam, kadınlara yönelik. Her gün evlere gidiyorum. Neredeyse her kapı bana açık. Onlar Efendimiz İsa’nın kelamını sevgiyle kabul ediyorlar. Onlar arasında bu kelamın büyük bir ihtiyaç olduğunu görüyorum. Bu şehir için dua etmenizi rica ediyorum ki, Efendimiz İsa, göksel yağmurlarını buraya göndererek capcanlı tohumunu büyötmeye vesile olsun. Saygılarımla...
Kohar.⁵⁸⁸

Hakkındaki şu sözler, onun nereden nereye geldiğini göstermektedir: “Eskiden bir dağ köyünde horlanmış, kambur bir kızdı; şimdi ise ‘Eğin’in mağrur kızlarına’ öğretmenlik yapıyor.”⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ W. N. Chambers, “Co-Operative Alliance of Erzroom”, **The Missionary Herald**, February 1884, Vol. 80, s. 57.

⁵⁸⁸ Crosby H. Wheeler, “Letter from Kohar”, **The Missionary Herald**, November 1882, Vol. 78, s. 492-493.

⁵⁸⁹ **Life and Light**, “Girls’ Schools in Turkey, Number Four: Harpoot Female Seminary”, October 1878, Vol. 8, s. 295.

Toma: Mezuniyetten sonra Harput'taki yerli vaiz ile evlendi. Fırsat buldukça evden eve giderek İncil okuyor ve kadınlara da okuma öğretiyordu.⁵⁹⁰

Bir genç kız: Kış tatilinde çalışmak üzere Harput'un Hooeli köyüne gitmişti. 30 kadından oluşan bir sınıfta öğretmenlik yapıyordu. Her gün İncil öğrenmek için toplanıyorlardı.⁵⁹¹

Bu okuldan yetişen genç kızların dönüşümüne dair bir misyoner hanımının, 1868 yılında olağan destek gezilerinden birinde şahit olduğu eğitim faaliyetleri de önemli ipuçları vermektedir:

“[Harput civarındaki] 13 köyü ziyaret ettik ama oraları çok fazla dolaşamadık. 58 köy işgal edilmiş. Oralarda istihdam edilen yerli yardımcılarının sayısı, eşleri hariç, 50. Hanımları ise kız okulunda eğitim görmüşler. Yaptıkları çalışmalarla kendilerine verilen emeklerin boşa gitmediğini gösteriyorlardı. Köy köy dolaşırken, bu hanımların okulda aldıkları eğitimi nasıl da pratiğe döktüklerini gördükçe, eve dönüşümde, kız okulunda onları öğretmenliğe hazırlayanları tebrik ve teşvik etmeyi düşündüm. Bir de son üç yıldır kız okulunda sadakatle çalışan Miss West'i. Emin olun onun tacı, ahirette yıldızsız bir taç olmayacaktır.”⁵⁹²

58 köyde eğitimcilik, misyonerlik yapan bu kızları hayal edildiğinde, bir de bunlara diğer okulların kız mezunlarının başka yörelerde faal bir vaziyette oldukları eklendiğinde, Amerikalı misyonerlerin, bir sistem içerisinde hummalı bir faaliyet sürdürdükleri görülür. Miss Bush da bir sonraki dönemin kızlarında tesbit ettiği değişimleri şöyle kaydetmişti:

“Geçen Cumartesi Miss Seymour ve ben bir imtihan programı bastırdık. Elbette bir sınıf dolusu kızın coğrafya ya da fizyoloji, hatta astronomi ve cebir dersleri gördüklerini duymak Amerika'da olağanüstü bir şey değildir. Fakat daha birkaç yıl öncesinde bir kadın için okuma öğrenmenin utanç verici bir şey olduğu düşünülen bu memlekette, bu kızların itidal sahibi, hanımefendi bir tavrı, harita üzerinde yöreleri işaret etmelerini; yahut insan iskeletinin yapısını tasvir etmelerini; yahut gezegenlerin isimlerini ve onların güneşten uzaklıklarını; iki terimli teoremlerden örnekler vermelerini az bir ilerleme sayamayız. Bu derslerin yanı sıra Miss Seymour'un verdiği Kitab-ı Mukaddes dersleri de mevcut.

⁵⁹⁰ Maria A. West, “Letter from Miss West to Christian Women at Home (28 January 1867)”, **The Missionary Herald**, May 1867, Vol. 63, s. 142.

⁵⁹¹ **The Missionary Herald**, “Letter from a Missionary's Wife (1 February 1868)”, June 1868, Vol. 66, s. 189.

⁵⁹² **The Missionary Herald**, “Letter from a Missionary's Wife (1 February 1868)”, June 1868, Vol. 66, s. 191.

Kolaylıkla ve anlayarak I. Krallar'dan hikayeler anlatmaları, herbir kralın ne kadar iktidarda kaldığını ve dönemindeki hadiseleri anlatmaları gerçekten hayret verici.”⁵⁹³

Bu satırlar, okullaşma sayesinde, öğrencilerin yaşadıkları toplumla bağının kesildiğini, toplumun olumsuz etkisinden uzaklaştırıldıklarını ve yeni bir kalıba döküldüklerini anlıyoruz. Böylece okul denen yapılanmanın misyonerlerin elinde bir dönüşüm merkezi olduğu ispatlanmış olmaktadır.

Kapanış: Harput Kız İlahiyat Okulu hakkında 1907'den sonrasına dair bir kayda rastlanmamıştır.

2. 7. Merzifon İlahiyat Okulu (1865-1881)

Merzifon İlahiyat Okulu'nun tarihi, İlahiyat Okulu (1865-1881) ve Teoloji Okulu dönemleri (1881-1918) olmak üzere ikiye ayrılabilir. İlahiyat okulu iken bir yıl hazırlık bölümü ve dört yıllık ilahiyat bölümünden ibaretti. Daha sonra dört yılın ilk iki senesi genel bilim (fen) derslerine ayrıldı. 1881'e gelindiğinde ise fen derslerinin olduğu kısım yüksek okul olarak ayrı bir kurum haline getirilirken, ilahiyat eğitimi üç yıla çıkarıldı. Ancak buraya ilahiyat okulu yerine teoloji okulu adı verildi.

Msy. Herrick'e göre Merzifon İlahiyat Okulu'nun kuruluş amacı, Batı Türkiye Misyonu için gerekli olan elemanları yetiştirmektir. Bu misyon Akdeniz bölgesinden Fırat'a; Karadeniz'den Toros dağlarına yayılmış binlerce köyle birlikte Osmanlı Devleti'nin en önemli ve en büyük şehirlerini kapsamaktaydı. Bu ise dörtte biri Rum ve Ermeni, dörtte üçü Müslüman olmak üzere yaklaşık 4.000.000 kişilik bir nüfus kitlesi demekti. Dolayısıyla halkın aydınlatılmasında ve kilise görevlerinde iyi yetişmiş kimselere ihtiyaç büyüktü.⁵⁹⁴

1864 yılında Batı Türkiye Misyonu, Bebek İlahiyat Okulu'nu İstanbul'dan taşıma kararı aldı. Zira öğrenciler bu büyük şehrin cazibesini ve imkanlarını görünce geldikleri yörelere geri dönerek hizmet etmeyi istemiyorlardı. Bu nedenle misyonerler bu okulu dünyanın çekiciliğine daha az maruz kalacakları, daha içerilerde bir bölgeye taşıdılar. Böylece

⁵⁹³ Miss Bush, “The Girls School at Harpoot (10 November 1873)”, **The Missionary Herald**, April 1874, Vol. 70, s. 116. Kızların giyim kuşamları da, yaşadıkları toplumun çok ötesindeydi. Aynı raporunda Msy.bn. Bush buna da değinmişti: “Kızlarımız mütevazı bir şekilde giyiniliyorlar ve çok hoş gözüktüyorlar. Onları daha evvel sınıflarda otururken gördüğümünden daha zarif bir halde görmemiştim. Yüzleri heyecandan kızarmıştı ve simsiyah gözleri bize doğru ışıldamaktaydı. Hemen hiçbir Amerikalı hanım yok ki, onların uzun, yumuşak saç örgülerine gıpta ile bakmasın.” Aynı rapor, s. 117.

⁵⁹⁴ George F. Herrick, “Anatolia College”, **The Missionary Herald**, October 1881, Vol. 77, s. 386-387.

yetiştirilen genç pastörler de hizmet verecekleri insanlara daha yakın olacaklardı. Bazı nedenlerden dolayı Merzifon seçildi.⁵⁹⁵ Aslına bakılırsa daha 1854 yılında Merzifon’da yerli vaiz ve öğretmen yetiştirmek maksadıyla 8 öğrencili bir istasyon sınıfı açılmıştı. O yıl Trabzon, Sivas, Tokat, Divriği, Arapkir, Ergani, Maden ve Kayseri’den gelen bu öğrencilerden beşi, yirmi yaş ve üstündeydi. Dördü iyi bir takva delili sunmuştu. Diğer ikisinin babaları takvalıydı.⁵⁹⁶ 1862’de ise bu sınıfta 22 öğrenci öğrenim gördü.⁵⁹⁷

Temmuz 1864’te 5 kişilik bir hazırlık sınıfı oluşturuldu. Ancak okulun ilk düzenli dönemi Nisan 1865’te 10 öğrenciyle başladı.⁵⁹⁸ Bu bağlamda kuruluş yılı 1865 olarak kabul edilmektedir.⁵⁹⁹ 1869’da Msy. Schneider birkaç ay ders verdi.⁶⁰⁰ 1870 itibariyle başında Msy. Judson Smith ve Charles C. Tracy bulunuyordu.⁶⁰¹

Okula, dört yıllık bir yüksek okulu ya da bir koleji tamamlayan kişiler alınıyordu.⁶⁰² Başvuran aday önceden hazırlanmak zorundaydı. Örneğin, tam olarak ve tereddüt etmeksizin İsrail ve Judea krallarının⁶⁰³ isimlerini, onların hükümdarlık dönemlerinin tarihlerini ve sürelerini, ilaveten özelliklerini, o dönemde ortaya çıkan peygamberlerin isimlerini giriş sınavında vermek için mutlaka hazırlanmalıydı. Ayrıca bu kralların, Yahudi olmayan dünya ile olan ilişkilerini de bilmek zorundaydı. İlahiyat Okulu’nda ileri derecede bilimsel dersler alan öğrenciler ardından teoloji eğitime geçiyordu.⁶⁰⁴

Kurumun mütevelli heyeti tamamen misyonerlerden oluşuyordu. 14 yaş ve üzerinde olan öğrenciler kabul edilecek, ayda 50 kuruş yatak ücreti alınacaktı. Öğrenciler okul içerisindeki şahsi ihtiyaçlarını kendileri karşılayacaktı.⁶⁰⁵ 1871’de bir Rumca bölümü açıldı.

⁵⁹⁵ White, **Bir Amerikan...**, s. 120.

⁵⁹⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Powers (14 September 1854)”, December 1854, Vol. 50, s. 375.

⁵⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Western Turkey Mission, Education”, Boston 1862, s. 80.

⁵⁹⁸ **The Missionary Herald**, “Station Reports, Marsovan”, September 1865, Vol. 61, s. 274.

⁵⁹⁹ G. F. Herrick, “Sketch of Marsovan Station”, **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 405.

⁶⁰⁰ James L. Good, s. 66.

⁶⁰¹ **The Missionary Herald**, “Mission Schools”, May 1870, Vol. 66, s. 146.

⁶⁰² **The Missionary Herald**, “Theological Seminaries in the Foreign Field”, **The Missionary Herald**, March 1883, 79, s. 94-95; George F. Herrick, “Anatolia College”, **The Missionary Herald**, October 1881, Vol. 77, s. 386-387.

⁶⁰³ M.Ö. 922’de Kral Hz. Süleyman’dan sonra İsrail Krallığı ikiye bölünmüştür: İsrail Krallığı ve Judah Krallığı.

⁶⁰⁴ G. F. Herrick, “A Native Ministry for Turkey”, **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 288-289.

⁶⁰⁵ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 582, No. 165’ten aktaran Gülbadi Alan, “Merzifon Amerikan Koleji ve Türkiye’deki Etkileri”, Erciyes Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2002, s. 89.

Burada istihdam edilmek üzere Kayserili ve anadili Türkçe olan bir genç [Mr. Savasoğlu] Rumca öğrenmesi için Atina'ya gönderildi.⁶⁰⁶

Öğretmen Kadrosu: Okul ilk açıldığında Julius Y. Leonard ve eşi zaten Merzifon'daydılar. Okulda öğretmenlik yapmak üzere Msy. Dodd ve eşi İzmir'den, Msy. John Smith ve karısı da Amerika'dan gelerek bu yeni gruba katıldılar. Eşzamanlı olarak Eliza Fritcher da Amerika'dan geldi.⁶⁰⁷ Araştırmacı Gülbadi Alan'ın, kurumda görev yaptığını bildiridği öğretmenler ise şunlardı:

Charles C. Tracy (1838-1917): Okula 1867'de geldi. İki buçuk yıl sonra eşinin rahatsızlanması üzerine ülkesine döndü. 1880'de Ermenice derslerinin idaresini üstlendi.

Msy. Dr. Schneider: 1869'daki çalışmalara katıldı. 1875'ten sonra ayrıldı.

George F. Herrick: 1870'te tayin oldu.

Msy. Judson Smith: 1880'de Rumca derslere giriyordu. 1896'da öldü.⁶⁰⁸

Rev. Avedis Asadoryan (1842-1902): Merzifon'daki teoloji sınıflarında yetişti. Merzifon İlahiyat Okulu'nda 10 yıl [muhtemelen 1864-1874] öğretmenlik yaptı. Sonra İstanbul'da 28 yıl boyunca pastörlük görevi aldı.⁶⁰⁹

Öğretim müfredatı: 1881 öncesinde müfredat dört yıllıktı. Kabul edilmek için bir mahalle okulundan sonra üç yıl bir yüksek okulda veya bir kolejde eğitim almış olmaları isteniyordu. Müfredatın iki yılı dil öğretime ve bilimsel eğitime ayrılmıştı. Son iki yılda teoloji eğitimi veriliyordu.⁶¹⁰

1867 yılı: Birinci sınıfta *Ahlak Bilimi*, *Hristiyanlığın Delilleri*, Butler'in *Analoji Kitabı*, *Doğal Teoloji*, *Sistematik Teoloji*, *Kitab-ı Mukaddes Tefsiri* dersleri okutuldu. Öğrencilerden bazıları ilave olarak İngilizce öğrendiler. Teoloji derslerindeki eğitimin, Amerika'daki ilahiyat okullarından daha aşağı olmamasına gayret gösterildi. Örneğin, bu yılın beş ayı boyunca, Sistematik Teoloji'de haftada bir günün bir saat çeyrek dakikasını kapsayan dört adet ezberden okuma vardı. Fakat özellikle Kitab-ı Mukaddes Tefsiri bölümünde, müfredatın daha fazlası hedeflendi. İbranice ve Grekçe öğretmek yerine, burada oldukları süre

⁶⁰⁶ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 588, No. 313'ten aktaran Gülbadi Alan, s. 96.

⁶⁰⁷ White, **Bir Amerikan...**, s. 120.

⁶⁰⁸ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 582, No. 123-124'ten aktaran Gülbadi Alan, s. 110 ve 113.

⁶⁰⁹ **The Missionary Herald**, "Losses at Constantinople", September 1902, Vol. 88, s. 368.

⁶¹⁰ George F. Herrick, "Anatolia College", **The Missionary Herald**, October 1881, Vol. 77, s. 386-387.

zarfında, ilerideki derslerinde İncil'i daha iyi anlayacak bir pozisyona getirmek ve İncil'den genişçe bir bölümle onları tanıştırmak eğilimi söz konusuydu. Bir evvelki sene boyunca İncil'lerin Uyumu ve İşıya'nın son yarısı geçildi.⁶¹¹ Msy. Elias Riggs, Julius Y. Leonard ve John Smith'in hazırladıkları 1881 öncesi döneme ait ders müfredatı şu şekildeydi:

1. YIL	I. Dönem	Aritmetik, Cebir, Fen Bilgisi, Coğrafya, Klasik Ermenice, Günlük İncil Dersleri, Tekvin Kitabı
	II. Dönem	Klasik Ermenice, Geometri, Tarih ve Kronoloji, Eski Ve Yeni Ahit, Felsefe, Coğrafya, Günlük İncil Dersleri.
2. YIL	I. Dönem	Osmanlıca, Hitabet, Mantık, Fizyoloji, Günlük İncil Dersleri.
	II. Dönem	Osmanlıca, Kimya, Mantık, Astronomi, Jeoloji, Mineroloji, Günlük İncil Dersleri.
3. YIL	I. Dönem	İlahiyat İlmi, Hristiyanlığın Delilleri, Ahlak, Tefsir, Günlük İncil Dersleri.
	II. Dönem	Ermenice, Sistematik Teoloji, İlahi ve Tabii Dinlerin Mukayesesi, Günlük İncil Dersleri.
4. YIL	I. Dönem	Sistematik Teoloji, Kilise Tarihi, Mezhepler Tarihi, Tartışmalı İlahiyat, Günlük İncil Dersleri.
	II. Dönem	Sistematik Teoloji, Kilise Tarihi, Papazlık Dersleri, Kilise İdaresi, Günlük İncil Dersleri. ⁶¹²

Eğitim dili Türkçe⁶¹³ ve Ermeniceydi.⁶¹⁴ Merzifon İlahiyat'ta Türkçe dil dersleri mevcuttu. Çünkü buradan yetişecek olan vaizlerin hitap kitlesi olan Rum ve Ermeniler sadece Türkçe biliyorlardı. Üstelik Türkler arasında planlanan misyonerlik çalışmalarının alt yapısının hazırlanması adına bu dil öğretilmeliydi.⁶¹⁵ Uzun tecrübelerle dayanarak misyonerler, “yerli din adamlarımıza İngiliz lisanını ve edebiyatını açmak zorundayız. Şimdi bunu yapmaya hazırlanıyoruz. Öğrenci iki dilde vaaz etme yeteneği kazanmadan ilahiyat okulundan mezun olamıyor”⁶¹⁶ demek suretiyle Protestan din adamlarının önüne İngilizce kaynakları sermeyi arzu ediyorlardı. 1879-1880 döneminde yapılan düzenlemeler esnasında İngilizce öğretilmeye ağırlık verilmesi adına, iki yıllık İngilizce hazırlık üç yıla çıkartıldı.⁶¹⁷

Öğrencileri ve Mezunları

1865: Ders yılına 10 öğrenciyle başlandı. Bunlardan 3'ü sonradan okulu bıraktı. Kalanların 6'sı dört yıllık programa göre eğitileceklerdi.⁶¹⁸

⁶¹¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Smith (27 November 1867)”, March 1868, Vol. 64, s. 87.

⁶¹² **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 582, No. 575'ten aktaran Gülbadi Alan, s. 103.

⁶¹³ G. F. Herrick, “A Native Ministry for Turkey”, **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 288.

⁶¹⁴ **The Missionary Herald**, “Mission Schools”, **The Missionary Herald**, May 1870, Vol. 66, s. 146.

⁶¹⁵ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 607, No. 629'dan aktaran Gülbadi Alan, s. 107.

⁶¹⁶ George F. Herrick, “A Native Ministry for Turkey”, **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 289. Gülbadi Alan 1870'lerden sonra İngilizce eğitime geçme sebebini, “kaliteli ve donanımlı Türkçe bilenlerin azlığı” olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Alan, s. 107.

⁶¹⁷ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 589, No. 367'den aktaran Gülbadi Alan, s. 105.

⁶¹⁸ **The Missionary Herald**, “Station Reports, Marsovan”, September 1865, Vol. 61, s. 274. Rufus Anderson okulun 8 öğrenciyle açıldığını söylemektedir. Rufus Anderson, c.2, s. 309.

1866: Öğrenci sayısı 6'ydı.⁶¹⁹

1867: Öğrenci sayısı 24'e yükseldi.⁶²⁰

1868: Toplam 24 öğrenci okuyordu.⁶²¹

1869: 31 öğrencisi vardı.⁶²² 8 öğrenci mezun oldu. Bunlar okulun ilk mezunlarıydı.⁶²³ Hepsi *Orta Türkiye Evanjelik Birliği*'nden vaizlik ruhsatı aldılar.⁶²⁴ Yeni sınıf 15 kişiydi.⁶²⁵

1870: Okumakta olan 21 öğrenciden 13'ü sonbaharda mezun olacaktı.⁶²⁶ Bu yıla kadar toplam 13 öğrenci misyonerlik çalışmalarında görevlendirildiler.⁶²⁷

1871: Bu yıl 13 genç mezun oldu. 12'si vaizlik melegeine girdi ve Bursa, İznik, Merzifon, Sivas ve Kayseri tarlalarına gittiler. Biri ise burada öğretmenliğe başladı.⁶²⁸ Bu yıl Bursa'dan 8 öğrenci gönderildi. Bunlar Bursa istasyon sınıfında Msy. Richardson'ın nezaretinde Merzifon İlahiyat'a gönderilmek üzere hazırlanmışlardı. Yaş ortalamaları 21'den yukarı değildi. Biri hariç hepsi bekardı.⁶²⁹

1872: 22 öğrenci okudu.⁶³⁰

1873: Bu yılki 16 öğrenciden 4'ü mezun oldu. Vaizlik ve öğretmenlik görevine başladılar.⁶³¹

1874: Toplam öğrenci sayısı 26'ydı.⁶³²

1875: 31 öğrencisi vardı. Bunların 26'sı kış için çalışma yerlerine gittiler. Bu yıl Ermeni ve Rum öğrenciler tarihlerinde ilk defa bir araya geldiler. "Harika bir şekilde uyum sağladılar; birbirlerine kardeşlik sevgisi besleyerek okudular. Bu, Ermeni ve Rumların aynı okulda eğitimine dair ilk tecrübeydi ve son derece başarılı oldu."⁶³³

⁶¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1866) "Eastern Turkey, The Armenians", Boston 1866, s. 75.

⁶²⁰ Rufus Anderson, c.2, s. 309.

⁶²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) "The Seminaries", Boston 1868, s. 24.

⁶²² James L. Good, s. 66 .

⁶²³ Pettibone, Ira F, "Schools at Marsovan-New Evangelical Union (17 December 1868)", **The Missionary Herald**, March 1869, Vol. 65, s. 89.

⁶²⁴ Rufus Anderson, c.2, s. 309.

⁶²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1869) "Western Turkey Mission", Boston 1869, s. 21.

⁶²⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1870) "Western Turkey, Stations", Boston 1870, s. 21.

⁶²⁷ Rufus Anderson, c.2, s. 309.

⁶²⁸ Judson Smith, "The Schools at Marsovan", **The Missionary Herald**, April 1871, Vol. 67, s. 109.

⁶²⁹ Sanford Richardson, "Native Pastors and Helpers (Bursa, 10 March 1871)", **The Missionary Herald**, June 1871, Vol. 67, s. 172.

⁶³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Western Turkey Mission, Seminaries and Schools", Boston 1872, s. 17.

⁶³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) "Western Turkey Mission", Boston 1873, s. 19.

⁶³² **The Missionary Herald**, "Congregations, Schools, The Church", [Merzifon İstasyonu 1874 Raporu], September 1874, Vol. 70, s. 280. Yılsonu raporunda ise son sınıfta 8 öğrenci olmak üzere toplam 20 öğrencinin okuduğu kaydedilmektedir. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "The Theological Seminaries", Boston 1874, s. 21.

⁶³³ Benjamin Schneider, "The Seminary at Marsovan, Close of the Term", **The Missionary Herald**, March 1875, Vol. 71, s. 81.

1876: 8 öğrenci mezun oldu. Bunlardan 4'ü Bursalıydı ve mezuniyet törenine katılan Msy. Richardson'la birlikte oraya döndüler ve çalışmaya başladılar. 3'ünü ise Msy. Farnsworth Kayseri'ye götürdü.⁶³⁴

1877: Son sınıfta 11, bir alt sınıfta ise 9 öğrenci okuyordu.⁶³⁵

1878: 11 öğrencili bir sınıf, 8 öğrencili ikinci bir sınıf vardı.⁶³⁶

1879: Hazırlıkta 9 Ermeni, 7 Rum öğrencinin okuduğu⁶³⁷ bu yıl toplam 28 öğrenci mevcuduyla en yüksek sayıya ulaşıldı.⁶³⁸

1880: 33 öğrenci.⁶³⁹ Son sınıfta 20 kişi vardı. Bunların dördü Rumdu. Bu sınıfın 1882 baharında mezun olması bekleniyordu.⁶⁴⁰

Boghos: Orduluydu. Merzifon İlahiyat'ta iki yıl eğitim gördükten sonraki kış tatilini memleketinde hizmet ederek geçirdi. Pastör Hagop burayı ziyaret ettiğinde bir Protestan mezarlığı yeri alındığını gördü. Bu başarı hiç şüphesiz Boghos'a aitti.⁶⁴¹

Bir genç: Mezun olduktan sonra Amasya'da görevlendirildi. Onun gidişinden sonra Protestanlık bu şehirde büyük adımlar attı. Zira üç ay önce orada sadece beş Protestan aile yaşıyorken, onun gidişinden sonra bu sayı 15 aileye çıkmıştı.⁶⁴²

Hagop D. Stepanyan: Bursalı olan bu kişi 1871 yılında bu okulda öğrenciyken bir tatilde Merzifon'da yeni açılan okulun başına gönderilmişti. Mezun olduktan sonra aynı şehirde görevlendirildi ve öğretmen, vaiz, pastör olarak 30 yılı aşan bir hizmet sundu.⁶⁴³

Baron Zorosyan: Mezun olduktan sonra karısı Prapyon'la birlikte 1871'de bir okul açtı. 170 öğrencili bu okulda cebir, ahlak felsefesi, **James İlmihali** gibi yüksek seviyeli dersler de yer alıyordu.⁶⁴⁴

Bir öğrenci: Afyonkarahisarlıydı. Mezun olduktan sonra eşiyle birlikte Uşak'ta görevlendirildi. Güzel bir ev bulmuştu. Bir odasını toplantı ve okul odası olarak kullanıyordu. 40 öğrencili okulunda İncil ve Kateşizm'in yanı sıra okuma yazma, aritmetik, coğrafya ve gramer öğretiyordu. Bütün çocukların Pazar ayinlerine katılmaları isteniyordu.⁶⁴⁵

⁶³⁴ Sanford Richardson, "Broosa, Helpers, Progress", **The Missionary Herald**, April 1876, Vol. 72, s. 120.

⁶³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1877, s. 26.

⁶³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1878, s. 31.

⁶³⁷ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 589, No. 397'den aktaran Gülbadi Alan, s. 97.

⁶³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 28.

⁶³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Western Turkey Mission", Boston 1880, s. 40.

⁶⁴⁰ Elias Riggs, "Unieh and Marsovan", **The Missionary Herald**, December 1880, Vol. 76, s. 506.

⁶⁴¹ Moses P. Parmelee, "Progress at Ordo", **The Missionary Herald**, July 1869, Vol. 65, s. 228.

⁶⁴² Judson Smith, "Continued Encouragement at Marsovan (15 April 1869)", **The Missionary Herald**, August 1869, Vol. 65, s. 257.

⁶⁴³ Theodore A. Baldwin, "A Self-Supporting Church in Yenijeh", **The Missionary Herald**, September 1905, Vol. 101, s. 444.

⁶⁴⁴ **The Missionary Herald**, "School of the Protestants at Marsovan", October 1872, Vol. 68, s. 311.

⁶⁴⁵ Marcellus Bowen, "Aushak, Afion Kara Hissar", **The Missionary Herald**, August 1878, Vol. 74, s. 255-256.

Baron Mangasar: Robert Kolej’den mezun olduktan sonra Merzifon Teoloji Okulu’na girdi. Birkaç ay eğitimin ardından Merzifon Protestan Kilisesi’ne pastör olarak atandı. Vaaz ederkenki ciddiyeti, sadeliği ve rahatlığı insanların gönlünde taht kurdu. Yaz boyunca fazladan bir dizi toplantıda görevlendirildi. Bu toplantılarda Protestan Ermenilerle diğer Ermeniler arasındaki temel anlaşmazlık noktaları serbestçe tartışılıyordu. Ona bir misyoner ve bir cemaat üyesi yardımcı oldu.⁶⁴⁶ Merzifon Kız İlahiyat’tan mezun bir kızla evlendi.⁶⁴⁷

Bir öğrenci: Kayseri’nin Gemerek köyünden gelmişti. Okulu bitirdikten sonra memleketinde değişik misyonerlik görevlerinde bulundu. 1881’de vaizlik görevi verildi. Sadece Protestanların değil, diğer Ermenilerin üzerinde de iyi bir izlenim bıraktı.⁶⁴⁸

1881 yılına kadar mezun olan ve eğitim için yurtdışına giden öğrenciler şunlardı:⁶⁴⁹

H. Basiyan (1868 mezunu): Yurtdışında tıp okudu ve geri geldi. Ancak Amerikalı Miss Wadewbright ile evlenince California’ya gitti ve oraya yerleşti.

Dr. Hagope (1868 mezunu): Kayseri’nin Muncasun köyünden olan bu kişi tıp eğitimi için Amerika’ya gitti. Dönüşünde bu mesleği Kayseri’de icra etti.

H. H. Mıgırdıçyan (1870 mezunu): Bir süre vaizlik yaptıktan sonra Rochester’de ilahiyat okudu. Sonra Amerika’da vazife yaptı.

N. Abdullıyan (1870 mezunu): Türkiye’de vaizlik yaptı. Hartford İlahiyat’ta eğitim gördü. Bir yandan da tıp eğitimini sürsürdü. Sivas, Gürün’e döndükten sonra hekimlik mesleğini icra etti.

Simeon Hulluciyan (1870 mezunu): Tıp okumaya Amerika’ya gitti. Memleketi Tokat’a dönerek bir süre mesleğini icra etti. Ancak daha sonra ailesini de alarak Amerika’ya yerleşti.

S. Babasyan (1870 mezunu): Birkaç yıl vaizlik yaptı. Amerika’da ilahiyat okudu. Memleketi Samsun’a döndü.

G. Harutyunyan (1872 mezunu): Vezirköprü’de vaizlik yaptı. Amerika’daki Pattesburg İlahiyat’ta eğitim gördü. Bir biçerdöğrele geri döndü ve dinî alan dışındaki işlerde çalıştı.

H. Odiyan (1877 mezunu): İstanos’ta [Korkuteli] tebliğ faaliyetlerinde bulundu. Daha sonra İskoçya’da eğitim gördü.

M. M. Mangasaryan (1877 mezunu): Merzifon’a pastör olarak tayin edildi. Birkaç yıl sonra Princeton İlahiyat’ta okudu. Philadelphia’da pastörlük yaptı, geri dönmedi.

⁶⁴⁶ **The Missionary Herald**, “Revival at Marsovan”, September 1878, Vol. 74, s. 299.

⁶⁴⁷ Charles C. Tracy, “Marsovan, The Evangelical Work”, **The Missionary Herald**, March 1879, Vol. 75, s. 102.

⁶⁴⁸ William A. Farnsworth, “Cesarea and Outstations (6 April 1881)”, **The Missionary Herald**, July 1881, Vol. 77, s. 261.

⁶⁴⁹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 583, No. 124-125 ve Reel 618, No. 199’dan aktaran Gülbadi Alan, s. 132-133.

Okul öğrencilerinin Amerika'ya gitmeye başlamaları, orada eğitim görmeleri ve hatta oraya yerleşmeleri, ileride “Osmanlı Ermenilerinin büyük kitleler halinde Amerika'ya göçü” ve “çifte vatandaşlık almaları probleminin” ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Öğrenci Modelleri

Gürünlü bir genç: Gürün'deki bir misyoner okulunda derslere katılan 19 yaşındaki bu genç, büyük bir hevesle Merzifon İlahiyat'a girmeyi istiyordu. Sivas misyoneri Livingstone'a müracaat etti. İlahiyata belli şartları taşıyan öğrenciler alındığından dolayı Livingstone onun bu isteğini hemen kabul edemedi. Öncelikle takva yolunun neresindeydi? Sonra annesi üç çocuğuyla dul kalmıştı. Masraflarını nasıl karşılayacaktı? Livingstone bunları sorunca annesinin ve erkek kardeşlerinin ihtiyaçlarını karşıladığını söyledi. Aralarında şu konuşma geçti:

Livingstone: Neden okula gitmek istiyorsun?

Genç: İsa'yı tebliğe beni hazırlaması için.

Livingstone: Senin masraflarını karşılamak için para gerekli, nereden bulacaksın?

Genç: Üzerimdeki bu kıyafetleri görüyorsunuz. Tamam, eskiler. Onları tamir ederim, 100 kuruşa satarım. Şimdilik bu para kitaplarımı ve bir süreliğine de yatma ücretimi karşılar. Sonra Tanrı bana kazanç kapısı açacaktır. Zira kendimi O'na adadım.

Biraz daha sohbetten sonra misyoner ona Sivas'a gitmesini, bahara kadar oradaki okulda kalmasını, Merzifon'a gidip gitmemeye orada karar vermesini söyledi. Birkaç gün sonra Sivas'a giden bu genç, oradaki kiliseye kabul edildi. Kısa süre sonra da Merzifon Teoloji Okulu'na girdi.⁶⁵⁰

Afyonkarahisarlı Haritoon: 1878'de Merzifon İlahiyat Okulu'nu bitirdi. Eşi ve çocuklarıyla memleketine geri döndü. Önce bir erkek okulu açtı ve düzenli vaaz hizmeti başlattı. Okulu baskılar yüzünden zaman zaman zarar görse de haftanın her günü yaklaşık 40 erkek çocuk okula devam etti. Haritoon'a, Üsküdar Amerikan Yüksek Okulu'nu bitiren baldızı Efdim de katıldı. Onun açtığı kız okulunda şehrin en iyi ailelerinden gelen 50'den fazla kız okuyordu.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Livingstone (17 December 1867)”, April 1868, Vol. 64, s. 124-125.

⁶⁵¹ Mrs. Bowen, “Death of Native Helpers”, **The Missionary Herald**, October 1879, Vol. 75, s. 377.

Merzifonlu Lazarus: Merzifon İlahiyat Okulu'nda iki yıl öğrenim gördü. 20 yıldan fazla kendi memleketinde pastörlük yaptı. 1904'te öldü.⁶⁵²

Etkinlikler

1868 yılsonu imtihanları: Şapelde gerçekleştirilen ve öğrenci kompozisyonlarının okunmasına da yer verilen bu etkinliğe Msy. Pettibone misafir olarak katıldı. Türkçe yapılan astronomi çalışmaları sırasında bazı Türk yetkililer de hazır bulundu.⁶⁵³

Öğrencilerin cerre çıkmaları: Kış dönemindeki bu çalışmalar başarılı geçiyordu. 1879 kışını Erzurum civarında çalışarak geçiren öğrenciler, Msy. Cole'den tam not almışlardı: "Bu gençler ümit vadediyorlar. Biz de onlardan azami derecede faydalanmaya çalışıyoruz. İkisi, bu yaylanın köylerine kapı kapı dolaşmaya gitti; şimdi de ikinci ziyaretlerini başlatıyorlar. Onları herhangi bir köye yerleştirme çabası iyi görünmüyor. Ancak kitap ve risalelerle gidip gelmeleri iyi olacak."⁶⁵⁴

Kurumun Teoloji Okulu Haline Getirilmesi: 1880'de yapılan düzenlemeler neticesinde Amerika'daki teoloji okullarıyla işbirliği yaparak üç yıllık bir ders müfredatına geçildi. Buna göre hazırlık bölümü yüksek okula, bilimsel dersler ise açılacak olan koleje tevdi edilecekti.⁶⁵⁵ Nitekim bu düzenlemeden sonra teoloji fakültesi olarak devam etti.

2. 8. Merzifon Teoloji Fakültesi (1881-1918)

Öğretim müfredatı: İki yılı başlangıç kabilinden olup sonraki üç yılı sıkı bir teoloji eğitimi içeriyordu.⁶⁵⁶ 1882 yılı programı şöyleydi:

1. ve 2. Yıl	Din Dersleri: Eski Ahit Tarihi (Esaret Sonrası Yahudi Tarihi), Eski Tarih Bilim Dersleri: Coğrafya, Aritmetik, Cebir, Fizyoloji, Zihin Felsefesi, Geometri, Astronomi, Doğal Felsefe, Mantık (son dördü İngilizce) İngilizce: Gramer, Okuma, Yazma, Kompozisyon. (4 yıl) Ermenice: Gramer, Okuma, Yazma, Eski ve Modern Ermenice Kompozisyon (4 yıl) Rumca: (Rumlara): Gramer, Okuma, Yazma, Eski ve Modern Dillerde Kompozisyon (4 yıl) Türkçe: Gramer, Okuma, Yazma, Kompozisyon (2.5 yıl)
3. Yıl	Ermenice ve Rumca İncillerin Uyum, Doğal Teoloji (Türkçe), Hristiyanlığın Delilleri, Ahlak Bilimi, Hermetikler (Ermenice ve Rumca). İngilizce Kompozisyon, İbranice (seçimlik, heniz sınıf açılmadı). Resullerin İşleri Kitabı (öğrenciler kış tatilinde Evanjelik

⁶⁵² George E. White, "A Hill Town in Turkey", **The Missionary Herald**, July 1906, Vol. 102, s. 330.

⁶⁵³ Ira F. Pettibone, "Western Turkey Mission, Schools at Marsovan", **The Missionary Herald**, March 1869, Vol. 65, s. 89.

⁶⁵⁴ Royal M. Cole, "Work of Theological Students", **The Missionary Herald**, April 1879, Vol. 75, s. 146.

⁶⁵⁵ Edward Riggs, "Anatolia College", **The Missionary Herald**, November 1886, Vol. 82, s. 418; George F. Herrick, "Anatolia College", **The Missionary Herald**, October 1881, Vol. 77, s. 386-387.

⁶⁵⁶ G. F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station", **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 406.

	faaliyetle yahut başka işle uğraşırken beş ay ders verecekler.)
4. Yıl	Levililer’le birlikte, Havari Mektupları’ndan İbranilere kadar Tefsir. Vahiy ve Daniel’in Tefsirleri (Türkçe). Sistematik Teoloji (Ermenice ve Grekçe), Kilise Tarihi (Türkçe). Bütün öğrenciler Türkçe bilmektedir. Yukarıdaki gibi tatilde İkinci Derecedeki Peygamberler.
5. Yıl	İşaya ve Romalılar’ın tefsirleri, Sistematik Teoloji bitirilecek. Jeoloji ve Tekvin (İngilizce), Vaaz Verme Sanatı ve Papazlık Teolojisi (Türkçe), İbranice (seçmeli). Her üç yıl için, tarihi ve diğer konularda her iki okulun öğrencilerine bir dizi konferans. ⁶⁵⁷

1894-1895 yılında yapılan düzenlemelerde yukarıdaki derslere ilave edilenler şunlardı:

1. Yıl	Tefsir (Ermenice, Rumca), Hristiyanlığın Delilleri (Ermenice, Rumca), İngilizce Kompozisyon, Seçmeli İbranice, Tatilde Okunan Kitapların Tefsiri
2. Yıl	Daniel’in Yahudilere Mektubu’nun Tefsir ve İfşası (Türkçe), Hristiyanlık ve Kilise Tarihi
3. Yıl	İşaya’nın ve Romalılara Mektubun Tefsiri (İngilizce), Sistematik İlahiyat, Tekvin Kitabı ve Jeoloji Karşılaştırması, Seçmeli İbranice. ⁶⁵⁸

1899 yılında öğrenciler 10’ar dakikada okunabilecek yazılar yazdılar. Başlıkları şöyleydi: *Toplu İbadette Müziğin Önemi, Ermenilerin Antik Dinleri, Vaizlerin Karakteri, Hristiyan İnancının Asaleti, Hristiyan İnancı, İncil Tebliği*.⁶⁵⁹ Okulda Rumca, Ermenice, Türkçe ve İngilizce öğretiliyordu.⁶⁶⁰ 1891’deki düzenlemeler çerçevesinde Doğal İlahiyat, Tefsir, Ahlak ve Yorum dersleri Türkçe olarak verildi. İbranice ise İngilizce vasıtasıyla öğretiliyordu.⁶⁶¹

Öğretmen Kadrosu

Henry Marden: İbranice hocasıydı. 20 Mezmur okundu, Jonah ve Nathan kitapları bitirdildi. İbranice okuma ve gramerin yanı sıra Marden, okudukları pasajlarla ilgili konferanslar verdi. Ocak ayında İbranice Kitab-ı Mukaddes’in yerini Grekçe Yeni Ahit aldı. Altı bölüm okundu.⁶⁶²

Lucias O. Lee: Teoloji konulu düzenli derslerin yanı sıra şu başlıklarda konferanslar verdi: “Doğa Teolojisiyle İlgili Konular”, “İnciller’in İlhamı”, “Teslis”, “İlahi Hükümet (Divine Government)”, “Buyrultu”, “Günah”, “Kefaret”, “Yeniden Doğma ve Kutsama”.⁶⁶³

1883’teki öğretmen kadrosunda bulunan yerli öğretmenler şunlardı: Arakel Sivaslıyan, Minas Garabedian, Haig Papazyan, Bedros Martigyan, Geuleumya Kilciyan, Zorlar Bıyıklıyan, Alexan Şekerciyan, K. Triandiphilides.⁶⁶⁴

⁶⁵⁷ **The Missionary Herald**, “Theological Seminaries in the Foreign Field”, March 1883, 79, s. 94-95.

⁶⁵⁸ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 597; Reel 606, No. 208’den aktaran Gülbadi Alan, s. 106.

⁶⁵⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) “Western Turkey Mission, The Schools”, Boston 1899, s. 65.

⁶⁶⁰ G. F. Herrick, “A Native Ministry for Turkey”, **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 288.

⁶⁶¹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 606, No. 249-250’den aktaran Gülbadi Alan, s. 106.

⁶⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1884, s. 36.

⁶⁶³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1884, s. 36.

1891 yılındaki misyoner eğitimcilerden ve yerli eğitimcilerden bazıları ve verdikleri dersler şöyleydi.⁶⁶⁵

Judson Smith: İncil Ahengi ve İsa'nın Hayatı (20 haftalık, 1. sınıf dersi, Ermenice), Sistematik İlahiyat (40 haftalık, 2-3. sınıf dersi, Ermenice), Kilise Organizasyonu ve Politikası üzerine çeşitli dersler (İngilizce).

George F. Herrick: Doğal İlahiyat (10 haftalık, 1. sınıf dersi, Türkçe), Havarilerin Faaliyetleri (30 haftalık, 3. sınıf dersi, Türkçe), Hristiyanlık ve Kilise Tarihi (30 haftalık, 3. sınıf dersi, Türkçe), Vaaz Verme Sanatı ve Pastoral İlahiyat (24 haftalık, 3. sınıf dersi, Rumca)

Elias Riggs: İncil Ahengi ve İsa'nın Hayatı (30 haftalık, 1. sınıf dersi, Ermenice), Sistematik İlahiyat (40 haftalık, 2-3. sınıf dersi, Rumca), Diğer İlahi Dinlerin Karşılaştırılması (İngilizce)

George E. White: İbranice (40 haftalık, 2-3. sınıf dersi, İngilizce), Yeni Ahit Yorumu (12 haftalık, 2. sınıf dersi), İsa'dan Önce İnsanlık Tarihi (12 haftalık, 2. sınıf dersi), Hristiyanların İlişkileri Üzerine Dersler (İngilizce)

Msy. Macallum: 1899'da Teoloji, Doktrinler Tarihi, İncil'e Giriş ve Tefsir.⁶⁶⁶

Garabed Tomayan: Lozan'daki eğitimini tamamlayarak 1881'de okul kadrosuna girdi. 1891'de Ahlak Felsefesi (10 haftalık, 1. sınıf dersi, Ermenice), İncil Dersleri, Hristiyanlığın Delilleri (20 haftalık, 1. sınıf dersi, Ermenice), Yeni Ahit'ten Tefsir (20 haftalık, 3. sınıf dersi, Ermenice) dersleri verdiği bildirilmektedir.⁶⁶⁷

Mr. Savasoglu: Rumca öğrenmek üzere gittiği Atina'dan döndü. 1881'de öğretmenliğe başladı.⁶⁶⁸ Rumca verilen (Ahlak Felsefesi, Giriş-Yorum- Deliller, Yeni Ahit Yorumu gibi) derslere giriyordu.⁶⁶⁹

J. P. Xenides: 1891'de Merzifon Anadolu Kolej'den mezun oldu. Edinburg'da dört yıl ilahiyat okudu. İki yıl kolejde öğretmenlik yaptı. 1901-1902'de Merzifon Teoloji'de görev

⁶⁶⁴ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 596, No. 298'den aktaran Gülbadi Alan, s. 113.

⁶⁶⁵ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 607, No. 629'dan aktaran Gülbadi Alan, s. 107.

⁶⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1899, s. 65.

⁶⁶⁷ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 597, No. 147'den ve Reel 607, No. 629'dan aktaran Gülbadi Alan, s. 113 ve 107. Bu kişinin İsviçreli eşi Lucy'nin bazı Avrupa ülkelerine para toplamak için gidişi, İngiltere ve İsviçre'deki bazı cemiyetlerde konuşmalar yaparak para toplaması ve kocasıyla şifreli mektuplaşmaları ve bütün bu çalışmaları 1893'teki bir ayaklanmaya hazırlık için yaptığı iddiası için bkz. Aynı yer, s. 349.

⁶⁶⁸ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 597, No. 147'den aktaran Gülbadi Alan, s. 113.

⁶⁶⁹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 597, No. 147'den ve Reel 607, No. 629'dan aktaran G. Alan, s. 113 ve 107.

aldı. Kendi annesiyle Türkçe konuşan Xenides, Rumcasını ilerletmek için bir yıllığına Atina'ya gitti. Döndükten sonra profesör unvanı aldı.⁶⁷⁰

Simon Terziyan: Vaaz sanatı, pastoral teoloji, kilise tarihi, Eski Ahit, ilahi söyleme ve hitabet derslerine girdi.⁶⁷¹

Öğrencileri ve Mezunları

1881: 22 öğrenciden 11'i evliydi.⁶⁷²

1882: Son sınıfta 21 öğrenci okudu. 13 kişi mezun oldu.⁶⁷³

1884: 3 kişi mezun olmaya hazırlanıyordu.⁶⁷⁴

1886: Mevcudu 14'tü.⁶⁷⁵

1887: 15 öğrencisi vardı.⁶⁷⁶

1888: 5'i Rum olmak üzere bu yıl 12 öğrenci girdi.⁶⁷⁷ Yaş ortalaması 25 olan 14 kişi mezun oldu.

İmtihanlarını izlemek için 1.100 kişi gelmişti.⁶⁷⁸

1889: 6 Ermeni, 5 Rum olmak üzere 11 kişi mezun oldu.⁶⁷⁹

1890: 11 öğrenci okuyordu.⁶⁸⁰

1891: 93 kişi öğrenim gördü.⁶⁸¹ 11 mezunun 2'si kolejde öğretmenliğe başladı. 4'ü Merzifon'da, biri Kayseri'de, biri Trabzon'da, biri İznik'te vaizlik hizmetine girdiler. Biri ise ileri eğitim almaya yöneldi.⁶⁸² İlk açıldığı günden bugüne kadar verdiği mezun sayısı 93'tü.⁶⁸³

1892: 6 (3 Ermeni, 3 Rum) okudu.⁶⁸⁴

1894: 4 Rum, 2 Ermeni öğrenci öğrenim gördü.⁶⁸⁵

1895: 6 mezundan 3'ü dış istasyonda, 3'ü istasyonda çalışmaya başladı.⁶⁸⁶

1897: Yeni sınıfa 6 öğrenci kaydedildi.⁶⁸⁷

⁶⁷⁰ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 618, No. 199'dan aktaran Gülbadi Alan, s. 114.

⁶⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1899, s. 65.

⁶⁷² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1881, s. 35.

⁶⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1882, s. 33.

⁶⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Stations-Marsovan", Boston 1884, s. 32.

⁶⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Western Turkey Mission", Boston 1886, s. 36.

⁶⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1887, s. 75.

⁶⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1888, s. 33. Aynı raporda kurumun, açılışından bu tarihe kadar 85 mezun verdiği, bunlardan 42'sinin vaizlik ve öğretmenlik yaptığı belirtilmektedir.

⁶⁷⁸ **The Missionary Herald**, "Growth at Marsovan", January 1888, Vol. 84, s. 20.

⁶⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1889, s. 47.

⁶⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 38.

⁶⁸¹ George F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station", **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 405.

⁶⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Western Turkey Mission", Boston 1891, s. 34.

⁶⁸³ G. F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station", **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 405.

⁶⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 39.

⁶⁸⁵ Elias Riggs, "The Marsovan Seminary (26 April 1894)", **The Missionary Herald**, July 1894, Vol. 90, s. 289.

⁶⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 43.

1898: 5 öğrenci okudu.⁶⁸⁸

1900: Mezun olan 8 kişinin yarısı Rumdu.⁶⁸⁹

1902: 7 öğrenci okuyordu.⁶⁹⁰ 6 öğrenci mezun oldu.⁶⁹¹

1903: 4 Ermeni, 2 Rum olmak üzere 6 öğrencisi vardı.⁶⁹²

1904: 6 kişi mezun oldu. ertesi sene için 9 kişilik yeni bir sınıf kaydedildi.⁶⁹³

1906: 10 mezunun 3'ü Kayseri, 3'ü Sivas, 2'si İstanbul, biri Trabzon, biri Merzifonluydu.⁶⁹⁴

1907: 3 öğrencisi vardı.⁶⁹⁵

1909: Bir mezun verdi.⁶⁹⁶

1910: Öğrenci sayısı 7'ydi.⁶⁹⁷

1911: 3 öğrenci din adamlığına hazırlanıyordu.⁶⁹⁸

1914: 3 öğrencisi vardı.⁶⁹⁹

1916: Öğrenci sayısı 5'ti.⁷⁰⁰

Garabed Kulludgean: Kayseri'den gelerek Merzifon İlahiyat'ı bitirdi. Mezuniyet sonrasında Trabzon'a tayin edildi ve vaiz olarak çalıştı. 9 Mayıs 1886'da kilise görevine tayin töreni yapıldı.⁷⁰¹

Bir öğrenci: Mezun olduktan sonra Erzurum Kilisesi'ne pastör tayin edildi.⁷⁰²

Bir öğrenci: Henüz okuluna devam ederken Kayseri'nin Gemere köyüne vaiz olarak görevlendirildi. Msy. Fowle orayı ziyareti sırasında bu gencin halkın arasında güçlü bir etki bıraktığını gözlemledi.⁷⁰³

1881 yılından sonra mezun olan ve eğitim için yurtdışına giden öğrenciler şunlardı:⁷⁰⁴

⁶⁸⁷ Emma H. Williard, "Crowded Schools", **The Missionary Herald**, December 1897, Vol. 93, s. 512.

⁶⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1899, s. 56.

⁶⁸⁹ C. C. Tracy, "Educational Work at Marsovan", **The Missionary Herald**, December 1900, Vol. 96, s. 529.

⁶⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1902, s. 53.

⁶⁹¹ White, **Bir Amerikan...**, s. 175.

⁶⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1903, s. 52.

⁶⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1904, s. 52.

⁶⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1906, s. 72.

⁶⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1907, s. 56.

⁶⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1909, s. 60.

⁶⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 110.

⁶⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 105.

⁶⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1914, s. 96.

⁷⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

⁷⁰¹ Moses P. Parmelee, "A New Pastor at Trebizond", **The Missionary Herald**, August 1886, Vol. 82, s. 300.

⁷⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1880, s. 56.

⁷⁰³ James L. Fowle, "A Trip to Gemereh (1 March 1884)", **The Missionary Herald**, June 1884, Vol. 80, s. 233.

Minas Garabedian (1881 mezunu): Öğretmenlik ve vaizlik yaptı. 1884'te Chicago İlahiyat'ta ve Rush Tıp Koleji'nde öğrenim gördü. Merzifon'da hekimlik yaparak hayatını sürdürdü.

Rev. Michaelyan (1881 mezunu): Baptist İlahiyat'ı bitirdi. Bahçecik'te vaizlik yaptı.

G. Efendiyan (1881 mezunu): Bir dönem vaizlik yaptıktan sonra ticarete atıldı. Amerika'ya yerleşti.

Arakel Sivasliyan (1881 mezunu): 1890'da Carleton Kolej'e girdi. Orada matematik ve astronomi eğitimi aldı. Merzifon Anadolu Kolej'de hoca oldu.

K. Kamaliyan (1881 mezunu): İzmir ve İstanbul'da misyonerlerle beraber çalıştı. Amerika'ya gittikten sonra dinî alanların dışında çalışarak hayatını sürdürdü.

S. Merdanyan (1881 mezunu): Bir yıl dinî çalışmalar yaptı. Chicago'ya gitti.

Kapanış: 1916'da Martha A. King Sağırlar Okulu'yla birleştirildi.⁷⁰⁵ 1918'de kapatıldı.⁷⁰⁶

2. 9. Maraş Teoloji Okulu (1866-1914)

Antep, Maraş, Antakya, Halep ve Urfa istasyonlarından oluşan Orta Türkiye Misyonu 1856'da teşekkül etti. O dönemde misyon okullarında 517 öğrenci vardı. Bunun 221'i, ilk eğitim merkezlerinden biri olan Antep'tendi.⁷⁰⁷ Dolayısıyla bu öğrenci kitlesinin bir ilahiyat okuluna ihtiyaçları söz konusuydu. Misyondaki Protestan kiliselerinin pastör ve vaizlerini yetiştirmek,⁷⁰⁸ onlara bu görevleriyle ilgili dersler vermek, sorumluluk kazandırmak amacıyla kuruldu. ABCFM'nin mutlak idaresi altındaydı. Okulda *Evanjelik Hıristiyanlığa* uymayan hiçbir eğitim verildiği kaydedilmişti.⁷⁰⁹

Msy. Smith'e göre Bebek İlahiyat Okulu örneğini takiben kurulmuş olan⁷¹⁰ Maraş Teoloji Okulu'nun temeli aslında 1855'de Antep'te atılmıştı. Antep Yıllık Raporu'nda bir iki

⁷⁰⁴ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 618, No. 199'dan aktaran Gülbadi Alan, s. 134.

⁷⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

⁷⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917-1918) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1917-1918, s. 179.

⁷⁰⁷ Charles S. Sanders, "The Jubilee of Protestantism in Aintab", **The Missionary Herald**, June 1898, Vol. 94, s. 219.

⁷⁰⁸ Joseph K. Greene, "The Past and Present in the Central Turkey Mission", **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 408.

⁷⁰⁹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 643, No. 37'den aktaran Çabuk, s. 40.

⁷¹⁰ Judson Smith, "Central Turkey College", **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 94, s. 223; Myra A. Proctor, "Sketch of Marash Station", **The Missionary Herald**, May 1894, Vol. 90, s. 198. Msy. Sanders'e göre Maraş Teoloji Fakültesi 1868'e kadar Maraş'ta faaliyet göstermiş, bu tarihte Antep'e taşınmıştır. Bkz. Charles, S. Sander, "The Jubilee of Protestantism in Aintab", **The Missionary Herald**, June 1898, Vol. 94, s. 219.

aydır düzenli olarak devam eden bir ilahiyat eğitiminden bahsedilmesi⁷¹¹ bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Kapsamlı bir teoloji öğrenimi için bir ilahiyat okulu kuruluncaya kadar *teoloji sınıfı* adı altında kabiliyetli gençlere dersler verilmeye başlandı. Bu bağlamda Antep İstasyonu'nun 1857'da açtığı teoloji sınıfında 11,⁷¹² 1859'daki sınıfta ise 8 öğrenci vardı. Yaklaşık yarısı misyonierler tarafından pastör, kitap çerçisi ve öğretmen olarak istihdam edilecekti.⁷¹³ 1860'ta ise yeni bir teoloji sınıfı oluşturuldu. 7 kişilik bu sınıfın 2'si Maraş'tan, 3'ü Kilis'ten, biri Adana'dan, biri de Antep'ten gelmişti. İkisi hariç hepsi vaiz ya da pastör olacaktı.⁷¹⁴ Bu yılki dersler arasında İncil, tefsir ve zihin felsefesi bulunuyordu.⁷¹⁵ 1861'de 13 öğrencili teoloji sınıfına Msy. Schneider ders verdi.⁷¹⁶ 1862 sınıfında 8 öğrenci okuyordu. Bunlardan dördünün vaizlik ruhsatı alması bekleniyordu.⁷¹⁷ 1863'te teoloji sınıfındaki 12 öğrenciden 8'i eğitimlerini tamamladı.⁷¹⁸ Msy. Pratt İncil ve tefsir derslerine giriyor, Baron Avedis ise Zihin Felsefesi dersi veriyordu.⁷¹⁹ İlahiyat öğrencileri Antep Yüksek Okulu'ndan geldikleri için İlahiyat'ta İngilizce, coğrafya, Yeni Ahit, İncil tefsiri, vaaz sanatı gibi dinî ağırlıklı dersler görüyorlardı. 1864'de kadar bu şekilde toplam 42 kişi okudu, bunlardan 21'i diploma aldı.⁷²⁰

1864'te bu teoloji sınıflarından sekiz kişilik bir grup o yıl Maraş'a taşındı.⁷²¹ Ancak Maraş Teoloji Okulu adıyla resmen açılması 1866'da gerçekleşti. Sonradan sağlam bir taş

⁷¹¹ **The Missionary Herald**, "Armenians: Station Reports [1855]", September 1856, Vol. 52, s. 271. Yazar Stone ise, ilahiyat okulunun açılışını bu tarihten de geriye götürmektedir. Çünkü ona göre Schneider, teoloji konulu ev derslerine daha evvelden başlamıştı. Söz konusu teoloji okulu bunların olgunlaşmış hali olarak teşekkül ettirildi. Hatta açıldığı yılın (1855) sonunda dört kişi buradan mezun edildi. Zira bu dört kişi, daha önceki ev kurslarında iyice yetişmişlerdi. Bkz. Stone, s. 101.

⁷¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1857) "South Armenian Missions", Boston 1857, s. 72.

⁷¹³ Benjamin Schneider, "Theological Class", **The Missionary Herald**, May 1859, Vol. 55, s. 142.

⁷¹⁴ Benjamin Schneider, "[Aintab] Theological Class", **The Missionary Herald**, April 1861, Vol. 57, s. 113.

⁷¹⁵ **The Missionary Herald**, "Marash Theological Seminary", **The Missionary Herald**, October 1889, Vol. 85, s. 398.

⁷¹⁶ **The Missionary Herald**, "Station Reports, Marash", **The Missionary Herald**, September 1861, Vol. 57, s. 278.

⁷¹⁷ **The Missionary Herald**, "Central Turkey, Station Reports", **The Missionary Herald**, August 1862, Vol. 58, s. 247.

⁷¹⁸ **The Missionary Herald**, "Station Reports, Aintab", **The Missionary Herald**, September 1864, Vol. 59, s. 270.

⁷¹⁹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No. 62'den aktaran Çabuk, s. 43.

⁷²⁰ Frank A. Stone, s. 102.

⁷²¹ Judson Smith, "Central Turkey College", **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 96, s. 223; Myra A. Proctor, "Sketch of Marash Station" **The Missionary Herald**, May 1894, Vol. 90, s. 198. Okulun 1854'te açıldığı, 1864'te Maraş'a taşındığı konusu 1914'teki bir raporda da teyit edilmektedir. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 99. Msy. Sanders'e göre bahsedilen sınıf 1868'de Maraş'a taşınmıştır. Bkz. Charles S. Sanders, "The Jubilee of Protestantism in Aintab", **The Missionary Herald**, June 1898, Vol. 94, s. 219.

binaya ve güzel bir kütüphaneye kavuşan⁷²² bu kurumun Maraş'ta yerleşmesinin başlıca sebebi, şehre bir günlük mesafede bir düzine Ermeni köyünün bulunmasıydı. Bu da öğrencilere yaz tatillerinde kitap çerçisi olarak gidebilecekleri güzel bir tarla sunuyordu. Bu yönde etkili çalışmalar yapıldı, pek çok köy bu kitap çerçilerinin emekleri sayesinde Protestanlığa açıldı.⁷²³ 1870 yılı başında Msy. Montgomery ile Trowbridge bulunuyordu.⁷²⁴ İdare Heyeti dört misyoner ve dört pastörden oluşuyordu. Bu pastörleri Maraş Teoloji Fakültesi'ni yöneten Çukurova (Cilician) Ermeni Protestan Birliği atamıştı. Orta Anadolu Misyonu'nun Yıllık Toplantısı'nda (1871) bu teoloji eğitim okulunun, Amerikan tarzı üç yıllık ve lisans sonrası eğitimi olan bir ilahiyata dönüştürülmesine karar verildi.⁷²⁵ Bu haliyle yarı müstakil bir görünüm arz ediyordu.⁷²⁶

Öğretmen Kadrosu

Henry Marden: 1881 ders yılında Kilise tarihi ve gramer derslerini okuttu.⁷²⁷ 1883'te ileri sınıflara İbranice dersi verdi. Mezmurlar'a kadar gelen bu sınıflar, Amerika'daki Yale Kolej ya da Andover Kolej'de öğretilen kadar İbranice biliyorlardı. Ayrıca özel bir sınıfa İngilizce öğretiyordu.⁷²⁸ 1885'te İbranice derslerine devam etti.⁷²⁹

Lucias O. Lee: Rumca derslerine giriyordu ve 1881'de Yuhanna İncili'nin 18 bölümünü okutmuştu.⁷³⁰ Ertesi sene Romalılara Mektup'un ilk dokuz bölümünü Rumca işlediler. Günlük olarak ileri sınıflara teoloji konusunda, İngilizce olarak umumi dersler veriyordu. Dr. Lee'yi tanıyanlar onun, bölümünde çok iyi işler başardığından emindiler. Öğrenciler konferanslarında müthiş derecede coşkuluydular ve ondan sitayişle bahsediyorlardı. Öğrencilerin kendi kendilerine düşünmelerini ve keşfetmelerini sağlamaya çalışıyordu.⁷³¹ 1885'te son sınıflara Dr. Harris'in *Teizm'in Felsefi Temelleri* adlı kitabı

⁷²² Joseph K. Greene, "The Past and Present in the Central Turkey Mission", **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 408. Kütüphaneye ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Çabuk, s. 44-45.

⁷²³ **The Missionary Herald**, "Sketch of Marash Station", May 1894, Vol. 90, s. 198.

⁷²⁴ **The Missionary Herald**, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 146.

⁷²⁵ Frank A. Stone, s. 107.

⁷²⁶ **The Missionary Herald**, "Marash Theological Seminary", October 1889, Vol. 85, s. 397.

⁷²⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Stations-Marash", Boston 1881, s. 40.

⁷²⁸ Thomas D. Christie, "Theological Training at Marash, Central Turkey", **The Missionary Herald**, March 1884, Vol. 80, s. 93.

⁷²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Central Turkey Mission, Marsovan", Boston 1885, s. 42.

⁷³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Stations-Marash", Boston 1881, s. 40.

⁷³¹ Thomas D. Christie, "Theological Training at Marash, Central Turkey", **The Missionary Herald**, March 1884, Vol. 80, s. 93-94.

eşliğinde sistematik teoloji dersi verdi.⁷³² 1902’de verdiği dersler ise şunlardı: İncil teolojisi, İncil sosyolojisi, ahlak tarihi, karşılaştırmalı din, sistematik teoloji.⁷³³

Thomas D. Christie: 1879 son sınıf öncesindeki öğrencilere İbranice Gramer, İbranice Kitab-ı Mukaddes, Hitabet ve Vokal Müzik dersleri verdi.⁷³⁴ Msy. Herrick’in yazdığı kitabın eşliğinde Kilise Tarihi dersi yanında umumi dersler de yapıyordu. Bu minvalde 1883’te “Zulümler (The Persecution)” konusunu işlediği 10 adet konferans verdi. Bu zulümlerin sebepleri, iyi ve kötü sonuçları, yaşadıkları devrin kanunlarına vs. değindi. Diğer bir dizi konferans da ilk dönem kilise hayatıyla bağlantılı seküler tarih hakkındaydı. Ardından 15 dizilik *Ante Nicene Fathers* konulu konferansla meşgul oldu. Bunu Monasticism, Papalığın Doğuşu, Luther ve Reformasyon gibi konulardaki konferanslar takip etti. Bunlara ilaveten haftada üç defa İncil’deki Romalılara Mektup bölümü hakkında özel dersler veriyordu.⁷³⁵ Ertesi yıl Vaaz Verme Sanatı, Pastoral Teoloji, Hıristiyanlık Doktrinleri Tarihi ve Mantık derslerine girdi.⁷³⁶

Giles F. Montgomery: 1869-1870 döneminde Psikoloji, Ahlak Felsefesi ve Dinî Doktrinler derslerine girdi.⁷³⁷ 1879’daki son sınıf öncesindeki öğrencilere Dr. Hopkins’in *Outline Study of Man* adlı kitabı ile Barrows’un *Kitab-ı Mukaddes’e Giriş* adlı eserini okuttu.⁷³⁸ 1882’de de *Logic of Christianity Evidences* kitabını okuttu.⁷³⁹

Tillman T. Trowbridge: 1869-1870 döneminde İncil tefsiri, İncil’den Bölümler, İsa’nın Hayatı derslerine girdi.⁷⁴⁰

Msy. Macallum: 1895’te Yeni Ahit ve Doktrinler Tarihi derslerini verdi.⁷⁴¹ 1902’de ise Yeni Ahit tefsiri, Romalılara Mektup (Rumca), yazar Burton’un *Moods and Tenses of The New Testament* adlı kitabı eşliğinde bir ders yaptı.⁷⁴²

Simon Terziyan: 1881’de ikinci sınıflara Kutsal Coğrafya dersi verdi. Ayrıca Barrows’un *Companion to The Bible* adlı eseri ile yazar Barnes’in *Notes* isimli kitabını okuttu.⁷⁴³ İki yıl sonra bu defa Barrows’un *İncil’e Giriş* ile *Bible Coğrafyası ve Medeniyeti*

⁷³² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1885, s. 42.

⁷³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1902, s. 53.

⁷³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1879, s. 39.

⁷³⁵ Thomas D. Christie, “Theological Training at Marash, Central Turkey”, **The Missionary Herald**, March 1884, Vol. 80, s. 93.

⁷³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1885, s. 42.

⁷³⁷ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No. 72’den aktaran Çabuk, s. 44.

⁷³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Eastern Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1879, s. 39.

⁷³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1882, s. 39.

⁷⁴⁰ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No. 72’den aktaran Çabuk, s. 44.

⁷⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 48.

⁷⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Eastern Turkey Mission, Marash”, Boston 1902, s. 58.

⁷⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Stations-Marash”, Boston 1881, s. 40.

adlı eserleri eşliğinde özel dersler verdi.⁷⁴⁴ 1895'te Pastoral Tarih dersine girdi.⁷⁴⁵ 1902'de ise Pastoral Teoloji, İncil Teolojisi, Eski Ahit'teki Ahlakbilim ve Misyonlar Tarihi derslerini verdi.⁷⁴⁶

Baron Alexan Bezciyan: Yüksek okul kısmında bilimsel dersler veren bu kişi aynı zamanda ilahiyatta muavin öğretmendi.⁷⁴⁷

Rev. Hovhannes K. Krikoryan: Okul Maraş'a taşındıktan sonraki öğretmen kadrosunda yer aldı.⁷⁴⁸

Müslüman bir öğretmen: 1871'de Osmanlı Türkçesi, Osmanlıca okuma ve yazma dersi verdi.⁷⁴⁹

Öğretim Müfredatı: Üç yıllık müfredatın içeriği, büyük ölçüde Protestan kiliselerinin artan taleplerini karşılamaya yönelik hazırlanmıştı.⁷⁵⁰ Bir İncil kurumu olarak şöhret bulan bu okulda, Kitab-ı Mukaddes, orijinal dilleriyle öğretiliyordu. Ardından Kitab-ı Mukaddes Tefsiri, Kitab-ı Mukaddes Tarihi ve Kitab-ı Mukaddes Teolojisi derslerine geçiliyordu.⁷⁵¹ Eğitim dili Ermeniceydi.⁷⁵² Yıllara göre müfredat ise şöyleydi:

1868 Yılı	Matematik, Geometri, Doğa Elsefesi, Klasik Ermenice, Türkçe, İngilizce, Astronomi, Hristiyanların Delilleri, Eskiçağ Tarihi, İncil Tefsiri
1869 Yılı	Matematik, Geometri, Doğa Elsefesi, Klasik Ermenice, Türkçe, İngilizce, Astronomi, Hristiyanların Delilleri, İncil Tefsiri
1874 Yılı	İncil Tarihi, Matematik, Geometri, Türkçe Gramer, Felsefe, Klasik Ermenice ⁷⁵³
1889 Yılı	İbranice, Yeni Ahit'in Rumca Şerhi, Eski ve Yeni Ahitlerin Biblical Teolojisi, Sistemati Teoloji (Harris'in <i>Deizmin Felsefi Temelleri</i> ve <i>Tanrı'nın Kendini İfşası</i> adlı eserleriyle birlikte), Vaaz Verme Sanatı, Piskoposluk Teolojisi, Doktrinler Tarihi, Kilise Tarihi, Hatiplik ve Vokal Müzik ⁷⁵⁴

⁷⁴⁴ Thomas D. Christie, "Theological Training at Marash, Central Turkey", *The Missionary Herald*, March 1884, Vol. 80, s. 93.

⁷⁴⁵ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1895) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 48.

⁷⁴⁶ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1902) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1902, s. 58.

⁷⁴⁷ Rufus Anderson, C.2, s. 309.

⁷⁴⁸ Frank A. Stone, s. 107.

⁷⁴⁹ *Papers of A.B.C.F.M.* Reel 643, No. 80'den aktaran Çabuk, s. 44.

⁷⁵⁰ *The Missionary Herald*, "Marash Theological Seminary", October 1889, Vol. 85, s. 397.

⁷⁵¹ Joseph K. Greene, "The Past and Present in the Central Turkey Mission", *The Missionary Herald*, October 1890, Vol. 86, s. 408.

⁷⁵² *The Missionary Herald*, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 146.

⁷⁵³ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1874) "Central Turkey Mission", Boston 1874, s. 22.

⁷⁵⁴ *The Missionary Herald*, "Marash Theological Seminary", October 1889, Vol. 85, s. 398. 1889 yılında kısa bir dönem Karşılaştırmalı Din konulu umumi derslerle birlikte Ahlak Tarihi de eklenmişti. Kimi zaman bir ya da iki yıl özel sınıflara eğitim veriliyordu. Bu eğitimle bağlantılı olarak İngilizce eserlerin okunması da isteniyordu. Aynı yer, s. 398.

Antep Orta Türkiye Koleji'nin kuruluşuyla birlikte (1875) Maraş Teoloji'nin bilim bölümü kapatıldı. Teoloji müfredatı dört yıla çıkarıldı.⁷⁵⁵ Zaten 1878'deki ders müfredatı olgunlaşmış bir ilahiyat okulu örneği sunuyordu:

1. Yıl	Tefsir, İncil Tarihi, Eskiçağ Tarihi, Coğrafya, Ahlak Felsefesi, Hristiyanlığın Delilleri
2. Yıl	Mantık, İncil Tefsiri, Mukaddime, Sistematik Teolojiye Giriş, Kilise Tarihine Giriş
3. Yıl	Vaizlerin Kritiği, Hristiyanlık Öğretimi, Kilise Tarihi, Kilise Yönetimi, İncil Tefsiri, Papazlar Tarihi, Septematre Teoloji
4. Yıl	Teoloji, Kilise İdaresi, Kilise Tarihi, Papazlık Teolojisi, Zihin Felsefesi, İngilizce. ⁷⁵⁶

Öğrencileri ve Mezunları

1864: Maraş'taki bu ilk yılında 13 öğrenciden 8'i mezun oldu ve vaizlik ruhsatı aldılar.⁷⁵⁷ Böylece Antep'teki teoloji sınıflarındakilerle beraber toplam 21 yerli vaiz yetiştirilmiş oldu.⁷⁵⁸

1867: Beklenmedik bir öğrenci ilavesi söz konusuydu. Geçen yılki sekiz öğrenci neredeyse dörde katlandı. Gelenlerin büyük bölümü Maraş'tandı. 10'u Antep'ten, 7'si Urfa'dan, 2'si Adana'dan, 2'si Kessab'tan gelmişlerdi. Sekizi evliydi. Bazılarını eşleri kız yüksek okuluna devam ediyordu. Diğerlerinin eşlerinin çoğusu Antep Kız İlahiyat Okulu mezunuydu.⁷⁵⁹

1868: Sene boyunca 28 öğrenci devam etti.⁷⁶⁰

1870: Öğrenim gören 33 öğrenci aynı zamanda şehirdeki Pazar okullarında öğretmenlik de yapıyorlardı.⁷⁶¹ Öğrencilerden beşinin hanımları Maraş Kız Okulu'nda okuyorlardı.⁷⁶²

1871: 8 öğrenci mezun oldu.⁷⁶³ 18 kişi alındı. Böylece mevcudu 35'e çıktı.⁷⁶⁴

1872: 28 öğrencisi vardı.⁷⁶⁵ Bunların 8'i mezun oldu. Biri Ağustosun ilk haftası Haçın'de pastörlüğe başladı. Diğer, Pastör Avedis'in yerini almak üzere Maraş İkinci Kilise'ye çağrıldı. Çünkü Pastör Avedis bu kurumda öğretmenliğe başlayacaktı. Üçüncüsü, Maraş Üçüncü Kilise'ye çağrıldı. Dördüncüsü Zeytun'da pastör olacaktı. Bu sınıfın en iyisi olan beşincisi ise

⁷⁵⁵ Judson Smith, "Central Turkey College at Aintab", **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 95, s. 226.

⁷⁵⁶ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 643, No. 18 ve Reel 643, No. 92'den aktaran Çabuk, s. 44.

⁷⁵⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1864) "Western Turkey Mission, Education", Boston 1864, s. 74.

⁷⁵⁸ James L. Good, s. 64.

⁷⁵⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Dr. Pratt (10 October 1867)", January 1868, Vol. 64, s. 16.

⁷⁶⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) "The Seminaries", Boston 1868, s. 35. Msy. Montgomery'nin kayıtlarına göre öğrenci sayısı 36'ydı. Giles F. Montgomery, "Fundajuk and Albustan-Tithes-Theological School (24 November 1868)", **The Missionary Herald**, April 1869, Vol. 65, s. 125.

⁷⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1870) "Eastern Turkey, Stations", Boston 1870, s. 28.

⁷⁶² **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No. 72'den aktaran Çabuk, s. 42.

⁷⁶³ Henry T. Perry, "Theological School at Marash (25 August 1871)", **The Missionary Herald**, December 1871, Vol. 67, s. 381.

⁷⁶⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1871) "Eastern Turkey Mission", Boston 1871, s. 35.

⁷⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Central Turkey Mission, Seminaries and Schools", Boston 1872, s. 17.

Amerikalılardan yardım almaksızın okula devam edecek ve muhtemelen yeni kolejin hazırlık bölümünde öğretmen olarak istihdam edilecekti.⁷⁶⁶

1873: Yeni sınıf 13 kişiden oluşuyordu⁷⁶⁷ ve böylece mevcudu 28 oldu.⁷⁶⁸

1874: Birinci sınıfta 14, ikinci sınıfta 11 öğrenci okudu.⁷⁶⁹

1875: 12 öğrencisi vardı.⁷⁷⁰

1878: 17 yatılı öğrenci mevcuttu.⁷⁷¹ 8 öğrenci mezun oldu. bunların isimleri ve görevlendirildikleri yerler şöyleydi: Avedis Bulgurcuyan (Maraş III. Kilise), Hagop Konercan (Maraş II. Kilise), Hagop Kundakçıyan (Hasanbeyli), Harotoon Seknorkokyan (Adıyaman), Hohannes Kenstantyan (Gibbeir), Sarkis Deoryan (Haçin), Sarkis Bilezikçıyan (Şar), Kevork Munciryan (Elbistan)⁷⁷²

1879: 8 öğrenci mezun oldu. 2'si Maraş'ta, diğerleri dış istasyonlarda vaizlik yapacaktı.⁷⁷³

1881: 15 öğrenci okudu.⁷⁷⁴

1882: Teoloji hazırlıkta 50 genç okuyordu.⁷⁷⁵

1883: 7 öğrenciye ilaveten 6 tane de “özel” öğrenci okudu.⁷⁷⁶

1884: Okul mevcudu 10'du. Bunlardan 6'sı eğitimlerini bu yıl tamamlayacaktı. İki seçmeli dersler alıyordu. Orta Türkiye Koleji'nden gelen iki öğrenci de birinci sınıfı teşkil ediyordu.⁷⁷⁷

1885: Bu yıl 8 kişi mezun oldu.⁷⁷⁸

1886: Öğrenime bir yıl ara verdi.⁷⁷⁹

1887: 8 öğrenciyle yeniden başladı.⁷⁸⁰

1888: 7 öğrencisi vardı.⁷⁸¹

1890: Mevcudu 8'di.⁷⁸²

1891: 7 öğrenci okuyordu.⁷⁸³

1892: 6 kişi öğrenim gördü.⁷⁸⁴

⁷⁶⁶ Giles F. Montgomery, “Graduates from Marash Theological School”, **The Missionary Herald**, October 1872, Vol. 68, s. 311.

⁷⁶⁷ Henry T. Perry, “The Change at Hadjin”, **The Missionary Herald**, July 1873, Vol. 69, s. 224.

⁷⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) “Central Turkey Mission, Seminaries”, Boston 1873, s. 25.

⁷⁶⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) “Central Turkey Mission”, Boston 1874, s. 22.

⁷⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) “Central Turkey Mission, The Seminaries and Colleges”, Boston 1875, s. 27.

⁷⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1878, s. 46.

⁷⁷² **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 643, No. 82'den aktaran Çabuk, s. 46.

⁷⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Eastern Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1879, s. 39.

⁷⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Stations-Marash”, Boston 1881, s. 40.

⁷⁷⁵ Henry Marden, “Marash Schools”, **The Missionary Herald**, June 1882, Vol. 78, s. 229.

⁷⁷⁶ Thomas D. Christie, “Theological Training at Marash, Central Turkey”, **The Missionary Herald**, March 1884, Vol. 80, s. 93.

⁷⁷⁷ Henry Marden, “Marash, The Schools”, **The Missionary Herald**, February 1885, Vol. 81, s. 73.

⁷⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1885, s. 42.

⁷⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1886, s. 43.

⁷⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1887, s. 85.

⁷⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1888, s. 40.

⁷⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) “Central Turkey Mission”, Boston 1890, s. 43.

⁷⁸³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1891, s. 40.

1893: 9 öğrencisi vardı. O yıl toplam mezun sayısı 200'ü aştı.⁷⁸⁵
1895: 9 öğrenci mezun oldu.⁷⁸⁶
1896: Öğrenci sayısı 11'di.⁷⁸⁷
1897: Kayıtlı öğrencisi 6'ydı.⁷⁸⁸
1898: 6 öğrenci öğrenim gördü.⁷⁸⁹ Gelecek sene Tarsus, Antep ve diğer yörelerden 17 öğrencinin gelmesi bekleniyordu.⁷⁹⁰
1899: Eylül ayında 11 öğrenciyle açıldı.⁷⁹¹
1900: 12 (9 Protestan, 2 Gregoryen, 1 Episcopal) öğrencisi vardı.⁷⁹²
1901: Öğrenci sayısı 15'ti.⁷⁹³
1902: 12 öğrenci mezun oldu.⁷⁹⁴
1903: Mevcut 9 öğrencinin 6'sı Orta Türkiye Koleji'nden, 2'si Aziz Pavlus Enstitüsü'nden, biri Fırat Kolej'den gelmişti.⁷⁹⁵
1905: 7 öğrenci mezun oldu.⁷⁹⁶
1906: Ders yılı 11 öğrenciyle açıldı. Biri Urfa'dan bir Gregoryen'di, diğerleri Harput'lu Protestan aileler mensuptu.⁷⁹⁷
1909: 12 mezun verdi.⁷⁹⁸
1910: 6 öğrencisi vardı.⁷⁹⁹
1911: 9 öğrenci mezun oldu. Bu yıl 10 genç eğitime alındı.⁸⁰⁰
1912: 10 kişi mezun oldu. Böylece açıldığından bu yana mezun sayısı 142'ye yükseldi.⁸⁰¹
1913: 9 öğrencisi vardı.⁸⁰²
1914: 9 öğrenci okudu.⁸⁰³

⁷⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 38.

⁷⁸⁵ **The Missionary Herald**, "Sketch of Marash Station", May 1894, Vol. 90, s. 198.

⁷⁸⁶ **The Missionary Herald**, "Mission Property Destroyed at Harpoot", January 1896, Vol. 92, s. 12; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 48.

⁷⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1896, s. 53.

⁷⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1896, s. 35.

⁷⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1898, s. 60.

⁷⁹⁰ Miss Blakely, "Educational Work", **The Missionary Herald**, March 1899, Vol. 95, s. 111.

⁷⁹¹ Mr. Macallum, "Poverty and Want", **The Missionary Herald**, January 1900, Vol. 96, s. 25.

⁷⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1900, s. 56.

⁷⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 47.

⁷⁹⁴ Lucias O. Lee, "The Marash Seminary", **The Missionary Herald**, September 1902, Vol. 88, s. 376.

⁷⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1903, s. 61.

⁷⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1905, s. 53.

⁷⁹⁷ Mr. Merrill, "Young People at the Front", **The Missionary Herald**, January 1906, Vol. 102, s. 38.

⁷⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1909, s. 64.

⁷⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Central Turkey", Boston 1910, s. 116.

⁸⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1911, s. 106.

⁸⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1912, s. 101.

⁸⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1913, s. 88.

Simon Terzisimonyan: Maraş İlahiyat mezunuydu. Evanjelik Birlik tarafından Antep I. Kilise'ye pastör seçildi.⁸⁰⁴

Baron Panos: 1872'de mezun oldu. Şapelde halkın önünde yapılan imtihanı kazandı ve pastör oldu.⁸⁰⁵

Bir öğrenci: Adana, Kuzoluk köyünden gelen dilekçede bir öğretmen isteniyordu. Adana YMCA'sı da bu kişiyi gönderdi. Orada din adamlığı görevlerinin yanı sıra kız ve erkek toplam 74 kişilik bir okul açtı.⁸⁰⁶

Harotune Çiniciyan: İki yıl kadar İzmir'de çalıştı. Bu dönemde hem cemaatin hem de öteki Hristiyan çalışanların nezdinde itibar ve güven kazandı. Bunun üzerine İzmir Kilisesi'ne pastör tayin edildi.⁸⁰⁷

Bir öğrenci: 1881'de mezun oldu. Antep I. Kilise'ye pastör tayin edildi.⁸⁰⁸

Bir öğrenci: Mezun olduktan sonra Tarsus'ta 35 öğrencili bir okul açtı.⁸⁰⁹

Bedros Topalyan: 1884'te Antep Yüksek Okulu'ndan, 1889'da Maraş Teoloji Fakültesi'nden mezun oldu.⁸¹⁰

A. L. Yeghoyan: Eğitimini tamamladıktan sonra bir süre Harput tarlasında hizmet etti. 1901'de Urfa kilisesine pastör oldu. Karısı da Fırat Kız Koleji'nden mezundu.⁸¹¹

Araştırmacı Kevork A. Sarafyan'ın kaydettiği diğer mezunlar şunlardır:

Krikor Harutyunyan (1825-1908): Mezun olduktan sonra Kayacık Kilisesi'nde (Antep I. Kilise) 1856-1865 arasında pastörlük yaptı. Hayk Kilisesi'ndeki görevi ise 1865-1892 arasındaydı.

Kevork Kazancıyan (1850-1904): Diplomasını aldıktan sonra Amerika'ya giderek Yale İlahiyat Okulu'nu bitirdi. 1888-1889'da Antakya ve Halep pastörlüğü yaptı. Kayacık Kilisesi'nde ise 1892-1896 arasında görevliydi.⁸¹²

⁸⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 99.

⁸⁰⁴ Tillman T. Trowbridge, "Ordination at Aintab (10 May 1869)", **The Missionary Herald**, August 1869, Vol. 65, s. 259.

⁸⁰⁵ Henry T. Perry, "The Change at Hadjin", **The Missionary Herald**, July 1873, Vol. 69, s. 224.

⁸⁰⁶ Corinna Shattuck, "Kooz Olook, Great Progress", **The Missionary Herald**, April 1878, Vol. 74, s. 125.

⁸⁰⁷ Marcellus Bowen, "Ordination at Smyrna", **The Missionary Herald**, June 1880, Vol. 76, s. 227.

⁸⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Eastern Turkey Mission", Boston 1881, s. 43.

⁸⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1883) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1883, s. 44.

⁸¹⁰ **The Missionary Herald**, "Two Ordaining Councils", August 1898, Vol. 94, s. 313.

⁸¹¹ Corinna Shattuck, "A Pastorate in Turkey", **The Missionary Herald**, October 1905, Vol. 101, s. 497.

⁸¹² Araştırmacı Faruk Taşkın'a göre bu kişi, yerel Ermeni örgütlerinden birinin lideri olduğundan, tutuklanma tehdidiyle karşı karşıya olduğu için 1896 Kasımında Antep'ten ayrılmak zorunda kalmıştı. Faruk Taşkın, "Amerikan Misyoner Okullarından 'Merkezi Türkiye Koleji' (1876-1924)", Mersin Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007, s. 249.

Hovhannes (1856-1942): Mezuniyet sonrası Amerika Yale İlahiyat'ta ve Amherst Kolej'de okudu. Antep Orta Türkiye Koleji'nde 1876-1880 ve 1883-1902 tarihlerinde öğretmenlik yaptı. **Rahnuma** adlı derginin editörüydü. 1909-1918 yıllarında İstanbul Protestan Kilisesi'nde pastörlük yaptı. 1919'da Amerika'ya göç etti ve Washington'da öldü.

Garabet Markaryan: Okuldan sonra Antep III. Kilise'de 1878-1893 arasında pastörlük yaptı. Adana doğumluydu ama hayatı Antep'te geçmişti. 1881-1887'de öğretmenlik yaptı.

Garabet İstanbulyan (1882-1945): Antep Kolej'den 1905'te mezun oldu. Maraş Teoloji Okulu'nu 1908'de bitirdi. İstanbul Immanuel Kilisesi'ne pastör yardımcısı oldu (1919). İngiltere'de ilahiyat okudu (1922). Atina'da pastörlük yaptı (1922-1945) ve orada öldü.⁸¹³

Öğrenci Modelleri

Pastör Hagop Ebuhatyan: Urfalı'ydı. Dokuz yaşlarındayken Amerikalı bir hekimin bu şehre gelmesiyle Protestan fikirlerle tanıştı. Msy. Schneider'ın ilk dönemde açtığı teoloji sınıflarından birine bir yıl devam etti. Bir dönem öğretmenlik ve vaizlik yaptı. Kendini daha da geliştirmek için önce Amerika'ya ardından Almanya'ya gitti. 1871'de Türkiye'ye döndü ve Urfa Protestan Kilisesi'ne pastör tayin edildi. Onun sayesinde kilise üyelerinin sayısı altı yılda 62'ye ulaştı. Aralık 1896'da öldürüldü.⁸¹⁴

Bir öğrenci: Kilise Teşkilatı Tarihi dersinden çok etkilenen bu öğrenci *Epistle to Diognetus* adlı eserin tamamını Türkçeye çevirmişti.⁸¹⁵

Baron Vartavar Muradyan: Maraşlıydı. 1865'te Maraş Teoloji Okulu kurulmadan evvel kısa dönemlik öğrencilerinden biri olarak Msy. Pratt'tan eğitim aldı. Darende ve Aşude vaizi olarak hizmet verdi.⁸¹⁶

Kevork H. Kazancıyan: Aslen Antepli olan bu kişi Maraş İlahiyat'tan 1870'te mezun olduktan sonra Maraş, Antakya ve Halep'te pastörlük yaptı. Ardından ileri düzeyde eğitim almak için Amerika Yale İlahiyat'a girdi. 1892 yılında Birinci Ermeni Protestan Kilisesi'nin pastörü olarak memleketi Antep'e geri döndü. 1896 Kasım ayında cemaatin liderlerinden biri olarak tutuklanma ve hapisle tehdit edilmesi üzerine Antep'ten ayrılmak mecburiyetinde kaldı.⁸¹⁷

⁸¹³ Kevork A. Sarafyan, s. 59-62.

⁸¹⁴ **The Missionary Herald**, "A Marchoyred Preacher in Turkey", February 1897, Vol. 93, s. 80-84.

⁸¹⁵ Thomas D. Christie, "Theological Training at Marash, Central Turkey", **The Missionary Herald**, March 1884, Vol. 80, s. 93.

⁸¹⁶ Henry T. Perry, "Ashude and Derende", **The Missionary Herald**, March 1882, Vol. 78, s. 105.

⁸¹⁷ Frank A. Stone, s. 161.

Dr. Armenag Harutyun Haykazyan: 22 Eylül 1870'de Haçin'de doğdu. İlköğretimini burada tamamladıktan sonra 1884'te Orta Türkiye Koleji'ne kaydoldu. 1889'da buradan lisans diploması aldı. Ardından Maraş Teoloji'ye girdi ve 1892'de mezun oldu. 1894'te eğitimini ilerletmek üzere Amerika'ya giderek Cambridge Üniversitesi'nde bir yıl eğitim gördü. Sonra Hartford Teoloji Okulu'nda bir yıl Yakındoğu dilleri üzerine eğitim aldı. Ardından Yale İlahiyat Okulu'ndaki doktora çalışmasına başladı ve 1896'da girdiği bu kurumdan iki yıl sonra Yale'den doktorasını aldı. Bu süre zarfında Toronto Üniversitesi'nde de altı ay boyunca müzik ve armoni dersleri gördü. 1899'da Türkiye'ye dönerek Apostolik Enstitü'nün başına geçti ve yirmi yıl bu görevde kaldı. 7 Temmuz 1921'de öldü.⁸¹⁸

Etkinlikler

1869 Yılsonu İmtihanları: Maraş Büyük Kilise'de gerçekleştirilen bu etkinliğe yörenin paşası ve diğer hükümet yetkililerinden pek çoğu katıldı. Ayrıca Ermeni ve Katolik cemaatlerinin ileri gelenleri, Amerikan konsolosluğu temsilcisi de oradaydı. Öğrencilerin okuduğu kompozisyonlardan en fazla *Okulların Etkisi* ve *Güneş Isısı* başlıklı yazılar beğeni topladı. Astronomi imtihanı bir saatten fazla sürdü. Yerli öğretmen Baron Alexan büyük takdir aldı.⁸¹⁹

Şehir Faaliyetleri: Öğrenciler dersler dışında evleri ziyaret ediyor, ayinler düzenliyor, Hristiyanlıkla ilgili metinler okuyor ve vaaz ediyorlardı. Bunların yanı sıra Pazar okulunda da çocuk okutuyorlardı. Akşamları şehrin değişik yerlerinde 10-15 kişilik gruplara ayin ve vaazlar düzenliyorlardı.⁸²⁰

Kapanışı: 1914 yılında kapatıldı. 47 yıllık eğitim faaliyeti boyunca bu okulda 218 kişi okudu; bunlardan 141'i diploma aldı.⁸²¹

2. 10. Adana Kız İlahiyat Okulu (1884-1927)

Amerika İç Bölge Kadın Misyonları Birliği tarafından 1884 yılında kuruldu.⁸²² 1912'de Miss Pech müdire, Miss Webb müdire yardımcısıydı.⁸²³ 1927'de adı Adana Amerikan Kız Okulu olarak değiştirildi.⁸²⁴

⁸¹⁸ Frank A. Stone, s. 232-236.

⁸¹⁹ Tillman T. Trowbridge, "The Theological School at Marash", **The Missionary Herald**, June 1869, Vol. 65, s. 196.

⁸²⁰ **Paper of A.B.C.F.M.** Reel 642, No. 422'den aktaran Çabuk, s. 51.

⁸²¹ Stone, s. 107.

⁸²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1923, s. 56.

Öğretmen Kadrosu: Öğretmen kadrosuna 1900’de Miss Webb ile Miss Lawrence katıldı. 1910’da 7 Ermeni, bir Rum öğretmen bulunuyordu.⁸²⁵

Öğrencileri ve Mezunları

1892: Toplam 34 öğrenciden 6’sı mezun oldu.⁸²⁶

1893: Öğrenci sayısı 95’ti.⁸²⁷

1894: 5 mezun verdi.⁸²⁸

1899: 87 kızdan 31’i yatılıydı.⁸²⁹

1900: 108 öğrenci okudu (70’i Ermeni, 34’ü Rum, 2’si Müslüman, 2’si Amerikalı); 4 kız mezun oldu.

Bunlardan 3’ü Maraş Kız Koleji’ne gidecekti.⁸³⁰

1901: Öğrenci sayısı 114 olan okuldan bir kız mezun oldu.⁸³¹

1904: 132 öğrenciden biri, Gregoryen bir papazın kızıydı.⁸³²

1906: 76’sı hazırlık, 42 ilahiyat öğrencisi vardı.⁸³³

1907: 121 öğrencinin okuduğu bu yıl 13 mezun verildi.⁸³⁴

1910: 198 öğrencisi vardı.⁸³⁵

1911: 212 kız öğrenim gördü.⁸³⁶

1912: Toplam 180 öğrenciden 40’ı yüksek okuldaydı. 73’ü yatılı okudu; 5 kız mezun oldu. Din dağılımı: 35 Protestan, Yahudi 5, Rum 16, bir Türk.⁸³⁷

1913: 160 öğrenciden 65’i yatılıydı.⁸³⁸

1914: 212 öğrenciden 81’i yatılı okudu. Bunların 62’si ilahiyatta, 105’i orta bölümdeydi. 10 kız mezun oldu.⁸³⁹

⁸²³ David B. Eddy, s. 157.

⁸²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1927) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1927, s. 63.

⁸²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) “Institutions of the Central Turkey”, Boston 1910, s. 116.

⁸²⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 42.

⁸²⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1893, s. 43.

⁸²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1894, s. 41.

⁸²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) “Central Turkey Mission, The Schools”, Boston 1899, s. 66.

⁸³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) “Central Turkey Mission, The Schools”, Boston 1900, s. 58.

⁸³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) “Central Turkey Mission, The Schools”, Boston 1901, s. 48.

⁸³² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Eastern Turkey Mission, St. Paul Institute”, Boston 1904, s. 61.

⁸³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) “Central Turkey Mission, Hadjin”, Boston 1906, s. 82.

⁸³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) “Central Turkey Mission, Hadjin”, Boston 1907, s. 67.

⁸³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) “Institutions of the Central Turkey Mission”, Boston 1910, s. 116.

⁸³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) “Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey”, Boston 1911, s. 106.

⁸³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) “Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey”, Boston 1912, s. 102.

⁸³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) “Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey”, Boston 1913, s. 89.

1916: 212 kızın yaklaşık 62'si ilahiyat bölümündeydi. Müslüman kız sayısı, çoğu memurların kızları olmak üzere 36'ydı. 81 yatılı vardı. 11 kız mezun oldu, bunlardan biri Müslümandı.⁸⁴⁰

1923: 112 kayıtlı öğrenciden 20'si Müslüman, 14'ü Yahudi, 78'i Hristiyandı. 25 kız yatılı kaldı.⁸⁴¹

Kapanışı: 1927'de faaliyetlerine devam etmekteydi.⁸⁴² Bu tarihten sonraki durumu hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır.

3. AMERİKAN YÜKSEK OKULLARI (HIGH SCHOOLS)

3. 1. Pera (Beyoğlu) Erkek Yüksek Okulu (1834-1837)

Msy. Goodell'ın Pera'daki evinin bir odasında,⁸⁴³ Alexander Paspati'nin⁸⁴⁴ başkanlığında 27 Ekim 1834'de açıldı. Bu mekanında bir yıldan fazla öğretime devam etti. Öğrenci başvuruları artınca Goodell'ın evinin tam karşısındaki bir apartmana taşındı.⁸⁴⁵ Bu okul Ermenice Bölümü ve Rumca Bölümü olmak üzere iki kısma ayrıldığından⁸⁴⁶ Ermeni öğrenciler üst kata, Rum öğrenciler de alt kata yerleştirildi. Paspati'nin tıp eğitimi için Paris'e gitmesi üzerine⁸⁴⁷ 1836'da okulun müdürlüğüne Hohannes Der Sahakyan getirildi.⁸⁴⁸ Misyonerlerin niyeti bu kurumu ileride bir yüksek okulun yahut bir kolejnin başlangıcı yapmaktı.⁸⁴⁹ Çok geçmeden buraya bir teoloji bölümü ekleyerek gençleri Tanrı'nın hizmetine hazırlamayı planlıyorlardı.⁸⁵⁰

Öğretmen Kadrosu

William Schauffler: İbranice dersleri veriyor, bunları geliştirmeyi tasarlıyordu.

⁸³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 100.

⁸⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1916, s. 91.

⁸⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1923, s. 56.

⁸⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1927) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1927, s. 63.

⁸⁴³ **The Missionary Herald**, "Religious Inquiry and the Reform among the Armenians", February 1836, Vol. 32, s. 46.

⁸⁴⁴ Bu kişinin Amerika'da eğitim gördüğünden yukarıda bahsedilmişti. Yazar Stone'un yorumuna göre o, Amherst Kolej'de gördüğü modeli bu yüksek okulda uygulamaya çalışmıştı. Bkz. Stone, s. 40.

⁸⁴⁵ **The Missionary Herald**, "Joint Letter from Mr. Goodell, Mr. Dwight, Mr. Schauffler and Mr. Homes, (1 March 1836)", August 1836, Vol. 32, s. 283.

⁸⁴⁶ **The Missionary Herald**, "Extracts from the Journal of the Mission", June 1837, Vol. 33, s. 248.

⁸⁴⁷ Rufus Anderson, s. 75.

⁸⁴⁸ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell (22 September 1835)", April 1836, Vol. 32, s. 133.

⁸⁴⁹ **The Missionary Herald**, "Joint Letter from Mr. Goodell, Mr. Dwight, Mr. Schauffler and Mr. Homes (1 March 1836)", August 1836, Vol. 32, s. 283-284.

⁸⁵⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Goodell (22 September 1835)", April 1836, Vol. 32, s. 133.

Harrison O. Dwight: Dönem boyunca astronomi üzerine umumi dersler verdi. Ardından coğrafya dersine girmeye başladı.

Hohannes Der Sahakyan: Ermenice derslerine giriyordu.⁸⁵¹

Öğretim Müfredatı: İstanbul misyonerlerinin yazdıkları ortak bir mektupta, okulun dersleri şu şekilde sıralanmıştı:

İbranice	Msy. Schaffler'ın idaresinde bir sınıf bu dersi görüyordu.
İngilizce	Bir İngiliz beyefendisi tarafından veriliyordu. İlahiyat profesörü olan bu kişi kendisini işine inançla adanmış biriydi.
Fransızca	Fransa ve Hollanda'da bulunmuş bir Ermeni tarafından verildi.
İtalyanca	Napolili başarılı bir ilim adamı öğretiyordu.
Ermenice	Müdür Hohannes veriyordu.
Türkçe	Öğretmeni bir Türktü ve bu kişi Goodell'in müstemilatında kalıyordu.
Astronomi	Msy. Dwight beş kişilik bir sınıfa bu dersi Ermenice olarak veriyordu. ⁸⁵²
Doğal bilimler	Bu alandaki umumi konferanslar, tüm okulun her iki departmanında haftalık olarak verilmekteydi.
Diğer dersler	Rumca, Gramer, Kompozisyon, Aritmetik, Muhasebe, Coğrafya ⁸⁵³ ve Felsefeydi. ⁸⁵⁴

1836'daki hava ve gazla ilgili müfredat tamamlandı. Ardından elektrik konusuna geçildi. Umumi konferanslarına dışarıdan da çok kişi katılıyordu. Öğrenciler dikkat gösterdiklerinden ve önceki konferanslar hakkında sorular sorduklarından dolayı orada hazır bulunanlarla pek yararlı bir bilgi alış verişi gerçekleşiyordu.⁸⁵⁵ Bilimsel konferansları misyonerler, yeni simaları okula, dolayısıyla dinî içerikli sohbetlere çekmek için kullanıyorlardı:

“Gittikçe serpilen bir yüksek okulumuz vardı ve orada Protestanlığa hazırlayıcı bir çalışma yapıyordu. O esnada dinî konularla ilgileniliyordu, biz de çokça dinî sohbetler yapıyorduk. Fakat çoğu kimse sıradan bir merakla yahut bilimsel aletleri görmeye geliyordu. Hiç değilse bilim veya kimya konferanslarını dinlemeye uğruyorlardı. Onları bu vasıtalarla çekebilirsek çok mutlu olacaktık. İnsani bilgiden girerek onların zihinlerini ilahi bilgiye açacaktık. Lakin şimdi ne sevindirici bir değişim var! Artık çoğu kişi yalnızca Tanrı hakikatının gücüne dikkatlerini yoğunlaştırıyor. Önceki gibi elektrik ya da galvanizi

⁸⁵¹ **The Missionary Herald**, “Joint Letter from Mr. Goodell, Mr. Dwight, Mr. Schaffler and Mr. Homes (1 March 1836)”, August 1836, Vol. 32, s. 283-284; Cyrus Hamlin, “Missionary Work in Turkey and in Syria”, December 1894, Vol. 90, s. 519.

⁸⁵² **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight (29 December 1835 günü), August 1836, Vol. 32, s. 275.

⁸⁵³ **The Missionary Herald**, “Joint Letter from Mr. Goodell, Mr. Dwight, Mr. Schaffler and Mr. Homes (1 March 1836)”, August 1836, Vol. 32, s. 283-284.

⁸⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (3 March 1835)”, November 1835, Vol. 31, s. 411. Yazar Leon Arpee bu okulda Doğu ve Batı Dilleri, Aritmetik, Coğrafya, Muhasebe, Zooloji, Fizik, Astronomi ve Teoloji derslerinin verildiğini yazmaktadır. Bkz. Leon Arpee, s. 8.

⁸⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Joint Letter from Mr. Goodell, Mr. Dwight, Mr. Schaffler and Mr. Homes (1 March 1836)”, August 1836, Vol. 32, s. 283-284.

soruşturmak için değil, bilakis ruhun ebedi yazgısını, ruhu kurtaracak ve Tanrı'yı razı edecek yolu soruşturmak için geliyorlar.”⁸⁵⁶

Öğrencileri ve Mezunları

1835: Yaşları 12-30 arasında değişen 20 Ermeni, 10 kadar Rum öğrencisi bulunuyordu.⁸⁵⁷

Bir öğrenci: Msy. Goodell'a gelerek, artık Sebt günlerinde arkadaşlarıyla birlikte oyun kartları oynamadıklarını, İncil metinlerini öğrenmek için bir Pazar okuluna gitmeyi istediklerini söyledi. Tüm kalplerini ve hayatlarını tamamiyle İncil'e teslim etmiş görünen, değişik vakitlerde dinî kitaplar almaya misyonerlere giden, onlarla çok hoş sohbetler eden diğer okul arkadaşları gibi bu öğrenci de, Goodell'ın ifadesiyle, “karanlığın buraları terkettiğine, gerçek nurun onların üzerine ışımaya başladığına ve Tanrı'nın onları kutsamak ve ziyaret etmek üzere olduğuna bir delildi.”⁸⁵⁸

Kapanışı: Ermeni ruhban sınıfının ve ileri gelen Ermenilerin baskısı sonucu Şubat 1837'de kapandı. Okulun kapatılması İstanbul Ermenileri arasında bir çalkantıya ve halkın Amerikalılara meyletmesine sebep oldu.⁸⁵⁹

3. 2. Antep Erkek Yüksek Okulu (1851-1864)

Eylül 1854'te Antep'te bir eğitim müfredatı başlatıldı ve istasyon üyeleri tarafından düzenli olarak devam ettirildi. Buna göre birinci sınıf beş, ikinci sınıf dört erkek öğrenciden oluşuyordu. Fakat misyonerler, onları aynı devrelerde burada tutmayacaklardı. Çünkü dış istasyonların acil taleplerle onları bekliyordu. Bir üçüncü sınıf teşekkül ettirmeleri imkansızdı. Okullardaki bazı ümit vadeden, parlak öğrencileri bir ihtimal gelecekte buraya kabul edebilirlerdi.⁸⁶⁰

Öğretmen Kadrosu

Zenope Vartabet Israilyan: Anne babası ölmüş olan bu genç Bebek İlahiyat'ta yetişti. Bu okulda dört yıl bilimsel dersler verdi. 1854'te öldü.⁸⁶¹

⁸⁵⁶ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, July 1842, Vol. 38, s. 272.

⁸⁵⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (3 March 1835)”, November 1835, Vol. 31, s. 411.

⁸⁵⁸ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of Mr. Goodell”, August 1836, Vol. 32, s. 279.

⁸⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mission”, November 1837, Vol. 33, s. 450. Goodell, sokakta karşılaştığı bir Ermeni vartabetin, okulun kapatılmasına çok üzüldüğünü söylediğine dair kayıt için bkz. **The Missionary Herald**, “Extracts from the Journal of the Mr. Goodell”, June 1838, Vol. 34, s. 222.

⁸⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Armenians, Stations Reports”, September 1855, Vol. 51, s. 271.

⁸⁶¹ Frank A. Stone, s. 101.

Baron Alexan Bezciyan (1837-1913): Bebek İlahiyat'tan 1852'de mezun oldu ve 1856'da bu okula geldi.⁸⁶² 1861'de okul müdürü olduğu bildirilmektedir.⁸⁶³ Bebek'te öğrendiği İngilizceyi çok rahat konuşabiliyordu. Biraz doğa felsefesi biliyordu. Sakin ve düşünceli bir kişiliği vardı.⁸⁶⁴ Mütevazı ve kendisini Hristiyanlığa adanmış olan Bezciyan, öğrencilerinin sınırsız güvenini ve sevgisini kazanmıştı.⁸⁶⁵ 1869-1870 ders yılında İngilizce, Matematik, Zihin Felsefesi, Doğa Felsefesi, Klasik Ermenice, Astronomi derslerine girdi.⁸⁶⁶ Yazar Stone'a göre onun idaresi altında okul, ilahiyat bölümündeki daha katı olan teoloji derslerinin "bilimsel" eşdeğeri haline geldi. 1856'dan 1872'ye kadar burada eğitim verdikten sonra fizik alanında daha ileri düzeyde eğitim alması için Amerika'ya gönderildi.⁸⁶⁷ Kolej açılması fikrine binaen kolej derslerine hazırlanmak amacıyla Yale Sheffield Scientific School'da öğrenim gördü ve 1874'te mezun oldu. Antep'e döndükten sonra Orta Türkiye Koleji'nin kurucuları arasında yer aldı ve bu görevine ömrünün sonuna kadar devam etti.⁸⁶⁸

Öğretim Müfredatı: 1854 yılında öğrenim gören iki sınıflık yüksek okulda İngilizce, Coğrafya, Yeni Ahit'e Giriş, Tefsir, Teoloji, Vaaz Hazırlama ve Sunma dersleri görülüyordu.⁸⁶⁹

Öğrencileri ve Mezunları

1851: Toplam 14 öğrenciden 9'u Protestandı.⁸⁷⁰

1852: 22 öğrenci okudu.⁸⁷¹

1853: Mevcudu 37'ydi.⁸⁷²

1860: 18 dindar genç kaydoldu. Bunlar aynı zamanda misyonerlerden teoloji eğitimi de aldılar.⁸⁷³

1861: 17 gençten 14'ünü misyon barındırıyordu. Bu 14'ün yedisi Antep'ten, üçü Kilis'ten, ikisi Maraş'tan, biri Adana'dan ve biri de Tarsus'tan gelmişti. Hepsi de misyonerlik faaliyetleri ya

⁸⁶² H. K. Krikoryan, "Prof. Alexan Bezciyan", *The Orient*. February 1913, Vol. 4, s. 2.

⁸⁶³ *The Missionary Herald*, "Letter from Mr. Dwight (29 April 1861)", August 1861, Vol. 57, s. 236.

⁸⁶⁴ *The Missionary Herald*, "Field Notes No. 3", March 1872, Vol. 68, s. 75.

⁸⁶⁵ Tillman T. Trowbridge, "The Theological School at Marash", *The Missionary Herald*, June 1869, Vol. 65, s. 196.

⁸⁶⁶ *Papers of A.B.C.F.M.* Reel 640, No. 72'den aktaran Çabuk, s. 44.

⁸⁶⁷ Frank A. Stone, s. 101.

⁸⁶⁸ H. K. Krikoryan, s. 2.

⁸⁶⁹ *The Missionary Herald*, "Armenians, Stations Reports", September 1855, Vol. 51, s. 271.

⁸⁷⁰ *The Missionary Herald*, "Station Reports, Aintab", July 1852, Vol. 48, s. 196.

⁸⁷¹ James I. Good, s. 42; *The Missionary Herald*, "Armenian Mission: Station Reports, Aintab", September 1853, Vol. 49, s. 270.

⁸⁷² James I. Good, s. 49.

⁸⁷³ *The Missionary Herald*, "Southern Armenians, Station Reports, Aintab", September 1860, Vol. 56, s. 264.

da kilise görevi için hazırlanıyordu. Yedi tanesi aynı zamanda Msy. Schneider'in teoloji sınıfında da okuyordu.⁸⁷⁴

1862: 14 öğrenciden 8'i teoloji sınıfındaydı. Bunların 4'ü vaizlik ruhsatı aldı.⁸⁷⁵

Dört genç: Eğitimlerini tamamlayıp lisanslı İncil vaizi oldular.⁸⁷⁶

Etkinlikler

1862 yılsonu imtihanları: Öğrencilerin coğrafya ve astronomi sorularına verdikleri cevaplar, tahtada çözdükleri aritmetik soruları ve diğer uygulamalar öğretmen ve öğrencilere büyük bir itibar kazandırdı. Yarım daire halinde asılı haritaların önünde oturan parlak ve zeka fışkıran öğrenciler, değişik sorulara doğru cevaplar verdiler. Misyonerler de özellikle yüksek okulun Zihin Felsefesi dersine ilgi gösterdiler. Müthiş bir hız ve konuya tam anlamıyla hakimiyet söz konusuydu. Misyonerler, hiçbir Amerikan kolejinde bundan daha üstün bir imtihana şahit olmadıklarını belirttiler. Aynı yüksek başarı mantık dersi için de geçerliydi.⁸⁷⁷

Kapanışı: Antep Yüksek Okulu'nun bünyesinde mevcut olan teoloji sınıfı 1864'te Maraş'a taşındı ve orada Maraş Teoloji Fakültesi'nin temelini atmış oldu.⁸⁷⁸ Muhtemelen bu tarihlerde yüksek okul da o fakültenin ilk yıllarının bilimsel ağırlıklı müfredatını oluşturdu. Çünkü Antep Yüksek Okulu hakkındaki veriler 1864'ten sonra kesilmektedir.

3. 3. Maraş Erkek Yüksek Okulu (1860-1863)

Kilisli öğretmen Baron Avedis, daha yüksek branşlarda eğitim vermesi için Antep'ten Maraş'a nakledildi. Msy. White'ın ifadesiyle, “şimdi gençler aritmetiğin, gramerin ve coğrafyanın gizemlerine dalyıyorlardı. Avedis'in gelişi Maraş Yüksek Okulu'nun tohumu, genç kızlar ve delikanlılar için yeni bir günün şafağıydı.”⁸⁷⁹ İki tane mükemmel okul odasından biri, yüksek okula tahsis edilmişti.⁸⁸⁰

Öğretmen Kadrosu

Baron Avedis: Çeşitli derslere giriyordu.

⁸⁷⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (29 April 1861)”, August 1861, Vol. 57, s. 236.

⁸⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1862) “Eastern Turkey Mission, Education”, Boston 1862, s. 88.

⁸⁷⁶ **The Missionary Herald**, “Southern Armenians, Station Reports”, September 1860, Vol. 56, s. 264.

⁸⁷⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Schneider (6 May 1862)”, August 1862, Vol. 58, s. 250.

⁸⁷⁸ Judson Smith, “Central Turkey College”, **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 96, s. 223. Bu değişimle ilgili, daha evvel verilmiş olan Maraş Teoloji Okulu başlığı altındaki ayrıntılı bilgilere bakılabilir.

⁸⁷⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. White (2 January 1860)”, Vol. 56, s. 105.

⁸⁸⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. White (16 December 1861)”, April 1862, Vol. 58, s. 119.

Dr. Goodale: İngilizce ve tıp dersleri okutuyordu.

Mr. White: İncil tarihi ve genel tarih dersi veriyordu.⁸⁸¹

Öğretim Müfredatı: 1861 yılsonu imtihanları Aritmetik, Coğrafya, Gramer, Çeviri ve diğer derslerden yapıldı. Öğrencilerin yazdığı kompozisyonlar da okundu.⁸⁸²

Öğrencileri ve Mezunları

1860: 18 takvalı genç öğrenim gördü.⁸⁸³ 5 öğrenci Maraş İstasyonu'ndaki teoloji sınıfına geçti.⁸⁸⁴

1861: 32 öğrenci öğrenim gördü.⁸⁸⁵

Kapanışı: Maraş Yüksek Okulu 1863 Eylül ayında kapandı.⁸⁸⁶

3. 4. Mardin Kız Yüksek Okulu (1861-1920)

1861 yılında Olive Parmelee tarafından kuruldu. Türkiye'de Arapça eğitim veren tek kız yüksek okuluydu.⁸⁸⁷ 1891'de müdiresi Miss Nutting,⁸⁸⁸ 1904'te Miss Fenenga'ydı.⁸⁸⁹

Öğretim Müfredatı: Mardin Kız Okulu'nun müfredatı Cebir, Astronomi, Botanik, Antik Tarih, Müzik, Fiziki Coğrafya, Fizik, Pedagoji, Ev İşleri ve Çocuk Bakımı derslerinden oluşuyordu. Türkçe de İngilizce gibi yabancı dil olarak öğretilmek zorundaydı. Dört yıllık öğretim boyunca her gün yarım saat İncil'e ayrılıyordu. Günlük jimnastik antrenmanları ve haftada iki gün basketbol oyunu vardı.⁸⁹⁰ Öğretim dili Arapça idi.⁸⁹¹

Öğrencileri ve Mezunları

1872: 24 öğrencisi vardı.⁸⁹²

1875: 20 kız öğrenim gördü.⁸⁹³

⁸⁸¹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No. 67'den aktaran Çabuk, s. 37.

⁸⁸² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. White (16 December 1861)", April 1862, Vol. 58, s. 119.

⁸⁸³ **The Missionary Herald**, "Station Reports, Aintab", September 1860, Vol. 56, s. 264.

⁸⁸⁴ **The Missionary Herald**, "Southern Armenians, Station Reports", September 1860, Vol. 56, s. 264.

⁸⁸⁵ **The Missionary Herald**, "Station Reports 1861", September 1861, Vol. 57, s. 278.

⁸⁸⁶ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1864, Vol. 60, s. 270.

⁸⁸⁷ Frank A. Stone, s. 124.

⁸⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 45.

⁸⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Central Turkey Mission", Boston 1904, s. 69.

⁸⁹⁰ Agnes Fenenga, "The Mother of Many Daughters", **Light and Life**, January 1911, s. 14-17; Richard S. M. Emrich, "Mrs. Andrus of Mardin", **The Missionary Herald**, Vol. 112, November 1916, s. 497; Frank A. Stone, s. 124.

⁸⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Eastern Turkey Mission", Boston 1872, s. 29.

⁸⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Eastern Turkey Mission", Boston 1872, s. 29. Bu tarihten önceki öğrenci verilerine ulaşılamamıştır.

1876: Mevcudu 17'ydi.⁸⁹⁴
1879: 15 öğrenci okuyordu.⁸⁹⁵
1888: Toplam 25 öğrencisi vardı. Yeni kaydolun 12 kız civar köylerden gelmişlerdi.⁸⁹⁶
1890: Öğrenci sayısı 35'ti.⁸⁹⁷
1891: 31 öğrenci okuyordu.⁸⁹⁸
1892: Toplam 24 kızdan 3'ü mezun oldu.⁸⁹⁹
1896: 3 kız mezun oldu. Okuldaki kızlardan 4'ü kilise üyeliğine kabul edildi.⁹⁰⁰
1903: Toplam 40 genç kız öğrenim gördü.⁹⁰¹
1904: 48 kızın 26'sı yatılıydı.⁹⁰²
1905: 45 kızdan 8'i kiliseye üye oldu.⁹⁰³
1909: Mevcudu 50'ydi.⁹⁰⁴
1911: 36 kayıtlı öğrencinin 20'si yatılı kaldı.⁹⁰⁵
1912: Kayıtlı 39 öğrencisi vardı.⁹⁰⁶
1914: Hazırlıkta 15, yüksek okulda 45 kız öğrenim gördü.⁹⁰⁷

Etkinlikler

Mezuniyet Günü: Mardin Kız Yüksek Okulu'nda 19 Haziran 1895'teki mezuniyet gününde vaize Hanna Sehda günün konuşmacısıydı ve bir saat boyunca geniş dinleyici kitlesine *Toplumda Eğitilmiş Genç Hanımlar* konusunda hitabetti. Kızların İngilizce olarak *İsa ile Her Yerde* ilahisini söylemelerinden sonra mütevellî heyeti adına Msy. Dewey mezun olan dört genç kıza diplomalarını verdi. Bir saat sonra 280'in üzerinde dinleyici, Erkek Yüksek Okulu'ndan mezun olan dört gencin konuşmalarını dinledi. Maarif Meclisi'nin temsilcileri de,

⁸⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) "Central Turkey Mission, The Seminaries and Colleges", Boston 1875, s. 34.

⁸⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1876) "Eastern Turkey Mission, Mardin", Boston 1876, s. 44.

⁸⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 38.

⁸⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Eastern Turkey Mission, Educational Work", Boston 1888, s. 44.

⁸⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Central Turkey Mission", Boston 1890, s. 46.

⁸⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 45.

⁸⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 46.

⁹⁰⁰ Alpheus N. Andrus, "From Mardin (1 August 1896)", **The Missionary Herald**, November 1896, Vol. 92, s. 489.

⁹⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1903, s. 68.

⁹⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Central Turkey Mission", Boston 1904, s. 69.

⁹⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1905, s. 61.

⁹⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1905, s. 78.

⁹⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 107.

⁹⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

⁹⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 104.

okulun başöğretmeni ve mezun sınıfla beraber platformun göze çarpan yerinde oturuyorlardı. Dewey'in konuşmasının ardından okulun Türkçe öğretmeni de bir konuşma yaptı.⁹⁰⁸

Kapanışı: Mardin İstasyonu'ndaki kurumların ve faaliyetlerin Musul merkezli Batı İran Misyonu'na bağlanması kararından (1892) dolayı bu kız okulu da o misyona bağlı olarak faaliyetlerine devam etti.⁹⁰⁹ Ancak 1920'de Board'ın kararıyla, Mardin'deki diğer bütün kurumlarla birlikte Suriye'den sorumlu Presbiteryen Board'a devredildi ve oraya taşındı.⁹¹⁰

3. 5. Mardin Erkek Yüksek Okulu (1862-1920)

1862 yılının Eylül ayında Mardin Eğitim Okulu (Training School) adıyla açıldı. Musul'un Abeih bölgesindeki ilahiyatta eğitim görmüş olan Behnam Sikkar adlı kişi okulla ilgilenmesi için çağrıldı.⁹¹¹ 1868'de satın alınan araziden, "ilahiyatın yerleşmesi için"⁹¹² diye bahsedildiğine bakılırsa okulun gelişmesi neticesinde bir ilahiyat bölümünün de eklendiği düşünülebilir. 1870'te müdürü Msy. William Frederic Williams (1818-1871) idi.⁹¹³ Msy. Dewey'in kayıtlarına göre "misyon binalarının üzerinde Amerikan bayrağı dalgalanırken, ilahiyattaki çan da gayet rahat bir şekilde çalıyordu."⁹¹⁴ Bu durumda bu kurum hazırlık, yüksek okul ve ilahiyat bölümü olarak üç katmanlı olarak düzenlenmişti. Okul için inşa edilen bina 1886'da tamamlandı.⁹¹⁵ 1885'te Msy. Caleb F. Gates'in gayretleriyle Eğitim Okulu bir yüksek okul haline getirildi.⁹¹⁶ Onun gayretleri olmasa bu gerçekleşmezdi. Çünkü 1885'teki Doğu Türkiye Misyonu yıllık toplantısında sunulan rapora göre Mardin tarlası okul için henüz hazır değildi. Ancak Gates o yıl 20 öğrenciyle yüksek okulu açtı. Ertesi yıl bu okulu teftişe gelen Msy. Barnum olumlu rapor verince resmen tanındı.⁹¹⁷

Öğretim Müfredatı: İki bölüm halinde düzenlendi. Birinci bölümde üç yıllık bir eğitim veriliyordu. İkincisi ise yedi aylık tek bir dönemden ibaretti. Öğrenciler İncil, İsa'nın

⁹⁰⁸ A. N. Andrus, "The High School [Mardin]", **The Missionary Herald**, October 1895, Vol. 91, s. 402.

⁹⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 46.

⁹¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 81.

⁹¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1863) "Eastern Turkey Mission", Boston 1863, s. 78.

⁹¹² **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Williams (24 September 1868)", January 1869, Vol. 65, s. 23. Aynı raporda misyoner eğitimcilerin oturması için iki yıllığına bir evin kiralandığı da bildirilmektedir.

⁹¹³ **The Missionary Herald**, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 146.

⁹¹⁴ W. C. Dewey, "Gleanings from Letters", **The Missionary Herald**, March 1879, Vol. 75, s. 106.

⁹¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Eastern Turkey Mission, Mardin", Boston 1886, s. 47.

⁹¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 81.

⁹¹⁷ Caleb F. Gates, **Not To Me Only**, Princeton: Princeton University Press, 1940, s. 71-73.

Hayatı gibi dinî derslerin yanı sıra Coğrafya, Aritmetik gibi bilimsel dersler de görüyorlardı.⁹¹⁸ Eğitim dili Arapçaydı.⁹¹⁹ Süryanice de öğretiliyordu.⁹²⁰

Öğrencileri ve Mezunları

1862: İlk öğrencileri 8 kişiydi.⁹²¹

1864: Bu yılki mezunları, Harput İlahiyat'tan mezunlarla birlikte (toplam altı kişi) Çermik, Lice, Karabaş, Saatiköy ve Derik köylerinde uzun kış tatili boyunca, misyonerlerin deyimiyle, faydalı işler yapacaklardı.⁹²²

1871: İkinci sınıftakiler (biri hariç) çok güzel okuyordu. Bazıları okumada mükemmel bir dereceye çıkmıştı. Birkaç ay öncesine kadar, daha evvel bilmedikleri coğrafyada, kartların ve kürelerin kullanımında özellikle çok iyilerdi. Aritmetiği birinci dönemde öğrenmişlerdi ama bu sınıfa geçince ayrıntısıyla çalıştılar. İsa'nın hayatı, dönem başında öğretmen yokluğu yüzünden kısmen öğretililebildi.⁹²³ İlahiyat bölümünde 5 öğrenci vardı.⁹²⁴ Ertesi yıl bu sayı 12'ye çıktı.⁹²⁵

1875: İlahiyat bölümünde 10 öğrenci vardı.⁹²⁶

1876: 6 genç ilahiyattaydı.⁹²⁷

1879: 22 öğrenci okuyordu.⁹²⁸ Üçüncü sınıftakiler misyonerler tarafından önemli tarlalarda istihdam edildiler.⁹²⁹

1882: 10 öğrenciyle açıldı. Bunların 4'ü Mardin'den, 6'sı Midyat'tan gelmişti.⁹³⁰

1884: Mevcut 6 öğrenci kış tatilinde Mardin'in değişik yerlerine gönderildi. Evden eve ziyaretlerde bulundular ve vaaz ettiler.⁹³¹

1885: İlahiyattan 5 kişi mezun oldu.⁹³²

⁹¹⁸ Mr. Pond, "Theological School at Mardin (15 November 1871)", **The Missionary Herald**, April 1872, Vol. 68, s. 116.

⁹¹⁹ George F. Herrick, "A Native Ministry for Turkey", **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 65, s. 288; **The Missionary Herald**, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 146.

⁹²⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1905, s. 61.

⁹²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1863) "Eastern Turkey Mission", Boston 1863, s. 78.

⁹²² **The Missionary Herald**, "Station Reports, Diarbekir", June 1864, Vol. 60, s. 177.

⁹²³ Mr. Pond, "Theological School at Mardin (15 November 1871)", **The Missionary Herald**, April 1872, Vol. 68, s. 116. Görüldüğü üzere bu tarihlerde adı geçen ilahiyat okulu istenilen ölçekte aktif değildi. Msy. Pond'a göre bunun sebebi, "şu ana kadar bu okula 'fidelik' olacak halk okullarının kurulmamış olmasıydı." **Aynı yer**, s. 116. Bu çerçevede bir ortaokul (middle school) kurulduğu görülmektedir. Bkz. Alpheus N. Andrus, "Mardin, The Educational Work", **The Missionary Herald**, October 1879, Vol. 75, s. 380.

⁹²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1871) "Eastern Turkey Mission", Boston 1871, s. 34.

⁹²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Eastern Turkey Mission", Boston 1872, s. 29.

⁹²⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) "Central Turkey Mission, The Seminaries and Colleges", Boston 1875, s. 27.

⁹²⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1876) "Eastern Turkey Mission, Mardin", Boston 1876, s. 44.

⁹²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 38.

⁹²⁹ Alpheus N. Andrus, "Mardin, The Educational Work", **The Missionary Herald**, October 1879, Vol. 75, s. 380.

⁹³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Eastern Turkey Mission", Boston 1882, s. 43.

⁹³¹ Alpheus N. Andrus, "The Week of Prayer in the Mardin District", **The Missionary Herald**, June 1884, Vol. 80, s. 236.

1887: Öğrenci sayısı 43'tü.⁹³³

1890: 54 öğrencinin⁹³⁴ 40'ı yüksek okul bölümünde, 14'ü hazırlıktaydı. 4 öğrenci teoloji programındaydı. Ayrıca öğrencilerden biri Müslümandı, ama Hristiyanlığı kabul etmişti.⁹³⁵

1891: Toplam 43 öğrenci okudu.⁹³⁶

1895: Mezun olan dört kişiden biri Mardin Protestan Kilisesi pastörünün oğluydu. Mezun sınıfın ikisi gündüzcü okullarda öğretmenlik yapacaktı, birinin bir makam elde etmesi bekleniyordu.⁹³⁷

1896: Ülkedeki karışıklıklar nedeniyle bu sene mezun vermedi.⁹³⁸

1903: 49 öğrenciden hiçbirisi mezun olmadı.⁹³⁹

1904: Toplam 52 genç okudu.⁹⁴⁰

1905: 21'i yüksek bölümde, 34'ü hazırlıktaydı. 27 yatılı öğrenci vardı.⁹⁴¹

1909: Öğrenci mevcudu 120'ydi.⁹⁴² Bunların 13'ü ilahiyatta okudu.⁹⁴³

1910: 100 gençten 12'si ilahiyat bölümünde öğrenim gördü.⁹⁴⁴

1911: 80 öğrenci kayıtlıydı. Bunların 12'si ilahiyatta okudu.⁹⁴⁵

1912: Kayıtlı 55 öğrencinin 4'ü mezun oldu. İlahiyatta 10 öğrenci okudu. Hepsisi üç yıllık müfredatı bitirmiş oldular ve diplomalarını aldılar.⁹⁴⁶

1913: 91 öğrencinin 31'i yatılıydı.⁹⁴⁷

1914: 108 öğrenciden 10'u Müslümandı.⁹⁴⁸

Üç öğrenci: Yüksek okulun başarılı öğrencilerinden oluşturulan teoloji sınıflarından yetiştiriler. Yakob, Boğos ve Yohanna adlı bu kişilerden ilki, okulun kasasından para çalarken

⁹³² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Eastern Turkey Mission, Constantinople", Boston 1885, s. 48.

⁹³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Eastern Turkey Mission, Mardin", Boston 1887, s. 88.

⁹³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Central Turkey Mission", Boston 1890, s. 46.

⁹³⁵ Caleb F. Gates, "Students at Mardin", **The Missionary Herald**, April 1890, Vol. 86, s. 156.

⁹³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 40.

⁹³⁷ Alpheus N. Andrus, "The High School [Mardin]", **The Missionary Herald**, October 1895, Vol. 91, s. 402.

⁹³⁸ Alpheus N. Andrus, "From Mardin (1 August 1896)", **The Missionary Herald**, November 1896, Vol. 92, s. 489.

⁹³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1903, s. 68.

⁹⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission", Boston 1904, s. 69.

⁹⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1905, s. 61.

⁹⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1905, s. 78.

⁹⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1905, s. 78.

⁹⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Eastern Turkey, Eastern Turkey", Boston 1910, s. 123.

⁹⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 107.

⁹⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

⁹⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1913, s. 92.

⁹⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 104.

yakalanınca okuldan uzaklaştırıldı. İkincisi, bir köy okuluna öğretmen oldu. Üçüncüsü ise Harput tarlasına pastör tayin edildi.⁹⁴⁹

Etkinlikler

Genç Erkekler Cemiyeti (Young Men's Society): Yüksek okulun öğrencileri, Mardin Kilisesi ve cemaatinin gençleriyle birleşerek bu cemiyeti kurdular. Her Sebt günü toplantı düzenliyorlardı. Başkanı Müdür Gates'ti. Ancak o, idareyi gençlerin eline bırakmaya gayret ediyordu. Cemiyetin faaliyetleri arasında toplantıları idare etmek ve hedefler belirlemek için komiteler seçmek; hastaları ziyaret etmek; devamsızları, niye devam etmediklerini öğrenmek; üye olmayan gençleri buraya çekmek bulunuyordu.⁹⁵⁰

Kapanışı: 1920 tarihinde American Board'ın kararıyla, Suriye'den sorumlu Presbiteryen Board'a devredildi ve oraya taşındı.⁹⁵¹

3. 6. Sivas Yatılı Kız Yüksek Okulu (1864-1918)

Okulun etkisini bölgeye yaymak ve köy kızlarını köy misyonerlik faaliyetlerine hazırlamak amacıyla⁹⁵² Miss Flavia Bliss tarafından 1864'te kuruldu.⁹⁵³ 1878'de Miss Chamberlain'ın çalışmalarıyla yeniden yapılandırıldı.⁹⁵⁴ 1882'de eskisine nazaran daha iyi halde olduğu bildiriliyordu.⁹⁵⁵ 1885'te müdiresi Miss Chamberlain'dı.⁹⁵⁶ 1886'da çok başarılı olduğu kaydedilmişti.⁹⁵⁷ Kayıtlara göre 1902'deki⁹⁵⁸ ve 1912'de müdiresi Mary L. Graffam'dı.⁹⁵⁹

Öğretim Müfredatı: “Bu kızlar alfabeden başladılar, okumayı öğrendiler. Birkaç yıl içerisinde köylerde öğretmenlik yapmak üzere gittiler”⁹⁶⁰ diyen Msy.bn. Fensham okulun

⁹⁴⁹ Caleb F. Gates, s. 75.

⁹⁵⁰ C. F. Gates, “Mardin-The Boys' High School”, **The Missionary Herald**, October 1888, Vol. 84, s. 437.

⁹⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 81.

⁹⁵² Florence A. Fensham, s. 52.

⁹⁵³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 83.

⁹⁵⁴ Florence A. Fensham, s. 52.

⁹⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Stations-Sivas”, Boston 1881, 34.

⁹⁵⁶ **Annual Report of The Woman's Board of Missions** (1885) “Foreign Work”, Boston 1885, s. 143.

⁹⁵⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Western Turkey Mission, Sivas”, Boston 1886, s. 35.

⁹⁵⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1902, s. 54.

⁹⁵⁹ David B. Eddy, s. 97.

⁹⁶⁰ Florence A. Fensham, s. 52.

müfredatı ve kuruluş amacı hakkında kısmen bilgi veriyordu. 1902 müfredatında dikiş ve pratik terzilik de yer alıyordu.⁹⁶¹

Öğrencileri ve Mezunları

1879: Mevcudu geçen yılın iki katıydı.⁹⁶²

1881: 3-4 kız Protestanlık görüşlerini benimsedi.⁹⁶³

1890: Mevcudu 37'ydı.⁹⁶⁴

1891: Öğrenci sayısı 45'ti.⁹⁶⁵

1892: 49 öğrencisi vardı.⁹⁶⁶

1895: 250 öğrenci okudu, mezun 5 kızın 3'ü öğretmen oldu.⁹⁶⁷

1899: 5 kız mezun oldu.⁹⁶⁸

1901: 60 öğrencisi vardı.⁹⁶⁹

1902: 20 kız yatılı kaldı.⁹⁷⁰

1903: Toplam öğrenci sayısı 60'tı.⁹⁷¹

1904: 61 kız okudu.⁹⁷²

1905: 61 öğrenciden 7'si mezun oldu.⁹⁷³

1910: Öğrenci sayısı 79'du.⁹⁷⁴

1911: Toplam 541 öğrencinin okuduğu bu kurumda 87 yüksek, 148 orta bölümlerdeydi. 35 yatılı vardı. Din dağılımı: Ermeni 511, Rum 30.⁹⁷⁵

1912: 726 kayıtlı öğrencinin 116'sı yüksek okulda, 195'i orta bölümde, 305'i ilkokulda okudu. 39 kız yatılı kaldı. Ermeniler 702, Rumlar 24 kişiydi.⁹⁷⁶

1913: Toplam 700 öğrencinin 45'i yatılıydı.⁹⁷⁷

⁹⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1902, s. 54.

⁹⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 29.

⁹⁶³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Eastern Turkey Mission", Boston 1881, s. 49.

⁹⁶⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 39.

⁹⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission", Boston 1891, s. 35.

⁹⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Eastern Turkey Mission, Sivas", Boston 1892, s. 38.

⁹⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Eastern Turkey Mission, The Schools", Boston 1895, s. 44.

⁹⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1899, s. 57.

⁹⁶⁹ Ernest C. Partridge, "Growth at Sivas", **The Missionary Herald**, December 1902, Vol. 88, s. 525.

⁹⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1902, s. 54.

⁹⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Eastern Turkey Mission, Sivas", Boston 1903, s. 53.

⁹⁷² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1904, s. 55.

⁹⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1905, s. 47.

⁹⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Central Turkey", Boston 1910, s. 111.

⁹⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 105.

⁹⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 99.

⁹⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.

1914: 130 kız yüksek bölümde, 120 kız orta bölümdeydi. Toplam 463 öğrenci okudu. Bunların 50'si erkek talebeydi.⁹⁷⁸

1916: Kayıtlı öğrenci sayısı 400'ün üzerindeydi.⁹⁷⁹

Etkinlikler

Misyonerlik Çalışması: Öğretmen Miss Blake ve öğrencileri haftada 22 evi ziyaret ederek misyonerlik çalışmalarını yürütüyorlardı.⁹⁸⁰

Kapanışı: 1918'de kapatıldı.⁹⁸¹

3. 7. Merzifon Yatılı Kız Okulu (1865-1938)

Msy. Leonard ve eşi Merzifon'daki ilk misyonerlik çalışmalarına 1861'de başladılar. Hasköy Kız Okulu'ndan mezun olan Miss Anna Felisyan'ı burada bir okul açması için çağırdılar. O da bu teklifi kabul ederek geldi ve kız okulunu açtı. Yaşları 10-35 arasında değişen Ermeni kız ve kadınları okuma öğrenmeye o kadar istekliydiler ki, bir ellerinde kitapları, diğer ellerindeki beşiklerde bebekleriyle birlikte okula geliyorlardı. Yatılı bir kız okulu açma niyeti, şartlar elvermediği için hemen gerçekleşemedi. O sırada Harput'ta çalışan Anna Eliza Fritcher 1863'te buraya nakledildi. Onun öncülüğünde bir yatılı okul 8 öğrenciyle⁹⁸² 1865'te açıldı.⁹⁸³ Yatılı hale gelmeden basit bir kız okulu şeklinde ufak çaplı bir kurum olarak devam etti. Sözelimi 1863'te 26 öğrencisi vardı.⁹⁸⁴ 1870'lerde ufak bir mekanda eğitim veren bu kurum, 1887'de büyük, ferah bir binaya kavuştu. Rum cemaatinden çok sayıda öğrenci geliyordu. Buradaki çalışmalar Müslüman ebeveynlerin de dikkatini çekmeye başlamıştı.⁹⁸⁵ 1886 yılında Merzifon Anadolu Koleji kurulduğunda ismi Anadolu

⁹⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1914, s. 95.

⁹⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

⁹⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Western Turkey Mission", Boston 1882, s. 39.

⁹⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917-1918) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1918, s. 179.

⁹⁸² **The Orient**, "Jubilee of Anatolia Girls's School", 1 July 1914, İstanbul: Bible House Basımevi, Vol. 5, s. 252.

⁹⁸³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1866) "Eastern Turkey, The Armenians", Boston 1866, s. 75.

⁹⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1863) "Eastern Turkey Mission", Boston 1863, s. 61.

⁹⁸⁵ Ira F. Pettibone, "Growth at Marsovan", **The Missionary Herald**, January 1888, Vol. 84, s. 20.

Kız Okulu olarak değişti.⁹⁸⁶ 1 şubat 1893'te bir yangın geçirdi.⁹⁸⁷ 1895'te Miss Gage müdire oldu.⁹⁸⁸ 1912'de müdiresi Charlotte R. Willard idi.⁹⁸⁹

Misyonerler bu okul için besledikleri ulvi hedeflere ulaşmak adına, başvuran bütün kızların, ilkokullarda öğretilen tüm genel konulardan yapılan giriş sınavını geçmelerini şart koşuyorlardı. Bu eleme sürecini geçmeyi başaranlar üç yıllık müfredata kabul ediliyordu. Öğrenciler anadillerinde ders görecekler, yerel kıyafetlerini giyecekler, kendi ev işlerini yapacaklar, deyebildikleri kadarıyla eğitim masraflarını deyeceklerdi. Böylece kızlar kendi memleket kültürlerine yabancılaşmadan yetişmiş olacaktı.⁹⁹⁰

Öğretmen Kadrosu

Miss Ann Eliza Fritcher (1831-1896): 1865'te Merzifon'da eğitim hizmetine başladı. Otuz yıl aralıksız çalıştıktan sonra sağlığı bozulduğu için 1893'te ülkesine döndü.⁹⁹¹

Msy.bn. Gage: 1893'te Merzifon'a geldi.⁹⁹² Okulun müdiresi oldu. 1898'de sağlığı bozulunca bu görevden ayrıldı.⁹⁹³

Miss Martha King (1867-1896): 1893'te Merzifon'da öğretmenliğe başladı. İki buçuk yıl sonra hastalandı ve hayatını kaybetti.⁹⁹⁴

Msy.bn. Charlotte R. Willard: Carleton Kolej'de öğretmendi. 1895'te kolejin kadrosuna katıldı. Aslında o yıl Hac yolculuğundaydı ve Merzifon'a uğramıştı. O sırada, Carleton Kolej'de özel yetiştirdiği ğrencisi Miss King'in iek hastalığından ölmesi üzerine burada temelli kalmaya karar verdi. Böylece 35 sene sürecek olan hizmetine başladı.⁹⁹⁵ 1898'de okula müdire oldu.⁹⁹⁶

Miss Phoebe Cull: 1871-1898 arası görev yaptı.⁹⁹⁷

Maritza: Müdire Frithcer sağlığı nedeniyle Amerika'ya gittiğinde (1873) arkadaşı Anna ile birlikte okulu idare etti.⁹⁹⁸ Ayrıca Pazar okulundaki kızları da yetiştiriyordu.⁹⁹⁹

⁹⁸⁶ Frank A. Stone, s. 83.

⁹⁸⁷ White, **Bir Amerikan...**, s. 150.

⁹⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 43.

⁹⁸⁹ David B. Eddy, s. 98.

⁹⁹⁰ Frank A. Stone, s. 81.

⁹⁹¹ Fannie E. Washburn, "Miss Ann Eliza Fritcher", **The Missionary Herald**, August 1896, Vol. 92, s. 318-319.

⁹⁹² **The Missionary Herald**, "Miss Martha A. King", April 1896, Vol. 92, s. 143.

⁹⁹³ George E. White, "Arrival and Work in Merzifon", **Charlotte R. Willard of Merzifon Her Life and Times**, (der) Ernest Pye, Fleming Revell şirketi, 1933, s. 39.

⁹⁹⁴ White, **Bir Amerikan...**, s. 152.

⁹⁹⁵ White, **Bir Amerikan...**, s. 155.

⁹⁹⁶ George E. White, a.g.m. s. 39.

⁹⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1906, s. 67.

Anna Felisyan: Kendisinden “derin bir maneviyatla bütünlediği harikulade yeteneğe sahip” diye bahsedilen bir Ermeniydi. 1882’de Amerika’ya giderek Mt. Holyoke İlahiyat Okulu’nda okudu. Ardından Merzifon Kız Okulu’nda elli yıldan fazla görev yaptı.¹⁰⁰⁰

1891’deki öğretmen kadrosunda şu isimler yer alıyordu: Miss Flavia Bliss (sonradan Mrs. Garner), Miss Finnie E. Washburn, Miss Mary P. Wright, Miss Jane C. Smith ve Miss Bertha Smith, Miss Anna Felisyan.¹⁰⁰¹ 1903’teki öğretmen kadrosu 16 kişiden oluşuyordu. Bunların 4’ü Merzifon Anadolu Kız Koleji mezunuydu.¹⁰⁰²

Gülbadi Alan’ın araştırmasında ise okulda yukarıdakiler dışında görev yapan yabancı ve yerli öğretmenler şunlardı: Miss Jennie, Miss Susie D. Riggs, Miss C. Bush, Miss Anderson, Miss Barnes, Miss Ward, Miss Ethel Jaynes, Mrs. Margot. Yerliler: Prapian Güregyan, Nunig Dolamacıyan, Miss Babasinyan, Miss Kuyumcuyan, Miss Çemberciyan, Miss Tarakçıyan, Miss Penirian, Miss Constantinou, Miss Chrysaki, Miss Vasiliki, Miss Keimaridoa, Miss Proussaeos, Miss Aspasia.¹⁰⁰³

Öğretim Müfredatı: Yazar Stone’a göre Merzifon Kız Okulu’nda ilk önceleri ortaokul seviyesinde eğitim verildi. Ancak sonradan tam bir lise programına geçildi. Müfredatta Matematik, Tarih, Botanik, Jeoloji, Fizik yanında Felsefe ve Ev İdaresi dersleri de bulunuyordu. İlaveten dikiş nakış ve müzik öğretiliyordu. Ancak bu dersler için öğrencilerden ek ücret alınmıyordu.¹⁰⁰⁴

1868’de Aritmetik, Coğrafya, Astronomi, Psikoloji, Ahlak Bilimi, Tarih dersleri görülüyordu. Haftanın yarısı el işlerine ayrılmıştı. Kızlar okulun işlerini de kendileri yapıyorlardı.¹⁰⁰⁵ 1873’teki yılsonu imtihanları aritmetik, gramer, geometri, Kitab-ı Mukaddes Tarihi, St. Paul Tarihi, Seküler Tarih, Astronomi, Doğal Felsefe, Fizik, İlahi Söyleme, Elişi ve

⁹⁹⁸ Julius Y. Leonard, “A Few Words from Marsovan”, **The Missionary Herald**, October 1873, Vol. 69, s. 320.

⁹⁹⁹ **The Missionary Herald**, “Sebt-Schools at Marsovan”, September 1875, Vol. 71, s. 274.

¹⁰⁰⁰ Frank A. Stone, s. 82.

¹⁰⁰¹ George F. Herrick, “Sketch of Marsovan Station”, **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 405.

¹⁰⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1903, s. 50.

¹⁰⁰³ Gülbadi Alan, s. 158-163.

¹⁰⁰⁴ Frank A. Stone, s. 82.

¹⁰⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) “The Seminaries”, Boston 1868, s. 24.

Harita Çizimi derslerinden yapıldı.¹⁰⁰⁶ 1878 müfredatı ise Cebir, Astronomi, Ahlak Felsefesi, İncil Tarihi, Kutsal Metinler derslerinden oluşuyordu.¹⁰⁰⁷ İlk dönemlerde American Board İngilizce dersine izin vermiyordu. 1881’de seçmeli ders oldu, ertesi yıl düzenli müfredata dahil edildi. Aynı yasak müzik dersi için de geçerliydi. Bu ders ancak 1886’da müfredata konulabildi.¹⁰⁰⁸ 1900-1901 yılı sınav çizelgesine bakarak ders müfredatını ve dersleri veren öğretmenleri ortaya koyabiliriz:

Hazırlık	İncil (Miss Kuyumcuyan, Miss Azarian, Constantian, Mimaridon, Miss Riggs, Constantion, Mrs. Pomiryan), Ermenice (Azaryan, Riggs, Güregyan), Türkçe (Kuyumcuyan, Agopyan), İngilizce (Miss Cull, Mrs. H. C. Tracy, Mr. Riggs, Mrs. Riggs), Aritmetik (Güregyan, Kuyumcuyan, Azaryan, Constantion, Miss Kyriakou), Coğrafya (Mimaridon, Mrs. Mimaridon), Mitoloji (Mimaridon, Miss Kyriakou)
1. Yıl	İncil (Miss Felician, Mrs. Adanalıyan, Miss Mimaridon, Mrs. Mimaridon), İngilizce (Constantion, Mr. C. T. Riggs), İngilizce Gramer (Cull, Mrs. Smith), Cebir (Miss Ward), Rumca (Mimaridon, Prof. Theocharides)
2. Yıl	Ermenice (Mr. Gülbenkian, Güregyan, Azarian), Türkçe (Kuyumcuyan, Prof. Agopyan), Rumca (Prof. Theocharides, Mr. Riggs)
3. Yıl	Ahlak (Mr. C. T. Riggs, Miss Willard), Psikoloji (Cull, Dr. Barnum), Rumca (Mimaridon, Mrs. Riggs), İngilizce Gramer (Cul, Mr. Riggs)
4. Yıl	Ahenk İlmi (Miss Güregyan, Dr. Tracy, Mimaridon, Miss Constantinon), Türkçe (Kuyumcuyan, Miss Smith), Ermenice (Azarian, Gülbenkian), Geometri (Prof. Sivaslıyan, Miss Ward), Türk Tarihi (Felisyan, Azaryan, Constantion, Mrs. Theocharides) ¹⁰⁰⁹

Okulun temel eğitim dilleri Ermenice ve Türkçeydi. Okula bir Rumca bölümünün eklendiği 1884 yılında Ermeniler kadar Rum kızları da okula gelmeye başladılar.¹⁰¹⁰

Öğrencileri ve Mezunları

1865: Bu açılış yılında 5 yatılı öğrencisi vardı. Yatılılar ücret ödemiyorlardı. İki ay sonra öğrenci sayısı 25’e yükseldi.¹⁰¹¹

1868: 18’i yatılı olmak üzere 35 öğrenci okuyordu.¹⁰¹² 5 kız mezun oldu.¹⁰¹³

1869: 35 öğrenci okudu.¹⁰¹⁴ Eğitimlerini tamamlayan 5 kız diplomalarını aldılar.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) “Western Turkey Mission”, Boston 1873, s. 19.

¹⁰⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1878, s. 31.

¹⁰⁰⁸ **The Orient**, “Jubilee of Anatolia Girls’s School”, 1 July 1914, İstanbul: Bible House Basımevi, Vol. 5, s. 252. Müzik ve İngilizcenin, öğrencileri asıl hedeflerinden saptıracağı, gereksiz yere meşgul edeceği düşünülüyordu.

¹⁰⁰⁹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 618, No. 159-160’dan aktaran Alan, s. 152-153. Bu kaynakta ders müfredatındaki değişiklikler ve gelişmeler geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. Gülbadi Alan, s. 148-152.

¹⁰¹⁰ Frank A. Stone, s. 82.

¹⁰¹¹ **The Orient**, “Jubilee of Anatolia Girls’s School”, 1 July 1914, İstanbul: Bible House Basımevi, Vol. 5, s. 252.

¹⁰¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) “Western Turkey Missions, The Seminaries”, Boston 1868, s. 24.

¹⁰¹³ White, **Bir Amerikan...**, s. 122.

- 1870:** Öğrenci sayısı 40'tı.¹⁰¹⁶ 9 kız mezun oldu. Bunlardan 7'si öğretmenlikle meşgul oldu, 2'si Merzifon'da öğretmen muavini olarak kaldı, biri Merzifon Teoloji'de okuyan bir gençle evlendi. İlk açıldığından bu yana okuldan toplam 31 kız mezun oldu. Bu yılki hariç 75 kız az ya da çok bu okulda öğrenim görmüştü.¹⁰¹⁷
- 1871:** Mezun olan 8 öğrencinin hepsi kilise üyesiydi.¹⁰¹⁸
- 1872:** 30 yatılı, 8 gündüzcü kız öğrenim gördü.¹⁰¹⁹
- 1873:** 27'si yatılı olmak üzere¹⁰²⁰ toplam 43 öğrencisi vardı. Bu, tarihindeki en yüksek sayıydı. İlahiyat bölümü 6 mezun verdi.¹⁰²¹
- 1874:** 31 öğrenci öğrenim gördü.¹⁰²²
- 1875:** Toplam 21 öğrenci okudu.¹⁰²³ 7 kız mezun oldu.¹⁰²⁴
- 1878:** 30 öğrencisi vardı.¹⁰²⁵
- 1879:** 10 kişilik bir sınıf mezun oldu. 18 hazırlık, 31 yatılı öğrencisi vardı.¹⁰²⁶
- 1880:** 25 yatılı, 15 gündüzcü öğrenci okudu.¹⁰²⁷
- 1881:** Mevcudu 30'du.¹⁰²⁸
- 1882:** 20 gündüzcü, 21 yatılı öğrenci okudu.¹⁰²⁹
- 1884:** 30 kişilik kapasitesini aşarak 58 öğrenciye ulaştı. 22'si gündüzcüydü. Hazırlıkta 10 öğrencisi vardı.¹⁰³⁰
- 1885:** 31 yatılı, 16 gündüzcü kız öğrenim görüyordu.¹⁰³¹
- 1886:** Toplam 70 kızın 45'i yatılıydı.¹⁰³²

¹⁰¹⁴ Ira F. Pettibone, "Western Turkey Mission, Schools at Marsovan", **The Missionary Herald**, March 1869, Vol. 65, s. 88.

¹⁰¹⁵ Ira F. Pettibone, "Schools at Marsovan-New Evangelical Union (17 December 1868)", **The Missionary Herald**, March 1869, Vol. 65, s. 89.

¹⁰¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1870) "Western Turkey, Stations", Boston 1870, s. 21.

¹⁰¹⁷ **Life and Light**, "Girls' Schools in Turkey, Number One: at Marsovan", March 1878, Vol. 8, s. 69.

¹⁰¹⁸ Judson Smith, "The Schools at Marsovan", **The Missionary Herald**, April 1871, Vol. 67, s. 109.

¹⁰¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Western Turkey Mission, Seminaries and Schools", Boston 1872, s. 17.

¹⁰²⁰ Julius Y. Leonard, "A Few Words From Marsovan", **The Missionary Herald**, October 1873, Vol. 69, s. 320.

¹⁰²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) "Western Turkey Mission", Boston 1873, s. 19.

¹⁰²² **The Missionary Herald**, "[Merzifon İstasyonu 1874 Raporu] Congregations, Schools, The Church", September 1874, Vol. 70, s. 280; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Western Turkey Mission, The Home", Boston 1874, s. 16.

¹⁰²³ **The Missionary Herald**, "Girls' Boarding School", September 1875, Vol. 71, s. 275.

¹⁰²⁴ **The Missionary Herald**, "[Merzifon İstasyonu 1874 Raporu] Congregations, Schools, The Church", September 1874, Vol. 70, s. 280.

¹⁰²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission", Boston 1878, s. 31.

¹⁰²⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 28.

¹⁰²⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Western Turkey Mission", Boston 1880, s. 41.

¹⁰²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1881, s. 39.

¹⁰²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1882, s. 33.

¹⁰³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Stations-Marsovan", Boston 1884, s. 32.

¹⁰³¹ **Annual Report of The Woman's Board of Missions** (1885) "Foreign Work", Boston 1885, s. 10.

¹⁰³² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1886, s. 36.

- 1887: Toplam 68 öğrencinin 37'si yatılıydı. 12 mezunun 4'ü köylerine öğretmen oldu. Biri Edirne'ye gitti. Biri evlenerek Samsun'a yerleşti.¹⁰³³
- 1888: 15 mezun eğitim faaliyetlerinde istihdam edildi.¹⁰³⁴
- 1889: 75 kızın 28'i yatılıydı. 5 kız mezun oldu.¹⁰³⁵
- 1890: Merzifon yatılı Kız: 113, 43'ü yatılı. 1/4'ü Rum öğrencilerden oluşuyordu.¹⁰³⁶
- 1891: 91 (62 Ermeni+23 Rum) öğrencinin 40'ı yatılıydı.¹⁰³⁷
- 1892: 105 öğrencinin dağılımı: 83 Ermeni+18 Rum+2 Alman+2 Türk şeklindeydi. 53'ü yatılıydı.¹⁰³⁸
- 1893: Mevcudu 87'ydı.¹⁰³⁹
- 1894: 86 kız öğrenim görüyordu.¹⁰⁴⁰
- 1895: 94 öğrenciyle açıldı, ancak dönem sonuna kadar bu sayı 114'e ulaştı. Yaklaşık 40 öğrenci Merzifon dışındaki şehir ve köylerden gelmişti.¹⁰⁴¹ 50 kız yatılı kalıyordu.¹⁰⁴²
- 1896: 120 öğrencinin eğitim gördüğü bu yıl¹⁰⁴³ 6 öğrenci mezun oldu.¹⁰⁴⁴
- 1897: 131 öğrencinin 68'i yatılıydı. 6 mezun.¹⁰⁴⁵ Bu tarihe kadar toplam 108 kız buradan mezun edildi. Bunların 96'dan fazlası öğretmenlik mesleğini seçerken, 20'si yerli pastörlerle evlendi.¹⁰⁴⁶
- 1898: Öğrenci mevcudu 143'tü.¹⁰⁴⁷
- 1899: 162 öğrencinin 40'ı Rumdu. 10 mezun verildi.¹⁰⁴⁸
- 1900: 183 öğrenci okuyordu.¹⁰⁴⁹
- 1901: 183 (123'ü Ermeni, 57'si Rum) kızın 73'ü yatılıydı. 11 kız mezun oldu, 21'i kiliseye kabul edildi.¹⁰⁵⁰
- 1902: 200 öğrencinin dörtte biri Rumdu.¹⁰⁵¹
- 1903: Bu yıl 35. yılını kutlayan kız okulundan toplam 160 kız mezun edilmişti.¹⁰⁵²

¹⁰³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1887, s. 75.

¹⁰³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1889, s. 47.

¹⁰³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1889, s. 47.

¹⁰³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 39.

¹⁰³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Western Turkey Mission", Boston 1891, s. 33.

¹⁰³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 37.

¹⁰³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 37.

¹⁰⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1894, s. 34.

¹⁰⁴¹ Frances C. Gage, "The Girls' School at Marsovan", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 103.

¹⁰⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 43.

¹⁰⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1896, s. 44.

¹⁰⁴⁴ Frances C. Gage, "Pupils at Marsovan", **The Missionary Herald**, November 1896, Vol. 92, s. 487.

¹⁰⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 47.

¹⁰⁴⁶ **The Missionary Herald**, "Anatolia College and Girls' School", August 1897, Vol. 93, s. 301.

¹⁰⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1898, s. 50.

¹⁰⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1899, s. 56.

¹⁰⁴⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1900, s. 48.

¹⁰⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 56.

¹⁰⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1902, s. 53.

¹⁰⁵² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1903, s. 50.

- 1904:** 57'si yatılı olmak üzere 167 öğrenci okudu. 15 mezundan 4'ü Merzifon ve civarında, 2'si Trabzon'a, biri Sivas'a, biri de Çanakkale'de öğretmenliğe başladı.¹⁰⁵³
- 1906:** 160 öğrenciden 61'i yatılıydı. 46 Rum, 112 Ermeni, 1 Rus, 1 Amerikalı öğrenci vardı.¹⁰⁵⁴
- 1907:** 184 öğrencinin 87'si yatılıydı. 9 mezundan 5'i öğretmen oldu.¹⁰⁵⁵
- 1909:** 81'i yatılı olmak üzere öğrenci mevcudu 181'di.¹⁰⁵⁶
- 1910:** 58'i Rumlardan oluşan 181 kişilik mevcudun 83'ü yatılı okudu.¹⁰⁵⁷
- 1911:** Hazırlıkta 138, ilk bölümde 28, üst sınıflarda ise 49 öğrenci vardı. Toplam 229 öğrencinin dinlere göre dağılımı şöyleydi: 149 Ermeni, 78 Rum, bir Rus, bir İsviçreli.¹⁰⁵⁸
- 1912:** 250 öğrencisi vardı.¹⁰⁵⁹ Bunların 48'i yüksek, 142'si hazırlık, 35'i ilk, 15'i anaokulu bölümlerindeydi. 10 öğrenci de sağırılar okulundaydı. 96 kız yatılı kaldı. Din dağılımı: Ermeni 157, Rum 85, Türk 4, İsveçli 2, Amerikalı 2.¹⁰⁶⁰
- 1913:** Toplam 253 öğrencinin 100'ü yatılı kaldı. Yüksek bölümde 53 kızın eğitim gördüğü kurumda bir Müslüman kız da okudu.¹⁰⁶¹
- 1914:** 269 öğrencinin 125'i yatılıydı. Mezun verilmeyen bu yılda 6 Türk öğrenci dikkat çekiyordu.¹⁰⁶²
- 1916:** Kayıtlı öğrenci sayısı 300'den aşağı değildi.¹⁰⁶³

Bir genç kız: Evlendi ve Samsun'a yerleşti.¹⁰⁶⁴

Dört genç kız: Mezun olur olmaz öğretmenliğe başladılar.¹⁰⁶⁵

Bir genç kız: Mezun olduktan sonra Talas'a gitti. Orada bir okul açtı (1871). Ayrıca iki son sınıf öğrencisi de ona yardıma gelmişti. Gurbette görev yapmak o dönemde hiç kolay değildi. Msy. Barrows "bu kızlar, öğretmenlik yapmak üzere memleketlerine döndüklerinde öyle azıcık bir baskıya maruz kalacak değiller. Onlara her daim şu sorulacak: '*Neden*

¹⁰⁵³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1905, s. 46.

¹⁰⁵⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1906, s. 67.

¹⁰⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1907, s. 57.

¹⁰⁵⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1909, s. 60.

¹⁰⁵⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 111.

¹⁰⁵⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

¹⁰⁵⁹ David B. Eddy, s. 98.

¹⁰⁶⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 99.

¹⁰⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.

¹⁰⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1914, s. 96.

¹⁰⁶³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

¹⁰⁶⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1887, s. 75.

¹⁰⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1887, s. 75.

evlenmiyorsunuz?’ Buralarda her genç kızdan, evlilik yaşının en ilk başında evlenmesi beklenir de’’¹⁰⁶⁶ diyerek bir başka toplumsal zorluk yaşadıklarını dile getiriyordu.

Bir genç kız: Vezirköprü’deki bir misyoner kız okulunun başına geçti. Oradaki Ermeni okulu kapatılınca bu genç kızın okulu hayli kalabalıklaştı.¹⁰⁶⁷

Kurius Aristides: Merzifon’daki Pazar okulunda öğretmenlik yaptı. Misyonerlerin takdirini kazandı.¹⁰⁶⁸

Öğrenci Modelleri

Marian: Gözleri görmüyordu. Hafızası İncil’den bölümlerle, ilahilerle ve mezmurlarla doluydu. Berrak bir sesi vardı. Mezun olduktan sonra Sakarya nehri kıyısındaki Ortaköy’de *İncil-kadını* olarak hizmet veriyordu. 1876’da o bölgeyi gezen Msy. Parsons, çok sayıda kadından oluşmuş bir Sebt günü cemaati vardı. Çocuklar da buraya gelip gidiyorlardı. Marian ayrıca 12 yerli Rum Protestanın yaşadığı Hueli’ye davet edilmişti. Ayrıca birkaç ay Geyve’de gezici vaizelik yaptı ve yine yapacaktı.¹⁰⁶⁹

Styliani: Rum asıllıydı. Annesi çorap örerek kazandığı bir Türk lirasını okul ücreti olarak getirmiş ve kızının okula kaydedilmesi için adeta yalvarmıştı. Müdire Willard ilk başta bu miktarın, kızın öğretim masraflarını karşılamayacağını söyledi, ancak daha sonra Amerikalı dostlarından aldığı maddi yardımlarla Styliani’yi okula aldı. Yıllar sonra Styliani yüksek bir dereceyle mezun oldu. Ayrıca iyi bir Hristiyan olmuş, herkesin takdirini kazanmıştı.¹⁰⁷⁰

Bir Türk kızı: Okula geldikten kısa bir süre sonra Osmanlı hükümetinin “yabancı okullara Müslüman öğrencilerin gönderilmemesi” yasağı bağlamında okuldan alındı. Çok geçmeden evlendirildi. Okuldaki arkadaşları ve Müdire Willard davetli olarak kızın düğününe gittiler ve onu teselli ederek, dost olduklarını yinelediler.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Barrows (25 July 1871)”, November 1871, Vol. 67, s. 358.

¹⁰⁶⁷ Julius Y. Leonard, “A Gratifying Visit to Vezir Keopreu (17 July 1873)”, **The Missionary Herald**, November 1873, Vol. 69, s. 365.

¹⁰⁶⁸ **The Missionary Herald**, “Sebt-Schools at Marsovan”, September 1875, Vol. 71, s. 274.

¹⁰⁶⁹ Benjamin Parsons, “A Tour-Blind Marian (22 March 1876)”, **The Missionary Herald**, June 1876, Vol. 71, s. 186.

¹⁰⁷⁰ Claribel Platt, “With Miss Willard in The Anatolia Girls’ School (1904-1911)”, **Charlotte R. Willard of Merzifon Her Life and Times**, (der) Ernest Pye, Fleming Revell şirketi, 1933, s. 45-46.

¹⁰⁷¹ Platt, a.g.m., s. 46-47.

Etkinlikler

Merzifon Kralın Kızları (Marsovan King's Daughters): 1891 yılına ait bir kayıta, 20 kız üyenin şehirdeki kadınlara ve fakir, okula gelemeyen genç kızlara haftada bir ya da iki kez İncil dersi verdikleri kaydedilmektedir.¹⁰⁷²

Kapanışı: Şubat 1912'de kapandı.¹⁰⁷³ Yeniden açıldıktan sonra 1916'da Martha A. King Sağırılar Okulu'yla birleştirildi.¹⁰⁷⁴ 1921'de eğitimine ara veren kurum 8 Ocak 1924'te *Merzifon Amerikan Kız Hayat Okulu* adıyla ve 8 öğrenciyle yeniden açıldı. 1929'da dört yıllık bir ortaokul haline getirildi. 1938'de öğrenci azlığı ve mali imkansızlıklar nedeniyle kapandı.¹⁰⁷⁵

İstanbul Amerikan Kız Okulu'nun dışında Anadolu'daki Amerikan okullarından ilk olarak bu okulda bir Türk kızının okuduğu görülmektedir. Ayrıca en uzun ömürlü kız okulu ünvanını da burası taşımaktadır.

3. 8. Maraş Yatılı Kız Yüksek Okulu (1865-1879)

Bu okul, mahalle okullarında okuyanlardan daha ileride, kız ilahiyatta okuyanlardan daha aşağı seviyede bulunan kız öğrenciler için açıldı. Bir başka amacı da kızların okumasına karşı olan halkın önyargısını kırmaktı.¹⁰⁷⁶ Raporlara göre Maraş'taki Evanjelik faaliyetin başlangıcında bir tane kadın zar zor okuyabiliyordu. İnsanlar İncil nimetiyle oğlanları gibi kızlarına da okuma öğretmeye hevesli hale geldiler.¹⁰⁷⁷ Misyoner hanımlar 1860'ta evlerini açarak 12 kıza İncil, Coğrafya, Aritmetik, Ermenice, Yazı, Müzik dersleri verdiler. Başarısı yüksek olanları Antep Kız İlahiyat Okulu'na gönderiyorlardı.¹⁰⁷⁸ Msy.bn. White, buradaki kısa ikameti sırasında kızlar için bir okul açtı ve iki sınıfını, adı geçen okula uygun hale getirdi.¹⁰⁷⁹ Ona Msy.bn. Goodale yardım ediyordu.¹⁰⁸⁰ Misyonu ait arazide kız okulu için inşa

¹⁰⁷² "Western Turkey Mission", Reports of The A.B.C.F.M., (1891), s. 33.

¹⁰⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1924, s. 80.

¹⁰⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

¹⁰⁷⁵ Gülbadi Alan, s. 185; Frank A. Stone, s. 282.

¹⁰⁷⁶ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Montgomery (26 July 1865)", November 1865, Vol. 61, s. 357.

¹⁰⁷⁷ **The Missionary Herald**, "Sketch of Marash Station", May 1894, Vol. 90, s. 198.

¹⁰⁷⁸ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 642, No.456 ve Reel 642, No. 464'ten aktaran Mustafa Çabuk, s. 37.

¹⁰⁷⁹ **The Missionary Herald**, "Sketch of Marash Station", May 1894, Vol. 90, s. 198. Hatta Msy.bn. White'in okulunda 1861'de 13 kız eğitim almıştı. **The Missionary Herald**, "Station Reports 1861", September 1861, Vol. 57, s. 278.

edilen bina 1865'te tamamlanarak 30 kız öğrenciyle açıldı.¹⁰⁸¹ 1868'de müdireliğini Josephine L. Coffing üstlendi.¹⁰⁸² Okulu Protestan cemaati destekliyordu.¹⁰⁸³ 1869'a kadar ücretsiz olan okul, o yıl ilk olarak öğrenci başına 18 kuruş ücret almaya başladı.¹⁰⁸⁴ 1871'de bir yatılı bölümü olduğu kaydedilmiştir.¹⁰⁸⁵

Öğretmen Kadrosu

Antepli bir kız: İlk açıldığında tek başına görev yaptı. Antep'teki Miss Proctor'ın okulundan mezundu.¹⁰⁸⁶

Josephine L. Coffing: Maraş'a 1865'te geldi.¹⁰⁸⁷ 1868'de müdirelik yapıyordu.¹⁰⁸⁸ 1877'de kadrodaydı.¹⁰⁸⁹

Charlotte D. Spencer: 1877'de kadrodaydı.¹⁰⁹⁰

Miss Borness: 1883'te burada öğretmendi.¹⁰⁹¹

Öğretim Müfredatı: 1870'lerdeki müfredat şöyleydi:

1. Yıl	İncil Tarihi, Aritmetik, Fiziki Coğrafya, Osmanlıca, Ermenice, Ermenice Gramer, Ermeni Tarihi, Resim, Harita Çizimi
2. Yıl	İncil (haftada iki kez), Doğa Felsefesi, Türkçe Gramer, Osmanlıca, İngilizce
Öğretmenlik Sınıfı	Öğretmen adaylarına bu mesleğin inceliklerini öğreten dersler verilir ¹⁰⁹²

1886'daki dersler: Cebir, Geometri, Astronomi, Tarih, Botanik, Fizyoloji, Jeoloji, Doğa Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Hıristiyanlığın Delilleri, İncil, Eski Ahit Tarihi, Vokal ve Enstrümental Müzik, Dikiş.¹⁰⁹³ Eğitim dili Ermeniceydi.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁰ **The Missionary Herald**, "Station Reports 1861", September 1861, Vol. 57, s. 278.

¹⁰⁸¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Montgomery (26 July 1865)", November 1865, Vol. 61, s. 357. Mustafa Çabuk 1865'te 15-20 öğrencinin okuduğunu bildirmektedir. Bkz. Çabuk, s. 37.

¹⁰⁸² Rufus Anderson, c.2, s. 312.

¹⁰⁸³ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Montgomery (26 July 1865)", November 1865, Vol. 61, s. 357.

¹⁰⁸⁴ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No.70'ten aktaran Çabuk, s. 37.

¹⁰⁸⁵ Tillman T. Trowbridge, "Letter to Theological Students", **The Missionary Herald**, April 1871, Vol. 67, s. 103. Halbuki Rufus Anderson yüksek okula dışardan gelenlerin rahatlığı için 1872'de bir yatılı kısmın eklendiğini söylemektedir. Bkz. Rufus Anderson, c.2, s. 312.

¹⁰⁸⁶ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Montgomery (26 July 1865)", November 1865, Vol. 61, s. 357.

¹⁰⁸⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mrs. Cofing (December 1870)", June 1871, Vol. 67, s. 184.

¹⁰⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) "The Seminaries", Boston 1868, s. 35.

¹⁰⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Central Turkey Mission", Boston 1877, s. 31.

¹⁰⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Central Turkey Mission", Boston 1877, s. 31.

¹⁰⁹¹ **The Missionary Herald**, "Progress of the Revival at Adana", May 1883, Vol. 79, s. 181.

¹⁰⁹² **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 643, No.64'ten aktaran Mustafa Çabuk, s. 39.

¹⁰⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1886, s. 43.

¹⁰⁹⁴ **The Missionary Herald**, "Mission Schools", May 1870, Vol. 66, s. 146.

Öğrencileri ve Mezunları

1868: Öğrenci mevcudu 38'di. Bunlardan 6'sı Maraş Teoloji Okulu'nda okumakta olan gençlerle evliydi.¹⁰⁹⁵

1869: Okuyan öğrenci sayısı 38'di.¹⁰⁹⁶

1870: Öğrenci mevcudu 40'tı.¹⁰⁹⁷

1871: Mevcudu 35'ti.¹⁰⁹⁸ Yılsonu raporunda bu sayının 30'a düştüğü görülmektedir.¹⁰⁹⁹

1873: Ortalama 25 öğrencisi vardı.¹¹⁰⁰

1874: Mevcudu 18'di.¹¹⁰¹

1882: 29 yatılı, 23 gündüzcü öğrencisi vardı.¹¹⁰²

1883: 14 yatılı öğrenci okuyordu.¹¹⁰³

1886: 19 öğrenciden 15'i hazırlıktaydı. Artık kolej olarak bilinmeye başlandı.¹¹⁰⁴

1910: Toplam 115 öğrencinin 79'u kolejde, 36'sı hazırlıktaydı. Din dağılımı: 103 Protestan, 13 Gregoryen.¹¹⁰⁵

Bir genç kız: Maraş'ın Yerebakan köyündeki küçük bir okulda çalışmaya başladı. Ayrıca evden eve giderek 8 kadına eğitim veriyordu.¹¹⁰⁶

Bir genç kız: Ekim 1873'te Elbistan'a gönderildi. Oradaki pastörün yazdığına göre 30'dan fazla kıza ve 50 kadına eğitim veriyordu. Misyonerler derhal ona mektup yazarak kadın sayısını düşürmesini istediler. Çünkü bir insan bu kadar kişiyle başedemezdi.¹¹⁰⁷

Bir genç kız: Orta bölümden mezun olduktan sonra Zeytun'a gönderildi. Oradaki 55 öğrencili küçük bir okulda öğretmenlik yapıyordu. Bazı oğlanlar ondan büyüktü, ama o onlarla başetmesini bilmişti.¹¹⁰⁸

¹⁰⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) "The Seminaries", Boston 1898, s. 35. Araştırmacı Çabuk bu yılın öğrenci mevcudunu 25 olarak vermektedir. Bkz. Mustafa Çabuk, s. 37.

¹⁰⁹⁶ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No.71'den aktaran Mustafa Çabuk, s. 37.

¹⁰⁹⁷ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No.71'den aktaran Mustafa Çabuk, s. 37. 1870-1871 kış döneminde kız öğrenciler Maraş ve civarındaki 405 evi ziyaret ederek vaaz, İncil okuma gibi etkinliklerde bulundular. Bkz. **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 640, No.73'ten aktaran Mustafa Çabuk, s. 38. Ekim ayı itibariyle öğrenci sayısı 31'di. **The Missionary Herald**, "Letter from Mrs. Coffing (December 1870)", June 1871, Vol. 67, s. 184.

¹⁰⁹⁸ Tillman T. Trowbridge, "Letter to Theological Students", **The Missionary Herald**, April 1871, Vol. 67, s. 103.

¹⁰⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1871) "Central Turkey, Marash", Boston 1871, s. 33.

¹¹⁰⁰ Josephine L. Coffing, "Women's Work in the Marash Field", **The Missionary Herald**, August 1873, Vol. 69, s. 248.

¹¹⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Central Turkey Mission", Boston 1874, s. 23.

¹¹⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1882, s. 40.

¹¹⁰³ Thomas D. Christie, "Progress of the Revival at Adana", **The Missionary Herald**, May 1883, Vol. 79, s. 181.

¹¹⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1886, s. 41.

¹¹⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Central Turkey", Boston 1910, s. 116.

¹¹⁰⁶ Josephine L. Coffing, "Women's Work in the Marash Field", **The Missionary Herald**, August 1873, Vol. 69, s. 248.

¹¹⁰⁷ Josephine L. Coffing, "Women's Work in the Marash Field", **The Missionary Herald**, August 1873, Vol. 69, s. 248.

Yarpuz pastörünün karısı: 1876'da mezun oldu. Yarpuz'a döndü ve kadınlara eğitim vermeye başladı.¹¹⁰⁹

Bir genç kız: 1878'de mezun olduktan sonra Fındıcak köyüne öğretmenlik yapmaya gönderildi. Evleri dolaşarak İncil dersleri verdi. Ayrıca genç kızlara günde üç saat dikiş öğretti.¹¹¹⁰

Bir genç kız: Mezun olduktan sonra Zeytun'a giderek kadınlar için bir çalışma başlattı. 30 Ermeni, 10 Protetstan kadına okuma öğretti.¹¹¹¹

Etkinlikler

Maraş Yabancı Misyonerlik Cemiyeti: Maraş Yatılı Kız Okulu öğrencileri kendi aralarında bu isim altında bir yardım topluluğu oluşturdular. 1886 yılında iki haftada bir toplantı düzenlediler. Kadın Misyonerleri Birliği'ne (WBM) 606 kuruş (26.70 dolar) bağışta bulundular. Bu miktarı akrabalarından, özellikle Maraşlı kadınlardan toplamışlardı. Ayrıca yıllık toplantı da yapıyorlardı.¹¹¹²

Taşınması: Daha iyi hizmet vereceği düşünülerek 1879'da, müdiresi Jossephine L. Coffing'le birlikte Adana yöresindeki Haçin'e nakledildi.¹¹¹³

3. 9. Haçin Ev Okulu (Hadjin Home School, 1880-1920)

Maraş Yatılı Kız Okulu, 1880'de Haçin'e taşındı ve Haçin Ev Okulu adıyla bu yörede faaliyetini sürdürdü.¹¹¹⁴ Bu taşınmanın amacı, Haçinli kadınların eğitilmelerine daha fazla ihtiyaç olduğunun düşünülmesiydi. Müdire Josephine L. Coffing'e, Msy.bn. Charlotte D. Spencer eşlik etti. Bu okula iki Müslüman Türk kızı da bir süre devam etti.¹¹¹⁵ 1912'de başında Miss Olive Vaughn vardı, Miss Edith Cold onun yardımcısıydı.¹¹¹⁶

¹¹⁰⁸ Josephine L. Coffing, "Women's Work in the Marsh Field", **The Missionary Herald**, August 1873, Vol. 69, s. 248.

¹¹⁰⁹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 643, No.104'ten aktaran Çabuk, s. 39.

¹¹¹⁰ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 643, No.104'ten aktaran Çabuk, s. 39.

¹¹¹¹ Henry Marden, "Good News from Zeitoon", **The Missionary Herald**, December 1879, Vol. 75, s. 502.

¹¹¹² Corinna Shattuck, "The Girls' College", **The Missionary Herald**, August 1886, Vol. 82, s. 301.

¹¹¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Central Turkey Mission", Boston 1880, s. 52; Thomas D. Christie, "The Female Missionaries", **The Missionary Herald**, July 1879, Vol. 75, s. 256.

¹¹¹⁴ **The Missionary Herald**, "Sketch of Marsh Station", May 1894, Vol. 90, s. 198; **The Missionary Herald**, "The Home at Hadjin", July 1887, Vol. 83, s. 259.

¹¹¹⁵ Frank A. Stone, s. 103 ve 105.

¹¹¹⁶ David B. Eddy, s. 158.

Öğretmen Kadrosu

Mrs. Coffing: Bu okulda yöneticilik ve öğretmenlik yaparak hayatının geri kalan 25 yılını adadı.¹¹¹⁷

Miss Swenson: 1895'te geldi. Diğer dört öğretmenden üçü Maraş Kız Koleji'nden mezundu.¹¹¹⁸

İki Yerli Yardımcı: Maraş Kız Koleji'ni bitirdikten sonra Müdire Coffing'in asistanlığını yaptılar.¹¹¹⁹

1902'deki 10 öğretmenden 6'sı yerliydi. Bunların biri İstanbul Amerikan Kız Koleji'nden, biri Fırat Kız Koleji'nden, 4'ü de Maraş Kız Koleji'nden mezundu.¹¹²⁰ 1912'de kadroda 11 yerli yardımcı öğretmen vardı.¹¹²¹

Öğretim Müfredatı: Akademik dersler yanında Müzik, Dikiş, Jimnastik ve Vokal Müzik dersleri de veriliyordu. Her öğrenci için Türkçe, üst sınıflardakiler için İngilizce dersleri vardı. Ermenice, sadece Ermenilere; Rumca, Rumlara öğretiliyordu. İngilizce derslerine Amerikalılar giriyordu.”¹¹²² 1902'de müfredata Fizik, Botanik ve Tarih eklendi.¹¹²³

Din Eğitimi: Derslerin dışında gerçekleştirilen birtakım faaliyetlerle öğrencilerin din eğitimi daha kalıcı hale getiriliyordu. Müdire Coffing her günkü müfredatta yer alan ve müfredat dışında uygulanan din eğitimi öğretimini şu şekilde rapor etmişti:

“Şimdi burada 23 öğrencimiz var. 21'i bize ilk geldiklerinde yardım almadan İncil'den bir ayet bile okuyamıyordu. Şu an güzelce okuyorlar. Pazar akşamları Judea'nın Kralları dersimiz var. Cumartesi akşamları, hafta boyunca okunan duaların muğlak yerlerini soru cevap şeklinde işliyor ve izah ediyoruz. Bu dönemin diğer akşamlarını Elijah ve Elisha tarihlerine ayırmıştık. Şimdi ise Aziz Peter'in Mektupları'nı okuyoruz. Her kızımız sabah kahvaltısında okumak üzere bir ya da üç ayet ezberliyor. Bütün öğrenciler Mezmurlar'ı öğreniyor. Çarşamba öğleden sonraları bütün öğrencilerimizle birlikte bir dua toplantısı yapıyoruz. Cumartesi sabahları Miss Holister, Uluslararası Pazar-Okulu Dersleri veriyor. Orta bölümdeki kızlar I. ve II. Samuel kitaplarındaki tarihi bilgileri çalışıyorlar. Daha alt

¹¹¹⁷ Frank A. Stone, s. 103.

¹¹¹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 48.

¹¹¹⁹ **The Missionary Herald**, “The Home at Hadjin”, July 1887, Vol. 83, s. 259.

¹¹²⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Hadjin”, Boston 1902, s. 60.

¹¹²¹ David B. Eddy, s. 158.

¹¹²² Frank A. Stone, s. 105.

¹¹²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Hadjin”, Boston 1902, s. 60.

sınıflardaki kız ve erkekler, Yaradılış Kitabı'ndan basit dersler yapıyorlar. Ufak öğrenciler ise İncil'den hikayeler okuyorlar.”¹¹²⁴

Görüldüğü üzere din eğitimi için akşam saatleri etüt dersleri yapılmaktadır. Her yaş/sınıf grubu, mutlaka İncil merkezli olarak peygamberler ve krallar tarihini öğrenmektedir. Bu da bir metottur; o saatlerde peygamber kıssalarından yahut ahlaki hikayelerden yola çıkılarak donuklaşmayan, aksine canlı geçen sohbet/dersler öğrencinin merakını uzun süre ayakta tutacağı gibi, akılda kalması da kolaylaştırır. Ayrıca ders onlara ayrı bir zevk verir.

Öğrencileri ve Mezunları

1881: 25 öğrenci okuyordu.¹¹²⁵ İçlerinde *takva sahibi olmayan* yalnızca 4 öğrenci kalmıştı.¹¹²⁶

1885: Okuyan kız sayısı 23'tü.¹¹²⁷ Ancak yıl sonu raporuna 21 olarak yansıdı.¹¹²⁸

1886: Kızların çoğu Protestan oldu.¹¹²⁹

1887: Doğrudan misyonerlerin nezaretinde 300 öğrenci okuyordu. Bunların 87'si Haçın Ev Okulu'nun arazisinde bakılmakta, 16'sı yatılı kalmaktaydı. 87'nin 44'ü kız, 43'ü oğlandı.¹¹³⁰

1890: 10 mezun verilecekti. Bu tarihe kadar bu kurumdan 35 öğrenci mezun oldu. 3'ü vaizlerle evlendi. Biri Orta Türkiye Koleji'ni bitirdi. 2'si hâl orada öğrenciydi.¹¹³¹

1891: Öğrenci sayısı 40'tı.¹¹³²

1892: 29 yatılı, 36 gündüzcü (18'i erkek) öğrenci okuyordu.¹¹³³

1893: Toplam 40 öğrenciydi. 4 mezun.¹¹³⁴

1895: Mevcudu 111 öğrenciydi.¹¹³⁵

1896: 38 kız okuyordu. 6 mezun verildi.¹¹³⁶

1897: 157 öğrencinin 54'ü yatılıydı.¹¹³⁷

1898: 240 kız öğrenci vardı.¹¹³⁸ 3 kız mezun oldu.¹¹³⁹

1899: 218 öğrenci kayıtlıydı.¹¹⁴⁰

¹¹²⁴ Josephine L. Coffing, “Activity at Hadjin”, **The Missionary Herald**, July 1885, Vol. 81, s. 281-282.

¹¹²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Central Turkey Mission”, Boston 1881, 46.

¹¹²⁶ Thomas D. Christie, “Hadjin and Sis (5 April 1881)”, **The Missionary Herald**, July 1881, Vol. 77, s. 263.

¹¹²⁷ Josephine L. Coffing, “Activity at Hadjin”, **The Missionary Herald**, July 1885, Vol. 81, s. 281.

¹¹²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Central Turkey Mission, Hadjin”, Boston 1885, s. 44.

¹¹²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1886, s. 43.

¹¹³⁰ **The Missionary Herald**, “The Home at Hadjin”, July 1887, Vol. 83, s. 259.

¹¹³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) “Central Turkey Mission”, Boston 1890, s. 43.

¹¹³² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1891, s. 40.

¹¹³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 43.

¹¹³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1893, s. 43.

¹¹³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 48.

¹¹³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1896, s. 53.

¹¹³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1896, s. 53.

¹¹³⁸ Frank A. Stone, s. 104.

¹¹³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1898, s. 60.

- 1900:** 249 öğrencinin 40'ı yüksek, 42'si orta bölümdeydi.¹¹⁴¹
- 1901:** Bu yıl 21 yaşına giren kurumda 45'i yüksek, 70'i orta bölümde geri kalanlar da hazırlıkta olmak üzere 143 kız öğrenim gördü. Bunların 68'i yatılı, 57'si gündüzcüydü.¹¹⁴²
- 1902:** Toplam 260 öğrencinin 124'ü hazırlıkta, 68'i orta bölümde (intermediate), 67'si yüksek bölümde okuyordu. Bunların 72'si yatılı, 26'sı kilise üyesiydi. O yıl 5 mezun verildi.¹¹⁴³ Birkaç öğrenci Pazar okulunda öğretmenlik yaptı.¹¹⁴⁴
- 1904:** Öğrenci mevcudu 285'ti. Bunların 61'i yüksek bölümde, 77'si orta seviye bölümünde, 147'si hazırlıkta okuyordu. 70 öğrenci yatılıydı.¹¹⁴⁵
- 1906:** 234 öğrencinin 69'u yatılı, 42'si yüksek bölümde, 107'si orta bölümde, 85'i hazırlıktaydı. 3 öğrenci kiliseye kabul edildi.¹¹⁴⁶
- 1910:** 157 öğrencinin 64'ü yatılıydı.¹¹⁴⁷
- 1911:** 176 kız kayıtlıydı. 71 kızın yatılı kaldığı bu dönemde 11 kız (9 Ermeni, 2 Rum) mezun oldu.¹¹⁴⁸
- 1912:** 39'u yüksek okulda, 127'si orta bölümde ve diğer kısımlardakilerle birlikte toplam 267 öğrenci okudu. 11 mezun verdi. Böylece bu tarihe kadar 204 mezun vermiş oldu.¹¹⁴⁹
- 1913:** 192 öğrencinin 54'ü yüksek, 138'i orta bölümdeydi. Bu yılki 11 mezunla beraber bu müessese 215 kişiyi mezun etmiş oluyordu.¹¹⁵⁰
- 1914:** Bu yıl açılmadı.¹¹⁵¹
- 1916:** Sadece Müslüman öğrenciler okudu.¹¹⁵²

Öğrenci Modelleri

Rahel: 1894'te mezun oldu. İki yıl mezun olduğu okulda öğretmenlik yaptı. Köyü Yerebakan'a döndü ve orada bir okul açtı. Daha sonra misyonerlerin kurduğu, 35 kız, 5 erkek öğrencinin okuduğu Yerebakan Okulu'nun idaresini üstlendi. Mesleğinin yanı sıra günde altı

¹¹⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1899, s. 66.

¹¹⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 58.

¹¹⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 48.

¹¹⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1902, s. 60. Miss Bates sene ortasında verdiği raporunda toplam öğrenci sayısını 266, yatılı kalanları 69 olarak vermektedir. Bkz. Miss Bates, "The Hadjin Schoool", **The Missionary Herald**, February 1902, Vol. 88, s. 72.

¹¹⁴⁴ Miss Bates, "The Hadjin Schoool", **The Missionary Herald**, February 1902, Vol. 88, s. 72.

¹¹⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1904, s. 65.

¹¹⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1899, s. 81.

¹¹⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Esatern Turkey", Boston 1910, s. 116.

¹¹⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1911, s. 106.

¹¹⁴⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1912, s. 102.

¹¹⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1913, s. 89.

¹¹⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 100.

¹¹⁵² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1916, s. 91.

saatini, Çarşamba günleri hanımlar için düzenlenen dua toplantısına, Pazar günleri Pazar okulundaki kızlara, Pazar günü öğle vaktinde, okula gelemeyen yaşı büyük kızların ve gelinlerin katıldığı toplantıya ayırıyordu. Yerebakan'ı ziyaret eden Msy.bn. Swenson, Rahel'in okulunu gezdi (19 Ekim 1897).¹¹⁵³

Bir genç kız: 1896'da mezun olduktan sonra Fekke köyünde bir okul açtı. Okulunda 45 tane zeki, uyanık ve mutlu görünen kız okuyordu. Köylüler, şehirdeki misyonerlere, 17-18 yaşlarındaki bu genç öğretmenin burada gerçekleştirdiği mükemmel çalışmalardan ne kadar memnun olduklarını belirten bir mektup yazdılar.¹¹⁵⁴

Etkinlikler

Konferanslar: 1885 yılında Msy.bn. Coffing Çarşamba akşamları bir dizi konferans verdi.¹¹⁵⁵

1890 yılı kapanış imtihanları ve törenleri: Kilise çiçeklerle süslendi. Kızlar çivit rengi mavi giyinmişler, beyaz geniş kuşak, beyaz yaka ve saçlarına kurdeler takmışlardı. Bu halleriyle çok zarif görünüyorlardı. Her halükarda kendilerine ve öğretmenlerine itibar kazandırıyorlardı. Şehrin valisi ve ordunun yüksek rütbeli yetkilileri, manastırdan iki Ermeni papaz, İstanbul'dan Ermeni öğretmenler, her cemaatten çok sayıda ileri gelen üye de törende hazırды. Yaklaşık 400 kişi vardı. Dr. Receptyan başkanlık etti. İkinci Kilise'nin vaizi bu yıl okulda müzik öğretmenliği yapmıştı. Diplomaları Birinci Kilise'nin pastörü verdi.¹¹⁵⁶

Kapanış: 14 Mayıs 1915'te Osmanlı Devleti tarafından kapatıldı.¹¹⁵⁷ 1916'da yalnızca Müslüman öğrencilerin okumasına izin verildi. Müdire Vaughna da sınır dışı edildi.¹¹⁵⁸ 1922 raporunda bu okulla ilgili kayıt şöyledir: "Miss Edith Cold tarafından 1919'da yeniden açıldı. Şehir uzun bir muhasaradan sonra Mayıs 1920'de teslim oldu. Amerikalılar ve bazı öğrenciler selamete erdi."¹¹⁵⁹ Bu tarihten sonraki raporlarda okulla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

¹¹⁵³ Miss Swenson, "The Work of Native Teachers", **The Missionary Herald**, January 1898, Vol. 94, s. 25.

¹¹⁵⁴ Miss Swenson, "The Work of Native Teachers", **The Missionary Herald**, January 1898, Vol. 94, s. 25.

¹¹⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1885, s. 44.

¹¹⁵⁶ Josephine L. Coffing, "The Girls' School at Hadjin", **The Missionary Herald**, September 1890, Vol. 86, s. 376-377.

¹¹⁵⁷ Frank A. Stone, s. 106.

¹¹⁵⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1916, s. 92.

¹¹⁵⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 80.

3. 10. Bursa Yatılı Kız Yüksek Okulu (1869-1928)

1869'da Miss Ursula C. Clarke tarafından basit bir kız okulu olarak kuruldu.¹¹⁶⁰ Ancak bu yörenin kızlarını ilahiyat okullarına hazırlamak maksadıyla bir yüksek okul açılması gerekiyordu. Nihayetinde bu iş için görevlendirilen Julia A. Rappleye, Üsküdar Amerikan Kız Okulu'ndan ayrılarak buraya geldi ve 1876'da Bursa Kız Yüksek Okulu'nu açtı.¹¹⁶¹ Okulun kuruluş amacı esas itibarıyla Rum kızlarını yetiştirmektir.¹¹⁶² Ayrıca bünyesinde öğretmen yetiştirmek için bir öğretmen okulu da vardı.¹¹⁶³

Aynı yıl bu okulu maddi açıdan W.B.M.P. destekledi. Birkaç yıl sonra Msy.bn. Baldwin'in idaresinde şehrin bir başka yerine taşındı. Bu taşınmanın amacı, Ermeniler arasında daha fazla Evanjelik çalışma yapabilmektir.¹¹⁶⁴ Msy.bn. Baldwin 1880 sonunda Amerika'ya döndü. Yerine Olive N. Twichell getirildi.¹¹⁶⁵ Geri dönüşünde Msy.bn. Baldwin 1897'de Doğu Bursa Kız Okulu'nun başına geçti.¹¹⁶⁶ 1905'te Miss Powers müdireydi.¹¹⁶⁷ 1912'de Miss Jeannie Jillson'ın idaresindeki okulda Miss Annie T. Allen ve Miss Edith F. Parsons da görev yapıyordu.¹¹⁶⁸

Öğretmen Kadrosu: Öğretmen kadrosu sadece sınıf içi etkinlikleriyle kalmıyor, aynı zamanda öğrencilerin genel davranışlarına da önemli katkılarda bulunuyorlardı: "İmtihanalardan sonra bir iki gün geçirdik ve okulun işleyişini gördük. Öğretmenler bazı konuları talim ettiriyorlardı. Onlara nasıl öğrenileceğini ve nasıl hüküm verileceğini anlatıyorlardı. Her öğrencinin kendilerinden küçüklere ve zayıf olanlara karşı sorumluluk dersini iyi aldıklarını gördüm"¹¹⁶⁹ diyen Miss Cull öğretmenlerin komple eğitim anlayışlarını vurguluyordu.

Julia A. Rappleye (1835-1881): Üsküdar Kız Yüksek Okulu'nun kurucusu olan Msy.bn. Rappleye, Ocak 1876'da Bursa'ya müdire olarak tayin edildi.¹¹⁷⁰ Ocak 1881'de

¹¹⁶⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1924, s. 77.

¹¹⁶¹ Alice D. Jewett, "Miss Julia A. Rappleye", **American Heroes in Mission Fields: Brief Missionary Biographies**, H. C. Hyden (der), New York: American Tract Society, 1890, s. 9.

¹¹⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Western Turkey Mission", Boston 1884, s. 31.

¹¹⁶³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1877, s. 24-25.

¹¹⁶⁴ Florence A. Fensham, s. 41-42.

¹¹⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Stations-Broosa", Boston 1881, s. 52.

¹¹⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 42.

¹¹⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Broosa", Boston 1905, s. 45.

¹¹⁶⁸ David B. Eddy, s. 156.

¹¹⁶⁹ Alice Dwinell Jewett, s. 19.

¹¹⁷⁰ Alice Dwinell Jewett, s. 9.

Amerika'ya dönmeden evvel okul için fevkalade güzel bir binayı tamamladı. Bu bina 10.000 dolara maloldu. Bunun yarısı California'dan bağışlanmıştı. İthafı, 1880'in Yılbaşı günü gerçekleştirildi. Yazar Alice D. Jewett'e göre "bu bina tamamıyla Julia A. Rappleye'nin bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ve azminin bir abidesiydi."¹¹⁷¹ WBMP'nin sekreterlerinden biri, "onun çalışmaları ve ismi bu okul binasında yaşayacaktır. Bu binayı onun bizzat inşa ettiği söylenebilir" diyerek tebriklerini bildirdi.¹¹⁷²

Ursula C. Clarke: Her sabah 08.00'den 12.00'a kadar vaktini okulda geçiriyordu. Aritmetik, coğrafya ve İngilizce dersleri veriyordu. Kızlara İncil hikayeleri anlatıyordu. Kızlar öğrendikleri hikayeleri ertesi gün ona tekrarlıyorlardı.¹¹⁷³

Mrs. Schneider: Daha ileri yaştaki kızların İncil dersine giriyordu.¹¹⁷⁴ Değişik dönemlerde kadroda Theodore A. Baldwin, Annie T. Allen ve Jeannie L. Jillson ¹¹⁷⁵ Miss Powers, Miss Allen de yer aldılar.¹¹⁷⁶

Öğretim Müfredatı: Başlangıçta İncil, Aritmetik, Coğrafya ve İngilizce dersleri vardı.¹¹⁷⁷ Müdire Rappleye'nin gelişinden sonra yapılan düzenlemelere göre müfredat Türkçe, İngilizce, Ermenice, Rumca, müzik, İncil, Botanik, Coğrafya, Kateşizm, El İşleri, Yemek, Cebir ve Astronomi derslerinden oluşturuldu.¹¹⁷⁸

Öğrencileri ve Mezunları

1872: 15 öğrencisi vardı.¹¹⁷⁹

1877: Öğrenci sayısı 18'di.¹¹⁸⁰

1880: Mevcudu 26'ydı.¹¹⁸¹

1881: Mezunlarından üçü öğretmenlik mesleğine girdi. Uzak köylerde yaşayan ikisi 35-40 kızı eğitiyorlardı. Üçüncüsü mezun olduğu bu okulda asistan olarak kaldı.

¹¹⁷¹ Alice D. Jewett, s. 20.

¹¹⁷² Alice D. Jewett, s. 20-21.

¹¹⁷³ Ursula C. Clarke, "Girls' School at Broosa (29 April 1870)", **The Missionary Herald**, August 1870, Vol. 66, s. 261.

¹¹⁷⁴ Ursula C. Clarke, "Girls' School at Broosa (29 April 1870)", **The Missionary Herald**, August 1870, Vol. 66, s. 261.

¹¹⁷⁵ Frank A. Stone, s. 89.

¹¹⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Western Turkey Mission, Broosa", Boston 1904, s. 48.

¹¹⁷⁷ Ursula C. Clarke, "Girls' School at Broosa (29 April 1870)", **The Missionary Herald**, August 1870, Vol. 66, s. 261.

¹¹⁷⁸ Alice D. Jewett, s. 16-17.

¹¹⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Western Turkey Mission, Seminaries and Schools", Boston 1872, s. 17.

¹¹⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1877, s. 24-25.

¹¹⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Western Turkey Mission", Boston 1880, s. 43.

1882: Mezunlarından üçü herhangi bir yerde, herhangi bir toplumu mükemmelleştirme tavrı içindeydi.

Msy.bn. Newell, “keşke Amerika’daki kadınlar bu kızları tanısalar ve Miss Rappleye tarafından nasıl yetiştirildiklerini bilebilselerdi. Bursa Kız Okulu’nun Msy.bn. Baldwin ve Miss Twitchelle tarafından nasıl başarıyla yönetildiğini görselerdi”¹¹⁸² demek suretiyle hayranlığını belirtmişti.

1880: Öğrenci sayısı 28’di.¹¹⁸³

1884: 47 öğrencinin 10’u Gregoryen Ermeniydi.¹¹⁸⁴

1886: 25 yatılının 8’i Rum, 17’si Ermeniydi.¹¹⁸⁵

1889: 25 (7 Ermeni+18 Rum) öğrenciden 15’i yatılı okuyordu.¹¹⁸⁶

1891: 27 yatılı öğrenciden 2’si mezun oldu.¹¹⁸⁷

1892: 22 yatılı (8 Rum+14 Ermeni), 10 gündüzcü kız tahsil görüyordu.¹¹⁸⁸

1893: (Doğu Bursa Okulu): 30; (Batı Bursa Okulu): 26.¹¹⁸⁹

1895: (Doğu Bursa): 11 yatılı; (Batı Bursa): 55.¹¹⁹⁰

1897: (Doğu Bursa): 47; (Batı Bursa): 50.¹¹⁹¹

1898: (Doğu Bursa) 50 öğrencisi vardı.¹¹⁹²

1899: 47 öğrenci kayıtlıydı.¹¹⁹³

1901: Öğrenci sayısı 57’ydi. 4 mezunun 3’ü öğretmen oldu.¹¹⁹⁴

1904: 90 yatılı, 32 gündüzcü kız okuyordu. 3 öğrenci kiliseye girdi.¹¹⁹⁵

1905: 47 öğrencinin 23’ü yatılıydı.¹¹⁹⁶

1906: 33 yatılı, 30 gündüzcü öğrenci okuyordu.¹¹⁹⁷

1908: 115 kızın 70’i yüksek bölümde okudu. 43’ü yatılıydı.¹¹⁹⁸

1909: Mevcudu 115’ti, 16 mezun verdi.¹¹⁹⁹

1910: Toplam 118 öğrenciden 75’i yüksek bölümde ve hazırlıktaydı.¹²⁰⁰

¹¹⁸² Finnie M. Newell, “Broosa-The Girls’ School”, **The Missionary Herald**, January 1883, Vol. 79, s. 26.

¹¹⁸³ Alice D. Jewett, s. 15.

¹¹⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) “Stations, Broosa”, Boston 1884, s. 31.

¹¹⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Western Turkey Mission, Broosa”, Boston 1886, s. 35.

¹¹⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1889, s. 45.

¹¹⁸⁷ Theodore A. Baldwin, “Sketch of Broosa Station”, **The Missionary Herald**, September 1891, Vol. 87, s. 362.

¹¹⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 33.

¹¹⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1893, s. 34.

¹¹⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 40.

¹¹⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1897, s. 42.

¹¹⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1898, s. 43.

¹¹⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1899, s. 51.

¹¹⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) “Western Turkey Mission, The Schools”, Boston 1901, s. 50.

¹¹⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Western Turkey Mission, Broosa”, Boston 1904, s. 48.

¹¹⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) “Western Turkey Mission, Broosa”, Boston 1905, s. 45.

¹¹⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) “Western Turkey Mission, Broosa”, Boston 1906, s. 66.

¹¹⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1908) “Western Turkey Mission, Broosa”, Boston 1908, s. 56.

¹¹⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) “Western Turkey Mission, Broosa”, Boston 1909, s. 56.

1911: Toplam 140 öğrenci okudu. Yüksek okulda 30, hazırlıkta 36 kız vardı. 52 kız yatılı kaldı. Din dağılımı: 112 Ermeni, 114 Rum, 13 Türk, bir Yahudi.¹²⁰¹

1912: Bütün bölümlerde 169 öğrenci kayıtlıydı. 61 kızın yatılı kaldığı okulda bu yıl Ermeni, Rum ve Türk öğrenciler vardı.¹²⁰²

1913: 179 kızın din dağılımı şöyleydi: 174 Ermeni, 18 Türk, 12 Rum, 3 Yahudi.¹²⁰³

1914: Kampüsteki 234 öğrencinin 54'ü yüksek bölümdeydi. 6 mezun verildi. Bu kız, okulun ilk Türk mezunuydu.¹²⁰⁴

1916: 200'den fazla öğrencinin 54'ü yüksek bölümdeydi.¹²⁰⁵

1923: Mevcudu 125 olan okulda 116 Türk, 4 Yahudi, 4 Ermeni, bir Fransız kızı okudu. 18 kız yatılı kaldı.¹²⁰⁶

1924: 140 öğrenciden biri hariç hepsi Türk kızlarıydı.¹²⁰⁷

Bir genç kız: Bursa'daki bir Protestan ilkokulunda öğretmenlik yapıyordu.¹²⁰⁸

Erasmia Derebi: Rum köyü olan Demirtaş'tan gelmişti. Okulu ziyarete gelen ve sonra ülkesine dönen Amerikalı bir hanım ona burs gönderdi. O da bir teşekkür mektubu yazdı:

“Değerli dostum, benim okulum için göndermiş olduğunuz para için teşekkürlerimi ifade etmek üzere size daha fazla yazmayı isterdim. Benim yaptıklarım küçük bir şey, fakat sizin gönderdiğiniz miktar ziyadesiyle büyük. Benim için emek verdiğiniz ve para gönderdiğiniz için çok teşekkür ederim. Miss Rappleye'nin bizim için yaptığı gibi, Tanrı adına yapılan çalışmalarda nasıl yararlı olabileceğimizi öğrenmeye çalışmalıyız. Miss Rappleye daima Tanrı için ve fakirlere iyilik yapmak için çalışıyor. Bizler için de çok çalışıyor. İyi bir Hristiyan olmamız için bize dünya kadar bilgi öğretmeye çaballıyor. Hepimiz okulumuzda çok iyiyiz, pek çok şey öğreniyoruz. Bir okul kurmamız için para gönderen nazik arkadaşlarımıza ve Miss Rappleye'ye çok teşekkür ederim. Üç hafta sonra

¹²⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1910, s. 111.

¹²⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1911, s. 104.

¹²⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1912, s. 100.

¹²⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1913, s. 83.

¹²⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1914, s. 96.

¹²⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1916, s. 89.

¹²⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1923, s. 57.

¹²⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1924, s. 77.

¹²⁰⁸ Theodore A. Baldwin, “Sketch of Broosa Station”, **The Missionary Herald**, September 1891, Vol. 87, s. 362.

bir Yılbaşı ağacı alacağız. Ailemi görmek için Demirtaş'a gideceğim ve sonrasında yine okula geri geleceğim. Ailelerinize hürmetlerimi iletiniz. Saygılarımla...”¹²⁰⁹

Etkinlikler

1880 Yılı Sonu Kutlaması: W.B.M.P'den törene katılan Miss Phoebe Cull'un imtihan günü izlenimlerine göre öğrenciler bütün derslerden ezberlediklerini okudular. On Emir'i ve Kitab-ı Mukaddes'teki kitapların isimlerini eksiksiz saydılar. Karatahtada matematik gibi konuları gösterdiler. Rumca, Ermenice ve İngilizce çok güzel ilahiler söylediler. Miss Cull yemek dersi gösterisini ayrıntılı bir şekilde rapor etmişti:

“Kızların yemek pişirmeden de anladıklarını göstermeden bizi bırakmayacaklardı. Öğle vakti yaklaşırken hepimizin gözleri önünde kekler yapıldı. Kızlar yumurtaları çırpıyor, şekeri ölçüyor, sütle unu karıştırıyor ve öğretmenleriyle birlikte çalışıyorlardı. Masanın üzerinde elleri harıl harıl işlerken öğretmenleriyle İngilizce sohbetlerini de sürdürüyorlardı. Bu sohbetten anladık ki kızlar başka şeyler pişirmeyi de biliyorlar. Kızlarını ve kızkardeşlerini seyretmek için öne doğru eğilmiş olan Rum ve Ermenilerin kapkara gözleri memnuniyetten parlıyordu. Hepimize öğleden sonra birer dilim kek tatıracaklarına söz verdiler. Gerçekten de fırından taze çıkmış kekin tadı pek güzeldi. Bunları sınıfta kestiler; elden ele gezdirdiler; beyaz, kare kağıtlara konmuş birer dilim keki herkese ikram ettiler.”¹²¹⁰

Bu rapor, Batı kaynaklı yemek kültürünün ülkemize girdiği kanallardan biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca öğretmen-öğrencinin ortak iş eğitimine, bu arada İngilizce pratiği yapmalarına, dahası bir kültürün hayata dair terimleriyle öğrencinin zihnine yerleştirilmesine de güzel bir örnektir.

Kapanışı: Türk hükümeti tarafından 1919'da kapatıldı. Ancak 1921'de yeniden açıldı.¹²¹¹ Tanassur Hadisesi olarak tarihe geçen üç Müslüman kızın Protestan olmaları olayından sonra 1928'de hükümet yetkililerince tamamen kapatıldı.¹²¹²

¹²⁰⁹ **Life and Light**, “School-Girl Letters”, September 1880, Vol. 10, s. 357.

¹²¹⁰ Alice Dwinell Jewett, s. 16-18. Ayrıca açılan sergide kızların yıl boyunca yaptıkları haritalar, özdeyişler, çizimler, fotoğraflar, nakışlı elbiseler, örgü şallar ve benzeri emek ürünleride gösterime sunulmuştu.

¹²¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 78.

¹²¹² İffet Altın, “İffet Altın'un Aktarımıyla Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kapatılması Olayı”, **Bursa Defteri Dergisi**. 2001, sy. 10, s. 149-152; Mehmet Altın, “Bursa Amerikan Kız Koleji”, **Toplumsal Tarih**, 2003, S. 113, s. 26-32.

3. 11. Erzurum Kız Yüksek Okulu (1869-1918)

1869 yılında 17 öğrenciyle açıldı.¹²¹³ 1872 yılı başlarında şehirde yaşayan Ermeniler, kız okulunun taşınması için büyük ve güzel bir binayı tamamladılar.¹²¹⁴ Buranın üst katında Msy. Moses P. Parmelee ailesi kalıyordu. 1873'te evin bitişiğindeki bir ev, kız okulu için satın alındı. Eski yerde ise Kız İlahiyat Okulu açıldı.¹²¹⁵ Bu yörede “bir kız yüksek okulunun açılmasının etkisi geniş bir bölgeye yayılmıştı”¹²¹⁶ 1886'da başarıyla yoluna devam ettiği rapor edilmektedir.¹²¹⁷ 1891'deki kayıtlarda yüksek okul olarak geçen bu kurumun başında Msy.bn. Richardson ve Msy.bn. Macallum bulunuyordu.¹²¹⁸ 1899'da Miss Lord ile Miss Bushnell,¹²¹⁹ 1907'de Miss Knapp müdireydi.¹²²⁰ 1900'de okul ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç bölüme ayrıldı.¹²²¹ 1905'te bir yangın geçirdi.¹²²²

Öğretmen Kadrosu

Miss C. O. Van Duzee: 1870'te okulun idarecisiydi. Aynı zamanda çeşitli derslere giriyordu.¹²²³

L. Cole: Müdire vekiliydi. Genelde Kateşizm dersi veriyordu.¹²²⁴

Mary Mills Patrick (1850-1940): Okula 1871'de geldi, 1875'te İstanbul Yatılı Kız Okulu'na tayin edilinceye kadar öğretmenlik yaptı. Ermeniceyi burada öğrendi.¹²²⁵

Öğretim Müfredatı: Amerika'daki bir mahalle okulunun müfredatını takip ediyorlardı. Buna ilaveten ilmiyal, astronomi, Ermenice, tarih dersleri veriliyordu. Doğal Bilimler, Felsefe ve Müzikte de temel bilgiler işleniyordu.¹²²⁶ Müzik dersi müfredatta önemli bir yere sahipti. Yıllık imtihanlarında özellikle müzik eğitiminin önemi ve okulun bu

¹²¹³ C. O. Van Duzee, “Erzroom Female Seminary”, *The Missionary Herald*, January 1875, Vol. 71, s. 33.

¹²¹⁴ Moses P. Parmelee, “Some Out-Stations of Erzroom (8 February 1872)”, *The Missionary Herald*, June 1872, Vol. 68, s. 180. Yazara göre bütün kız okulları (mahalle kız okulu ve bahsedilen yüksek okul) bu binada toplandı. Böylece binadaki kız sayısı 100'ü aştı.

¹²¹⁵ C. O. Van Duzee, “Erzroom Female Seminary”, *The Missionary Herald*, January 1875, Vol. 71, s. 34.

¹²¹⁶ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1872) “Woman's Work”, Boston 1872, s. 36.

¹²¹⁷ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1886) “Eastern Turkey Mission, Erzroom”, Boston 1886, s. 46.

¹²¹⁸ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1891) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1891, s. 43.

¹²¹⁹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1899) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1899, s. 73.

¹²²⁰ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1892) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1897, s. 60.

¹²²¹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1900) “Eastern Turkey Mission, Cesarea”, Boston 1900, s. 64.

¹²²² *Reports of The A.B.C.F.M.* (1905) “Eastern Turkey Mission, Erzroom”, Boston 1905, s. 59.

¹²²³ C. O. Van Duzee, “Women's Prayer-Meeting at Hiram (June 1870)”, *The Missionary Herald*, November 1870, Vol. 66, s. 378.

¹²²⁴ C. O. Van Duzee, “Women's Prayer-Meeting at Hiram (June 1870)”, *The Missionary Herald*, November 1870, Vol. 66, s. 378.

¹²²⁵ Mary Mills Patrick, *Son Sultanların İstanbulu'nda*. Ayşe Aksu (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s. 1-71.

¹²²⁶ C. O. Van Duzee, “Erzroom Female Seminary”, *The Missionary Herald*, January 1875, Vol. 71, s. 33.

konudaki başarısı öne çıkmıştı.¹²²⁷ 1881'deki müfredatta diğer derslerin yanı sıra Aritmetik, Astronomi ve Fizyoloji de vardı.¹²²⁸ Eğitim dili Ermeniceydi.¹²²⁹

Öğrencileri ve Mezunları

- 1869:** 17 öğrenci kaydoldu. Bunlardan beşi köylü kadınlardı. Kocaları misyondaki görevlilerden eğitim almışlardı. İki köy kızıydı, diğerleri şehirdendi.¹²³⁰
- 1870:** Öğrenci sayısı 11'di. Bunlardan ikisi evliydi. 4 kız yatılı kalıyordu.¹²³¹
- 1871:** 7 öğrenciden 3'ü yatılı kalıyordu. Yatılı masrafını misyon karşılıyordu.¹²³²
- 1873:** 14 öğrencinin 4'ü yatılıydı.¹²³³
- 1874:** Mevcudu 19'du.¹²³⁴ 7 kız öğrenci mezun oldu. Bunlar, Miss Patrick'in deyimiyle, Erzurum okullarından mezun olan ilk kişilerdi.¹²³⁵
- 1875:** 19 öğrencinin 5'i evli, 7'si yatılıydı. 7'si şehir kızıydı.¹²³⁶ Dört kız öğrenci kiliseye kabul edildi.¹²³⁷
- 1876:** Mevcudu 18'di.¹²³⁸
- 1881:** Toplam 19 öğrenci okudu.¹²³⁹
- 1892:** 6 mezunun hepsi öğretmenlikte istihdam edildi.¹²⁴⁰
- 1893:** 10 yatılı öğrencisi vardı.¹²⁴¹
- 1897:** 27 kız yüksek okulda, 40 kız orta bölümde okudu.¹²⁴²
- 1900:** 114 öğrenci okudu.¹²⁴³
- 1901:** Toplam 118 öğrenci okudu. 3 kız mezun oldu.¹²⁴⁴

¹²²⁷ Mary M. Patrick, "Schools at Erzroom (28 October 1874)", **The Missionary Herald**, February 1875, Vol. 71, s. 47.

¹²²⁸ C. O. Van Duzee, "Interest in Female Education (12 March 1881)", **The Missionary Herald**, June 1881, Vol. 77, s. 228.

¹²²⁹ C. O. Van Duzee, "Erzroom Female Seminary", **The Missionary Herald**, January 1875, Vol. 71, s. 35.

¹²³⁰ C. O. Van Duzee, "Erzroom Female Seminary", **The Missionary Herald**, January 1875, Vol. 71, s. 33.

¹²³¹ C. O. Van Duzee, "Women's Prayer-Meeting at Hiram", (June 1870), **The Missionary Herald**, November 1870, Vol. 66, s. 378.

¹²³² C. O. Van Duzee, "Erzroom Female Seminary", **The Missionary Herald**, January 1875, Vol. 71, s. 34.

¹²³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) "Woman's Work", Boston 1873, s. 33. Ancak bu yılın öğrenci mevcudu Miss Van Duzee'nin 1875'teki bir yazısında 12 gündüzcü, 7 yatılı olarak belirtilmiştir. Bkz. C. O. Van Duzee, "Erzroom Female Seminary", **The Missionary Herald**, January 1875, Vol. 71, s. 34.

¹²³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Erzroom and its Out-stations", Boston 1874, s. 27.

¹²³⁵ Mary M. Patrick, "Schools at Erzroom (28 October 1874)", **The Missionary Herald**, February 1875, Vol. 71, s. 47.

¹²³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) "Erzroom, Van and Bitlis", Boston 1875, s. 33.

¹²³⁷ Mary Ely, "Girls's School at Bitlis", **The Missionary Herald**, December 1875, Vol. 71, s. 384.

¹²³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1876) "Eastern Turkey Mission, Mardin", Boston 1876, s. 44.

¹²³⁹ C. O. Van Duzee, "Interest in Female Education (12 March 1881)", **The Missionary Herald**, June 1881, Vol. 77, s. 228.

¹²⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 45.

¹²⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 46.

¹²⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 60.

¹²⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Eastern Turkey Mission, Cesarea", Boston 1900, s. 63.

1902: Mevcudu 130'du, 5 kız kiliseye alındı.¹²⁴⁵

1903: 125 kız öğrenim gördü, 5'i mezun oldu.¹²⁴⁶

1904: 120 öğrenci okuyordu.¹²⁴⁷

1905: 101 öğrencinin 35'i birinci sınıfta, 25'i orta bölümde, 19'u anaokulunda, 21'i ise yüksek bölümdeydi.¹²⁴⁸

1906: Öğrenci sayısı 88'di.¹²⁴⁹

1907: Kampüste toplam 112 kız öğrenim gördü. Bunlardan 29'u yüksek bölümde, 47'si hazırlıktaydı.¹²⁵⁰

1909: 24 yüksek, 17 orta bölüm, 34 hazırlık, 46 anaokulu öğrencisi olmak üzere 121 öğrencisi vardı. Bunların 22'si yatılıydı.¹²⁵¹

1910: Toplam 123 öğrencinin 17'si yüksek okuldaydı.¹²⁵²

1911: Kampüsteki kayıtlı öğrenci sayısının 200 olduğu bu sene 17 kız yüksek okulda okudu.¹²⁵³

1912: 200 kız öğrenim gördü.¹²⁵⁴

1913: Toplam 200 öğrencisi vardı.¹²⁵⁵

1914: Okulda toplam 180 öğrenci okudu. 2 kız mezun oldu.¹²⁵⁶

1916: Tüm bölümlerde 180 öğrenci eğitim gördü.¹²⁵⁷

Bir genç kız: Miss Van Duzee, Erzurum'un Heramik Köyü'ne uğradığı sırada (Haziran 1870) bu genç kızını alıp kız okuluna götürdü. 19 yaşındaydı.¹²⁵⁸

İki genç kız: Köy kadınları arasında çalışmaya giden yerli yardımcılarının ailelerine katılarak misyonerlik çalışmalarına katkıda bulundular.¹²⁵⁹

¹²⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Eastern Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 62.

¹²⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1902, s. 67.

¹²⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1903, s. 71.

¹²⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1904, s. 66.

¹²⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1905, s. 59.

¹²⁴⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1906, s. 89.

¹²⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1907, s. 76.

¹²⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1907, s. 74.

¹²⁵² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Eastern Turkey", Boston 1910, s. 123.

¹²⁵³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 107.

¹²⁵⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1812) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

¹²⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1913, s. 92.

¹²⁵⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 104.

¹²⁵⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1916, s. 93.

¹²⁵⁸ C. O. Van Duzee, "Women's Prayer-Meeting at Heramik", **The Missionary Herald**, November 1870, Vol. 66, s. 378.

¹²⁵⁹ Moses P. Parmelee, "Schools at Erzroom (26 October 1872)", **The Missionary Herald**, February 1873, Vol. 69, s. 55.

Etkinlikler

Dua Toplantısı: Her hafta düzenlenen bu etkinliğin dışında kız öğrenciler, hanımlar için tertip edilen toplantıya ve kilise dua toplantılarına da katılıyorlardı. Kış tatillerinde köylere dağılan öğrenci hanım ve kızlar öğrendiklerini oradakilere aktarıyorlardı.¹²⁶⁰

Hristiyanlık Gayreti Cemiyeti: Kızların kurduğu bu cemiyet, 1903 yılında, güney Afrika'nın Natal şehrindeki okulda okuyan bir yatılıya para gönderdi. Ayrıca Hindistan'daki bir okula ve oradaki bir *İncil-kadınına*, Çin'deki bir yetime destek vermeyi sürdürdü.¹²⁶¹

Kapanışı: Okul 1918 yılında kapandı.¹²⁶²

3. 12. Harput Erkek Öğretmen Okulu (1870-1878)

Dış istasyonlara erkek öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870'te (bir başka rivayete göre 1872'de)¹²⁶³ orta dereceli bir okul olarak kuruldu. Tamamen bir kolej müfredatına ulaşınca kadar adım adım genişledi. Daha sonra Fırat Koleji'nin bir bölümü haline getirildi.¹²⁶⁴ Yerli yardımcı Harutyun Enfiyeciyan bu okuldan, "bu karanlık memlekete ışıklarını saçan pek çok okulumuzdan biri"¹²⁶⁵ diye bahsetmişti. 1878'e ait bir raporda burasının Ermeni Koleji'nin bir bölümü olduğu yazılıdır.¹²⁶⁶

Öğretim Müfredatı: 1874'teki bir kayda göre müfredatta Ermeni Tarihi, Aritmetik, Geometri, Cebir, Astronomi, Klasik ve Modern Ermenice, Osmanlıca, İngilizce, İncil (her gün), Gramer, Coğrafya, Fizyoloji vardı. İncil dersi o yıl Aziz Pavlus'un hayatı ve seyahatleriyle ilgiliydi. Bunlar harita üzerinde gösterildi. Ayrıca yıl boyunca Kitab-ı Mukaddes'teki Tekvin Kitabı ile Havariler Kitabı çalışıldı.¹²⁶⁷

¹²⁶⁰ C. O. Van Duzee, "Erzroom Female Seminary", **The Missionary Herald**, January 1875, Vol. 71, s. 35.

¹²⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1903, s. 71.

¹²⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917-1918) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1918, s. 183.

¹²⁶³ Edwin E. Bliss, "The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)", **The Missionary Herald**, July 1888, Vol. 84, s. 297.

¹²⁶⁴ Herman N. Barnum, "Sketch of Harpoot Station", **The Missionary Herald**, April 1892, Vol. 88, s. 145. Harput Öğretmen Okulu'nun 1870'te açıldığını Harput 1873 yılı raporu da doğrulamaktadır. Bkz. **The Missionary Herald**, "Harpoot Station Report", September 1874, Vol. 70, s. 276.

¹²⁶⁵ Harutyun Enfiyeciyan, "Normal School Salutations (Harpoot, 22 December 1876)", **The Missionary Herald**, April 1877, Vol. 73, s. 107.

¹²⁶⁶ **The Missionary Herald**, "Letters from School Boys at Harpoot", July 1878, Vol. 74, s. 235.

¹²⁶⁷ Herman N. Barnum, "Education at Harpoot (12 November 1874)", **The Missionary Herald**, February 1875, Vol. 71, s. 48.

1876'daki müfredat Aritmetik, Cebir, Geometri, Muhasebecilik, Coğrafya, Gramer, Tarih, Ahlak Felsefesi, Fizyoloji Ve Astronomi derslerinden oluşuyordu. Son ikisi kartlarla ve haritalarla işlendi. Haftada bir müzik ve çizim dersleri yapıldı.¹²⁶⁸ Ayrıca Türk hukuku, ilahi söyleme, çizim dersleri de görülüyordu.¹²⁶⁹ Okulun eğitim dili Ermeniceydi.¹²⁷⁰

Öğretmen Kadrosu: Bu okuldan mezun bir kişi Klasik Ermenice dersine giriyordu.¹²⁷¹ 1876'da misyoner öğretmenler çoğunlukta olsa da, ikisi Ermeni, biri Türk üç yerli öğretmen görev yapıyordu. Türk olan sadece Türkçe ve Farsçayı öğretiyordu.¹²⁷²

Öğrencileri ve Mezunları

1872: 30 öğrenci okudu.¹²⁷³

1873: Mevcudu 30'du. Hepsi bir miktar İngilizce de öğreniyordu.¹²⁷⁴

1874: 57 öğrencinin 32'si kendi masraflarını karşılıyordu. 8'i buna ilaveten ders ücreti de ödüyordu.¹²⁷⁵

1876: Öğrenci sayısı 53'tü. Yaşları 12-30 arası olan bu kişilerin 16'sı bu şehirden, geri kalanlar civar köy ve kasabalardan gelmişti. Babası Protestan olmayan, lakin çok zengin ve nüfuzlu Ermeni olan bazı öğrenciler mevcuttu. Buna rağmen Protestan okullarından o kadar çok hoşlanıyorlardı ki, diğer Ermenilerin engellemelerine rağmen çocuklarını gönderiyorlardı.¹²⁷⁶

1877: Toplam 95 öğrenci¹²⁷⁷ yıl sonunda 100'e ulaştı.¹²⁷⁸

1878: Yaklaşık 80 öğrenci okuyordu.¹²⁷⁹

¹²⁶⁸ Harutyun Enfiyeciyan, "Normal School Salutations (Harput, 22 December 1876)", **The Missionary Herald**, April 1877, Vol. 73, s. 107.

¹²⁶⁹ Herman N. Barnum, "Normal School at Harpoot (12 July 1876)", **The Missionary Herald**, October 1876, Vol. 72, s. 318.

¹²⁷⁰ Herman N. Barnum, "Normal School at Harpoot (12 July 1876)", **The Missionary Herald**, October 1876, Vol. 72, s. 318.

¹²⁷¹ Herman N. Barnum, "Education at Harpoot (12 November 1874)", **The Missionary Herald**, February 1875, Vol. 71, s. 48-49.

¹²⁷² Harutyun Enfiyeciyan, "Normal School Salutations (Harput, 22 December 1876)", **The Missionary Herald**, April 1877, Vol. 73, s. 107.

¹²⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) "Eastern Turkey Mission", Boston 1872, s. 29.

¹²⁷⁴ **The Missionary Herald**, "Higher Education in Turkey", January 1874, Vol. 70, s. 16; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Central Turkey Mission", Boston 1874, s. 23.

¹²⁷⁵ **The Missionary Herald**, "Harpoot Station Report", September 1874, Vol. 70, s. 277; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Central Turkey Mission", Boston 1874, s. 23.

¹²⁷⁶ Harutyun Enfiyeciyan, "Normal School Salutations (Harput, 22 December 1876)", **The Missionary Herald**, April 1877, Vol. 73, s. 107.

¹²⁷⁷ Herman N. Barnum, "Great Value of Schools at Harpoot (15 June 1877)", **The Missionary Herald**, September 1877, Vol. 73, s. 282. Msy. Allen'e göre ise öğrenci sayısı 98'di. Orson P. Allen, "The Harpoot Field, Schools", **The Missionary Herald**, August 1877, Vol. 73, s. 251.

¹²⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Eastern Turkey Mission", Boston 1877, s. 34.

¹²⁷⁹ Herman N. Barnum, "Harpoot, The Schools", **The Missionary Herald**, August 1878, Vol. 74, s. 262; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission", Boston 1878, s. 52.

1879: 70 öğrenci okuyordu.¹²⁸⁰

Bedros Kazancıyan: Amerikalı misyonerler hakkında yazdığı bir mektup *The Missionary Herald*'ta yayınlandı. Mektubunda Harput'ta bir kolej açılmasına insanların çok sevindiğini belirttikten sonra “milletimizin gözüne çekilmiş olan karanlığın peçesi kısmen sıyrıldı. Sizler Ermeni milleti için güzel bir çalışma başlattınız” diyerek şükranlarını ifade ediyordu.¹²⁸¹

Etkinlikler

1877 yılsonu töreni: En güzel kıyafetlerini giymiş 41 öğrenci vardı. Yeni yapılan okul salonunun sahnesinde düzenli bir sıra halinde duruyorlardı. Onların tam karşısında misyonerler ve öğretmenlerin safı yer alıyordu. Yaklaşık 200 kişilik bir misafir kitlesi mevcuttu. Dinleyiciler sadece kalabalık oluşlarıyla değil, halkın en yüksek zümrelerinden gelmeleriyle de dikkat çekiyordu. Bir kısmı Mezere'nin zenginleri, çoğu da pastörler, eski öğrenciler, eski velilerden oluşmuştu. Salon harita ve resimlerle sanki bir ev gibi donatılmıştı. Öğrenciler, Amerika'daki benzer bir okulun öğrencilerine taş çıkartacak kalitedeydi. İmtihan güzel geçti. Okulun en fazla önem verdiği *Eski Ahit Tarihi* dersinden herkes çok memnun kaldı. İleri İngilizce dersinin imtihanı, *On Dört Haftada Doğal Felsefe* adlı kitaptan okuma ve tercümeyle gerçekleştirildi. Geometri, Türkçe, modern ve eski Ermenice gramer ve coğrafyanın hepsi mükemmeldi. Kompozisyonlar, diyaloglar ve ilahiler imtihanlara renk kattı. Bunlar Türkçe, Ermeniceydi. Okulda istihdam edilen Türk hoca da gün boyunca imtihanlarda hazır bulundu.¹²⁸²

Kapanışı: Aşama aşama genişletilerek 1878 yılında Fırat Koleji'nin erkek bölümü haline getirildi.¹²⁸³

3. 13. Üsküdar Amerikan Kız Yüksek Okulu (1871-1890)

İstanbul'da bir kız okulunun kurulması projesi, diğer bazı misyonerler gibi Robert Kolej müdürü Cyrus Hamlin'in sürekli gündemde tuttuğu bir düşünceydi. 1876'da Amerikalı zenginlerden Christopher Robert'e yazdığı bir mektupta bu düşüncesini paylaşmıştı: “Bu

¹²⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Eastern Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1879, s. 39.

¹²⁸¹ Mektubun tamamı için bkz. **The Missionary Herald**, “Letters from School Boys at Harpoot”, July 1878, Vol. 74, s. 235.

¹²⁸² Herman N. Barnum, “Schools, Congregations, etc., at Harpoot (13 April 1877)”, **The Missionary Herald**, July 1877, Vol. 73, s. 221-222.

¹²⁸³ Herman N. Barnum, “Harpoot”, **The Missionary Herald**, July 1906, Vol. 102, s. 338; Edwin E. Bliss, “The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)”, **The Missionary Herald**, July 1888, Vol. 84, s. 297.

çalışma bizzat Robert Kolej'in tamamlanması için gereklidir. Bahsedilen iki kurum birbiriyle bağlantılı olmamalıdır fakat tabiatıyla kadın eğitimi, diğer cinsin eğitimine denk olması için gereklidir. Bu fikir uzun süredir benim zihnimdeydi ama ondan bahsetme zamanı henüz gelmemişti.”¹²⁸⁴ Nitekim Üsküdar Kız Yüksek Okulu'nun başlangıçtaki işlevini araştırmacı John Freely şöyle açıklamaktadır:

“Kız Yüksek Okulu, çevredeki yerli topluluklardan gelen kızların Hristiyan kültürünü ve eğitimini sağlamanın yanında, misyonerlik çalışmalarında ihtiyaç duyulan öğretmen ve yardımcılar da yetiştirmek için özel bir öğretim sağlamalıydı. Bu nedenle okulun sistematiği ve misyonerlik çalışması, ‘Tanrı’nın isteği doğrultusunda gerçek ve simetrik bir şekilde Hristiyan karakteriyle eğitilen öğrencilerini, yerel ilahiyat okullarına donanımlı öğretmenler, pastör eşleri ve iyi döşenmiş Hristiyan evlerinin tesis edicileri olarak hazırlama’ anlayışıyla düzenlendi.”¹²⁸⁵

Mütevelli heyetinden Caroline Borden’a göre okul, “American Board’un bir misyoner okulu olarak kurulmamıştı¹²⁸⁶ ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki farklı unsurların, çeşitli mezheplerin ve siyasi görüşlerin ihtiyaçlarını karşılayabilen bir eğitim metoduna dayalı, geniş vizyon sahibi bir kurum” olmalıydı. Bu yaklaşım Yakındoğu kadınlarına, evlerinde, toplumda ve ulusal hayattaki olaylara katılım imkanı sağlayacaktı.¹²⁸⁷ ABCFM Haberleşme Sekreteri Nathaniel G. Clark’ın zihninde, “American Board bu kurumu asla Evangelist bir yayılma anlayışı için parasal katkıda bulunduğu okullar gibi düşünülmemeliydi.”¹²⁸⁸ Elbette ilk yıllardaki ortaokul seviyesinde bu kurum, sözü edilen ihtiyacı karşılayacaktı. Ancak hem Msy.bn. Kate P. Williams hem de Msy.bn. Rappleye bu yüksek okulun ileride lisanslı bir koleje dönüşmesini kolaylaştıracak çok gelişmiş bir müfredat benimsediler.¹²⁸⁹ Okul üç bölüm halinde tesis edildi: Kız yüksek okulu, tıp misyonerliği bölümü ve şehir misyonerliği bölümü.¹²⁹⁰ Buradaki “şehir misyonerliği”, köy ve kasabalardan farklı bir tebliğ metodunu ve bunun için şehirli kızların yetiştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

¹²⁸⁴ John Freely, **A History of Robert College, The American College for Girls and Boğaziçi University**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, c.1, s. 139.

¹²⁸⁵ John Freely, s. 140.

¹²⁸⁶ Hester D. Jenkins, s. 34.

¹²⁸⁷ Mary Mills Patrick, **Bir Boğaziçi Macerası**. Şeyma Akın (çev.). İstanbul: Tez Yayınları, 2001, s. 65.

¹²⁸⁸ Hester D. Jenkins, s. 34. Burada vurgulanmak istenen konu, bu kuruma parasal destek verenlerin Kadın Misyonları Birliği’ne (WBM) bağlı kadınlar olduğudur.

¹²⁸⁹ May N. Fincancı, **The History of Robert College Old and New**. İstanbul: Inter Media Yayınları, 2001, s. 87.

¹²⁹⁰ John Freely, s. 140.

Okul, Gedikpaşa'da kiralanan mütevazı bir evde Ekim 1871'de açıldı. İlk gün en küçüğü 6 yaşında olmak üzere üç Ermeni öğrenci bulunmaktaydı.¹²⁹¹ Yer darlığı sebebiyle yeni bir mekan bulunması gerekiyordu. J. A. Rappleye ile Msy. Dr. Wood sık sık ev bakmaya gidiyordu. Üstelik okulun muhtemel yangınlara karşı dayanıklı olması için ahşap olmaması gerekiyordu.¹²⁹² Nihayet Üsküdar'da Pişmişoğlu adlı bir kişiye ait arazinin satın alınması için görüşmeler yapıldı. Yaklaşık üç dönümlük bu alanın, müstakbel kampüs için uygun bir manzarası vardı. Amerikan vekili Hon. Horace Maynard'ın da yardımlarıyla işlemler tamamlandı (1872). Okulun kapasitesi sürekli olarak genişlediği için yeni binaların yapımı beklenmedi. 1873'de yeni arsaya yakın olan bir ev iki buçuk yılına kiralandı ve öğretim burada devam etti.¹²⁹³

Üsküdar'da inşaatı tamamlanan ilk bina, Msy.bn. Albert Bowker'in adına ithaf edilen Bowker Building Binası'ydı. Okul 1875'te buraya taşındı.¹²⁹⁴ 1875'te Msy.bn. Williams müdire oldu.¹²⁹⁵ Kadın Misyonları Birliği (WBM) tarafından kurulan bu okul, birkaç yıl geçtikten sonra sadece Protestanlık davasına dikkat çekme ve cemaatin hiç olmazsa bir kısmına yarar sağlama konusunda hayli katkı sağlıyordu. Bu nedenle Ermeni ruhban sınıfının engellemelerine maruz kaldı.¹²⁹⁶ 1886'da Rum bölümü açıldı.¹²⁹⁷ 1908'de WBM'den ayrılarak bağımsız bir yapıya kavuştu.¹²⁹⁸

Öğretmen Kadrosu

Julia A. Reppley: 1855'de Oberlin College'den mezun oldu ve uzun yıllar Oakland İlahiyat Okulu'nda öğretmenlik yaptı.¹²⁹⁹ 1871'de Bursa Amerikan Kız Okulu'ndaki görevinden, İstanbul'da bir kız okulu organize etmek için Amerikan Board tarafından

¹²⁹¹ Florence A. Fensham, s. 38; Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 31.

¹²⁹² George W. Wood, "The Home-A Fire (29 May 1873)", **The Missionary Herald**, September 1873, Vol. 69, s. 285.

¹²⁹³ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 33-34. Aynı kitapta, o zamanlar Amerikan vatandaşları yasal olarak Türkiye'de mülk sahibi olabildiklerinden dolayı, Üsküdar kampüsünün tapusu yerel komitenin bir üyesi adına yapıldığı bildirilmektedir.

¹²⁹⁴ May N. Fincancı, s. 86.

¹²⁹⁵ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 36.

¹²⁹⁶ Edwin E. Bliss, "Effort to Stop Work on the 'Home' Building", **The Missionary Herald**, December 1875, Vol. 71, s. 379.

¹²⁹⁷ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 39.

¹²⁹⁸ Patrick, **Son Sultanların...**, s. 211.

¹²⁹⁹ May N. Fincancı, s. 82.

İstanbul'a atandı. Tatillerini bile gelecek dönem için hazırlıklarla ve minik öğrencilerinin ebeveynlerini ziyaret ederek geçiren ciddi ve fedakar bir öğretmendi.¹³⁰⁰

Kate Pond Williams (1831-1895): Young Ladies' Institute'de öğrenim gördükten sonra Mt. Holyoke Kolej'den 1857'de mezun oldu. Mezuniyet sonrası bu okulda altı yıl öğretmenlik yaptı. 1864'de American Board tarafından Harput'taki kız okuluna gönderildi. İki yıl sonra, Mardin İlahiyat Okulu'nun müdürü William Frederic Williams ile evlendi. Eşinin okulunda görev alan Msy.bn. Williams onun ölümünden sonra rahatsızlığı nedeniyle Amerika'ya döndü. Dört yıl sonra American Board'un atamasıyla 1875'de Üsküdar Kız Okulu'na geldi ve kurumun müdiresi oldu. Bu görevinde 1883'e kadar kaldı.¹³⁰¹

Msy.bn. Tomson: Şehirdeki kadınlarla ilgili çalışmalarının yanı sıra Üsküdar Okulu'nda Türkçe dersleri de verdi (1875).

Ellen C. Parson: Mt. Holyoke College mezunuydu. Lake Erie İlahiyat Okulu'nda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1875'de Amerikan Kız Koleji'ne geldi. Burada müdür yardımcılığı görevini üstlendi.¹³⁰²

Mary Mills Patrick (1875-1924): 1850 New York 1869'da Lyons Collegiate Institute'den *Highest Honor of the Institute* derecesiyle mezun oldu. Vassar College'dan aldığı burs teklifini kabul etmek yerine American Board'un Erzurum'a gitme teklifini kabul etti (1871). 1875'te Üsküdar Kız Okulu'na tayin edildi. 1889'da Clara Hamlin'in Maraş'a gitmesi üzerine okulun müdireliğini üstlendi. 1924'e kadar bu görevde kalarak önemli hizmetlerde bulundu.¹³⁰³

Clara Hamlin (1853-1902): Robert Kolej'in kurucusu Msy. Cyrus Hamlin'in kızıdır. Türkiye doğumluydu. Amerika'da Abbot Akademi'den 1873'de mezun oldu. 1879'da Türkiye'ye dönerek bu kurumda öğretmenliğe başladı. 1883-1889 arası M. Mills Patrick ile birlikte okulun müdireliğini yaptı. İki yıl sonra Maraş istasyonundan Msy.Dr. Lucius O. Lee ile evleninceye kadar çeşitli derslere girdi. Sonra kocasının görevli olduğu istasyona gitti. Dr. Patrick'e göre, doğuştan yönetici, yetenekli eğitimci ve dil yeteneği olan bir hanımdı.¹³⁰⁴

¹³⁰⁰ Robert L. Daniel, **American Philanthropy in The Near East** (1820-1960), Atina: Ohio University Press, 1970, s. 64.

¹³⁰¹ **The Missionary Herald**, "Kate Pond Williams", March 1895, Vol. 91, s. 92. Msy.bn. Williams'ın doğum tarihi May Fincancı'nın eserinde 1832 olarak belirtilmiştir.

¹³⁰² May N. Fincancı, s. 88; **The Missionary Herald**, "Mrs. Clara Hamlin Lee", April 1902, Vol. 88, 151-152.

¹³⁰³ Mary M. Patrick'in hayatı hakkında burada özet olarak verilen bilgilere ilaveten, geniş kapsamlı hayat hikayesi, eğitim anlayışı ve faaliyetleri için bkz. Ayşe Köse [Aksu], "Yabancı Okullarda Kızların Din Eğitimi (Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Örneği)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2003, s. 365-376.

¹³⁰⁴ May N. Fincancı, s. 90

Isabel F. Dodd: 1882 yılında Üsküdar Okulu'na gelen Miss Dodd, Ohio Western İlahiyat Okulu mezunuydu. Kardeşi Dr. William Dodd gibi İzmir doğumluydu. Babası, yazar Jenkins'in ifadesiyle "İzmir'de mücadele ederken kolera kurbanı olan bir doktor misyonerdı."¹³⁰⁵ Berne, Dresden, Heidelberg ve Münih'te eğitim gördü, *Doctor of Letters* onur derecesi aldı. Uluslararası Arkeoloji Topluluğu üyesiydi. Antik Tarih, Edebiyat ve Sanat Tarihi öğretmenliği yapmıştır.¹³⁰⁶ Coşkulu, okula kendini adamış, neşeli bir kişilik ve antika sevdalısı biri olduğu kaydedilmektedir. Okul müzesini ve Öğrenci Derneği'ni kurmuştur.¹³⁰⁷

Florance A. Fensham: Chicago İlahiyat Okulu'ndan İlahiyat yüksek lisansını (Bachelor of Divinity) tamamlayarak mezun oldu. Üsküdar Okulu'na 1883'te gelen bu hanım yıllarca İncil ve Etik dersleri verdi. 1890-1905 yılları arasında kolejın ilk başmuvini sıfatıyla görev yaptı.¹³⁰⁸ Aynı yıl okulda Miss Noyes, Msy.bn. Dwight, Miss Annie M. Bliss de kısa aralıklarla görev aldı.¹³⁰⁹

Öğretim Müfredatı: 1873 yılı bitirme imtihanları Modern Ve Klasik Ermenice, Ermeni Tarihi, Aritmetik, Cebir, Coğrafya, İngilizce Okuma-Yazma-İmla-İzah, Fizyoloji, Doğal Fizyoloji, Ezberden Şiir Okumaları, Kompozisyon derslerinden yapıldı.¹³¹⁰ Bunlara ek olarak şarkı söyleme, piyano ve org çalmaya dair yetenekleri ve jimnastik gösterileri sergilendi.¹³¹¹ İki yıl sonraki imtihanlarda ise Dr. Wood Ahlak Bilimi dersinden, Miss Annie E. Bliss Fransızca dersinden, Pastör Garabed ise Türkçe dersinden imtihan yaptılar. Öğrenciler ayrıca İlahi Ezberleri, Kitab-ı Mukaddes Tarihi, Matematik, Aritmetik, Cebir, Geometri, Alfabe, İngilizce Gramer, Coğrafya (İngilizce), Tabiat Felsefesi (Ermenice) derslerinden sınava tabi oldular.¹³¹²

1876 Yılı: Aritmetik, Cebir, Geometri, Kimya, Botanik, Fizyoloji, Coğrafya, Sağlık Bilgisi, Felsefe, İncil Okuma, Vokal Müzik, Resim ve Dikiş-Nakış, Enstrumental Müzik, Fransızca (seçmeli).¹³¹³

¹³⁰⁵ Hester D. Jenkins, s. 54.

¹³⁰⁶ May N. Fincancı, s. 94-95.

¹³⁰⁷ Hester D. Jenkins, s. 54.

¹³⁰⁸ Hester D. Jenkins, s. 54.

¹³⁰⁹ **The Missionary Herald**, "The Home-Robert College", August 1875, Vol. 71, s. 235. Ancak rapora göre Miss Noyes ile Msy.bn. Dwight çok hastalanınca çalışmayı bıraktılar.

¹³¹⁰ George W. Wood, "The Constantinople Home School (21 July 1873)", **The Missionary Herald**, October 1873, Vol. 69, s. 319.

¹³¹¹ May N. Fincancı, s. 84.

¹³¹² Mr. Hitchcock, "The Home Close of the Year", **The Missionary Herald**, December 1875, Vol. 70, s. 377-378.

¹³¹³ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, İstanbul: ARBA Yayınları, 1989, s. 168.

1882 Yılı: Hazırlık Sınıfı: İngilizce, Aritmetik, Coğrafya. Normal sınıflar: İngilizce, Coğrafya, Antik ve Modern Tarih, Aritmetik, Cebir, Geometri, Astronomi, Fizyoloji, Zooloji, Botanik, Fiziki Coğrafya, Jeoloji, Doğa Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Genel Edebiyat ve İncil. Seçmeli dersler: Vokal Müzik, Kompozisyon, Hitabet, Resim, Jimnastik, Dikiş-Nakiş.¹³¹⁴

Okulun Ermenice olan eğitim dili 1875'te İngilizce yapıldı.¹³¹⁵ Böylece American Board bünyesindeki bir kurum, ilk kez gerçek anlamda bir kolej olma özelliğine kavuşmuş oldu.¹³¹⁶ Miss Patrick'e göre bu, "İstanbul'daki inançsız Fransız edebiyatını altetmek için bu, müthiş bir ihtiyaçtı."¹³¹⁷ Bu durumda müfredattaki Fransızca dersinin, öğrenci çekmek maksadıyla konulduğu düşünülmelidir.

Din Eğitimi: 1878 kış döneminde kızların dinî yaşantısı memnuniyet vericiydi. Onların yaşça en büyüklerinden ve en iyilerinden olan beşi, *İsa'da yeni bir hayata başladıklarını* hissettiler.¹³¹⁸ Okulun dinî atmosferi ve dinî yaşantılara yaptığı vurgu, öğrencilerin Protestanlığa geçmelerinde fazlasıyla etkiliydi. Nitekim kişisel telkinlerde de bulunulduğu b,r müdire raporunda dile getirilmektedir:

"Her gün İncil eğitimi verdiğimizizi her daim açık açık söylüyoruz. Buna ek olarak doğrudan kişisel tebliğlerde de bulunuyoruz. Eski yollarından döndürülecekleri korkusunu taşıyan arkadaşları olan kızlar için ve yine bu kızlarla birlikte dua ediyorduk. Dört yıldan beri okulumuzda okuyan tatlı kızlarımızdan biri, geçen dönem kendisinin Hristiyan [Protestan] olduğunu açıkladı. Uzun süredir düşünceliydi ve ziyaretçi isimlerine korkarak bakmaya başlamıştı. Yılbaşı tatilinde, annesinin kendisi yüzünden gücendiğini ve canının sıkıldığını hissettiğinden dolayı isteksizce evine gitti. Daha sonra geri dönmesine izin verilmedi. Miss Persons ve ben kızın annesine uğradık. Ancak kadın bize soğuk davrandı. Bu tatlı kız için o kadar çok sevdiği okulundan uzaklaştırılmak çok zor olmalı."¹³¹⁹

Öğretmenler ders saatleri dışında da öğrencilerle dinî konularda ilgileniyorlardı. Onlar için düzenlenen özel programlar, ders saatlerinden öğrendikleri bilgileri pekiştirirken, duygularına da hitap ediyordu. Bu durum, bir kız öğrencinin hatıra defterinde şöyle kaydedilmiştir:

¹³¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, s. 168.

¹³¹⁵ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 37.

¹³¹⁶ Uygur Kocabaşoğlu, s. 168.

¹³¹⁷ **Life and Light**, "Annual Meeting [1879]", January 1880, Vol. 10, s. 33.

¹³¹⁸ **Life and Light**, "The Constantinople Home", January 1878, Vol. 8, s. 42.

¹³¹⁹ Williams, Kate Pond, "The Home at Constantinople", **The Missionary Herald**, June 1877, Vol. 73, s. 278.

“19 Mayıs 1883 Geçen Cuma gecesi, Miss Patrick bizim toplantıdaydı. Konuşmasının anafikri ‘saf ve günahsız kalpler Tanrı’yı görebilirler’ şeklindeydi. Miss Patrick’in yüzü sapsarıydı ve sesi çok tatlıydı. Gözleri bir kez daha yaşla doldu ve gülümsemeye çalıştı. Mükemmel bir güzellik resmi gibiydi. Fakat hepsi bu kadar değil, çok da güzel konuşuyordu. İlk olarak dedi ki: ‘Herhangi bir kişi nasıl Tanrı’yı görebilir? Hatta Musa istediği halde göremedi. Tanrı, hiçbir insanın kendisini göremeyeceğini bildirdi. Lakin günahsız olan kişiler ancak ahirette, oradaki güzel evde Tanrıyı görme vadiyle kutsandı. Fakat onlar bunun yanı sıra, Tanrı’yı kendi kalplerinde görebilirler. Günahsız kalp, beyaz bir elbise gibidir. Biz onu kirletmemek için çok dikkatli olmak zorundayız.’”¹³²⁰

Öğrenci ve Mezunları

- 1871:** Yatılı öğrencilerin üçte biri, gündüzcü öğrencilerden beşte biri Ermeni Protestandı. Diğerleri Gregoryen, Ortodoks ve Katolik Ermeniydi.¹³²¹
- 1872:** Yarı yatılı olmak üzere 13 öğrenci okudu.¹³²²
- 1873:** 18 öğrenci okudu.¹³²³
- 1874:** Okulda 22 yatılı, 9 gündüzcü kız öğrenim gördü.¹³²⁴
- 1875:** 26’sı yatılı 15’i gündüzcü olmak üzere 41 öğrenci okudu.¹³²⁵ Daha sonra bu veriler yatılı 21, gündüzcü 17¹³²⁶ şeklinde değişti.
- 1876:** 32 öğrenci öğrenim gördü.¹³²⁷ Ahavni Harutyunyan ve Kayana Boğdanyan adlı iki öğrenci mezun oldu. İkisi de öğretmenlik mesleğini seçti.¹³²⁸
- 1877:** 58 kız okudu.¹³²⁹
- 1878:** Yeni yıla 56 öğrenciyle girdi.¹³³⁰ Bunların 26’sı yatılıydı.¹³³¹ Ahaynitza İnciciyan (Hagop Constantin’la evlendi) ve Arosyag Garabedian adlı iki kız mezun oldu.¹³³²
- 1879:** Miss Patrick’in Amerika’daki W.B.M. Yıllık toplantısı’nda verdiği bilgilere göre bu yıl okulda 10 farklı milliyetten 70 öğrenci okudu. 5 mezun kız şu an öğretmenlik yapıyordu. 5 kızın da gelecek yıl mezun olması bekleniyordu. Okulun tarihindeki ilk Müslüman kızlar bu yıl

¹³²⁰ Penka Ratcheva adlı bir Bulgar öğrencinin günlüğünden aktaran John Freely, s. 146-147.

¹³²¹ George W. Wood, “The ‘Home’ School at Constantinople”, **The Missionary Herald**, May 1872, Vol. 68, s. 158.

¹³²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1872) “Western Turkey Mission, Seminaries and Schools”, Boston 1872, s. 17.

¹³²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) “Western Turkey Mission”, Boston 1873, s. 20.

¹³²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) “Western Turkey Mission, The Home”, Boston 1874, s. 14.

¹³²⁵ **The Missionary Herald**, “The Home-Robert College”, August 1875, Vol. 71, s. 236.

¹³²⁶ George W. Wood, “The Home”, **The Missionary Herald**, January 1876, Vol. 72, s. 25.

¹³²⁷ **Life and Light**, “The Constantinople Home”, January 1878, Vol. 8, s. 42.

¹³²⁸ John Freely, s. 146.

¹³²⁹ **Life and Light**, “The Constantinople Home”, January 1878, Vol. 8, s. 42.

¹³³⁰ **Life and Light**, “The Constantinople Home”, January 1878, Vol. 8, s. 42.

¹³³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1878, s. 33.

¹³³² John Freely, s. 146.

kaydoldular.¹³³³ Bu üç kız diğer kızlar tarafından memnuniyetle ve samimiyetle karşılandılar. Zaten okulun özelliklerinden birisi, “ırksal önyargının ve bu ülkede yaygın olan çekememezliğin bulunmayışı” idi. Öğrenciler, okulda her milliyetin temsil edilmesinden dolayı gururlanmış görüyorlardı.¹³³⁴ Müdire Patrick de okula bu yıl bir ilk olarak iki Bulgar kızının girdiğini kaydetmişti.¹³³⁵

1880: 55 yatılı, 88 de gündüzcü öğrenci vardı. Bunlar sekiz farklı milliyeti temsil ediyorlardı: Ermeni, Rum, Bulgar, Türk, İngiliz, Amerikan, Alman, Danimarkalı. 12 Bulgar kızının olması ayrıca mutluluk vericiydi.¹³³⁶ Mezun olan 5 Ermeni kızdan dördü bir müddet öğretmenlikle meşgul olacaktı.¹³³⁷ Kızların isimleri: Haihhoui Ütücüyan, Lousaper Hazarabedian (Antranig Ivazyan’la evlendi), Mianzara Gabrielyan, Şuşan Andonyan (Lemuel Der Sahagyan’la evlendi) ve Yevnigeé Murikelam’dı.¹³³⁸

1881: 60 yatılı, 30 gündüzcü kızın okuduğu okulda,¹³³⁹ Bulgar kızlarının sayısı 22’ye yükseldi.¹³⁴⁰

1882: Mezun olan beş öğrencinin isimleri şöyleydi: Azniv İnciciyan, Dikranouhi Frenkian, Hayganuş Der Mugurdiçyan (Armenag Der Hagopyan’la evlendi) ve Novart Kireçyan (Armenag Ciknavoryan’la evlendi), Elenka Dimitrieva (E. D. Encheff’le evlendi). Bu beş öğrenciden üçü öğretmen oldu.¹³⁴¹

1883: Sekiz farklı milliyeti temsil eden 69 yatılı, 36 gündüzcü öğrencinin okuduğu bu yıl¹³⁴² Arsyag Papazyan, Danimarkalı Sarah Jorgerson ve Bulgar Penka Ratcheva adlı öğrenciler mezun oldu.¹³⁴³

1884: 56 yatılı, 40 gündüzcü öğrencisi vardı. 5 kız mezun oldu.¹³⁴⁴

1885: Toplam mevcudu 129’du.¹³⁴⁵ Üç tane zeki Osmanlı kızı okula getirildi. Bunlar gündüzcü olarak eğitim göreceklardı. İlk defa İstanbul’da Müslüman kızlar bir Hristiyan okulunda eğitiliyordu.”¹³⁴⁶

1886: Kızların 54’ü yatılı, 45’i gündüzcüydü.¹³⁴⁷

¹³³³ **Life and Light**, “Annual Meeting [1879]”, January 1880, Vol. 10, s. 33.

¹³³⁴ **Life and Light**, “Letter from Miss Hamlin”, July 1880, Vol. 10, s. 249.

¹³³⁵ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 39.

¹³³⁶ **Life and Light**, “Letter from Miss Hamlin”, July 1880, Vol. 10, s. 249. Miss Hamlin’in Bulgar kızlarının sayısını 12 olarak verirken, Patrick 10 olarak kaydetmiştir. Bkz. Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 39.

¹³³⁷ George W. Wood, “Robert College and ‘The Home’”, **The Missionary Herald**, October 1880, Vol. 76, s. 386

¹³³⁸ John Freely, s. 146.

¹³³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1882, s. 31.

¹³⁴⁰ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 39.

¹³⁴¹ John Freely, s. 146.

¹³⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1883) “Western Turkey Mission, Education”, Boston 1883, s. 38.

¹³⁴³ John Freely, s. 146.

¹³⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1884, s. 30.

¹³⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1885, s. 31.

¹³⁴⁶ **Annual Report of The Woman’s Board of Missions** (1885) “Foreign Work”, Boston 1885, s. 10.

¹³⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1886, s. 34.

1889: 89 kızın 55'i yatılıydı.¹³⁴⁸ Öğrenciler Türk, Ermeni, Fransız, İngiliz, Amerikalı, Bulgar ve Rumlardan müteşekkildi.¹³⁴⁹

1890: 103 öğrencinin 63'ü yatılıydı. 5 kız mezun oldu.¹³⁵⁰

İki genç kız: 1875'teki mezuniyetleri sonrası ikisi de öğretmen oldu.¹³⁵¹

Bir Rum kızı: Yıllardır Üsküdar'da yaşıyorlardı. Babası hekimdi. İngiliz bir komşusuna bir gün "İncil'den başka bir şey yok, İncil, İncil" dedi. İngiliz kadın da "evet, İncil temeldir ve eğer okula gidersen göreceksin ki oradakiler bu temeli çok iyi inşa ediyorlar. Kızlarınız bilim dersleri yanında İncil'i de öğrenmedikleri takdirde bir Hristiyan eğitime sahip olmazlar" cevabını verdi. Baba "söyledikleriniz sizin açınızdan çok güzel. Fakat İncil İngilizce akıllı, Rumu günahkar yapıyor. Ben kızlarımı o okula göndermeyeceğim" karşılığını verdi. Lakin ertesi hafta bu doktor Üsküdar Kız Okulu'nun imtihanlarına gitti. Manzarayı görünce kızlarını derhal oraya yazdırdı.¹³⁵²

İstanbul'da iki genç kız: İngilizce verilen Botanik ve Aritmetik dersini bir yılda bitirdiler ve Miss Patrick'in övgüsüne mazhar oldular.¹³⁵³

Amerikan Kız Koleji 1911-1912 Raporu'nda¹³⁵⁴ yer alan bilgilere göre Üsküdar Amerikan Kız Yüksek Okulu'ndan mezun olan diğer kızlar şunlardı:

Mary Papazyan (1875 mezunu): Üsküdar Amerikan Yüksek Okulu'ndan ilk mezun olan kızdır. 1875-1890 yılları arasında kolejde Ermenice öğretmenliği yapmıştır. 1892-1899 arasında Mezunlar Derneği'nin başkanlığını yürütmüştür.

Aghavni Haratounyan (1876): Mezun olduktan sonra Hasköy'de ve Adapazarı Kız Yüksek Okulu'nda yıllarca öğretmenlik yaptı. Dr. A. Aghaghanyan ile evlendi.

Azniv İnciyan (1882): İsviçre Basle'da hemşirelik eğitimi aldı. Samatya ve Üsküdar'da uzun yıllar öğretmenlik yaptı. Ayrıca İstanbul'da hemşirelik pratisyenliğine devam etti.

Ellenka Dimitrieva Yencheff (1882): İlk Bulgar mezunlarındandı. Şumnu'da öğretmenlik yaptı.

Penka Ratcheva (Mrs. Ilia P. Dimitrieff): 1883 mezunlarından olan bu Bulgar kızının tuttuğu bir günlük, kızı tarafından saklandı ve 1974'de koleje takdim edildi.¹³⁵⁵

¹³⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1889, s. 44.

¹³⁴⁹ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 39.

¹³⁵⁰ **The Levant Herald and Eastern Express**, "American College for Scutari", 30 June 1890, s. 335.

¹³⁵¹ **The Missionary Herald**, "The Home-Robert College", August 1875, Vol. 71, s. 236.

¹³⁵² Harrison O. Dwight, "Greek Pupils in the Home (15 February 1878)", May 1878, Vol. 74, s. 165.

¹³⁵³ **Life and Light**, "Annual Meeting [1879]", January 1880, Vol. 10, s. 33.

¹³⁵⁴ **American College for Girls Reports for the Year 1911-1912**, İstanbul 1912, s. 63-86.

Mannig Koran (1884): 1895-1896'da Amerikan Kız Koleji'nde müzik eğitimini bitirdi. Kolej'in Evsel Bölümü'nde asistanlık yaptı (1897-1898). Tiflis ve Bakü'de 1906'ya kadar müzik dersleri verdi. Daha sonra Londra'da piyano ve müzik derslerini sürdürdü.

Mannig Dolamacıyan (1885): İzmir'de anaokulu öğretmenliği diploması aldı. 1886-1898 yılları arası Gedikpaşa Amerikan Okulu'nda öğretmenlik yaptı. Merzifon Anadolu Koleji' hocalarından V. H. Hagopian ile evlendi.

Hranuş Ağlayanyan (1886): Mezuniyet sonrası İzmir'de anaokulu öğretmenliği eğitimi aldı. İstanbul'da üç anaokulunda öğretmenlik yaptı. 1897'de Sıdkı Bey ile evlendi.

Edith Blackler (1887): İngiltere'de eğitim gördü. 1888-1890 yıllarında İzmir'de öğretmenlik yaptı. Malta'da askerler ve gemiciler arasında insaniyetperver çalışmalarla ilgilendi. Rev. Robert Ashe ile evlendi. Mezunlar Derneği'nin İzmir şubesinde müdürlük yaptı.

Isabel Vartanyan (1887): Kolejde müzik öğretmenliği yaptı ve Şapel orgunda müzik çalışmalarını yürüttü. Dr. Hagop Bezazyan ile evlendi.

Dziadjan Asadoryan (1888): Cenova'da Fransızca ve müzik eğitimi gördü. Türkiye'de öğretmenlik yaptı. Dr. Vahan S. Amadouny ile evlendi.

Elpiniki Vlastov (1888): İlk Rum mezundur. İzmir ve Gedikpaşa Amerikan okullarında yıllarca öğretmenlik yapmıştır. Sivas ABD konsolosu Mr. Esaie Montesanto ile evlendi.

Kleoniki Klonari (1889): Rum asıllıdır. Gedikpaşa Amerikan Okulu'nda yedi yıl öğretmenlik yaptı. Sonra Amerika'ya gitti ve 1901'de Massachusetts General Hastanesi'nden mezun oldu. Atina'daki Prenses Hastanesi'nde çocuk doktorluğuna başladı.

Mary J. Ashover (1887): İngilizdir. İstanbul Kız Koleji'nde öğretmenlik yapmıştır.

Surpigie Vosquemadn (1889): Londra Hastanesi'nde hemşirelik eğitimi aldı. Profosyonel hemşire olan ilk Osmanlı teb'asıydı. Dönemin Sultanı kendisine üstün hizmetlerinden dolayı bir nişan verdi.

Arshagouhi Hisarlıyan (1890): New York Hastanesi'nde yüksek hemşirelik eğitimi aldı.

Gülistan İsmet Tevfik (1890): Üsküdar Amerikan Kız Okulu'ndan mezun olan ilk Türk kız ünvana sahiptir. Mezun olduktan sonra İngiltere'de müzik eğitimi aldı. Dönüşünde bir kaç yıl öğretmenlik yaptı.¹³⁵⁶ 1897'de Osmanlı Temsilciler Meclisi'nin ilk genel sekreteri olan Asım Beyle evlendi. İttihat Terakki Partisi'ne katıldıklarında eşiyle birlikte Selanik'te olan

¹³⁵⁵ Bu günlükten bazı alıntılar için bkz. John Freely, s. 146-147.

¹³⁵⁶ **American College for Girls, Reports for the Year 1911-1912**, İstanbul 1912, s. 65.

Gülistan İsmet, Müdire Patrick'in deyimiyle "Jön Türk hareketinden sonra hür ve mutlu bir hayat sürdürdü."¹³⁵⁷ Uzun yıllar kadın dergilerinde edebiyat tercümeleleri yayınlandı.¹³⁵⁸

Öğrenci Modelleri

Efdim: Memleketi Afyonkarahisar'da eniştesi Harutyun'la birlikte bir okul açtı. Şehrin en seçkin ailelerinden gelen kızların sayısı 50'nin üzerindeydi.¹³⁵⁹

Bir genç kız: Anadolu'nun bir yöresindeki bir kız okulunda Üsküdar'a girmeye hak kazandı ve okulu bitirdi. Kız okulundaki eski öğretmenlerinden biri, uzun zamandır haber alamadığı bu öğrencisine mektup yazar; fakat kız, Üsküdar Okulu'nu bitirip ayrılmıştır. Ancak bir gün ondan bir mektup gelir. Dağlar arasında bir köydedir. Yörenin misyonerleri derhal bu köye bir keşif gezisi düzdenlerler. Orada epeyce Protestan yaşadığını duymamışlardır. Üsküdar mezunu kız orada bir okul kurmuştur. Üstelik bunu hiç kimseden yardım almadan ve kimsenin bilgisi olmadan yapmaktadır.¹³⁶⁰

Mianzare Gabrielyan (1880 mezunu): Bursa Amerikan Kız Koleji'nde öğretmenlik yaptı (1898-1907). Sefalet içinde olduğunu öğrendiği bir Ermeni köyü olan Çalgara'ya gitmek için okuldaki görevinden istifa etti. Çalgara'da bir sosyal yardım derneği başlattı. Kendi parasıyla bir eğitim evi kurdu. Bu Ermeni köyünde yaptığı köy geliştirme çalışmaları sonucunda orada bir "süt üretim endüstrisi" kurulmasına öncülük etti.¹³⁶¹

Korodaki kızlar: Okula misafir gelen Msy.bn. Parmelee izlenimlerini şöyle kaydetmişti: "Üsküdar Kız Okulu'nda çok güzel ağırlandık. Altı yedi yaşlarındaki 13 kızın söylediği ilahileri uzun süre unutamayacağım. Tatlı, şirin bir Ermeni kızı 'Ben İsa'yım küçük dostum' adlı ilahiyi İngilizce söyledi. Hepsi kendi küçük kızkardeşlerim kadar temiz ve düzenliydi. Bizim buradaki ilk vazifemiz, kendilerini okula kabul ettirmeye gelenlere sabun ve su kullanma dersidir"¹³⁶² diyerek okulun eğitiminin başarılı ve verimli olduğunu dile getirmektedir.

¹³⁵⁷ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 140.

¹³⁵⁸ **RC-ACG Mezunları Topluluğunda Kim Kimdir? Who is Who in The RC-ACG Alumni Community?**. İstanbul: İstanbul Amerikan Kolejleri Mezunları Derneği Basımı, 1985, s. 128.

¹³⁵⁹ Mrs. Bowen, "Death of Native Helpers", **The Missionary Herald**, October 1879, Vol. 75, s. 377.

¹³⁶⁰ **The Missionary Herald**, "Mission Schools", January 1880, Vol. 76, s. 35.

¹³⁶¹ Hester D. Jenkins, s. 47-50.

¹³⁶² Julia F. Parmelee, "Mrs. Parmelee at Constantinople and Ordo", **The Missionary Herald**, June 1875, Vol. 71, s. 172.

Etkinlikler

1872 Yılsonu İmtihanları: Öğrencilerin ebeveynleri ve dostlarının, misyonerlerin ve davetli misafirlerin katılımıyla gerçekleşti. Bu tören öğrenciler üzerinde mükemmel bir etki bıraktı.¹³⁶³

1873 Yılsonu İmtihanları: Temmuz ayında gerçekleştirilen bu özel gün açılış duası ve ilahilerle başladı. Ardından kızlar Yeni Ahit'ten bazı pasajları ezbere okudular. Eski Ahit tarihinden sorulan soruları cevapladılar. Gün boyunca yapılan imtihanların aralarına Ermenice ve İngilizce ilahiler serpiştirilmişti. Piyano ve org da çalındı. Robert Kolej'den Dr. Cyrus Hamlin ve Hagopos Djezizian, İznik'ten Pastör Garabed birer konuşma yaptı. Merasim yapılan dua ile son buldu.¹³⁶⁴

1874 Yılsonu İmtihanları: Öğrenci dostlarından geniş bir topluluk ve diğer kişiler biraraya geldiler. İmtihanlar İncil, Aritmetik, Cebir, Coğrafya, Tarih ve diğer derslerden yapıldı. Ermenice ve İngilizce okuma, yazma, karatahtada çizim ve ilahiler büyük ilgi gördü.¹³⁶⁵

1880 Yılsonu İmtihanları: Katılımcıların büyük bölümünü Ermeniler teşkil etmekle beraber 10-12 Türk hanım da hazır bulundu. Pahalı giyimli bu hanımlar, yüzlerine yaşmaklarını çekmişlerdi. İmtihan olanlar arasında dört Türk kızı, bir Yahudi kızı da vardı. İngilizce ve Türkçe tercümeden imtihan olduktan sonra bir sınıfta diğerleriyle beraber Zihin Aritmetiğinden imtihan edildiler. İki Türk kız kardeşin babaları orduda yüzbaşıydı ve üniformasıyla orada hazırды. Pek memnun görünüyordu. Msy.bn. Wood'a göre İstanbul'da Müslüman kızların halkın önünde görülmeleri ve gayrı müslimlerle birarada bulunmaları yeni bir şeydi. Mezun olan beş Ermeni kızına diplomalarını Birleşik Devletler ortaelçisi Horace Maynard verdi. Robert Kolej'den Prof. Millingen *İngilizce*, Avedis Constantin *Türkçe*, Pastör Garabed Gabrielyan *Ermenice*, Msy. Dr. Riggs *bir kısmı İngilizce bir kısmı Bulgarca* olmak üzere kısa konuşmalar yaptılar.¹³⁶⁶

¹³⁶³ George W. Wood, "The 'Home' School at Constantinople", *The Missionary Herald*, May 1872, Vol. 68, s. 158.

¹³⁶⁴ George W. Wood, "The Constantinople Home School (21 July 1873)", *The Missionary Herald*, October 1873, Vol. 69, s. 319.

¹³⁶⁵ George W. Wood, "The 'Home' School at Constantinople (7 August 1874)", *The Missionary Herald*, October 1874, Vol. 70, s. 310.

¹³⁶⁶ George W. Wood, "Robert College and 'the Home'", *The Missionary Herald*, October 1880, Vol. 76, s. 386

Koleje Dönüşümü: 1890'da Massachusetts Eyalet Meclisi'nden kolej beratı aldı.¹³⁶⁷ İsmi de Amerikan Kız Koleji (American College for Girls) olarak değişti.¹³⁶⁸

3. 14. Manisa Yatılı Kız Okulu (1871-1885)

1870'te İzmir İstasyonu merkezinin Manisa'ya taşınması ve İzmir'in bir dış istasyon konumuna düşürülmesi kararlaştırıldı.¹³⁶⁹ Çünkü İzmir Protestan Kilisesi'nde birtakım anlaşmazlıklar ve karışıklıklar zuhur etmişti.¹³⁷⁰ Bu bağlamda Manisa'ya Aralık 1871'de gelen Msy.bn. P. L. Cull hazırlık çalışmalarından sonra 1872 sonbaharında bir yatılı kız okulu açtı.¹³⁷¹ Burada hem Ermeni hem de Rum kızları beraberce eğitim görecektlerdi. Bunun için ortak dil olarak Türkçe seçildi.¹³⁷² ABCFM raporuna göre "bir istasyon sınıfının 4'ü Manisa'dan, 4'ü Akhisar'dan gelen talebelerden oluşuyordu. Bunlar Rum hemşehrilerine Evanjelik çalışmalar yapmak üzere yetiştiriliyorlardı."¹³⁷³

Öğretmen Kadrosu

Msy. William Clark: Bursa'dan gelerek Miss Cull'a katıldı (1873). Bu hanım bir yıl sonra Bulgar misyonundan Msy. Marsh ile evlenerek okuldan ayrıldı.¹³⁷⁴

P. L. Cull: 1877'de kadrodaydı.¹³⁷⁵ 1880'de Ermeni bölümünün başına geçti.¹³⁷⁶

Miss Powers: 1877'de kadroda olan bu hanım¹³⁷⁷ 1880'de Rum bölümünün başına getirildi.¹³⁷⁸ Bir raporunda şöyle demişti: "Türkiye'nin en büyük ihtiyacı annelerdir. Eğer radikal bir reform olacaksa, bu ihtiyacı karşılamak zorundayız."¹³⁷⁹ Daha sonra buradaki görevinden Erzurum'a nakledildi.¹³⁸⁰

¹³⁶⁷ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 65.

¹³⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 38. Kurumun bundan sonraki tarihçesi kolejler bölümünde incelenecektir.

¹³⁶⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917) "Change of Station", Boston 1917, s. 20; Lyman Bartlett, "Historical Sketch of the Smyrna Field", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 95.

¹³⁷⁰ Lyman Bartlett, **Historical Sketch of Mission Work in The Smyrna Field** (1820-1904), İzmir: İzmir Amerikan Koleji Basımı, 1933, s. 4.

¹³⁷¹ Lyman Bartlett, s. 4; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1873) "Western Turkey Mission", Boston 1873, s. 20.

¹³⁷² Lyman Bartlett, "Historical Sketch of the Smyrna Field", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 95.

¹³⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1876) "Manisa", Boston 1876, s. 44.

¹³⁷⁴ Lyman Bartlett, s. 4.

¹³⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1877, s. 25.

¹³⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Manisa", Boston 1880, s. 44.

¹³⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1877, s. 25.

¹³⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Manisa", Boston 1880, s. 25.

¹³⁷⁹ **Annual Report of The Woman's Board of Missions** (1885) "Foreign Work", Boston 1885, s. 10.

¹³⁸⁰ Lyman Bartlett, s. 7.

Miss Jillson: İstanbul'dan 1885'te bu okula geldi.¹³⁸¹

Öğretim Müfredatı: İlk başta hem Rum hem de Ermeni kızlarının bir müfredat çerçevesinde yetiştirilmesi tasarlandı. Ama sonradan belirgin bir şekilde Rumlara yönelik hale geldi.¹³⁸² Eğitim dili Türkçeydi.¹³⁸³

Öğrenci ve Mezunları

1875: 7 yatılı, 5 gündüzcü öğrencisi vardı.¹³⁸⁴

1878: Rum ve Ermeni olmak üzere 40'tan fazla öğrenci okuyordu.¹³⁸⁵

1880: Ermeni bölümünde 7 yatılı, 17 gündüzcü; Rum bölümünde 10 yatılı, 30 gündüzcü vardı.¹³⁸⁶

1881: 12 yatılı okuyordu.¹³⁸⁷

1884: 59 kız öğrenim gördü.¹³⁸⁸

Kapanışı: 1885'te kapatılma kararı alındı. Çünkü eğitim fırsatları tekrardan hasıl olan İzmir'de¹³⁸⁹ yatılı ve gündüzcü bir kız yüksek okulu açılmıştı.¹³⁹⁰

3. 15. Kayseri Erciyes (Argeus) Erkek Yüksek Okulu (1871-1901)

Kayseri'deki misyonerlik faaliyetleriyle ilgili bir raporda 1871'de bir erkek okulu olduğu, başında Merzifon İlahiyat'tan mükemmel bir eğitimcinin bulunduğu, dersler arasında Coğrafya, Aritmetik ve Gramerin yer aldığı bildirilmektedir.¹³⁹¹ 1878 öncesinde Kayseri'deki eğitim faaliyetlerinin kişisel okuma yazma öğretimi, Pazar okulları ve mahalle okullarıyla sınırlı olduğu görülür. İleri seviyede eğitim almak isteyen gençler ise çoğunlukla Batı Türkiye Misyonu'na bağlı yüksek okullara ya da ilahiyatlara gönderilmekteydi. Örneğin 1877'de 11 genç Merzifon İlahiyat'a gitmişti. 1878'de Kayseri'de bir ilahiyata hazırlık sınıfından söz

¹³⁸¹ Lyman Bartlett, s. 4.

¹³⁸² Lyman Bartlett, s. 4.

¹³⁸³ Lyman Bartlett, "Historical Sketch of The Smyrna Field", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 95.

¹³⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) "Western Turkey Mission", Boston 1875, s. 19.

¹³⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1878, s. 35.

¹³⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Manisa", Boston 1880, s. 44.

¹³⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Stations-Manisa", Boston 1881, s. 35.

¹³⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Stations-Manisa", Boston 1884, s. 31.

¹³⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1885, s. 32.

¹³⁹⁰ Lyman Bartlett, "Historical Sketch of the Smyrna Field", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 95.

¹³⁹¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barrows (25 July 1871)", **The Missionary Herald**, November 1871, Vol. 67, s. 358.

edilmekte ve burada 17 öğrencinin okuduğu kaydedilmektedir.¹³⁹² O yıl American Board'un Msy. Fowle'u buraya tayin ettiği göz önüne alınırsa, onun gelişiyle birlikte eğitim faaliyetlerinin yeni bir ivme kazandığı düşünülebilir.

1879 itibariyle başında bir Merzifon İlahiyat mezununun bulunduğu bu okulda, büyük öğrencilerin sınıfına ilaveten, küçük öğrencilerden oluşan 15 kişilik bir sınıf daha vardı.¹³⁹³ İki öğretmenden birisinin maaşını Protestan halk, ikincisininkini ise Board karşılıyordu.¹³⁹⁴ 1881'de Msy. Lyman Bartlett'in nezaretindeki istasyon sınıfında okuyan 13 erkek öğrenciden üçü veya dördü teoloji fakültesine girmeye hazırlanıyordu. Aynı yılın Ekim ayında Msy. Fowle'un idaresinde 15 kişilik ikinci bir sınıf daha açıldı. Bunların 3'ü kiliseye üye oldu.¹³⁹⁵ 1885'te gelişmeye devam ettiği bildirilen¹³⁹⁶ bu okul 1899'da yatılı hale getirildi ve adı Erciyes Ermeni Yüksek Okulu oldu.¹³⁹⁷ 1893'te başında Msy. Fowle bulunuyordu.¹³⁹⁸

Öğrencileri ve Mezunları

1871: 70 öğrenci okuyordu.¹³⁹⁹

1879: 89 öğrencisi vardı.¹⁴⁰⁰

1888: 6 mezundan biri tüccar, 2'si öğretmen oldu; 3'ü eğitimlerini ilerletmeye devam etti.¹⁴⁰¹

1891: 8 genç diploma aldı. Bazıları eğitimlerini Merzifon'da sürdürecekti; kalanlar da herhangi bir işle yahut öğretmenlikle meşgul olacaktı.¹⁴⁰²

1895: 25 yatılı öğrencisi vardı.¹⁴⁰³

1896: Öğrenci sayısı 31'di ve bunların 16'sı yatılı kalıyordu.¹⁴⁰⁴

1898: 50 öğrencisi vardı.¹⁴⁰⁵

1901: 53 öğrenci okudu.¹⁴⁰⁶

¹³⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Cesarea", Boston 1879, s. 30.

¹³⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Eastern Turkey Mission, Cesarea", Boston 1879, s. 30.

¹³⁹⁴ William A. Farnsworth, "Ordination of a Pastör (25 May 1879)", **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 304.

¹³⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1881, s. 37.

¹³⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1885, s. 32.

¹³⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1899, s. 52. Bahsedilen rapora göre Orta Anadolu coğrafyasında Kayseri (Argeus) Okulu'na ilaveten Talas Yatılı Erkek Okulu ve Yozgat Erkek Yüksek Okulu olmak üzere üç erkek yüksek okulu bulunuyordu.

¹³⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1893, s. 35.

¹³⁹⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barrows (25 July 1871)", **The Missionary Herald**, November 1871, Vol. 67, s. 358.

¹⁴⁰⁰ William A. Farnsworth, "Ordination of a Pastör (25 May 1879)", **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 304.

¹⁴⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1888, s. 35.

¹⁴⁰² W. A. Farnsworth, "Promising Young Men", **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 425.

¹⁴⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1895, s. 41.

¹⁴⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1896, s. 40.

¹⁴⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1898, s. 44.

Etkinlikler

1888 yılsonu imtihanları: Kayseri’deki büyük Protestan kilisesinde gerçekleşti. Yedi saat boyunca geniş dinleyici salonu, derinden ilgili ve dikkatli dinleyicilerle lebaleb doluydu. Paşa ve diğer ileri gelen askeri ve sivil memurlar da oradaydı. Okuldan 9 kişi mezun oldu. Bu ortam, 34 yıllık misyonerlik faaliyetinin bu yörede meydana getirdiği değişimlerin pek çok delilinden biriydi.¹⁴⁰⁷

Kapanışı: 1901’den sonra bu okul hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

3. 16. Erzurum Erkek Yüksek Okulu (1872- 1918)

Ne zaman açıldığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. 1872’deki bir raporda “genç erkeklerin derslerdeki başarıları, özellikle misyonerlerle birlikte dört yıllık okul dönemini geçirenler göz kamaştırıyordu. Çünkü bunlar ilk geldiklerinde, misyonerlerin tanımıyla, kaba saba ve yontulmamış kimselerdi”¹⁴⁰⁸ denildiğine bakılırsa bu tarihten biraz evvel böyle bir okulun mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Ancak belgesel bir tesbit olarak elbette 1872’nin açılış tarihi olarak belirlenmesi en uygunudur. 1891’de sadece adından bahsedilen bu okul,¹⁴⁰⁹ 1898’de “Erzurum Mt. Ararat Erkek Yüksek Okulu” adıyla yeniden yapılandırıldı. Buna göre anaokulu, ilk, orta bölüm, yüksek olmak üzere dört bölümden oluşuyordu.¹⁴¹⁰ 1905’te bir yangın geçirdi.¹⁴¹¹

Öğrencileri ve Mezunları

1877: Toplam 30 öğrenci okuyordu ve yalnızca 6’sı Board’tan burs alıyordu.¹⁴¹²

1892: 6 mezunun 4’ü öğretmenliğe başladı.¹⁴¹³

1898: 112 öğrencinin 22’si yüksek okulda okuyordu.¹⁴¹⁴

1899: 94 öğrencinin 16’sı yüksek, 34’ü orta bölüm, 44’ü ilk bölüm öğrencisiydi.¹⁴¹⁵

¹⁴⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) “Western Turkey Mission, The Schools”, Boston 1901, s. 51.

¹⁴⁰⁷ William A. Farnsworth, “Thirty Four Years in Cesarea”, **The Missionary Herald**, September 1888, Vol. 84, s. 389.

¹⁴⁰⁸ Moses P. Parmelee, “Schools at Erzroom (26 October 1872)”, **The Missionary Herald**, February 1873, Vol. 69, s. 54.

¹⁴⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1891, s. 42.

¹⁴¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) “Eastern Turkey Mission, Erzroom”, Boston 1898, s. 63.

¹⁴¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) “Eastern Turkey Mission, Erzroom”, Boston 1905, s. 59.

¹⁴¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) “Central Turkey Mission”, Boston 1877, s. 35.

¹⁴¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 46.

¹⁴¹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) “Eastern Turkey Mission, Erzroom”, Boston 1898, s. 63.

¹⁴¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1899, s. 72.

1901: Öğrenci sayısı 98'di.¹⁴¹⁶

1903: Mevcudu 80'di. 3 Gregoryen öğrenci kiliseye girdi.¹⁴¹⁷

1904: 27 öğrencisi vardı.¹⁴¹⁸

1905: 82 öğrenciden 4'ü mezun oldu. Bunlardan biri ileri eğitim almaya karar verdi.¹⁴¹⁹

1906: 70 öğrencisi vardı.¹⁴²⁰

1910: 12'si yüksek okulda olmak üzere 62 öğrenci okudu.¹⁴²¹

1911: Kampüsteki kayıtlı 85 öğrenciden 12'si yüksek okulda okudu.¹⁴²²

1912: 20'si yüksek okulda olmak üzere toplam 85 gence eğitim verildi.¹⁴²³

1913: Toplam 83 öğrencisi vardı.¹⁴²⁴

1914: 23 gencin 3'ü mezun oldu.¹⁴²⁵

1916: 23 öğrenci kayıtlıydı.¹⁴²⁶

Öğretim Müfredatı: 1872 itibariyle müfredatında Fizyoloji ve Aritmetik bulunuyordu.¹⁴²⁷

1898 yılı: Klasik ve Modern Ermenice, Türkçe, Matematik, Coğrafya, Fransızca, İncil (her gün yarım saat). Ayrıca tüm bölümlerde İngilizce öğretiliyordu.¹⁴²⁸

Kapanışı: 1918'in savaş ortamında kapatıldı.¹⁴²⁹

3. 17. Bahçecik (Bithinya) Kız Yüksek Okulu (1873-1885)

Bahçecik'te 1856 yılında bir Protestan kilisesi açıldıktan sonra basit ölçekli kız ve erkek okulları da kuruldu. İstanbul Yatılı Kız Okulu mezunu ve bir müddet İznik'te 20

¹⁴¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Eastern Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 62.

¹⁴¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1903, s. 71.

¹⁴¹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1904, s. 66.

¹⁴¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1905, s. 59.

¹⁴²⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1906, s. 89.

¹⁴²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Eastern Turkey", Boston 1910, s. 123.

¹⁴²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 107.

¹⁴²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

¹⁴²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1913, s. 91.

¹⁴²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 103.

¹⁴²⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1916, s. 93.

¹⁴²⁷ Moses P. Parmelee, "Schools at Erzroom (26 October 1872)", **The Missionary Herald**, February 1873, Vol. 69, s. 54.

¹⁴²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1898, s. 63.

¹⁴²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917/1918) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1918, s. 183.

öğrencili kız okulunda görev yaptıktan sonra Bahçecik'e tayin edilmiş olan bir hanımın idaresindeki bu kız okulunda 1858'de 57 öğrenci okuyordu. İlginç olan, üçü hariç bütün öğrenciler gayri Protestan ailelerden geliyordu. Şehrin ileri gelen bu aileleri, kızlarının aldığı eğitimden pek memnundular. Okul her gün dua ile açılıp kapanıyordu. İncil okunuyor ve Amerikalıların matbaasında basılan kitaplar kullanılıyordu.¹⁴³⁰ Batı Türkiye Misyonu okulun bu başarısını görünce onu bir yüksek okul haline getirme planları yapmaya başladı. Msy. J. W. Parsons ve eşi 1860'lardan sonra yörede hüküm süren kadın eğitime muhalif fikirlerle yoğun bir mücadeleye giriştiler. Msy.bn. Laura Farnham'ın gelişiyle (1870) kız yüksek okulunun temeli atılmış oldu.¹⁴³¹ Müdire Farnham, Charavleg ailesinden kiralanan bir binada Eylül 1873 tarihinde kız okulunu açtı. Osmanlı Devleti'nden okulun faaliyetlerini sürdürme iznini ise 1876'da aldı.¹⁴³²

Öğretmen Kadrosu

Miss Laura Farnham: Okulun yöneticisi olması yanında çoğu derse de giriyordu. Disiplini sağlıyor, tüm hesap defterlerini tutuyor, kızların sıhhatlerini ve maneviyatlarını kollayıp gözetiyordu.¹⁴³³ Kız Okulu'nda toplam otuz yedi yılını idarecilik ve öğretmenlikle geçirdi.¹⁴³⁴

Miss Parsons: Okulda görevli öğretmenlerdendi.¹⁴³⁵

Armenag Der Hagopyan: Robert Kolej mezunuydu. Okulun Adapazarı'na taşınmasından biraz önce öğretmenlik yaptı. Erkek kardeşi de burada görevliydi.¹⁴³⁶

Öğretim Müfredatı: 1882'deki dersler şunlardı: Aritmetik, Cebir, Geometri, Astronomi, Zooloji, Mantık, Politik Ekonomi, Zihin Felsefesi, Fransızca, İngilizce, Türkçe, Ermenice.¹⁴³⁷ Eğitim Ermeniceydi ama İngilizce de öğretiliyordu.¹⁴³⁸

¹⁴³⁰ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Dwight (18 August 1858)", November 1858, Vol. 54, s. 351.

¹⁴³¹ Frank A. Stone, s. 83.

¹⁴³² **Life and Light**, "Girls' Schools in Turkey", March 1879, Vol. 9, s. 73-74'ten aktaran Linder, Fay. **The History of Üsküdar American Academy (1876-1996)**, İstanbul: SEV Yayıncılık, 2000, s. 4. Stone ev sahibi ailenin ismini Gharevleg olarak vermekte, ayrıca okulun açılış tarihini 1872 olarak kaydetmektedir. Frank A. Stone, 83.

¹⁴³³ Frank A. Stone, s. 84.

¹⁴³⁴ Frank A. Stone, "Mt. Holyoke...", s. 51.

¹⁴³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1877, s. 23.

¹⁴³⁶ Frank A. Stone, s. 84.

¹⁴³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Western Turkey Mission", Boston 1882, s. 38. Yazar Stone tarih vermeden okulun derslerini şöyle sıralamaktadır: Matematik, Coğrafya, Başlangıç Düzeyinde Cebir, Geometri, Genel Tarih, Yazı Dersleri, Müzik ve Beden Eğitimi. Frank A. Stone, s. 84.

¹⁴³⁸ Frank A. Stone, s. 84.

Öğrencileri ve Mezunları

1873: Okulun bu ilk sınıfında 3'ü yatılı olmak üzere 16 kız öğrenim gördü.¹⁴³⁹

1874: 12 yatılı vardı.¹⁴⁴⁰

1875: 25 yatılı, 36 gündüzcü öğrencisi vardı.¹⁴⁴¹

1877: 20'si yatılı 60 öğrencisi mevcuttu.¹⁴⁴²

1878: 24 yatılı 50 gündüzcü kız okuyordu.¹⁴⁴³

1879: 24 yatılı, 50 gündüzcü öğrenci okuyordu ve hepsi haftalık ders ücreti ödüyordu.¹⁴⁴⁴

1881: 71 öğrencinin 31'i gündüzcüydü.¹⁴⁴⁵

1882: 71 öğrencinin 31'i yatılıydı. Bu yıl 10 kız mezun oldu.¹⁴⁴⁶ Ermeni kızların sayısı, 23'ü yatılı olmak üzere 50'ydı.¹⁴⁴⁷

1884: 62 kızın 27'si gündüzcüydü. 300 dolarlık ücreti 12 kız hariç hepsi ödüyordu.¹⁴⁴⁸

Üç genç kız: Mezun olduktan sonra Adapazarı'na bağlı köylerde öğretmenlik yapmaya başladılar. Özellikle birisi mükemmel bir çalışma yapmıştı. Onun okulu, Msy. Hitchcock'un ifadesiyle, Türkiye'deki en iyi yerli okuluydu.¹⁴⁴⁹

Adapazarı'na Taşınması: 1885'te Adapazarı'na taşındı¹⁴⁵⁰ ve Adapazarı Ermeni Kız Okulu (Adabazari Hayuhgatz Varjharan) adıyla faaliyetlerine devam etti. Bahçecik'te geçirdiği on iki yıl zarfında 28'i Gregoryen Ermeni ve bir Ermeni Katolik olmak üzere 75 kız öğrenci bu okula kaydoldu. Bunlardan 67'si mezun oldu. Mezunların 37'si öğretmen olarak görev aldı.¹⁴⁵¹

3. 18. Adapazarı Ermeni Kız Yüksek Okulu (1885-1921)

Müdire Farnham ile Miss Sheldon'ın idaresindeki Bahçecik Yatılı Kız Okulu 1885'te Adapazarı'na taşındıktan sonra yönetimini yerli mütevellî heyeti üstlendi.¹⁴⁵² Aslında buraya

¹⁴³⁹ **Life and Light**, "Girls' Schools in Turkey", March 1879, Vol. 9, s. 73-74'ten aktaran Fay Linder, s. 4.

¹⁴⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) "Western Turkey Mission", Boston 1875, s. 19.

¹⁴⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) "Western Turkey Mission", Boston 1875, s. 19.

¹⁴⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877) "Education, Western Turkey Mission", Boston 1877, s. 23.

¹⁴⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission", Boston 1878, s. 34.

¹⁴⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Western Turkey Mission", Boston 1879, s. 24.

¹⁴⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Nicomedia", Boston 1881, s. 40.

¹⁴⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Western Turkey Mission, Bardizag", Boston 1882, s. 34.

¹⁴⁴⁷ Sarah Pollock, "A Day in the Bahçecik School", **Life and Light**, September 1882, Vol. 12, s. 351'den aktaran Fay Linder, s. 6.

¹⁴⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Western Turkey Mission", Boston 1884, s. 31.

¹⁴⁴⁹ Mr. Hitchcock, "Schools, a New Village", **The Missionary Herald**, July 1878, Vol. 74, s. 231.

¹⁴⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Western Turkey Mission", Boston 1886, s. 34.

¹⁴⁵¹ Joseph K. Greene, "The Church and Schools of Adabazar, Turkey", **The Missionary Herald**, Vol. 92, September 1896, s. 359.

¹⁴⁵² Joseph K. Greene, "Nicomedia Station", February 1889, Vol. 85, s. 68; J. K. Greene, "A Model Church in Turkey [Adapazarı Kilisesi]", **The Missionary Herald**, April 1898, Vol. 94, s. 141.

taşınma daveti Adapazarı Protestan Kilisesi'nden gelmişti. Aralarındaki anlaşma şöyleydi: Kadın Misyonları Kurulu Amerikalı öğretmenlerin maaşlarını ödemeye devam edecekti. İlave olarak, yıllık 176 dolar burs verecekti. Adapazarı Kilisesi ise, içinde okulu da barındıran üç katlı yeni bir binayı Müdire Farnham'ın kullanımına sunacaktı. Okulun diğer masraflarının sorumluluğunu Yerel İdare Heyeti üstelenecek, onlar da bu parayı okul ücretlerinden ve Ermeni Protestanların bağışlarından karşılayacaktı.¹⁴⁵³ 1898'de müdire yardımcılığını Miss Sheldon ile Miss Hyde yapıyordu.¹⁴⁵⁴ 1903'te Miss Farnham, Miss Kinney ve Miss Riggs'in idaresindeydi.¹⁴⁵⁵ Aynı yıl Miss Hyde okuldan ayrıldı.¹⁴⁵⁶ 1912'de tamamıyla Protestan Ermenilerin desteklediği okulun başında Miss E. Kinney bulunuyordu.¹⁴⁵⁷

Öğretmen Kadrosu

Miss Mary W. Riggs: Msy. Edward Riggs'in kızıdır. Sivas'ta doğdu. 17 yaşındayken Amerika'ya giderek Elmira Kolej'de eğitim gördü. 1897'de mezun oldu. Oradaki yüksek okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra 1902'de Türkiye'ye geldi. Adapazarı Kız Okulu'nda Miss Susan C. Hyde'in ayrılmasından sonra onun yerine geçti.¹⁴⁵⁸

Miss Mary F. Kinney: Okula 16 Kasım 1900'de geldi. İngilizce ve müzik derslerine giriyordu.¹⁴⁵⁹

Din Eğitimi: İncil'i, Tekvin Kitabı'ndan Vahiy Kitabı'na kadar öğrenmeyen hiçbir kıza diploma verilmiyordu.¹⁴⁶⁰ Öğrencilerin hepsinden Protestan şapeline katılmaları isteniyordu.¹⁴⁶¹ Öğretim dili Ermeniceydi.¹⁴⁶²

Öğrencileri ve Mezunları

1888: Mevcut 110 öğrencisinden 25'i yatılıydı. Öğrenciler arasında bir Türk, bir Çerkez ve bir de Çingene kızı vardı.¹⁴⁶³ 25 yatılı öğrencinin 8'i ücretini tam ödüyordu. Üçü, üçte ikisini; yedisi

¹⁴⁵³ Frank A. Stone, s. 86.

¹⁴⁵⁴ Joseph K. Greene, "A Model Church in Turkey [Adapazarı Kilisesi]", **The Missionary Herald**, April 1898, Vol. 94, s. 141.

¹⁴⁵⁵ George F. Herrick, "Western Turkey Mission", **The Missionary Herald**, April 1903, Vol. 89, s. 160.

¹⁴⁵⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1903, s. 50.

¹⁴⁵⁷ David B. Eddy, s. 158.

¹⁴⁵⁸ **The Missionary Herald**, "New Recruits", October 1902, Vol. 88, s. 399.

¹⁴⁵⁹ Fay Linder, s. 16.

¹⁴⁶⁰ Laura Farnham, "The Girls' School at Adabazar", **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 150.

¹⁴⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1903, s. 50.

¹⁴⁶² Laura Farnham, "The Girls' School at Adabazar", **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 150.

¹⁴⁶³ Joseph K. Greene, "Nicomedia Station", **The Missionary Herald**, February 1889, Vol. 85, s. 68; Laura Farnham, "The Girls' School at Adabazar", **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 150.

de yarısını veriyordu. Geri kalanlar ücretsizdi. Yatılılara ilaveten 50 öğrenci hazırlıkta okurken, 35 öğrenci de gündüzcüydü. Son sınıfın çoğunluğu Gregoryen ailelere mensuptu.¹⁴⁶⁴ 6 mezundan¹⁴⁶⁵ ikisi bu okulda, bir başkası Erzurum’da öğretmenlik yapmaya başladı.¹⁴⁶⁶

1889: 13 kızın mezun olduğu bu yıl 27 yatılının¹⁴⁶⁷ yanı sıra 35 de gündüzcü öğrenci vardı. Hazırlık bölümündeyse 50 kız okuyordu.¹⁴⁶⁸

1890: Toplam 55 kız öğrenim gördü.¹⁴⁶⁹

1892: 44 öğrencisi vardı.¹⁴⁷⁰

1893: 6 kız mezun oldu.¹⁴⁷¹

1894: 45 yatılı, 18 gündüzcü kız öğrenim görüyordu.¹⁴⁷²

1895: 79 kız okuyordu. 11 mezundan 10’u öğretmen oldu.¹⁴⁷³ Yatılı öğrencilerden 1’i Katolik, 28’i Gregoryen, 33’ü Protestan Ermeniydi. Okul Adapazarı’nda kurulduğundan beri 67 mezun vermişti. Bunların 37’si öğretmenlikle meşguldü.¹⁴⁷⁴ Bu yıl mezun olan kız sayısı 8’di.¹⁴⁷⁵

1896: 63 yatılıdan 36’sı okul masraflarının tamamını karşılıyordu. Bazıları, şehir tehlikeli bir hal aldı diye evlerine döndü. Kalan 52 öğrenciden son sınıfta okuyanların sayısı 11’di. 6’sı kiliseye üye oldu.¹⁴⁷⁶

1897: 50 kız öğrenim gördü.¹⁴⁷⁷ Bu yılki 6 mezundan üçü Adapazarlı, üçü de civar köydendi. Adapazarlı kızların biri Rumdu.¹⁴⁷⁸

1898: Kayıtlı 86 öğrenci okuyordu. Ayrıca hazırlık bölümünde de 79 kız vardı.¹⁴⁷⁹ Son sınıf 8 öğrenciden oluşuyordu.¹⁴⁸⁰

1899: 93 kız öğrenim gördü. 64’ü yatılıydı. 20 mezun verildi.¹⁴⁸¹

1900: Öğrenci mevcudu 97’ydi.¹⁴⁸²

¹⁴⁶⁴ Laura Farnham, “The Girls’ School at Adabazar”, **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 150.

¹⁴⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) “Western Turkey Mission, Nicomedia”, Boston 1888, s. 31.

¹⁴⁶⁶ Laura Farnham, “The Girls’ School at Adabazar”, **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 150.

¹⁴⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) “Western Turkey Mission, Adabazar”, Boston 1889, s. 46.

¹⁴⁶⁸ Laura Farnham, “The Girls’ School at Adabazar”, **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 150.

¹⁴⁶⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1890, s. 39.

¹⁴⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 36.

¹⁴⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1893, s. 36.

¹⁴⁷² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1894, s. 33.

¹⁴⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 42.

¹⁴⁷⁴ Joseph K. Greene, “The Church and Schools of Adabazar”, **The Missionary Herald**, September 1896, Vol. 92, s. 360.

¹⁴⁷⁵ Robert Chambers, “A Summer School-Bardezag”, **The Missionary Herald**, November 1895, Vol. 91, s. 463.

¹⁴⁷⁶ Laura Farnham, “Adabazar (9 May 1896)”, **The Missionary Herald**, August 1896, Vol. 92, s. 333.

¹⁴⁷⁷ Joseph K. Greene, “A Model Church in Turkey”, **The Missionary Herald**, April 1898, Vol. 94, s. 141.

¹⁴⁷⁸ Miss Sheldon, “The Annual Meeting”, **The Missionary Herald**, October 1897, Vol. 93, s. 397.

¹⁴⁷⁹ Laura Farnham, “At Adabazar”, **The Missionary Herald**, April 1898, Vol. 94, s. 147.

¹⁴⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) “Western Turkey Mission”, Boston 1898, s. 47.

¹⁴⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1899, s. 55.

1903: 200'den fazla öğrenciye sahipti.¹⁴⁸³

1904: 195 kızın 51'i yatılıydı. Sadece 17'si yarı maaşını veriyordu.¹⁴⁸⁴ (s. 51)

1905: 60'ı yüksek, 35'i hazırlık bölümlerinde okuyan öğrencilerden 12'si mezun edildi. Bunların 6'sı öğretmen oldu.¹⁴⁸⁵

1906: 65 yatılı, 38 gündüzcü (103) öğrenci öğrenim görüyordu.¹⁴⁸⁶

1908: 75 öğrenciden 75'i yatılıydı.¹⁴⁸⁷

1909: Öğrenci sayısı 141'di.¹⁴⁸⁸

1911: Toplam 305 öğrencinin 118'i kolejde, 117'si hazırlıkta okudu. 301 Ermeni, 2 Rum, 2 Çerkez vardı.¹⁴⁸⁹

1912: 115 öğrenciye ilaveten 108 kız hazırlıkta okudu. Anaokulu ile birlikte kampüste toplam 293 öğrenci vardı.¹⁴⁹⁰ Kurum tarihinde toplam mezun sayısı 250'ye ulaştı.¹⁴⁹¹

1913: Yüksek okulda 123, hazırlıkta ise 121 öğrenci okudu. 22 mezun verildi.¹⁴⁹²

1914: 324 öğrencinin 125'i yüksek okuldaydı. 123 yatılı, 201 gündüzcü öğrenciler arasında 312 Ermeni, 6 Türk vardı.¹⁴⁹³

1916: 324 kızdan 125'i yüksek okuldaydı. 123 öğrenci yatılı kaldı.¹⁴⁹⁴

Öğrenci Modelleri

Bir genç kız: 1888 mezunu bir genç kız köyündeki Gregoryen okuluna öğretmen olarak tayin edildi. 100 öğrencisi vardı. Okulu dinî icralarla açıyor, orada İncil öğretiyordu. Pazar günleri de çok sayıda kadından oluşan bir sınıfı vardı. Müdire Farnham raporunu şöyle bitirmişti: “Görüldüğü gibi bu okulu bitiren bir kız, köyündeki evine geri döndüğünde, eğitim

¹⁴⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1900, s. 47.

¹⁴⁸³ George H. Herrick, “Western Turkey Mission”, **The Missionary Herald**, April 1903, Vol. 89, s. 160.

¹⁴⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Western Turkey Mission, Adabazar”, Boston 1904, s. 51.

¹⁴⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1905, s. 44.

¹⁴⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1906, s. 66.

¹⁴⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1908) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1908, s. 56.

¹⁴⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) “Western Turkey Mission, Constantinople”, Boston 1909, s. 56.

¹⁴⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1911, s. 103.

¹⁴⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1912, s. 99.

¹⁴⁹¹ David B. Eddy, s. 158.

¹⁴⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1913, s. 83.

¹⁴⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1914, s. 96.

¹⁴⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1916, s. 89.

almış tek kişi olmaktadır. Bu yüzden şehirdeki evlerine geri dönen şehirli kızlara nazaran çok büyük bir etkisi ve geniş fırsatları oluyor.”¹⁴⁹⁵

Etkinlikler

Bakelorya Töreni (1897): Robert Kolej’den Prof. Djedjizian tarafından gerçekleştirildi. Onu dinlemek için büyük bir dinleyici kitlesi gelmişti. Ertesi akşam mezunlar resepsiyonu gerçekleştirildi. Mütevelli heyeti, okulun öğretmenleri, mezun olacak sınıf ve birkaç dost da davet edilmişti.¹⁴⁹⁶

Bahçecik Yaz Okulu: 18 Temmuz 1893’te Bahçecik Erkek Yüksek Okulu’nun içinde açıldı, 17 Ağustosta kapandı. Her gün sekizden 12’ye kadardı. Yaklaşık 20 vaiz, kadın ve erkek öğretmen görev yaptı. Yanı sıra birkaç Yüksek Okul üyesi de bulundu. Her gün dört İncil’den bir parça tefsir ve bunların birbirine uyumu konusunda bir ders veriliyordu. *Avedaper* Gazetesinin editörü Msy. H. S. Barnum Yaratılış hakkında sekiz umumi ders verdi. Rev. Simon Tavityan pastoral teoloji ve vaaz etmeyle ilgili, Dr. Garabet Atanasyan ise mikrobakteri ve sağlığı koruma konusunda umumi dersler yaptılar. Yüksek Okul’dan Sarkis Efendi Türkçe dersler verdi. Msy. Robert Chambers her gün İngilizce, Miss Susan C. Hyde ise şarkı söylemeyi öğretti. İlginç olan konu, pastoral teolojinin ders kitabının, Vinet’in eserinin Ermenice çevirisi olmasıydı. Bunu İzmir’den Ermeni Piskoposu Melchizedek yapmıştı. Okula gelen herkes barınma için ufak bir miktar para ödüyordu. Ancak barınma ve seyahat için bütçe açığı 50 dolardan fazla olmadı. Böylece İstanbul İstasyonu’ndaki yerli yardımcılar, özellikle İznik bölgesinin kasaba ve köylerinde çalışanların büyük bölümü, “bu entelektüel şölenden ve manevi teşviklerden pek hoşlandılar.”¹⁴⁹⁷

Üsküdar’a Taşınması: I. Dünya Savaşı sırasında kapatıldı. 1921’de Üsküdar’a, eski Amerikan Kız Koleji’nin binalarına taşındı ve Üsküdar Amerikan Kız Okulu adıyla orada yeniden açıldı. İlk, orta ve anaokulu bölümlerinden meydana geliyordu. 1923 yılında 205

¹⁴⁹⁵ Laura Farnham, “The Girls’ School at Adabazar”, *The Missionary Herald*, April 1889, Vol. 85, s. 151.

¹⁴⁹⁶ Miss Sheldon, “The Annual Meeting”, *The Missionary Herald*, October 1897, Vol. 93, s. 397.

¹⁴⁹⁷ Joseph K. Greene, “The Summer School at Bardezag”, *The Missionary Herald*, November 1893, Vol. 89, s. 438.

öğrencinin 80'i yatılıydı.¹⁴⁹⁸ Günümüzde Üsküdar Amerikan Kız Lisesi olarak öğrenimine devam etmektedir.

3. 19. Talas Kız Yüksek Okulu (1873-1917)

Msy.bn. Bartlett başkanlığında¹⁴⁹⁹ 1873'te Talas'ta kuruldu.¹⁵⁰⁰ Ancak bu okul iki yıl öncesinde, deneme mahiyetinde adım adım kurulmaya başlanmıştı. Nitekim Msy. Barrows kuruluş aşamasını 1871'de şöyle rapor etmişti: "Talas'ta da ümit vadeden bir okulumuz var. Altı ay evvel başladı. Öğretmeni, Merzifon Kız İlahiyat Okulu mezunu ve işini iyi yapıyor. Aynı ilahiyat okulunun son sınıf mezunlarından iki genç kız daha bizim tarlamıza geldi."¹⁵⁰¹ 1874'te yeni ve daha rahat binalara taşındı. Aynı yıl bir dönüşüm geçirdi. Şöyle ki, 25-30 öğrencili ve tek öğretmenli bir kız okulu iken 100 erkek ve kız öğrenci kapasiteli karma bir okul haline getirildi. Ayrıca iki dereceli ve iki öğretmenli olarak düzenlendi.¹⁵⁰² 1879'da Miss Closson müdirelik yapıyordu.¹⁵⁰³

Aylar süren çabalardan sonra Talas'ın bir başka yerinde, yatılı kız okulunun yerleşmesi için bina yapmaya müsait güzel bir yer bulundu. İnşaat izni almak için devlete yapılan başvurudan sonra bina yapımına başlandı.¹⁵⁰⁴ American Board bu kuruma 2.115 dolar yardımda bulundu (1881).¹⁵⁰⁵ Eskisinden 250 fit daha geniş ve daha güzel olan bu bina sekiz yıl sonra bitti. Okulun açılışı 23 Eylül 1889'da gerçekleşti. Msy.Dr. Farnsworth verdiği bu haberden sonra sevincini şöyle dile getirmişti: "Yatılı kız okulumuz yeni yuvasına yerleşti. 16 yıl boyunca, tıpkı Aziz Pavlus'un Roma'da hapisteyken 'kendi kiraladığı evde' yaşaması gibi

¹⁴⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1923, s. 58.

¹⁴⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Western Turkey Mission, Other Stations", Boston 1874, s. 17.

¹⁵⁰⁰ William A. Farnsworth, "Sketch of the Cesarea Station", **The Missionary Herald**, February 1892, Vol. 88, s. 56; H. K. Wingate, "Survey of the Work in Cesarea", **The Missionary Herald**, August 1903, Vol. 89, s. 351.

¹⁵⁰¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barrows (25 July 1871)", November 1871, Vol. 67, s. 358. 1921-1922 raporunda bu okulun 1969'da Sarah A. Closson tarafından kurulduğu kaydedilmektedir. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1921-1922, s. 84.

¹⁵⁰² L. Bartlett, "Continued Progress at Talas", **The Missionary Herald**, October 1874, Vol. 70, s. 310.

¹⁵⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 30.

¹⁵⁰⁴ William Farnsworth, "Cesarea and Outstations (6 April 1881)", **The Missionary Herald**, July 1881, Vol. 77, s. 261.

¹⁵⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1881, s. 36.

yaşadı. Tanrı da, Osmanlı hükümeti vasıtasıyla bizi himaye etti ve okulumuz yeni yuvasında açıldı.”¹⁵⁰⁶ Açıldığı tarihten buraya taşınuncaya kadar toplam 44 kız öğrenci mazun etmişti.¹⁵⁰⁷

Öğretmen Kadrosu

Sarah A. Closson: Okulda idarecilik ve öğretmenlik yaptı. Okulla bağlantısını ve 35 yıllık misyonerlik hayatını 1902’de sona erdirdi.¹⁵⁰⁸ Müdirelik görevini 1888’de Miss Burrage’a devretti.¹⁵⁰⁹

Adelaide S. Dwight: Msy. Harrison G. O. Dwight’ın kızıdır. 1978’de İstanbul’da doğdu. İstanbul Amerikan Kız Koleji’nde öğrenim gördü. Amerika’ya giderek Montpelier’deki yüksek okulda ve Smith Kolej’de okudu. 1900’de mezun oldu. 1902’de Talas Kız Okulu’nda görev aldı.¹⁵¹⁰ Miss Closson, Miss Burrage, Miss Orvis ve jimnastik öğretmeni Miss Zimmer de burada hatırlanmalıdır.

Öğretim Müfredatı: 1878 yılının en ileri sınıfı aritmetik, coğrafya, Ermenice Gramer ve Fizyoloji dersleri işlendi. Eski Ahit’in bütün tarihi bölümlerini, Resullerin İşleri’ni ve Dört İncil’i kapsayan bir de İncil dersi vardı.¹⁵¹¹ 1880 yılında okutulan dersler şunlardı: Aritmetik, Ermenice Gramer ve Tercüme, Rumca Gramer, Cebir, Coğrafya, Fizyoloji, Osmanlıca İncil, İnşa, Miftah (Osmanlı Grameri), Eski Ahit Tarihi, İsa’nın Hayatı, Vokal ve Enstrumental Müzik.¹⁵¹² Derslerden biri, saç tarama ve yüz yıkamaya ayrılmıştı.¹⁵¹³ 1906’da Psikoloji ve Pedagoji dersleri kondu.¹⁵¹⁴ Msy. Farnsworth’un ifadesiyle devletin dili ve ülke insanının konuşma dili olan Osmanlı Türkçesini öğrenmeye çoğu kişi pek meraklı olduğundan dolayı okulun eğitim dili Türkçeydi. Ancak Ermeni kızlar onu Ermenice alfabeyle öğrenmek zorundaydılar. Neredeyse bütün ders kitapları Türkçe basıldığından, daha ileri yaşlardaki Rum kızları da Türkçe harf karakterini öğrenmeliydiler. Fakat Rumlar, Dr. Farnsworth’un

¹⁵⁰⁶ William A. Farnsworth, “Cesarea-The Schools”, **The Missionary Herald**, January 1890, Vol. 86, s. 22. Araştırmacı Stone, “45.000 mil karelik alanı kaplayan bu okul sistemi çok geçmeden öğretmen yetiştirmek üzere orta okulların açılmasını gerekli kıldı. Nihayet 1889’da bir yatılı kız okulu ile bir erkek yüksek okulu, bu hareketli şehrin yaklaşık beş mil dışında kalan Talas Köyü’nde eğitime başladı” (Stone, s. 90) derken, misyonerlerin verdiği bilgilere ters düşmüş gözükmektedir. Zira misyoner raporlarına göre okulun ilk açılış tarihi 1873’tür.

¹⁵⁰⁷ William A. Farnsworth, “Sketch of the Cesarea Station”, **The Missionary Herald**, February 1892, Vol. 88, s. 56.

¹⁵⁰⁸ **The Missionary Herald**, “Cesarea and Outstations”, September 1902, Vol. 88, s. 375.

¹⁵⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) “Western Turkey Mission, Cesarea”, Boston 1888, s. 34.

¹⁵¹⁰ **The Missionary Herald**, “New Recruits”, October 1902, Vol. 88, s. 399.

¹⁵¹¹ **The Missionary Herald**, “Station High School for Girls”, September 1878, Vol. 74, s. 302.

¹⁵¹² Uygur Kocabaşoğlu, s. 159.

¹⁵¹³ Florence A. Fensham, s. 50.

¹⁵¹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) “Western Turkey Mission, Cesarea”, Boston 1906, s. 62.

görüşüne göre, “dillerini kaybetmiş olsalar da Homer’in, bilim ve edebiyat babalarının alfabetesini asla terketmeyeceklerdi. Bu nedenle Rumcanın öğretilmesi şarttı.”¹⁵¹⁵

Öğrencileri ve Mezunları

1874: Bütün bölümlerdeki öğrenci mevcudu 50’den fazlaydı. Bu sayı, Rum ve Ermeniler arasında eşit bölünmüş değildi. Bunların 8’i yatılı kalıyordu. 3’ü kilise üyesiydi.¹⁵¹⁶

1875: 9 kızın 5’i mezun oldu. 3’ü kiliseye kabul edildi.¹⁵¹⁷

1877: 55 öğrenciden 26’sı kiliseye üye oldu. Beş kız öğretmenlikle görevlendirildi.¹⁵¹⁸

1878: 55 öğrencisi vardı. Bunlardan 10 tanesi kış döneminde öğretmenlik yaptı.¹⁵¹⁹ Çoğusu baharda eğitimlerini tamamlamak üzere okula geri döndü. Okul çalışmalarına ilaveten bunlar kadın dua toplantılarını yönettiler, evden eve ziyaretlerde bulunup kadınlara okuma öğrettiler. 1874’ten beri toplam 63 kız bu okula kaydoldu.¹⁵²⁰

1879: 50 öğrenci vardı. 20’si yıl içerisinde öğretmenlik yaptı. Rapora göre eğitilmiş ve çalışmaya hazırlanmış bu yerli kızlar köylerine dönüp hizmet edeceklerdi.¹⁵²¹ Kayseri’den gönderilecek 6 kız için düzenlemeler yapıldı. Bunların üçü kendi masraflarını ödeyecekti.¹⁵²²

1880: Yıl boyunca 50 öğrenci devam etti. Okulun yedi yıllık tarihçesinde kayıt yaptıran öğrenci sayısı 9’u Rum olmak üzere 90’dı. Bunlar 29 bölgeden gelmişlerdi. 24’ü evliydi. Diğer 7’si okula geri dönmedi. 35’i uzun ya da kısa dönem öğretmenlik yaptı. 40’ı kiliseye üye oldu.¹⁵²³ 45 öğrencinin öğrenim gördüğü kaydedilen yıllık raporda mezunların çoğunun bu bölgede öğretmenlik yaptığı, gelecek sene 16 kızın girmesinin beklendiği kaydedilmektedir.¹⁵²⁴

1881: 26 farklı şehir ve kasabayı temsil eden öğrencilerin 18’i kilise üyesiydi.¹⁵²⁵

1882: 28 öğrencisi vardı. Bu okulda yetişen kızların çoğu Sebt günlerinde Talas’ın değişik bölgelerine çıkıyorlardı. Onları dinlemek için toplanan kadınlarla konuşuyor, onlara İncil ve dinî risale okuyorlardı. Halkın fakirliğini ve acılarını dinliyorlardı. Öyle ki oruç tutup kendi yemeklerini bu fakirlere vermeyi istiyorlardı.¹⁵²⁶

¹⁵¹⁵ William A. Farnsworth, “New Chapel at Talas-School (26 January 1874)”, **The Missionary Herald**, June 1874, Vol. 70, s. 175.

¹⁵¹⁶ William A. Farnsworth, “New Chapel at Talas-School (26 January 1874)”, **The Missionary Herald**, June 1874, Vol. 70, s. 175.

¹⁵¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1875) “Western Turkey Mission”, Boston 1875, s. 20.

¹⁵¹⁸ **The Missionary Herald**, “Station High School for Girls”, September 1878, Vol. 74, s. 301.

¹⁵¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) “Eastern Turkey Mission”, Boston 1878, s. 39.

¹⁵²⁰ **The Missionary Herald**, “Station High School for Girls”, **The Missionary Herald**, September 1878, Vol. 74, s. 301.

¹⁵²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Eastern Turkey Mission, Cesarea”, Boston 1879, s. 30.

¹⁵²² William A. Farnsworth, “Ordination of a Pastör (25 May 1879)”, **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 304.

¹⁵²³ Sarah A. Closson, “The Talas Boarding School”, **Life and Light**, November 1880, Vol. 76, s. 406-407.

¹⁵²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) “Eastern Turkey Mission, Cesarea”, Boston 1880, s. 48.

¹⁵²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Western Turkey Mission, Cesarea”, Boston 1881, s. 36.

¹⁵²⁶ Sarah A. Closson, “The Girls’ School at Talas”, **The Missionary Herald**, June 1882, Vol. 78, s. 229.

- 1885:** 53 kızdan 28'i geçici olarak dış istasyondaki köylerde öğretmenliğe başladı.¹⁵²⁷ Mezun olan 13 kıza İstanos pastörü tarafından diplomaları verildi. Çok iyi olan bu kızlardan dördü derhal öğretmen olarak istihdam edildi. Diğerlerine de sonbahara kadar ihtiyaç olacaktı. İki hariç hepsi kilise üyesiydi.¹⁵²⁸
- 1888:** 13 mezundan 9'u öğretmen oldu.¹⁵²⁹
- 1889:** Yeni binasına taşındığı gün [23 Eylül 1889] 38 yatılı, 5 gündüzcü öğrencisi vardı.¹⁵³⁰ Daha sonra bu sayı 52 yatılı, 17 gündüzcü olarak değişti.¹⁵³¹
- 1890:** Toplam 80 öğrenciden 59'u yatılıydı. Yalnızca 6'sı kilise üyesiydi. Bir haftadır süren bir toplantıda 29 kız kendilerini İsa'ya adayacakları ümidini verdi. Diğer 39'u ise ayağa kalkarak inanç hayatına başlamayı arzuladıklarını ifade ettiler.¹⁵³² 8 mezundan 2'si öğretmen oldu.¹⁵³³
- 1891:** 70 yatılı, 30 gündüzcü kızın okuduğu bu yıl¹⁵³⁴ 4 kişi mezun oldu. Böylece bugüne kadarki toplam mezun sayısı 43'e yükseldi.¹⁵³⁵
- 1892:** Bu tarihe kadar olan toplam mezun sayısı 44'tü.¹⁵³⁶
- 1893:** 90 kız öğrenim gördü.¹⁵³⁷
- 1894:** 60-70 civarında yatılı kız öğrenim gördü.¹⁵³⁸ Mezun sayısı 22'ydi.¹⁵³⁹
- 1895:** 100 öğrencinin 59'u yatılıydı.¹⁵⁴⁰
- 1896:** Mevcudu 61'di.¹⁵⁴¹
- 1897:** Toplam 60 kız okuyordu. 5 kişilik öğretmen sınıfı mezun oldu.¹⁵⁴²
- 1898:** 51 kızın 7'si mezun oldu.¹⁵⁴³

¹⁵²⁷ **Annual Report of The Woman's Board of Missions** (1885) "Foreign Work", Boston 1885, s. 11.

¹⁵²⁸ W. A. Farnsworth, "Conference at Cesarea", **The Missionary Herald**, August 1885, Vol. 81, s. 315.

¹⁵²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1888, s. 34.

¹⁵³⁰ William A. Farnsworth, "Cesarea-The Schools", **The Missionary Herald**, January 1890, Vol. 86, s. 22. ABCFM raporunda ise, 1889 yılında Talas Kız Okulu'nda 41 yatılı, 9 gündüzcü öğrencinin okuduğu kayıtlıdır. **Reports of The A.B.C.F.M. (1889)** "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1889, s. 47. Ancak öğrenci mevcudunda kısa sürede yaşanan bu değişiklik, merkez raporunda doğal olarak çelişki sayılmamalıdır.

¹⁵³¹ William A. Farnsworth, "Cesarea-The Schools", **The Missionary Herald**, January 1890, Vol. 86, s. 22.

¹⁵³² W. A. Farnsworth, "An Awakening at Talas", **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 412.

¹⁵³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 38.

¹⁵³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 32.

¹⁵³⁵ William A. Farnsworth, "The Girls' School at Cesarea", **The Missionary Herald**, November 1891, Vol. 87, s. 485.

¹⁵³⁶ William A. Farnsworth, "Sketch of The Cesarea Station", **The Missionary Herald**, February 1892, Vol. 88, s. 56.

¹⁵³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1893, s. 35.

¹⁵³⁸ Lyman Bartlett, "Twenty-Six Years in Turkey", **The Missionary Herald**, July 1894, Vol. 90, s. 282.

¹⁵³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 41.

¹⁵⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1895, s. 41. Hasan Özsoy bu okulla ilgili hazırladığı tezde bu yılın mevcudunu 60 olarak vermektedir. Muhtemelen bu sayı, sadece yatılı öğrencileri kapsamaktadır. Ayrıca bu çalışmada 1890 ve 1899'da Talas'ı ziyaret eden Roman Oberhummer ve Heinrich Zimmerer adlı iki Alman'ın bu okulu gezdikleri belirtilmiş ve izlenimlerinden nakillerde bulunulmuştur. Bkz. Hasan Özsoy, "Kayseri'de Amerikan Mizyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 1995, s. 69-71.

¹⁵⁴¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1896, s. 43.

¹⁵⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1898, s. 50.

1899: Öğrenciler 52 yatılı, 17 gündüzcü olarak eğitim aldılar.¹⁵⁴⁴
1900: Toplam öğrenci sayısı 79'du.¹⁵⁴⁵
1901: 1883'teki ilk mezunundan beri 85 mezun verdi.¹⁵⁴⁶
1903: 83 öğrencisi vardı.¹⁵⁴⁷
1904: 47 yatılı, 30 gündüzcü olmak üzere 77 öğrenci vardı.¹⁵⁴⁸
1905: Bu yıl mevcudu 95'e yükseldi. 2 Türk kıızı da bu okuldaydı. 11 mezun verildi.¹⁵⁴⁹
1907: 82 öğrencinin 51'i yatılıydı.¹⁵⁵⁰
1909: Mevcudu 134'tü.¹⁵⁵¹
1910: 131 kızın 76'sı yüksek, 23'ü orta, 32'si ilk bölümde okudu; 63'ü yatılıydı.¹⁵⁵²
1911: 106 öğrencinin 63'ü yüksek okulda, 15'i orta bölümdeydi. 55 yatılı, 51 gündüzcü okudu. Din dağılımı: 55 Protestan, 47 Gregoryen, 4 Ortodoks, 90 Ermeni, 16 Rum.¹⁵⁵³
1912: 70 kızın yüksek okulda okuduğu bu yıl 25 kız orta, 43'ü ilk bölümdeydi. Bütün bölümlerde toplam 296 öğrenci vardı.¹⁵⁵⁴
1913: 74'ü yatılı olmak üzere 155 öğrenci okudu. Bunların 30'u yüksek okuldaydı.¹⁵⁵⁵
1914: 146 kız, 16 erkek öğrenim gördü. 32'si yüksek bölümdeydi. Din dağılımı: 52 Gregoryen, 108 Protestan, 6 Müslüman.¹⁵⁵⁶
1916: Bütün bölümlerde toplam 162 öğrencisi vardı. Din dağılımı: 52 Gregoryen, 108 Protestan, 2 Ortodoks.¹⁵⁵⁷
Rebeka: Konya, Aksaraylı olan bu kız Talas Kız Okulu'nda iki buçuk yıl eğitim gördü. Memleketine geri döndükten sonra orada güzel bir okul açtı. Dr. Farnsworth orayı ziyaret

¹⁵⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1898, s. 51.
¹⁵⁴⁴ William A. Farnsworth, "Cesarea-The Schools", **The Missionary Herald**, January 1890, Vol. 86, s. 22.
¹⁵⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1900, s. 45.
¹⁵⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 51.
¹⁵⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1903, s. 47.
¹⁵⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1904, s. 48.
¹⁵⁴⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1905, s. 42.
¹⁵⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1907, s. 60.
¹⁵⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1907, s. 58.
¹⁵⁵² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 110.
¹⁵⁵³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.
¹⁵⁵⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 100.
¹⁵⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.
¹⁵⁵⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1914, s. 97.
¹⁵⁵⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

ettiğinde notları arasına şu izlenimlerini yazdı: “Rebeka’nın idaresinde gelişen okulu gördüm. Talas’ta eğitim gördü. Şimdi ise kendisinin iyi bir öğretmen olduğunu isbatlamaktadır.”¹⁵⁵⁸

Maritza: Miss Closson’ın okulunda sadece bir yıl eğitim gördü. Kayseri’nin Everek köyü yakınlarındaki Aziziye’de bir okul açtı. Orada çocuklara ve kadınlara ders veriyordu. Genç ve tecrübesiz olmasına rağmen akıllı ve ciddi bir kızdı.¹⁵⁵⁹

Bir genç kız: Öğrenciliğinde okulundaki en ümit vadeden kızlardan biriydi. Kayseri’nin Everek köyü yakınlarındaki bir başka yerleşim yeri olan Fenese’de öğretmenlik yapmaya başladı. Bu onun ilk tecrübesiydi ve altı hafta gibi kısa bir zaman diliminde okulunda 62 talebe (50 kız, 12 oğlan) öğrenim görüyordu.¹⁵⁶⁰

Bir genç kız: Everek yolu üzerindeki bir köyde okul açmıştı. Msy. Fowle onun yaptığı çalışmaları görünce pek memnun olmuştu.¹⁵⁶¹

Sima: Merzifon’da başlayan eğitimini Talas’ta sürdürdü ve mezun olduktan sonra burada bir süre başöğretmenlik yaptı. Kayseri’nin Everek köyünde görev yapan vaizle evlendi. İlk gittiklerinde en şiddetli ve en acımasız düşmanlıklara maruz kaldılar. Protestan olmayan Ermenilerin misyonerlere ya da yerli çalışanlara attıkları taş ve çamurlara karşı pusuda bekliyorlardı. Sima, yaptığı başarılı çalışmalarla düşmanlıkları dostluğa çevirdi. Şimdi “onlar Sima’yı evlerine gelsin de kendilerine İncil’in hakikatini öğretsin diye zorlamak için pusuda bekliyorlardı.” Ayrıca Msy. Fowle’a göre civar köylerde genç kızların açtığı okulların başarısı, Sima’nın akıllıca ve dikkatlice nezareti sayesinde gerçekleşmişti.¹⁵⁶²

Bir genç kız: Bir Rum kasabasındaki Protestanlar, Talas Kız Okulu’ndan bir öğretmen kız gönderilmesi talebinde bulundular. Ancak hiç Rum öğretmen olmadığı için okul, bu Ermeni kızını gönderdi. Aslında derslerinde o kadar da iyi değildi, fakat coşkulu bir öğretmen, ciddi bir Hıristiyandı. Çağrılan yerde bir okul açtı. 20 kişilik okul daha sonra 60 kişiye çıktı.¹⁵⁶³

Etkinlikler

Mezuniyet Töreni: 15 Temmuz 1891’deki mezuniyet törenine katılanlar 1.000 kadardı. Pek çoğu da yer bulamadığı için geri döndü. Kızlar, Miss Zimmer’den öğrendikleri jimnastik gösterisiyle herkesi hayran bıraktılar.¹⁵⁶⁴

¹⁵⁵⁸ W. A. Farnsworth, “Work in Out-stations”, **The Missionary Herald**, August 1880, Vol. 76, s. 303.

¹⁵⁵⁹ James L. Fowle, “Notable Teachers and Schools (1 March 1881)”, **The Missionary Herald**, July 1881, Vol. 77, s. 229.

¹⁵⁶⁰ James L. Fowle, “Notable Teachers and Schools (1 March 1881)”, July 1881, Vol. 77, s. 229.

¹⁵⁶¹ James L. Fowle, “Notable Teachers and Schools (1 March 1881)”, July 1881, Vol. 77, s. 230.

¹⁵⁶² James L. Fowle, “Notable Teachers and Schools (1 March 1881)”, July 1881, Vol. 77, s. 230.

¹⁵⁶³ Sarah A. Closson, “The Talas Boarding School”, **Life and Light**, November 1880, Vol. 76, s. 406.

¹⁵⁶⁴ William A. Farnsworth, “The Girls’ School at Cesarea”, **The Missionary Herald**, November 1891, Vol. 87, s. 485.

Kapanışı: Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1917 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından kapatıldı.¹⁵⁶⁵

3. 20. Van Yatılı Kız Okulu (1878-1922)

Dr. Raynolds'un eşi tarafından¹⁵⁶⁶ Eylül 1878'de 6 öğrenciyle açıldı.¹⁵⁶⁷ 1881'de Msy.bn. Charlotte Ely'nin,¹⁵⁶⁸ 1882'de Miss Johnson ve Miss Kimball'ın idaresindeydi.¹⁵⁶⁹ 1891'de Miss Ladd müdire, Miss Allen müdire yardımcısıydı.¹⁵⁷⁰ 1892'de Miss Ladd,¹⁵⁷¹ 1902'de Miss McLaren,¹⁵⁷² 1893'te, dört yıl sonra Amerika'dan geri dönen Miss Kimball müdireydi. Yardımcısı Miss Fraser'di.¹⁵⁷³ 1901'de Msy.bn. Raynolds'ın idaresindeydi.¹⁵⁷⁴ 1907-1915 yılları arasında ise Miss Gertrude Rogers müdireydi.¹⁵⁷⁵

Öğrencileri ve Mezunları

1881: Öğrenci sayısı 18'di.¹⁵⁷⁶

1885: 60 öğrenciden 15'i yatılıydı.¹⁵⁷⁷

1886: 14'ü yatılı olmak üzere 50 öğrenci okuyordu.¹⁵⁷⁸

1887: Mevcudu 60 öğrenciye ulaştı.¹⁵⁷⁹

1888: Öğrenci sayısı 90'dı. Bunların 45'i gündüzcüydü. Geçen sene mezun olan 5 kız öğretmenlik mesleğine girdi.¹⁵⁸⁰

1890: Kayıtlara göre 20 mevcudu vardı. Hazırlıkta 60 öğrenci okudu. 10 kız mezun oldu.¹⁵⁸¹

1891: 34 kızın 12'si Gregoryen Ermeniydi.¹⁵⁸²

¹⁵⁶⁵ Frank A. Stone, s. 91.

¹⁵⁶⁶ David B. Eddy, 124.

¹⁵⁶⁷ George C. Raynolds, "Religious Awakening at Van-The Girls' School", **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s.110. Stone bu okuldan kız ilahiyat diye söz etmektedir. Frank A. Stone. s. 127.

¹⁵⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1881, s. 49.

¹⁵⁶⁹ George C. Raynolds, "Religious Awakening at Van-The Girls' School", **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s.110.

¹⁵⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 46.

¹⁵⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 38.

¹⁵⁷² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1902, s. 72.

¹⁵⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 47.

¹⁵⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Eastern Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 65.

¹⁵⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 85.

¹⁵⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1881, s. 49.

¹⁵⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1885, s. 48.

¹⁵⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1886, s. 47.

¹⁵⁷⁹ George C. Raynolds, "Religious Awakening at Van-The Girls' School", **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s.110.

¹⁵⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Eastern Turkey Mission, Educational Wok", Boston 1888, s. 44.

¹⁵⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 48.

¹⁵⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 46.

- 1892: Toplam 80 kız okuyordu.¹⁵⁸³
- 1898: Öğrenci sayısı 201'e yükseldi.¹⁵⁸⁴
- 1901: 68 kız öğrenim gördü.¹⁵⁸⁵
- 1902: Öğrenci sayısı 183'tü. 9 mezunun üçü bir kız okulunda öğretmen olacaktı.¹⁵⁸⁶
- 1904: 226 öğrencinin öğrenimde olduğu bu sene 8 mezun verildi.¹⁵⁸⁷
- 1905: Kampüste toplam 233 öğrenci vardı. Bunların 33'ü anaokulundaydı.¹⁵⁸⁸
- 1906: 3 kız mezun oldu.¹⁵⁸⁹
- 1907: Öğrenci sayısı 230'du.¹⁵⁹⁰
- 1910: Bütün bölümlerde toplam 330 öğrencisi vardı.¹⁵⁹¹
- 1911: Toplam 424 öğrencinin 47'si yüksek okuldaydı. 8'i yatılı kaldı. Hazırlıkta 294 kız vardı.¹⁵⁹²
- 1912: 484 kız okuyordu.¹⁵⁹³
- 1912: Toplam 410 öğrenciden 30'u yüksek okulda, 380'i hazırlıkta okudu.¹⁵⁹⁴
- 1913: Yüksek okuldaki 38 öğrenciyle toplam 534 kıza eğitim verildi. 7'si yatılı kaldı.¹⁵⁹⁵
- 1914: Anaokulu öğrencileri de dahil kampüste 470 öğrenci bulunuyordu.¹⁵⁹⁶
- 1916: Toplam 470 öğrenciden 86'sı anaokulundaydı.¹⁵⁹⁷

Öğrenci Modelleri

Harmars: Okulu bitirdikten sonra misyoner hanımların asistanı oldu. Kısa süre önce Protestanlığı kabul etmişti. Kızlar üzerinde etkisi çok güçlüydü.¹⁵⁹⁸

İki genç kız: Manevi alanda gösterdiği gelişmeden misyoner eğitimciler pek memnundular. Msy. Raynolds bu konuda aşağıdaki satırları kaleme almıştır:

¹⁵⁸³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 48.

¹⁵⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Eastern Turkey Mission", Boston 1898, s. 66.

¹⁵⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Eastern Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 65.

¹⁵⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1902, s. 72.

¹⁵⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1904, s. 70.

¹⁵⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1905, s. 62.

¹⁵⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1906, s. 92.

¹⁵⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1906, s. 78.

¹⁵⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Eastern Turkey", Boston 1910, s. 123.

¹⁵⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 107.

¹⁵⁹³ David B. Eddy, s. 124.

¹⁵⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

¹⁵⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1913, s. 91.

¹⁵⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 103.

¹⁵⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1916, s. 93.

¹⁵⁹⁸ George C. Raynolds, "Religious Awakening at Van-The Girls' School", **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s.110.

“Protestan ailelerden iki kız, okula gelmeden önce İsa hakkında hiçbir şey bilmediklerini söyledi. Yine bir kızımız şu gözlemini aktardı: Uzun süredir küçük kızlar, birbirlerinden af diliyorlar, adeta birbirlerine yalvarıyorlardı. Bu bir gelenek haline gelmişti. Sebebi, gün boyunca o arkadaşına kırıcı bir söylemiş veya yapmış olabileceği ihtimaliymiş. Bir toplantı sonrası küçük bir kız da gözyaşlarıyla ‘eğer siz bana Pazar günleri evime gitmeme izin vermezseniz, anneme ve büyükanneme nasıl kitap okur ve onlarla konuşurum’ diye ağlıyordu. ‘Yatılı kızlar, iki ayda bir defadan fazla evlerine gidemezler’ diye kural koymuştuk. Bu kız ise, bu kural koyulmadan evvel, her daim anne babasıyla konuşmaya alışkın olduğunu söylemişti. Şimdi büyükannesinin çok yaşlandığını, ölmesinden korktuğunu ve buna hazır olmadığını söyledi. Kendimizi azarlanmış gibi hissettik. Çünkü biz kızların Pazar günleri evlerine giderlerse, hafta boyu verilen güzel etkiyi kaybedeceklerine inanıyoruz.”¹⁵⁹⁹

Son cümlelerden, yatılı kızların okul vasıtasıyla içinde yaşadıkları toplumdan tecrit edildikleri, bu yolla geleneklerinden uzak tutuldukları ve okul sayesinde dönüştürüldükleri açıkça anlaşılmaktadır. O kadar ki, haftada bir kez bile eve gitmelerinin, onlara bir fata boyunca verdikleri etkiyi kaybedeklerinden endişe edilmektedir.

Asmeen: Van’da yaşayan Atom adlı bir Protestan Ermeninin kız kardeşiydi. Bu okulun ilk mezunlarından biriydi. Birkaç yıl Van’daki bir okulda öğretmenlik yaptı. Aynı zamanda şehir kadınları arasında *İncil-okuyucusu* olarak hizmet etti. Onun olumlu yönde değişen hal ve tavırlarını Amerika’ya rapor eden Msy. Raynolds, “günlük okul faaliyetinde, yahut imtihanlarda hanımefendi ve vakur halini ya da öğleden sonraki teneffüslerde bir grup kızla oturuşunu keşke görseydiniz. Bu kızlar ya İncil’den hikayeler istiyordur, ya da ‘öğretmenim, küçük bir dua toplantısı yapamaz mıyız?’ diye rica ediyorlardır. Ardından küçük kızlar evlerine giderek annelerine duyduklarını nakledeceklerdir. Asmeen, bazen hastaları yataklarında ziyaret etmektedir. Onlar da ‘İsa’nın kutsal kelimelerinden bize daha fazla oku, Kurtarıcımız İsa’nın sevgisine dair kendi tecrübenizi anlat’ derler”¹⁶⁰⁰ şeklinde yazmıştı. Asmeen, gelecekte daha yeterli bir çalışma için yetiştirilmek üzere 1895 yılında İstanbul Amerikan Kız Koleji’nde iki yıllık bir eğitim almaya gönderildi.

Asmeen’in kızkardeşi: Yatılı okulu bitirdikten sonra aynı kurumda öğretmenlik yaptı. Misyoner okulu mezunu bir gençle evlendi.¹⁶⁰¹

¹⁵⁹⁹ George C. Raynolds, aynı rapor, s. 110.

¹⁶⁰⁰ George C. Raynolds, “A Gospel Triumph in The Land of Ararat”, **The Missionary Herald**, May 1895, Vol. 91, s. 216.

¹⁶⁰¹ George C. Raynolds, aynı rapor, s. 216.

Etkinlikler

Toplantılar: Yatılı kızlar arasında Çarşamba akşamı toplantılarına ilgi büyüyordu. Buna ilaveten gündüzcü ve yatılıların birlikte katıldıkları Cuma ve Pazar öğleden sonra toplantıları da vardı.

Kitap Cemiyeti: Pazar günkü bir toplantıda bir cemiyet kuruldu. Kızlar bu işe pek sevindi. Temel hedefi, fakir kızların ödünç kitap alabilecekleri bir kütüphane kurmaktır.¹⁶⁰² Bu faaliyetler, günümüz ortaöğretiminde uygulanan eğitsel kolların ülkemizdeki ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Kapanışı: 1922 yılında Erivan’da, Van Kız Okulu’nun devamı olarak düşünülen okullar tesis edildi. Dolayısıyla buradaki okul oraya taşınmış oldu.¹⁶⁰³

3. 21. İzmir Yatılı Kız Okulu (1878-1926)

İzmir, Tabakhane’deki eski bir bina Ermeni Kız Okulu için kiralandı (1878) ve Msy.bn. Maria A. West’in idaresinde bir Ermeni Kız Okulu açıldı. Daha sonra bu kurum istasyona devredildi.¹⁶⁰⁴ Msy.bn. Bowen, Miss Page ve haleflerinin gözetimindeki bu okul, 1895’lerde İzmir Yatılı Kız Okulu ve ayrıca bir gündüzcü kız okulu haline geldi. 1886’da yerleşimi için ferah bir bina yapıldı¹⁶⁰⁵ ve 1888’de okul buraya taşındı.¹⁶⁰⁶ 1881’de Miss Powers Erzurum’a görevlendirildi.¹⁶⁰⁷ 1898 itibariyle öğrencilerinin desteğiyle ayakta duruyordu.¹⁶⁰⁸ 1901’de Miss Pohl’ün idaresindeydi.¹⁶⁰⁹ 1902’de bir Rumca ve Ermenice hazırlık bölümü ilave edildi. Her iki bölümün yönetiminde, bu okuldaki mezun kızlar vardı.¹⁶¹⁰

¹⁶⁰² George C. Raynolds, “Religious Awakening at Van-The Girls’ School”, **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s.111.

¹⁶⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 85.

¹⁶⁰⁴ Lyman Bartlett, s. 6.

¹⁶⁰⁵ Lyman Bartlett, “Historical Sketch of the Smyrna Field”, **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 96; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1886, s. 35.

¹⁶⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1888, s. 32.

¹⁶⁰⁷ Marcellus Bowen, s. 6.

¹⁶⁰⁸ J. P. McNaughton, “Smyrna and its Field”, **The Missionary Herald**, April 1899, Vol. 95, s. 149.

¹⁶⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) “Western Turkey Mission, The Schools”, Boston 1901, s. 58.

¹⁶¹⁰ **The Missionary Herald**, “The Schools”, February, 1902, Vol. 88, s. 71.

Öğrenci ve Mezunları

- 1882:** Okulun toplam öğrenci sayısı 83'tü. Hepsi *Rum Evanjelik Birliği*'nin İzmir'deki okulunda eğitim alarak gelmişlerdi.¹⁶¹¹
- 1884:** 71 öğrencinin 55'i gündüzcüydü.¹⁶¹²
- 1885:** 84 öğrenci okuyordu.¹⁶¹³
- 1886:** 98 kız öğrenim gördü.¹⁶¹⁴
- 1889:** 14 Yahudi kız girdi.¹⁶¹⁵
- 1890:** 80 öğrencisi vardı.¹⁶¹⁶
- 1891:** 83 öğrencinin yarısı yatılıydı.¹⁶¹⁷
- 1892:** 87 kızdan 6'sı mezun oldu.¹⁶¹⁸
- 1893:** Toplam 93 öğrencinin 23'ü yatılı kaldı.¹⁶¹⁹
- 1895:** 100'den fazla öğrencinin 20'si yatılı bölümdeydi.¹⁶²⁰
- 1896:** Kayıtlı 135 öğrencinin 22'si yatılıydı.¹⁶²¹ 2 öğrenci mezun oldu.¹⁶²²
- 1897:** Mevcudu 181'di ve bunların 35'i Yahudiydi.¹⁶²³
- 1898:** 150 kız öğrenim gördü.¹⁶²⁴
- 1899:** 145 öğrencinin okuduğu bu yıl 3 kız mezun oldu.¹⁶²⁵
- 1901:** 7 kız mezun oldu.¹⁶²⁶
- 1902:** 160 öğrenciden 26'sı yatılı kalıyordu. Öğrenci profilinde Ermeniler çoğunluk olsa da epeyce Rum kızı, bir kaç da İngiliz ve Yahudi kızı bulunuyordu. Ayrıca "küçük bir Türk kızı yeniden geri geldi ve kızkardeşini de yanında getirdi."¹⁶²⁷
- 1911:** 120 öğrencisi vardı.¹⁶²⁸
- 1912:** 87 öğrenci öğrenim gördü. Bunların 50'si yatılıydı.¹⁶²⁹

¹⁶¹¹ Lyman Bartlett, s. 15.

¹⁶¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Stations, Smyrna", Boston 1884, s. 31.

¹⁶¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1885, s. 33.

¹⁶¹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1886, s. 35.

¹⁶¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1889, s. 45.

¹⁶¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 39.

¹⁶¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Western Turkey Mission", Boston 1891, s. 35.

¹⁶¹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 38.

¹⁶¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 39.

¹⁶²⁰ Lyman Bartlett, "Hopeful Fields", **The Missionary Herald**, February 1895, Vol. 91, s. 62.

¹⁶²¹ Miss Pohl, "The Girls' School at Smyrna", **The Missionary Herald**, April 1896, Vol. 92, s. 155.

¹⁶²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1896, s. 44.

¹⁶²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 49.

¹⁶²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1898, s. 51.

¹⁶²⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1899, s. 58.

¹⁶²⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 58.

¹⁶²⁷ **The Missionary Herald**, "The Schools", February 1902, Vol. 88, s. 71.

¹⁶²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

¹⁶²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 83.

1915: Savaşın ortasında öğrenime devam edildi. Cennet semtindeki kız kolejine taşınma kararı görüşüldü. Son sınıfta 8 öğrenci vardı.¹⁶³⁰

1916: Bütün bölümlerinde toplam 300 kız okudu.¹⁶³¹

Din Eğitimi: Her öğrenci, hangi dinden olursa olsun Protestan ayinlerine ve derslerine katılmak zorundaydı. Msy. McNaughton'ın bir raporunda, okuldaki 14 Yahudi kızın İncil derslerine hevesle girdikleri, Yılbaşı ilahilerine katıldıklarında sanki bir Hristiyan kızı gibi coşkulu oldukları kaydedilmektedir.¹⁶³²

Etkinlikler

Hristiyan Kızlar İçkiyle Mücadele Birliği: İzmir'de bulunan Amerikan kız okullarındaki öğrenciler tarafından kuruldu. İki şubesi vardı. Amacı içkiyle mücadele etmektir. Ancak Msy.bn. Lord'a göre İzmirli bir kız için herhangi bir alkollü içeceği tatmamak veya geçiştirmek son derece zor bir şeydi. Çünkü ailedeki kızdan her halükarda bunu misafirlere ikram etmesi beklenirdi. İçki olmadan ne vaftiz, ne de cenaze merasimi yapılırdı. O yüzden cemiyetin pek başarılı olması düşünülmüyordu. Ancak üyelerin bu meseleyi gündeme getirmesi ve en azından insanları düşündürmesi de bir başarıydı.¹⁶³³

Son durumu: 1922'deki Kurtuluş Savaşı esnasında okul bir yangında harap oldu. Aynı yıl Türk bölümü İzmir'in Göztepe semtine taşındı.¹⁶³⁴ Bazı öğrenciler, şehrin Rum nüfusu ile birlikte Atina'ya göç ettiler ve Atina'daki Junior Kız Kolej'e devam ettiler. Ancak Miss Olive Greene Atina'dan İzmir'e geri dönerek 1923 sonbaharında Türk kızları için İzmir'in Besmene semtinde bir okul açtı. Buraya 45 Türk kızı kayıt oldu. Kadroda Miss Greene, Miss Clara Richmond, Miss Ruth Crockett ve Miss Margaret Hinman'ın yanı sıra beş de Türk öğretmen bulunuyordu.¹⁶³⁵ 1924'te bu kız okulu Göztepe'ye taşındı. O yıl 81 öğrenciden 76'sı Türk kızıydı.¹⁶³⁶ 1926'da müdireliğine Miss Edith Parsons getirildi.¹⁶³⁷ Daha

¹⁶³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1915) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1915, s. 99.

¹⁶³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 107.

¹⁶³² J. P. McNaughton, "Smyrna and Manisa", **The Missionary Herald**, April 1889, Vol. 85, s. 150.

¹⁶³³ Miss Lord, "From Smyrna", June 1892, **The Missionary Herald**, Vol. 88, s. 241.

¹⁶³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 83.

¹⁶³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1923, s. 62; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1925) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1925, s. 62.

¹⁶³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1924, s. 82.

sonra İzmir Amerikan Kız koleji içerisine dahil edilerek günümüze kadar geldi.¹⁶³⁸ buradaki verilere bakılırsa, İzmir Kız Okulu, Türk öğrencilere eğitim vermeye hasredilen ilk Amerikan okulu hüviyetindedir.

3. 22. İzmir Erkek Yüksek Okulu (1879- 1902)

Miss Maria A. West tarafından basit bir okul tarzında 1877’de kurulan¹⁶³⁹ bu okul Msy. Bowen idaresinde İzmir Erkek Okulu adıyla 1879’da açıldı.¹⁶⁴⁰ Zaman zaman eğitime ara verilse de Baron Hagop Constantin’in başkanlığında 1884’te yeniden toparlandı.¹⁶⁴¹ Msy. Dr. Alexander MacLachlan tarafından 1891’de Amerikan Yüksek Okulu olarak tesis edildi.¹⁶⁴² 1892’de bu okulun kullanımı için bir bina satın alındı. Kısa sürede kendi kendini destekleyeceği umuluyordu.¹⁶⁴³ Okulun ilk müdürü, 1880’de göreve başlayan Hagop Constantin’di. Ekim 1884’te okul müdürlüğüne Vartan Cinişyan getirildi.¹⁶⁴⁴ 1898’de “Kolej Enstitüsü (collegiate institute)” ismi benimlendi.¹⁶⁴⁵

Öğretmen Kadrosu: 1885’te okulda görev yapan yerli öğretmenlerin isimleri şöyleydi: Rev. Cinişyan, Garabed Manavyan (Harpur Koleji mezunu), Hayk Yardumyan, Harutyun Yazıcıyan (Merzifon Koleji mezunu), Vartan Cinişyan (Robert Kolej mezunu), Hovsep Der Stepanyan (Bahçecik Erkek Yüksek Okulu mezunu).¹⁶⁴⁶

Din Eğitimi: İncil eğitimi titizlikle veriliyordu. İyi bir İncil bilgisi edinmeden hiçbir öğrenci sınıfını geçemiyordu.¹⁶⁴⁷

¹⁶³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1926) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1926, s. 89.

¹⁶³⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bozkurt, Ödül, “The Making of Young Women at an American Missionary School in Early Republican Turkey: A Study on the Life Histories of the 1928-1940 Graduates of the American Collegiate Institute for Girls in İzmir” **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Boğaziçi Üniversitesi, 1995, s. 77-82; Frank A. Stone, s. 243-263.

¹⁶³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 83.

¹⁶⁴⁰ Lyman Bartlett, “Historical Sketch of the Smyrna Field”, **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 96.

¹⁶⁴¹ Lyman Bartlett, s. 6.

¹⁶⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 61.

¹⁶⁴³ Lyman Bartlett, “Historical Sketch of the Smyrna Field”, **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 96.

¹⁶⁴⁴ Marcellus Bowen, “An Historical Sketch between 1820-1884”, **Historical Sketch of Mission Work in the Smyrna Field: 1820-1904**, Cass A. Reed (der.), daktiloda yazılmış müsvedde, İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü Arşivi, 1933, s. 6-9.

¹⁶⁴⁵ Lyman Bartlett, s. 20-21.

¹⁶⁴⁶ Lyman Bartlett, s. 3.

¹⁶⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) “Western Turkey Mission, The Schools”, Boston 1901, s. 58.

Öğrencileri ve Mezunları

- 1890:** Yüksek okul haline getirildiği bu yıl 19 öğrencisi vardı.¹⁶⁴⁸
- 1891:** 45 öğrencisi vardı.¹⁶⁴⁹ Hazırlıktakilerle birlikte bu sayı 107'e ulaştı.¹⁶⁵⁰
- 1892:** Toplam 75 öğrenci kaydoldu.¹⁶⁵¹ Yılsonu raporunda 60 öğrencisi olduğu belirtilmişti.¹⁶⁵²
- 1893:** 110 öğrenci kaydoldu.¹⁶⁵³ Ancak öğretim yılını 100 öğrenci tamamlayabildi.¹⁶⁵⁴ 25'i yüksek bölümlerdeydi.¹⁶⁵⁵ McLachlan'a göre bu yıl, okula kayıt yaptıran öğrenci sayısı 150 idi. Bunların 25'i yatılı okudu. Azami 20'si Protestan ailelerden geliyordu. Geri kalanların 40-50 kadarı Rum, 8-10'u Katolik, 5-6'sı Yahudiydi.¹⁶⁵⁶
- 1894:** Toplam 130 öğrencisi vardı.¹⁶⁵⁷
- 1895:** 150 erkek öğrencinin 24'ü yatılıydı ve 10'u öğle yemeğini okulda yiyordu.¹⁶⁵⁸
- 1896:** Toplam 150 genç okudu, 1'i mezun oldu.¹⁶⁵⁹
- 1898:** 170 öğrencinin okuduğu bu yıl 10 genç mezun oldu.¹⁶⁶⁰
- 1899:** Öğrenci sayısı 170'ti. 15 genç mezun oldu.¹⁶⁶¹
- 1900:** 185 öğrencinin bulunduğu bu yıl 8 mezun verildi.¹⁶⁶²
- 1901:** 200 öğrencinin 40'ı yatılıydı. 4 mezun.¹⁶⁶³
- 1910:** Mevcut 260 öğrenciden 55'i yatılı kaldı.¹⁶⁶⁴

Kapanış: Küçük bir erkek okulu olarak başlayan bu kurum gelişerek bir yüksek okul halini almıştı. Msy. Alexander MacLachlan'ın çabalarıyla koleje dönüştürüldü.¹⁶⁶⁵ Nitekim

¹⁶⁴⁸ Alexander McLachlan, "American High School for Boys at Smyrna", *The Missionary Herald*, April 1895, Vol. 91, s. 148.

¹⁶⁴⁹ Alexander McLachlan, "American High School for Boys at Smyrna", *The Missionary Herald*, April 1895, Vol. 91, s. 148.

¹⁶⁵⁰ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1891) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 36.

¹⁶⁵¹ Alexander McLachlan, "American High School for Boys at Smyrna", *The Missionary Herald*, April 1895, Vol. 91, s. 148.

¹⁶⁵² *Reports of The A.B.C.F.M.* (1892) "Eastern Turkey Mission, Sivas", Boston 1892, s. 38.

¹⁶⁵³ Alexander McLachlan, "American High School for Boys at Smyrna", *The Missionary Herald*, April 1895, Vol. 91, s. 148.

¹⁶⁵⁴ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1909) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 39.

¹⁶⁵⁵ Lyman Bartlett, s. 19.

¹⁶⁵⁶ Alexander McLachlan, "American High School for Boys at Smyrna", *The Missionary Herald*, April 1895, Vol. 91, s. 148.

¹⁶⁵⁷ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1894) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1894, s. 36.

¹⁶⁵⁸ Lyman Bartlett, "Hopeful Fields", *The Missionary Herald*, February 1895, Vol. 91, s. 62.

¹⁶⁵⁹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1896) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1896, s. 44.

¹⁶⁶⁰ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1898) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1898, s. 51.

¹⁶⁶¹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1899) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1899, s. 58.

¹⁶⁶² *Reports of The A.B.C.F.M.* (1900) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 57.

¹⁶⁶³ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 58.

¹⁶⁶⁴ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1910) "Institutions of The Central Turkey", Boston 1910, s. 111.

¹⁶⁶⁵ Frank A. Stone, 89.

1902’de tam anlamıyla kolej haline geldi ve İzmir Uluslararası Kolej adını aldı.¹⁶⁶⁶ 1903’te Massachusetts Eyalet Meclisi’nden kolej beratı elde etti.¹⁶⁶⁷

3. 23. Bahçecik (Bithinya) Erkek Yüksek Okulu (1879-1915)

Bahçecik’te 1879 yılında açıldı. Burası misyonerlik hizmeti için köy okullarının yönetimini üstlenecek, din adamı olacak, misyoner yardımcılığı yapacak veya çeşitli meslekler edinecek gençleri yetiştirecekti.¹⁶⁶⁸ Msy. John E. Pierce’ın Erzurum’dan buraya nakledilmesiyle (1879) okul büyük gelişme gösterdi. Eski bir tekstil imalathanesini Kutneryan ailesinden kiralayan Pierce, buranın bir bölümünü kendisine ev olarak düzenlerken, geri kalanını erkek okulu için kullandı. Kısa sürede 70 tane Protestan ve gayri Protestan Ermeni genci yeni okula gelmeye başladı. 1890’da ülkesine dönen Msy. Pierce’ın yerine, tam 22 yıl okul müdürlüğünü sürdürecektir olan Msy. Robert Chambers geldi. Chambers kurumu kasabanın dışındaki yeni bir okul arazisine taşıdı. Chambers’in yönetimi altındaki Bahçecik Erkek Okulu, Bitinya Yüksek Okulu şeklinde tanınmaya başlandı.¹⁶⁶⁹

1886’da endüstri bölümü açıldı. Artık okulun ihtiyacı olan masa ve sıraları, buradaki atölyede çalışan öğrenciler imal ediyordu. Giriş için 14 yaş sınırı aranıyordu.¹⁶⁷⁰ 1902 yılında yönetimini büyük ölçüde yerlilerden oluşan bir heyet üstlendi. Müdürlüğünü bir misyoner yaparken, Mütevelli Heyeti’nde Board’un iki misyoneri, İznik Evanjelik Kilisesi’nden üç temsilci ve Mezunlar Derneği’nin seçtiği iki mezun yer alıyordu.¹⁶⁷¹ 1899’daki bir rapora göre “Protestanlar kadar Gregoryenler de bu çalışmayı takdir ediyordu. Gregoryen Ermeni Patriği ve öteki yüksek ruhbandan kişiler öğrencilerini buraya gönderiyor ve okulu Gregoryen anne babalara tavsiye ediyorlardı. Gregoryen veliler de sıklıkla misyonerlere, oğullarının ahlaki eğitim ve hayat konularında iyi yetişeceklerine inandıkları için onları bu okula gönderdiklerini

¹⁶⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1902, s. 53.

¹⁶⁶⁷ Cass Arthur Reed, “Our College in Smyrna”, **The Missionary Herald**, January 1913, Vol. 109, s. 9; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1921-1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 61.

¹⁶⁶⁸ Robert Chambers, “The Bithynia High School and Boys’ Orphanage”, **The Missionary Herald**, August 1902, Vol. 83, s. 323. Msy. McNaughton okulun açılış tarihini 1870 olarak vermektedir. Bkz. J. P. McNaughton, “The Bithynia High School”, **The Missionary Herald**, January 1924, Vol. 120, s. 10. Muhtemelen okul, Msy. Chambers gelmeden evvel daha ufak çaplı bir müesseseydi. Onun gelmesiyle yüksek okul haline getirildi.

¹⁶⁶⁹ Frank A. Stone, s. 84.

¹⁶⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Western Turkey Mission, Bardizag”, Boston 1886, s. 34.

¹⁶⁷¹ Robert Chambers, “The Bithynia High School and Boys’ Orphanage”, **The Missionary Herald**, August 1902, Vol. 83, s. 323.

söylüyorlardı.”¹⁶⁷² Geldiklerin bu tarihe kadar Amerikalı misyonerlere ve Protestan olanlara karşı olmadık zulümleri reva gören ruhban sınıfının ve halkın, okullar vasıtasıyla yatıştıkları görülmektedir.

Öğretmen Kadrosu

Armenag Der Hagopyan: Bu okulda otuz üç yıl boyunca çeşitli derslere girdi.¹⁶⁷³

Dr. Y. Der Stepanyan: Okul doktoru olarak hizmet verdi ve otuz yıldan fazla burada öğretmenlik yaptı.¹⁶⁷⁴

1889 yılı: Yeni gelen öğretmen, Kayseri pastörünün oğluydu ve Antep İlahiyat mezunuydu.¹⁶⁷⁵ Aynı yıl okulun kadrosunda beş öğretmen, iki asistan ve Dr. Chambers bulunuyordu.¹⁶⁷⁶

1902 yılı: Öğretmen kadrosunda bir Board misyoneri ile dokuz Ermeni öğretmen bulunuyordu. Bunlardan üçü Edinburg veya Londra’da yüksek lisans yapmışlardı. Gelecek öğretim yılında iki kişinin daha katılması bekleniyordu. Bunlardan biri İngilizce dersi için Amerika’dan, ikincisi Fransızca dersi için İsviçre’den gelecekti.¹⁶⁷⁷ Öğretmen kadrosunun bu yıl eğitim kalitesinin arttığı görülmektedir.

Öğretim Müfredatı: 1883’te Aritmetik, Cebir, Coğrafya, İngilizce, Fransızca, Ermenice, Astronomi, Zooloji, Mantık, Politik Ekonomi, Zihin Felsefesi dersleri veriliyordu.¹⁶⁷⁸ 1885’te düzenli sınıflara bölünen okulun dört yıllık müfredatı, bir de hazırlık sınıfı oluşturuldu.¹⁶⁷⁹ Mezunları Robert Kolej’e imtihansız alınıyordu. Endüstri Bölümü, American Board’un başkan yardımcısının cömert yardımlarından nasipleniyordu. Bu bölümde birkaç fakir çocuğa iyi bir eğitim sağlanıyordu.¹⁶⁸⁰

1891’deki müfredatı Yüksek Matematik, Doğal Bilimler, Tarih, Fransızca, İngilizce ve Türkçenin yanında bütün genel dersleri içeriyordu. Ayrıca günlük İncil dersleri de vardı.¹⁶⁸¹

¹⁶⁷² Robert Chambers, “Bardezag High School”, **The Missionary Herald**, March 1899, Vol. 95, s. 109.

¹⁶⁷³ Frank A. Stone, s. 85.

¹⁶⁷⁴ Frank A. Stone, s. 85.

¹⁶⁷⁵ **The Missionary Herald**, “Conference at Bardezag”, January 1890, Vol. 86, s. 21.

¹⁶⁷⁶ Robert Chambers, “Bardezag High School”, **The Missionary Herald**, March 1899, Vol. 95, s. 109.

¹⁶⁷⁷ Robert Chambers, “The Bithinya High School and Boys’ Orphanage”, **The Missionary Herald**, August 1902, Vol. 83, s. 323.

¹⁶⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1883) “Western Turkey Mission, Education”, Boston 1883, s. 38.

¹⁶⁷⁹ J. E. Pierce, “Bardezag High School”, **The Missionary Herald**, April 1885, Vol. 81, s. 154.

¹⁶⁸⁰ Joseph K. Greene, “Nicomedia Station”, **The Missionary Herald**, February 1889, Vol. 85, s. 68.

¹⁶⁸¹ J. E. Pierce, “Who are the Armenians?”, **The Missionary Herald**, April 1891, Vol. 87, s. 177.

Okula 1898’de bir öğretmenlik sınıfı eklendi.¹⁶⁸² 1912’de yedi yıllık müfredatı vardı ve hükümet tarafından “rüşdiye” olarak tanımlanıyordu.¹⁶⁸³

Din Eğitimi: Okulun temel hedefi genç erkeklere, iyi bir Hristiyan yüksek okul eğitimi vermektir. Bu ise (1) her akşam ve sabah dualarıyla, Kutsal Kitap okuyarak ve ilahi söyleyerek; (2) Her gün İncil dersi vererek; (3) Her Pazar sabahı, hemen hemen bütün öğrencilerin katıldığı dua toplantıları yaparak; (4) Her öğrencinin hazır bulunduğu bir Pazar okuluyla; (5) Her Sebt sabahı şapeldeki vaaza katılımı ve ayrıca her Sebt akşamı sınıfta bir ayin veya umumi derslerle; (6) Öğrencilerle tek tek sohbet ederek; öğrencilerin kalplerini ve zihinlerini, İsa’nın hakikatiyle ilgilenir kılarak gerçekleştiriliyordu. Çünkü öğrencilere İsa’yı benimsetmek misyonerliğin en büyük arzusu idi.¹⁶⁸⁴

Öğrenci ve Mezunları

1882: 80 öğrencinin 35’i yatılıydı.¹⁶⁸⁵

1883: 50’si yatılı olmak üzere 100’den fazla öğrencisi vardı.¹⁶⁸⁶

1884: 123 öğrencinin 60’ı gündüzcüydü. Ayda 2.20 dolar, yıllık 2.000 dolardı.¹⁶⁸⁷

1885: En verimli dönemini yaşadığı söylenen okulun mevcudu 70 yatılı, 40’dan fazla gündüzcü öğrenciydi. Son sınıfta dört kişi okuyordu. Bunların ikisinin gelecek sene Robert Kolej’e girmeleri bekleniyordu. Üçüncü sınıfta 12, ikinci sınıfta ise bundan biraz fazlası okuyordu. Hazırlık sınıfı hayli kalabalıktı. Gündüzcülerin hepsi aylıklarını ödüyordu. Yatılılardan da sadece üçüne American Board burs veriyordu. Okulun şöhreti çok iyiydi ve başvurular artıyordu.¹⁶⁸⁸

1886: Mevcudu 130’du.¹⁶⁸⁹

1888: Toplam öğrenci sayısı 85’ti. Başlangıçtan beri toplam kayıt sayısı 3050’ye yaklaşmıştı. Öğrenciler 40 değişik köy ve şehirden geliyorlardı. Toplam sayının yarısı ise gayri Protestan

¹⁶⁸² Robert Chambers, “Bardezag High School”, *The Missionary Herald*, March 1899, Vol. 95, s. 109.

¹⁶⁸³ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1912) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1912, s. 99.

¹⁶⁸⁴ Joseph K. Greene, “Nicomedia Station”, *The Missionary Herald*, February 1889, Vol. 85, s. 68. Aynı misyoner bir başka raporunda dinî uygulamalar ile ilgili benzer bilgiler veriyordu: “Dinî icraatlara gelince, sabah ve akşam dua ediyoruz. Akşamları İncil dersimiz var. Her Sebt sabahı bütün öğrenciler kiliseye katılıyor. Ancak öğleden sonraki Pazar okulu bizim okulumuzda gerçekleşiyor. Ayrıca akşama da bir toplantı oluyor. Öğrencilerin en azından yarısı gayri Protestan.” J. E. Pierce, “Bardezag High School”, *The Missionary Herald*, April 1885, Vol. 81, s. 155.

¹⁶⁸⁵ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1882) “Western Turkey Mission, Bardizag”, Boston 1882, s. 34.

¹⁶⁸⁶ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1883) “Western Turkey Mission, Education”, Boston 1883, s. 38.

¹⁶⁸⁷ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1884) “Stations, Nicomedia”, Boston 1884, s. 30.

¹⁶⁸⁸ J. E. Pierce, “Bardezag High School”, *The Missionary Herald*, April 1885, Vol. 81, s. 154.

¹⁶⁸⁹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1886) “Western Turkey Mission, Bardizag”, Boston 1886, s. 34.

ailelerdendi. 43 mezunun yarıya yakını öğretmenlik ve vaizlikle meşguldü. Çoğusu ayrıca dört yıllık müfredatı tamamliyordu.¹⁶⁹⁰

1889: Toplam sayı 76’ydı. Bunlardan ümit vadeden 25 tanesi seçilmiş ve daha dikkatle ilgileniliyordu. Beşi kiliseye üye olmuştu. Masrafları için çalışıyorlardı.¹⁶⁹¹ 7 genç mezun oldu. Açıldığı günden beri verdiği mezun sayısı bu yıl 49’a ulaştı. Mezunların yarısı misyonerlik hizmetindeydi.¹⁶⁹²

1890: 87 öğrencisi vardı. Bu yıl açılan *masrafını kendin çıkar* (self-help) bölümünde 25 öğrenci eğitim aldı.¹⁶⁹³

1891: 88 öğrencinin 57’si yatılıydı.¹⁶⁹⁴ Sekiz öğrenci kiliseye kabul edildi.¹⁶⁹⁵ 400’den fazla kişi öğrenci olarak ve 40 farklı köy ve şehir temsil edilmek suretiyle buraya bir şekilde yolu uğramıştı. Şimdiye kadar bu kurumdan 60’dan fazla genç mezun olmuştu. Çoğu öğretmen ve vaiz olarak kendi halkları içinde iyi işler yapıyordu.¹⁶⁹⁶

1892: 78 öğrencinin 30’u gündüzcüydü. 5’i mezun oldu.¹⁶⁹⁷

1893: 6 mezun verildi.¹⁶⁹⁸

1894: 121 (72 Gregoryen, 49 Protestan) gençten 93’ü yatılı okudu.¹⁶⁹⁹

1895: 127 öğrencinin öğrenim gördüğü bu sene 8 genç mezun oldu. 3’ü öğretmenliğe başladı, biri Robert Kolej’e gitti. Biri zenaat öğreniyordu.¹⁷⁰⁰

1897: 115 öğrencisi öğrenim gördü.¹⁷⁰¹

1898: 63 öğrencisi vardı.¹⁷⁰²

1899: Aralık ayı itibariyle 99 yatılı, 50 gündüzcü, 87 yetim okumaktaydı.¹⁷⁰³ İstanbul, Bursa, Tekirdağ, Biga, Çanakkale, Rusçuk, Varna, Edirne, Kayseri, Ankara, Adapazarı, İznik’ten, ayrıca bu yıl birkaç da Mısır’dan öğrenci alındı. Mezunların çoğu öğretmenliği seçerken, diğerleri babalarının mesleğine giriyordu. Bazısı da memur, zenaatkar oluyordu. Mezunlar

¹⁶⁹⁰ Joseph K. Greene, “Nicomedia Station”, **The Missionary Herald**, February 1889, Vol. 85, s. 68.

¹⁶⁹¹ **The Missionary Herald**, “Conferense at Bardezag”, January 1890, Vol. 86, s. 21.

¹⁶⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1889, s. 46.

¹⁶⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1890, s. 39.

¹⁶⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) “Western Turkey Mission”, Boston 1891, s. 33.

¹⁶⁹⁵ Robert Chambers, “Awakening at Bardezag”, **The Missionary Herald**, April 1892, Vol. 88, s. 161.

¹⁶⁹⁶ J. E. Pierce, “Who are the Armenians?”, **The Missionary Herald**, April 1891, Vol. 87, s. 177.

¹⁶⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 33.

¹⁶⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1893, s. 36. 1893 yılına kadar bu kurumdan mezun olan öğrenci sayısı 106’ya çıktı. Bkz. aynı yer, s. 36.

¹⁶⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1894, s. 33.

¹⁷⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 42.

¹⁷⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1897, s. 46.

¹⁷⁰² Joseph K. Greene, “A Model Church in Turkey”, **The Missionary Herald**, April 1898, Vol. 94, s. 141.

¹⁷⁰³ Robert Chambers, “An Orphanage-Adabazar”, **The Missionary Herald**, May 1900, Vol. 96, s. 201. American Board’un raporuna göre ise 140 öğrenci devam etmişti ve bunların 103’ü yatılıydı. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1899, s. 52.

nereye giderlerse gitsinler YMCA'nın ve diğer Hristiyanlık faaliyetlerinin liderliğini yapıyordu.¹⁷⁰⁴

1900: 96 yatılı, 25 gündüzcü öğrenci okudu.¹⁷⁰⁵ Mezun sınıf 8 kişiydi. Diploma töreninde dört mezun İngilizce, Fransızca, Ermenice ve Türkçe olarak birer konuşma yaptılar.¹⁷⁰⁶

1901: 22 yaşına giren okulda bu süre zarfında yaklaşık 1.000 genç eğitim aldı. 116'sı mezun oldu.¹⁷⁰⁷

1902: 114 öğrenciden 79'u yatılıydı. 6 mezun verildi. Bunlardan 3'ü Robert Kolej'e gitti. 2'si öğretmenliğe başladı, 1'i ticarete atıldı.¹⁷⁰⁸

1903: 117 öğrenci okudu. 6 mezundan 2'si Robert Kolej'e, 1'i Beyrut Tıp Okulu'na gitti. 2'si ticarete atıldı. 1'i yetimhane öğretmeni oldu.¹⁷⁰⁹ Öğrencilerin 65'i yatılı kaldı.¹⁷¹⁰

1904: 15. kuruluş yılını kutladığı bu yıl 108 öğrencisi vardı.¹⁷¹¹

1905: Bu yıl 25. yılını kutladı.¹⁷¹²

1906: 157 öğrencinin 82'si yatılı, 62 gündüzcüydü.¹⁷¹³

1908: Yüksek okulun yatılı kısmında 106, gündüzcü kısmında ise 69 öğrenci vardı. Küçüklerle birlikte toplam 301 erkek öğrenci okuyordu.¹⁷¹⁴

1909: Öğrenci sayısı 130'du ve 15 mezun verdi.¹⁷¹⁵

1910: 160 yatılı öğrencisi vardı.¹⁷¹⁶

1911: 186 yatılı, 61 gündüzcü gencin devam ettiği bu yıl 239 Ermeni, bir Rum, 7 Müslüman öğrenci de burada tahsil gördü.¹⁷¹⁷

1912: Kayıtlarda 350 öğrencisi olduğu bildirilerin okulda 291 genç yatılı kaldı. Bunların hepsi Ermeniydi. Yatılılar Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Rusya, Mısır, Sudan ve Habeşistan'dan gelmişti.¹⁷¹⁸

1913: Toplam 253 öğrencinin 100'ü yatılı kaldı. Yüksek bölümde 53 kızın eğitim gördüğü kurumda bir Müslüman kız da okudu.¹⁷¹⁹

¹⁷⁰⁴ Robert Chambers, "Bardezag High School", **The Missionary Herald**, March 1899, Vol. 95, s. 110.

¹⁷⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1900, s. 47.

¹⁷⁰⁶ **The Missionary Herald**, "The Bardezag High School", October 1901, Vol. 87, s. 419.

¹⁷⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 54.

¹⁷⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1902, s. 52.

¹⁷⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1903, s. 50.

¹⁷¹⁰ Herbert M. Allen, "Bardezag High School (11 November 1903)", **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 69. Bu raporda toplam öğrenci sayısı, hazırlık dahil 105 olarak verilmiştir.

¹⁷¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Western Turkey Mission, Broosa", Boston 1904, s. 51.

¹⁷¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1905, s. 44.

¹⁷¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1906, s. 66.

¹⁷¹⁴ **The Missionary Herald**, "Enlargement of Bardezag", April 1908, Vol. 104, s. 190.

¹⁷¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1909, s. 56.

¹⁷¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 111.

¹⁷¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

¹⁷¹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 99.

1916: Savaş öncesinde 400 öğrenci kayıtlıydı. Bunlardan 165'i yüksek okuldaydı. 114'ü yatılı kaldı.¹⁷²⁰

1923: Sene başında 102 olan kayıtlı öğrencisi, [misyoner deyimiyle] İzmir felaketi sonrası 62'ye düştü. Zira 40 öğrenci aileleriyle birlikte Avrupa'ya gitti.¹⁷²¹

Beş öğrenci: 24 Ekim 1899'da kiliseye kabul törenleri gerçekleşti. Biri son sınıfta, ikisi orta sınıfta, ikisi de birinci sınıfta okuyordu. Hepsi masraflarını kendileri çalışarak çıkardı.¹⁷²²

Dört Öğrenci: 1899'da mezun olan ilki Adapazarı'ndaki mahalle okulunda öğretmenlik yapmaya başladı. İkincisi 1886'daki mezuniyeti sonrası Adapazarı'nda iki yıl öğretmenlik yaptı. Üçüncüsü okulun *Masrafını Kendin Çıkar* bölümünde meslek edindi ve Bahçecik'te kunduracılıkla uğraşan iyi bir Hıristiyan oldu. Sonuncusu ise bitirdiği okulda ikinci öğretmenliğe getirildi. *Masrafını Kendin Çıkar* bölümünde para kazanarak okul giderlerini karşılayanlardandı.¹⁷²³

Pastör Hovsep Jeizian: Bu okulda yetişti. Robert Kolej'i bitirdikten sonra, sıradışı bir başarıyla Edinburg'daki dört yıllık başka bir teoloji okulunu tamamladı. Mezuniyet sonrasında, Adapazarı'ndaki Protestan Ermeni cemaatinin davetiyle orada dört yıl vaizlik yaptı. Nihayet 1899'da Adapazarı Protestan Kilisesi'ne pastör olarak atandı.¹⁷²⁴

Bir öğrenci: *Masrafını Kendin Çıkar* bölümünden yetişmiş olan bu öğrenci, mezuniyet sonrası 25 öğrencili bir okula başkanlık ediyordu. Bu genç her gün 3-5 saat burada çalışıyor ve geri kalan zamanını kendi öğretime ayırıyordu. Onun bu çalışmadan kazancı, yatılı masrafını çıkarmaktı.¹⁷²⁵

Hovsep Der Stepanyan: Okulu bitirdikten sonra İzmir Uluslararası Kolej'de öğretmenlik yaptı.¹⁷²⁶

Hagop Vahram Çerçiyen (1887-1975): Bu okuldan mezun olduktan sonra hayatının 50 yılını öğretmenliğe adadı. Robert Kolej'de güzel yazı ve matematik dersleri verdi. Atatürk'ün imzasını ihdis eden kişi olduğu söylenmektedir.¹⁷²⁷

¹⁷¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.

¹⁷²⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

¹⁷²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1923, s. 58.

¹⁷²² J. E. Pierce, "Conferense at Bardezag", **The Missionary Herald**, January 1890, Vol. 86, s. 21.

¹⁷²³ J. E. Pierce, "Conferense at Bardezag", **The Missionary Herald**, January 1890, Vol. 86, s. 21.

¹⁷²⁴ Marion Sheldon, "Ordination at Adabazar", **The Missionary Herald**, August 1899, Vol. 95, s. 337.

¹⁷²⁵ J. E. Pierce, "Who are the Armenians?", **The Missionary Herald**, April 1891, Vol. 87, s. 177.

¹⁷²⁶ Frank A. Stone, s. 243.

¹⁷²⁷ Doğan Hızlan, "Bir Ermeni Mezarlığından Osmanlı-Cumhuriyet Portleri", <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-247254> (28.09.2009)

Kapanışı: 1915'te savaş nedeniyle kapatılmak zorunda kalınan okul¹⁷²⁸ 1921 Eylül ayında İstanbul'un Göztepe semtinde yeniden açıldı.¹⁷²⁹

3. 24. Merzifon (Harbinger) Yüksek Okulu (1881- 1886)

Bebek İlahiyat Okulu'nun Merzifon'a taşınmasından (1862) sonra, Merzifon İlahiyat Okulu'na bir hazırlık bölümü açıldı.¹⁷³⁰ Ancak 1881'deki düzenleme çalışmalarıyla ilahiyat okulunun ilk iki yılı (bilim bölümü) yüksek okul haline getirildi; ilahiyat eğitimi üç yıla uzatıldı.¹⁷³¹ Msy. George White'a göre bu, akıllıca verilmiş bir karardır. Zaten bundan önce Merzifon İlahiyat Okulu üç seneden dört seneye yükseltilmiş ve bunun ilk iki senesi din, fen gibi genel konulara ayrılmıştı. Şimdi bu ilk iki senelik bölüm tamamen İlahiyattan ayrılarak dört senelik bir yüksek okul eğitimine çevriliyordu. Ders eksiği olan yahut hazırlıksız gelenler için bir yıllık hazırlık sınıfı eklendi.¹⁷³² 1884'de tüm masraflarını kurum kendisi üstlenmiş, Board'tan maddi kaynak almamaya başlamıştı.¹⁷³³ 1885'te kurumun geliştirilmesi adına, yönetimde yerli Evanjelik cemaatlerin misyonerlerle birleştirilmesi yönünde adımlar atıldı. 1886'da yüksek okul yeniden düzenlendi; ders müfredatı genişletildi; öğretmen kadrosu çoğaltıldı. İsmi de Merzifon Anadolu Koleji olarak değiştirildi.¹⁷³⁴

Öğretmen Kadrosu: George E. White, öğretmen kadrosunda şu isimlerin yer aldığını belirtmektedir: John F. Smith, Dr. Herrick, Edward Riggs, Charles Tracy, Dr. Sivaslıyan: Açıldığında okulun tek hocası ve müdürüyüdü. Prof. Kayayan: Merzifon İlahiyat Okulu'ndan mezundu. 1884'te Ermenice dersinin sürekli hocası oldu. Prof. Tohumyan: Merzifonlu bir ailedendi. Yüksek Okul'un açıldığı sene İsviçre'deki çalışmalarından geri döndü. George Anastasiades: İlahiyat öğrenimini sürdürürken okulda öğretmenlik de yapıyordu.¹⁷³⁵

Öğrencileri ve Mezunları

1881: Öğrenci sayısı 55'e çıktı.¹⁷³⁶

1882: Mevcudu 13'e yükseldi.¹⁷³⁷

¹⁷²⁸ J. P. McNaughton, "The Bithynia High School", *The Missionary Herald*, January 1924, Vol. s. 10.

¹⁷²⁹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1921-1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 79.

¹⁷³⁰ Judson Smith, "Sketch of Anatolia College", *The Missionary Herald*, May 1899, Vol. 95, s. 185.

¹⁷³¹ George F. Herrick, "Anatolia College", *The Missionary Herald*, October 1881, Vol. 77, s. 386-387.

¹⁷³² White, *Bir Amerikan...*, s. 123.

¹⁷³³ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1884) "Stations-Marsovan", Boston 1884, s. 32.

¹⁷³⁴ Judson Smith, "Sketch of Anatolia College", *The Missionary Herald*, May 1899, Vol. 95, s. 185.

¹⁷³⁵ White, *Bir Amerikan...*, s. 124.

¹⁷³⁶ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1881) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1881, s. 39.

¹⁷³⁷ White, *Bir Amerikan...*, s. 124.

1884: 48 öğrenciden 22'sinin pastör ve öğretmen olması bekleniyordu.¹⁷³⁸

1885: 9 genç mezun oldu. Bunlar yüksek okulun gelişme döneminde mezun olan tek sınıf oluyordu.¹⁷³⁹

1886: Mevcudu 100'dü.¹⁷⁴⁰

George Anastasiades: Yüksek Okulu'un son sene öğrencilerindendir. Makedonya'da da görev yapmıştır.¹⁷⁴¹

Prof. A. G. Gülbankyan: Bu kurumdan mezun olan Gülbankyan, Msy. White'ın bildirdiğine göre 1940'larda New York'ta yaşamaktaydı.¹⁷⁴²

Kapanışı: 1886 kapanış töreninde Dr. Tracy yüksek okulun kapandığını, zira artık Anadolu Koleji'nin doğduğunu müjdeledi. Yüksek okulun son sınıfındaki beş öğrenci, bir sonraki yıl kolejin son sınıfı olarak kabul edildiler ve kolej diploması aldılar.¹⁷⁴³ Böylece Merzifon'da açılan erkek yüksek okulu 1887'de Anadolu Koleji haline gelmiş oldu.¹⁷⁴⁴

3. 25. Bitlis Erkek Yüksek Okulu (1881-1922)

Misyonerler nezdinde elbette Hristiyan/Protestan eğitimi, ilk düşünülen konulardan biriydi. Ancak başlıca hedef, öğretmen ve vaiz olacak gençleri yetiştirmek için içerisinde bir talim sınıfının da (training class) yer aldığı bir yüksek okul açmaktır. 1881'de böyle bir yüksek okul açıldı. 30-40 yatılı öğrenci kapasiteli yatılı bir bölümü, bir ortaokul kısmı vardı.¹⁷⁴⁵ 1882'de Msy. Knapp ile karısının idaresindeydi.¹⁷⁴⁶ Daha sonra Antep'teki Orta Türkiye Koleji mezunlarından Kevork Kuyumcuyan tarafından yönetildiği kaydedilmektedir.¹⁷⁴⁷

Öğrencileri ve Mezunları

1881: Bu ilk ders dönemine toplam 100 öğrenciyle başladı.¹⁷⁴⁸

¹⁷³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Stations-Marsovan", Boston 1884, s. 32.

¹⁷³⁹ White, **Bir Amerikan...**, s. 124.

¹⁷⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1886, s. 36.

¹⁷⁴¹ White, **Bir Amerikan...**, s. 124.

¹⁷⁴² White, **Bir Amerikan...**, s. 124.

¹⁷⁴³ White, **Bir Amerikan...**, s. 124. Yüksek okulun koleje dönüştürüldüğü 1886 yılı raporunda da dile getirilmiştir. Bkz. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1886, s. 36.

¹⁷⁴⁴ Edwin E. Bliss, "The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)", **The Missionary Herald**, July 1888, Vol. 84, s. 297; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1887, s. 71.

¹⁷⁴⁵ R. M. Cole, "Story of Bitlis Station", **The Missionary Herald**, September 1892, Vol. 88, s. 359-360. Okulun 1881'de kurulduğu ayrıca yılsonu raporlarında da belirtilmiştir. Bkz. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 42.

¹⁷⁴⁶ George C. Knapp, "High School at Bitlis", **The Missionary Herald**, August 1882, Vol. 78, s. 312.

¹⁷⁴⁷ Frank A. Stone, s. 122.

¹⁷⁴⁸ R. M. Cole, "Story of Bitlis Station", **The Missionary Herald**, September 1892, Vol. 88, s. 359-360.

- 1882:** 50 öğrencinin 22'si dış istasyonlardan gelmişti ve yatılı kalıyorlardı.¹⁷⁴⁹
- 1890:** 83 öğrencisi vardı.¹⁷⁵⁰
- 1891:** 100 öğrencisi vardı.¹⁷⁵¹ İki mezun Harput Teoloji Fakültesi'ne girdi.¹⁷⁵²
- 1892:** Orta bölümle birlikte 100 öğrenci okudu.¹⁷⁵³
- 1893:** 102 öğrencinin 22'si yatılıydı.¹⁷⁵⁴
- 1894:** Kıtık yüzünden yalnızca 60 genç öğrenim gördü.¹⁷⁵⁵
- 1895:** 60 öğrencinin 17'si yatılıydı.¹⁷⁵⁶
- 1903:** Öğrenci sayısı 66'ydı.¹⁷⁵⁷
- 1905:** 80 öğrenci okuyordu.¹⁷⁵⁸
- 1910:** Öğrenci sayısı 36'ydı.¹⁷⁵⁹
- 1911:** 21 öğrenci okudu. Hazırlıkta 10 öğrenci vardı.¹⁷⁶⁰
- 1912:** Yüksek okulda 21, gramer bölümünde 35, ilkokulda 45 ve ilkokul öncesinde 50 olmak üzere 151 öğrencisi vardı. 31'i yatılı kaldı.¹⁷⁶¹
- 1913:** Toplam 160 öğrenciden 33'ü yüksek okuldaydı. 38'i yatılı kaldı. 12 mezun verildi.¹⁷⁶²
- 1914:** Kampüsteki 134 öğrencinin 26'sı yüksek okuldaydı. 31'i yatılı kaldı.¹⁷⁶³
- 1916:** Yüksek okul ve yedi adet alt bölümlerde toplam 130 öğrencisi vardı.¹⁷⁶⁴

Kapanışı: Bitlis Erkek Yüksek Okulu 1922'de kapandı.¹⁷⁶⁵

3. 26. Van Erkek Yüksek Okulu (1882-1918)

Okulun öncelikli amacı yerli öğretmenleri ve vaizleri yetiştirmektir. Lakin Bitlis Yüksek Okulu'nda eğitim için karar verildiğinden beri, bu tarlada çalışmak için başvuran

¹⁷⁴⁹ George C. Knapp, "High School at Bitlis", *The Missionary Herald*, August 1882, Vol. 78, s. 312.

¹⁷⁵⁰ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1890) "Central Turkey Mission", Boston 1890, s. 47.

¹⁷⁵¹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 42.

¹⁷⁵² *Reports of The A.B.C.F.M.* (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 47.

¹⁷⁵³ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 47.

¹⁷⁵⁴ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1893) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 45.

¹⁷⁵⁵ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1894) "Eastern Turkey Mission", Boston 1894, s. 43.

¹⁷⁵⁶ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1895) "Eastern Turkey Mission, Bitlis", Boston 1895, s. 55.

¹⁷⁵⁷ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1903) "Eastern Turkey Mission, Bitlis", Boston 1903, s. 65.

¹⁷⁵⁸ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1903) "Eastern Turkey Mission, Bitlis", Boston 1905, s. 58.

¹⁷⁵⁹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1910) "Institutions of the Eastern Turkey", Boston 1910, s. 123.

¹⁷⁶⁰ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 107.

¹⁷⁶¹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

¹⁷⁶² *Reports of The A.B.C.F.M.* (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1913, s. 92.

¹⁷⁶³ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 104.

¹⁷⁶⁴ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1916, s. 93.

¹⁷⁶⁵ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1921-1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 80.

adayların sayısı ister istemez çok az olmuştu. Çünkü Van civarında, yeni üyeler devşirecekleri hiçbir dış-istasyon bulunmuyordu. 1882 yılı boyunca sadece bu yolla dört öğrenci bulabildiler. İki kilise üyesiydi, ötekiler ise kiliseye girme konusunda ümit vadediyordu. İkinci ama daha önemli amacı, şehirden gündüzlü öğrenci almaktı. Bu sayede onları güzel bir okulun etrafında dinî ve ahlaki bakımdan yetiştirmek, burası ve bundan sonrası için istihdam edilir hale getirmektir. 1882 sonbaharında 25 öğrenciyle açıldı. Bu kadar az öğrenci olmasının sebebi, Gregoryen Ermenilerin de o civarda bir okul açması ve Protestanlara muhalif propagandalarıydı. Msy. Raynolds “bırakıp gitmek geldi içimizden. Ancak sadık kalmaya ve Efendimiz İsa’ya güvenmeye karar verdik”¹⁷⁶⁶ diyecek kadar bunalmıştı. Bu nedenle ilk yılsonu imtihanlarını, halkın ilgisini çekmek ve okulu onlara tanıtmak amacıyla değişik bir organizasyonla gerçekleştirdiler:

“Halkın ilgisini okulumuza çekmenin yegane yolu, imtihan günümüzü bir azizin yortu gününe koymaktır. Çünkü o gün insanlar dükkanlarını kapatmaya alıştı. Bu doğrultuda biz de Aydınlatmacı Gregory’nin oruç günü olan geçen Cumartesi’yi seçtik. Ailelere ve öğrencilerin akrabalarına gönderdiğimiz davetiyelerden, Rus konsolosuna ve şehirdeki 25-30 Ermeni ileri gelen aileye de gönderdik. Aydınlık ve coşkulu okulumuz balkon çiçekleriyle süslendi. Pencerelerdeki sepetlere buketler konuldu. Neredeyse bütün öğrenciler, aldıkları derslerden en tatminkar tarzda imtihan oldular ve bunu herkesin önünde sergilediler. Çoğu aile, oğullarının durumundan memnun kaldıklarını bildirdi.”¹⁷⁶⁷

1890’da Msy. Allen müdürüdü.¹⁷⁶⁸ 1912’de koleje dönüştürülmesi kararı alındı. Bunun için Msy. Yarrow, Hartford İlahiyat mezunu iki kişiyle anlaştı.¹⁷⁶⁹ 1892’de müdürü Msy. Greene’di.¹⁷⁷⁰

Öğretmen Kadrosu: Yerli öğretmenlerden bazılarının isimleri şöyleydi: Spirito Aprahamyan (Van Kız Okulu’ndan Yester’le evlendi. Babasıyla iş ortağı oldu ve okuldan ayrıldı), Ghenvant Halıcıyan, Tavit, Nushan.¹⁷⁷¹

¹⁷⁶⁶ G. C. Raynolds, “Boys’ School at Van”, *The Missionary Herald*, November 1883, Vol. 79, s. 452.

¹⁷⁶⁷ G. C. Raynolds, “Boys’ School at Van”, *The Missionary Herald*, November 1883, Vol. 79, s. 452.

¹⁷⁶⁸ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1890) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1890, s. 47.

¹⁷⁶⁹ David B. Eddy, s. 124.

¹⁷⁷⁰ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1892) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 38.

¹⁷⁷¹ Dilşen İnce Erdoğan, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2007, s. 165.

Öğretim Müfredatı

1883 yılı: Okuma, Geometri, Fizyoloji, Ermeni Tarihi, İngilizce, Türkçe, Vokal Müzik.¹⁷⁷² 1889-1890 döneminde okulun ders müfredatı şöyleydi:

ORTA KISIM	
1. Yıl	Okuma I, II, İncil, Zihin Matematiği, Coğrafya II
2. Yıl	Okuma III, İncil'den Hikayeler, Zihin Matematiği, Türkçe IV, Coğrafya III
3. Yıl	Okuma IV, Yahudi Tarihi, Matematik, Türkçe V, Coğrafya I
4. Yıl	Okuma V, Yahudi Tarihi, Matematik, Türkçe IV, İngilizce, Cebir I
YÜKSEK KISIM	
1. Yıl	İlkçağ Tarihi, [Havari] Mektupları, Cebir, Türkçe, İngilizce, Astronomi
2. Yıl	Matematik, [Havari] Mektupları, Türkçe, İngilizce, Astronomi ¹⁷⁷³

Öğrenci ve Mezunları

1886: Ücretler artmasına rağmen öğrenci sayısı 70'e ulaştı. Protestan olmayan bir mezun Antep Koleji'nde okuyordu. Bir diğerrinin de gelecek yıl Harput'a gitmesi bekleniyordu. Okulda öğretmen yardımcısı olan bir başkasının bir süre sonra Harput Teoloji bölümüne gönderilmesi söz konusuydu.¹⁷⁷⁴ 30 kişi de koleje hazırlanıyordu.¹⁷⁷⁵

1887: Hazırlıktaki 30 öğrenciyle beraber toplam sayı 60'ı geçmişti.¹⁷⁷⁶

1890: 66 öğrencinin 37'si yatılıydı.¹⁷⁷⁷

1891: Kayıtlı öğrenci 57'ydı.¹⁷⁷⁸

1892: Orta kısımla birlikte 200 öğrencinin okuduğu bu yıl 5 mezun verildi. Bunlardan 2'si yerli yardımcı olarak görevlendirilecekti.¹⁷⁷⁹

1893: 10 öğrencisi vardı.¹⁷⁸⁰

1895: Öğrenci sayısı toplamda 130'u geçti.¹⁷⁸¹

1896: Okul ücretlerinin yükselmesine, ayrıca yer olmadığı için geri çevrilen pek çok başvuru olmasına rağmen öğrenci sayısı 22'ydı.¹⁷⁸²

1898: Orta kısımdakilerle birlikte 109 öğrenci okudu.¹⁷⁸³

¹⁷⁷² G. C. Reynolds, "Boys' School at Van", *The Missionary Herald*, November 1883, Vol. 79, s. 452.

¹⁷⁷³ *Catologue of American Missionary Academi for Boys 1889-1890*, ABCFM Arşivi, 16.9.7, Batı Türkiye Misyonu (1890-1899), Reel 694'ten aktaran Dilşen İ. Erdoğan, s. 164.

¹⁷⁷⁴ George C. Reynolds, "Boys' School at Van", *The Missionary Herald*, May 1886, Vol. 82, s. 185.

¹⁷⁷⁵ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1886) "Eastern Turkey Mission, Van", Boston 1886, s. 46.

¹⁷⁷⁶ G. C. Reynolds, "The Church-Boys' Schol", *The Missionary Herald*, March 1887, Vol. 83, s.111.

¹⁷⁷⁷ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1890) "Central Turkey Mission", Boston 1890, s. 48.

¹⁷⁷⁸ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 40.

¹⁷⁷⁹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1892) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 48.

¹⁷⁸⁰ *Catologue of American Missionary Academi for Boys 1889-1890*, ABCFM Arşivi, 16.9.7., Batı Türkiye Misyonu (1890-1899), Reel 694'ten aktaran Dilşen İ. Erdoğan, s. 165.

¹⁷⁸¹ Herbert M. Allen, "Crowded Services", *The Missionary Herald*, August 1895, Vol. 91, s. 324.

¹⁷⁸² Mr. Kimball, "Van", *The Missionary Herald*, April 1896, Vol. 92, s. 156.

¹⁷⁸³ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1898) "Eastern Turkey Mission", Boston 1898, s. 66.

1902: 9 genç mezun oldu.¹⁷⁸⁴

1904: 25. yılını kutladığı bu sene 8 mezun verdi.¹⁷⁸⁵

1905: 120 gündüzcü öğrencisi vardı.¹⁷⁸⁶

1910: 12'si yatılı olmak üzere toplam 325 öğrenci okudu.¹⁷⁸⁷ Bunların %75'i Gregoryendi.¹⁷⁸⁸

1911: Kampüsteki toplam 143 öğrenciden 47'si yüksek okuldaydı. Hazırlıkta ise 296 öğrenci vardı. Bunların 26'sı yatılıydı.¹⁷⁸⁹

1912: Toplam 446 öğrencinin eğitim gördüğü bu sene yüksek okulda 40, hazırlıkta 406 öğrenci vardı. Bugüne kadar mezun olanların sayısı 540'tı.¹⁷⁹⁰

1913: Yüksek okulda 45 öğrenci okudu.¹⁷⁹¹

1914: 60 genç öğrenim gördü.¹⁷⁹²

1916: 60 öğrencisi vardı. Kolejdekilerle birlikte bütün bölümlerde toplam sayı 548'di.¹⁷⁹³

Din Dersleri: Bütün öğrencilere verilen günlük İncil dersleri yanında, her Çarşamba öğleden sonraları son yarım saat dua toplantısı yapılıyordu. Böylece Hıristiyanlık hakikati onların kalplerine pratik olarak da yerleştiriliyordu. Protestan olmayanlar da az veya çok Pazar ayinlerine ve derslerine katılıyordu.¹⁷⁹⁴ Van okulları da eğitimde liberal bir anlayışı benimseyerek Gregoryen Kilisesi'ni kökten reddetmek ve cemaati sürekli iki ayrı kanat halinde tutmak yerine, artık, birleşmelerine zemin hazırlamaya başlamıştı:

“Cumartesi öğleden sonraları, komşu Ermeni kilisesindeki ayine gitmek isteyenlere izin veriliyor. İstisnasız hepsi şapeldeki Pazar ayinlerimize katılıyor. İncil eğitimi, okul müfredatının bir bölümü. Öğretim amacımız, onlara kurtuluş yolunun anlayışını vermek. Fakat milli kiliselerine yabancılaşmaları adına hiçbir çaba gösterilmiyor. Oruç tutmak gibi konularda vicdan özgürlüğü sağlıyoruz. Hakikaten de geçtiğimiz Lent Günü ve diğer bazı durumlarda, kendi ayinlerimizin içerisine eski kilisenin müziklerinden de kattık.”¹⁷⁹⁵

¹⁷⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Eastern Turkey Mission, Van”, Boston 1904, s. 71.

¹⁷⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Eastern Turkey Mission, Van”, Boston 1904, s. 70.

¹⁷⁸⁶ David B. Eddy, s. 124.

¹⁷⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) “Institutions of the Eastern Turkey”, Boston 1910, s. 123.

¹⁷⁸⁸ David B. Eddy, s. 124.

¹⁷⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1911, s. 107.

¹⁷⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1912, s. 103.

¹⁷⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1913, s. 91.

¹⁷⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1914, s. 103.

¹⁷⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1916, s. 93.

¹⁷⁹⁴ George C. Raynolds, “Boys’ School at Van”, The Missionary **Herald**, May 1886, Vol. 82, s. 185.

¹⁷⁹⁵ George C. Raynolds, “Relief and Orphanage Work at Van”, The Missionary **Herald**, July 1897, Vol. 93, s. 277-278.

Öğrenci modelleri

Marderos: Ablası Asmeen, Van Kız Okulu'nda eğitim görmüştü. Ağabeyi kitap çerçiliği yapmıştı. Diğer ağabeyi Atom ise Van'ın ilk Protestanlarındandı. Marderos okulu bitirdikten sonra misyoner okullarında birkaç yıl öğretmenlik yaptı. Özel bir merak ve hevesle İngilizce öğrendi. Harput Teoloji Okulu'na gitti. Oradayken Harput Kız İlahiyat'tan bir kızla evlendi. 1894'te Van'a döndü ve Protestan Kilisesi'nin vaizi oldu. Hayat tarzında önemli değişiklikler gerçekleştirdi. Örneğin, ailesinin, hayvanlarla aynı bölümleri paylaştıkları köydeki kulübenin aksine, şehirde ferah bir evde yaşamaya başladı. Evinin duvarlarına kardeşlerinin resimlerini asmıştı. Kitap raflarını ise felsefe ve biyografi eserleriyle doldurmuştu.¹⁷⁹⁶

Kapanışı: 1918'in savaş ortamında kapandı.¹⁷⁹⁷

3. 27. Sivas Öğretmen Okulu (1878-1918)

1878 yılında¹⁷⁹⁸ Dr. Henry T. Perry tarafından Sivas Yüksek Okulu'nun en gözde öğrencilerini öğretmenlik mesleğine hazırlamak amacıyla kuruldu. 1900 yılından sonra Msy. Ernest C. Partridge müdür oldu.¹⁷⁹⁹ 1911'de Öğretmen Koleji diye anılmaya başlandı.¹⁸⁰⁰

Öğretmen Kadrosu:

Garabet Beşgüturyan: Buraya gelmeden önce Malatya'da öğretmenlik yapmıştı.¹⁸⁰¹

Öğretim Müfredatı: Türkiye'deki kolejlerin ikinci sınıfına uygun bir müfredat takip etmekteydi. 11 yıllık programının her döneminde düzenli öğrencileri vardı.¹⁸⁰² Her sabah ilk yarım saat İncil eğitimine ayrılıyordu. Öğrencilerden bazıları kilisede ve dua toplantılarında misyonerlerin en etkili yardımcılarıydılar.¹⁸⁰³

¹⁷⁹⁶ George C. Reynolds, "A Gospel Triumph in the Land of Ararat", **The Missionary Herald**, May 1895, Vol. 91, s. 216.

¹⁷⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917-1918) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1918, s. 181.

¹⁷⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1903, s. 53.

¹⁷⁹⁹ Frank A. Stone, s. 94. Stone kuruluş tarihini 1880 olarak vermektedir.

¹⁸⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

¹⁸⁰¹ Henry T. Perry, "Sivas and Out-Stations", **The Missionary Herald**, January 1885, Vol. 81, s. 28.

¹⁸⁰² Albert W. Hubbard, "Sketch of Sivas", **The Missionary Herald**, March 1893, Vol. 89, s. 93.

¹⁸⁰³ Henry T. Perry, "Sivas and Out-Stations", **The Missionary Herald**, January 1885, Vol. 81, s. 28.

Öğrencileri ve Mezunları

1881: 20 öğrenci okudu.¹⁸⁰⁴ Bunlardan ikisinin aileleri Protestan değildi.¹⁸⁰⁵

1884: Toplam 30 öğrencisi vardı.¹⁸⁰⁶

1887: İlk mezun sınıfı bu yıl verdi.¹⁸⁰⁷

1893: 3 mezun verildi.¹⁸⁰⁸

1901: 90 öğrenciye ulaştı.¹⁸⁰⁹

1903: 100 öğrencisi vardı.¹⁸¹⁰

1904: Kayıtlı 80 öğrenciden 14'ü mezun oldu.¹⁸¹¹

1905: 108 öğrenciden 6'sı mezun edildi.¹⁸¹²

1910: Öğrenci sayısı 115'ti.¹⁸¹³

1911: 335 öğrencinin 113'ü yüksek bölümdeydi. Hazırlıkta ise 222 öğrenci okudu. Bu güne kadarki mezunlarından 75'i öğretmenlik mesleğine girmişti.¹⁸¹⁴

1912: Toplam 376 erkek öğrenci kayıtlıydı. Bunların 136'sı yüksek okul ve öğretmenlik bölümündeydi. Hazırlıkta 240 öğrenci okudu. 52'si yatılı kaldı.¹⁸¹⁵

1913: Mevcudu 376 olan kurumda 136'sı yüksek bölümde okudu.¹⁸¹⁶

1914: 17 kolejde, 133 yüksek okulda, 352 diğer bölümlerde olmak üzere 502 öğrenciye öğretim verildi. 50 öğrenci yatılı kaldı.¹⁸¹⁷ Mezun olan 8 kişiye diplomaları verildi. Bunlar müfredatları boyunca her daim öğretmenlik uygulaması yapmışlardı. Üçü halihazırda dış istasyonlarda öğretmenlik yapıyordu.¹⁸¹⁸

1913 tarihli bir raporda oradan mezun olan üç kişiyle ilgili şu bilgiler verilmişti:¹⁸¹⁹

¹⁸⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Stations-Sivas", Boston 1881, 34.

¹⁸⁰⁵ Henry T. Perry, "Ashude and Derende", **The Missionary Herald**, March 1882, Vol. 78, s. 106.

¹⁸⁰⁶ Henry T. Perry, "Sivas and Out-Stations", **The Missionary Herald**, January 1885, Vol. 81, s. 28.

¹⁸⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1903, s. 53.

¹⁸⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 38.

¹⁸⁰⁹ Ernest C. Partridge, "Growth at Sivas", **The Missionary Herald**, December 1902, Vol. 88, s. 525.

¹⁸¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1903, s. 53.

¹⁸¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Sivas", Boston 1904, s. 55.

¹⁸¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1905, s. 47.

¹⁸¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 111.

¹⁸¹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

¹⁸¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 99.

¹⁸¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.

¹⁸¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of The Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1914, s. 96.

¹⁸¹⁸ **The Missionary Herald**, "Commencement in Sivas", September 1914, Vol. 110, s. 405.

¹⁸¹⁹ **The Missionary Herald**, "Enlargement at Sivas", January 1913, Vol. 109, s. 30.

Mr. Frengülyan: Okulu bitirdikten sonra Oberlin Kolej’den mezun oldu. Fen ve İngilizce öğretmenliği yaptı. Okulun geliştirilmesi projesinde yer almak için Sivas’a 1913’te geri döndü.

Mr. Biletçıyan: Cenova Üniversitesi’nde iki yıl eğitim gördü. Fransızca ve pedagoji alanında uzmanlaştı. Amerika’da yaşıyordu, ancak 1913’te Sivas Öğretmen Okulu’nun kolej haline getirilmesiyle görevlendirilince memleketine döndü ve okulda görev aldı.

Mr. Recepyan: New York Öğretmen Koleji’nde üç yıl yüksek lisans yaptı. Amerika’daki Ermenilerin eğitimlerine ciddi katkılarda bulundu. New York’ta çıkan haftalık Ermenice *The Gotchnag* dergisinde editör yardımcılığı yaptı. Columbia’da ilkokul eğitimi alanında uzmanlaştı. 1913’te memleketine döndü.

Kapanışı: 1913 yılında bir öğretmen koleji haline getirilmeye çalışıldı. Bunun için eski mezunlarından ve öğretmenlerinden üçü yurtdışından geri döndü.¹⁸²⁰ Ancak 1918’de kapatıldı.¹⁸²¹

3. 28. Adana Yatılı Kız Okulu (1882-1908)

1882’de Miss Laura Tucker ve Miss Minnie Brown tarafından Ermeni kızlar için açıldı. Kilisenin alt katında açılan bu okul, ailelerin bu mekandan hoşnut olmamaları üzerine Miss Tucker’ın evindeki bir odaya taşındı.¹⁸²² “Adana’da bir kız okulu için iyi bir bşlangıç yapıldı. Miss Tucker’a üç aydır Miss Childs yardımcı oluyor”¹⁸²³ şeklindeki 1886 tarihli rapor, muhtemelen bu taşınma ve yeniden yapılanmayla ilgiliydi. 1890’da Miss Mary Webb ile başarılı bir yıl geçiren okulun¹⁸²⁴ başına İzmir’den gelen Miss Clarissa Lawrence getirildi (1900).¹⁸²⁵

Öğrencileri ve Mezunları

İlk mezunlar 8 kişiydi.¹⁸²⁶

1885: Bu yıl 2 öğrenci başvurdu. Bunun üzerine Miss Tucker ve pastör derhal aile ziyaretlerine başladılar. Böylece 19 kız öğrenci toplandı.¹⁸²⁷

1887: Hiç yatılı öğrencinin olmadığı okulda gündüzcü 17 öğrenci okudu.¹⁸²⁸

¹⁸²⁰ **The Missionary Herald**, “Enlargement at Sivas”, January 1913, Vol. 109, s. 30.

¹⁸²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917-1918) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1918, s. 179.

¹⁸²² Florance A. Fensham, s. 60.

¹⁸²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1886) “Central Turkey Mission, Adana”, Boston 1886, s. 43.

¹⁸²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1890, s. 43.

¹⁸²⁵ Florance A. Fensham, s. 60.

¹⁸²⁶ Florance A. Fensham, s. 60.

¹⁸²⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Central Turkey Mission, Adana”, Boston 1885, s. 44.

1890: Öğrenci sayısı 39'du ve bunların 12'si yatılı öğrenim gördü. 6 kız kiliseye üye oldu.¹⁸²⁹

1891: 29 öğrencisi vardı. 5'i kiliseye üye oldu.¹⁸³⁰

1895: 48 öğrenci okudu.¹⁸³¹

1898: İlk Rum sınıfı bu yıl mezun oldu.¹⁸³²

1908: Açılışından bu tarihe kadar toplam mezun sayısı 500 civarındaydı.¹⁸³³

Öğretim Müfredatı: 1885'te İncil dersinin yanında Aritmetik, Fizyoloji, Dikiş de öğretiliyordu.¹⁸³⁴

Kapanışı: 1908'den sonra bir kayda rastlanmamıştır.

3. 29. Yozgat Erkek Yüksek Okulu (1888-1894)

Yozgat'ta faaliyet göstermekte olan ufak çaplı bir erkek okulunun, 1888'de yapılan ve misyonerlerle yerli din adamlarının katıldığı yıllık toplantıda yüksek okul haline getirilmesi kararlaştırıldı.¹⁸³⁵ Başında Orta Türkiye Koleji'nden bir mezun vardı.¹⁸³⁶

Öğretmen Kadrosu

G. H. Krikoryan: Orta Türkiye Koleji'nden mezun olduktan sonra Amerika'ya gitti ve Chicago Teoloji Fakültesi'nde öğrenim gördü.¹⁸³⁷

Prof. Güllüyan: Öğretmen kadrosundaydı.¹⁸³⁸

Öğrencileri ve Mezunları

1894: Dört öğrenci mezun oldu. İkiisi koleje devam etti. Diğer ikisi öğretmenlik mesleğini seçti. Bunlardan biri şehirliydi ve Yozgat Yüksek Okulu'nda yardımcı öğretmen oldu. Diğerisi ise bir çiftçi çocuğuydu; mesleğini köyünde sürdürdü.¹⁸³⁹

¹⁸²⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1887, s. 85.

¹⁸²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1890, s. 43.

¹⁸³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 40.

¹⁸³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 49.

¹⁸³² Florance A. Fensham, s. 60.

¹⁸³³ Florance A. Fensham, s. 60.

¹⁸³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Central Turkey Mission, Adana", Boston 1885, s. 44.

¹⁸³⁵ William A. Farnsworth, "Thirty Four Years in Cesarea", **The Missionary Herald**, September 1888, Vol. 84, s. 389.

¹⁸³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1888, s. 35.

¹⁸³⁷ William A. Farnsworth, "Thirty Four Years in Cesarea", **The Missionary Herald**, September 1888, Vol. 84, s. 389.

¹⁸³⁸ G. H. Krikoryan, "Stories from Galatia", **The Missionary Herald**, June 1894, Vol. 90, s. 268.

¹⁸³⁹ G. H. Krikoryan, "Stories from Galatia", **The Missionary Herald**, June 1894, Vol. 90, s. 268.

Öğrenci Modelleri: Yozgat pastörü Krikoryan'ın, bu okulda bir cemiyet kuran öğrencilerle yaptığı karşılıklı bir konuşma, onların yetişme tarzı konusunda bilgi vermektedir:

Çocuklar: Bir başka amacımız daha var.

Pastör Krikorian: Nedir o?

Çocuklar: Bazı misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaya çabalamak.

Pastör Krikorian: Siz fakir ve yabancılara bağımlısınız ve öyle ki anne babalarımız barınma paranızı bile ödeyemezken...

Çocuklar: Lütfen pastör, bizi gücendirmeyin, biz halihazırda 200 kuruş (10 dolar) topladık bile.

Pastör Krikorian: Paranızla ne yapacaksınız?

Çocuklar: Çalışmak için bir misyonerlik faaliyetimiz olsun istedik ve kendine yardım edecek imkanı olmayan başka bir çiftçi çocuğun eğitimine yardım edebileceğimiz konusu bize daha uygun olur diye düşündük. Çünkü Efendimiz İsa bize bu okuma imtiyazını sizin okulunuzda nasip etti. Tanrı'ya şükürlerimizi ve size teşekkürlerimizi böyle gösteririz diye düşündük.

Ellerindeki parayı toplamak için ilginç yollar denemişlerdi. Biri, toprak testilerle bir mil uzaklıktaki çeşmeden su taşıymıştı. Öteki eski kitap ve defterleri tamir etmişti. Hatta bazıları bu yolla kağıt ve mürekkep parasını bile çıkarmıştı. Krikoryan'ın ifadesiyle, “onlara verilen şekerleme paraları yoktu. Yılda sadece bir kere, o da yılbaşında şeker alma lüksleri bulunuyordu. Bu en güzel Hristiyanlık ruhu değil de neydi?”¹⁸⁴⁰

Kapanışı: 1894 yılından sonra hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

3. 30. Talas Erkek Yüksek Okulu (1889-1917)

1889'da Talas'ta açıldı. 1893'te müdürlüğüne, Merzifon'da görevli Rev. Henry K. Wingate getirildi.¹⁸⁴¹ 1897'de Msy. Wingate hâlâ başkandı.¹⁸⁴²

Öğrencileri ve Mezunları

1897: Mevcudu 40'tı.¹⁸⁴³

1898: 46 yatılı, 23 gündüzcü olmak üzere 70 öğrenci okudu. Bunların 12'si Rumdu.

1899: Öğrenci mevcudu 52'si yatılı olmak üzere 77'ydı.¹⁸⁴⁴

1900: 62 öğrencinin 41'i yatılıydı.¹⁸⁴⁵

¹⁸⁴⁰ G. H. Krikoryan, “Stories from Galatia”, **The Missionary Herald**, June 1894, Vol. 90, s. 264.

¹⁸⁴¹ Frank A. Stone, s. 90.

¹⁸⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1897, s. 43.

¹⁸⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1897, s. 43.

¹⁸⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1899, s. 52.

1902: 4 genç mezun oldu.¹⁸⁴⁶

1904: 80 öğrencinin 56'sı yatılıydı. Aralarında 15 de Rum vardı.¹⁸⁴⁷

1905: 86 öğrencinin 52'si yatılıydı.¹⁸⁴⁸

1906: 55 yatılı, 21 gündüzcü öğrenci okuyordu.¹⁸⁴⁹

1909: 76 öğrencinin 37'si yatılıydı.¹⁸⁵⁰

1910: 109'u Ermeni, 12'si Rum olmak üzere toplam 121 öğrencinin 50'si yatılı kaldı. Yüksek bölümde 80, hazırlıkta 41 öğrenci vardı.¹⁸⁵¹

1911: 109 kayıtlı öğrencinin 48'i yatılıydı. Din dağılımı: Ermeni 97, Rum 12.¹⁸⁵²

1912: Toplam 126 öğrencisi olan okulda 6 mezun verildi. Din dağılımı: 59 Gregoryen, 55 Protestan, 9 Ortodoks, 3 Müslüman. Milliyet dağılımı: 15 Rum, 3 Çerkez, 108 Ermeni.¹⁸⁵³

1913: 151 öğrencinin 126'sı Ermeni, 24'ü Rum, biri Amerikalıydı. 80 öğrenci yatılı kaldı.¹⁸⁵⁴

1914: 160 öğrencinin 98'i yatılı kaldı. Çeşitli din grupları arasında 139 Ermeni, 2 Türk de vardı.¹⁸⁵⁵

1915: 40'ı yatılı olmak üzere 110 öğrenci okudu.¹⁸⁵⁶

1916: Savaş çıktığında 98'i yatılı olmak üzere 163 öğrencisi vardı.¹⁸⁵⁷

Bir öğrenci: Mezuniyetinden sonra Kayseri'nin bir Rum köyü olan Zincirdere'de vaizliğe başladı. Düzenli olarak bir teoloji eğitimi almamıştı ama İncil hakkındaki bilgisi ve kabiliyetleri onu bu makama getirdi. 20 yılı aşan vazilik hizmetinden sonra *Çukurova Protestan Birliği*'nin 3 Mayıs 1902 yılı toplantısında yapılan imtihanda pastörlüğe hak kazandı. Üç laik delege, üç vaiz, iki pastör ve üç misyonerden oluşan imtihan heyeti iki saat

¹⁸⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1900, s. 45.

¹⁸⁴⁶ William A. Farnsworth, "Cesarea and Outstations", **The Missionary Herald**, September 1902, Vol. 88, s. 375.

¹⁸⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1904, s. 48.

¹⁸⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1905, s. 42.

¹⁸⁴⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1906, s. 62.

¹⁸⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Western Turkey Mission, Cesarea", Boston 1909, s. 58.

¹⁸⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Turkey Mission, Western Turkey", Boston 1910, s. 111.

¹⁸⁵² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Mission, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

¹⁸⁵³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 100.

¹⁸⁵⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.

¹⁸⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1914, s. 97.

¹⁸⁵⁶ Henry K. Wingate, "The Boys' School in Talas", **The Missionary Herald**, February 1915, Vol. 111, s. 78.

¹⁸⁵⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

boyunca onu sınava tabi tuttu. Bu sınavı izlemek üzere küçük öğrenciler, öğretmenler, cemaat üyeleri ve halktan kimselerin yanı sıra bir Rum papaz ve iki yardımcısı da hazır bulundu.¹⁸⁵⁸

Kapanışı: I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1917 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından kapatıldı.¹⁸⁵⁹

3. 31. Maraş Erkek Akademisi (1891-1914)

Dört yılını Antep Kolej'de geçirmeye güç yetiremeyenler için bir hazırlık olması düşünüldü. 1891 tarihinde Maraş'ta¹⁸⁶⁰ 75 öğrenciyle açıldı.¹⁸⁶¹ Mezunlarını ya Antep Orta Türkiye Kolej'e ya Maraş Teoloji Okulu'na¹⁸⁶² ya da Tarsus'taki Aziz Paul Enstitüsü'ne gönderiyordu. Maraş Teoloji Okulu'nda da profesör olan Msy. Thomas Davidson Christie yeni kurumun müdürlüğüne tayin edildi. İki yıl sonra Dr. Christie, yeni açılmış olan Aziz Pavlus Enstitüsü'nün idaresini devralmak üzere Tarsus'a gidince yerine Dr. L. O. Lee geldi.¹⁸⁶³

Öğretmen Kadrosu: Açıldığı sene misyonerlerden başka Dr. Nishan Amiralıyan, Avedis Bulgurcuyan, Hagop Kalemkeryan, Simon Kupluyan ve Aharon A. Şıracıyan adlı beş Ermeni de öğretim kadrosunda yer aldı. 1891-1895 arasındaki diğer yerli öğretmenler şunlardı: Levon Aşçıyan, Sarkis Samuelyan, Spiridon Maraşlıyan, Hovhannes Çilingiryan, Mibar Minçeryan ve Garabet Harutyunyan. 1895-1900 arasında ise on altı yerli öğretmen bu okulda görev yaptı.¹⁸⁶⁴ 1902'de kadroda üç kolej mezunu öğretmen vardı.¹⁸⁶⁵

Öğretim Müfredatı: Müfredatta Ermenice, İngilizce, Türkçe, Genel Tarih, Ermeni Tarihi, Coğrafya, Cebir, Fen, Yeni Ahit, Müzik dersleri yer alıyordu. Cumartesi sabahları münazara etkinliklerine ayrılıyordu. Bu etkinlikte gençler okulun huzurunda nutuklar çekiyor, okumalar ve konuşmalar yapıyordu.¹⁸⁶⁶

¹⁸⁵⁸ James L. Fowle, "A Greek Ordained", **The Missionary Herald**, August 1902, Vol. 83, s. 337.

¹⁸⁵⁹ Frank A. Stone, s. 91.

¹⁸⁶⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 43.

¹⁸⁶¹ Frank A. Stone, s. 106.

¹⁸⁶² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 43.

¹⁸⁶³ Frank A. Stone, s. 106.

¹⁸⁶⁴ Frank. A. Stone, s. 106.

¹⁸⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1902, s. 57.

¹⁸⁶⁶ Frank A. Stone, s. 106.

Öğrencileri ve Mezunları

1892: 80 öğrenci okudu.¹⁸⁶⁷

1893: Toplam 110 genç öğrenim gördü.¹⁸⁶⁸

1894: 90 öğrencinin 27'si yatılı bölümdeydi.¹⁸⁶⁹ Bunların 22'si Gregoryendi.¹⁸⁷⁰

1895: Yine 90 öğrenci okudu ve 19'u mezun oldu.¹⁸⁷¹

1897: 60 öğrencinin devam ettiği bu yıl 5 mezun verildi.¹⁸⁷²

1898: Toplam 50 öğrenci okudu.¹⁸⁷³

1899: Öğrenci mevcudu 92'ydi.¹⁸⁷⁴

1900: Bu yıl 8 öğrenci mezun oldu.¹⁸⁷⁵

1902: 6 öğrenci mezun oldu.¹⁸⁷⁶

1907: Öğrenci mevcudu 115'ti.¹⁸⁷⁷

Etkinlikler: Dr. Lee, hiç devamsızlığı olmayan öğrenciler için bir Şeref Listesi uygulamaya koydu. Okula mükemmelen devam eden öğrencilere hediyeler veriliyordu.¹⁸⁷⁸

Kapanışı: Açıldıktan 23 yıl sonra 1914'te kapatıldı.¹⁸⁷⁹

3. 32. Haçın Erkek Yüksek Okulu (1893-1914)

Önceleri Haçın Kız Yüksek Okulu'nda kızlara ait sınıfların olduğu binadaki bir sınıfta da erkek çocuklar eğitim görüyordu. Örneğin 1887'de toplam 87 öğrencinin 43'ü erkek öğrenciydi.¹⁸⁸⁰ 1893'teki düzenleme sonucu müstakil bir erkek yüksek okulu haline getirildi. Kısmen yerli Protestanların himayesindeydi.¹⁸⁸¹ 1901'de müdiresi Msy.bn. Coffing'di.¹⁸⁸²

¹⁸⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 43.

¹⁸⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1893, s. 43.

¹⁸⁶⁹ Myra A. Proctor, "Sketch of Marash Station", The Missionary **Herald**, May 1894, Vol. 90, s. 198.

¹⁸⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1894, s. 41.

¹⁸⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 48.

¹⁸⁷² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 56.

¹⁸⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1898, s. 60.

¹⁸⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1899, s. 66.

¹⁸⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 58.

¹⁸⁷⁶ Lucias O. Lee, "The Marash Seminary", The Missionary **Herald**, September 1902, Vol. 88, s. 376.

¹⁸⁷⁷ **The Missionary Herald**, "Turkey", November 1907, Vol. 103, s. 547; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1907, s. 69.

¹⁸⁷⁸ Frank A. Stone, s. 106.

¹⁸⁷⁹ Frank A. Stone, s. 106.

¹⁸⁸⁰ **The Missionary Herald**, "The Home at Hadjin", July 1887, Vol. 83, s. 259.

¹⁸⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1911, s. 106.

¹⁸⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 47.

Öğrencileri ve Mezunları

1897: 88 öğrenciden 5 mezun oldu.¹⁸⁸³

1900: Kayıtlı öğrenci sayısı 100'den fazlaydı. Aralarında Gregoryenler ve bir iki tane de Müslüman öğrenci bulunuyordu.¹⁸⁸⁴

1901: Mevcudu 68'di.¹⁸⁸⁵

1902: 75 öğrenci okuyordu.¹⁸⁸⁶

1903: Öğrenci sayısı 90, mezun sayısı 7'ydı.¹⁸⁸⁷

1904: Toplam 80 öğrenci vardı, 2'si mezun oldu.¹⁸⁸⁸

1907: 5 genç mezun oldu.¹⁸⁸⁹

1911: 62 kayıtlı öğrencinin 13'ü yatılıydı. 5 genç mezun oldu.¹⁸⁹⁰

1912: 90 öğrenciden 13'ü diplomalarını aldı. 27 genç yatılı kaldı.¹⁸⁹¹

1913: 70 talebe öğrenim gördü.¹⁸⁹²

1914: Bu yıl açılmadı.¹⁸⁹³

Kapanışı: 1914'te kapandı. Ertesi yıl yeniden açılması ümidiyle misyoner bayanlar girişimde bulundularsa da başarılı olmadılar.¹⁸⁹⁴

3. 33. Aziz Pavlus Enstitüsü (St. Paul Enstitüsü, 1888-1926)

Msy. Christie'ye göre "1885'te Tarsus'a gelen ve bir kolej açan Cizvitler, Amerikalı misyonerler için ciddi bir tehlike oluşturuyordu. Bir başka tehlike ise ticaret ve demiryolu vasıtasıyla güney Avrupa'nın ahlaksızlığının bu topraklara taşınmasıydı. İçki, kumar, ahlaksız tiyatrolar, gazinolar vs. gençleri yanlış yollara çekiyordu. Yerli Protestanların iç bölgelerdeki güçlü kiliseleri ve okulları bu problemi hallediyordu ama nisbeten zayıf Protestan kiliseleri buna karşı duramıyordu."¹⁸⁹⁵ İşte bu nedenlerden ötürü bir enstitü açılmasına karar verildi.

¹⁸⁸³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1897, s. 56.

¹⁸⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 57.

¹⁸⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 47.

¹⁸⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1902, s. 60.

¹⁸⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1903, s. 62.

¹⁸⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1904, s. 62.

¹⁸⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Central Turkey Mission, Hadjin", Boston 1907, s. 71.

¹⁸⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1911, s. 106.

¹⁸⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1912, s. 102.

¹⁸⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1913, s. 89.

¹⁸⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 100.

¹⁸⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1915) "Missions in Turkey, Central Turkey", Boston 1915, s. 105.

¹⁸⁹⁵ T. D. Christie, "St. Paul's Institute, Tarsus", **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 48.

1887’de kuruluş için New York Eyalet Meclisi’nden bir berat verildi. 1888’de okul Msy. MacLachlan ve Cenanyan adlı bir Ermeni tarafından 8 öğrenciyle açıldı. Daha sonra Msy. Martin, Hambleton ve Kittrick enstitüye katıldılar. Miss E. H. Brewer 1899’da, Lozan’lı Msy. Henry Ineer 1903’te öğretmen kadrosuna katıldı. Ayrıca Malkonyan ve Küpeliyan adlı öğretmenler de yıllarca bu kuruma hizmet ettiler.¹⁸⁹⁶ American Board’tan bağımsız olarak kurulan bu okul¹⁸⁹⁷ 1904’te American Board’a devredildi.¹⁸⁹⁸

Öğretim Müfredatı: Okulun programı beş yılı akademi, beş yılı kolej olmak üzere 10 yıldır. Diğer misyoner kolejlerinde bulunan derslerin tamamı verilmekte ve eğitim İncil’le başlamakta idi. Vokal Müzik ve Enstrumental Müzik dersi de veriliyordu. Okulun, yetenekli bir şef nezaretinde 24 kişilik bir orkestrası vardı.¹⁸⁹⁹ Kurumda İngilizce, Fransızca, Türkçe, Rumca ve Ermenice olmak üzere beş dil öğretiliyordu.¹⁹⁰⁰

Din Eğitimi: Haftada altı sabah İncil dersi vardı. Çarşamba akşamları düzenli dua toplantıları yapıyordu. Pazar günü dinî toplantılarla dolduruluyordu.¹⁹⁰¹ Bütün müfredat boyunca Kitab-ı Mukaddes’in düzenli ve dikkatli olarak öğretilmesinin etkileri, okulun güzel disiplini ve ruhunda açıkça görülüyordu.¹⁹⁰² Enstitüdeki dinî toplantılara büyük katılım vardı ve büyük ilgi görüyordu. Yıl boyunca Mersin’deki haftalık ayinleri onlar icra ettiler. Kuzuluk’taki faaliyetler onlara çok şey borçluydu. Ayrıca iki büyük Pazar okulunda da görev yapıyorlardı.¹⁹⁰³

Öğrencileri ve Mezunları

1888: 8 öğrenciyle açıldı.¹⁹⁰⁴

1893: Mezun sayısı 3’tü.¹⁹⁰⁵

1895: 2 öğrenci mezun oldu.¹⁹⁰⁶

¹⁸⁹⁶ Thomas D. Christie, “St. Paul’s Institute, Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 51. Msy. Tracy okulun açılış tarihini 1889 olarak vermektedir. Charles C. Tracy, “The Outlook for Christ in Asiatic Turkey”, **The Missionary Herald**, September 1906, Vol. 102, s. 423.

¹⁸⁹⁷ Robert Chambers, “The Institute at Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1901, Vol. 87, s. 69; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, St. Paul Institute”, Boston 1902, s. 59.

¹⁸⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Eastern Turkey Mission, St. Paul Institute”, Boston 1904, s. 61.

¹⁸⁹⁹ T. D. Christie, “St. Paul’s Institute, Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 51.

¹⁹⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Eastern Turkey Mission, St. Paul Institute”, Boston 1907, s. 75; Thomas D. Christie, “St. Paul’s Institute, Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 51.

¹⁹⁰¹ Thomas D. Christie, “St. Paul’s Institute”, **The Missionary Herald**, April 1906, Vol. 102, s. 184.

¹⁹⁰² Robert Chambers, “The Institute at Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1901, Vol. 87, s. 69.

¹⁹⁰³ Robert Chambers, “The Institute at Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1901, Vol. 87, s. 69.

¹⁹⁰⁴ T. D. Christie, “St. Paul’s Institute, Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 51.

¹⁹⁰⁵ T. D. Christie, “St. Paul’s Institute, Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 52.

¹⁹⁰⁶ T. D. Christie, “St. Paul’s Institute, Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 52.

1889: 14 yatılı, 2 gündüzcü öğrenci okudu.¹⁹⁰⁷

1899: 14 öğrenci mezun edildi.¹⁹⁰⁸

1900: 132 genç devam etti. Bunlar Osmanlı Devleti'nin beş büyük eyaletinden, 20'den fazla köy ve kasabadan gelmişlerdi. 49'u kolej bölümündeydi. 80'den fazlası yatılıydı. 50'den fazlası okulun endüstri Bölümü'nde çalışarak yatılı parasını karşıladı. 30'dan fazlası yetimdi. Büyük kısmı kilise görevlerine adaydı. Pek çoğu vakitlerinin azamisini öğretmenlik ve vaizlikle geçiriyorlardı. Bu tarihe kadar 32 genç mezun oldu. Biri Maraş'ta teoloji okuduğu sırada öldürüldü. 8'i Maraş Teoloji'de okuyordu; 6 kişi de girmeye hazırlanıyordu. 11'i öğretmen oldu. Mezun olmamış öğrencilerin çoğusu hekimlik ve eczacılık eğitimi almayı yahut ülkedeki Amerikan mahalle okullarında görev yapmayı planlıyordu.¹⁹⁰⁹

1901: 10 öğrenci mezun oldu.¹⁹¹⁰

1902: 120 öğrencinin 82'si yatılıydı.¹⁹¹¹ 6 öğrenci mezun oldu.¹⁹¹²

1903: Okuldaki 204 öğrencinin 138'i yatılı kaldı. 64'ü kolejde, 140'ı akademideydi. Irksal açıdan 152 Ermeni, 36 Rum, 12 Arap, bir İtalyan, 2 Türk, bir Kürt öğrenci vardı.¹⁹¹³ 6 öğrenci mezun oldu. Böylece bu tarihe kadar enstitüden toplam 57 öğrenci mezun edildi. Bunlardan ikisi öldü. Biri Maraş'ta kilise görevi için eğitim görürken öldürüldü (1895). Biri ümitsiz hastaydı. 19'u kilise görevlisiydi yahut buna hazırlanıyordu. 18'i öğretmendi. 8'i hekimdi veya tıp okulu öğrencisiydi. 8'i ticaretle meşguldü. Biri inşaat mühendisi olmuştu. Biri Adana bölgesinde İncil Cemiyeti'nin temsilciliğini yapıyordu. Biri Habeşistan kralı ve aynı zamanda başarılı bir tüccar olan Cesur Menelek'in iş ortağıydı.¹⁹¹⁴

1904: Toplam 179 öğrencinin 62'si kolejde okudu. Akademideki 138 öğrencinin 27'si Rumdu.¹⁹¹⁵

1906: 155 öğrencinin 66'sı kolejdeydi. 20 yatılı vardı. Anadolu ve Kuzay Suriye'deki 42 farklı bölgeden gelmişlerdi. 130'u Ermeni, 22'si Rum, 3'ü Süryaniydi. 8'i Protestan, 54'ü Gregoryen, 21'i Ortodoks ailelerden geliyordu.¹⁹¹⁶ Ancak yıl sonunda şu şekilde neticelendi: 149 öğrencinin 70'i kolejde, 79'u akademide okudu.¹⁹¹⁷ Bu tarihe kadar 74 öğrenci mezun oldu. Bunlardan 28'i kilisede görev aldı. 17'si öğretmen, 10'u hekim, 16'sı iş adamı, biri makinist, biri geniş bir bölgenin İncil temsilcisi oldu. Birinin ise ne yaptığı bilinmiyordu.¹⁹¹⁸

¹⁹⁰⁷ William A. Farnsworth, "Cesarea-The Schools", **The Missionary Herald**, January 1890, Vol. 86, s. 23.

¹⁹⁰⁸ T. D. Christie, "St. Paul's Institute, Tarsus", **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 52.

¹⁹⁰⁹ Robert Chambers, "The Institute at Tarsus", **The Missionary Herald**, February 1901, Vol. 87, s. 69.

¹⁹¹⁰ T. D. Christie, "St. Paul's Institute, Tarsus", **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 52.

¹⁹¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, St. Paul Institute", Boston 1902, s. 59.

¹⁹¹² Thomas D. Christie, "St. Paul's Institute, Tarsus", **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 52.

¹⁹¹³ Thomas D. Christie, "St. Paul's Institute, Tarsus", **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 52.

¹⁹¹⁴ T. D. Christie, "St. Paul's Institute, Tarsus", **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 52.

¹⁹¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, St. Paul Institute", Boston 1904, s. 61.

¹⁹¹⁶ Thomas D. Christie, "St. Paul's Institute", **The Missionary Herald**, April 1906, Vol. 102, s. 184.

¹⁹¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, St. Paul Institute", Boston 1906, s. 84.

¹⁹¹⁸ Thomas D. Christie, "St. Paul's Institute", **The Missionary Herald**, April 1906, Vol. 102, s. 184.

1907: 158 öğrenci devam etti.¹⁹¹⁹

1914: 223 öğrenci öğrenim gördü. Öğrenci kitlesi Ermeni, Rum, Süryani, Gregoryen ve Türklerden meydana gelmişti.¹⁹²⁰

1915: Kolejde 116, akademi bölümünde 137 öğrenci okudu. Toplam 253 öğrencinin 157'si yatılıydı. Hristiyanların sayısı 225, Müslümanların sayısı 28'di. Milliyet olarak bakıldığında 196 Ermeni, 16 Rum, 14 Türk, 9 Fellah, 9 Arap, 4 Mısır'lı, 3 Süryani, 1 İranlı, 1 Avusturyalı öğrenci bulunuyordu.¹⁹²¹

Bir öğrenci: Amerika'da tıp okudu. Tarsus'ta doktorluk mesleğini sürdürdü.¹⁹²²

Kevork Damlamayan: Mezun olduktan sonra Amerika'daki Hartford İlahiyat Okulu'nda okudu. Tarsus'a döndü ve kolejde asistanlık yaptı. Ayrıca akademinin başkanıydı.¹⁹²³

Etkinlikler

Öğrencilerin köy hizmetleri: Birinci sınıf öğrencilerinden biri bir dağ köyü olan Kuzuluk'ta öğretmenlik, vaizlik ve doktorlukla görevlendirildi. Misyonerleri ziyaret ettiğinde raporunu verdi; yeni kitaplarla, bir miktar parayla ve Msy.bn. Christie'nin tedarik ettiği tıp malzemeleriyle birlikte geri döndü.¹⁹²⁴

Son Durumu: 1926'dan sonra Tarsus Amerikan Koleji adıyla eğitim faaliyetlerini günümüze kadar devam ettirdi.¹⁹²⁵

The Missionary Herald serisinde ve diğer kaynaklarda yer aldığı kadarıyla misyonerlerin Anadolu'da açtıkları yüksek okullarla ilgili malumat burada nihayete ermektedir. Ancak raporlarda, hakkında çok az malumat bulunan dört yüksek okul daha bulunmaktadır ki, haklarında bilgi sınırlı olduğundan ayrı başlıklar haline getirilmesi imkansızdır. Onlarla ilgili şu verilere rastlanmıştır:

(a) Harput Erkek Yüksek Okulu: Verilen bilgilere göre 1887'de yaş ortalaması 14 olan 86 erkek öğrenci okuyordu.¹⁹²⁶ 1899'da 72,¹⁹²⁷ 1905'te 251,¹⁹²⁸ 1907'de 115 erkek öğrenci öğrenim gördü.¹⁹²⁹

¹⁹¹⁹ *The Missionary Herald*, "Turkey", November 1907, Vol. 103, s. 547.

¹⁹²⁰ E. C. Woodley, "Tarsus, The City of St. Paul", *The Missionary Herald*, July 1914, Vol. 110, s. 302.

¹⁹²¹ Thomas D. Christie, "Tarsus in War Time", *The Missionary Herald*, May 1915, Vol. 111, s. 236.

¹⁹²² Robert Chambers, "The Institute at Tarsus", *The Missionary Herald*, February 1901, Vol. 87, s. 69.

¹⁹²³ Mrs. Christie, "A Good Word From Tarsus", *The Missionary Herald*, January 1915, Vol. 111, s. 28.

¹⁹²⁴ Thomas D. Christie, "St. Paul's Institute", *The Missionary Herald*, April 1906, Vol. 102, s. 184.

¹⁹²⁵ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1927) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1927, s. 76.

(b) Sivas Erkek Yüksek Okulu: Öğrencilerini Antep Orta Kolej'ine ya da Merzifon Anadolu Koleji'nin ikinci sınıfına eşdeğer olarak yetiştirdiği söylenen¹⁹³⁰ bu okulda, 1891 itibariyle, Antep Koleji mezunu bir kişi öğretmen oldu.¹⁹³¹ Ayrıca buradan yetişen bir başkası da Antep Koleji'ni, kolej bursuyla bitirmişti.¹⁹³² Yıllara göre öğrenci dağılımı şöyleydi:

1881: Öğrenci sayısı geçen yılın iki katıydı.¹⁹³³

1889: 36 öğrenciden 8'i mezun oldu.¹⁹³⁴

1890: Öğrenci mevcudu 24'tü.¹⁹³⁵

1895: Toplam 176 öğrenciden 5 mezun verildi.¹⁹³⁶

1899: 10 öğrenci mezun oldu.¹⁹³⁷

1901: 22 öğrencisi vardı.¹⁹³⁸

1905: 55 öğrencisi vardı.¹⁹³⁹

1910: 79 öğrencisi vardı.¹⁹⁴⁰

1912: Öğretmen okuluyla birlikte kampüste toplam 136 öğrenci okudu. Bugüne kadarki mezunların dörtte üçü öğretmen olmuştu.¹⁹⁴¹ Ne zaman kapatıldığına dair bir bilgi bulunamamıştır.

(c) Urfa Erkek Yüksek Okulu: Bu okulla ilgili en erken bilgi 1893 yılına aittir. Bu yıl 45 öğrencinin okuduğu,¹⁹⁴² 1906'da 14 öğrencinin mezun olduğu,¹⁹⁴³ 1893'te kayıtlı 45 gencin öğrenim gördüğü,¹⁹⁴⁴ 1902'de 11 erkek öğrencinin mezun olduğu¹⁹⁴⁵ ve 1904'te 42 öğrenciden 6'sının mezun edildiği¹⁹⁴⁶ kaydedilmektedir.

¹⁹²⁶ James L. Barton, "Euphrates College, Harpoot: Its Possessions and its Needs", **The Missionary Herald**, January 1888, Vol. 84, s. 16.

¹⁹²⁷ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 531.

¹⁹²⁸ Riggs, Charles W, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, May 1905, Vol. 101, s. 247.

¹⁹²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Eastern Turkey Mission, Erzroom", Boston 1907, s. 56.

¹⁹³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1902, s. 54.

¹⁹³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 34.

¹⁹³² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 38.

¹⁹³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Western Turkey Mission", Boston 1881, s. 49.

¹⁹³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1889, s. 45.

¹⁹³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 39.

¹⁹³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 44.

¹⁹³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1899, s. 57.

¹⁹³⁸ Ernest C. Partridge, "Growth at Sivas", **The Missionary Herald**, December 1902, Vol. 88, s. 525.

¹⁹³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Sivas", Boston 1905, s. 47.

¹⁹⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 111.

¹⁹⁴¹ David B. Eddy, s. 97.

¹⁹⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1894, s. 43.

¹⁹⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Central Turkey Mission", Boston 1906, s. 78.

¹⁹⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 46.

¹⁹⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1902, s. 63.

¹⁹⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission", Boston 1904, s. 59.

(d) Bursa Erkek Yüksek Okulu: Şehrin doğu kesiminde 1893 yılında açıldı.¹⁹⁴⁷ O yıl 26 genç eğitim aldı.¹⁹⁴⁸ Ertesi yıl bu sayı 25'e çıktı.¹⁹⁴⁹ 1895'te 25,¹⁹⁵⁰ 1899'da 60,¹⁹⁵¹ 1901'de 45,¹⁹⁵² 1906'da toplam 28 öğrencinin okudu.¹⁹⁵³

4. KOLEJLER DÖNEMİ

ABCFM'nin eğitim faaliyetlerinin Kolejler Dönemi, mahalle okulları, ilahiyat okulları ve yüksek okullar sıralamasından sonra birtakım ihtiyaçlar ve yeni politikalar neticesinde ortaya çıkmış bir yöneliştir. Peşinen söylenmesi gerekir ki, kolej tarzı eğitim kurumu, American Board'ın hedeflerine giden yolda kesinlikle bulunmuyordu. Zira kolej dünyevi bir sistemdi ve öğrencilerini dünyaya dönük bir atmosferde, yine dünya işlerini öğretmek yetiştiriyordu. Mezunlarının İsa'nın müjdesini tebliğde istihdam etmeye elverişli kişiler olmayacakları belliydi. Ancak gerek dünyanın değişen eğitim anlayışları, gerekse faaliyet bölgesindeki özel şartlar ABCFM'yi kolej eğitimine bir anlamda mecbur etti. Din adamlığı veya misyonerlik alanında ilerlemek istemeyen yahut bu alanlarda kabiliyetli olmayan gençlerin de Protestan anlayışa sahip eğitimciler eliyle yetiştirilmesi gündeme geldi.

Misyonlar Ansiklopedisi'nin tahlillerine göre kolejler, din adamları sınıfının daha eğitilmiş hale getirilmesi, bu sınıftan olmayan eğitilmiş kişilerin din adamlarını desteklemelerinin sağlanması; sosyal gelişmelerle bağlantılı olarak, cemiyetin getirdiği sosyal gelenekler meselesinin bu kolejlerde yetişenler üzerinden çözülmesi; toplumda, kiliseyle ve eviyle en uygun ilişkileri kuran kadınlığın tesis edilmesi; zihniyet açısından farklı olan misyon topraklarının biraraya toplanması bakımından son derece ciddi avantajlar sağlıyordu.¹⁹⁵⁴ Msy. Barton ise kolejlerin amaçlarını şöyle sıralamaktadır:

1. Kendi halklarını doğrudan aydınlatacak olan kadın ve erkekler yetiştirmek;
2. Ülkelerin öğretmen ve eğitimcileri ve ayrıca eğitim sistemlerinin kurucuları ve yöneticileri olacak kimseleri eğitmek;
3. İstikbalin Protestan avukatlarını, doktorlarını yetiştirmek;

¹⁹⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 34.

¹⁹⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 34.

¹⁹⁴⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1894, s. 32.

¹⁹⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 40.

¹⁹⁵¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1899, s. 51.

¹⁹⁵² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 50.

¹⁹⁵³ Miss Powers, "The Broosa Schools", **The Missionary Herald**, January 1906, Vol. 102, s. 35.

¹⁹⁵⁴ **The Encyclopedia of Missions**, "Methods of Missionary Work", New York 1904, s. 468.

4. Yerel yönetimlerin idaresi altında önemli mevkileri işgal edecek kişileri yetiştirmek, böylece milli meselelerde bir etki ortaya koymak;
5. Milli bir edebiyatın yaratıcısı olacak kişileri yetiştirmek,
6. Değişik çizgilerde ticari girişimlerde bulunacak adamları yetiştirmek,
7. Hristiyan toplumun tamamını hayatın her adımında aydın liderlerle donatmak,
8. Kendi kendini destekleyen, kendini yöneten ve kendi kendine yayılan, her türden yerli Hristiyan kurumlarını temin etmek.¹⁹⁵⁵

Msy. Henry Jessup da, Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan ilk iki Amerikan kolejinden (Suriye Protestan Koleji ve Robert Koleji) otuz yılda yetişenlerin güneydoğu Avrupa'ya, Batı Asya'ya ve kuzey Afrika'ya yerleştiğini; Avusturalya, Güney Amerika ve Birleşik Devletler'de tüccar, öğretmen, avukat, hekim ve İncil görevlisi olduklarını söyleyerek¹⁹⁵⁶ meslektaşını desteklemiş oluyordu. Amerikan kolejlerinin açılma nedenlerinden biri de, Fransız ve Cizvit rahiplerinin kurmuş oldukları müesseselerin etkisini azaltmaktır.¹⁹⁵⁷ Msy. Bliss ise kolejlerdeki eğitimcilerin çoğunun misyoner gruplarından alındığını, misyonerlerin yayınladıkları kitapların diğer okullar gibi kolejler sayesinde de bütün zümrelerin zihni uyanışını başlattığını ve kamçıldığını ileri sürmektedir.¹⁹⁵⁸ İşte bu amaçlar doğrultusunda ABCFM teşkilatı, Osmanlı coğrafyasının özellikle doğu bölgelerine kolejler kurdu. Ancak bu düşüncelerde, Cyrus Hamlin'in açtığı ve geliştirdiği Robert Koleji'nin ilk ve en büyük etkiye ve örneklige sahip olduğu aşıkardır. ABCFM'nin açtığı kolejler şunlardır:

4. 1. Antep Orta Türkiye Koleji (1876-1924)

Yazar Stone'a göre Orta Türkiye Koleji, "Hristiyan gençliğine, dört bir yanını sarmış olan Müslüman medeniyetinden ayrılması için destek vermek; bu gençliği Katolik mezhebinin ve kafirliğin hilelerinden korumak; gençleri ileri düzeyde eğitmek, gelecekte American Board misyonerlerinin yerini alabilecek yerli din adamlarını yetiştirmek, Protestanları Ermeni sivil ve sosyal yaşamında etkin bir konum için yeterli hale getirmek"¹⁹⁵⁹

¹⁹⁵⁵ James L. Barton, "Higher Educational Institutions of the American Board", **The Missionary Herald**, May 1904, Vol. 90, s. 184-185. Nitekim bu maddelerin devamında Barton, kolejlerden mezun olanların, yerli kiliselerde pastör, kolejlerde ve daha alt seviyedeki okullarda öğretmen, kitap ve makale yazarı, yayıncı, hukukçu, hakim, devlet memuru, tabip, mühendis, tüccar, zenaatkâr ve makinist olarak hayat sürdürdüklerini belirtmektedir.

¹⁹⁵⁶ Henry H. Jessup, "American Missions in the Turkish Empire", **The Missionary Herald**, November 1894, Vol. 90, s. 481.

¹⁹⁵⁷ **The Missionary Herald**, "Field Notes No. 3, March 1872, Vol. 68, s. 75.

¹⁹⁵⁸ Edwin E. Bliss, "Indirect Results of Missionary Labor in Northern Turkey", **The Missionary Herald**, September 1876, Vol. 72, s. 281.

¹⁹⁵⁹ Frank A. Stone, s. 140.

gibi amaçlarla kuruldu. Kurumun 1874 tarihli tüzeli kişilik metninde ise bu hedefler zaten açıkça belirtilmişti:

“Orta Türkiye Koleji’nin temel gayesi, Orta Anadolu’daki Protestan kiliseleri için pastörler, vaizler ve öğretmenlerin kapsamlı eğitimidir. İkinci fakat daha önemli bir amacı ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu bölümündeki bütün *milletler* arasında gerçek bilim ve medeniyetin terakkisi olacaktır. Bu yüzden bu kolej her daim bir Hristiyan Koleji olacak, Protestan Hristiyanlığının kurallarına göre idare edilecek ve yönetilecektir.”¹⁹⁶⁰

Kolej için ilk resmi talep 1870 yılında Urfa’da yapılan *Çukurova Ermeni Protestan Birliği*’nin yıllık toplantısında gelmişti. Orta Türkiye Koleji’ni kurma planı Amerika’daki Karar Komitesi’nce 1871 yılının sonlarında onaylandı.¹⁹⁶¹ Temmuz 1872’de İstanbul’da görevli misyonerler Elias Riggs, D. Schneider, Isaac G. Bliss, Edwin E. Bliss, I. F. Pettibone, Henry O. Dwight, George W. Wood, Joseph K. Greene, Alexander Thomson, James Christie, Albert G. Long ortak imzaladıkları bir metinde, kurulacak koleje destek mahiyetinde bazı görüş ve tekliflerde bulundular. Buna göre, kurulacak kolejin hitap bölgesi, İstanbul’daki Robert Kolej ve Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji’nden tamamen farklıydı ve herhangi bir eğitim kurumuyla desteklenmeyen bu bölge Suriye’den Anadolu içlerine, Akdeniz kıyılarından Dicleye kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. Eğitim dili de şüphesiz farklı olacaktı. Zira Orta Türkiye’nin büyük bir kesiminde konuşulan temel dil Türkçe olduğundan, açılacak kolejin dili de bu olmalıydı.¹⁹⁶²

O tarihlerdeki mevcut Amerikan kolejleriyle görüş alışverişinde bulunulduğunu gösteren bu belgenin, kolejin tesisinde önemli bir yere sahip olduğu görünmektedir. Asıl binaları inşa halindeyken, kolejin 15 kişilik hazırlık bölümü 1873’te Prof. Alexander Bezciyan’ın gözetiminde, geçici bir yerde açıldı.¹⁹⁶³ Buradaki öğrenci sayısı ertesi yıl 30’a çıktı.¹⁹⁶⁴ Antep halkı kolej için son bağış taksidini 3 Aralık 1874’te ödedi. Bağışlanan toplam para 160.000 kuruş (7.050 dolar) idi. 20. 500 dolar da İngiltere’den bağışlandı. Amerika’daki Pazar okulları ilk kolej binası için 2.586.02 dolar gönderdiler. Yeni bina Antepli Müslüman

¹⁹⁶⁰ Massachusetts Eyaleti kanunları altında şirketleşen Orta Türkiye Koleji’nin “Mukaddimesi, Tüzüğü ve Yönetmeliği”, Orta Türkiye Koleji, İlave, C.1, 487, s. 1’den aktaran F. A. Stone, s. 140.

¹⁹⁶¹ Frank A. Stone, s. 139.

¹⁹⁶² Metnin tamamı için bkz. Faruk Taşkın, s. 112.

¹⁹⁶³ **The Missionary Herald**, “Central Turkey College”, March 1874, Vol. 70, s. 74. Msy. Judson Smith 1900’de kaleme aldığı makalesinde hazırlık bölümünün 1875’te açıldığını söyleyerek yukarıdaki bilgiyle çalışmaktadır. Bkz. Judson Smith, “Central Turkey College at Aintab”, **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 95, s. 226.

¹⁹⁶⁴ Judson Smith, “Central Turkey College at Aintab”, **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 95, s. 226.

zengin [Kethüdâzade] Taha [Göğüş] Efendi'nin bağışladığı arsaya inşa edildi.¹⁹⁶⁵ Aynı yıl Massachusetts Eyalet Meclisi'nden tüzel kişilik beratı alındı.¹⁹⁶⁶

Antep Orta Türkiye Koleji'nin ilk ders yılı 11 Ekim 1876'da resmen başladı.¹⁹⁶⁷ Raporlara göre *Çukurova Evanjelik Birliği*'nin ve Amerika merkezli *Türkiye'ye Eğitim Bağışları Mütevelli Heyeti* tarafından kurulmuştu.¹⁹⁶⁸ 1877'de hâlâ Amerika ve İngiltere'deki eğitim dostlarının yardımları sürüyordu.¹⁹⁶⁹ Binaların 1877'de başlayan inşaatı bir yıl sonra bitirildi.¹⁹⁷⁰ Şehrin yarım mil batısındaki tepede yer alan bu şahane arazideki üç katlı taş binada okul ve ders odaları, kütüphane, laboratuvar ve 75 öğrenciyi barındıracak bir yatakhane bulunuyordu. Aynı arazide iki de ev vardı.¹⁹⁷¹ İlk müdürü Msy. Dr. Trowbridge'di.¹⁹⁷² Kolejin kuruluşunda büyük emekler sarfeden bu şahıs 1888'de ölünce, yerine yardımcısı Americus Fuller geçti.¹⁹⁷³ 15 Ocak 1878 tarihinde Orta Türkiye Koleji bir Vezir Fermanı ile tanımlandı. Buna göre koleje bir idadiye (orta öğretim okulu) sıfatı verilmiş oldu. Bu nedenden dolayı genellikle bu tarih, okulun kuruluş tarihi olarak alınmaktadır.¹⁹⁷⁴

Yönetim Sistemi: İlk 25 yılın mütevellileri, ABCFM Karar Komitesi tarafından 1873'te, yani kolej açılmadan üç yıl evvel belirlendi. Bunlar Amerika'da yaşayan seçkin kimselerdi ve görevleri, kolej için Amerika'dan maddi destek sağlamaktı. Başkanlığına Ezra

¹⁹⁶⁵ **The Missionary Herald**, "The Central Turkey College", August 1875, Vol. 71, s. 233. Msy. Marden 8.000 dolar olarak verdiği bağış miktarını "Anteplilerin bağışladığı miktar, sıradan bir işçinin bir günde 25 sent kazandığını düşündüğümüzde gerçekten çok büyük bir miktardı" diyerek hayretle yorumlamıştı. Henry Marden, "Central Turkey", **The Missionary Herald**, February 1880, Vol. 76, s. 48. Hacı Taha Göğüş'ün hayatı ve bağışladığı arazinin yüzölçümü ile ilgili yorum ve bilgiler için bkz. Turhan Baytop, **Antep'in Öncü Hekimleri**, İstanbul: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık, 2003, s. 14. Ayrıca Turhan Baytop, Antep'teki köklü ailelerin de koleje para yardımında bulunduklarını kaydetmektedir. **Aynı yer.**

¹⁹⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1916, s. 89.

¹⁹⁶⁷ E. G. Porter, "Central Turkey College", **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 72; John E. Merrill, "Founder's Day at Aintab", **The Missionary Herald**, December 1912, Vol. 108, s. 576; Myra A. Proctor, "Aintab", **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 279. Kolejin açılış tarihini Fensham 1872, Msy. Tracy ve araştırmacı Good 1874, Msy. Sander ise 1878 olarak vermektedir. Sırasıyla bkz. F. A. Fensham, s. 61; C. C. Tracy, "The Outlook for Christ in Asiatic Turkey", **The Missionary Herald**, 1906, Vol. 102, s. 423; James I. Good, s. 70; C. S. Sanders, "The Jubilee of Protestantism in Aintab", **The Missionary Herald**, June 1898, Vol. 94, s. 219.

¹⁹⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 56.

¹⁹⁶⁹ Thomas D. Christie, "The College (31 December 1877)", **The Missionary Herald**, May 1878, Vol. 74, s. 163.

¹⁹⁷⁰ Frank A. Stone, s. 143.

¹⁹⁷¹ Joseph K. Greene, "The Past and Present in the Central Turkey Mission", **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 407.

¹⁹⁷² Myra A. Proctor, "Aintab", **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 279.

¹⁹⁷³ J. Smith, "Central Turkey College at Aintab", **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 95, s. 226.

¹⁹⁷⁴ Frank A. Stone, s. 143.

Farnsworth'un getirildiği bu yurtdışı mütevellisinde şu isimler yer alıyordu: R. H. Stearns (Boston); Mr. Porter (Yale Kolej müdürü); William M. Taylor ve William M. Thomson (New York); Henry Lee Norris (Princeton); Mali İşler Sorumlusu ve sekreter James M. Gordon (Boston). Türkiye'deki yöneticileri ise yerli kiliselerin temsilcileri tarafından tayin edildiler. Bunun da yarısı misyonerlerden, yarısı yerlilerden oluşuyordu.¹⁹⁷⁵ 1888'de American Board'un himayesinden çıkarak yerli müteveli heyetinin sorumluluğu altına girdi.¹⁹⁷⁶

Öğretmen Kadrosu: Msy. Trowbridge, Prof. Henry Lee Norris (Edinburg), Prof. Alexander Bezciyan, Prof. K. H. Sewny, Mr. Ovagin (Robert Kolej mezunu, ücretli),¹⁹⁷⁷ Msy. Fuller¹⁹⁷⁸ bu kurumda değişik zamanlarda görev yapan öğretmenlerdendir. 1879 raporunda öğretmen kadrosu ise Msy. Trowbridge (müdür), Fuller, Riggs (İstanbul'dan geldi ve ahlak dersine girdi) ve 8 yerli hocadan oluşuyordu.¹⁹⁷⁹

Prof. Sarkis Levonyan: Amerika'daki Amherst Kolej'de bir yıl okuduktan sonra New Haven'daki Scientific School'da bir yıl eğitim gördü.¹⁹⁸⁰ Kolej'in açıldığı yıl göreve başladı. 1902'de hem 50. yaş gününü, hem de Kolej'e başlamasının 25. yıldönümünü kutladı.¹⁹⁸¹

Prof. H. Alexan Bezciyan (1837-1913): 1852'de Bebek İlahiyat'a girdi, 1856'da mezun oldu. Antep'teki teoloji bölümün Maraş'a taşınıncaya kadar (1866) orada öğretmenlik yaptı.¹⁹⁸² New Haven'daki Sheffield Scientific School'da iki yıl öğrenim gördükten sonra Antep'e döndü. Açılması planlanan kolejin hazırlık bölümünü kurdu.¹⁹⁸³ 1882'de *Study of English* adlı bir kitabı Ermeniceye çevirdi.¹⁹⁸⁴ Kolejde kırk yıla yakın aralıksız görev yaptı.¹⁹⁸⁵ 1906 yılında öğretmenlik mesleğine girişinin 50. yılını kutladı.¹⁹⁸⁶ Antep Koleji'nin ilk hocası ünvanına sahip Bezciyan bir matematikçi ve bilimadamıydı. 57 yıllık öğretmenlik hayatında 1.300 genç ondan ders almıştı.¹⁹⁸⁷

¹⁹⁷⁵ **The Missionary Herald**, "Central Turkey College", March 1874, Vol. 70, s. 73-74.

¹⁹⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1888, s. 39.

¹⁹⁷⁷ E. G. Porter, "Central Turkey College", **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 72.

¹⁹⁷⁸ Tillman T. Trowbridge, "Aintab Staion-The College", **The Missionary Herald**, August 1888, Vol. 84, s. 355.

¹⁹⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 34.

¹⁹⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Central Turkey Mission", Boston 1881, 45.

¹⁹⁸¹ A. Fuller, "The Work at Aintab", **The Missionary Herald**, March 1902, Vol. 88, s. 111. Hınçak Partisi ile ilişkileri hakkında bkz. F. A. Stone, s. 149-150.

¹⁹⁸² H. K. Krikoryan, "Prof. Alexan Bezciyan", **The Orient**, 26 February 1913, No. 9, s. 2.

¹⁹⁸³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1874) "Central Turkey Mission", Boston 1874, s. 20.

¹⁹⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1882) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1882, s. 43.

¹⁹⁸⁵ J. E. Merrill, "Founder's Day at Aintab", **The Missionary Herald**, December 1912, Vol. 108, s. 576.

¹⁹⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1906, s. 77.

¹⁹⁸⁷ H. K. Krikoryan, "Prof. Alexan Bezciyan", **The Orient**, 26 February 1913, No. 9, s. 2.

Prof. Hohannes Krikoryan: Eğitim için iki yılını geçirdiği Amerika’da ilk sene Amherst Kolej’de ders aldı. İkinci sene ise Yale Teoloji Fakültesi’nde okudu.¹⁹⁸⁸

Öğretim Müfredatı: Açıldığı sene şu müfredat takip edildi: Türkçe, Ermenice, İngilizce, Cebir, Geometri, Anatomi, Doğal Felsefe, Astronomi, Fiziki Coğrafya, Trigonometri, Kompozisyon ve Hitabet.¹⁹⁸⁹ Msy. Christie’nin gözlemlerine göre İngilizce dersleri epeyce yoğunlu.¹⁹⁹⁰ Eğitim öğretim dili olarak Türkçe kullanan tek kolejd.¹⁹⁹¹

1879 yılı: Kimya, Doğal Tarih, Fiziki Coğrafya, Geometri, Ahlak Bilimi, İngilizce, Türkçe, Ermenice dersleri verildi.¹⁹⁹² Aynı yıla ait öğretmenler ve verdikleri dersler şöyleydi:

H. Bezciyan	Edebiyat Okumaları, Kimya Analitik, Politik-Ekonomi, Fiziki Coğrafya
A. Fuller	Dünya Tarihi, Medeniyetler Tarihi, Ahlak Felsefesi, Kitap Okuma
K. H. Sewry	Edebiyat Okumaları, Geometri, Matematik, Türkçe, Ermeni Tarihi
Sarkis Levonyan	İngilizce Okuyucu, Coğrafya, Doğal Tarih, Vokal Müzik
Mr. Gabiçyan	Amerikan Dili, Okuma Yazma ¹⁹⁹³

1881’deki ders programında yer alan öğretmenler ve verdikleri dersler şu şekilde belirlenmişti:

T.C. Trowbridge	Zihin Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Politik Ekonomi, Tarih Felsefesi
A. Fuller	Medeniyet Tarihi, Hristiyanlığın Delilleri, Retorik, Evrensel Tarih, Uluslararası Hukuk
Pastör G. Markanyan	Mantık, Doğal Tarih, Osmanlı Tarihi
Zenope Bezciyan	Yüksek Matematik, Trigonometri, İngilizce, Türkçe (Telemak)
Kirikore Boghosyan	İngilizce, Edebiyat, Coğrafya, Milton ve Shakespeare, Edebiyat Okumaları İngilizce ve Türkçeye Giriş, Yüksek Cebir.
Mr. Natuck	Türk Dili, Ermenice, Türk Hukuku
Charles W. Riggs	İngilizceye Giriş ¹⁹⁹⁴

Kolejle ilgili bir araştırmada tarih belirtilmeden aşağıdaki ders çizelgesi verilmektedir:

Hazırlık	Aritmetik, Osmanlıca, Türk Tarihi, Ermenice Çeviri ve Gramer, İncil Tarihi, İngilizce Gramer ve Çeviri, Fizyoloji
1. Yıl	İngilizce, Genel Tarih, Modern Ermenice, Türkçe Gramer ve Yazım, İncil, Öğretmenlik

¹⁹⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Central Turkey Mission”, Boston 1881, 45.

¹⁹⁸⁹ E. G. Porter, “Central Turkey College”, **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 72.

¹⁹⁹⁰ Thomas D. Christie, “The College (31 December 1877)”, **The Missionary Herald**, May 1878, Vol. 74, s. 163.

¹⁹⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) “Institutions of The Turkey Missions, Central Turkey”, Boston 1916, s. 91.

¹⁹⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Eastern Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1879, s. 34.

¹⁹⁹³ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 643, No. 75’ten aktaran Çabuk, s. 53.

¹⁹⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Central Turkey Mission”, Boston 1881, s. 45.

	Uygulaması
2. Yıl	Cebir, Genel Tarih, Türkçe, İncil, Jeoloji, Zooloji, Klasik Ermenice
3. Yıl	Geometri, Hristiyanlığın Delilleri, Felsefe, Botanik, İncil ¹⁹⁹⁵

Hazırlık bölümünden koleje geçebilmek için öğrencilerden, ***Muhtasar Sarf, 4'üncü Kiraat, Muhtasar Güldeste*** gibi kitaplardaki karakterleri bilmeleri; Ermeniceden Türkçeye basit çeviriler yapabilmeleri, Osmanlıca harflerle yazabilmeleri, Modern Ermenice gramerinin tamamını bilmeleri ve ***Havakadzo II***'deki karakterleri tanımaları, mektup ve basit kompozisyon yazabilmeleri; İngilizce alanında ise Prof. A. Bezciyan'ın ***Elements of the English Language: First and Second Royal Readers*** adlı kitabının ilgili bölümlerini bilmeleri, bu kitaptaki karakterleri tanımaları ve yeterli telaffuz yeteneklerini göstermeleri isteniyordu. Ayrıca aritmetik konusunda da Prof. Boyacıyan'ın yayınladığı test kitabının tamamından sorumluydular.¹⁹⁹⁶

Din Eğitimi: Prof. Bezciyan'ın 60 kişilik bir İncil sınıfı vardı.¹⁹⁹⁷ Her günün ilk yarım saati ibadet uygulamalarına ayrılıyordu.¹⁹⁹⁸ Okulda İncil'le ilgili pek çok ders yapılıyordu.¹⁹⁹⁹ 1913-1914 yılına ait müdür raporda dinî çalışmalar hakkında şunlar kaydedilmişti:

“Şapel uygulamaları bir kural olarak, dogmatik olmaktan ziyade, izah kabilinden ve ikna edici bir tarzda yapılmaktadır. Çarşamba sabahları toplu dualar gün boyunca şapel mekanında icra edilmektedir. Katılım az olmaktadır. (...) Dinî bakımdan yılın genel eğilimi, manevi hayatın gerçekleriyle düşünmeye ve din dışı düşünmenin yüzeyselliği konusunda öğrencileri ikna etmeye yönelik olmuştur. Haftalık Dua Metinleri bilhassa bu konuya hasredilmiş, üst sınıf öğrencilerinin nezdinde samimi bir karşılık bulmaktadır. Günlük Kitab-ı Mukaddes metinleri, ilk sömester boyunca bütün öğrencilere dağıtıldı. Yuhanna İncili'nin İngilizce 70 nüshası, onları alıp okuyabilmeleri şartıyla dağıtılmak üzere gönderilenler, on dakika içerisinde tükendi ve daha fazla nüsha sipariş edildi. Maraş Teoloji Okulu'ndan bir temsilciler heyeti Dua Haftası'nı takiben kolejimizi ziyaret etti. Kış boyunca bazı haftalar, yatılı öğrencilere, şehirdeki bazı Evanjelik toplantılara katılmalarına özel izin verildi.”²⁰⁰⁰

¹⁹⁹⁵ A.B.C.F.M. Reel, 653, No: 543. Faruk Taşkın, s. 62.

¹⁹⁹⁶ *Catalouge of Central Turkey College at Aintab*, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901, s. 9'dan aktaran Faruk Taşkın, s. 137.

¹⁹⁹⁷ E. G. Porter, “Central Turkey College”, **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 72.

¹⁹⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) “Central Turkey Mission”, Boston 1881, s. 46.

¹⁹⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) “Eastern Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1879, s. 34.

²⁰⁰⁰ **Report of The President of Central Turkey College** (The Year before the War) “Religious Work”, Antep: College Press, No. 11, 1913-1914, s. 20-21.

Öğrencileri ve Mezunları

- 1876:** Kolej in bu açılış yılında öğrenci sayısı 55'ti.²⁰⁰¹
- 1877:** Hazırlıkta 27 öğrenci okurken, birinci sınıfta 11 öğrenci vardı.²⁰⁰²
- 1878:** Son sınıfta 8 öğrenci okuyordu.²⁰⁰³
- 1880:** Değişik şubelerinde toplam 80 öğrenci mevcuttu.²⁰⁰⁴ Bir başka kaynakta kolejde 44, hazırlıkta 32 öğrencinin okuduğu kaydedilmektedir.²⁰⁰⁵ İlk mezunlarını bu yıl verdi.²⁰⁰⁶
- 1881:** Toplam 88 kişi'den 12'si tıp bölümünde, 32'si hazırlıkta, 44'ü ise kolejde okuyordu. Kolejde ayrıca 4 Ermeni, 2 Katolik öğrenci bulunuyordu.²⁰⁰⁷
- 1882:** Hazırlıkta 20, kolejde 53, tıp bölümünde 11 öğrenci okudu.²⁰⁰⁸
- 1883:** Toplam 94 öğrenci öğrenim gördü.²⁰⁰⁹
- 1884:** 99 öğrencinin 30'u kilise üyesi oldu.²⁰¹⁰
- 1885:** 142 öğrenciden 68'i kilise üyesiydi.²⁰¹¹
- 1886:** Tüm bölümlerde 125 öğrencisi vardı.²⁰¹²
- 1887:** Kolejde 17 öğrenci okudu.²⁰¹³
- 1889:** Hazırlıkta 29, kolejde ise 84 kişi okudu.²⁰¹⁴
- 1890:** Bu yılki 98 öğrenciden 33'ü Protestan kiliselerine üyeydi. 11 kişi mezun oldu. Hazırlık ve kolej bölümlerinde yılda ortalama 90 öğrenci okuyordu. Kolej mezunlarının toplam sayısı bu tarihte 89'a ulaştı. Bunların 11'i tıp sahasında çalışıyordu. 22'si öğretmen, 25'i vaizdi; 31'i diğer mesleklerle girmişti.²⁰¹⁵
- 1891:** Bugüne kadar 94 genç mezun oldu. Bunların en az yarısı vaizlik, öğretmenlik veya birtakım edebiyat çalışmalarıyla meşgul oldu. Geri kalanların bir kısmı hekimlik mesleğini seçerken diğerleri başarılı tüccarlar ve eczacılar oldular.²⁰¹⁶
- 1892:** Bütün bölümlerde toplam 98 genç öğrenim gördü.²⁰¹⁷
- 1893:** 90 öğrenciden 20'si kiliseye üye oldu.²⁰¹⁸

²⁰⁰¹ E. G. Porter, "Central Turkey College", **The Missionary Herald**, March 1878, Vol. 74, s. 72; A.B.C.F.M. Reel 668, No. 35'ten aktaran Faruk Taşkın, s. 166.

²⁰⁰² Judson Smith, "Central Turkey College at Aintab", **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 95, s. 226.

²⁰⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission", Boston 1878, s. 47.

²⁰⁰⁴ Henry Marden, "Central Turkey", **The Missionary Herald**, February 1880, Vol. 76, s. 48.

²⁰⁰⁵ Judson Smith, "Central Turkey College", **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 96, s. 227.

²⁰⁰⁶ A.B.C.F.M. Reel 661, No. 232'den aktaran Faruk Taşkın, s. 115.

²⁰⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Central Turkey Mission", Boston 1881, 45.

²⁰⁰⁸ Faruk Taşkın, s. 166.

²⁰⁰⁹ A.B.C.F.M. Reel 673, No. 800'den aktaran F. Taşkın, s. 166.

²⁰¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Central Turkey Mission", Boston 1884, s. 34.

²⁰¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Central Turkey Mission, Marsovan", Boston 1885, s. 43.

²⁰¹² A.B.C.F.M. Reel 646, No. 139'dan aktaran Faruk Taşkın, s. 167.

²⁰¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1887, s. 85.

²⁰¹⁴ Faruk Taşkın, s. 167.

²⁰¹⁵ Joseph K. Greene, "The Past and Present in The Central Turkey Mission", **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 407 ve 409.

²⁰¹⁶ Myra A. Proctor, "Aintab", **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 279.

²⁰¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 42.

- 1894: Hazırlıkta 54, kolejde ise 56 öğrenci vardı.²⁰¹⁹
- 1896: Bu yıl 160 öğrenci devam etti.²⁰²⁰
- 1897: 142 öğrencinin 70'i Protestan, 68'i Gregoryen, 3'ü Müslüman, biri Katolik'ti. 7 mezun verildi.²⁰²¹
- 1888: Ekonomik durgunluk nedeniyle aileler çocuklarını kolejden alıyordu. Çünkü onlar çalışarak aile bütçesine katkıda bulunacaklardı. Buna rağmen 18'i hazırlıkta, 53'ü kolejde, 7'si tıp bölümünde olmak üzere toplam 78 öğrenci okudu.²⁰²²
- 1898: 152 genç öğrenim gördü.²⁰²³
- 1899: 72'si hazırlıkta, 85'i kolejde olmak üzere 168 öğrencisi bulunuyordu.²⁰²⁴
- 1900: Kayıtlı 124 öğrencinin 52'si yatılı, 72'si gündüzcüydü. 46'sı hazırlıkta okudu. Mevcudun 80'i Protestan, 42'si Gregoryen, 1'i Katolik ve biri de Ortodoks Rumdu. 62'si Antep'ten, 10'u Maraş'tan, 7'si Urfa'dan, 7'si Haçin'den, 5'i Kessab'dan gelmişti. Mezun sınıf 11 kişiydi. Bunların 6'sı Protestan, 5'i Gregoryendi. Protestanların beşi kiliseye üye olmuştu.²⁰²⁵
- 1901: 72'si kolej, 63'ü akademi bölümünde olmak üzere 135 öğrenci okudu. Bunların 95'i Protestan, 39'u Gregoryen, 1'i Süryaniydi. Mezun sayısı 9.²⁰²⁶ Kolej'in 25. kuruluş yıldönümü olan bu yıla kadar okuldan 200 öğrenci mezun olmuştu.²⁰²⁷
- 1904: Bütün bölümlerdeki öğrenci sayısı 164, bunlardan yatılı kalanlar ise 96'ydı.²⁰²⁸ 164 öğrencinin 84'ü kolejdeydi. Bu yılki 18 mezundan 3'ü pastör oldu.²⁰²⁹
- 1905: 90 öğrenci okuyordu, 13'ü mezun oldu.²⁰³⁰
- 1906: Öğrenci sayısı 83'tü.²⁰³¹ 15'i son sınıfta okuyordu.²⁰³²
- 1907: 166 öğrenci okuyordu.²⁰³³
- 1909: Öğrenci mevcudu 201'di. 16 kişi mezun oldu.²⁰³⁴

²⁰¹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 42.

²⁰¹⁹ A.B.C.F.M. Reel 652, No. 256'dan aktaran Faruk Taşkın, s. 167.

²⁰²⁰ Judson Smith, "Central Turkey College", **The Missionary Herald**, June 1900, Vol. 96, s. 227.

²⁰²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 53. Bir başka kayıta o yıl 140 öğrencinin olduğunu söylemektedir. Bkz. Mrs. Benjamin Schneider "Fifty Years of the Central Turkey Mission", **The Missionary Herald**, October 1897, Vol. 93, s. 392.

²⁰²² Tillman T. Trowbridge, "Aintab Staion-The College", **The Missionary Herald**, August 1888, Vol. 84, s. 355.

²⁰²³ A.B.C.F.M. Reel 652, No. 466'dan aktaran Faruk Taşkın, s. 167.

²⁰²⁴ Aynı yer, s. 167.

²⁰²⁵ A. Fuller, "The College", **The Missionary Herald**, October 1900, Vol. 96, s. 406.

²⁰²⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 47.

²⁰²⁷ Frank A. Stone, s. 150.

²⁰²⁸ A. Fuller, "Notes from Aintab (28 May 1904)", **The Missionary Herald**, September 1904, Vol. 90, s. 377.

²⁰²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1904, s. 54.

²⁰³⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1905, s. 53.

²⁰³¹ John E. Merrill, "Young People at the Front", **The Missionary Herald**, January 1906, Vol. 102, s. 38.

²⁰³² Charles S. Sanders, "Aintab", **The Missionary Herald**, April 1906, Vol. 102, s. 186.

²⁰³³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1907, s. 68; **The Missionary Herald**, "Turkey", November 1907, Vol. 103, s. 547.

²⁰³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1909, s. 65.

1910: Kolejde 71, hazırlıkta 86 öğrenci okudu.²⁰³⁵

1911: Kolejde 68, hazırlıkta 111 öğrenci okudu.²⁰³⁶

1912: 247 öğrenci okudu. Mezunlardan birkaçı ileri eğitim için Maraş Teoloji Okulu'na gidecekti.²⁰³⁷
Bunlardan 87'si kolejdeydi.²⁰³⁸

1913: 246 öğrencinin 88'i kolejde öğrenim gördü. Öğrenciler arasında 221 Ermeni ve 14 Türk de vardı.²⁰³⁹

1914: 94'ü kolejde olmak üzere toplam 232 öğrenci okudu. 22 mezun verildi. Din dağılımı: 218 Ermeni, 8 Türk, 6 Süryani, 8 Rus.²⁰⁴⁰

1920: Giriş için 250 başvuru yapıldı. Fakat bunlardan yalnızca 50'si ücretlerini ödeyebilecekti.²⁰⁴¹

1922: Eylül ayında 70 öğrenci kayıtlıydı. Ancak misyonerlerin deyimiyle, İzmir felaketi yüzünden Hristiyan nüfus çekildi ve sadece Türk öğrencilere ders verilen bir yer oldu.²⁰⁴²

Pastör Papazyan: Antep Koleji'nden mezun olduktan sonra Amerika, Yale İlahiyat Okulu'nda öğrenim gördü. Birkaç yıl Massachusetts, Rowley'de vaizlik yaptı. Org ile iştigal eden Mary Foster ile evlendi ve memleketine geri döndü. Karısı Antep Kilisesi'ndeki orgu çalışıyordu.²⁰⁴³

A. H. Haykazyan: Kolejden mezun olduktan sonra Amerika'ya giderek Yale Üniversitesi'nde doktora yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Konya Apostolik Enstitüsü'nün idareciliğini üstlendi.²⁰⁴⁴

Mibar Munçaryan: Kolejden sonra Maraş Teoloji Okulu'nu bitirdi. Kayseri'ye bağlı Everek'teki kiliseye pastör tayin edildi.²⁰⁴⁵

Dr. Garabed Dağlıyan: Kolej'in 1902 mezunlarından. Ardından Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde okudu. 1912'de New York Columbia Üniversitesi'nde eğitim gördükten sonra Orta Türkiye Koleji'nde Prof. Alexan Bezciyan'ın asistanı olarak ders verdi. Antep'teki

²⁰³⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Central Turkey", Boston 1910, s. 116.

²⁰³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1911, s. 105.

²⁰³⁷ David B. Eddy, s. 130.

²⁰³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1912, s. 101.

²⁰³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1913, s. 87.

²⁰⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 99.

²⁰⁴¹ Mrs. Merrill, "Recent News from Aintab", **The Missionary Herald**, December 1919, Vol. 115, s. 413.

²⁰⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 56.

²⁰⁴³ Franklin E. Hoskins, "A Visit at Aintab", **The Missionary Herald**, October 1899, Vol. 95, s. 411.

²⁰⁴⁴ John E. Merrill, "American Colleges in the Near East", **The Missionary Herald**, November 1921, Vol. 117, s. 373.

²⁰⁴⁵ William A. Farnsworth, "New Churches and Pastors", **The Missionary Herald**, November 1902, Vol. 88, s. 480.

American Board hastanesinde çalışan Amerikalı hemşire Miss Alice Bewer ile evlendi. 1920 yılında ise Dağlıyan ve eşi Birleşik Devletler'e dönmek zorunda kaldı. New London Connecticut Kolej'de yirmi yedi yıl fizik dersleri verdi.²⁰⁴⁶

Sarkis C. Topalyan: Londra Üniversitesi'ndeki Ortadoğu Dilleri bölümünde uzun süre eğitimcilik yaptı.²⁰⁴⁷

Araştırmacı Kevork A. Sarafyan'ın kaydettiğine göre diğer mezunlar şunlardı:²⁰⁴⁸

Hagop Bülbülyan (1859-1912): Mezun olduktan sonra aynı okulda öğretmenlik yaptı (1880-1883). Amerika'ya giderek Andover Teoloji Okulu'nda öğrenim gördü.

Eghia Kassouni (d. 1874) Antep Kolej'den 1895'te mezun oldu. Maraş Akademi'de öğretmenlik yaptı (1896-1908). Ardından Almanya'ya gitti ve yüksek öğrenim gördü (1908-1909). Maraş Teoloji Okulu'nda hocalık yaptı (1912-1913). Sınırdışı edilince Şam'a gitti (1916)

Joseph Barsumyan (d. 1881): Antep Kolej'den mezun oldu (1903). Ticaretle uğraştı (1903-1922). Sonra Beylan Kilisesi'ne pastör oldu (1922-1923). 1923'te Fransa'ya göçtü.

Dikran Polatyan (1876-1916): Koleji bitirdikten sonra (1896) Nersesyan ve Atanegan adlı Ermeni okullarında öğretmenlik yaptı. İyi bir Türkçe öğretmeni idi.

Apraham Seraydaryan (1877-1941): Koleji bitirdikten (1889) sonra Nersesyan Ermeni Okulu'nda 30 yıl öğretmenlik yaptı.

Yakup Der Krikoryan (d. 1879) Koleji 1898'de bitirdi. Mesleği öğretmenlikti.

Hagop Burunsuzyan (d. 1880): Karısıyla birlikte Halep Erkek Okulu'nu kurdu ve burada 25 yıl çalıştı.

Sarkis Balabanyan (d. 1883): Orta Türkiye Koleji'ni 1907'de bitirdi. Değişik okullarda öğretmenlik yaptı. Halep Ousoumnasiratz Ermeni Okulu'nun on yıl müdürlüğünü yürüttü.

Levon Levonyan (1884-1843): Kolejden 1904'te mezun oldu. Halep'teki Ousoumnasiratz Ermeni Okulu'nun kurucusudur.

Gazaros Ghebiligyan (1868-1952): Kolejdeki eğitiminin ardından (1898-1900) sonra öğretmenlik mesleğini sürdürdü.

²⁰⁴⁶ G. K. Dağlıyan, "Introducing Garabed Krikor Dağlıyan", **Shafts of Spiritual Light**, New London: Pen-Text Press, 1966, s. 5-6'dan aktaran F. A. Stone, s. 160.

²⁰⁴⁷ Frank A. Stone, s. 167. Bu kaynak, kolejden mezun olduktan sonra çeşitli kurumlarda yetişerek pastör olarak hizmet veren birkaç isim daha vermektedir: Haig Adadoryan, Mardiros H. Ananikyan, Hohannes B. Garabedian, Yervant H. Hadidyan, Armenag H. Haygazyan, Puzant S. Levonyan, Dikran H. Recepyan ve Hovhannes G. Papazyan. **Aynı yer**, s. 166.

²⁰⁴⁸ Kevork A. Sarafyan, s. 62 ve 276-285. Sarkis Balabanyan ve Levon Levonyan'dan F. A. Stone da kitabının 167. sayfasında kısaca bahsetmektedir.

Nazaret Fıstıkçıyan (1883-1946): Koleji 1902’de bitirdi. Mesleği öğretmenlik olan bu kişi aynı zamanda Halep’te çıkan **Yeprad** adlı haftalık derginin ilk editörüydü.

Öğrenci Modelleri

Yangın Söndüren Gençler: 1897’de şehirde çıkan korkunç bir yangında 200 kadar dükkan yanmıştı. Kolejli delikanlılar kolejin yangın makinesi ile giderek herkesin hayranlığını uyandıracak şekilde çalıştılar. Ertesi gün vali, Msy. Dr. Tracy’e özel bir teşekkür mektubu gönderdi. Daha üst yöneticiler de telgraf çektiler. Bu mektuplarda öğrencilere ve liderlerine övgüler yer alıyordu.²⁰⁴⁹ Msy. Dr. Riggs Antep Koleji’ni ziyaret ettiğinde öğretmenlerin ve onları örnek alan öğrencilerin kalitesini görünce çok memnun kalmıştı:

“Öyle gördüm ki, Orta Türkiye Koleji bana çok önemli bir faaliyette bulunmaktadır. Msy. Trowbridge yorulmak nedir bilmiyor. Prof. Bezciyan da doğru yerdeki doğru adam. Bütün öğretmenler ciddi Hristiyan kimseler gibi gözüküyor. Öğrenciler de yaşlarından olgunlar. Çoğu takva ehli, dörtte birinden fazlası İncil hizmetkarı olmaya hazırlanmayı [teoloji fakültesine gitmeyi] istiyor. Kurumun başlangıçtan beri karakterini ve rengini bu vermektedir.”²⁰⁵⁰

Pastör Hagop Yeranyan (d. 1856): Ailesi Protestandı. On yedi yaşındayken dinî bir uyanış yaşadı. Kendisini misyonerlere o kadar güzel takdim etmişti ki, Orta Türkiye Koleji’ne gönderildi. Mezun olduktan sonra her yerde İsa’nın dinini vaaz etmeye başladı. Bu gayretinden dolayı Maraş Teoloji Okulu’na gönderildi. Yaz tatillerinde vaizlik görevi sırasında, bir misyon okulunda öğretmenlik yaptı. Haçın Kız Okulu mezunu bir hanımla tanışarak evlendi. İlk görev yerleri Tarsus’tu. 1890’da ise Afyonkarahisar’a tayin edildiler. Başlangıçta Gregoryenlerden büyük zulümler gördüler. Ancak bütün bu yapılanlar Yeranyan’ın 1907’de ilk Protestan kilisesi binasını yapmasına engel olamadı. Kendisini Afyon’daki Gregoryenlere kabul ettirdi. 1915’te onların kilisesinde vaaz etti, çocuklarını okulunda okutmaya başladı. Lakin en büyük arzusu bir gün Müslümanların camisinde de vaaz edebilmektir. Zaten Müslümanlar onu ziyaret ediyor, dinî konularda uzun sohbetlerde bulunuyorlardı.²⁰⁵¹

²⁰⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Anatolia College”, March 1899, Vol. 95, s. 109.

²⁰⁵⁰ C. W. Riggs, “Aintab-Central Turkey College”, **The Missionary Herald**, March 1879, Vol. 75, s. 104.

²⁰⁵¹ S. Ralph Harlow, “In the Shadow of The Rock”, **The Missionary Herald**, April 1915, Vol. 111, s. 168-171.

Etkinlikler

Cuma konferansları: Her Cuma akşamı bilimsel ve pratik konularda umumi dersler veriliyordu. Bunlardan biri de Prof. Manisacıyan'ın yanardağlar konusundaki ilginç konferansıydı. Şehirden çok sayıda kişi katılmayı istiyordu ancak yer olmuyordu.²⁰⁵² 1913-1914 öğretim yılında verilen konferanslar ve bunları verenler şöyle rapor edilmişti:

“Büyük Britanya’da ve Almanya’daki Öğrenci Yaşamı”, Eğitimci Roumian.

“Ermeni Güzel Sanatı”, Pastör Papken Güleseryan.

“Serbest Düşünce”, Nazaret Hilmi Efendi, İzmir.

“Sineklere Karşı Kampanya”, Mrs. Merrill.

“Başarının Şartları”, Pastör Thomas Mugurdiçyan, Diyarbakır.

“Yaşam Güvenliğinin İlkeleri”, H. V. Muratyan, Beyrut.

“Tıptaki İlerlemeler”, Dr. H. K. Bezciyan.

“Türkiye’deki Reform”, Ali Cenani Bey, M. P.

“Kaliforniya’da Çiftçilik”, Pastör J. C. Martin.

“Gregoryen Kilisesinde Reform”, Pastör Papken Güleseryan, Ankara.

“Panama Kanalı”, Prof. Babikyan.

“Nizip Mücadelesi”, Prof. Bezciyan.

“Filipin Adaları’nda Amerika’nın Eğitim Çalışmaları”, G. M. Wilcox.

“Doğu ile Batı Arasındaki Fark”, Prof. Dağlıyan.²⁰⁵³

16 Haziran 1889 imtihan töreni: Törene katılan Dr. Fuller, törenin şahane geçtiğini belirttikten sonra şunları kaydetmişti:

“Valimiz ve onun yüksek memurları diploma töreninde hazır bulundular. Bütün uygulamalardan memnuniyet duyduklarını belirttiler. Diploma verilen 10 kişiden biri hariç hepsi kilise üyesi. Biri kilise komitesine katıldı. Umuyorum ki o gerçek bir Hristiyandır. Bu gençlerden 6 veya 7’si eğitimlerini Maraş Teoloji Fakültesi’nde sürdürecektir. Biri, Antep’teki İkinci Kilise’ye bağlı yüksek okulun idaresini üstlendi. Biri Halep’te öğretmen. Biri Tarsus’taki yetimhanede başöğretmen. Biri İstanbul yakınlarındaki bir erkek okulunda Türkçe öğretmenliği hakkı kazandı. Kolay bir şeyin olmadığı bu zor zamanda hepsi uygun istihdam alanları buldular.”²⁰⁵⁴

Valinin törene katılması, kolejlerin her kesimin ilgisine mazhar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca mezunların öğretmenlik mesleğine girmeleri dikkat çekmektedir.

²⁰⁵² **The Missionary Herald**, “Anatolia College”, March 1899, Vol. 95, s. 109.

²⁰⁵³ **Report of The President of Central Turkey College** (The Year before the War) “Religious Work”, Antep: College Press, No. 11, 1913-1914, s. 20.

²⁰⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Before the Revival”, October 1889, Vol. 85, s. 406.

Kapanışı: I. Dünya Savaşı ortamında Türk askerlerinin kolej binalarını işgal etmesi üzerine 1916'da eğitime ara verdi. 3 Ekim 1921'de yeniden açılan kolej öğretime devam edemedi. Bunun üzerine 1924'te Halep'e taşındı.²⁰⁵⁵

4. 2. Fırat Erkek Koleji (1878-1918)

Msy.bn. Wheeler'a göre Harput İstasyonu'ndaki insanlar, daha donanımlı vaiz ve öğretmen yetiştirilmesini talep etmeye başladılar. Ayrıca en kabiliyetli öğrenciler misyonerlerden ayrılmaya ve yüksek öğrenim görmek amacıyla yabancı memleketlere gitmeye başlamışlardı. Böylece misyonerlerin ellerinde, yörede çalışacak eleman azalmıştı. Bu gençler geri dönseler bile tez canlı ve sabırsız oluyorlardı. Halk da onlardan memnun kalmıyordu.²⁰⁵⁶ Öte yandan Robert Kolej'in kurulmasından ve gözle görülür bir başarı elde etmesinden sonra diğer misyonlarda da kolej açılması gündeme geldi. Her ne kadar temelde American Board'ın muhalefeti olsa da, sahadaki misyonerler kolejin önemine değinen yazılar kaleme alıyorlardı. Harput misyoneri Orson P. Allen bunlardan biriydi:

“Uzun zamandır amacım, kolejle ilgili özel bir mektup yazmaktı. Sessizliğimden zannetmeyin ki bu konuyla ilgilenmiyorum. Süratle kurulacak böyle bir müessesenin önemine gittikçe daha fazla kanaat getiriyorum. Okullar vasıtasıyla biz zaten tamamı Protestanlardan oluşan ayrı bir Ermeni kesimine ulaşmaya başlıyoruz. Ermeni Kilisesi'nden ayrılmalari için çocuklarına aynı şeylerin yapılmak üzere olduğunu iyi bildikleri halde onlar şimdi oğullarını ve kızlarını bize göndermeye başladılar. En iyi Ermeni ailelerinden bazıları, kendi okulları yerine bizim okullarımızı tercih ediyorlar. İyi tefriş edilmiş ve içinde insan bulunan bir kolej, diğer okullarda başlatılan güzel işleri tamamlayacaktır. Böylelikle İncil nezaretinde eğitim almalarını istedikleri çocuklarını, bize göndermeleri hususunda anne babaların kalpleri kazanılacaktır.”²⁰⁵⁷

Bu satırlardan anlaşılıyor ki, kolejler, dinî iddialardan zımnem vazgeçen bir kurum oldukları için gayri Protestanları da bünyesine kabul edebiliyordu. Harput misyoneri Herman N. Barnum da, “geçen birkaç aydır hiçbir şey bana bu meseleden daha çok tesir etmemişti. Her türden mesleğe girecek gençleri yanımıza çekmek için zaman hızla akıp gidiyor” sözleriyle bunun altını çiziyordu. Ardından bu yöreye hitap edecek bir kolejin açılmasının kaçınılmaz olduğunu, Amerikan kamuoyunun, kurulacak olan Ermeni Koleji'nin açılması için gereken bağışları toparlamaya uğraşan Msy. Wheeler'a ve karısına yürekten iştirak etmesi

²⁰⁵⁵ Frank A. Stone, s. 155-156.

²⁰⁵⁶ Mrs. Crosby H. Wheeler, s. 109.

²⁰⁵⁷ Orson P. Allen, “The College Needed (5 May 1877)”, **The Missionary Herald**, August 1877, Vol. 73, s. 252.

gerektiğini, zira bu girişimin ehemmiyetinin hiç de mübalağalı olmadığını ve kolejin çekirdeğini teşkil eden değişik türdeki okulların zaten başarıyla çalışmakta olduğunu²⁰⁵⁸ söylüyordu. Bu durumda onları tamamlayacak böyle bir kuruma ihtiyaç söz konusuydu. Bu kolejin fideliği olarak Malatya, Arapkir, Palu gibi yerlerde yüksek okullar kuruldu.²⁰⁵⁹ Nitekim kolej tüzüğünün birinci maddesinde hedefler şu şekilde belirlendi:

“Fırat Koleji’nin hedefi, bütün bölümlerinde yetenekli Protestan liderleri hazırlamaktır. Bu sayede Hristiyan medeniyetinin nimeti, değişik *milletlerden* topluluklarda meyve verecek olan İsa’nın Kilisesi’ne kontrollü bir etki sağlamaktır. Kolejdeki her öğrencinin vaiz olması beklenemez. Ülkenin şu anki durumu Hristiyan öğretmenleri, tüccarları, hekimleri ve avukatları davet etmektedir. Bu kişiler, bütün Hristiyanlık faaliyetlerindeki pastörlerin güçlü destekçileri olacaktır.”²⁰⁶⁰

Kolej 1878’de Msy. Crosby Wheeler tarafından kuruldu. O esnada parasal denetim ve himaye maksadıyla Massachusetts Eyaleti’nde “Ermeni Koleji Fonları Mütevelli Heyeti” adı altında bir tüzel kişilik oluşturuldu. 1888’de Osmanlı Devleti’nin Ermeni ismine itirazı yüzünden bu isim “Fırat Koleji Fonları Mütevelli Heyeti” olarak değiştirildi.²⁰⁶¹

Yönetim Sistemi: Harput Ermeni Koleji, tıpkı Antep Orta Türkiye Koleji gibi American Board’ın faaliyetlerinden doğup büyümüş olsa da doğrudan onunla bağlantılı olmayıp Birleşik Devletler’deki *Kolej Mütevelli Heyeti*’nin idaresindeydi. Erkek kolejinin öğretmenlikleri, herhangi bir Amerikan misyonerinin yardımı dışında gerçekleştirilmekteydi. Ancak müdür istisnai olarak misyonerdi.²⁰⁶²

Öğretmen Kadrosu

Melcon Altunyan: Ermeni asıllı olan bu kişi 1891’deki en yaşlı profesördü.²⁰⁶³ Protestanlığı seçmesi ve misyonerlik çalışmalarına katılması, 1855’te Msy. Dunmore’un Harput’a gelişine kadar gerilere gidiyordu. Bu tarihte Melcon’a bir okul açma görevi verilmişti. O da erkek çocukların yanına kendi kızkardeşini de katarak mesleğine başladı. Bu

²⁰⁵⁸ Herman N. Barnum, “Great Value of Schools at Harpoot (15 June 1877)”, *The Missionary Herald*, September 1877, Vol. 73, s. 282.

²⁰⁵⁹ M. A. Melcon, “The Growth, Influence and Needs of Euphrates College”, *The Missionary Herald*, January 1903, Vol. 89, s. 14.

²⁰⁶⁰ James L. Barton, “Euphrates College”, *The Missionary Herald*, December 1899, Vol. 95, s. 530-531.

²⁰⁶¹ Aynı rapor, s. 530-531. Kolej in kuruluş tarihini Msy. Tracy 1876 olarak vermektedir. Charles C. Tracy, “The Outlook for Christ in Asiatic Turkey”, *The Missionary Herald*, September 1906, Vol. 102, s. 423.

²⁰⁶² *The Missionary Herald*, “Armenia College”, March 1883, Vol. 79, s. 98.

²⁰⁶³ James L. Barton, “Work in Koordistan”, *The Missionary Herald*, March 1891, Vol. 87, s. 111.

durum yöredeki kız eğitimine karşı önyargıyı kırmakta hayli etkili oldu.²⁰⁶⁴ 18 yıl boyunca American Board eğitimcileri ile işbirliği içinde bu kolejde çalıştıktan sonra İran'da öğretmenlik yaptı ve 1898 yılında Birleşik Devletler'e göç etti. Goethe, Schiller ve Shakespeare'i Ermeniceye tercüme etti.²⁰⁶⁵

Msy. Carey ve Browne'nin²⁰⁶⁶ de yer aldığı öğretmen kadrosunda Frank A. Stone'un belirlediği²⁰⁶⁷ yerli öğretmenler şunlardı:

Prof. Haroutoun K. Avakyan: Maraş Teoloji Okulu'ndan mezun olduktan sonra kolejde dil ve matematik dersleri verdi. 1895'te Amerika'ya göç etti.

Prof. Haçabed Benneyan: Kolejde 12 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 1896'da Amerika'ya gitti. Boston kentinde çıkan Ermeni gazetesi *Goçnag*'ın (Kilise Çanı) 1907 yılından sonra editörlüğünü yaptı.

Prof. Garabed Beşgötüryan: Ermeni dili ve edebiyatı hocalığı yaptı. Daha sonra Amerika'nın Detroit şehrine yerleşti. 1941'de orada öldü.

Prof. Harutyun Enfiyeciyan: Fırat Koleji mezunuydu. Yale Üniversitesi'nde okudu. Harput'taki mezun olduğu okulda öğretmenlik yapmak üzere geri döndü.

Prof. Arşak Şemovonyan: İsviçre'de öğrenim gördü. Anadili Ermeniceye ilave olarak beş dil biliyordu. Fırat Koleji'nde 25 yıl öğretmenlik yaptı.

Öğretim Müfredatı: Ders müfredatı, ülkenin insan kaynakları ihtiyaçlarına paralel bir şekilde hazırlandı. Hazırlık bölümünden en üst sınıflara kadar bütün müfredatlarda tarihî, doktrinel ve pratik açıdan İncil öğretilmesi esastı. Felsefe, iktisat bilimi, ahlak gibi derslerin yanı sıra dokuz lisan öğretiliyordu.²⁰⁶⁸ Her bölümün dört derecesi vardı: Başlangıç, orta, yüksek ve kolej. İlk üçün herbirinde üçer yıllık eğitim veriliyordu; kolejde ise beş yıl. 14 yıllık eğitimlerinin 12 yılı boyunca öğrenciler, günlük İncil dersleri hariç hemen hemen Amerika'dakilerle aynı dersleri görüyorlardı. Kompozisyon yazıyorlardı. Öteki okullardaki yaklaşık 800 öğrenci gibi buradakiler de İngilizce öğreniyordu.²⁰⁶⁹

²⁰⁶⁴ M. A. Melcon, "The Growth, Influence and Needs of Euphrates College", *The Missionary Herald*, January 1903, Vol. 89, s. 14.

²⁰⁶⁵ Frank A. Stone, s. 180.

²⁰⁶⁶ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1903) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1903, s. 67.

²⁰⁶⁷ Frank A. Stone, s. 179-180.

²⁰⁶⁸ James L. Barton, "Euphrates College", *The Missionary Herald*, December 1899, Vol. 95, s. 531.

²⁰⁶⁹ Crosby H. Wheeler, "Euphrates College, Harpoot, Turkey", *The Missionary Herald*, March 1888, Vol. 84, s. 137.

Ermeni Koleji'nde, 1879-1881 arasında eğitim standartları gözle görülür biçimde yükseltildi. Örneğin, eskiden hazırlık yılına dahil olan üç şube, koleje girmeden evvel eğitim görüyordu. Eylül 1882'ye kadar koleje girmeyecek olan genç erkekler de eskilerden daha iyi derecede İngilizce öğrenmişti. Bu ilerleme, kısmen uygun ders kitaplarının hazırlanması ve Amerikan matbaasında basılması sayesinde gerçekleşmişti.²⁰⁷⁰ Kolej, eğitim dili olarak Ermeniceyi kullanıyordu, çünkü Ermenice bu bölgede yaşayan tüm Hristiyan nüfusun [her ne kadar günlük işlerinde Türkçe konuşsalar da] ana diliydi. Ancak ileri düzeydeki öğrenciler Amerikan ders kitaplarını kullanma ve onları Ermenice bilmeyen Amerikalı eğitimcilere anlatmaya yetecek kadar İngilizce de öğreniyordu. Ayrıca Türkçe ve başlangıç düzeyinde bir Fransızca da veriliyordu.²⁰⁷¹

Din Eğitimi: 1883 yılına ait bir kayıtta, kolejdeki din eğitimi ve dindarlaşma potansiyeli şöyle kaydedilmişti:

“Gerek günlük İncil öğretimiyle, gerekse öğrencilerin toplantılarında yapılanlar bağlamında dinî bir atmosfer titizlikle sürdürülmektedir. Bu toplantılarda sıklıkla öğretmenler de hazır bulunur. Kolej öğrencilerinin ekserisinin takvalı olduğunu ve yıl boyunca çoğunun kilise üyeliğine kabul edildiğini öğrenince mutlu oluyoruz. Müdürden tutun, en alttaki hazırlık bölümüne kadar kurumun sergilediği ciddiyet ve coşkudan memnunuz. Kolejimizde sıkı bir disiplin söz konusudur.”²⁰⁷²

İncil öğretimi, kolejin bütün bölümlerine dahil olmaya yıllar sonra da devam etti. Dua çemberi, misyonerlik çemberi gibi etkinlikler, takvaya dönük Hristiyanlığın teşvik edilmesi için yapılan değişik organizasyonlar öğrenciler arasında aktif ve güçlüydü. Yatılı öğrencilerin tamamından, ırklarına ya da dinlerine bakılmaksızın, her gün ve Sebt günlerinde yapılan dinî ayinlerde hazır bulunmaları isteniyordu.²⁰⁷³ 1903'teki dersler arasında İsa'nın hayatı, kilise tarihinin ilk asırları, Müslümanlık, Yuhanna İncili de bulunuyordu. Ayrıca bir İncil sınıfı da mevcuttu.²⁰⁷⁴

²⁰⁷⁰ Crosby H. Wheeler, “Armenia College”, **The Missionary Herald**, February 1882, Vol. 78, s. 63.

²⁰⁷¹ Crosby H. Wheeler, “Euphrates College, Harpoot, Turkey”, **The Missionary Herald**, March 1888, Vol. 84, s. 137. Kolejin eğitim dilinin Ermenice olduğuna dair ayrıca bkz. George F. Herrick, “A Native Ministry for Turkey”, **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 288; M. A. Melcon, “The Growth, Influence and Needs of Euphrates College”, **The Missionary Herald**, January 1903, Vol. 89, s. 14.

²⁰⁷² **The Missionary Herald**, “Armenia College”, March 1883, Vol. 79, s. 99.

²⁰⁷³ James L. Barton, “Euphrates College”, **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 534.

²⁰⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) “Eastern Turkey Mission, Harpoot”, Boston 1903, s. 67.

Öğrencileri ve Mezunları

1878: 25 öğrencisi vardı.²⁰⁷⁵

1879: 33 öğrenci okuyordu.²⁰⁷⁶

1880: 10 öğrenci mezun oldu. Bunlar kolejin ilk mezunlarıydı.²⁰⁷⁷ Bütün bölümlerde 147 öğrenci okudu.²⁰⁷⁸

1881: Öğrenci sayısı 110'du.²⁰⁷⁹ Ancak diğer bölümdekilerle birlikte toplam 142 öğrencisi vardı.²⁰⁸⁰

1883: Kolej bölümünde 57, hazırlıkta 27 olmak üzere 84 öğrencisi vardı.²⁰⁸¹

1884: 131 öğrenci hazırlıkta,²⁰⁸² 42 öğrenci ise kolejde eğitim gördü.²⁰⁸³

1885: Öğrenci mevcudu 38'di. Erkek bölümündeki öğrenciler 41 farklı şehirden ve köyden gelmekteydi. Mezun olan 13 erkek, Harput ve komşu misyon tarlalarında aktif hizmete gittiler. Bu sayıyla birlikte kolejden mezun olanların sayısı 53'e çıktı. Biri İran yöresindeki Salmas'a gitmeye hazırlanıyordu. Salmas yaylasındaki Ermenilere bir okul kurmak için kolej matbaasında basılmış 700 ciltten fazla kitap götürecekti. Genç erkeklerden bir başkası Kürdistan'da bir yüksek okul açmak üzere gidecekti.²⁰⁸⁴

1886: Hazırlıkta 199, kolejde 47 öğrenci okuyordu. Halkın fakirliğine rağmen 1886 yılı için tüm şubelerden toplam 1.400 dolardan fazla ücret alındı.²⁰⁸⁵

1887: Kolej bölümünde 50 erkek öğrenci okuyordu. Bunların yaş ortalaması 17'ydi. O yıl 3 mezun verildi. Bunlar mezuniyet sonrası ileri seviyede dersler alıyordu. İlaveten öğretmen yardımcılığı da yapıyorlardı. İstisnasız hepsi zeki kişilerdi. Biri, yıl içinde kiliseye katıldı.²⁰⁸⁶ Hazırlıkta 54 öğrenci vardı.²⁰⁸⁷

1888: 245 öğrenciden 44'ü kolejde, 30'u gramer okulundaydı. Gerisi hazırlıktaydı.²⁰⁸⁸

²⁰⁷⁵ Herman N. Barnum, "Harpoote, The Schools", **The Missionary Herald**, August 1878, Vol. 74, s. 262; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1878) "Eastern Turkey Mission", Boston 1878, s. 52.

²⁰⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1879) "Eastern Turkey Mission, Marsovan", Boston 1879, s. 39.

²⁰⁷⁷ Herman N. Barnum, "The Quarter-Centennial of Euphrates College", **The Missionary Herald**, February 1906, Vol. 102, s. 67; Herman N. Barnum, "Sketch of Harpoote Station", **The Missionary Herald**, April 1892, Vol. 88, s. 145.

²⁰⁷⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1880) "Eastern Turkey Mission", Boston 1880, s. 56.

²⁰⁷⁹ Crosby H. Wheeler, "Armenia College", **The Missionary Herald**, February 1882, Vol. 78, s. 63.

²⁰⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881) "Eastern Turkey Mission, Harpoote", Boston 1881, s. 50.

²⁰⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1883) "Eastern Turkey Mission, Harpoote", Boston 1883, s. 59.

²⁰⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Eastern Turkey Mission", Boston 1884, s. 39.

²⁰⁸³ Orson P. Allen, "The College at Harpoote", **The Missionary Herald**, April 1885, Vol. 81, s. 142.

²⁰⁸⁴ Crosby H. Wheeler, "The College at Harpoote", **The Missionary Herald**, November 1885, Vol. 81, s. 472. Bu yıl itibariyle Harput Misyonu'ndaki alt basamaklardaki eğitim faaliyetleri şöyle şekillenmişti: Erkek bölümünde ilkokul 42, orta bölüm 62, yüksek okul 48, kolej 38, teoloji okulu 6 olmak üzere toplam 196 öğrenci bulunuyordu. Kız bölümünde ise 48 ilkokul, 35 ortaokul, 23 yüksek okul, 21 kolej olmak üzere 127 öğrenci okuyordu. Hepsinin toplamı 323'tü. Şehirdeki üç Protestan okulunda da toplam 220 öğrenci okuyordu. **Aynı yer**, s. 472.

²⁰⁸⁵ Crosby H. Wheeler, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s. 94.

²⁰⁸⁶ James L. Barton, "Euphrates College, Harpoote: Its Possessions and Its Needs", **The Missionary Herald**, January 1888, Vol. 84, s. 16-17.

²⁰⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Eastern Turkey Mission, Harpoote", Boston 1887, s. 88.

²⁰⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) "Eastern Turkey Mission, Educational Work", Boston 1888, s. 44.

- 1889:** Toplam 270 erkek öğrenciden 51'i şehir ve kasabalardan gelmişti. Klasik bölümde 45 kişi okurken hazırlıkların sayısı 225'ti.²⁰⁸⁹
- 1890:** 7 kişilik bir sınıf mezun oldu. Evanjelik Birlik tarafından imtihan edildiler ve din adamlığı ruhsatları verildi. Ancak gelecek yıl için yeni bir sınıf ümidi yoktu. Çünkü gençlerin çoğu için Amerika'ya gitmek, papazlık mesleğinden daha cazipti.²⁰⁹⁰ Bu olumsuz durum *Harpoot Evanjelik Birliği*'nin sıkı çalışması ve değişik toplantılarla gençleri İsa'nın hizmetine adanmaya ikna etmesi sonucu aşıldı.²⁰⁹¹ Örneğin, üçüncü sınıftan iki genç Msy. Wheeler'a gelerek, ertesi dönem Teoloji Fakültesi'ne girmek istediğini söyledi. Bir vaiz, yakın tepedeki bir dua toplantısında dört kolej öğrencisinin kendilerini kilise görevine adadıklarından bahsetmişti misyonerlere. Kolejdeki delikanlıların hepsi *Hristiyanlık Gayreti Cemiyeti* üyesi oldular.²⁰⁹²
- 1891:** Son sınıfta 97 erkek, 64 kız okudu. Alt sınıflarda 204 erkek, 260 kız vardı.²⁰⁹³
- 1892:** Bu tarihe kadar mezun olanların toplam sayısı 66'ydı.²⁰⁹⁴
- 1893:** 70 öğrenci okudu.²⁰⁹⁵
- 1894:** Hazırlık dahil bütün bölümlerindeki öğrenci sayısı toplam 521'di.²⁰⁹⁶
- 1897:** Bütün bölümlerinde toplam 700 çocuk öğrenim gördü.²⁰⁹⁷
- 1898:** Toplam 895 öğrencinin 54'ü kolejde (kız bölümü de dahil), 95'i yüksek okulda (kız bölümü de dahil), 202'si orta bölümde, 544'ü ilk bölüm ve anaokulunda okudu. 4 genç mezun oldu.²⁰⁹⁸
- 1899:** 33 öğrencisi vardı. Hazırlıkta 132, orta bölümde 120 genç öğrenim gördü.²⁰⁹⁹ Çok geçmeden mevcudu 37'ye çıktı.²¹⁰⁰
- 1900:** Bütün bölümlerdeki öğrenci sayısı 1.100'dü.²¹⁰¹
- 1901:** 2 mezunu Maraş Teoloji Okulu'na girdi.²¹⁰²
- 1902:** Dört yıllık kolej sınıflarında 100 öğrenci okudu.²¹⁰³ Bütün bölümlerdeki öğrenci mevcudu 581'di. 17 genç mezun oldu. Bu tarihe kadar kolejden mezun olanların sayısı 137'ydi.²¹⁰⁴

²⁰⁸⁹ Crosby H. Wheeler, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, June 1890, Vol. 86, s. 243.

²⁰⁹⁰ H. N. Barnum, "Out-Stations of Harpoot", **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 414.

²⁰⁹¹ Herman N. Barnum, "Quarter Centennial of the Harpoot Evangelical Union", **The Missionary Herald**, January 1891, Vol. 87, s. 24.

²⁰⁹² Mrs. Crosby Wheeler, "The Spiritual Influence of the Meeting", **The Missionary Herald**, January 1891, Vol. 87, s. 24.

²⁰⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 44.

²⁰⁹⁴ **The Missionary Herald**, "Sketch of Harpoot Station", April 1892, Vol. 88, s. 145.

²⁰⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 47.

²⁰⁹⁶ J. K. Browne, "The Year in the Harpoot Station", **The Missionary Herald**, September 1894, Vol. 90, s. 381.

²⁰⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Eastern Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 61.

²⁰⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1898, s. 64.

²⁰⁹⁹ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 531.

²¹⁰⁰ Caleb F. Gates, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, January 1900, Vol. 96, s. 26.

²¹⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1900, s. 64.

²¹⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Eastern Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 65.

²¹⁰³ J. K. Browne, "Work of The Harpoot Station", **The Missionary Herald**, October 1902, Vol. 88, s. 412.

²¹⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Eastern Turkey Mission, Euphrates College", Boston 1902, s. 70.

- 1903:** 109 öğrenci okuyordu. 757 öğrenci ise koleje hazırlıktaydı.²¹⁰⁵ 11 öğrenci mezun oldu.²¹⁰⁶ Bu tarihe kadar kolejden 148 genç diploma aldı. Bunların 125'i uzun ya da kısa süreli öğretmenlik yaptı. 1903'te 40 tanesi hâlen öğretmenlik yapıyordu; 27'si pastör, 25'i tüccar, 13'ü hekim, 4'ü ziraatçı, 2'si kadastracı ve biri avukat olmuştı.²¹⁰⁷
- 1904:** Kolejdeki 109 öğrencinin yanı sıra hazırlıkta 124, birinci sınıfta 276 öğrenci okudu.²¹⁰⁸
- 1905:** Bu yılki kolej sınıflarında toplam 136 öğrenci öğrenim gördü.²¹⁰⁹ Bunlardan 43'ü hazırlık sınıfındaydı.²¹¹⁰ Bu yıl bir Türk öğrenci koleje girdi. Samsun'un ileri gelen ailelerinden birine mensup olan bu genç, hükümetten gelecek bütün riskleri göze almıştı. Ancak bir akşam hapsedildi ve misyonerlerin arazilerine ayak basması dahi yasaklandı.²¹¹¹ Bu yıl Endüstri Bölümü açıldı.²¹¹²
- 1906:** Bu yıl 25. kuruluş yıldönümüydü.²¹¹³ Bu güne kadar kolej 172 mezun verdi.²¹¹⁴
- 1907:** Öğrenci mevcudu 160'tı.²¹¹⁵
- 1909:** 30. yılını kutladı. Bugüne kadar toplam 228 erkek mezun etti. Bu yıl 68 öğrencisi vardı.²¹¹⁶
- 1910:** Toplam 800'den fazla öğrencisi vardı. Bunların 202'si kolejde, 128'i hazırlıktaydı.²¹¹⁷ 1905-1910 arasında mezun olanların çoğu Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde tıp ve eczacılık eğitimi almaya devam ettiler. Diğerleri Amerika'ya giderek dişçilik, mühendislik, hukuk, tıp veya ilahiyat okudular ve mesleklerini orada icra ettiler.²¹¹⁸
- 1911:** Kolej bölümünde 125, hazırlıkta 55 öğrenci okudu. Mezun sayısı 29'du.²¹¹⁹
- 1912:** 119 genç öğrenim gördü. İlkokulu kapatıldı.²¹²⁰ 1880'den beri 600 mezun vermişti.²¹²¹
- 1913:** Kampüste toplam 568 öğrenci okudu. Bunların 95'i kolejde, 139'u hazırlıktaydı. 102'si yatlı kaldı.²¹²²

²¹⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1903, s. 67.

²¹⁰⁶ Henry H. Riggs, "Glimpses of Euphrates College", **The Missionary Herald**, October 1903, Vol. 89, s. 448.

²¹⁰⁷ **Euphrates College: Historical Statement and Report for 1903**, s. 12-14'ten aktaran F. A. Stone, s. 176.

²¹⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1904, s. 67.

²¹⁰⁹ Henry H. Riggs, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, May 1905, Vol. 101, s. 247.

²¹¹⁰ Henry H. Riggs, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1905, Vol. 101, s. 647.

²¹¹¹ George E. White, "Anatolia College", **The Missionary Herald**, January 1905, Vol. 101, s. 32.

²¹¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1905, s. 59.

²¹¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1906, s. 89. Bu raporda 25. yılını kutlarken verdiği toplam mezun sayısının 177 olduğu belirtilmektedir.

²¹¹⁴ Herman N. Barnum, "The Quarter-Centennial of Euphrates College", **The Missionary Herald**, February 1906, Vol. 102, s. 67.

²¹¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1907, s. 56.

²¹¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1909, s. 77.

²¹¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Eastern Turkey", Boston 1910, s. 123.

²¹¹⁸ Frank A. Stone, s. 176.

²¹¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 106.

²¹²⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

²¹²¹ David B. Eddy, s. 116.

1914: Kampüste toplam 300 (123'ü Protestan) öğrenci okudu. Bunların 127'si yatılı kaldı. Kolej bölümünde 114 genç okudu.²¹²³

1916: Erkek bölümü açık olmadığı için 70 öğrenci kız kolejine alındı.²¹²⁴

Üç öğrenci: Seneye mezun olacak üç öğrenciyle birlikte öğretmenlik yapmak üzere Diyarbakır'a gittiler.²¹²⁵

Bir öğrenci: 1898'de mezun oldu ve Malatya'da öğretmenlik görevi aldı.²¹²⁶

Bir öğrenci: Mezuniyeti sonrasında (1899) Mezere'deki Alman Yetimhanesi'nde çalışmaya başladı.²¹²⁷

Bir öğrenci: Kolejden mezun olunca İran'daki Ermeniler için çalışmaya gitti.²¹²⁸

Bir öğrenci: Harput Kilisesi pastörü Gregory'nin oğluydu. Koleji bitirdikten sonra Amerika Lane İlahiyat Okulu'nda eğitim gördü. Döndükten sonra Tebriz'deki Ermeniler arasında çalışmaya gitti.²¹²⁹

Garabed Manavyan ve Mr. Kasapyan: Koleji bitirdikten sonra İzmir Uluslararası Kolej'de öğretmenlik yaptılar (1880).²¹³⁰

Msy. Barnum'un kayıtlarındaki mezunlar şunlardı:²¹³¹

Mr. Zangoçyan: 1906 itibariyle İngiltere, Manchester'a yerleşti ve orada ticaretle uğraşmaya başladı. Fırat Koleji'nin 25. kuruluş yıldönümü münasebetiyle yapılması karara bağlanan Msy. Wheeler'ın büstü için 1.250 dolar bağışladı.

Dr. Hezenyan: Iowa, Anamosa'da yaşayan bu kişi eski kolejine 1.000 dolarlık sürekli bir burs bağışladı.

Mr. Paşgiyan: Fırat Kolej'e bir burs tahsis etmişti. Şimdi ise kolejdeki bir öğretmenin maaşını üstlendi.

Pushman kardeşler: Bu ikisi kolejde okumuş ancak mezun olmamışlardı. 1906 itibariyle Amerika, Chicago'da yaşıyorlardı. 1906'da kolej öğrencilerinden dördüne burs vermeyi

²¹²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1913, s. 91.

²¹²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 102.

²¹²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1916, s. 93.

²¹²⁵ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 533.

²¹²⁶ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 533.

²¹²⁷ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 533.

²¹²⁸ Orson P. Allen, "The College at Harpoot", **The Missionary Herald**, April 1885, Vol. 81, s. 142.

²¹²⁹ Mrs. Wheeler, **Missions in Eden**, s. 169.

²¹³⁰ Frank A. Stone, s. 243.

²¹³¹ Herman N. Barnum, "The Quarter-Centennial of Euphrates College", **The Missionary Herald**, February 1906, Vol. 102, s. 67.

kararlaştırdılar. Zaten kendi memleketlerinden gelen dört yetimin bursunu da onlar veriyor, ilaveten diğeri 20 yetimin bakımıyla ilgileniyorlardı.

Mr. Bozoyan: Amerika’da ticaretle uğraşan bu eski mezun, 1906’da okuluna 300 dolar gönderdi.

Adı geçen kişilerin koleje bağılılıkları dikkat çekmeketdir. James L. Barton’a göre “Kürdistan’ın ıssız bölgelerinden getirilen kız ve erkek çocuklar kolejde yetiştirildiler, kendi insanları için çalışmak üzere geri gönderildiler. Bu bölgedeki bütün öğretmenleri ve vaizler, biri hariç, kolejde eğitim gördüler. Böylece ötelerdeki karanlık bölgelere uzanan kolej misyonerliğinin güç ve etki merkezi oldu.”²¹³²

Öğrenci Modelleri

Yegheazar (Eleazar): 14 yaşındaki bu oğlan evinden kaçmıştı. “oka erkek kardeşimiz var. Lakin sadece Eleazar eline İncil’i aldı ve bize okudu. Bu sayede aramızda didişmeyi bıraktık” diyen ağabeyi kaçmasına izin vermişti. Misyonerler Eleazar’ı okula aldılar; sadece Sebt günlerini evinde geçirmek üzere gönderdiler. Uzak bir kasabada bir yıldır öğretmenlik yaptığını süre zarfında bir öğretmen ve bir Hıristiyan olarak çevresinde hayli itibar kazandı. Borçlarını ödedi. Artık kolejin ikinci sınıfına girmeye hazırды.²¹³³

Bir Öğrenci: Şehirden çok az öğrenci geliyordu ve 26.40 dolarlık ücreti ödeyebiliyorlardı. Bu sadece yatakhane ücretiydi. Kolej ocuklara yemek çıkarmıyordu. Kendileri yahut babaları üç dört mil yol yürüyerek haftalık yiyeceklerini getiriyorlardı. İşte 20 mil kadar uzaklarda oturan, haftalık yiyeceğini babasının getirdiğini bir öğrenci, Amerikalılardan yardım umarak Msy. Wheeler’a bir şiir yazmıştı. Her kıtası “Güzelim Ermeni Koleji” (eski isim) ile bitiyordu. Ancak babası onu ufak yaşta evlendirdi.²¹³⁴

Sarkis Kuralyan: 1896’da kolejden mezun olunca, bir okul kurmak ve hayatta kalan Protestan Ermenilerin zarar görmüş şapellerini yeniden inşa etmek üzere memleketi Haine’e gönderildi. Okulda ve kilise kürsüsünde çok büyük işler başardı.²¹³⁵

²¹³² James L. Barton, “Euphrates College”, **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 533.

²¹³³ Crosby H. Wheeler, “Euphrates College, Harpoot, Turkey”, **The Missionary Herald**, March 1888, Vol. 84, s. 137.

²¹³⁴ Crosby H. Wheeler, “Euphrates College, Harpoot, Turkey”, **The Missionary Herald**, March 1888, Vol. 84, s. 137.

²¹³⁵ J. K. Browne, “Home Missionary Work in Koordistan”, **The Missionary Herald**, March 1901, Vol. 87, s. 117.

Bütün kolej sahasından gelen öğrenciler, kolejde eğitim görmüş öğretmen ve vaizler, tıpkı İran, Anadolu, Kürdistan ve Orta ve Batı Türkiye’de olduğu gibi bu tarlanın bütün bölümleriyle meşgul olmaktaydı. Müdür Caleb F. Gates, 21 Eylül 1899 tarihli mektubunda şunları yazmıştı: “Tarladaki öteki şehir ve köylere olağanüstü sayıda öğretmen gönderebiliyoruz. Üç mezunumuz ve üç de mezun olacak öğrencimiz öğretmenlik yapmak üzere Diyarbakır’a gitti. Geçen seneki bir mezunumuz Malatya’da öğretmenlik yapıyor. Biri de Mezere’deki Alman Yetimhanesi’nde. Öğrencilerimiz, bütün tarla sahasındaki Protestan ve Gregoryen okullarında öğretmenlik yapmaktadır.”²¹³⁶

Kapanış: 40 yıl boyunca faaliyette bulunan bu kolej, Msy. Browne’nin yorumuna göre, sadece kendi bölgesinde değil öteki bölgelerde de büyük etkisi gözlemleniyordu. Halkın da büyük teveccühü vardı. Eğinli bir pastör, Fırat Erkek Koleji’ne hazırlansınlar diye yöresindeki kız ve erkek çocuklar için bir okul açmıştı. Onları koleje girecek seviyeye getirmeye uğraşıyordu. Burayı bizzat ziyaret eden misyonerler Barnum ve Browne bu okulu görünce gözlerine inamamışlardı.²¹³⁷ James L. Barton’a göre kolej’in yurtdışındaki etkileri de unutulmamalıydı. Çünkü 1880’ler boyunca Birleşik Devletler’e büyük bir Ermeni göçü gerçekleşmişti. Bunlar genelde koloniler halinde biraraya geliyorlardı. Onların oradaki manevi ihtiyaçları neredeyse tamamıyla Fırat Koleji öğrencileri tarafından karşılanıyordu. Bir başka saha ise Rus mezunlar eliyle Rusların Protestanlaştırılmasıydı. Zira hiçbir Amerikalı misyonerin Rusya’ya girmesine izin verilmiyordu.²¹³⁸ Fırat Koleji 1918 yılında kapatıldı.²¹³⁹

4. 3. Fırat Kız Koleji (1879-1918)

Harput yöresinde gittikçe artan kadın eğitimi talebi, Harput Kız İlahiyat Okulu’nun hacmini aşmaya başlamıştı. Hatta Harputlu Ermeni kızları, diğer Amerikan okullarında sayıca fazla olmalarına rağmen henüz Harput’ta bir koleje kavuşamadılar diye bir söylenti dolaşıyordu. Oysa misyonerlerin bu konudaki tek sıkıntısı bina yetersizliği idi. Bu mesele halledilince kız koleji açılmasına karar verildi.²¹⁴⁰ Kız Koleji’nin açılması 1879’da

²¹³⁶ James L. Barton, “Euphrates College”, *The Missionary Herald*, December 1899, Vol. 95, s. 533.

²¹³⁷ J. K. Browne, “Education-Armenia College”, *The Missionary Herald*, January 1879, Vol. 75, s. 29.

²¹³⁸ James L. Barton, “Euphrates College”, *The Missionary Herald*, December 1899, Vol. 95, s. 533.

²¹³⁹ **Reports of The A.B.C.F.M. (1917-1918)** “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1918, s. 103. Bu konuda misyoner raporları detaylı bir bilgi vermekten kaçınırken, araştırmacı Erdal Açıkses I. Dünya Savaşı esnasında Milli Mücadele taraftarlarının misyonerleri kovduğu, halkın misyon binalarını taş üstünde taş bırakmadan yıktığını bildirmektedir. E. Açıkses, **Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara: TTK Yayınları, 2003, s. 141.

²¹⁴⁰ Crosby H. Wheeler, “Armenia College”, *The Missionary Herald*, February 1882, Vol. 78, s. 63.

gerçekleşti.²¹⁴¹ 1902 yılında başında Miss Daniels bulunuyordu; yardımcıları Miss Huntington ve Miss Platt idi.²¹⁴²

Öğrencileri ve Mezunları

1881: Toplam 85 öğrencisi vardı.²¹⁴³

1882: Hazırlıkta 6, birinci sınıfta 9, ikinci sınıfta 3, son sınıfta ise 3 öğrenci okuyordu.²¹⁴⁴

1883: 22 kız kolejde, 59 kız ise hazırlıkta okuyordu.²¹⁴⁵ İlk mezunlarını bu yıl verdi.²¹⁴⁶

1884: 27 kız öğrenci okudu.²¹⁴⁷ 69 kız ise hazırlıktaydı.²¹⁴⁸

1885: Öğrenci mevcudu 21 olan koleje Antep'ten Erzurum'a, Sivas'tan Kayseri'ye, Bitlis'e kadar 27 yöreden öğrenci gelmişti. Bu yıl 3 kız mezun oldu. Böylece bu tarihe kadar 9 kız mezun edilmiş oldu.²¹⁴⁹

1886: Hazırlıkta 173, kolejde 40 öğrenci okuyordu.²¹⁵⁰

1887: Kolejde 44 kız öğrenci okuyordu. Bunların ortalama yaşı 17'ydi. Mezun olan 4 genç kızdan üçü öğretmenlik yapıyordu.²¹⁵¹ Hazırlıkta ise 30 öğrenci vardı.²¹⁵²

1889: Öğrenci sayısı 43'tü. Bunların 31'i değişik bölgelerden gelmişti. Diğer bölümlerle birlikte toplam 238 kız öğrenim görüyordu.²¹⁵³

1891: Bu tarihe kadar mezun olanların sayısı 28'e ulaştı.²¹⁵⁴

1898: 5 kız mezun oldu. Bu tarihe kadar mezun olan 66 öğrencinin 22'si öğretmenlik yapıyordu. 22'si Amerika'da veya İngiltere'deydi, 16'sı evliydi, 4'ü öldü.²¹⁵⁵

1899: Mevcudu 37'ydi. Hazırlıkta 120, orta bölümde 89 öğrenci vardı.²¹⁵⁶

1902: 467 kızın okuduğu bu yıl 5 mezun verildi. Böylece bu tarihe kadar toplam 90 kız mezun edilmiş oldu.²¹⁵⁷

²¹⁴¹ Charles C. Tracy, "The Outlook for Christ in Asiatic Turkey", **The Missionary Herald**, September 1906, Vol. 102, s. 423.

²¹⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Eastern Turkey Mission, Euphrates College", Boston 1902, s. 70.

²¹⁴³ Crosby H. Wheeler, "Armenia College", **The Missionary Herald**, February 1882, Vol. 78, s. 63.

²¹⁴⁴ **The Missionary Herald**, "Armenia College", March 1883, Vol. 79, s. 98.

²¹⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1883) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1883, s. 51.

²¹⁴⁶ **The Missionary Herald**, "Sketch of Harpoot Station", April 1892, Vol. 88, s. 145.

²¹⁴⁷ Orson P. Allen, "The College at Harpoot", **The Missionary Herald**, April 1885, Vol. 81, s. 142.

²¹⁴⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884) "Eastern Turkey Mission", Boston 1884, s. 39.

²¹⁴⁹ Crosby H. Wheeler, "The College at Harpoot", **The Missionary Herald**, November 1885, Vol. 81, s. 471.

²¹⁵⁰ Crosby H. Wheeler, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s. 94.

²¹⁵¹ James L. Barton, "Euphrates College, Harpoot: Its Possessions and its Needs", **The Missionary Herald**, January 1888, Vol. 84, s. 17.

²¹⁵² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1887, s. 88.

²¹⁵³ Crosby H. Wheeler, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, June 1890, Vol. 86, s. 243.

²¹⁵⁴ Herman N. Barnum, "Sketch of Harpoot Station", **The Missionary Herald**, April 1892, Vol. 88, s. 145.

²¹⁵⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1898, s. 64.

²¹⁵⁶ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 531.

²¹⁵⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Eastern Turkey Mission, Euphrates College", Boston 1902, s. 70.

1903: 47 kızın okuduğu bu dönemde²¹⁵⁸ 2 öğrenci mezun oldu.²¹⁵⁹ Bu tarihe kadar mezun olan toplam 93 kızın 87'si öğretmenlik mesleğine girdi. 22'si öğretmen ya da vaizlerle evlendiler.²¹⁶⁰

1904: Kolejde 44, hazırlıkta 78, birinci sınıfta 191 öğrenci okuyordu.²¹⁶¹

1905: 72 öğrenci okuyordu.²¹⁶²

1906: Kolejde 73 kız okuyordu.²¹⁶³ Bu yıla kadar mezun ettiği kız sayısı 111'di.²¹⁶⁴

1907: Öğrenci sayısı 82'ydı.²¹⁶⁵

1909: 30. yılını kutladığı bu tarihe kadar toplam 238 kız mezun etti. Bu yıl 83 öğrencisi vardı.²¹⁶⁶

1911: Kolej bölümünde 84, hazırlıkta 125 kız okudu. Mezun sayısı 22'ydı.²¹⁶⁷

1912: 80 Kız okudu. Hazırlıkta 116 öğrenci vardı.²¹⁶⁸

1913: 334 kızdan 59'u kolejdeydi. 12 mezun verildi. Böylece toplam mezun sayısı 214'e ulaştı.²¹⁶⁹

1914: Toplam 311 öğrencinin 95'i yatılı kaldı. Kolej bölümünde 54 kız okudu.²¹⁷⁰

1916: Kampüsteki 300 kız ve erkek öğrenciden 114'ü kolejdeydi. 127'si yatılı kaldı. Ancak erkek koleji açık olmadığı için 70 öğrenci kız bölümünde okudu.²¹⁷¹

Paris: Eğinli ilk Protestanlardan Mugurdiç'in kızıydı. Kolejde okuyordu. Yakında babası kızkardeşini de buraya gönderecekti.²¹⁷²

Üç genç kız: 1885'te mezun olur olmaz Harput ve çevre istasyonlarda hizmete gittiler.²¹⁷³

Bir kız öğrenci: Mezuniyeti sonrası (1885) Harput'un Hooeli köyündeki yüksek okulda başöğretmen oldu. Çok güzel bir nizam sağlayan bu genç hanımın gençler üzerindeki etkisi büyüktü.²¹⁷⁴

Bir genç kız: Bitlis'teki Gregoryen Ermeni kız okullarından birinde öğretmendi.²¹⁷⁵

²¹⁵⁸ **The Missionary Herald**, "Items from the Missions, Turkey", November 1903, Vol. 89, s. 524.

²¹⁵⁹ Henry H. Riggs, "Glimpses of Euphrates College", **The Missionary Herald**, October 1903, Vol. 89, s. 448.

²¹⁶⁰ **Euphrates College: Historical Statement and Report for 1903**, s. 12-14'ten aktaran Stone, s. 176.

²¹⁶¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1904, s. 67.

²¹⁶² Henry H. Riggs, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1905, Vol. 101, s. 647.

²¹⁶³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1906, s. 89.

²¹⁶⁴ Herman N. Barnum, "The Quarter-Centennial of Euphrates College", February 1906, Vol. 102, s. 67.

²¹⁶⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1907, s. 56.

²¹⁶⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Eastern Turkey Mission, Harpoot", Boston 1909, s. 77.

²¹⁶⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1911, s. 106.

²¹⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1912, s. 103.

²¹⁶⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1913, s. 91.

²¹⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1914, s. 103.

²¹⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of The Turkey Missions, Eastern Turkey", Boston 1916, s. 93.

²¹⁷² C. E. Bush, "How the Gospel Reached Egin", **The Missionary Herald**, June 1883, Vol. 79, s. 241.

²¹⁷³ Crosby H. Wheeler, "The College at Harpoot", **The Missionary Herald**, November 1885, Vol. 81, s. 472.

²¹⁷⁴ Caroline E. Bush, "A Happy Tour-Hooeli, Hoh.", **The Missionary Herald**, July 1886, Vol. 82, s. 270.

Bir genç kız: Mezuniyetinden sonra Malatya’da bir kız okulu açtı. 200-300 kız öğrencisi vardı.²¹⁷⁶

Öğrenci Modelleri

1883 mezunları: Mezun kızlar hakkında misyonerler son derece olumlu düşünüyorlardı:

“Kendine hakim ve entelektüel kadınlara adım adım sahip olduğumuzu görmek neşe veriyor. Her iki cinsten öğretmen talebi, tedarik ettiğimizden daha büyük. Bugüne kadar Sivas’a üç erkek öğretmen, Erzurum tarlasına iki kadın ve bir erkek öğretmen, Bitlis’e bir erkek öğretmen gönderdik. İran’dan gelen başvuruyu ise şu an karşılayamıyoruz.”²¹⁷⁷

1888 dönemindeki kızlar: Kız Koleji’nde yetişen öğrencilerin her açıdan başarılı ve örnek olması, Msy. Wheeler’a göre kuruma olan yoğun ilginin başlıca sebepleri arasındaydı:

“Kızların eğitimiyle alakalı düşüncenin değişimi son derece şaşırtıcı. Beş yıl önce kolej sınıflarına, gelecek 20 yıl için sadece 32 kişilik sıra koyma inancımız vardı. Oysa şimdi 48 sıra mevcut. Daha memnun edici bir konu da, neredeyse bütün mezunlarımızın gerçek Hristiyan [Protestan] olmalarıdır. Şu an dördüncü sınıfta bulunan 225 kızın çoğu küçük misyonerlerdir. Size, tamamı Hristiyanca yaşayan 11 erkek ve 9 yerli kadın öğretmeni ve Türk hoca Reşid Efendi’yi tanıtmak mecburiyetindeyim. Başlangıç derecesindeki 78 küçük oğlan ve kızı gelin de bir görün. Yalnızca birkaç kızı ve öğretmenlerini anlatabiliyoruz size. Genç öğretmen Tomas, Kürt İstasyonu’nun Redvan yöresinden. Daha evvel yabancı olduğu Ermenice ve İngilizceyi kullanarak öğretmenlik yapıyor. Mariam adlı küçük bir *öğretmen kız* da arkadaşlarının gururu. Odasının köşesindeki İsa Kürsüsü’nü herkese göstermeye bayılıyor. Oraya başka hiç kimse asla oturamaz. Kızlar sadece oraya misyonerlik faaliyetleri için ufak tefek bağışlarını koyuyorlar.”²¹⁷⁸

Bir genç kız: Bitlis yakınlarında 800 hanelik Huseinik adlı köydeki büyük bir kız okulunun öğretmeni idi. Bu kıza İncil okutmaması veya okulun açılışında ve kapanışında dua etmemesi söylendiğinde, başka bir usul bilmediğini, öğretmeliği süresince buna devam edeceğini bildirdi. Devam etti ve bundan herkes memnun kaldı.²¹⁷⁹

²¹⁷⁵ Royal M. Cole, “Influence of the Educational Work”, **The Missionary Herald**, July 1889, Vol. 85, s. 290.

²¹⁷⁶ J. L. Barton, “Twenty-Five Years at Malatia”, **The Missionary Herald**, February 1892, Vol. 88, s. 65.

²¹⁷⁷ **The Missionary Herald**, “Armenia College”, March 1883, Vol. 79, s. 98.

²¹⁷⁸ Crosby H. Wheeler, “Euphrates College, Harpoot, Turkey”, **The Missionary Herald**, March 1888, Vol. 84, s. 137-138.

²¹⁷⁹ Royal M. Cole, “Influence of the Educational Work”, **The Missionary Herald**, July 1889, Vol. 85, s. 290.

Kapanışı: 1918 yılında kapandı.²¹⁸⁰

4.4. Maraş Orta Türkiye Kız Koleji (1882-1923)

Hedefi, öğrencilerini Hristiyan gruba ehliyetli liderler olarak yetiştirmekti.²¹⁸¹ Öğrencilerin yerli misyoner ve öğretmen olarak yetiştirilmeleri o kadar önemliydi ki, ihtiyaç başgösterdiğinde öğretime ara vermek pahasına bu ihtiyaç karşılanıyordu. Örneğin, Haçin, Adana ve Maraş'taki okulların yeterli öğretmenleri olmamasından dolayı, 1885 yılında son sınıfa ara vermek zorunda kalındı. Dört kız bu yörelere öğretmen olarak gönderilirken, öteki dördü koleji tamamlamak için kaldı.”²¹⁸²

Antep'te bir erkek kolejinin kurulmasına mukabil Maraş halkı da kendi şehirlerinde bir kız kolejinin kurulmasında ısrar ediyordu. Bu işe dört elle sarılan Maraşlı kadınlar ev ev dolaşarak para topladılar; “paraların bir kısmı, kendilerinin sahip olamadığı bir fırsata kızlarının sahip olabilmelerinde kararlı olan cahil kadınların düğün takılarından tedarik edildi.”²¹⁸³ 1882 yılında Amerika merkezli *İç Bölge Kadın Misyonları Birliği* tarafından Maraş'ta açılan²¹⁸⁴ koleji Osmanlı Devleti'nin resmen tanınması için 1893 yılının beklenmesi gerekiyordu.²¹⁸⁵ 1899'daki müdiresi Miss Mary L. Daniels,²¹⁸⁶ 1902'deki ise Miss Gord idi.²¹⁸⁷ 1909 tarihinde başında Miss Blakely vardı.²¹⁸⁸

Öğretmen Kadrosu: 1892 itibariyle kadroda Msy.bn. Shattuck, Msy. Lee, Miss Lovell,²¹⁸⁹ Miss Lizzie Webb, Miss Mary Montgomery bulunuyordu.²¹⁹⁰ 1894'te, Orta Türkiye Koleji ve Maraş Teoloji Okulu'ndan mezun üç yerli öğretmeni vardı.²¹⁹¹ 1902'de 7 yerli öğretmen görev yapıyordu.²¹⁹²

²¹⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1917-1918) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1918, s. 183.

²¹⁸¹ Myra A. Proctor, “Sketch of Marash Station”, **The Missionary Herald**, May 1894, Vol. 90, s. 198.

²¹⁸² **The Missionary Herald**, “The Central Turkey Girl's College”, October 1885, Vol. 81, s. 394.

²¹⁸³ Frank A. Stone, s. 144.

²¹⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1922) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1922, s. 61; ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:9:5, Vol. 10, No. 51'den aktaran U. Kocabaşoğlu, s. 199. Adı geçen kız kolejinin açılış tarihini Msy. Tracy 1886 olarak, yazar Stone ise 1880 olarak vermektedir. Sırasıyla bkz. C. C. Tracy, “The Outlook for Christ in Asiatic Turkey”, **The Missionary Herald**, September 1906, Vol. 102, s. 423; F. A. Stone, s. 144. Bir makalede yer alan bilgiye göre okul 1884'te açılmıştır. **The Missionary Herald**, “Mission Property Destroyed at Harpoot”, January 1896, Vol. 92, s. 12.

²¹⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1893, s. 52.

²¹⁸⁶ James L. Barton, “Euphrates College”, **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 531.

²¹⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1902, s. 58.

²¹⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) “Eastern Turkey Mission, The Stations”, Boston 1905, s. 78.

²¹⁸⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) “Central Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 42.

²¹⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1896, s. 54.

²¹⁹¹ Myra A. Proctor, “Sketch of Marash Station”, **The Missionary Herald**, May 1894, Vol. 90, s. 198.

²¹⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1902, s. 58.

Clara Hamlin Lee: 1892’de öğretmendi ve o günden bugüne İdare Heyeti’nde idi. 1902’de öldü.²¹⁹³ Maraş, Yenice kale’de onun hatırasına bir kilise inşa edildi. İnşa parasını, Columbia Üniversitesi’nde öğretim üyesi olan kardeşi Prof. Hamlin verdi.²¹⁹⁴

Öğretim Müfredatı: Hazırlık sonrası sadece iki yıllık kolej düzeyinde eğitim veriyordu. Öğrencileri Antep, Adana ve Haçin’deki kızların gittiği orta öğretim okullarından geliyordu. Mezunları ise kolej programlarını tamamlamak maksadıyla İstanbul Kız Koleji’ne devam edebileceklerdi.²¹⁹⁵ 1902’de müfredata İngiliz edebiyatı, tarih ve biyoloji eklendi. O yılın son sınıfı Fizyoloji ve Hijyen, Kimya, mikroskop kullanılarak işlenen Zooloji derslerini gördü.²¹⁹⁶ 1884’te okul duaları İngilizce yapılıyordu. Aile duaları ve Çarşamba akşamı duaları ise tamamıyla Türkçeydi.²¹⁹⁷ Öğrenciler kendi işlerini kendileri görüyor; dikişlerini dikiyorlardı. Değişik Pazar okullarında öğretmenlik yapıyorlar, kilisede org çalıyorlardı.²¹⁹⁸

Öğrencileri ve Mezunları

1884: 23’ü yatılı toplam 50 öğrenci okuyordu. 9 öğrenci mezun oldu. Bunların 6’sı takva yönünden tatminkar deliller sundular.²¹⁹⁹

1885: 14 öğrenci kolejde, 16 öğrenci hazırlıktaydı. 4 kız mezun oldu.²²⁰⁰

1887: Toplam 17 öğrenci okudu.²²⁰¹

1888: Zeytun Okulu’ndaki öğretmenlerin biri hariç hepsi, ayrıca yörede görev yapan İncil kadınları Maraş Kız Koleji mezunuydu.²²⁰²

1889: 23 öğrenci kolejde, 12 öğrenci hazırlıkta okudu.²²⁰³

1890: Toplam 42 öğrenciden her biri İsa’nın müridi [Protestan] oldu.²²⁰⁴ 4 kız mezun edildi.²²⁰⁵

1891: Mevcut 31 öğrencinin biri Haçin Kız Okulu’ndan, biri Adana Kız Okulu’ndan, 3’ü Antep Kız Okulu’ndan, 2’si Kayseri Kız Okulu’ndan gelmişti. Bu yıl 5 mezun vardı.²²⁰⁶

1892: Mevcudu 31’di.²²⁰⁷

²¹⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1902, s. 58.

²¹⁹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Eastern Turkey Mission, Marash”, Boston 1904, s. 59.

²¹⁹⁵ Frank A. Stone, s. 144.

²¹⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1902, s. 58.

²¹⁹⁷ **The Missionary Herald**, “The Central Turkey Girl’s College”, October 1885, Vol. 81, s. 394.

²¹⁹⁸ Myra A. Proctor, “Sketch of Marash Station”, **The Missionary Herald**, May 1894, Vol. 90, s. 198.

²¹⁹⁹ **The Missionary Herald**, “The Central Turkey Girl’s College”, October 1885, Vol. 81, s. 395.

²²⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Central Turkey Mission, Marsovan”, Boston 1885, s. 43.

²²⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1887) “Central Turkey Mission, Aintab”, Boston 1887, s. 85.

²²⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1888) “Central Turkey Mission, Marash”, Boston 1888, s. 40.

²²⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1889, s. 48.

²²⁰⁴ Joseph K. Greene, “The Past and Present in the Central Turkey Mission”, **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 409.

²²⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) “Central Turkey Mission”, Boston 1890, s. 43. Bu rapora göre toplam öğrenci sayısı 39’dur.

²²⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) “Central Turkey Mission, Education”, Boston 1891, s. 40.

1893: 30 kız öğrenciden 4'ü son sınıfta okuyordu.²²⁰⁸ 7 kız mezun oldu.²²⁰⁹

1895: 35 kız öğrenim gördü.²²¹⁰

1896: 53 öğrencisi vardı.²²¹¹

1897: 45 öğrencinin 18'i bu yıl kiliseye devam etti. 30'u Pazar okulunda öğretmenlik yaptı. 3 kız mezun oldu.²²¹²

1898: 50 öğrencinin 22'si hazırlıktaydı.²²¹³ Şehirdeki Gramer Okulu'nun son sınıfı tamamıyla buraya getirildi. İlk dua toplantısında yeni gelenler arasında 6 Gregoryen, 1 Rum ve 1 Katolik kız vardı.²²¹⁴

1899: 55 öğrencinin 6'sı Gregoryen, biri Katolik, 48'i Protestandı. 7 kız mezun oldu.²²¹⁵ James L. Barton'un tesbitlerine göre 37 kız öğrenim gördü.²²¹⁶

1900: Toplam 69 öğrenci Adana, Antep, Haçin, Elbistan, Fundacık gibi yörelerden geldi. 24'ü yatılı, 32'si gündüzcüydü. 6 mezun verildi.²²¹⁷ 16 yaşına basan kurum bu tarihe kadar toplam 68 mezun vermişti. Bunlardan 6'sı öldü, 34'ü evliydi, 7'si Amerika'da, 2'si İngiltere'de bulunuyordu.²²¹⁸

1901: 83 kızın 54'ü kolejde, 29'u hazırlıktaydı. 23 tanesi yatılı okudu.²²¹⁹

1902: Toplam 84 öğrencinin 23'ü yatılı, 61 gündüzcüydü. Bunların 7'si Gregoryen ailelerden geliyordu.²²²⁰

1903: 82 öğrencinin okuduğu o yıl 5 mezun vardı.²²²¹

1904: 80 öğrenci okuyordu. 8 kız mezun oldu.²²²²

1905: 166 kız öğrenim görüyordu.²²²³

1906: Toplam 95 öğrencisi vardı, 14'ü mezun oldu.²²²⁴

²²⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 42. Aynı raporda kolejin 10 yıllık tarihinde toplam 31 kızın mezun olduğu, hepsinin öğretmenlik yaptığı bildirilmektedir.

²²⁰⁸ Myra A. Proctor, "Sketch of Marash Station", **The Missionary Herald**, May 1894, Vol. 90, s. 198.

²²⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1893, s. 42.

²²¹⁰ **The Missionary Herald**, "Mission Property Destroyed at Harpoot", January 1896, Vol. 92, s. 12; **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1895, s. 48.

²²¹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1896) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1896, s. 54.

²²¹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897) "Central Turkey Mission, The Stations", Boston 1897, s. 56.

²²¹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Central Turkey Mission, Education", Boston 1898, s. 60.

²²¹⁴ Miss Hess, "The Girls' School at Marash", **The Missionary Herald**, January 1898, Vol. 94, s. 24. Msy. Tracy'e göre kız koleji 1886'da açılmıştır. C. C. Tracy, "The Outlook for Christ in Asiatic Turkey", **The Missionary Herald**, September 1906, Vol. 102, s. 423.

²²¹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1899) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1899, s. 66.

²²¹⁶ James L. Barton, "Euphrates College", **The Missionary Herald**, December 1899, Vol. 95, s. 531.

²²¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 57.

²²¹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 57.

²²¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 48.

²²²⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1902, s. 58.

²²²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Central Turkey Mission, Marash", Boston 1903, s. 61.

²²²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Eastern Turkey Mission, Marash", Boston 1904, s. 54.

²²²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1905, s. 51.

²²²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Eastern Turkey Mission, Marash", Boston 1906, s. 81.

1907: Kız koleji bu yıl 25. kuruluş yıldönümünü kutladı. Toplam 132 mezunundan 49'u ülkede öğretmenlik yapıyordu.²²²⁵ Bu yıl 94 öğrenci okudu. 83 hazırlık öğrencisi vardı.²²²⁶

1909: 113 öğrencinin 63'ü kolejde, 50'si hazırlıktaydı. 23 yatılı öğrencisi vardı. 25. yılını kutladığı bu tarihe kadar toplam 154 mezun verdi.²²²⁷

1911: Kampüsteki 135 öğrencinin 83'ü kolejdeydi. Din dağılımı: 16 Müslüman, 3 Rum, 116 Ermeni.²²²⁸

1912: 118 kızdan 68'i kolejde, 50'si hazırlıktaydı. 25 kız yatılı kaldı. Din dağılımı: 98 Protestan, 22 Gregoryen. Bu yılki 12 mezunla birlikte kurumdan mezun olanların sayısı 185'e ulaştı.²²²⁹

1913: 71 kolej, 65 hazırlık olmak üzere toplam 139 kız öğrenim gördü. İlkokulda 16 Türk kızını da vardı. 28 kişi yatılı kaldı.²²³⁰

1914: 73'ü kolejde olmak üzere 143 öğrenci okudu. 18 mezun verildi. 25 yatılı vardı. Din dağılımı: 40 Gregoryen, 102 Protestan, bir Katolik.²²³¹

1916: 143 öğrenciden 73'ü kolejde okudu. 25'i yatılı kaldı. Din dağılımı: 102 Protestan, 30 Gregoryen, bir Katolik.²²³²

1922: Sonbaharda 42 kız öğrenci kaydoldu. Daha sonra Ermeni aileler ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Böylece okulda 5 Ermeni, 5 Türk kızını kaldı.²²³³

Yazar Stone'un verdiği bilgilere göre okulu bitirenlerden üçü şunlardı:²²³⁴

Miryam Hagopyan: Haçın Kız Okulu'nu bitirdikten sonra bu koleje gelmişti. Bitirdikten sonra Birleşik Devletler'deki Oberlin Kolej'e gitti. Türkiye'ye dönünce Adapazarı ve Üsküdar'daki okullarda yıllarca öğretmenlik yaptı.

Mary Küpeliyan: Haçın Kız Okulu mezunuydu. Maraş Kız Koleji'ni bitirdikten sonra eğitimini tamamlamak üzere İzmir'deki Misyon Kız Okulu'na devam etti.

Magdalena Savaidon: Maraş Kız Koleji'ne Haçın'den gelmişti. Ardından İstanbul Kız Koleji'ne gitti.

²²²⁵ The Missionary Herald, "Turkey", November 1907, Vol. 103, s. 547.

²²²⁶ Reports of The A.B.C.F.M. (1907) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1907, s. 66.

²²²⁷ Reports of The A.B.C.F.M. (1909) "Central Turkey Mission, Aintab", Boston 1909, s. 64.

²²²⁸ Reports of The A.B.C.F.M. (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1911, s. 106.

²²²⁹ Reports of The A.B.C.F.M. (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1912, s. 106.

²²³⁰ Reports of The A.B.C.F.M. (1913) "Institutions of The Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1913, s. 88.

²²³¹ Reports of The A.B.C.F.M. (1914) "Institutions of The Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1914, s. 106.

²²³² Reports of The A.B.C.F.M. (1916) "Institutions of The Turkey Missions, Central Turkey", Boston 1916, s. 91.

²²³³ Reports of The A.B.C.F.M. (1922) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 61.

²²³⁴ Frank A. Stone, s. 105.

Öğrenci Modelleri

Bir genç kız: Zeytun'da bir okul açan bu Ermeni kızını gören misyonerler onu Maraş'a götürdüler ve Maraş Kız Koleji'nde eğitim almasını sağladılar. Kızcağız Protestanlığı kabul etti ve memleketine geri döndü. Orayı ziyaret eden Msy. Henry Marden'in kayıtlarına göre elinde İncil'le evden eve giderek 62 kadına okuma öğretiyordu. Ayrıca topladığı küçük gruplara dahi hakikati anlatıyordu.²²³⁵

İkinci Kilise'nin pastörünün kızı: Kolejden mezun olduktan sonra hemşirelik eğitimi almak üzere İngiltere'ye gitti. Bazı önüne geçilmez engeller yüzünden bu mesleğe girmekten alıkondu. Antep'e dönüşünde, içkiye müptela olmuş kişilerle ilgili çalışmalar yaptı. Tek başına gerçekleştirdiği bu faaliyetiyle Protestan cemaatinin hayranlığını kazandı.²²³⁶

Kapanışı: 1923'te hükümet tarafından kapatıldı. Zaten okulda 10 öğrenci kalmıştı.²²³⁷ Halep'e taşındı ve orada öğretime devam etti.²²³⁸

4.5. Merzifon Anadolu Koleji (1886-1924)

İlk planlamaları yapan kurucuların gayesi kabiliyetli, güvenilir ve mesleğine adanmış öğretmenler bulmak, seçmek ve onları özel görevleri için yetiştirmektir.²²³⁹ Protestan Ermeni Kiliseleri, "bölgedeki liderliklerini sürdürmek" maksadıyla da bir kolej kurulmasını istiyorlardı.²²⁴⁰ Ne var ki, yıllar geçtikçe kolej mezunlarının yurtdışına, özellikle Amerika'ya gitmeleri kolej idarecileri tarafından ciddi problem teşkil ediyordu. Msy. White, "biz genç insanları evlerine gidip, cemaatleri içinde çalışıp yaşamalarına hazırlıyorduk. Gayemiz onları evlerinden kopartmak, diğer memleketlere göç ettirmek değildi. Evimiz olan topraklarda, iyi vatandaşları eğitmek istiyorduk"²²⁴¹ derken yerlileştirme politikasının aksamasından endişe ettiğini dile getiriyordu.

Kolej, 1914 yılında yayınladığı bir bildiride kuruluşundan bu yana hedeflerini şöyle belirlemişti 1. **Eğitimli Liderler:** Orta Türkiye için eğitimli, Evanjelik vaizler ve öğretmenler

²²³⁵ Henry Marden, "A Mountain Town of the Taurus-Zeitoun", **The Missionary Herald**, March 1887, Vol. 83, s.95.

²²³⁶ Franklin E. Hoskins, "A Visit at Aintab", **The Missionary Herald**, October 1899, Vol. 95, s. 412.

²²³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1923, s. 61.

²²³⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1924, s. 80.

²²³⁹ White, **Bir Amerikan...**, s. 131.

²²⁴⁰ George E. White, **Charles Chapin Tracy, Missionary, Philanthropist, Educator**, Boston: The Pilgrim Press, 1918, s. 21.

²²⁴¹ White, **Bir Amerikan...**, s. 140.

yetiştirmek; 2. **Tıp Hizmeti**: Azariah Smith Memorial Hastanesi vasıtasıyla hekimlik ve cerrahi alndaki misyonerlik çalışmalarını sürdürmek; 3. **Hristiyan Medeniyeti**: Bireylerin ve topluma ait kurumların, geleneklerin ve Hristiyanî düşüncelerin Hristiyanî karakterini desteklemek; 4. **Şarka Dair Bilim**: Türkiye’ye mahsus fen dallarını, özellikle *milli* diller, *milli* edebiyatlar, Doğu tarihi ve arkeolojisi gibi branşları geliştirmek; 5. **Yerel Araştırmalar**: Yerli öğrencilerin bağımsız ve orijinal araştırmalarını teşvik etmek; 6. **Yayıncılık**: Bilginin genele yayılması adına bir matbaa kurulmasına önayak olmak.²²⁴²

Kilise görevlisi olmayı istemeyen gençlerin eğitilmesini hedefleyen bir kolej açılması için yöre halkından müthiş bir talep gelmişti. Misyonerlerin bu talebe olumlu cevap vermesi sonucunda Protestan halk, kurumun başlaması için 400 Lira=1.760 dolar bağışladı. Aynı miktarda bir meblağı da American Board verdi. Masrafların her yıl yarı yarıya paylaşılması konusunda halk ile Board arasında mutabakat sağlandı. Veliler öğrencilerin yatakhane ve ders ücretlerini ödeyecek, verdikleri öğretmen ücretlerini de artıracaklardı. Aslında bahsedilen kolej, Msy. Herrick’in gözünde, dört başı mamur bir kolej ya da akademi olmayacaktı. Dahası, kolej yapısı ülkenin bu bölgesine uygun değildi. Ancak dönemin gelişmeleri paralelinde girişim başlatıldı. Çünkü Fransa’dan Anadolu’ya gelen Cizvitler Merzifon’da yeni bir yüksek okul inşa etmeye başlamıştı.²²⁴³

Merzifon İlahiyat Okulu’nda 1880’de gerçekleştirilen bir ıslahat neticesinde, hazırlık sınıflarının ve bilimsel derslerin ayrıştırılmasına karar verilmişti. Yerli kilise görevlilerinin yetiştirilmesi için bir teoloji okulu kurulurken, bu bölüme hazırlık mahiyetinde dil ve bilimsel dersleri içeren bir de yüksek okul (Harbinger Yüksek Okulu) açılmıştı (1881). Beş yıl sonra bahsedilen bu yüksek okul Anadolu Koleji haline getirildi.²²⁴⁴ 8 Eylül 1886’da kolej kapılarını açtı.²²⁴⁵ Yöredeki Protestanların arzusuyla Anadolu Koleji adı benimsendi.²²⁴⁶ Kolej, Teoloji

²²⁴² **The Missionary Herald**, “From Aintab”, February 1914, Vol. 110, s. 77.

²²⁴³ George F. Herrick, “Anatolia College”, **The Missionary Herald**, October 1881, Vol. 77, s. 386-387.

²²⁴⁴ G. F. Herrick, “Sketch of Marsovan Station”, **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 406.

²²⁴⁵ White, **Bir Amerikan...**, s. 124; C. C. Tracy, “The Outlook for Christ in Asiatic Turkey”, **The Missionary Herald**, 1906, Vol. 102, s. 423.

²²⁴⁶ Edward Riggs, “Anatolia College”, **The Missionary Herald**, November 1886, Vol. 82, s. 418. Anadolu kelimesi Grekçede “güneşin doğduğu diyar” anlamına geliyordu. Bu nedenle kolej arması, güneşin yükselişini ifade den bir çizimdi. Kolej renkleri olarak da mavi ve altın rengi seçildi. Bkz. White, **Charles...**, s. 22.

Okulu'nun ana fideliği idi.²²⁴⁷ 14 Nisan 1899'da Sultan II. Abdülhamid'ten koleje resmiyet kazandıran bir ferman alındı.²²⁴⁸

14 Mart 1894'te Massachusetts Eyalet Meclisi'nden bir tüzel kişilik haline getirilen kolejin bütün dinî görüşlere açık olacağı tüzüğünde şu şekilde yer aldı: "Bu kolejde hiçbir öğrencinin başvurusu, kendi kabul ettiği dinî düşüncelerden dolayı geri çevrilmeyecek ya da söz konusu kolejin hiçbir imtiyazından, onur payelerinden ve derecelerinden mahrum edilmeyecektir."²²⁴⁹ İdare Heyeti beşi Amerikalı, beşi de *Pontus Evanjelik Birliği*'nin seçtiği Protestan Ermeniler olmak üzere 10 kişiden müteşekkildi. Her üyenin görev süresi beş yıldır. Kolej müdürü Merzifon'da ikamet eden bir misyoner olacaktı. Bu kişi de beş yıllığına seçilecek, uygun görülürse süresi uzatılacaktı.²²⁵⁰ Heyetin ilk üyeleri misyonerlerden J. F. Smith, Dr. Edward Riggs, Dr. G. F. Herrick ve Dr. C. C. Tracy idi. Yerli üyeler ise Prof. Garabet Tohumyan, Dr. Melcon Altunyan, Hagop Efendi Bedrosyan, Dr. Yeremya Altunyan ve Barsam Ağa Manisacıyan'dı. Ayrıca kolejın diploması Amerikan üniversitelerinde ve meslek okullarında tanınıyordu.²²⁵¹

Öğretmen Kadrosu: 1891 yılı itibariyle misyonerlere yedi yerli eğitimci destek veriyordu. Atina ve Birleşik Devletler'de eğitim gören bir yerli daha kadroya katılacaktı.²²⁵²

Dr. George F. Herrick: 1893'te İstanbul'a gitti. Misyonerlik görevinde ilk tercihi olan İncil tercümanlığına geri döndü. Geniş kapsamlı misyon literatürünün yazımına başladı.²²⁵³

George Edward White (1861-1946): 15 Kasım 1890'da koleje geldi. İlk dönemlerde Ekonomi Politikası dersine girdi.²²⁵⁴ Msy. White'ın kayıtlarına göre²²⁵⁵ öğretmen kadrosunda yer alan diğer kişiler şunlardı:

Prof. Tohumyan: Ermeniler arasında anılmış ve nüfuz sahibi biriydi.

²²⁴⁷ G. F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station", *The Missionary Herald*, October 1891, Vol. 87, s. 406.

²²⁴⁸ White, *Bir Amerikan...*, s. 162.

²²⁴⁹ *An Act to Incorporate the Trustees of Anatolia College* (14 March 1894), ABC 16.5, Vol. 7, s. 3'ten aktaran F. A. Stone, s. 187.

²²⁵⁰ Judson Smith, "Sketch of Anatolia College", *The Missionary Herald*, May 1899, Vol. 95, s. 185.

²²⁵¹ White, *Charles...*, s. 21-22 ve 23.

²²⁵² George F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station", *The Missionary Herald*, October 1891, Vol. 87, s. 406. Kolejın kuruluşundan itibaren görev almış olan hocalar listesi için bkz. Gülbadi Alan, s. 253-254.

²²⁵³ White, *Bir Amerikan...*, s. 155.

²²⁵⁴ White, *Bir Amerikan...*, s. 126 ve 133.

²²⁵⁵ White, *Bir Amerikan...*, s. 131-132.

Dr. Melcon Altunyan: Şehir Meclisi'nin önde gelen üyelerindendi. Philadelphia'da tıp eğitimi aldı. Döndükten sonra kolejin doktorluğunu yaptı. Ayrıca kuruluşundan itibaren psikoloji ve kimya derslerine girdi.

Prof. John Manisacıyan: Alman bir anne ve Ermeni bir babanın oğluydu. Anadolu Kolej'i bitirdikten sonra Berlin Üniversitesi'nde dört yıl öğrenim gördü. Berlin Üniversitesi'nde basılmış bir Türkçe gramer kitabının yazarıydı. 1890'da kolejde Türkçe öğretmenini olarak göreve başladı ve 25 yıl öğretmenlik yaptı. Kolej müzesinin kurucusu ve idarecisiydi. Bu görevleri dışında bilimsel çalışmalarını sürdürdü. Anadolu'nun bitki ve hayvan türlerinden daha önce bilinmeyen 80'in üzerinde bitkiyi, kelebeği ve böceği keşfetti.

Prof. Demetrius Theocharides: Anadolu Kolej'i bitirdikten sonra Atina'daki dört yıllık yüksek öğrenimini tamamlayarak 1892'de geri döndü. 1921'e kadar sürekli gelişen Rumca kürsüsünün kurucusu oldu.

Prof. Hovhannes Hagopyan: İstanbul'daki İmparatorluk Hukuk Okulu'nda [Mekteb-i Hukuk] iki senelik yüksek ihtisas yaptıktan sonra geri döndü (1893). 1915'te yurtdışına gidene kadar kolejde Türkçe dersleri verdi.

Prof. Arakel G. Sivaslıyan: Anadolu Kolej'den mezun oldu. Ardından Amerika, Carleton Kolej'de matematik ve astronomi üzerine yaptığı üç yıllık doktora çalışmasından sonra doktor kimliğiyle 1894'te koleje döndü.

J. P. Xenides: Döneminde kolejin en çalışkan talebelerinden olan bu kişi, Edinburg'da dört senelik teoloji, felsefe ve tarih öğrenimi sonrasında geri döndü.²²⁵⁶

H. T. Kayayan: 1890'da Ermenice öğretmeniydi.

George Anastasiades: Rumlara temel İngilizce dersi veriyordu.

Öğretim Müfredatı: Merzifon Anadolu Koleji'ne kabul edilmek için üç yıllık bir eğitim almış olmak gerekiyordu.²²⁵⁷ Eğitim dili Türkçeydi.²²⁵⁸ 1886-1887 öğretim yılındaki hazırlık müfredatı şöyleydi:

ALT HAZIRLIK	
I. Dönem	Aritmetik, Coğrafya, Harita Çizimi, İngilizce, Türkçe Şiirler
II. Dönem	Aritmetik, Vokal Müzik, Türkçe Okuma
III. Dönem	Aritmetik, Vokal Müzik, Türkçe Okuma Anahtarı
ÜST HAZIRLIK	
I. Dönem	Cebir, İngilizce, Türkçe Güzel Yazı ve Kompozisyon

²²⁵⁶ White, **Bir Amerikan...**, s. 132.

²²⁵⁷ G. F. Herrick, "A Native Ministry for Turkey", **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 289.

²²⁵⁸ Frank A. Stone, s. 158-159.

II. Dönem	Cebir, İncil Hikayeleri, Türkçe Güzel Yazı ve Kompozisyon
III. Dönem	Fiziki Coğrafya, Türkçe Güzel Yazı ve Kompozisyon, İngilizce Gramer

1886-1887 öğretim yılına ait kolej müfredatı:

1. SINIF	
I. Dönem	Geometri, İngilizce Okuma, Türkçe Fezleke
II. Dönem	Geometri, İngilizce, Türkçe Manzume
III. Dönem	Trigonometri, İngilizce, Türkçe Manzume
2. SINIF	
I. Dönem	Kimya, Astronomi, İngilizce (Shaekspeare)
II. Dönem	Mesaha İlmi, Tarih
III. Dönem	Botanik
3. SINIF	
I. Dönem	Kitap Ciltleme, Kimya
II. Dönem	Fizik, Kimya, Konuşma Sanatı
III. Dönem	Fizik, Zooloji, Fransızca
4. SINIF	
I. Dönem	Mantık, Felsefe (Ermenice ve Rumca), Fizyoloji, Jeoloji, Ermenice, Rumca, Fransızca
II. Dönem	Mantık, Felsefe (Ermenice ve Rumca), Hristiyanlığın Delilleri, Ekonomi-Politik
III. Dönem	Mantık, Felsefe (Ermenice ve Rumca), Felsefe Tarihi, Ahlak Felsefesi, Kutsal İnsan Düşüncesi, Uluslararası Hukuk ²²⁵⁹

Din Dersleri: Öğrencilerin hepsine İncil öğretiliyordu. Her gün Kitab-ı Mukaddes'ten ağır dersler işleniyordu. Her Pazar açık açık ve seslice İncil tefsiri yapılıyordu.²²⁶⁰ 1902 yılına ait raporda kolejın din eğitimi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“Ders müfredatı boyunca günlük derslerde düzenli olarak İncil öğretilmektedir. İlk beş yıl yerel diller, son iki yıl ise İngilizce kullanılır. Tüm küçük öğrenciler Pazar okullarına katılır. Yatılı olanların Pazar sabahları Protestan ayinlerinde hazır bulunmaları istenmektedir. İngilizceyi anlayanlar kolejdaki akşam vaazlarına katılır. Faaliyette olan *Hristiyanlık Gayreti Cemiyeti* Pazar toplantılarını vaaz ayininden önce yapar. Okul öğrencileri, şehrin farklı bölgelerinden kimselerin evlerinde gerçekleştirilen Pazar okullarında öğretmenlik yapıyorlar. Bu Pazar okulları şehirde, İncil çalışması ve ayrıca Hristiyanlık çalışması için en önemli faktördür. Okuldaki her kızın İncil ve İngilizce derslerine katılması mecburidir.”²²⁶¹

²²⁵⁹ **Papers of A.B.C.F.M.** Reel 597, No. 207'den aktaran G. Alan, s. 263-264. 1890 yılında müfredat üzerindeki yeni düzenlemeler için bkz. G. Alan, s. 264.

²²⁶⁰ **The Missionary Herald**, “Anatolia College”, January 1889, Vol. 85, s. 22.

²²⁶¹ **Anatolia College and Girls's Boarding School, Marsovan-Turkey, Report and Catalogue**, 1902, s. 49 ve 52.

Bütün öğretmenler İsa'nın emirlerini yaşamaya ve Hristiyanlığı kendi hayatlarında tasvir etmeye uğraşıyordu. Neticede misyonerler, bu kurum sayesinde takva ve itidalin ülkenin geniş bir bölümünde güç kazandığını gördüler.²²⁶²

Öğrencileri ve Mezunları: Kolejin öğrenci aldığı yöreler daha ziyade Samsun ve Karadeniz kıyılarıydı. Trabzon ve Kafkasya'dan ise güçlü, saldırgan Laz çocukları geliyordu. İstanbul ve ötelerinden tanınmış tüccarlar oğullarını gönderiyorlardı. Babaları başarılı birer şehir adamıydılar; ama taşradan yetişmişlerdi. Oğullarının daha basit ve mütevazı bir toplumda eğitim görmelerini tercih ediyorlardı.²²⁶³

1886: Ermeni ve Rumlardan müteşekkil 100 öğrencisi vardı. Hepsi masraflarını ya kendileri karşılıyor; ya da kiliselerden, YMCA'dan destek görüyorlardı. İlaveten öğretmenlerin maaşlarını da aileleri ödüyordu. Bu para aydınlanma, gazyağı ve ikinci branş öğretmenlerin maaşları gibi müesseseye ait masrafları karşılamış oluyordu. Bu tarihe kadar teoloji okulunun binalarında eğitim gördü.²²⁶⁴

1887: Mevcudu 130'du.²²⁶⁵ Bunların 56'sı kolej bölümünde okurken hazırlık sınıfları 70'in üzerinde öğrenciyi barındırıyordu. 27'si Rumdu. Kapadokya, Pontus, Ankara ve Yozgat yöresi (Galatya), Batı Karadeniz (Bitinya) ve Balıkesir bölgesi (Mysia) gibi otuzdan fazla yöreden gelmişlerdi. Yaş ortalaması 18'di.²²⁶⁶ Bu yıl beş kişilik ilk mezun sınıfı diploma aldı.²²⁶⁷

1888: Temmuz ayında 10 genç mezun edildi;²²⁶⁸ yaklaşık 40 yeni öğrenci kaydedildi.²²⁶⁹

1889: 4 genç mezun oldu.²²⁷⁰

1890: Bu yıl 118 öğrenci (34 Rum+81 Ermeni+2 Alman+1 Yahudi) kaydoldu.²²⁷¹ Mevcudu 124'tü.²²⁷²

1891: Toplam 123 öğrencinin okuduğu bu yıl 7 mezun verildi.²²⁷³ Açıldığından bu tarihe kadar toplam mezun sayısı 39'a ulaştı.²²⁷⁴

1892: 94 Ermeni, 23 Rum, 3 Alman, 3 Türk öğrenci okudu. 7'si mezun oldu.²²⁷⁵

1893: 124 öğrencinin 45'i kolej bölümündeydi.²²⁷⁶

²²⁶² **The Missionary Herald**, "Anatolia College", January 1889, Vol. 85, s. 22.

²²⁶³ White, **Bir Amerikan...**, s. 179.

²²⁶⁴ Edward E. Riggs, "Anatolia College", **The Missionary Herald**, November 1886, Vol. 82, s. 418.

²²⁶⁵ **The Missionary Herald**, "Growth at Marsovan", January 1888, Vol. 84, s. 20.

²²⁶⁶ Charles C. Tracy, "Marsovan and Out-Stations", **The Missionary Herald**, April 1887, Vol. 83, s. 144.

²²⁶⁷ **The Missionary Herald**, "Growth at Marsovan", January 1888, Vol. 84, s. 20.

²²⁶⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1889, s. 47.

²²⁶⁹ Edward E. Riggs, "Marsovan-The Central Union", **The Missionary Herald**, December 1888, Vol. 84, s. 560.

²²⁷⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1889) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1889, s. 47.

²²⁷¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1890) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1890, s. 38.

²²⁷² G. F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station", **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 406.

²²⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891) "Western Turkey Mission", Boston 1891, s. 33.

²²⁷⁴ G. F. Herrick, "Sketch of Marsovan Station", **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 406.

²²⁷⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 37. Altıncı öğretim yılını tamamlayan kurumdan toplam 46 öğrenci mezun oldu. Aynı yer, s. 37.

1894: 80 öğrencisi vardı.²²⁷⁷

1895: Öğrenci sayısı 187'e çıktı.²²⁷⁸

1896: Öğrenci sayısı 145'ti. Kolejin 10. yılıydı. Bugüne kadar 75 kişi mezun edilmişti. Bunların 5'i ölmüş, 12'si misyonda çalışıyordu. 4'ü Merzifon, Edinburg, Hartford ve New Haven'daki okullarda eğitimlerini ilerletti. 9'u öğretmenliğe seçildi. 15'i ticaret hayatına atıldı. 6'sı tıp eğitimini seçti. Bunlardan birisi Beyrut'ta sınıf birincisi oldu. Bir diğeri Baltimore'da 114 kişilik sınıfta ödül kazandı. Yine bir başkası Minneapolis'te onur listesine girdi. Birkaç ay içerisinde 3 genç (birisi mezun bile değildi) Yunanistan'da İncil öğretmek ve dinî eğitim vermek için teklif aldı.²²⁷⁹ Kolejden mezun olmayan ancak başarılı çalışmalar yapanlardan biri Amerika'da Latince öğretmeni, diğeri Gregoryen bir vaiz ve pastör oldu. Bir başkası Protestan vaizdi. Bu kişi iki Gregoryen kilisesinde her Pazar günü vaaz ediyordu.²²⁸⁰

1897: 32'si kolejde, 117'si hazırlıkta olmak üzere mevcut 149 öğrencinin 110'u Ermeni, 39'u Rumdu.²²⁸¹

1898: Toplam 220 öğrenci ders gördü.²²⁸²

1899: 46'sı dört yıllık kolej sınıflarında olmak üzere 246 öğrencisi vardı.²²⁸³

1900: 238 öğrencinin okuduğu bu yıldan sonra Samsun'dan, hepsi Rum olan 20'den fazla öğrencinin gelmesi bekleniyordu.²²⁸⁴

1901: Dört kolej sınıfında okuyan 250 öğrencinin 175'i Ermeni, 75'i Rumdu. 15 mezun.²²⁸⁵

1902: 257 talebeden 114'ü dört kolej sınıfında okuyordu. 141'i hazırlıktaydı. 5 mezun verildi.²²⁸⁶ Bu tarihe kadar koleje toplam 1045 talebe girmiş, bunlardan 115'i mezun olmuştu.²²⁸⁷

1903: 202 öğrenci okuyordu. Açılışından bu yana toplam 115 kişi mezun oldu. Bunlardan 1/10'u yüksek öğrenim gördü. 1/10'u Fransa, İngiltere ve Amerika'daydı. 1/3'ü ticarete girdi. 1/3'ü öğretmen, 1/6'sı hekim, 1/6'sı İncil görevlisiydi.²²⁸⁸ Bu yıl 24 kişi mezun edildi.²²⁸⁹

1904: Kolejin dört sınıfında toplam 99 öğrenci okuyordu. 23 mezun verildi.²²⁹⁰

1905: Kampüsteki toplam 234 öğrencinin 106'sı kolej sınıflarındaydı. 25 mezun verildi.²²⁹¹

²²⁷⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 37.

²²⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1894) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1894, s. 34.

²²⁷⁸ White, **Bir Amerikan...**, s. 153.

²²⁷⁹ White, **Bir Amerikan...**, s. 161.

²²⁸⁰ White, **Bir Amerikan...**, "The Alumni of Anatolia College", **The Missionary Herald**, July 1897, Vol. 93, s. 271-272.

²²⁸¹ **The Missionary Herald**, "Anatolia College and Girls' School", **The Missionary Herald**, August 1897, Vol. 93, s. 301.

²²⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1898, s. 56.

²²⁸³ Judson Smith, "Sketch of Anatolia College", **The Missionary Herald**, May 1899, Vol. 95, s. 185.

²²⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1900, s. 48.

²²⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 56.

²²⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1902, s. 53.

²²⁸⁷ George E. White, s. 175.

²²⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1903, s. 51.

²²⁸⁹ George E. White, s. 175.

²²⁹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1904, s. 53.

1906: 250 öğrencinin 200'ü yatılıydı. Kolej sınıflarında 101 öğrenci bulunuyordu. 25 mezun verildi.²²⁹²

1907: 16 mezundan 10'u öğretmen oldu. 4'ü yurtdışında eğitim görmeye gitti. Gerisi ticarete atıldı.²²⁹³

1908: 1896'dan bu tarihe kadar koleje ve alt bölümlerine toplam 893 talebe girdi. Bunların 149'u mezun oldu.²²⁹⁴

1909: Bu yıl 266 öğrencisi vardı. 14 mezun verildi.²²⁹⁵

1910: 250 öğrencinin 30'u güney Rusya'dan gelmişti.²²⁹⁶

1911: Kolejde 72, hazırlıkta 198 öğrenci vardı. Rumlar 138, Ermeniler 105 kişiydi.²²⁹⁷

1912: Toplam öğrenci sayısı 280'di. Okulda Rus öğrenciler artıyordu.²²⁹⁸

1913: Kampüsteki 400 öğrencinin 292'si hazırlıktaydı.²²⁹⁹

1914: Toplam 425 öğrenci arasında 205 Rum, 160 Ermeni, 35 Rus, 25 Türk öğrencisi vardı.²³⁰⁰
Bunların 100 tanesi gündüzcüydü.²³⁰¹

1916: 425 öğrencinin milliyetlere göre dağılımı şöyleydi: 200 Rum, 160 Ermeni, 40 Rus, 25 Türk.²³⁰²

1920: Öğrenci sayısı şu şekildeydi: 70 Ermeni, 72 Rum, 1 Rus, 7 Türk. Yatılı kolej öğrencisi 70; gündüzcü 80.²³⁰³ Sadece bir kişi mezun oldu.²³⁰⁴

1921: 200'den fazla öğrenci okuyordu.²³⁰⁵

Hayk Yardumyan: Koleji bitirdikten sonra İzmir Uluslararası Kolej'de öğretmenlik yaptı (1880).

Harutyun Yazuciyan: Mezuniyetten sonra İzmir Uluslararası Kolej'de öğretmenlik yaptı.²³⁰⁶

²²⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1905, s. 46.

²²⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1906, s. 67.

²²⁹³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1907, s. 57.

²²⁹⁴ White, **Bir Amerikan...**, s. 193.

²²⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Western Turkey Mission, Marsovan", Boston 1909, s. 60.

²²⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 110. Anadolu Kolej'den 1887-1910 arasında mezun olan kişilerin isimleri ve seçtikleri meslekler listesi için bkz. Nazan Maksudyan, "Merzifon Anadolu Koleji'nin Kısa Tarihçesi ve Aşçı Boğos Piranyan", *Aşçının Kitabı*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2008, s. 147.

²²⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

²²⁹⁸ David B. Eddy, s. 98.

²²⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.

²³⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1914, s. 94.

²³⁰¹ George E. White, "Anatolia College as The Year Opens", **The Missionary Herald**, February 1914, Vol. 110, s. 75.

²³⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89. 1887-1915 arasında bu kolejden mezun olanların tam isimleri ve seçtikleri meslekler hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülbadi Alan, s. 233-241.

²³⁰³ **The Missionary Herald**, "Last Year at Anatolia College", September 1920, Vol. 116, s. 405.

²³⁰⁴ **The Missionary Herald**, "The College Kemal Closed", August 1921, Vol. 117, s. 270.

²³⁰⁵ **The Missionary Herald**, "The College Kemal Closed", August 1921, Vol. 117, s. 270.

²³⁰⁶ Frank A. Stone, s. 243.

Öğrenci Modelleri: Msy. Tracy'nin tesbitlerine göre kolej öğrencileri tatillerde gittikleri yerlerde ahlaki hakikat tohumları saçıyorlar, derin etkiler bırakıyorlardı. Bazıları Gregoryen okullarında ve kiliselerinde konuşma yapıyordu. Bazıları arkadaşları ve komşuları arasında sigara ve alkol içilmemesi konusunda başarılı girişimlerde bulunuyordu. Bu, misyonerlerin deyimiyle, bu ülke için az bir şey değildi. Çünkü bu alışkanlıklar çok yaygındı. Ancak kolejdeki 130 genç, ne sigara içiyordu ne de içki. Üstelik bir kolej olmasına rağmen, manevi duygularda ve disiplinde ilerleme kaydedilmişti.²³⁰⁷

Bir öğrenci: Okulun açılış gününü tam olarak bilmeden, sahildeki pazara buğday taşıyan bir eşek kafilisine katılarak geldi. Birkaç gün yolculuk yaptıktan sonra yaz tatilinin bitiminden bir hafta önce Anadolu Koleji'nin kampüsüne vardı. Evde dikilmiş yabancı giysilerinden başka 4.40 dolara karşılık gelen bir lirası vardı. Onunla okula başlayacaktı. İlk senenin sonunda bir arkadaşına şunları söylemişti: "Hocalar kütüphane ve laboratuvarı onlardan daha iyi biliyorlar ama biz de her sivri taşın ve deve dikeninin yerini onlardan daha iyi biliyoruz." Sağlam bünyesi ve kabiliyetleri sayesinde *Masrafını Kendin Çıkar Atölyesi*'ndeki her cins ve miktardaki işi yorulmadan yapardı. Mezun olduktan sonraki senelerde Yakındoğu ülkelerine Amerikan tarım aletlerini ve otomobillerini pazarlayarak binlerce dolar kazandı.²³⁰⁸

Bir öğrenci: Annesi kör ve fakir, yetim bir Rum çocuğuydu. Kışın okula karlı sokaklardaki taşların üzerinde çıplak ayakla, ucuz bir çift ayakkabısını elinde taşıyarak gelirdi. Kolejde çeşmeye geldiğinde buz gibi soğuk su ile ayaklarını yıkar, ayakkabılarını giyer, bütün gün boyunca böyle çalışır, akşam evine yine ayakkabıları elinde giderdi. Daha sonraki senelerde tekniker olarak çalıştı ve İncil'in samimi bir vaizi oldu.²³⁰⁹

Bir öğrenci: Merzifon'a geldiğinde okuma yazma bile bilmiyordu. Kendi dilinde ya da başka dillerde yazılanları okuyamaz durumdaydı. Köyünde kalsa daha fazla bir şey öğrenme imkanı da yoktu. Birkaç ay bir Amerikalı ailenin yanında sığırtmaç olarak kaldı. Bu sırada şevkle ders çalışıyordu. Ardından kolejin hazırlık sınıfına girdi. Kendi ifadesine göre "işte burada şahsiyetini kazanmıştı."²³¹⁰

Movses Dombalyan: Koleji bitirdikten sonra Merzifon Teoloji Okulu'ndan mezun oldu. Amasya'da 6 yıl vaizlik görevinin ardından oradaki kiliseye pastör tayin edildi.²³¹¹

²³⁰⁷ Charles C. Tracy, "Anatolia College", *The Missionary Herald*, January 1889, Vol. 85, s. 22.

²³⁰⁸ White, *Bir Amerikan...*, s. 177.

²³⁰⁹ White, *Bir Amerikan...*, s. 178.

²³¹⁰ White, *Bir Amerikan...*, s. 131.

²³¹¹ George E. White, "An Ordination", *The Missionary Herald*, February 1904, Vol. 90, s. 69.

Etkinlikler

Okul Dışındaki Faaliyet Birimleri: Kampüs, Teoloji Okulu, Kız Okulu ve kolejden oluşuyordu. Teoloji Okulu'nun iki katlı, beyaz alçılı binasının üstünde küçük bir çan kulesi vardı. Oyun ve spor alanları da olmakla beraber bazı ciddi öğrenciler bu tip eğlenceleri kendi ruhaniyetleri açısından gayri ciddi ve gereksiz buluyorlardı. Bahçe ve ahır da kolej müstemilatındandı. Kitaplıkta ise çoğu dinî olmak üzere 2000 civarında kitap bulunuyordu.

Masrafını Kendin Çıkar (self-help) Atölyeleri: Kampüste bir ekmek fırını ile Masrafını Kendin Çıkar Atölyesi adı altında bir üretim merkezi bulunuyordu. Burada öğrenciler makine kullanmayı öğreniyor, para da kazanıyorlardı. Msy. Dr. Tracy'e göre burada "ticaret öğretilmeyecekti. Burası para kazanma yeri değildi; adam yetiştirilecekti."²³¹² Atölyenin gayeleri şunlardı: (a) Gençleri zanaatlar üzerine serbest bir eğitime sahip kılmak; (b) Kendilerine güven duygusunu geliştirmek; (c) Emeğin mukaddes olduğu fikrini geliştirmek; (d) Gençlerin el becerilerini ve aletlerle pratiklerini artırmak; (e) Vücutlarını pratik yönden aktif tutmak; (f) Satışlar sayesinde okul masraflarını mümkün olduğu kadarıyla karşılamak. Böylece atölye başlangıçta 10-20, zamanla 30-40 talebeyi, genelde haftada 10 saat olmak üzere, saati 20 para, yani 2 sentten çalıştırmaya ve neredeyse profesörlük maaşı kadar bir para vermeye başladı. Gün geçtikçe ciltçilik, bahçe işleri, mevsiminde ipekçilik gibi işler, bina bakım ve tamiri işleri eklendi.²³¹³ Üretilenler hakkında Msy. Tracy şunları kaydetmişti:

"Ziyadesiyle ilgilendiğim *Masrafını Kendin Çıkar* bölümümüzle alakalı bir haber vermek istiyorum. Bu bölümdeki gençler sadece çalışmaya gönüllü olmakla kalmayıp, çalışırken de coşku içindeler. Son sınıfın başında duran adam, aynı zamanda dükkandaki en iyi işçi. Burada sandalye, masa, sıra ve kürsü imal ediyoruz. Küçük bir buhar makinesini çalıştırmayı başardık. Bu, yeni binanın yapımı esnasında kullanıldı."²³¹⁴

Arkeoloji Kulübü: Msy. White'a göre kolejin bulunduğu yerlerde ve civarında bir arkeolojik bilgi hazinesi yatıyordu. Büyük bir kısmı görülmüyordu ama tahmin ediliyordu. Etrafta, her yönde birkaç millik at binimi mesafede tamamen veya kısmen yıkılmış kaleler vardı. Bazı eski başşehirler de uzakta değildi. İlk gelen Amerikalılar, örneğin, Anadolu'da kullanılan Hitit kelimesini hiç duymamışlardı. Öncelikle bu büyük imparatorluk ve Hititler hakkında bilgi edinilmesi önemliydi. Onların mevcudiyeti Merzifon çevresindeki dağlarda, ovalarda ve yaylalarda farkedilmeye başlanmıştı. Bir keresinde misyonerler bir köyden atla

²³¹² Charles C. Tracy, "Self-Help", *The Missionary Herald*, January 1889, Vol. 85, s. 19.

²³¹³ White, *Bir Amerikan...*, s. 128 ve 133.

²³¹⁴ Charles C. Tracy, "Encouragement in Anatolia College", *The Missionary Herald*, April 1895, Vol. 111, s. 148.

geçerken muhteşem bir Hitit arslanı, Roma yol taşları, Bizans-Grek Hıristiyan mezar taşları bulmuşlardı. Eski şehir ve kalelerin etrafında, kümbetlerde, gizli tapınaklarda ve benzeri yerlerde bolca bulunan boyalı çanak çömleği toplayıp karşılaştırmayı adet haline getirmişlerdi. Öğrenciler de genellikle Hititlere ait çivi yazılarının parçalarını bulmakta ve toplamakta ustalaştılar. Bu eski eserleri ve arkeolojik açıdan değerli parçaları Avrupa ve Amerika'daki arkeoloji merkezlerine yolladılar; British Museum'la irtibat kurdular.²³¹⁵

Bu ortamda kolejde bir arkeoloji kulübünün kurulmasına sıra gelmişti. *Anadolu Arkeoloji Kulübü*'nde genelde cemaatin yetişkin üyeleri aktif olarak çalışırken, yetişkin talebeler de yardımcı oluyorlardı. Bazı meşhur arkeologlar şeref üyesi olarak belirlendi. Üç ayda bir yapılan toplantılar gayri resmiydi ve ilginç bir havada geçiyordu. Edinilen bilgiler belli bir merkezde toplanıyordu. Tatillerde veya misyonerlik gezilerinde ilgi çeken eserler aranıyor, bulunuyor ve kulübe rapor ediliyordu. Birkaç senelik bir çalışma hayli kullanışlı bir kitaplık ve ilgi çekici kitap ve sureli yayınları sağladı. Avrupa ve Amerika'daki dergiler, popüler veya ilmi olsun, kendilerine sağlanan bu türden haber ve bilgileri basmaktan memnun oluyorlardı.²³¹⁶

Kolej Müzesi: 7.000'den fazla bitki ve hayvan türünün sergilendiği bu müze Prof. Manisacıyan'ın toplama ve tasnif çabalarıyla hazırlanmıştı. Bünyesinde 40 memeli ve diğer büyük hayvanlar, 70 kuş, 50 yumuşakça, 2.500 farklı böcek türü, 1.200 bitki, 100 ağaç örneği, 900 mineral ve taş, 1.100 fosil yer alıyordu. Hafta içi iki gün 14.00-16.00 arası açık olan müze, öğrenciler ve ebeveynler tarafından ziyaret ediliyordu. Ziyaretçi sayısı haftada 200 kişiye yakındı. Boğazköy'den çıkarılan 3.000'e yakın çivi yazısı da burada sergileniyordu.²³¹⁷

Kolej Orkestrası: Prof. Arşag Dağlıyan tarafından kuruldu. Henüz küçük yaşta müziğe alakası keşfedildi. Müzik eğitimini Almanya'da ilerletti. Original besteleri Berlin'de ödüller kazandı. Kolejde müzik çalışmaları yaptı. Anadolu Koro Birliği çok sayıda sesi biraraya getirdi.²³¹⁸

²³¹⁵ White, **Bir Amerikan...**, s. 169.

²³¹⁶ White, **Bir Amerikan...**, s. 170. Msy. White, 1907 senesinde Amerika'da ders aldığı Sayce adlı bir bilimadamına birkaç çivi yazısı tableti vermiş, o da bunları yayınlamıştı. Bkz. G. E. White, s. 194.

²³¹⁷ "Booklet: Anatolia College, Library-Museum Building, February 1914", ABC 16.5, Reel 506, No. 579-580'den aktaran Nazan Maksudyan, a.g.m., s. 147.

²³¹⁸ White, **Charles...**, s. 46.

Kolej Yardım Topluluğu (College Auxiliary Society): Büyük oranda Rum öğrencilerden oluşan bu cemiyet, fakir öğrencilerin yıllık masraflarını karşılamak amacıyla kurulmuştu. Bundan başka 1.000 dolardan fazla da bağış temin ediyorlardı.²³¹⁹

Kapanışı: Türk hükümeti Anadolu Koleji'ni 10 Mayıs 1916'da kapattı. Ancak 1 Ekim 1919'da yeniden açıldı.²³²⁰ 1921'e kadar öğrenime devam eden kurum 23 Ocak 1924'te Yunanistan'a taşındı.²³²¹

4. 6. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji (1890-1971)

Üsküdar Kız Yüksek Okulu'nun bir koleje dönüştürülmesi gündeme geldi. Bu kolej herhangi bir mezhebin koleji olmayacak, geniş yelpazeli bir etnik yapının üzerine kurulacaktı.²³²² Müdire Patrick'in ve Amerika'daki kolej dostlarının yoğun çabaları neticesinde 18 Şubat 1890'da Massachusetts Eyalet Meclisi'nden kolej statüsüne geçtiğine dair bir berat aldı.²³²³ 1908'de Arnavutköy'deki kolej arazisi satın alındı.²³²⁴ Aynı yıl Kadın Misyonları Birliği'nden (WBM) ayrılarak bağımsız bir kız koleji ünvanı aldı.²³²⁵ 1911'de Arnavutköy arazisinde Gould Hall Binası'nın temeli atıldı.²³²⁶ Kolej yeni binalara 21 Nisan 1914'te taşındı.²³²⁷

Öğretmen Kadrosu: Yüksek okuldaki öğretmenlerin dışında kadroya katılanlardan bazı isimler şunlardı:

Nellie B. Summers: Babası Kaptan Matthew J. Summers, Karadeniz istasyonunda hayatını kazanmak için İngiltere'den gelmişti. Miss Summers İstanbul doğumluydu.

²³¹⁹ *The Missionary Herald*, "Marsovan and Out-Stations", April 1887, Vol. 83, s. 144.

²³²⁰ *The Missionary Herald*, "Last Year at Anatolia College", September 1920, Vol. 116, s. 405.

²³²¹ *Reports of The A.B.C.F.M. (1921-1922)* "Near East Institutions, Educational and Social", Boston 1922, s. 81.

²³²² Robert L. Daniel, *American Philanthropy in The Near East (1820-1960)*, Ohio: Ohio University Press, 1970, s. 86.

²³²³ Patrick, *Bir Boğaziçi...*, s. 65-66; May N. Fincancı, s. 96; John Freely, s. 148.

²³²⁴ Patrick, *Bir Boğaziçi...*, s. 91.

²³²⁵ Patrick, *Bir Boğaziçi...*, s. 81; Patrick, *Son Sultanların...*, s. 211.

²³²⁶ Patrick, *Bir Boğaziçi...*, s. 93; *American College for Girls, Reports for the Years 1911-1912*, s. 15.

²³²⁷ 1921'e kadar ACG'nin kira ödeyerek kullandığı Üsküdar'daki mülkün American Board'a yasal transferi 1923'te tamamlandı. Daha sonra buraya Msy.bn. Laura Farnham'ın idaresindeki Adapazarı Amerikan Kız Okulu nakledildi. Seneler sonra yenilenen iki temel akademik bina, Bowker Hall (1875) ve Barton Hall (1882), hâlâ Üsküdar Amerikan Akademisi kampüsünün bir parçası olarak günümüzde de eğitime devam etmektedir. Bkz. May N. Fincancı, s. 120.

Arnavutköy Kız Koleji'nden 1906'da mezun oldu ve okul Üsküdar'dayken anaokulu bölümünde görev aldı. Kolejde 46 yıl hizmet verdi.²³²⁸

Dr. Eleanor Irene Burns: Philadelphia doğumludur. Cornelle Üniversitesi'nden BA derecesiyle mezun oldu. Wellesley College'da dört yıl fizik öğretmeni olarak çalıştı. Amerikan Kız Koleji kadrosuna 1908'de 25 yaşındayken katıldı ve fizik bölümünün başkanı oldu. Lafayette College'dan *Bilim Doktoru (Doctor of Science)* derecesi ile onurlandırıldı.²³²⁹ Kolejdeki 42 yıllık hizmeti boyunca kayıt memurluğu, 1924'de dekanlık, 1932'de rektör yardımcılığı görevlerinde bulundu. Son konumunu 1950'de emekli oluncaya kadar sürdürdü.²³³⁰

Miss Powers: 1896'da kadroya katıldı.²³³¹

Öğretim Müfredatı: 1897-1898 yılı ders programı şöyleydi:²³³²

BİRİNCİ YIL

Klasik Dersler	İngilizce (2 saat); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Grekçe veya Latince (4); Matematik (4); İncil (1).
Edebiyat Dersleri	İngilizce (2); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Lisan ya da Dilbilgisi (2); Matematik (4); Tarih (2); İncil (1)
Bilim Dersleri	İngilizce (2); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Dil ya da Dilbilgisi (2); Matematik (4); Biyoloji (2); İncil (1).

İKİNCİ YIL

Klasik Dersler	İngilizce (2), Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Grekçe veya Latince (4); Fizik ya da Kimya (2); Psikoloji (1), Tarih (2); İncil (1)
Edebiyat Dersleri	İngilizce (2); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Lisan veya Dilbilgisi; Psikoloji (1); Tarih (2); İncil (1).
Bilim Dersleri	İngilizce (2); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Lisan veya Dilbilgisi (2); Kimya (2); Fizik (2); Psikoloji (1); Matematik (1); İncil (1).

ÜÇÜNCÜ YIL

Klasik Dersler	İngilizce (2); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Grekçe veya Latince (4); Psikoloji (2); İncil (1).
Edebiyat Dersleri	İngilizce (2); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Lisan veya Dilbilgisi (2); Psikoloji (2); İncil (1).
Bilim Dersleri	İngilizce (2); Retorik (1); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Lisan veya Dilbilgisi (2); Psikoloji (2); İncil (1).

DÖRDÜNCÜ YIL

Klasik Dersler	İngilizce (2); Grekçe veya Latince (3); Antik veya Modern Dil (2); Etik (1); İncil (1).
Edebiyat Dersleri	İngilizce (2); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Dil veya Dilbilgisi (2); Etik (1); İncil (1).
Bilimsel Dersler	İngilizce (2); Fransızca veya Almanca (3); Klasik Dil veya Dilbilgisi (2); Etik (1); İncil (1).

²³²⁸ May N. Fincancı, s. 105.

²³²⁹ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 131.

²³³⁰ May N. Fincancı, s. 129.

²³³¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1893, s. 43.

²³³² **Calender, The American College for Girls at Constantinople, Report of the Year 1908-09.**

Eğitim-öğretimin ortak dili İngilizceydi.²³³³ Hazırlık okulundan gelen öğrenciler birinci sınıftaki çalışmaları yapacak kadar İngilizceye aşina oluyorlardı. Başka okullardan gelenler ise bir yıl sadece dil eğitimi alıyorlar, böylece dört yıllık koleji beş yılda tamamlıyorlardı.²³³⁴

Din Eğitimi: Kolej öğrencilerine İncil öğretimi verilmesi zorunluydu.²³³⁵ Bu bağlamda kuruluşundan itibaren kolej müfredatında İncil Tarihi ve Edebiyatı (Biblical History and Literature) dersinin yer aldığı görülmektedir. 1908-1909 ders döneminde bu dersin içeriği şu şekildeydi:

- A) İsa'nın Hayatı: Yaşadığı topraklar, dönemi ve dönemindeki insanları kapsayacak şekilde İsa'nın öğretilmesi.
- B) Hristiyanlık Tarihi: Resullerin İşleri Kitabı'na göre Hristiyanlığın erken dönem gelişmesi, ilk sekiz yüzyıl boyunca Hristiyanlığın putperestlikle çatışması, Ortaçağ Kilisesi.
- C) Yahudiliğin Gelişimi: Pentateuch ve Krallar.
- D) Eski Ahit Edebiyatı: Idyls (pastoral şiir ve düzyazı), Şiirler ve Kehanetler.²³³⁶

Bu derse istisnasız her dinden öğrenci girmek durumundaydı. Nitekim Halide Edip de bu derslere iştirak etmiş, ayrıca İncil'den verilen ezber ve anlatım ödevlerini yerine getirmiştir:

“Ahmet Ağa ve Teyze, benim İngilizce öğrenimime cidden itiraz ettiler ve bana bazı sıkıntılar verdiler. Teyze İncil'i gördüğünde dehşete düştü: ‘Sen farkına varmadan Hristiyan olacaksın’ dedi. Beni, ezbere öğrenmek zorunda olduğum Mezmurlar ayetleri ne Hristiyanlığa dönüştürülebilmişti, ne de başka bir şeye. Onların manasından hiçbir şey anlamamıştım. Öğretmenin bize bahsettiği Davud ve dönemi hakkındaki Yeni Ahit hikayeleri kulağıma, Battal Gazi hikayeleri gibi gelirdi ve onların hiçbirisi aklıma dinî bir şey getirmezdi. Bu durum, uyuşmadığım gelenekselcilik yüzünden değildi. Fakat bazı durumlarda da oldukça farklıydı. Bir süre sonra keşfettim ki, her yeni İncil, eve getirir getirmez gizemli bir şekilde kayboluyordu ve ben ümidimi kesmiştim. Öğretmen tarafından anlatılan en uzun hikayeleri hatırlamayı başarmama rağmen, İncil olmaksızın ayetleri ezbere öğrenemiyordum.”²³³⁷

²³³³ **Act of Incorporation and Constitution and by Laws of the ACG at Constantinople, in Turkey,** Boston: Frank Wood Printer, 1901, s. 13.

²³³⁴ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 70.

²³³⁵ **Act of Incorporation...**, s. 13.

²³³⁶ **Calender of The American College for Girls at Constantinople, 1908-1909.**

²³³⁷ Halide Edip Adivar, **Memoirs of Halidé Edip**, Londra: The Century Press, 1926, s. 150. Halide Edip, İngilizce öğrenimi için mutlaka İncil okunması kanaatini şu sözleriyle belirtmektedir: “Şurasını nazarı dikkate almak lazımdır: İncil çok seçme bir heyet tarafından en güzel İngilizce'ye tercüme edilmiştir.

Buna mukabil her din mensubunun kendi dinine dair bir öğretime yer verilmezken; Gregoryen, Ortodoks, Müslüman ve Yahudilerin özel günlerine azami özen gösteriliyordu:

“Bir yılda üç Yılbaşı, üç Noel, iki Paskalya, bunların yanında Müslümanların iki bayramı, oruç ayları Ramazan ve Yahudilerin pek çok oruç günü... Herbir grubun takip ettiği oruçları, bayramları ayrı ayırdı. Bu yüzden, bir taraftan Paskalya’da oruç tutan Rumlara, öte taraftan kendi bayramları için oruç tutan Türklere ayrı ayrı masalar kurmak, yemekler hazırlamak gerçekten zordu. Bütün Hristiyanların bir yıl içerisindeki Noel kutlamalarına nasıl yer verileceği, her ders yılı başında bir muammaya dönüşürdü. İlk Noel (Yeni Sistem) Latinlere aitti; 25 Aralık’a denk düşerdi. Onlar tüm Batılıları buna çağırıyorlardı. İki hafta sonra, yani 25 Aralıkta Rumların (Eski Sistem) Noel’i gelirdi. Bundan iki hafta sonrasında Ermeni Noel’i olan *On İkinci Gece* sırayı alırdı. Herbir Noel üçer gün sürerdi. Latin Noeli’ni tatilimizin arasına almamak en kolayıydı. Bu yolla o güne tek bir tatil tahsis edilirdi ve bütün öğrenciler kolejde bulunduğu için Latin Noeli ‘Kolej Noel’i’ haline gelmişti.”²³³⁸

Hamik Bağdasaryan adlı bir öğrenci, dışarıdan bakıldığında kolejin din derslerinden uzak olduğu izlenimi verdiğini, ancak uygulamada hiç de öyle olmadığını şu mektubuyla gözler önüne sermektedir:

“Size yazmak ve bir parça Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nden bahsetmek istiyorum. Daha öncesinde kolejin diğer bilimler kadar Hristiyanlığı geliştirmedini duymuştum. Bu nedenle okulun eğitimi hakkında epeyce fikrim vardı; fakat öte yandan şüphelerim de mevcuttu. Sınıfa ilk girdiğimde farketmişim ilk şey, öğretmenlerin öğretim usulleri ve öğrencilerle nasıl konuştukları oldu. İlk karşılaştığım ve farketmişim kişi, her günün ilk sabah dersini yapan kolej müdiresi Mary M. Patrick’ti. İkinci kişi ise birinci sınıfların İncil öğretmeni Miss Olmstead’dı. Üçüncüsü de kolejin gelir-giderlerini kontrol eden Miss Dodd idi. Bu şekilde bu üç önemli öğretmeni bir kitap ve saat gibi ele aldım, her birinin kendi yaşam tarzlarını teker teker tetkik ettim. Onların herbir hareketinden İsa-Mesih’i okuduğumdaki mutluluğu kimse bilemez. Adı geçen öğretmenlerin konuşma, öğretme ve şarkı söyleme üslupları o kadar ilahi bir lütufla dolu ki, bir şeye dokunduklarında veya bir şey öğrettiklerinde onların sabır, sempati, sevgi ve neşe ile dopdolu saf ve tertemiz hayatlarını görmemem imkansız. Kolej kızlarından bazıları iyi ve hoş bir tabiata sahipler. Onların Hristiyanca yaşantıları temiz yüzlerinin parlaklığına yansımakta. Kolej, bir kolejden daha çok tatlı bir yuvaya benzemektedir.”²³³⁹

İngiliz edebiyatında, hatta edebi olmayan yazılarda dahi mutlaka İncil’den cümlelerle karşılaşsınız. İngilizce var oldukça, hatta Hristiyanlık ortadan kalkmış olsa dahi, siyasi ve diğer herhangi ilmi mevzularda da mutlak ve mutlak İncil’den cümlelerle karşılaşsınız. Bundan dolayı her İngilizce bilen, eğer kültür ve ilim taraflarıyla da alakadar ise, mutlaka İncil’i okumak mecburiyetindedir.” Halide Edip Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, İstanbul: Özgür Yayınları, 2000, s. 101.

²³³⁸ Hester D. Jenkins, s. 119

²³³⁹ John Freely, s. 153.

Öğrencileri ve Mezunları

- 1891:** 106 kızın 75'i yatılı okudu. Kolej bölümünde 43 öğrenci vardı. Mevcudun 43'ü Ermeni, 23'ü Rum, 14'ü Bulgar, 10'u İngiliz, 7'si Amerikalı, 7'si Yahudiydi.²³⁴⁰ Bu yıl 26 yaşına giren kurumda 95'i yatılı olmak üzere 173 öğrenci okudu. 7 kişi mezun oldu.²³⁴¹
- 1892:** 146 öğrencisi vardı.²³⁴²
- 1893:** Öğrenci sayısı 147 olan kolej bu tarihe kadar 85 mezun verdi. Bunların 50'si öğretmen oldu. 30'u evliydi.²³⁴³
- 1896:** 160 kız öğrenim gördü, 4 kız mezun oldu.²³⁴⁴
- 1898:** Toplam 137 öğrencinin 27'si kolejdeydi.²³⁴⁵
- 1900:** 146 kız öğrenim gördü.²³⁴⁶
- 1901:** Toplam 152 kız öğrenim gördü.²³⁴⁷
- 1902:** Kayıtlı öğrenci sayısı 128'di. Sofya'dan Cora P. Dimitroff, İstanbul'dan Rum asıllı Elise Eugenides, Romanya'dan Bulgar Amalia İlinoff ve İstanbullu Avusturya vatandaşı Emilie Paruta mezun oldu. Bu yıl kolejde 17 Türk kıza da okudu.²³⁴⁸
- 1903:** 7'si Türk olmak üzere 106 kız öğrenim gördü. Haçin'den Rum asıllı Magdalane Savaidou, Batum'dan Alman öğrenci Martha Tiede, İstanbullu Baydaz Doncuyan, İstanbullu Maria P. Clonariodu mezun oldu.²³⁴⁹
- 1910:** 192 öğrenci okudu.²³⁵⁰
- Aghavnie Yeğenyan** (1915): Sovyet Rusyası'na özellikle de güney kısmındaki Ermeni Cumhuriyeti'ne yaptığı geziyi anlatan ilginç bir kitabı 1932'de yayınladı. Yeğenyan'ın, Ermeni Cumhurbaşkanı ve diğer önemli kişilerle özel röportajları vardır.²³⁵¹
- Paraskevi Kyrias** (1894): Ohio'daki Oberlin College'de yüksek lisans derecesini aldı.²³⁵² 1890'ların başlarında aynı kolejden mezun kızkardeşi Sevastia Kyrias ile beraber Arnavutluk, Korşa/Göriçe'de Kyrias Okulu'nu kurdu. O zamanlar Arnavut dilinde ders kitapları olmadığı için ilk önce Arnavutça ders kitapları hazırladılar. Miss Kyrias, milli komitenin başındaki tek kadın olarak 1919'da Paris'teki Barış Kongresi'nin daimi delegesi olarak görev yaptı.

²³⁴⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1891), "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1891, s. 32.

²³⁴¹ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 67.

²³⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 35.

²³⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1893, s. 36.

²³⁴⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1893) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1893, s. 43.

²³⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1898) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1898, s. 47.

²³⁴⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Western Turkey Mission, Constantinople", Boston 1900, s. 47.

²³⁴⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1901) "Western Turkey Mission, The Schools", Boston 1901, s. 54.

²³⁴⁸ John Freely, s. 190.

²³⁴⁹ John Freely, s. 190.

²³⁵⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Central Turkey", Boston 1910, s. 110.

²³⁵¹ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 143.

²³⁵² Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 144.

Ülkesindeki kadınların eğitilmesinde önderlik eden bu kadın Kral Zago tarafından “Ülkemizin muhteşem kadını budur. Herkesten daha fazla ülkemiz için çalışıyor. Çünkü annelerimizi eğitiyor”²³⁵³ şeklinde tebrik edilmiştir.

Shulamit Ben Horel (1917): Yahudidir. Kolej’de bir kaç yıl biyoloji asistanı olarak kaldı. Sonra tıp okudu ve tıp doktoru ünvanını elde etti.²³⁵⁴

Amerikan Kız Koleji 1911-1912 Raporu’nda²³⁵⁵ yer alan bilgilere göre kolejden mezun olan diğer kızlar şunlardı:

Zaruhi Kavalcıyan (1898): Adapazarılı bir hekimin kızı olan Zaruhi, mezun olduktan sonra Adapazarı Amerikan Kız Okulu’nda öğretmenlik yaptı. Daha sonra Amerika’da tıp öğrenimi gördü.²³⁵⁶ Osmanlı Devleti’nde tıp eğitimi alan ilk Ermeni kadın olarak kayda geçti. 1903’de Chicago’daki hekimler ve cerrahlar kolejinden mezun oldu.

Baydzar Dayan (1899): Çanakkaleliydi. 1899-1910 döneminde kolejde Ermenice bölümünün başkanlığını yaptı. Koleje hazırlansınlar diye Üsküdar’da Ermeni kızlara bir okul kurdu.

Hasonna Sarkisyan (1899): Urfalıydı. Urfa ve Kıbrıs’da öğretmenlik yaptı (1900-1906). New Haven Hemşirelik Okulu’ndan 1910’da mezun oldu. Mesleğini New Haven’da sürdürdü.

Mannig Berberyan (1905): 1908’de Kolej’in müzik bölümünden mezun oldu. Paris’te eğitimine devam etti. Şiir kitapları yayınladı (1911).

Gadarine Haronyan (1912): New York Öğretmen Koleji’nde yüksek lisansını yaptı.

Ellenka Kara-Michailova (1895): Viyana’da Almanca ve sanat eğitimi gördü (1895-1896). Kolej’de 1899-1900 döneminde Bulgarca ve resim dersleri verdi. Rev. D. Furnajieff ile evlendi.

Venka Zlatarova (1898): Selanik’teki Kız Jimnastik Salonu’nu kurdu. Samakov’daki Amerikan High School’da öğretmenlik yaptı (1901). Sofya’da 1905-1909 arası Gymnasium’da öğretmen oldu. 1909-1911’de Sofya Üniversitesi’nde eğitimini ilerletti.

Helen Dimitroff (1904): Fransa Grenoble Üniversitesi’nde öğrenim gördü. 1905-1906’da Kolej’de görev yaptı.

Zarafinka Kirova (1908): Kocası Dr. Floyd H. Black’in Sofya Amerikan Koleji’nin rektörlüğü sırasında ona yardımcılık görevi verildi.

²³⁵³ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 144. Kyrias kardeşlerin Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden bağımsızlık kazanmasındaki gayretleri, çalışmaları ve bizzat savaşta yer almasıyla ilgili detaylı bilgiler için bkz. Hester D. Jenkins, s. 84-99.

²³⁵⁴ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 149.

²³⁵⁵ **American College for Girls Reports for the Year 1911-1912**, s. 63-86.

²³⁵⁶ Hester D. Jenkins, s. 194.

Winifred A. Seager Edwards (1891): İngilizdir. İstanbul ve Almanya Dresden’da müzik eğitimi aldı. Yıllarca kolejin müzik bölümünün ve mezunlar derneğinin başkanlığını yaptı. Middleton Edwards ile evlendi.

Annie Gatheral (1899): İngilizdir. Kolejde müzik öğretmenliği yaptı (1899-1901). Glasgow’da 1905’de org eğitimi gördü.

Amelie Frisch (1901): Avusturyalıdır. İstanbul’da bulunan Macar hekimlerden birinin kızıdır.²³⁵⁷ Berne Üniversitesi’nde tıp eğitimi aldı. Paris ve Viyana’daki hastanelerde çalıştı. 1909-1912 yıllarında İstanbul’da pratik hekimliğini geliştirdi.

Helen Constantine (1901): Amerikalıdır. Amerika’da hemşirelik öğrenimi gördü.

Victoria Ravouna (1905): Yahudidir. İstanbul’daki özel okullarda İngilizce ve Fransızca öğretmenliği yaptı.

Nellie Summers (1906): İngiliz bir aileye mensuptu. Kolej’in hazırlık bölümünde asistanlık görevi aldı (1907-1912). Diğer İngiliz kızlardan bazıları da Mildred Edwards (1901), Mabel Edwards (1895), Vivian Edwards’tır (1897).

Angele Rubin (1907): Avusturyalıdır. 1907-1909 arasında İstanbul’da Fransızca ve İngilizce öğretmenliği yaptı.

Halide Edip: (1901 mezunu): Kolej diploması alan ilk Türk kızı idi. Kolej yıllarında düşünme yeteneği dikkat çekmekteydi.²³⁵⁸ Babası Ceyb-i Hümayun kâtiplerinden Selanikli Mehmet Edip Bey,²³⁵⁹ kızının bu kolejde okumasını o kadar çok istiyordu ki, yedi yaşındaki Halide Edip’in yaşını dört yıl büyütmüş, Msy. Dr. Patrick’in, küçük Halide’yi yatılı alamayacağını bildirmesi üzerine okula gündüzlü olarak devam etmişti.²³⁶⁰ Çevirdiği *Evdeki Anne* (*The Mother at Home*) adlı bir kitap için Sultan II. Abdülhamid tarafından nişan verilerek ödüllendirildi. Jön Türk hükümeti Maarif Vekaleti Halide Edip’ten, ülke çapında kurulacak kız okulları için bir eğitim şeması istedi. Aynı zamanda İstanbul’daki 13 kız okuluna müfettiş olarak atandı.²³⁶¹ Yine 1916’da Evkaf Mektepleri Fahri Müfettişliği ve Evkaf Mektebi’nde ders hocalığında bulundu.²³⁶² Halide Edip 1908 yılında İstanbul Kız Öğretmen Okulu’nda öğretmen olarak çalıştı ve meslek dersleri okuttu. Bu sırada uygun bir ders kitabı olmadığını görerek İngilizce eserlerden bulabildiklerini taradı ve Horn adlı bir yazarın *Öğretim Bilimlerinin Psikolojik Esasları* adlı eserini, kendinden de eklemeler yaparak 1911 (1327)

²³⁵⁷ Hester D. Jenkins, s. 219.

²³⁵⁸ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 141.

²³⁵⁹ İnci Enginün, “Halide Edip Adıvar”, **DİA**, İstanbul: TDV Yayını, 1988, C.1, s. 376.

²³⁶⁰ Halide Edip, **Mor...**, s. 100.

²³⁶¹ Patrick, **Son Sultanların...**, s. 198; Halide Edip, **Mor...**, s. 200.

²³⁶² Halide Edip, **Mor...**, s. 253.

yılında *Talim ve Terbiye* adıyla yayınladı.²³⁶³ Williamstown Siyaset Enstitüsü'ne önemli bir görev için davet edildi (1928).²³⁶⁴

Nazlı Halid (1910): Sultan II. Abdülhamid döneminde mezun olan Türk kızlarından biridir. Mezuniyeti sonrasında kolejin hazırlık bölümünde Türkçe öğretmenliği yaptı. Hükümet tarafından fizyoloji ve fizik dersleri vermek üzere Darulmuallimat'a atandı.²³⁶⁵ Nazlı Halid, Jön Türklerden ve İngiltere büyükelçiliği görevinden sonra Ankara kabinesi üyeliğinde bulunmuş olan Yusuf Kemal Tengirşenk ile evlendi. Bütün meslek hayatı boyunca eğitimi destekledi.²³⁶⁶

Etkinlikler

Kolej Müzesi: Okul henüz Üsküdar kampüsündeyken Isabel Frances Dodd tarafından alınmaya başlanan tarihi eserler yer darlığı nedeniyle gerçek bir müzeye dönüştürülemedi. Bu eserlerin içerisinde Mezopotamya tabletleri, ikonlar, antik paralar, Selçuklu seramikleri, Bokhora çadır direği ve Mısır mumyası yer almaktaydı. Barton Hall Binası yangınında bunların çoğu yandı.²³⁶⁷ Ancak Miss Dodd, müzesini genişletmeyi sürdürdü. Kapodokya'daki bir höyükten alınma eşsiz bir arkeolojik kalıntı, arkeolojik dergilerde tarif edilen çeşitli Hitit nesneleri bulunuyordu. Örneğin Anadolu'daki bu höyükten alınan bir silindir mührü vardı ve üzerindeki figürler arasında eski bir tava olan, iki at kuyruklu Hitit'in, uzun pipetlerle aynı kâseden içip oturan bir figürü vardı. Dr. Dodd, bunlara ilaveten öğrencileri İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni incelemeye götürüyor, kendisinin Anadolu'daki yoğun incelemelerine dayalı pratik dersler yapıyordu. Aynı zamanda o, Uluslararası Arkeoloji Cemiyeti'nin bir üyesi idi.²³⁶⁸

Mezunlar Derneği: Kolej dostu Amerikalı Caroline Borden'ın İstanbul'a geldiği bir tarihte (1891) onun teşvikiyle kuruldu. Önceleri yıllık üyelik aidatı sadece bir dolarlık mütevazı bir kuruluş olan dernek, zamanla hızla büyüdü. Başarılı bir konser programında elde ettiği 650 dolarlık hasılatı, yatakhanelere ek olarak Üsküdar'daki kolej kampüsüne yakın iki küçük ev satın almak için kullanıldı. Mezunlar Derneği'nin şubeleri Filibe, Sofya, Atina, İzmir ve New York'ta açıldı. Kayıtlara göre bu şubeler, eğitim tarihinde önemli ögeler olmuşlardı. Başkanlar her zaman en seçkin mezunlar arasından seçilmişti.²³⁶⁹

²³⁶³ Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul: MEB Yayınları, 1995, s. 60.

²³⁶⁴ Patrick, *Son Sultanların...*, s. 199.

²³⁶⁵ ACG, *Reports for the Years 1911-1912*, s. 22.

²³⁶⁶ Patrick, *Bir Boğaziçi...*, s. 141; *Son Sultanların...*, s. 199.

²³⁶⁷ May N. Fincancı, s. 95.

²³⁶⁸ Patrick, *Bir Boğaziçi...*, s. 115.

²³⁶⁹ Patrick, *Bir Boğaziçi...*, s. 67-68; May N. Fincancı, s. 98.

Öğrenci Yönetimi Derneği: Prof. Dodd tarafından 1892’de kuruldu. Öğrencileri serbest eylemler düzenleme, okulun disiplini söz sahibi olma gibi haklar tanıyan bu dernek, başkanlarını oylama usulüyle seçiyordu. Miss Patrick’e göre “Türkiye’de ve Balkan yarımadasının bir çok ülkesinde kadının oy kullanma hakkı için mezunları hazırlama konusunda önemli bir faktör olmuştu.”²³⁷⁰ Öğrencilerin kaynaşmasına yönelik müzik resitalleri ve sosyal programlar düzenlemek, İspanya’daki Mrs. Gulick Okulu’ndaki bir kızın eğitimine, Hindistan’daki Pundita Ramabai’nin iş yerine ve İstanbul’daki fakir insanlara para yardımı yapmak da bu derneğin faaliyetleri arasındaydı. Bu coşkuyla öğrenciler bir Misyonerlik Cemiyeti bile kurdular.²³⁷¹

4. 7. İzmir Uluslararası Erkek Koleji (1903-...)

Erkek yüksek okulu olarak 23 yıl (1879-1902) hizmet verdikten sonra kolej seviyesine çıkartıldı. 1903’te Massachusetts Eyalet Meclisi’nden berat alarak kolej haline geldi.²³⁷² Bundan böyle ismi Uluslararası Kolej oldu.²³⁷³ Üç yılı hazırlık, dört yılı akademik çalışma olmak üzere yedi yıllık eğitim veriyordu.²³⁷⁴ Yerli kaynaklardan gelen kazançlarla kendi kendini geçindiriyordu.²³⁷⁵ 1903’te müdürü Msy. Alexander MacLachlan’dı.²³⁷⁶ Ermeni ve Rum ilkokul bölümleri 1912’de Amerikan Kolej Enstitüsü’ne taşındı.²³⁷⁷

Öğrencileri ve Mezunları

1900: İzmir Enstitü’ye yeni giren 230 öğrencinin yarısı kolej bölümündeydi.²³⁷⁸

1902: 250 öğrenci okudu.²³⁷⁹

1903: Toplam sayı 275’ti.²³⁸⁰

1904: Mevcudu 300’den fazlaydı.²³⁸¹

1905: 310 öğrencisi vardı.²³⁸²

²³⁷⁰ Patrick, **Bir Boğaziçi...**, s. 68.

²³⁷¹ Hester D. Jenkins, s. 179-180.

²³⁷² Cass A. Reed, “Our College in Smyrna”, **The Missionary Herald**, January 1913, Vol. 109, s. 9.

²³⁷³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1903, s. 59.

²³⁷⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1902, s. 55.

²³⁷⁵ J. P. McNaughton, “Smyrna and its Field”, **The Missionary Herald**, April 1899, Vol. 95, s. 149.

²³⁷⁶ T. D. Christie, “St. Paul’s Institute, Tarsus”, **The Missionary Herald**, February 1904, Vol. 90, s. 51.

²³⁷⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1912, s. 99.

²³⁷⁸ Alexander MacLachlan, “The Institute at Smyrna”, **The Missionary Herald**, December 1901, Vol. 87, s. 537.

²³⁷⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1903, s. 55.

²³⁸⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1903, s. 59.

²³⁸¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1904, s. 55.

²³⁸² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1905, s. 48.

1906: 140 öğrencinin içerisinde 89 Rum, 7 Yahudi, 6 İngiliz, 2 Türk öğrenci bulunuyordu.²³⁸³

1907: Öğrenci sayısı 336’ydi.²³⁸⁴

1909: 330 öğrenciden 50’si Müslümandı. 36 mezun verildi.²³⁸⁵

1911: Toplam 340 öğrencinin 220’si kolejde, 120’si hazırlıkta okudu. Din dağılımı şöyleydi: 238 Rum, 45 Ermeni, diğerleri (Türk, Yahudi, Avusturyalı, Aranvut, İngiliz, Fransız, Alman, Amerikalı) 57’ydi.²³⁸⁶

1912: Kampüsteki 310 öğrencinin 66’sı yatılı kaldı. Kolejin 182 öğrencisi vardı. Türkçe bölümünde 40 Müslüman öğrenci okudu. 29 genç mezun oldu. Bunlardan 24’ü ticaret diploması alırken 2’si yüksek lisansını tamamladı.²³⁸⁷

1913: Mevcudun 400 olduğu bu sene Müslüman öğrenci sayısı 50’ydi.²³⁸⁸ Öğrencilerin 87’si yatılı kaldı.²³⁸⁹

1914: 88’i yatılı olmak üzere 120 öğrenci okudu.²³⁹⁰ Diğer bölümlerle birlikte kampüste 410 öğrenci eğitim gördü. 10 genç mezun oldu.²³⁹¹

1915: 400 kadar genç kayıtlıydı. Bunlar arasında 75 Müslüman öğrenci de vardı.²³⁹²

1920: 220 öğrenci okudu.²³⁹³

Son Durumu: Günümüzde de eğitim faaliyetine devam eden Amerikan kolejlerinden biridir.

4. 8. İzmir Uluslararası Kız Koleji (1902-...)

İzmir Uluslararası Kız Koleji 1902’de kuruldu.²³⁹⁴ Aynı yıl Miss Pohl bir öğretmenlik bölümü açmayı ve buradan anaokulu öğretmenleri yetiştirmeyi planladı. Bu bölümü Miss Halsey yönetecekti.²³⁹⁵

²³⁸³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1906, s. 71.

²³⁸⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1907, s. 58.

²³⁸⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1909, s. 57.

²³⁸⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1911, s. 104.

²³⁸⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1912, s. 99.

²³⁸⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1913, s. 83.

²³⁸⁹ Cass A. Reed, “The Opening Day at Smyrna College”, **The Missionary Herald**, February 1914, Vol. 110, s. 75.

²³⁹⁰ Cass A. Reed, “The Opening Day at Smyrna College”, **The Missionary Herald**, February 1914, Vol. 110, s. 75.

²³⁹¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1914, s. 93.

²³⁹² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) “Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey”, Boston 1916, s. 88.

²³⁹³ Cass A. Reed, “A Turkey Bulletin”, **The Missionary Herald**, September 1918, Vol. 115, s. 413.

Öğrencileri ve Mezunları

- 1900:** 124 kızdan 4'ü mezun oldu.²³⁹⁶
- 1902:** 167 öğrencinin 27'si yatılıydı.²³⁹⁷
- 1903:** 233 kızdan 10'u öğretmenlik sınıfında, 89'u kolejde, 26'sı hazırlıkta, 55'i birinci sınıfta, 42'si anaokulunda öğrenim görüyordu.²³⁹⁸
- 1904:** Mevcudu 230'du.²³⁹⁹
- 1905:** Mevcudu 92 olan kolejden 2 kız mezun oldu.²⁴⁰⁰
- 1906:** 244 öğrencinin 43'ü yatılıydı. Kolejde 84, hazırlıkta 45, birinci sınıfta 36, anaokulunda 73, öğretmenlik sınıfında 6 kız okuyordu.²⁴⁰¹
- 1907:** Bütün bölümlerinde tarihinin en fazla öğrenci sayısı olan 336'ya ulaştı.²⁴⁰²
- 1909:** 209 öğrencinin 76'sı kolejdeydi. 14 kız kiliseye kabul edildi.²⁴⁰³
- 1910:** Toplam 322 öğrencinin 200'ü kolejde, 110'u hazırlıktaydı. Öğrenciler arasında 50 Ermeni, 220 Rum, 22 Müslüman, 12 Yahudi bulunuyordu.²⁴⁰⁴
- 1911:** 120 öğrencisi vardı. Ayrıca 186 ilk bölümde, 16 öğretmenlik sınıfında eğitim gördü. 141 Ermeni, 108 Rum, diğerleri 41 kişiydi.²⁴⁰⁵
- 1912:** Kampüsteki 301 öğrenci şöyle bölünmüştü: 84 anaokulu, 63 ilkokul, 67 hazırlık, 87 kolej enstitüsü. 66 öğrencinin yatılı kaldığı okulda dinlere göre dağılım şöyleydi: 160 Ermeni, 122 Rum, 7 Yahudi, 2 Türk, bir İsveçli, bir İtalyan, 4 İngiliz, 4 Amerikalı.²⁴⁰⁶
- 1913:** Mevcut 295 kızın 56'sı yatılı kaldı. Dinlere göre dağılım: 130 Ermeni, 132 Rum, 20 Yahudi, 2 Türk.²⁴⁰⁷
- 1916:** Toplam 300 genç kız kayıtlıydı. Bunlar arasında 75 Müslüman öğrenci vardı.²⁴⁰⁸
- 1922:** 115 öğrenci kayıtlıydı. Eylüldeki İzmir olayları yüzünden okul dağıldı.²⁴⁰⁹

²³⁹⁴ Charles C. Tracy, "The Outlook for Christ in Asiatic Turkey", **The Missionary Herald**, September 1906, Vol. 102, s. 423.

²³⁹⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1902, s. 56.

²³⁹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1900) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1900, s. 50.

²³⁹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1902, s. 56.

²³⁹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1903) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1903, s. 59.

²³⁹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1904) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1904, s. 55.

²⁴⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1905, s. 48.

²⁴⁰¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1906) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1906, s. 71.

²⁴⁰² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1907) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1907, s. 59.

²⁴⁰³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1909) "Western Turkey Mission, Smyrna", Boston 1909, s. 57.

²⁴⁰⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1910) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1910, s. 110.

²⁴⁰⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1911) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1911, s. 104.

²⁴⁰⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1912) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1912, s. 99.

²⁴⁰⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1913, s. 83.

²⁴⁰⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1916) "Institutions of the Turkey Missions, Western Turkey", Boston 1916, s. 89.

1923: Bu yıl 50 öğrenciyle yeniden açıldı. Aralık 1923'te 115 öğrencisi vardı.²⁴¹⁰

Pastör Hagop Yeranyan'ın beş kızı: Anne ve babaları Afyonkarahisar'da görevliydi. Kolejden mezun olduktan sonra öğretmenliğe başladılar. İkisi Afyonkarahisar'daki okula geri döndü. 1915 itibarıyla diğer üç kız hâlâ kolejdeydi.²⁴¹¹

Etkinlikler

Kralın Kızları (King's Daughters): İzmir'deki Amerikan kız okullarındaki öğrenciler tarafından kuruldu. Yardım amaçlı bu cemiyetin 1893 yılı raporu, hedefleri konusunda şu bilgileri sunmaktaydı:

“Kralın Kızları da çok güzel çalışmalar yapıyor. Her ay bir öğretmen ve iki kızdan oluşan bir komite, fakir ve hasta ziyaretine ve mümkün mertebe onlara yardım etmeye tayin ediliyor. Cemiyet ayrıca Rum Birliği'nin Yılbaşı hediyelerine katkıda bulundu. Bir öğrencimizin öğretmenlik yaptığı Manisa'daki okula hediyeler konusunda destekledi. Sekiz fakir aile için Yılbaşı yemeği ve hediyeler verdi. Ardından İzmir'deki bütün çalışmalarının yanı sıra Hindistan'daki küçük bir kıza yardım gönderdiler. Kobe'deki bir okulun kütüphane fonuna katkı sağladılar.”²⁴¹²

Ayrıca Erzurum'daki bir okula, yanan okul binasının tamiri için 5 Lira yardım gönderdiler.²⁴¹³ 1894'te üye sayısı 31'di ve hepsi bir Pazar okulunda çalıştı.²⁴¹⁴ 1896'da ise Van misyoneri Dr. Raynolds'a para göndermek amacıyla, İzmir Kız Okulu'nda bir “fedakarlık haftası” tertip ettiler. Kızlar meteliklerini ve paralarını büyük coşkuyla getirdiler. Yatılılar ise çok sade yemeklerle ve hiç tatlı yememeye razı gelerek artan paralarını hayır için verdiler.²⁴¹⁵ Ertesi sene 22 üyesi Pazar okulunda öğretmenlik yaparken, şehir okullarındaki 17 çocuğa eğitim desteğinde bulundular, ilaveten Hindistan'daki fakir bir öğrenciye yardım gönderdiler.²⁴¹⁶ 1892'deki faaliyetleri çerçevesinde bir Gregoryen mahallesinde açtıkları

²⁴⁰⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1923, s. 61.

²⁴¹⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1923) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1923, s. 61.

²⁴¹¹ S. Ralph Harlow, “In the Shadow of the Rock”, **The Missionary Herald**, April 1915, Vol. 111, s. 170.

²⁴¹² Mr. Moschos, “The Girls's School at Smyrna”, **The Missionary Herald**, April 1893, Vol. 89, s. 146. İki yıl sonra da İzmir okullarında bir misyonerlik cemiyeti kuruldu. Bkz. ^{Alexander} McLachlan, “American High School for Boys at Smyrna”, **The Missionary Herald**, April 1895, Vol. 91, s. 149.

²⁴¹³ Bartlett, s. 25.

²⁴¹⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1895), “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1895, s. 43.

²⁴¹⁵ Miss Pohl, “The Girls' School at Smyrna”, **The Missionary Herald**, April 1896, Vol. 92, s. 155.

²⁴¹⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1897), “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1897, s. 47.

Pazar okulunu sürdürdüler.²⁴¹⁷ 1902’de şehirdeki fakirler ve zavallılar için güzel çalışmalar yaptılar.²⁴¹⁸ 1905’te ise 246 dolar topladılar.²⁴¹⁹

Kapanışı: 1922’de binaları yandı. Şehirdeki Hristiyan nüfus Atina’ya göç edince bazı öğrenciler Atina Amerikan Kız Koleji’ne kaydoldu.²⁴²⁰ Ancak daha sonradan yeniden düzenlenerek günümüze kadar devam etti.

4.9. Van Koleji (1913- ?)

Dr. Raynolds’ın başkanlığında 1913 yılında açıldı.²⁴²¹ 1914’te 5,²⁴²² savaşın zorluklarının devam ettiği 1915’te 6 genç tüm müfredatı görmeye yönlendirildi. 8 kız ve erkek özel müfredatlara tabi tutuldular. Aynı yıl öğretmen kadrosunda Msy. Yarrow ve karısı, Mrs. Ussher dahil sekiz öğretmen görev yapıyordu.²⁴²³ Akıbeti konusunda bilgi bulunmamaktadır.

Kolejlerin açılmasıyla birlikte bazı gelişmeler kaydedildiğinden bahsedilebilir. Söz gelimi Protestanlarla gayri Protestanlar arasındaki husumetlerin asgariye inmiştir. Yurtdışına eğitim için giden Rum ve Ermeni gençleri büyük ölçüde burada eğitim almış, ihtisaslaşma için Amerika’ya ve Avrupa ülkelerine gitmişlerdir. Diğer okul türlerine Müslümanlar çocuklarını kesinlikle göndermezken, bu direnç kolejlerle birlikte kırılmıştır. Böylece kolejler sayesinde toplumun ulaşamayan her kesimine Protestanlık anlayışının etkisi ulaştırılmıştır. Her ne kadar din eğitimi bağlamında çeşitli etkinlikler yapılmış ve buralara her dinden öğrencinin katılması mecbur tutulmuş olsa da, nihai hedef olan “herkesi Protestanlaştırmak, İsa’nın huzuruna getirmek (Evangelizasyon)” ilkelerinden zahiri anlamda vazgeçilmiştir. Bunun yerine kültür misyonerliği diyebileceğimiz ve bazı yazarların “isimsiz Hristiyanlık” diye de adlandırdıkları, “kişinin dünya görüşünün ve hayat tarzının Hristiyanlaştırılması, ancak dinine, ismine ve toplumla münasebetlerine dokunulmaması” anlayışının öne çıktığı bir döneme girilmiştir. Fakat kolejlerin dışında uygulanan eğitim öğretim ve tebliğ faaliyetleri

²⁴¹⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1892), “Western Turkey Mission, The Stations”, Boston 1892, s. 37.

²⁴¹⁸ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1902), “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1902, s. 56.

²⁴¹⁹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1905) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1905, s. 48.

²⁴²⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1924) “Near East Institutions, Educational and Social”, Boston 1924, s. 82.

²⁴²¹ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1913) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1913, s. 91.

²⁴²² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1914) “Institutions of the Turkey Missions, Eastern Turkey”, Boston 1914, s. 103.

²⁴²³ **The Missionary Herald**, “Not All Fighting at Van”, June 1915, Vol. 111, s. 288.

sonucunda ortaya çıkan yeni Protestan tipolojisi, tam da misyonerlerin arzu ettiği bir model oluşturmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİSYONERLERİN YETİŞTİRDİĞİ YENİ HIRİSTİYAN MODELİ

Amerikalı misyonerler, muhataplarına Protestanlığı kabul ettirdikten sonra onları bu noktada bırakmıyor, dinî yaşantılarının Protestanlığın teklif ettiği şekil ve ölçülere uyup uymadığını her fırsatta takip ediyorlardı. Henüz ham bir inanca sahip olan Protestanların eski inançlarından örülü bir toplumda yaşamaya devam ederken, bir zaman sonra ister istemez geriye dönüşler olabileceği yahut ilerleme seyrinin yavaşlayacağı ihtimalini bildiklerinden dolayı, yeni inancın onların zihninde ve fiillerinde kök salarak iyice yerleşmesine gayret ediyorlardı. Bundaki amaçları elbette sadece onlar geri dönerler korkusu değildi. Misyonerler biliyorlardı ki, bir din, mensuplarının hayat tarzlarında sergilenen örneklerle yayılırdı. Bir başka ifadeyle yeni dinin mensupları, diğerleri için bir model teşkil ettiğinden, bu kez eski dine getirilen sözel eleştirilerin yerini, yaşantı yoluyla eleştiriler almak durumundaydı. Şayet Protestanlığı kabul edenler, eleştirdikleri ve reddettikleri önceki hayat tarzına muhalif, onu sadece sözleriyle değil, olumlu tavır ve davranışlarıyla yıkan bir dinî hayat sürerlerse, tebliğ-kabul-kökleşme-yerleşme formülü bu defa kendiliğinden işleyen bir mekanizma halini alacaktı. Bir de buna ABCFM'nin *bir misyonerinin yerine ikincisini göndermemek, buna mukabil oraya kendilerinin yetiştirdiği yerli misyoneri ikame etmek* politikası eklenince yeni Protestanların hayatını belli bir seviyeye kadar tanzim etmesini sağlamak ve bunu uzunca bir süre takip etmek misyonerler açısından kaçınılmazdı.

Hal böyle olunca 1840'lardan sonraki misyoner raporlarında yeni Protestanlar hakkındaki kanaat ve çeşitli sıfatlar yer almaya başladı. En fazla kullanılan sıfatlardan bazıları “takvalı”, “sorgulamacı (inquirer)”, “aydınlanmış (enlightened)”, “iyi karakterli (good character)”, “kardeşimiz (brother)” idi. Hakkında hüküm verilen kişiler, belki bir anlamda şifre diyebileceğimiz bu sıfatlarla tanımlanıyordu. Ayrıca raporlarda *hidayete erme hikayelerine* ve *yeni modeli değerlendirme* yazılarına da sıkça rastlanıyordu. Örneğin Kayserili vaiz Baron Keropi'den “kendisi mükemmel bir kabiliyet ve sağduyu sahibidir. Halkın üzerinde muazzam bir etkisi vardır. Hıristiyan karakteri mükemmeldir. İşe daima hazırdır ve misyonerlere sempatiyle doludur. Sık sık zengin Ermeniler tarafından davet

edilmekte, onlar tarafından değer verilmektedir”¹ diye bahseden rapor sahibi, o kişinin Protestanlık davasına ne kadar yararlı olacağını açık açık vurgulamış oluyordu. Misyonerlerin bu detayları Amerikan kamuoyuyla paylaşmaları, oradakilerin maddi desteğini artırmak yanında, Amerikan gençliğinin dinden uzaklaşan kesimlerini etkilemeye de matuf bilinçli bir tavidir.

Osmanlı coğrafyasında açılan Amerikan eğitim kurumlarında yetiştirilen genç neslin yeni hayat tarzları ve Protestanlığa dönüşümleri, “öğrenci modelleri” alt başlığında bir önceki bölümde tanıtıldı. Bu bölümde ise daha ziyade halktan kimselerin halk eğitimi tabir ettiğimiz metotlarla yeni bir hayata başlamaları ve bu hayatın dışarıya nasıl yansıdığı örnekler üzerinden anlatılacaktır. Misyonerlerin telkinlerine olumlu mukabele eden yerli Protestan modelinin/kimliğinin niteliklerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Protestanlığı Algılama ve Yaşama Biçimleri

1. 1. Takva Sahibi Olmak

İstanbulu on iki Protestan, Ermeni ve Rumların eziyet ettikleri dönemde bir odaya hapsedildiler. Vakitlerinin çoğunu ilahi söyleyerek ve dua ile geçiriyorlardı. Türk yetkili, daha önceki hayatında işittiğinden daha fazla İncil dinlemişti. Onları gittikleri bu “*sözde yeni yol*” ile ilgili sorulara cevap vermeleri için gecede dört defa odasına çağırma emri almıştı. Aynı mekanı paylaştıkları şamatacı ve küfürbaz Rumlar da dahil değişik *milletlerden* hapisane arkadaşları bu Evanjeliklerle alay etmişlerdi. Türk mahpuslara “bunlar kafirdir” diye tanıtmışlardı onları. Türkler ise Rumlara, “bunlar iyi adamlar. Çünkü gece boyunca defalarca Tanrı’ya dua ettiler. Fakat biz sizi bir defa olsun dua ederken görmedik” dediler. Rumlar, “biz kalbimizle dua ediyoruz” deyince de, “hayır, kalbinizden dua ettiğinize inanmıyoruz. Burada bulunduğunuz sürece ağzınızdan hep küfür çıktı. Kafir dediğiniz bu adamlara bakın. Ağızlarından küfür duymak şöyle dursun, tüm kelimeleri güzel. Kafir sizsiniz, onlar iyi adam”² karşılığını aldılar.

İlk Protestanlardan Bedros Ocak 1873’te öldü. Erzurum misyoneri Cole, onun hayatını, takvasını, hizmetlerini ve hakkındaki müsbet düşüncelerini şöyle kaleme almıştı:

“‘Bir Asyalı olarak doğdu; bir Amerikalı olarak öldü’ Bu deyişin nedeni, küçük kilisemizdeki aziz kardeşimiz Bedros Ağa idi. Bir yıldır hasta olduğundan 28 Ocakta çalışmalarını bırakıp

¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Giles (17 February 1865)”, June 1865, Vol. 61, s. 168.

² **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Dwight (22 April)”, August 1846, Vol. 42, s. 273.

dinlenmeye çekildi. Birkaç yıl evvel buraya taşınan bir Arapkir yerlisiydi. Oradaki misyonerlerin çalışmalarından her daim sitayişle bahsederdi. Misyonerlik faaliyetinde, kendi kendine yetme, kiliselerin bağımsızlığı gibi konularda son derece isabetli fikirlere sahipti. Birçok bakımdan herhangi bir memlekette, herhangi bir cemaate model olabilecek bir insandı. Uzun süren hastalığı boyunca yanında bulundum. Yabancı bir dilde sohbet etmemize rağmen bir Amerikalı Hristiyanın yerine bir Asyalının yanı başında oturuyor olduğumu çok zor fark ettim. Batı dünyasındaki Tanrı hizmetkarlarına işte bu denli benziyordu. ‘Onlar da bizde olsunlar’ [Yuhanna, 17/21], ‘Rab bir, iman bir’ [Efeslilere, 4/5], ‘Tanrı indinde şahsa itibar yoktur’ [Romalıları Mektup, 2/11]. ‘Şerefli bir ölüm’ dedim, ‘Asyalı bir günahkar olarak doğdu; muzaffer bir Amerikalı Hristiyan gibi öldü.’”³

Karslı Hagop, Kitab-ı Mukaddes’i sürekli okumaya devam eden, hayatını onun öğretilerine göre şekillendirmeye çalışan birisiydi. Aile hayatını onun düsturlarına göre düzenliyordu. Hatta yıllar evvel ona o kadar düşman olan ve onu afaroz eden papaz bile Hagop’un gittiği yolun doğru bir yol olduğuna kanaat getirmişti.⁴ Eski Zağra’daki misyoner okulunda öğrenim gören Bulgaristan’ın Slevin bölgesinden Marika adlı kız öğrenci, ailesinin inançlarıyla ters düşmüştü. Şöyle ki, tatilde Marika’nın annesi kızının hiç istavroz çıkarmadığını fark etti. Sebebini sorunca da, “Haç çıkarılacağı Yeni Ahit’in neresinde yazıyor?” cevabını verdi. Bunun üzerine ailesi onu okuldan aldı. Ancak Marika bir yolunu bulup eğitimini tamamladı. Misyon okulunda öğretmenliğe başladı. İlk ezber dersinde şunu ezberletti: “*Amelsiz iman ölümdür.*” Duyanlar şaşırdılar ve “ne kastettiğinizi biliyor musunuz?” diye sormadan edemediler. Marika öğretmen de, “evet, biz İsa’ya inanıyorsak, onun amellerine de inanmak zorundayız” karşılığını verdi.⁵

İstanbul’un bir dış istasyonunda 1870’lerde kurulan *Nur Dağıtıcıları Cemiyeti*’nin amacı da takvalı bir yaşamdı. Her üyesi haftada en az 10 para veriyordu. Sebt akşamları toplanıyorlardı. Sabahki dua toplantılarında ve Sebt okulunda gün boyunca dikkatlerini çeken başlıca noktaları birbirlerine aktarıyorlardı. Her üye, bir haftalık sürede İsa için ne yaptığını rapor etmek için mutlaka uğruyordu. Gelecek için planlar yapıyorlardı. “Kendi Sion’larının

³ Royal M. Cole, “Born an Asiatic, Died an American (12 February 1873)”, **The Missionary Herald**, May 1874, Vol. 70, s. 155-156.

⁴ William N. Chambers, “Hagop of Byrakdar”, **The Missionary Herald**, February 1886, Vol. 82, s. 65.

⁵ Kate M. Jenney, “A Native Teacher (9 December 1879)”, **Life and Light**, June 1880, Vol. 10, s. 228.

refahı ve huzurunu aramak için kendilerini rehin vermişlerdi.” Pazar günleri tek bir dükkan dahi açılmıyordu. O gün İncil okumakla meşgul oluyorlardı.⁶

1. 2. Ahlaki Özelliklerindeki Değişimler

1. 2. 1. Dürüstlük

Yerli Protestanların en fazla öne çıktıkları husus, söz ve fiillerinde daha önce hiç olmayan bir dürüstlük sergilemeleriydi. Üstelik bu davranış değişikliği, her kesimden insanların dikkatini çekiyordu. Bebek yakınlarındaki bir Türk efendinin büyük bir *konağına* birkaç soba kurmuş olan Protestan zanaatkarlardan biri Msy. Hamlin’e gelerek, kahya efendinin hesap pusulasının sadece yarısını ödediğini söyledi. Pusulayı inceleyen ve her açıdan doğru olduğunu gören Hamlin ona, derhal geri dönüp konağın kapıcısına, efendiyle bir işi olduğunu söylemesini, ancak kahyayı çağırmamasını tavsiye etti. Konağın efendisi durumu öğrenince kahyasına, hesabı tam ödemesini, ayrıca ileride Protestanlara herhangi bir iş yaptırarak olursa hesaplarının doğruluğu hakkında kuşkulandırmamasını söyledi. “Çünkü bu Protestanlar ötekiler gibi fahiş fiyat vermezler, hile yapmazlar. Bilakis dürüsttürler, hakikati konuşurlar”⁷ diye de ekledi.

Antepli Parmakis Kirkor, eskiden köylerde alış verişi yaparak, şehir ürünleri satarak ve geri dönerken köy ürünleri (genelde tütün) satın alarak geçiniyordu. Çoğu haksız yollardan epeyce mal mülk edinmişti. Protestan olduktan sonra mesleğini bıraktı ve son derece sakin ve dürüst bir hayat yaşamaya başladı. Birkaç yıldır maddi açıdan desteklediği ağabeyi, Protestan oldu diye ondan ayrıldı ve mal varlığının yarısını talep etti. Üstelik bu talebini Türk mahkemesinde onaylatma peşindeydi, ancak başarılı olamadı. Hiçbir şey onu bu yoldan döndüremiyordu.⁸

Tokatlı Hohannes eskiden usta bir kumarbazdı. Bu vesileyle büyük paralar kazanmış, ancak bu paraları çarçur etmişti. Bir defasında İstanbul’da Frenklerin işlettiği bir kumarhanede bir gecede 12.000 dolardan fazla kazanmıştı. Bu kadar parayla ne yapacağını kara kara düşünürken bir hafta uyuyamadı. O sırada hayatı için dar bir yol olduğunu

⁶ **The Missionary Herald**, “Annual Report, Organized Christian Work at an Out-station”, August 1877, Vol. 73, s. 247.

⁷ Hamlin, **My Life...**, s. 292.

⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston”, April 1848, Vol. 44, s. 133. Msy. Johnston bir defasında Kirkor’a, “eski hayatındaki en büyük hata olarak, kilisedeki yanlış ibadetleri mi, yoksa kilise dışındaki yanlış faaliyetleri mi görüyorsun?” diye sorunca ikinci şık diye cevapladı. Hayattaki en büyük yanlışı, eskiden Tanrı için değil kendisi için yaşaması olduğunu itiraf etti. **Aynı yer**, s. 133.

düşünmeye başlamıştı ki, bir Amerikalı misyonerin telkinleriyle Protestanlık yolunu benimsedi. Ancak Katolikler ve Gregoryen Ermeniler onu anatemaya tabi tuttular. Babası evden kovdu. Papazlar, karısını ondan ayrılması için kandırdılar. Msy. Johnston’la görüşmesinde “fayda kapılarının ardına kadar açılmasından ve emeklerinin sonucu güzel meyveler devşirmekten çok mutlu olduğunu” söyleyen Hohannes, İsa’nın kendisine her zaman çok yardım ettiğini düşünüyordu. “*Bedence idman az faidelidir; fakat takva, şimdiki ve gelecek hayatın va’dine malik olarak her şey için faidelidir* [Timoteosa I. Mektup, 4 / 8]” ayetine yürekten bağlıydı. Artık Tokat’ta “özü sözü doğrudur ve tüm ticari işlerinde dürüsttür” diye bilinen biri haline gelmişti. Bu nedenle işleri iyi gidiyordu. Kendine bir ev satın aldı, karısı da onunla oturmaya razı geldi. Kadın, Hohannes’in eskisinden çok daha iyi bir koca olduğunu söylüyordu.⁹

Bursa Protestan Kilisesi üyelerinden biri gümüş bir saat zinciri bulmuştu. Fakir olmasına, hatta serbest olmasına rağmen bulduğu zinciri bir Protestan gümüşçüye teslim etti. Birkaç gün sonra zincirin sahibi çıktı ve zincir ona iade edildi. Bu hadiseyi duyan her Ermeni, “bu zincir Protestan olmayan bir Ermeninin eline geçseydi, asla sahibine dönmezdi” diye konuştu.¹⁰ Dürüstlük ve helal haram konusunda hassasiyet konusunda Harput’ta ilginç bir hadise yaşanmıştı:

“Birbiriyle ortak iş yapan iki kardeş vardı. Birisi on beş yıl önce bir Türkün koyununu çalmıştı. Birkaç hafta evvel misyonerlerden, hırsızlığın günah olduğunu öğrenince gitmesi ve bu hırsızlığı itiraf etmesi gerektiğini düşündü. Gitti, ama *kendini beğenmiş* Türk onu affetmedi. Sadece koyunu geri vermesini değil, on beş yıl boyunca bu koyundan hâsıl olmuş olacak ürünleri de talep ediyordu. Bu sıkıntıyla derhal kardeşine başvurdu. Her şeyi itiraf etti ve akıl danıştı. İyi bir Hristiyan olan kardeşi, ‘hadi gel bunun üzerine dua edelim. Şayet o Türk bu konuda ısrarcı olursa taleplerinin hepsini yerine getirmek zorundayız’ dedi. Dua ettiler; affetmesi için tekrar Türke gittiklerinde Türk sadece koyunun parasını ödemeleri şartıyla onları azat etti.”¹¹

Aklıbaşında bir Ermeni, Msy. Bliss’e, Protestan olan hemşehrileri adına değil, genel itibarıyla [Gregoryen, Katolik] Ermeni cemaatleri ile ilgili şöyle demişti: “Siz buraya geldiğinizden beri ahlaki konulardaki düşüncelerimiz büyük bir değişim geçirdi. Bir zamanlar doğru bildiğimiz, en azından önemsiz bir kusur gibi gördüğümüz şeyler, şimdi külliyan yanlış

⁹ **The Missionary Herald**, “Mr. Johnston’s Visit to Tokat”, July 1849, Vol. 45, s. 236-238.

¹⁰ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider”, April 1852, Vol. 48, s. 116.

¹¹ “**The Missionary Herald**, Report of Harpoot Station 1869”, September 1869, Vol. 66, s. 290.

olarak biliniyor. Artık onları vicdanımız izin vermeden yapamıyoruz.” Bir başka Ermeni de aynı misyonerle şu tesbitlerini paylaştı: “Halkın konuştuğu dildeki Kitab-ı Mukaddes’in dağıtılmasından önce pamuk çiftçilerinin, ürünü, toprak sahibiyle kendileri arasında pay etmeden evvel ondan çalmaları yaygın bir adetti. Böylece kendi payı daha çok, toprak sahibininki az olurdu. Şimdi bu uygulama neredeyse sona erdi. Bunun yanlışlığı biliniyor ve itiraf ediliyor.”¹²

1. 2. 2. Yumuşak Huyluluk

Karşılı bir Protestan anadilinde yazılmış İncil’le buluştuktan ve onu okuduktan sonra şahsiyetindeki değişimi şöyle anlatıyordu: “Bu İncil elime geçmeden önce kaba, kötü huylu bir adamdım. Bütün köy benden korkardı. Fakat şimdi sokaktaki ufacık bir çocuk bile bana küfredebilir, yüzüme tükürebilir; bense hiçbir şey yapamam. Bu kitap kollarımdaki gücü kırdı. Köylüler arasında yüzüne hiddetle baktığım biri yok. Üstelik Kitab-ı Mukaddes’e yaklaştığım için zulüm bile gördüm.”¹³

Lorcikoğlu (Lourchik) Avedis: İsa Mesih’i seven bir Protestandı. İsa ve çarmıh olayından başka bir şey bilmese de, her daim Protestanlığı anlatır ya da dua ederdi. Ailesiyle birlikte İncil okumak ve dua etmek için akşamları erkenden evine giderdi. Sonra misyonerlerin toplantılarına katılırdı. Birisi ona küfretse o etmezdi. Bir gün çarşıda biri onu küfür ve hakaretlerle kapı dışarı etmişti. Ancak Avedis o kişiye lanet etmedi. Onu seyreden Türk ve Ermeniler ondaki bu sabra hayret ettiler.¹⁴

1. 3. İçkiden Uzaklaşma

Eski sefiş hayatından, ahlaklı bir hayata dönüş yapan kişilerden biri de Ermeni Hovsep’ti. 43 yaşına kadar *hurafelerle dolu bu kilisede* yetiştiğini söyleyen Hovsep baştan aşağı şehevî isteklerinin kölesi, ayyaş ve sefiş bir adamdı. Onun bu karanlık ve dumanlı zihnine *dinin gerçek nurunun* işlemesine dair ümit yoktu. Ağabeyinin dinî bir arayış içine girmesi ve hakikati bulması üzerine Hovsep de Protestan oldu. Gerçi ağabeyinin arayışı, onunki kadar düz bir yoldan olmamıştı. Abisi önce bir manastıra kapanarak bedensel çileler çekmişti. Fakat ruhunun saflaşmadığını görünce oradan ayrıldı. Kendi kilisesinin doktrinlerini

¹² Edwin E. Bliss, “Indirect Results of Missionary Labor in Northern Turkey”, **The Missionary Herald**, September 1876, Vol. 72, s. 280.

¹³ William N. Chambers, “The New Village Constitution”, **The Missionary Herald**, April 1884, Vol. 80, s. 150.

¹⁴ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston (Aintab)”, April 1848, Vol. 44, s. 134.

reddetmek maksadıyla Roma Katolik Kilisesi'ne girdi. Burada ilahicibaşı oldu. İşte bu konumdayken Amerikalı misyonerlerle tanıştı. İncil vaazını, insanoğlunun ürettiği geleneklerin karışmadığı saf haliyle dinledi. Tüm kalbiyle hakikati benimsedi. Kardeşi Hovsep bu yeni yolu önceleri benimsemese de sonradan gerçeği anladı ve dine döndü.¹⁵ Bahçecik Köyü muhtarının torunu eskiden müthiş bir şarap içicisiydi. Hakikate inandıktan sonra kadehleri tamamıyla bıraktı. Eski dostları onunla alay edip, “sen şapele git! Evanjelik ol! O kadar çok şarap içerdin ki burnundan gelirdi!” deseler bile hiç aldırımıyordu.¹⁶ Antep'in 1850 yılı raporunda bu konuda çok müsbet gelişmeler söz konusuydu:

“Anlaşıldığı üzere Antep'te bir kimse Protestan olur olmaz elindeki kadehi bırakıyor. Gerçekten de Protestanlığa ilk adımlardan biri alkollü içeceklerden el çekmektir. İçkiyi bırakma, [Ermeniler nezdinde] Protestanlığı test etme türlerinden biri oldu. Yeni yolu takip eden bir Ermeniden şüpheleniliyorsa, onun dudaklarına bir kase sunuluyor. Bunu kabul ya da reddetmesine binaen Ermeni veya Protestan olduğu ilan ediliyor.”¹⁷

Misyonerlerin gözlemlerine göre İncil Maraş'a gelmeden evvel her ailede az ya da çok şarap kullanılmaktaydı. Bir komünyon ayininde içilmek üzere şarap arandığında şehirdeki tek bir Protestanın evinde bir damla dahi şarap bulunamadığı¹⁸ haberine sevinmişlerdi.

İçkiyle mücadele için bazı cemiyetler kurulmuştu. Bunlardan *İstanbul İçkiyle Mücadele Cemiyeti*, İstanbullu Ermeniler tarafından 1844'te yürürlüğe kondu. Bu çerçevede 15-20 kişi bir antlaşma metni imzaladılar. Aralarına başka üyeleri de almaya çabalıyorlardı.¹⁹ *Trabzon İçkiyle Mücadele Cemiyeti* ise Trabzonlu bir yerli Protestanın, İstanbul'u ziyaretinden sonraki teşebbüsüyle ortaya çıkmıştı. 20 üyeli bu cemiyetin gayesi, alkollü içkilerden kaçınma prensipleriydi. Çünkü içki müptelalığı Trabzon'da korkunç bir gelişme gösteriyordu. Şarap üreticilerinin çoğu sarhoştı. İçki içmek, dinî bir vecibe olarak görülüyordu.²⁰

¹⁵ Harrison G. O. Dwight, “Conversion and Happy Death of an Armenian”, *The Missionary Herald*, February 1847, Vol. 43, s. 38. Aynı raporda, bir miras paylaşımında haksızlık eden bir Protestanın, kardeşine bu hakkı vermek için mahkemeye başvurmasından, hakkını ona vermesinden, bunun da insanları ziyadesiyle etkilediğinden bahsedilmektedir.

¹⁶ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. Everett (25 January 1856)”, May 1856, Vol. 52, s. 135.

¹⁷ *The Missionary Herald*, “Annual Meeting”, September 1851, Vol. 47, s. 289.

¹⁸ *The Missionary Herald*, “Letter from Mr. White (2 January 1860)”, April 1860, Vol. 56, s. 106.

¹⁹ *The Missionary Herald*, “Journal of Mr. Dwight [18 Ekim 1843 günü]”, July 1844, Vol. 40, s. 227.

²⁰ *The Missionary Herald*, “Journal of Mr. Bliss [8 Aralık 1844 günü]” September 1845, Vol. 91, s. 295.

1. 4. Sebt Günlerine Riayet

Maraşlı bir Protestan bu yolu seçmeden önce bir yağ imalathanesinde ortaktı. Ortakları, Protestanlık ilkelerine göre günahkar kişilerdi. Örneğin Sebt gününe riayet etmiyorlardı. Onun itirazına rağmen o gün imalathaneyi çalıştırıyorlardı. Bu durumda ne yapmalıydı? İtirazları sonuç vermedi. Sebt günü kazancından almalı mıydı? Sonunda bu Protestan, imalathanesini devretti.²¹ Aynı şehirden bir başkası bahçecilikle uğraşıyordu. Sebt günleri hiçbir meyve satmıyordu. Ancak bazı Müslümanlar yalnızca o gün uğruyordu. Sebt günü satış yapmayacağını açıklayınca, gerektiğinde sana borç para vermeyeceğiz deyip çekip gidiyorlardı. Şimdi bu parayı almak bana hak mıdır? diye gelip misyonerlere danıştı. Aldığı bu paraları hayır için harcamaya başladı.²²

Manisa'daki çoğu dükkan, karşılıklı anlaşmayla Pazar günleri kapatılmaya başlandı. Eskiden Pazar günlerini çalışarak geçiren gençler artık Sebt günü sabah ayinlerine, öğleden sonraki Pazar okuluna ve İncil dersine katılıyorlardı. Ayinlerin dikkat çeken özelliği müzikti. Cemaat içtenlikle ilahi söylüyordu ve hepsi müzikten çok hoşlanıyordu. Pazar günleri orgun sesi kayboldu ümitleri boşa çıkacaktı sanki.²³ Bursa'nın kırk mil kuzeybatısında bulunan ve bir vadinin iki yanına kurulmuş olan dış istasyonlardan Soloz'da Pazar günü birbirine zıt bir manzara vardı. Köprü'nün bir tarafında dükkanlar açıldı, kahvehaneler tıklım tıklımdı, işler sanki hafta içindeymiş gibi devam etmekteydi. Öteki yanında ise dükkanlar kapalı, kahvehaneler ıssız ve Tanrı'nın kutsal gününe sessiz ve ağırbaşlı bir saygı vardı.²⁴ Sebt gününe riayet etmek aslında toplumsal anlamda gerçekleştirilmesi zor bir eylemdi. Ancak Protestanlar bunun olumsuz neticelerine katlanıyorlardı. Vezirköprü'lü bir kasap bir Müslümanın koyununu Pazar günü kesmeyi reddettiği için hapse atıldı.²⁵ Bazıları ise bu yüzden dövülmüştü:

“[Harput civarındaki] Haresik Köyü'nün beyi Protestanların Pazar günleri çalışmalarına karar verdi. Çünkü Ermeniler de onları gördükten sonra 'Protestanlar Pazarları çalışmazsa biz de çalışmayacağız' demeye başladılar. Bu nedenle Bey, bir Pazar günü onlara haber gönderip gelmelerini ve kuyu kazmaya yardım etmelerini emretti. Kardeşlerimiz ona, bugün kendilerini serbest bırakması için ricada bulundular ve bir başka gün iki katı

²¹ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Beebee (12 December 1854)”, April 1855, Vol. 51, s. 107.

²² **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Beebee (12 December 1854)”, April 1855, Vol. 51, s. 107.

²³ Miss Cull, “The Work at Manisa (8 January 1884)”, **The Missionary Herald**, April 1884, Vol. 80, s. 147.

²⁴ T. A. Baldwin, “The Religious Awakening”, **The Missionary Herald**, October 1884, Vol. 80, s. 398.

²⁵ Julius Y. Leonard, “A Gratifying Visit to Vezir Keopreu (17 July 1873)”, **The Missionary Herald**, November 1873, Vol. 69, s. 365.

çalışacaklarını söylediler. Fakat bey buna bir başkaldırı olarak baktı ve feci şekilde onları dövdürdü. İki üç gün önce vücutlarındaki izleri gördüm.”²⁶

1. 5. Yaşadıkları Fizik Ortamın Temiz, Modern ve Kullanışlı Bir Hal Alması

Misyonerlerin tanımıyla yerli Hristiyanların yaşadığı “ilkel hayat tarzı artık modern hayata geçen Rum ve Ermeniler tarafından kırılıyordu. Kitap rafları evdeki eşyalardan biri haline gelmişti. Kadın ve erkekler, ‘okuma biliyor musunuz?’ diye sorduğunuzda ‘hayır’ demeye mecbur kalırlarsa son derece utanıyorlardı. Gazeteler ve *Sebt Okulu Dersleri* gibi kitaplar memleket sathında elden ele dolaşıyordu. Eskiden *efendilerine* [Müslümanlara] ait olarak görülen kırmızı Türk fesi giymeye cüret edemeyen Ermeniler şimdi *siyasi konuları* tartışıyor. Şehir kadınları kıyafetlerinde kadın tuniğini terketmiş, erkekler Avrupalı kıyafetleri benimsemişti. Evlere ikinci kat çıkılıyor ve evler beyaz badana ile parlatılıyordu. Delikanlılar ticaretin yavaşlaması ve sınırsız monarşinin baskıları hakkında konuşuyor, gözleri Amerika’ya uzanıyordu.”²⁷

Adana misyoneri Mead ve ekibi Osmaniye, Missis, Çokmerzimen, Engerli ve diğer yörelerdeki on günlük gezisinin izlenimlerini aktarırken ilginç notlar da veriyordu. Örneğin, Missis’de hem kilise hem okul ve hem de papaz evi olarak kullanılan bir ev kusursuz bir şekilde temizdi. Onlar gittiğinde Pazar gününe hazırlanmıştı. Hatta papaz, ayakkabılarını bile taze boyatmıştı.²⁸

1. 6. Değişen Aile Modeli

Evlilik işlemlerinde ve törenlerinde Protestan ilkelerine uyulmasıyla birlikte toplumda aile modelleri de değişiyordu. Eskiden son derece zor olan evlilik işlemleri ve yüklü masraflar artık kilisenin ve geleneklerin elinden kurtarılıyordu. Bu doğrultuda Kars’ın Rusya sınırına yakın köylerinden Karakale’de köylülerin ortak olarak benimsedikleri ve üstelik Gregoryen Ermenilerin gazetesi *Meshag*’da yayınladıkları nizamname hayli önem taşımaktadır. Buna göre,

1. Karakale’nin tüm halkı basit ve ucuz bir tarzda giyinmelidir.
2. Hem erkekler hem de kadınlar, hatıra yüzükleri hariç bütün altın takı çeşitlerini dostlarına dağıtmalıdır.

²⁶ Herman N. Barnum, “The Pathetic Story of Persecution”, *The Missionary Herald*, January 1893, Vol. 89, s. 28.

²⁷ *The Missionary Herald*, “The Empire of the Sultan”, January 1881, Vol. 77, s. 38.

²⁸ *The Missionary Herald*, “Adana and Out-Stations”, August 1890, Vol. 86, s. 324.

3. Evlilik konusunda hem delikanlılar hem de genç kızlar son derece özgür bir seçim yapmalıdır. Asya topluluklarında yaygın olduğu üzere ebeveynlerin zorlamaları, ya da gençler kendi istedikleriyle evlenirken dışarıdan baskı yapılması yasaklanmıştır. Yine gençler, evlilik yaşına gelmeden evlendirilmemelidir.
4. Evlilikte herhangi bir şekilde parayla pazarlık [başlık parası] kesinlikle yasaklanmıştır. Ufak tefek hediyeler ve gerekli masraflar bunun dışındadır.
5. Çeyiz yasaklanmıştır. Anne babalar kızlarına uygun elbiseler verebilir. Gelin, yeni evine geldiğinde damat ona bir yüzük ve bir kat elbise vermelidir.
6. Bütün gereksiz adetler iptal edilmelidir. Düğünde ve gerekli davetlerdeki ölçsüz ve mürifçe masraflar, likör kullanımı, dans, zararlı oyunlar da yasaklanmıştır.
7. İlaç olarak kullanılması dışında sarhoş edici içki kesinlikle yasaklanmıştır.²⁹

Buradan anlaşıldığı üzere Doğu kiliselerinin yapısı ve yaptırımları zayıflamaya başlamıştı. Protestan yuvalarının akşam meşguliyetlerine bakıldığında, mutlu bir aile tablosu ve çocuklarıyla yakından ilgilenen ebeveynlerle karşılaşılıyordu. Trabzon misyoneri Bliss, bir akşam vakti bir aileyi ziyaret ettiğinde, derslerle meşgul olan çocuklarını görünce çok duygulandı. Başka günlerde ve başka memleketlerde aynı yaştaki kişileri okuma öğrenirken elbette görüyordu. Fakat Trabzon gibi bir yerde çocukların okul dışında derslerle meşgul olmaları yepyeni bir şeydi.³⁰ Erzurum misyoneri Peabody raporunda, genç Protestanları evlendirmeye devam ettiklerini, ailecek daha verimli çalışmalara imza attıklarını yazıyordu:

“Ermeni kız kardeşlerimizden biri başkentteki Protestan din adamlarından biriyle evlendi. Buradaki kitap satıcımız da eşini, çocuklarını ve annesini alarak memleketleri Diyarbakır’ı ziyarete gitti. Kocasını birkaç ay kitap dağıtımıyla ve Arapkir ve civarındaki insanların yararına uğraşırken, kilise üyesi olan karısının oradaki akraba ve dostlarına manevi açıdan çok şeyler yapacağını umuyoruz.”³¹

Hınıs tarafındaki Kozlu’dan da buna benzer evlilikler “coşkulu haberler” başlığıyla veriliyordu: “Yardımcımız birkaç ay evvel orada evlendi. Bu kız, en etkili ve en başarılı çalışanlarımızdandı. Buradaki kız okulundan mezundu. Üç yıldır Erzincan’da öğretmen ve Bible-kadını olarak görev yapıyordu. Bu evlilikten sonra Kozlu’daki faaliyetler kısa sürede en üst derecesine çıktı.”³²

²⁹ William N. Chambers, “The New Village Constitution”, **The Missionary Herald**, April 1884, Vol. 80, s. 149.

³⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bliss (21 January 1847)”, May 1847, Vol. 43, s. 153.

³¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Peabody (27 December 1851)”, June 1851, Vol. 47, s. 192.

³² Robert Chambers, “Pakarich and Hazark”, **The Missionary Herald**, June 1886, Vol. 82, s. 222.

Herman N. Barnum’a göre “yuva kelimesi bu ülkenin hiçbir dilinde mevcut değildi, çünkü böyle bir şey yoktu.” Ancak özellikle Protestan aileler arasında gerçek yuvalar kurulmaya başlandı. “Bu yuvalarda sevgi hüküm sürüyordu. Karı, koca ve çocuklar birbirlerine, ilişkilerinin gerektirdiği saygıyı gösteriyorlardı. Genel bir yükseliş söz konusuydu ve toplumun bütün havası her açıdan ilerlemiş durumdaydı.³³ Protestan aile modellerinin değişimi hiç şüphesiz bu ilerlemede önemli bir yer tutuyordu:

“Ailelerin çoğu eskiden tek göz odada yaşıyordu. Odanın arkasında karanlık bir ambar vardı. Mutfak ayrı bir binadaydı. Her ailenin bir avlusu olması yaygındı. Çoğu aile üç nesilden oluşuyordu. Çünkü oğullar evlendiklerinde gelinleri baba evine getirirlerdi. Elbette böylesi bir ailenin çok az eşyası olurdu. Uyku vaktinde yataklar yerdeki hasırın üzerine serilir, sabahleyin katlanıp rafa kaldırılırdı. Masa, yuvarlak bakır bir siniydi. İhtiyaç olunca bir taburenin üzerine konulurdu. İnsanlar onun etrafına ya minderlerin ya da hasırın üzerine otururdu. ‘İlk önce erkekler, daha sonra kadınlar yer’ diye bir kural vardı. Ama şimdi çoğu Protestanın evinde aile hep beraber yemek yemektedir. Gençler evlendiklerinde gitgide kendi başlarına oturacakları yuvalar kuruyorlar. Kızlar eskiden on iki yaşında ya da daha erken evlenirdi. Lakin şimdi Protestanlarda, hatta gayri Protestanlarda bile on beşinden önce evlenmek nadir görülmektedir. Çoğunlukla bu yaş yirmiye kadar uzatılıyor.”³⁴

2. “Gerçek Dini” Öğrenmek, Yaşamak ve Başkalarıyla Paylaşmak İçin Gösterdikleri Çabalar

2. 1. Eski Kilisenin Baskılarına Direnenler

Antep’te yaşayan Karamanoğlu Sarkis, eskiden kuyumculuk yapan, ailesine rahat bir nafaka sağlayan bu kişi “şehirde çuha giyen yegane Protestan” diye tanınıyordu. İsa’nın hakikatini kabul ettikten sonra eski işini terk etmesi için Ermeni ruhban sınıfından ve çevresinden baskı gördü. Zira meslektaşları, onun, kendi din anlayışlarına ortak olmadıkça ticaret yapmasına izin vermediler. O da yeni geçim yolları aradı ve dokumacılık öğrenmeye başladı. Beş parasız ve mesleksiz bir haldeyken her şeyini terk etti ve İncil hakikatini öğrenmek için Halep’e gitti. Yol ve barınma masrafını ödemeleri dışında Amerikalılardan hiçbir yardım beklemedi.³⁵

Thomas adlı Diyarbakırlı gence, eski kilisesine dönmesi karşılığında piskopos tarafından her ay 200 kuruş rüşvet teklif edildi. Thomas haberciye geri gönderirken,

³³ Herman N. Barnum, “Forty Years in Harpoot, Eastern Turkey”, **The Missionary Herald**, October 1899, Vol. 95, s. 403.

³⁴ Myra A. Proctor, “Aintab”, **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 276 ve 278.

³⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston”, April 1848, Vol. 44, s. 132.

misyonerlerin ifadesiyle, *gerçek bir Hristiyanı yakışır şekilde* “git ve Piskoposa de ki, ben para için Protestan olmadım; para için de onu bırakmayacağım. Şayet bana bir ev dolusu altın verse, yine de Ermeni kilisesine dönmem.”³⁶ Aynı yöredeki fakir birisi de dinî toplantılar için tek göz odasını feda etti. Ailesini de kardeşinin evine yolladı.³⁷

Bu dönemde anatemaya tabi tutulan ve borçlananlara, işinden atılanlara yardım için birtakım cemiyetlerin kurulduğu görülür. 1851 yılında kurulan böyle bir cemiyetin amacı, birkaç ay işsiz kaldığı için borçlanan kimselere ufak miktarda sermaye vermektir. Cemiyet bu gibi kişilere sınırlı zamanda faizsiz sermaye veriyordu. 1851’de fonlarını, 20-30 kişiye yetecek kadar yükseltmişti.³⁸

Amerikalı misyonerlerin “Ermeni katliamı” olarak isimlendirdikleri 1895 olayları, her yöredeki Protestanları etkiliyordu. Bunlardan biri de Dereköy Rumlarıydı. Ancak onlar Protestanlığa olan inançlarından, ölümleri pahasına dönmeyeceklerini ilan ediyorlardı:

“Geçen kış, Ermeni katliamı zamanında, Rum olmalarına rağmen Dereköylü Protestan kardeşler müthiş bir ölüm tehlikesi yaşadılar. Protestanların tamamen kılıçtan geçirilecekleri bekleniyordu. Mezheplerinden dönmeleri için ısrar edildi. Bir Müslümanla bir Protestan arasında şu konuşma geçti:

Müslüman: Yeniden Ortodoksluğa dön. Emin ol böyle yapmazsan hayatını kaybedeceksin.

Rum: Ölüm korkusuyla Müslümanlıktan Hristiyanlığa döner miydin?

Müslüman: Hayır.

Rum: Ben de dönmeyeceğim, ben bir Protestanım. Gerekirse inancım için ölebilirim ama onu değiştirmem.”³⁹

Thomas adlı gözleri görmeyen İspartalı bir Rum, Protestan olduktan sonra zorluklar çekmiş ve eski kilisesine dönmesi için baskı görmüştü. Ancak o yolundan dönmemişti. Her gün çarşıya gidiyor ve cebinde mutlaka bir İncil götürüyordu. Bir tek kelime okuyamasa da bir başkasından bu İncil’den biraz okumasını istiyordu. Bu da ona “Efendisi İsa hakkında konuşma fırsatı veriyordu.”⁴⁰

³⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dunmore (7 May 1852)”, August 1852, Vol. 48, s. 233.

³⁷ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dunmore (7 May 1852)”, August 1852, Vol. 48, s. 235.

³⁸ **The Missionary Herald**, “Annual Meeting”, September 1851, Vol. 47, s. 289.

³⁹ **The Missionary Herald**, “Dere Keoy-A Greek Community”, April 1897, Vol. 93, s. 153.

⁴⁰ J. P. McNaughton, “Bourdour and Sparta”, **The Missionary Herald**, January 1906, Vol. 102, s. 37.

2. 2. Okumaya ve Öğrenmeye Hassasiyet Gösterilmesi

1850 yılı itibariyle Beyoğlu cemaatine katılanlar arasında, “gerçekten *ilahi öğretinin hükmünde* olduğu görülen” üç genç vardı. Bunlar, İstanbul’un güneyinde, en az yedi mil uzaklıktaki bir pamuk fabrikasının işçileriydiler. Ancak bu mesafeyi düzenli olarak aşarak İncil’in vaazını dinlemeye geliyorlardı. İşverenleri ve tanıdıkları, bu kişilerin karakterleri hakkında en asil ifadeleri kullanıyorlardı. Çünkü onların ölçülü davranışları, doğruluğu ve dindarlıklarıyla aynı kurumdaki diğer işçilerin sefahati ve ahlaksızlığı arasındaki fark hayretle karşılanıyordu.⁴¹

Polatoğlu Avedis genç, atletik ve güçlü bir duvar ustasıydı. Bütün alet edevatını bırakmış ve Halep’ten yetmiş mil mesafedeki yolu bin bir zorlukla aşarak İncil dersleri almaya Antep’e gelmişti. İçten ve dürüst görünüyordu. Orada yapılan ilk dinî vaazlar esnasında, davetsiz gözyaşlarını boş yere saklamaya çalıştığı misyonerlerin gözünden kaçmadı. Vaazın konusu Romalılara Mektup’tu. Avedis, kendisini gece gündüz bu mektuptaki doktrinlerin müzakeresine adanmıştı. Memleketine döndüğünden beri de Yeni Ahit dersleri veriyordu. Her gece, derslerinde karşılaştığı birkaç pasajı açıklıyor, Msy. Johnston’ın deyimiyle, “sert kayalar arasındaki demir aletlerini nasıl tutuyorsa, şimdi o da fevkalade bir beceriyle kitabını güçlü eliyle tutuyordu.” İleride iyi bir teolog olacağını ilham ediyordu. Çünkü İncil’deki tek bir yeri bile, en azından Antep’e gelmiş bir misyoner kadar anlamadan geçmiyordu. Çalışkan olduğu kadar aktifti de. İş arkadaşlarına ve diğerlerine okuma öğretmesi ve geniş bir çevrede iyi tesiri olması, misyonerlerin aradığı vasıflardı.⁴²

Barsamoğlu Kirkor, okuma bilmeyen ama dinlediklerini nasıl dinlerse öylece dikkat kesilen biri idi. Kelamı kalbine alır ve onu meyve haline getirirdi. Yönelimi ve sözlerinde örnek bir kişiydi. Eskiden Ermeni Kilisesi’nin çok sofu ibadet erbabındandı. Cemiyette dürüst adamların saygınlığını kazanmıştı. Sabah akşam kiliseye gider, diz çöker ve tasvirlerle ibadet ederdi. Ancak Protestan olduktan sonra bütün bu yaptıklarını putperestlik olarak değerlendirdi.⁴³

12 yaşındaki oğlunu Bebek İlahiyat Okulu’na yerleştirmeye giden bir baba, okulun bulunduğu köye giderken yolda oğluna şöyle demişti: “Seni bu okula yollama amacımı biliyor

⁴¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (11 May 1850)”, August 1850, Vol. 46, s. 255.

⁴² **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston”, April 1848, Vol. 44, s. 132.

⁴³ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston (Aintab)”, April 1848, Vol. 44, s. 134.

musun? Senin İsa'ya hakiki bir mürit olmandan başka hiçbir amacım yoktur. Bunu aklından çıkarmamanı dilerim ki, o yoldan başkasına gitmeyesin, Efendimiz İsa Mesih'in gerçek müridi olmaktan başka bir şeye meyletmeyesin.” Bu hadiseyi değerlendiren Msy. Dwight, “bundan on yıl önce, geçiniz, beş yıl önce, bu koca şehirde, çocuğunu okula götürürken bu şekilde konuşan bir ebeveyn var mıydı diye merak ediyorum. Beş yıl evvel Beyoğlu'nda açtığımız yüksek okula çocuklarını gönderenlerden yukarıdaki görüşe sahip tek bir kişi var mıydı acaba? Şöyle diyordu anne babalar: ‘Bilimleri, dilleri ve diğer şeyleri öğrenmek için okula git ki, hayatta sana faydası olsun.’ Tanrıya şükür şimdi farklı bir yola giriyoruz”⁴⁴ diyerek sevincini dile getiriyordu.

Harputlu bir kadının şu sözlerinde hem Protestanlığı öğrenme isteği, hem de Amerikalılara bir minnettarlık vardı: “Kendi dilimizle okumayı öğrenmezsek zannederim bu bizim için büyük bir utanç olur. Bu [Amerikalı] öğretmenler bizim iyiliğimiz için anavatanlarını ve tüm dostlarını terkettiler. Onlar yalnızca dilimizi okumaya değil, konuşmaya da mecburlar. Gerçekten okumayı öğrenmememiz utanılacak bir durum olacaktır.”⁴⁵ Aynı şekilde Hasanbeyli'deki Protestan cemaatinde öylesine bir okuma arzusu vardı ki, okuma kitaplarını tarlalarına götürmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Böylece boş buldukları her vakti kendilerini yetiştirmeye adıyorlardı.⁴⁶ Eskiden okuma öğrenmeye karşı çıkanlar artık kadını ve erkeğiyle, “okuma biliyor musunuz?” diye sorduğunuzda “hayır” demeye mecbur kalırlarsa son derece utanıyorlardı.⁴⁷

Protestanlardaki bu hareketlilik ve seyyaliyet, çocukların daha ileri safhadaki Amerikan okullarına gitmek için gurbete yollanmasında da görülmekteydi. Üstelik gurbete çıkanlar yalnızca erkek çocuklar değildi; kızlar da artık okumak için gurbete gidiyorlardı. Mesela Tekirdağ cemaatinden on iki delikanlı ve genç kız, evlerinden uzaktaki Amerikan okullarına devam ediyorlardı. Bunların ikisi Robert Kolej'e, ikisi Üsküdar Kız Okulu'na, beşi Bahçecik Yüksek Okulu'na, üçü de Adapazarı Kız Okulu'na gidiyordu.⁴⁸

⁴⁴ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Dwight”, July 1842, Vol. 38, s. 272.

⁴⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Miss Seymour, of Harpoot (25 November 1869)”, April 1870, Vol. 66, s. 125.

⁴⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bryant (26 April 1867)”, August 1867, Vol. 63, s. 245.

⁴⁷ **The Missionary Herald**, “The Empire of the Sultan”, January 1881, Vol. 77, s. 38.

⁴⁸ **The Missionary Herald**, “An Out-Station in Turkey, Rodosto [Tekirdağ]”, February 1887, Vol. 83, s. 53.

Ordu'nun Çambaşı köyündeki Protestan aileler kızlarını ve oğlanlarını Merzifon'daki Amerikan okullarına göndermek için, o sırada orada bulunan Msy. Parmelee'ye başvurdular. Ayrıca bu ailelerin, bir Rum kasabası olan Bulancak'taki Protestanlaştırma planları pek memnun ediciydi. İçlerinden biri, bu faaliyet çerçevesinde Trabzon'a kadar kıyı boyunca yer alan kasabaları takip etmeye niyetlendiklerini söyledi. Planları, oralara sık sık ziyaretler gerçekleştirmekti. Bir ya da daha fazla kişi ayda bir veya iki defa oraları ziyarete gidecek, tebliğde bulunacaktı.⁴⁹

Kilis yakınlarındaki Farkin adlı bir Kürt köyünde pastörlük yapan Tomas Mugurdiçyan'ın annesi, ölüm döşeğindeyken oğluna bir mektup bırakmıştı. Mektubunda bir Protestan annenin, eğitim gören ve bu uğurda çile çeken oğluna nasihatleri yer alıyordu:

“Sevgili Tomas, unutmamalısın ki sen, eğitim için Harput'a gidip 12 yıl kalan küçük Tomas'sın. Çektiğin çileleri de unutmamalısın. Fakir bir aileden geldiğini ve Tanrı'nın inayetiyle din adamlığı görevi aldığını zihninin bir köşesinde tutmalısın. Bunu sadece kendi liyakatınla elde etmedin. Bu Tanrı'nın bir inayetidir. Bunu aklından çıkarmazsan, görevinle gururlanmazsın.”⁵⁰

Eğitim öğretimin desteklenmesi noktasında bir başka çaba ise, Protestanların bireysel olarak topladıkları paralarla okulları finanse etmeleri idi. 1882'de Erzincan Protestanlarının, 800 öğrencisi bulunan 5 okula maddi yardımda bulunmaları, ayda 4.000 dolar tutan masrafı karşılamaları⁵¹ buna güzel bir örnektir. Ayrıca cemiyetler kurarak eğitim faaliyetlerini destekliyorlardı. *İstanbul Ermeni Cemiyeti*, ülkenin değişik yörelerine okullar açmak ve Ermenilere eğitim konusunda destek vermek amacıyla kurulmuştu. Açtığı okullarda ücret talep edilmediği gibi öğrencilere bedava kitap da sağlanıyordu. İstanbul'da eğitim görmüş öğretmenler istihdam ediliyordu. Örneğin bu cemiyet 1880 yılında Gehi'de kız ve erkek çocuklara okul açmaları için altı öğretmen gönderdi. Okullar için iki bina inşa ettirdi. Başka bir okul da komşu köyde faaliyetini sürdürüyordu.⁵²

Bahçecik Anneler Cemiyeti (Bardezag Maternal Society)'ne mensup her anne, yıl boyunca en az bir çift çorap örüyor, ayrıca cemiyete az bir miktar para da ödüyordu. Yıllık

⁴⁹ **The Missionary Herald**, “Among the Mountains Near Ordoo”, December 1890, Vol. 86, s. 518. Protestan ailelerin, yaşadıkları yerlerden uzakta bulunan okullara kız ve erkek evlatlarını göndermelerine örnek olarak, bu çalışmanın 3. Bölümünde yer alan okul tanıtımlarının “Öğrencileri ve Mezunları” alt başlıklarına bakılabilir.

⁵⁰ Mrs. Wheeler, “Farkin”, **The Missionary Herald**, October 1894, Vol. 90, s. 429.

⁵¹ R. M. Cole, “Erzingan-Violent Persecution”, **The Missionary Herald**, January 1883, Vol. 79, s. 27.

⁵² H. N. Barnum, “The Geghi District”, **The Missionary Herald**, April 1881, Vol. 77, s. 147.

hasılat 380 kuruştı. 1888 yılı itibarıyla 4.320 kuruşluk bir sermayeye sahiplerdi. Bu parayı, 50 dolara ulaşınca kadar faizde tutmayı amaçlıyorlardı. Sonra çarşıda bir dükkan alacak, gelirini de Bahçecik Kız Yüksek Okulu'na vakfedeceklerdi. Yine Bahçecik'te kurulan *Genç Kızlar Cemiyeti* de 62 kuruş toplamış, bunu okullardaki fakir kızlara vermişlerdi. Aynı yöredeki *Küçük Kızlar Cemiyeti* ise komşu bir köydeki bir okul binasına yardım için 40 kuruş vermişlerdi. Ayrıca kürsünün önündeki masa için zarif bir örtü yapmışlardı. *Hristiyan Genç Erkekler Birliği (YMCA) Bahçecik Şubesi*, topladığı 936 kuruşla bir okuma odası açmayı planlıyordu. Faaliyetleri arasında dua toplantıları, karşılıklı gelişim gibi konularda düzenli toplantıları vardı.⁵³

Basın yayın işleriyle ilgilenmek üzere 1841'de kurulan Ermeni Edebiyatı Cemiyeti'nin çalışmaları ilginçtir. Bebek İlahiyat öğrencilerinden birinin Ermeniceye tercüme ettiği ***Ahlak Biliminin Unsurları*** ve ***Doğa Felsefesi*** adlı kitapların basım masraflarını üstlendi. Cemiyet üyelerinden bir kısmı, Wayland'ın kitabının ilk bölümünün Ermeniceye tercüme edildiğini işittikten sonra, “bu kitabın yayınlanması bizim işimizdir” dediler.⁵⁴ Bütün bu bilgiler gösteriyor ki, Protestanlar eğitimin önemini derinlemesine kavramışlardı.

Antep cemaati içindeki 15 yaş altı çocuklardan oluşan *Antep Gençlik Cemiyeti (Aintab Youthful Society)* 1850 yılında kuruldu. Yaklaşık 100 çocuk ismini kaydettirdi. Plana göre, her çocuk her ay vereceği düzenli bağış miktarını kendi çabasıyla kazanacaktı. İlk toplanan bağış ufak bir miktardı ama büyük bir neşeyle verilmişti. Hristiyanların dışında, kafirlerin yaşadığı coğrafya hakkında bilgilenmek üzere ayda bir defa toplanıyorlardı. Bu toplantılardan birine Musul'da görevli Msy. Marsh katıldı. Msy. Schneider hem onun tercümanlığını yaptı; hem de sonrasında bu gençlere Hindu putperestliği hakkında bilgi verdi. 100'den fazla çocuk, birkaç yetişkin kadın ve erkek onu büyük bir ilgiyle dinlediler. Ona göre bu cemiyet, buradaki halka Tanrı'nın bir lütfuydu.⁵⁵ Öyle anlaşıyor ki bu cemiyet, yeni yetmelik çağındaki gençleri bilgilenmeye ve Protestanlaştırma faaliyetlerine katkıda bulunmaya alıştırmayı, misyonerlerin vazifelerini devralmaya hazırlamayı hedefliyordu.

⁵³ **The Missionary Herald**, “Prosperous Churches”, April 1888, Vol. 84, s. 164. Bundan on yıl sonra da (1898) faaliyetlerini sürdüren Anneler Cemiyeti, Adapazarı'nın yedi değişik mahallesinde düzenli toplantılar yapıyordu. Her mahalledeki aileleri ziyaret için iki Protestan kadın tayin etmişti. O yıl ayrıca 800 dolara çarşıda bir dükkan satın aldılar. *Genç Kızlar Cemiyeti*'nin 30 üyesi, *Küçük Kızlar Cemiyeti*'nin 50 üyesi düzenli aylık toplantılar gerçekleştiriyordu. Bkz. Joseph K. Greene, “A Model Church in Turkey”, **The Missionary Herald**, April 1898, Vol. 94, s. 141.

⁵⁴ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Hamlin (28 August 1841)”, January 1842, Vol. 38, s. 15.

⁵⁵ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider”, August 1850, Vol. 96, s. 268.

2. 3. Protestanların Diğerlerini de Aydınlatma Gayretleri

İznikli bir esnaf, dükkanını okul haline getirmiş, orada 6-12 yaşları arası yirmi kıza ders veriyordu. Bir köşede aletleri, öbür köşede ise kalay malzemeleri bulunuyordu. Böylece hem günlük ekmeğini çıkartıyor, hem de İsa'nın davasına hizmet ediyordu. Onu ziyaret eden Msy. Smith çok etkilenmişti:

“Tezgahının önünde kızları dizmişti. Bir kısmı klasik, bir kısmı modern Ermenice olan derslerini okuyorlardı. Herhangi bir iş için çağrıldığında bir kız onun yerini alıyordu. Böylece dışarıdan herhangi bir maaş almadan okulu bugüne getirmişti. Bu okulda öğretmenlik yapan kızlardan biri enikonu Evanjelik biriydi. Bu kız sonradan erkek kardeşlerinin yardımıyla hususi bir evde kız ve erkekler için özel bir okul açtı. Bir başka yerde de kızların eğitimi için üçüncü bir gayret sergileniyordu. Bu okullara Gregoryen Ermeniler karşı çıkmıyorlar, bilakis kızların eğitimine gittikçe artan bir ilgi söz konusu. Bu ise tamamen bizim arkadaşlarımızın mahsulleridir.”⁵⁶

Erzurumlu bir genç, Protestan olduktan sonra babasının yanlışlarını ve bozuk ahlakını da düzeltmişti. Küfürlü konuşan, sövüp sayan, sinirli, sahtekar bir kişi olan baba, oğlu sayesinde sakin, tatlı dilli ve dürüst bir hale gelmişti.⁵⁷ Antep'teki misyon okulunda okuyan 14 yaşlarındaki Andone adlı bir genç de, Bebek İlahiyat Okulu'na girme konusunda hayli istekliydi. Vaiz olmaya ve Zeytun'daki Ermenilere vaaza gitmeye can atıyordu. Zira orası Ermenilerin bir tür bağımsız yaşadıkları, hurafeye, cehalete gömüldükleri ve vahşi tavırlar sergiledikleri bir yerdi. Arkadaşı Sarkis de misyonerlik bölgesi olarak kendisine, 500 Ermeni hanesinin yaşadığı ve Antep'e 12 saatlik mesafedeki Gavur Dağı'nı seçmişti.⁵⁸

Erzurum misyoneri Dr. Smith, Harput'u ziyareti sırasında, Diyarbakır'ın yarı yolundaki Argona'dan gelen bir adamla tanıştı. Adamın niyeti kitap satın almaktı. Söylediğine göre iki yıldır kendi hayat tarzını sorguluyordu. Onun bu dikkati, kendisine kitap veren bir pastör sayesinde ilk olarak Erzurum'da uyanmıştı. O da şimdi hemşehrilerini aydınlatma gayretiyle çalışıyordu.⁵⁹ Bursalı B.C. adlı kişi de bir akrabasının yanına giderek Protestanlığı telkin etmek istedi. Ancak ne söylediyse çabaları boşa gitti. Akrabası evine girmeyi dahi yasakladı. Bir kez daha gelirse öldüreceği tehdidinde bulundu. O ise bütün bunları yumuşak

⁵⁶ **The Missionary Herald**, “Doct. Smith's Visit to Nicomedia (September 1845)”, March 1846, Vol. 42, s. 81.

⁵⁷ **The Missionary Herald**, “Letters from Mr. Peabody (9 March 1846)”, August 1846, Vol. 42, s. 263.

⁵⁸ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Johnston”, April 1848, Vol. 44, s. 132.

⁵⁹ **The Missionary Herald**, “Letter from Doct. Smith (9 November 1847)”, May 1848, Vol. 44, s. 167.

başlılıkla karşıladı. Onu dinleyen misyonerlere “önemli değil, bu yaşadığım İsa adına acı çekmenin ayrıcalığı” diye karşılık verdi.⁶⁰

Ayrı bir millet olarak kabul edildikten (1850) ve eski kiliselerinden gelen eziyetlerden kısmen halas olduktan sonra yeni Hristiyan tipinin, bir yerde sabit kalarak bulunduğu yerde görevini ve hayatını idame etmek yerine, İsa’nın havarileri gibi dört bir yana dağılarak “karanlıklar içinde yaşadıklarını varsaydıkları” dindaşlarına ulaşmaya çalıştıkları görülür. Hatta bu uğurda aileleriyle birlikte *nurdan mahrum kalmış* beldelere göç etmeye başlarlar:

“Yerli kardeşlerimiz misyonerlik çalışmaları için geçenlerde değişik yerlere gittiler. Biri, Bedros Vartabet’in ölümüyle boşalan görevi birkaç ay yerine getirmek üzere Halep’e gitti. Diğeri Urfa’ya, oradaki tek Protestanla bağlantı kurmaya. Biri, kısa süreliğine babasının papaz olduğu köye gitti. Bir başkası aylardır Kilis’te. Oraya ailesini de götürdü, daimi olarak kalacağı görülüyor. Böylece dört farklı yerde beş adamımız, İsa’nın Krallığı’nı inşa etmek için çalışıyor. Bir başka üyemiz babasının köyünü ziyaret etti. Bu kişi bize defalarca gelerek, gitmek istediğini söylemişti. Çünkü vicdanı, o köye giderek, oradaki cahil insanlara hakikati anlatıncaya kadar rahat etmeyecekmiş. Güçlü beynini, salim karar yeteneğini, mükemmel İsa ruhuyla birleştiren, İncil’in sıkı bir öğrencisi, en nüfuzlu ve en kabiliyetli üyelerimizden biri de Urfa’ya gitti.”⁶¹

Aynı dönemlerde Antepli beş zanaatkar kişinin bu tarzdaki çalışmaları, ileride Antep Protestan Kilisesi’nin kurulmasına zemin hazırladı. Bu kişiler değişik kasabalara gittiler. “Bir ellerinde aletleri, diğer ellerinde İncil vardı. Gittikleri yer neresi olursa olsun aletleriyle çalıştılar, ama aynı zamanda insanlara İsa’yı vaaz ettiler. Bu tecrübe fevkalade başarılı oldu. Artık başıboş kimselermiş gibi muamele görmüyorlardı. Dinî sorgulama ruhu dört bir yana yayılıyordu. Antep cemaati o kadar genişledi ki, aynı anda ibadet için iki ev birden açıldı ve Kilis’ten, Maraş’tan, Urfa’dan, Diyarbakır’dan, Malatya’dan, Harput’tan, Arapkir’den ve yakın uzak her yerden ısrarlı davetler geldi.”⁶²

Arapkirli Margos eskiden büyük bir Ermeni okulunda öğretmendi. Protestan olduktan sonra şehirde yerli vaizlerin başı oldu. Evden eve dolaşüyor; nerede bir kadın yahut erkek görse gür sesini yükselterek İncil’i tebliğ ediyordu. Şapelde olduğu gibi sokakta da vaazlar

⁶⁰ Eliza A. Schneider, s. 133.

⁶¹ **The Missionary Herald**, “Journal of Mr. Schneider”, January 1850, Vol. 46, s. 31.

⁶² Rufus Anderson, c.2, s. 10.

veriyordu. Dükkanda, handa, çarşıda, imtiyazlarını iyi kullanıyordu. Kısacası işitmek için kulağı olanlar onu dinlemek zorundaydılar.⁶³

Eğimli, 30 yaşlarındaki Baron Nicholas eskiden bankerdi. Amasya'ya gittiği sırada hastalandı. Hastalığı sırasında bir dostu eline İncil verdi. O gün bugündür Protestandı. Bu genç, İncil doktrinlerinin eğitimini almak için Msy. Schneider ailesiyle üç dört ay kaldı. Sonra Harput'a gitmek üzere ayrıldı. Keban Maden'de misyonerlik faaliyetine başladı. Mükemmel bir zihni ve sevgi dolu bir ruhu vardı. Tek gayesi İsa için ve ruhların kurtuluşu için yaşamaktı.⁶⁴

Ankara'nın İstanos [Korkuteli] yöresindeki Protestanların çoğunun mesleği dokumacılıktı. Ankara yününden çok değerli giysiler yapıyorlardı. Nefislerinden feragat ederek, Msy. Farnsworth'un nezaretinde birkaç parça giysiyi satış için Amerika'ya gönderdiler. Niyetleri, elde edecekleri 200 dolarlık geliri bir ibadet evi inşaatına harcamaktı.⁶⁵

Maraş Protestan Kilisesi 1864 gibi erken tarihlerde bölgedeki din ve eğitim konularındaki ihtiyaçları karşılıyordu.⁶⁶ Diyarbakır Protestan Kilisesi üyeleri de American Board'tan maddi anlamda ayrılmayı talep etmiş, bu talep kabul edilince ilgili makama bir teşekkür mektubu yazmışlardı.⁶⁷ American Board misyonlarıyla bağlantılı yerli pastörlerin sayısı 1860'lı yıllarda 18'den 84'e yükselmişti. Bunların yarısı tamamıyla cemaatleri tarafından destekleniyordu. Misyonerler nezdinde bu bağımsız kiliseler, "bağımsız nur merkezleri"⁶⁸ olarak tasvir ediliyordu.

Maraşlı bir Ermeni tüccar, komşusunun elinde bir Kitab-ı Mukaddes görmüş ve okumaya başlamıştı. Kısa zamanda *İsa vasıtasıyla kurtuluş* yolunu öğrendi ve Protestan oldu. Pazar sabahları bütün Protestanlar bir İncil dersinde bir araya geliyorlar, hep beraber dua ediyorlardı. Başka köyden Protestan bir aile de dahil 20 kişilerdi. Bir okul binası inşa

⁶³ James F. Clarke, "Sketches of Native Assistants", **The Missionary Herald**, December 1854, Vol. 50, s. 378.

⁶⁴ James F. Clarke, "Sketches of Native Assistants", **The Missionary Herald**, December 1854, Vol. 50, s. 379.

⁶⁵ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Greene (31 December 1866) [Ankara ziyareti]", April 1867, Vol. 63, s. 104.

⁶⁶ **The Missionary Herald**, "Station Reports", September 1864, Vol. LX, s. 271.

⁶⁷ **The Missionary Herald**, "Missions of the Board", November 1864, Vol. 60, s. 363. Bahsedilen mektubun metni için bkz. **Aynı yer**, s. 359-360.

⁶⁸ **The Missionary Herald**, "Progress of the Last Ten Years", February 1868, Vol. 64, s. 47.

etmişlerdi. Bu tüccar orada bir düzine çocuğa okuma öğretiyordu.⁶⁹ Farkin Protestan Kilisesi'nin pastörü Tomas Mugurdiçyan'ın yüreği, sorumlu olduğu insanların gelişmesi için çarpıyordu. İmkanlarını genişletmek amacıyla Harput'taki misyonerlerin yanına gelerek onlardan şöyle yardım istedi:

“Bize sadece kırıntıları verin yeter. Kilise binamız yok, okul odalarımız hükümet tarafından güvensizlikle suçlanıyor. Ne yapalım? Hükümet yetkililerinden biri teftiş için okulumuza gelmişti. ‘Okullarınızdan çok memnunuz, lakin bina yüz karası’ dedi. Biri oğlanlara, diğeri kızlara olmak üzere iki okul binası için 250 dolar buluncaya kadar oraya dönemeyeceğimi hissediyorum. Farkin’de okul binası olmadan yapamam. Halk o kadar fakir ki, çocuklar okula yalın ayak başı kabak geliyor. En soğuk havalarda bile pamuktan bir gömlekleri var. Lakin o kadar zeki, o kadar hevesliler ki, Ermenice kitaplarımızda muazzam bir gelişme gösterdiler.”⁷⁰

Bu derece hummalı çalışanlardan biri de Talas’lı bir Rum Protestan vaizdi. *Zulmetten Nura* adını verdiği bir cemiyet kuran bu vaizin amacı, Protestan olmayanlara İncil göndermektir; ne bir misyoner, ne de bir vaiz gönderecekti, sadece İncil. Plan nihayet başarılı oldu. Kayıtlı üyeler haftada sadece bir sent ödüyordu. Ortodoks Kilisesi’ne bağlı bir kadın da bir Lira (4.40 dolar) ile katkıda bulundu.⁷¹

2. 4. Kiliseleri ve Okulları Maddi Açıdan Destekleyen Kişiler ve Cemaatler

Maraşlı yerli Protestanlardan Gostan’ın nezaretindeki Yerebakanlı Protestan cemaati, kısa zamanda yeni bir şapel inşa etmeyi hedefliyordu (1884). Çünkü eski mekan cemaate dar geliyordu. Aralarında 132 dolar topladılar. Bu para, A. Board’ın verdiği denkti. Gurumga Köyü’nde de yeni katılan 30 aileyle birlikte cemaat o kadar artmıştı ki bütün cemaati alabilecek bir mekan yoktu.⁷²

Yine Maraşlı Protestan bir kadın da iki parça altın ziynet eşyasını ve bileziğini yeni inşa edilen kilise binası için bağışladı. Bunların üzerlerinde “Meryem ve çocuğu” sureti yer alıyordu. Bundan çok duygulanan Msy. Perkins Amerikalı Protestanlara şöyle seslenmekten kendini alamadı: “Eğer Amerikalı Hristiyanlar bu örneği taklit ederlerse ve kullanmadıkları ziynetleri bağışlarsa, ihtiyacımız olan kilise nasıl da hızla inşa edilir! Şu anki ibadet

⁶⁹ H. Marden “Preaching among the Villages”, *The Missionary Herald*, August 1887, Vol. 83, s. 317.

⁷⁰ Mrs. Wheeler, “Farkin”, *The Missionary Herald*, October 1894, Vol. 90, s. 428.

⁷¹ Dr. Dodd, “Missionary Society at Cesarea”, *The Missionary Herald*, April 1899, Vol. 95, s. 158.

⁷² G. F. Montgomery, “The Revival at Adana”, *The Missionary Herald*, August 1884, Vol. 80, s. 317.

yerimizi genişletme düzenlemelerini Board'ın verdiğiinden hariç paralarla yaptık.”⁷³ Uzunobalı kadınlar, Harput misyoneri Allen'a altınlarını, gümüşlerini, yüzüklerini ve bileziklerini gönderdiler. Amaçları oradaki kiliseye bir komünyon teknesi satın almaktı. Allen bu durumdan çok duygulandı ve kendi kendine, “düşündüm de, ülkede şu anki kadar hiç fakirlik olmamıştı. Ancak Protestanlar, hiç bu kadar kendinden feragat ederek öğretmenlerini ve vaizlerini desteklememişti”⁷⁴ dedi. İstanbul'un çok zengin ve nüfuzlu bankerlerinden birinin karısı, Flavel'in *Keeping the Heart* adlı eserinin tercüme edilmesi için misyonerlere 25 dolar verdi.⁷⁵

Tekirdağ Protestan Kilisesi cemaati de imkansızlıklar içerisindeydi, fakat kiliselerini ve pastörlerini maddi açıdan desteklemeyi sürdürüyorlardı. Cemaat kiliseye, okula ve diğer hayır işlerine yılda 40 Türk poundu (176 dolar) topluyordu. Halbuki esnaftan birkaç Protestanın vasat bir geliri vardı. Diğerlerinin çoğu fakirdi ve iş için gurbete çıkıyorlardı.⁷⁶ Erzurum cemaatinin sayısı 1883'te ciddi şekilde artmıştı. Buna bağlı olarak aidat listesi 66 doların üzerine çıkmıştı. Ayrıca pastörlerinin maaşlarını da ödüyorlardı. Önceleri İngiltere'deki dostlarından yardım beklediler, lakin çok az gelince bu borcu kendileri ödemeye karar verdiler.⁷⁷ Erzurumlu üç aile, yaşadıkları bütün zorluklara rağmen Protestanlık davasını desteklemeyi sürdürüyordu:

“**Birinci Aile:** Hakikati takip eden, geniş bir aileden sadece tek bir kişi. Özellikle yaşlı babasından, bu yoldan dönmesi için çok zulüm görmüştü. 7 dolar değerinde buğday bağışladı. Geçen sene oğlunun evliliği ve giyim kuşam için 100 dolar borçlanmıştı. Bu borç yüzünden misyonerlik tarlasına 10-12 dolar katkıda bulunabildi.

İkinci Aile: Bu da 7 dolar değerinde tahıl bağışladı. Aile çok kalabalık ve ağır borç altında. Dört oğlu gayretli ve fedakardır. İstihdam ettiğimiz ikisi sadece kuru ekmek ve suyla yaşıyor, nadiren et yiyorlar. Her biri ayda 6.60 dolar maaş alıyor. Evli olmalarına rağmen her ay bu paranın 4.75'er dolarını babalarının borçlarına veriyorlar. Gönüllü olarak 7 dolar değerindeki unu vaize veriyorlar.

Üçüncü Aile: Aile reisi geniş bir ailenin bel kemiği. Onu, bu kış için kitap çerçisi olarak istihdam ettik. Biri hariç, istihdam ettiğimiz en enerjik ve en başarılı kitap satıcısıydı. Ayrıca

⁷³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Perkins (11 July 1856)”, October 1856, Vol. 52, s. 290.

⁷⁴ Mrs. C. R. Allen, “Gleanings From Letters”, **The Missionary Herald**, August 1881, Vol. 77, s. 320.

⁷⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Wood (11 May 1850)”, August 1850, Vol. 46, s. 255.

⁷⁶ **The Missionary Herald**, “An Out-Station in Turkey, Rodosto [Tekirdağ]”, February 1887, Vol. 83, s. 53.

⁷⁷ Robert Chambers, “Erzroom-Self-Help”, **The Missionary Herald**, July 1883, Vol. 79, s. 263.

7 dolar değerinde un bağısladı. Cemaatimizden sadece bir kişi, bu üçünden daha zengin. Fakat ondan 7 dolar değerinde un elde etmek için büyük zorluk yaşıyoruz.”⁷⁸

Malatya cemaati hem çok geniş değildi hem de bünyesinde hiç zengin adam yoktu. Ancak ciddi ve coşkuluydular. 9 yıl önce eli yüzü düzgün bir kilise inşa etmişlerdi. O zamandan beri bir erkek ve bir kız okulu yapmışlardı. 1881’de bir yüksek okul inşa ettiler. Bu okulda ana okulu için güzel bir oda bile vardı. Okullarda toplam 150 civarında öğrenci okuyordu.⁷⁹ Orta Anadolu cemaatleri de kendi kilise ve okullarını desteklemeyi sürdürüyordu:

“**Ankara:** 52.870 dolardan 1882’de 96.80’e yükseldi. Şehir, İngilizlerden hiç yardım almadı. 54 kişilik cemaat, vaizlerinin 6.60 dolarlık maaşlarını üstlendi. İlave masrafları da ağır.

Denek Maden: 9 aylık çalışmadan sonra düzenli cemaat 20’ye yükseldi. Şapel masrafı için yapılan bağışlar 176 dolara yükseldi.

Bore: (21 erkek) geçen yıl 22 dolara yükselttiler. Bu yıl da 33 dolar olması bekleniyor. 50 öğrencili okulları mükemmel durumda.

Niğde: Ciddiyetin arttığı haber veriliyor. Fakat bazı üyelerin yokluğu, onların üye aidatlarını tam toparlamayı engelliyor. Açılan akşam okulu iyi iş yapıyor.

Everek: Tıpkı Bore’daki gibi 22 dolardan 33 dolara çıktı. Gemerek ve Boorkhan’dan da iyi haberler geliyor.”⁸⁰

Adana Protestan Kilisesi’nde 1883 yılı itibariyle binalar, vaizler, okullar, fakirler ve dışarıdaki misyonerlik çalışmaları için 35.000 kuruş (1540 dolar) toplandı. 1882’deki muhteşem rekordan 10.000 kuruş daha fazlaydı bu para.⁸¹ 1884’teki büyük Haçın yangınında yanan kilisenin inşası için American Board yardımında bulundu. Okul da kısmen tamamlandı. Yangın mahallindeki birkaç ev yeniden inşa edildi. Mağdurların çoğu diğer kasabalara dağıldılar. Yine de bu insanlar pastörlerinin maaşlarını ödemeyi sürdürüyordu. Üstelik yüksek okulun tüm masraflarını istasyon karşılıyordu. Tarsuslu Protestanlar da fakirdi. Lakin 1884’te pastörlerinin bütün aylıklarını, yüksek okul öğretmeninin yarı maaşını ve kız okulundaki öğretmenlerin üçte bir maaşlarını ödemeye gayret ettiler.⁸² Adana civarındaki Çokmerzimen Kilisesi’nde herkes gelirin onda birini İsa’nın yoluna vermeyi kabullenmişti.⁸³ İznik

⁷⁸ Robert Chambers, “Gifts Out of Poverty”, **The Missionary Herald**, January 1883, Vol. 79, s. 27.

⁷⁹ Herman N. Barnum, “Malatia-A Good Record [Miss Bush’la birlikte Malatya ziyareti]”, **The Missionary Herald**, April 1883, Vol. 79, s. 142.

⁸⁰ James L. Fowle, “Self-Help in Out-Stations of Cesarea”, **The Missionary Herald**, June 1883, Vol. 79, s. 220-221.

⁸¹ T. D. Christie, “Gleanings from the Letters”, **The Missionary Herald**, April 1884, Vol. 80, s. 151.

⁸² G. F. Montgomery, “The Revival at Adana”, **The Missionary Herald**, August 1884, Vol. 80, s. 317.

⁸³ Mr. Mead, “Adana and Out-Stations”, **The Missionary Herald**, August 1890, Vol. 86, s. 324.

Protestan Kilisesi'nin Sebt cemaatinden ortalama 100 kişi, büyük ölçüde ilk Protestanların oğulları ve kızlarından müteşekkildi. İşte bu kilise 1887'de dinî konularda ve hayır amaçları için 200 doların üzerinde para toplamıştı.⁸⁴ Herkes elde ettikleri gelirin onda biri İsa'nın hizmetine bağışlanıyordu. Bu alışkanlık, özellikle iç bölgelerdeki cemaatlerin çoğunda benimsenmişti.⁸⁵

1886 yılı verilerine göre Protestan Ermenilerin, Protestan Rumların ve Protestan Bulgarlar'ın halihazırda 105 kiliseleri bulunuyordu. Toplam 8.259 üyesi bulunan bu kiliselerin dörtte biri kendi kendini destekliyordu. Geri kalanlar American Board'dan yardım alıyordu. Okul ve kiliseler için Osmanlı'daki Protestan kiliselerin yıllık katkısı, kişi başına yaklaşık dört dolardı.⁸⁶

Bir zamanlar Adapazarı'ndaki Hristiyan nüfus, İncil hakikatinin gücünden çok az şey, hatta hiç bir şey bilmiyordu. Ancak 60 yıl geçtikten sonra Adapazarı Kilisesi'nin üye sayısı 120'ye, toplam cemaat 400'e çıktı. Bunlar kendi kendine öğretim (self-taught), kendi kendini idare (self-governed), kendi tebliğini kendi yapma (self-propagating) ve kendi kendini destekleme (self-supporting) ideallerini gerçekleştirmeyi başarmıştı. Bu bağlamda Adapazarı Protestanları kilise ve okul binalarını kendileri yapmıştı.⁸⁷

1897 itibariyle 600 Ermeninin yaşadığı Urfa, Birecik'te bir grup Protestan, sekiz ayda 7.000 kuruş (yaklaşık 246.50 dolar) bağışta bulundu. Lakin bu paranın Amerika'daki satın alma gücü 1.000 dolardı. Paranın büyük kısmı çok fakir olan kimselere harcandı.⁸⁸ Samsun, Alaçam'da yaşayan ve Protestanlığı kabul eden Rum Nicolaki, tam yirmi yıl boyunca bu ilçede İsa'ya hizmet için çalıştı. Neticede orada “güzel bir Evanjelik cemaat husule getirdi. Alaçam'da 60 kişilik bir cemaat vardı. Board'ın veya herhangi bir birliğin hiçbir pastörü bulunmuyordu. Harcanan tek kuruş da yoktu. Bunca senede burayı yalnızca bir misyoner ziyaret etmişti. Üstüne üstlük Nicolaki, ABCFM'nin hazinesine yılda doğrudan 1.500-2.000 kuruş katkıda bulunuyor, ilaveten her yıl bir vaizin tüm masrafını karşılıyordu.”⁸⁹

⁸⁴ Joseph K. Greene, “Nicomedia Station”, **The Missionary Herald**, February 1889, Vol. 85, s. 67.

⁸⁵ Edwin E. Bliss, “The Missions of The American Board in Asiatic Turkey (1831-1887), July 1888, Vol. 84, s. 296.

⁸⁶ **The Missionary Herald**, “The Gospel for The Turks”, August 1886, Vol. 82, s. 294.

⁸⁷ Joseph K. Greene, “Do Mission Pay?”, **The Missionary Herald**, December 1891, Vol. 87, s. 517.

⁸⁸ Charles S. Sanders, “Severek and Adiaman”, **The Missionary Herald**, June 1897, Vol. 93, s. 237.

⁸⁹ Charles C. Tracy, “A Model Outstation”, **The Missionary Herald**, February, 1902, Vol. 88, s. 69.

2. 5. Protestanların ABCFM'den Bağımsız Olarak Kendi Problemlerini Çözmek İstemeleri ve Bu Amaçla Kurdukları Cemiyetler

Protestanlar, maddi açıdan sürekli olarak Amerika'ya ve İngiltere'ye bağımlı olmaları hoşlarına gitmiyordu. Bu toprakların “aydınlatılması, Evangelizasyonu, İsa'nın Krallığı'nın bu topraklarda kurulması gerektiği” fikri çoğu kişinin zihninde yer etmişti. Bahsedilen idealin gerçekleştirilmesi yolunda kendilerinin bizzat sorumluluk alması gerektiğini düşünüyorlardı.⁹⁰

“Protestanların tam bağımsızlık hareketi” diye adlandırabileceğimiz bu oluşumun ilk sesleri İstanbul'dan duyulmaya başlanmıştı. Pera Protestan Kilisesi'nden Msy. Bliss'e yazılan 31 Aralık 1859 tarihli ve E. Vertannes, Hovsep Harutyunyan, Hagop Mateosyan imzalı bir mektupta, artık kendi ayakları üzerinde durabildiklerinden dolayı, pastör maaşının bir kısmını değil tamamını ödemeyi, American Board'ın gelirlerine ve diğer yardımlarına bel bağlamamayı istedikleri belirtiliyordu. “Pastör bize ait, biz de pastöre aidiz. O bizim için emek veriyor, biz de onun geçimini sağlayacağız. Ne mübarek bir ilişki!” cemaat ileri gelenleri, yıllık toplantıları kendilerinin yapacağını, bununla birlikte Amerikalı misyonerlerin tavsiye ve görüşlerine açık olduklarını da ekliyorlardı. Bu durum misyonerlerin ifadesiyle “kendi kendini idame (self-government)” olarak nitelendirilmiş, Msy. Bliss bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmişti.⁹¹

Bazı istasyonlarda İncil o kadar kök salmıştı ki, yerli toprakta şimdi kendi kendine büyüyordu. Örneğin Antep Protestan Kilisesi kendi pastörünü ve mahalle okullarını destekliyordu. Biri hariç dış istasyonların masraflarını da üstlenmişti. Bu yöredeki misyonerler, teoloji sınıfı, yatılı kız okulu ve bir dış istasyon hariç diğer çalışmalar için ABCFM'den ödenek istemiyorlardı.⁹² Bu tarihten beş yıl sonra Antepli Protestanlar ibadet yeri için gereken 2.000 kuruşun 1.000 kuruşunu vermeyi vadettiler. Ayrıca mahalle okulundaki öğretmen için her ay 60 kuruş taahhüt ettiler.⁹³ Tarsus cemaati de fakir olmasına rağmen pastörlerinin 1884 yılına ait bütün aylıklarını, yüksek okul öğretmenin yarı maaşını ve kız okulundaki öğretmenlerin üçte bir maaşlarını ödemeye gayret ettiler.⁹⁴

⁹⁰ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Dwight (27 Şubat 1857)”, Haziran 1857, Vol. 53, s. 190.

⁹¹ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bliss (26 January 1860)”, April 1860, Vol. 56, s. 100-101.

⁹² **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Goodell (30 May 1862)”, September 1862, Vol. 58, s. 280.

⁹³ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Bryant (26 April 1867)”, August 1867, Vol. 63, s. 245.

⁹⁴ G. F. Montgomery, “The Revival at Adana”, **The Missionary Herald**, August 1884, Vol. 80, s. 317.

Diyarbakır Protestanları da kendi ayakları üzerinde durmayı hedefliyordu. Msy. Williams'ın deyimiyle, “bu bölgedeki kiliselere yardım için özel bir fon oluşturulursa, Diyarbakır bu fon için talepte bulunacak en son yöreydi.” Zira cemaat kendi masraflarını karşılıyordu. Amerikan kiliseleri zaten Diyarbakır'daki kiliselere diğer yörelerden daha fazla yardım yapmıştı. İbadet evine yapılan 100.000 kuruşluk masrafın 75.000 kuruşunu Amerika kiliseleri karşılamıştı. İkinci evlerinin masrafı 17.000 tutmuş, bunun 4.000 kuruşunu Amerikalılar ödemişti.⁹⁵

Harput'taki “Pastör Thomas'ın, yeni ibadet evi binası için para toplamak amacıyla Amerika'yı ziyareti, cemaatinden bazılarını pek memnun ederken, diğer bazıları *hâlâ yabancıların ihsanına bağımlı olduklarını* düşünmüşlerdi.⁹⁶ Bu da Msy. Barnum'a göre onların, *kendilerine güvenen (self reliance)* hallerini sürdürmede hırslı olduklarını gösteriyordu. Kaldı ki misyonerler de yerleşme politikası gereği yerli kurumların ve projelerin sorumluluğunu yerlilere devretmek için hazırdılar. Nitekim yerli Protestanlar, kurdukları ve aşağıda tanıtılan cemiyetler vasıtasıyla bundan böyle ABCFM'den bağımsız olarak hareket edebileceklerini gösterdiler:

(1) Bithinya'daki Protestan Ermeni Kiliseleri Birliği: İstanbul civarındaki sekiz kilisenin birleşmesiyle 1864'te kuruldu. Çalışmalarını misyonerlerden bağımsız olarak sürdürecekti.⁹⁷ Yapılan ilk toplantıya İznik ve Bursa istasyonlarından yerli din adamları ve Bithinya bölgesindeki altı kilisenin dördünden temsilciler katıldı. “Bitinya'daki Evanjelik Ermeni Kiliseleri Birliği” adı altında kabul edilen bir tüzükte birliğin amaçları şöyle sıralanmıştı:

1. Kiliselerin daha yakın işbirliği yapması ve birbiriyle daha yakın ilişki kurması;
2. Aralarındaki iyi nizamın ve yönetimin korunması;
3. Genel manevi durumların iyileştirilmesi;
4. Hem kadın hem de erkeklerin eğitiminin desteklenmesi;
5. Her türlü yanlışın ve ahlak ihlalin engellenmesi;
6. Din adamlarının zihni ve manevi açıdan geliştirilmesi.

⁹⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. Williams (21 December 1867)”, April 1868, Vol. 64, s. 121.

⁹⁶ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. H. N. Barnum (17 December 1867)”, April 1868, Vol. 64, s. 117.

⁹⁷ E. E. Bliss, “The Missions of The American Board in Asiatic Turkey (1831-1887), **The Missionary Herald**, July 1888, Vol. 84, s. 296.

Birliğin toplanma amaçları ise, yeni kiliseler kurmak, yerli misyoner adaylarını imtihan etmek ve onlara ruhsat vermek; pastörleri denetlemek, yerleştirmek ve görevden çıkarmak, onlar üzerine bir teftiş mekanizması kurmak; kiliselerin manevi yönetiminin düzeni ve selametini gözetmek; din adamlığı ve öğretmenlik için uygun gençleri seçmek ve onları eğitmek; durumlarını yerinde incelemek maksadıyla özel kilise ziyaretleri yapmak; kilise görevlilerinin ve yerli misyonerlerin manevi ve zihni gelişmelerini sağlamak⁹⁸ şeklinde belirlenmişti. Bu sekiz kilisenin yetkilileri, Demirtaş'taki ilk Rum Protestan kilisesinin kuruluşu için 9 Kasım 1867'de bir araya geldi. Bu etkinliklerde 10 yerli pastör ve temsilci, 7 vekil üye ve 3 misyoner hazır bulundu. Ertesi gün birliğin iç meselelerini görüşmek amacıyla Bursa'da bir toplantı yapıldı.⁹⁹ Atina'dan gelen Rev. Mr. Kalopothakes de bu çalışmalarda yer aldı.¹⁰⁰

(2) Harput Protestan Birliği (Harput Evangelical Union): İlk Harput misyoneri Dunmore'un buraya varışından hemen sonra 1865'te organize edildi. Doğu Türkiye Misyonu'ndaki 11 kiliseyi, 6 pastörü bünyesine almıştı.¹⁰¹ Genel amacı yıllarca Kürtler arasında yaşamış olan Ermenileri Protestanlaştırmaktı.¹⁰² Birliğin hedeflerinden bazıları şunlardı:

1. Bütün kiliselerin bilgisini, inançta sağlamlığını, huzurunu, faaliyetini ve sayılarının artışıını desteklemek,
2. Arzu edilen yerlere yeni kiliseler kurmak,
3. Pastörlük yahut İncil vaizliğine uygun adamları arayıp bulmak, eğitmek ve çalışmalarına göre ayırmak, Protestanlaşmamış yerlere öğretmenler göndermek,
4. Bütün kiliseleri, Hristiyanlık birliğinin güçlü bağlarıyla birleştirmek.¹⁰³

Bu maddelerin yanında üyeler büyük bir fedakarlık göstererek oğullarını ve kızlarını, nerede ihtiyaç varsa İsa'nın davasına vereceklerdi. Bu amaç doğrultusunda eğitilen çocukların ihtiyaçlarına yardım edeceklerdi. Zayıf kiliselerin pastörlerini destekleyecek ve Evangelize olmamış yörelerdeki öğretmen ve pastörlerin geçimlerini sağlayacaklardı. İhtiyaç olan yerlere

⁹⁸ **The Missionary Herald**, "Protestant Ecclesiastical Organization in Turkey", December 1864, Vol. 60, s. 368-369.

⁹⁹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Greene (6 December 1867)", March 1868, Vol. 64, s. 85.

¹⁰⁰ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1868), "The Bithynia Union", Boston 1868, s. 24.

¹⁰¹ Herman N. Barnum, "Quarter Centennial of The Harpoot Evangelical Union", **The Missionary Herald**, January 1891, Vol. 87, s. 24.

¹⁰² Edwin E. Bliss, "The Missions of The American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)", **The Missionary Herald**, July 1888, Vol. 84, s. 296.

¹⁰³ Herman N. Barnum, "Forming an Evangelical Union", **The Missionary Herald**, March 1866, Vol. 62, s. 74.

şapel ve okul odaları inşa edeceklerdi. Bölgedeki bütün köy ve şehirlerde okullar kurarak İsa'nın Krallığı'nı genişletmeye çalışacaklardı. Ardından yeni kiliselerin kurulması, pastörlerin atanması, resmi görevlendirilmesi, görevden alınması, liyakatsizlere el çektirilmesi yetkisi ve vaizlere ruhsat verme görevi misyonerlerden alınıp Birlik üyelerine devredildi. Kiliseleri denetlemek üzere üç pastörden oluşan bir teftiş komitesi kuruldu.¹⁰⁴ Ayıca kendi üyelerini, yine kendi belirlediği ilave bir eğitimden geçirmesi için Harput İlahiyat'ta bir bölüm tahsis edildi. Bu bölümün başına, okulun eski öğretmen muavinlerinden Baron Garabet seçildi (1868).¹⁰⁵

Kuruluşunun üzerinden bir buçuk yıl geçmesine rağmen beş genel toplantı yapıldı.¹⁰⁶ Kasım 1866'daki toplantıda birlik, Diyarbakır'ın doğu kısmındaki büyük bölgenin Protestanlaştırılmasını üstlenmeye karar verdi. Bu bölgedeki Ermeniler Kürtlerin arasında yaşıyordu. Başlangıç olarak beş kişiyi yetiştirdiler ve oraya gönderdiler¹⁰⁷ Kürtçe öğretmenleri Pastör Mardiros'tu. Bu beş öğrenciden biri Sert yakınlarındaki Deh adlı köye, ikisi Farkin'e, ikisi de Redvan'a gönderildi. Bu gençler esasında Hristiyanlara (Ermeni ve Yakubiler) yönelik çalışıyorlardı. Fakat az ya da çok Müslüman Kürtlerle ve Yezidilerle de görüşüyorlardı. Ertesi yıl bu gençlere, Harput Teoloji'den mezun iki kişi daha katıldı. Toplam 7 kişinin üçü evliydi. Biri de kız kardeşini getirdi ve okula kaydetti. Bu dört hanım Harput Kız İlahiyat'ta okudular.¹⁰⁸ Yetiştirilen Kürt gençleri sonradan okullar kurmak üzere memleketlerine döndüler. Bu sayede yirmi yıl içerisinde Kürtçe konuşan 12 köyde Protestan okulları faaliyete geçmiş oldu.¹⁰⁹

Nisan 1867'de büyük bir katılımıla gerçekleşen toplantıya, birliğin sorumlu olduğu coğrafyadaki 11 pastörün yanı sıra Kayseri, Tokat, Adıyaman ve Cutterbul pastörleri de hazır bulundu. Harput, Diyarbakır ve Mardin tarlalarındaki yerli yardımcılarının neredeyse tamamı,

¹⁰⁴ Herman N. Barnum, "Forming an Evangelical Union", **The Missionary Herald**, March 1866, Vol. 62, s. 74; James L. Barton, "An 'American Board' in The Orient", **The Missionary Herald**, May 1890, Vol. 86, s. 185.

¹⁰⁵ Orson P. Allen, "Harput Theological School", **The Missionary Herald**, May 1869, Vol. 65, s. 160.

¹⁰⁶ **The Missionary Herald**, "Letters from Mr. Barnum (19 April 1867)", August 1867, Vol. 63, s. 249-250.

¹⁰⁷ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barnum (9 November 1866)", March 1867, Vol. 63, s. 81.

¹⁰⁸ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Barnum (16 April 1868)", August 1868, Vol. 64, s. 247-248. Pastör Mardiros, Bebek İlahiyat'tan mezun olduktan sonra Harput'ta görevlendirilmişti. Bkz. **Reports of The A.B.C.F.M.** (1858), "Nothorn Armenians", Boston 1858, s. 46. Bu durumda onun doğrudan Harput'ta görevlendirilmesinden ve yukarıda zikredilen faaliyetlerinden Kürt asıllı olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁹ Harry Wade Hicks, "To Recover Round in Kurdistan", **The Missionary Herald**, March 1908, Vol. 104, s. 112-113.

kiliselerden 20 delege, teoloji okulu öğrencileri ve Msy. Williams'ın Arap öğrencileri de katıldılar.¹¹⁰ Ekim 1867'de Diyarbakır'da yapılan toplantı ise dört gün sürdü. Toplantıda, bir öğretmen seçildi ve ileride birlik üyesi olması planlanan kişileri ilahiyatta yetiştirmesine karar verildi. Bu olumlu gelişme karşısında Msy. Barnum, "İlahiyat Okulu'nun bütün idaresini bu birliğin üstlenmesini umut ediyoruz" diye yazmıştı.¹¹¹

Artık pastör tayinlerini bu birlik gerçekleştiriyordu. Kayseri'deki yerli Protestan görevliler Moonjasoon köyünde bir kilise kurmayı ve başına da Baron Krikore'u getirmeyi düşündüler. Teşkilatlanma ve pastör ataması Evanjelik Birlik'in Eylülde Kayseri'de yapacağı toplantıda gündeme geldi.¹¹² 1872 raporuna göre etkin üyelerden biri, Maraş Teoloji öğretmeni Baron Alexan'dı. Dönemin Maraş, Antep ve Adana pastörleri de buraya üyeydi. İsmi açıklanmayan ancak, "Almanya'daki birkaç yıllık öğreniminden henüz dönmüş bulunan ve kısa bir süre sonra Urfa'ya pastör olarak atanacak olan" diye tanıtılan bir genç de üyeler arasındaydı.¹¹³ 20 Ekim 1879 yılı değerlendirme toplantısı Bitlis'te yapıldı.¹¹⁴ İstanos [Korkuteli] Kilisesi'ne pastör tayin edildiğinde, kilisenin bağlı bulunduğu Evanjelik Birlik'ten "uygundur" raporu almıştı.¹¹⁵

Birlik ayrıca bazı meselelerde hukuki ve siyasi mücadeleye de giriyordu. Örneğin, Maraşlı Mustafa diye bilinen bir Müslümanın Protestan olması üzerine ona yapılan baskılar karşısında Harput Evanjelik Birliği İstanbul Şubesi olaya müdahale etti.¹¹⁶ Yine aynı şube İstanbul'daki yabancı büyükelçiliklere ve yanı sıra Türk yetkililere takdim edilmek üzere bir muhtıra hazırladı (27 Kasım 1885). Muhtıranın konusu din değiştiren Nusayriler ve Müslümanlara yapılan baskıların kaldırılmasına yönelikti.¹¹⁷ 1891'deki başkanlığına, Fırat Koleji profesörlerinden Mr. Melcon getirildi.¹¹⁸

¹¹⁰ **The Missionary Herald**, "Letters from Mr. Barnum (19 April 1867)", August 1867, Vol. 63, s. 249-250.

¹¹¹ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. H. N. Barnum (17 December 1867)", April 1868, Vol. 64, s. 118.

¹¹² Lyman Bartlett, "Self Support", **The Missionary Herald**, November 1869, Vol. 65, s. 388.

¹¹³ **The Missionary Herald**, "Field Notes No. 3", March 1872, Vol. 78.

¹¹⁴ George C. Raynolds, "An Evangelical Society", **The Missionary Herald**, March 1879, Vol. 75, s. 104.

¹¹⁵ William A. Farnsworth, "Ordination of A Pastör", **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 304.

¹¹⁶ **The Missionary Herald**, "Persecution of a Moslem Convert", August 1874, Vol. 70, s. 243.

¹¹⁷ **The Missionary Herald**, "Memorandum on Religious Liberty in Turkey", February 1886, Vol. 82, s. 47.

¹¹⁸ James L. Barton, "Work in Koordistan", **The Missionary Herald**, March 1891, Vol. 87, s. 111.

(3) Merzifon Orta Türkiye Evanjelik Birliği (Central Evangelical Union): 7 Kasım 1868’de kuruldu. Merzifon’da gerçekleştirilen kuruluş toplantısına Sivas vaizi Baron Harutyun, Tokat’tan Pastör Michael, Kayseri’den Serope, Yozgat Protestan Kilisesi’nden bir temsilci ve Msy. H. S. Barnum ile Msy. Bartlett katıldı. Harput’taki teşkilatın tüzüğüne bir benzeri kabul edildi.¹¹⁹ Buna göre birlik, vaizlere ruhsat verme ve atama, yeni kiliseler kurma, zayıf olanları güçlendirme, kilise görevleri için gençleri arayıp bulma ve onları yetiştirme, Evangelizasyon projesini yeni yerlere ulaştırma salahiyetine sahip olacaktı.¹²⁰ Bu bağlamda 1868’de Merzifon İlahiyat’tan mezun gençler birlik üyelerinin huzurunda imtihan edildiler ve vaizlik ruhsatı aldılar. 6’sı zaten yöredeki önemli tarlaları işgal etmişti. Biri de kış döneminde buradaki misyonerlere yardım ediyordu. Sekizincisi, bir önceki kış çalıştığı Edirne’ye gitmeyi istiyordu.¹²¹ 1888’deki bir toplantıda 13 kişilik bir başka gençler grubuna vaizlik ruhsatı verildi. Bunların çoğu Merzifon Teoloji’nin son mezunlarıydı ve hepsi de Evanjelik çalışmalarla meşgullerdi.¹²²

(4) Van Protestan Cemiyeti (Van Evangelical Society): 1877’de kuruldu. Böylece misyonerler sorumluluğun büyük kısmını yerli Protestanların üzerine vermiş oldular.¹²³ Beş yaşına girdiği 1881’de hazinesinde 129 dolar vardı. Üyeler 15 yerli yardımcının aylıklarının üçte birini karşılaması yanında yol masraflarını ve diğer masrafların da bir kısmını ödüyorlardı.¹²⁴

(5) Bitlis Vatansever Cemiyeti (Patriotic Society): *Genç Ermeniler Cemiyeti* adıyla kurulmuş olan ve her mezhepten Ermeniye hitap eden bu topluluk, 1878’de yapılan bir toplantıda *Bitlis Vatansever Cemiyeti* adını aldı. Delegelerden biri şöyle konuştu: “Mezhepsel inanış bir şeydir, bir halkın ahlakı ve Hristiyanca eğitimi başka bir şeydir. ‘Dinî açıdan ismimizin değişimi [Protestan olmamız], bir Hristiyan ırk olarak ilişkilerimizi de değiştirir’ şeklindeki eski düşüncemizi bir tarafa atarak, şu an bir ırkın yücelmesini aramak üzere toplandık.” Protestan olmayan papazların ve ileri gelenlerin buna ne diyecekleri hatırlatılınca,

¹¹⁹ Ira F. Pettibone, “Schools at Marsovan-New Evangelical Union (17 December 1868)”, **The Missionary Herald**, March 1869, Vol. 65, s. 88-89.

¹²⁰ **The Missionary Herald**, “Central Evangelical Union”, April 1869, Vol. 65, s. 123.

¹²¹ Judson Smith, “Marsovan Theological School”, **The Missionary Herald**, April 1869, Vol. 65, s. 123.

¹²² Mr. Riggs, “Marsovan-The Central Union”, **The Missionary Herald**, December 1888, Vol. 84, s. 560.

¹²³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1877), “Central Turkey Mission” Boston 1877, s. 35.

¹²⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1881), “Eastern Turkey Mission, Van”, Boston 1881, s. 49.

“bizler bağımsız kişileriz, kendi yolumuzda yürüeyebiliriz. Irkımızın yücelmesi için çalışmayı arzuluyoruz”¹²⁵ karşılığını verdiler.

20 Ekim 1879’daki toplantıya Van misyoneri Raynolds da katıldı. Faaliyet raporuna göre Bitlis ve civarındaki yedi farklı kilisenin cemaatleri, topluluğun hazinesine katkıda bulunmak üzere bir aylık dua toplantısı düzenlemiş, 1.551 kuruş (yaklaşık 78 dolar) toplamışlardı. Bu, kendi kurumlarını desteklemeye yönelik farklı cemaatlerin ödediği paralara ilave bir miktardı. Yine 305 kuruş da yılda üyelik ücretlerinden alınıyordu.¹²⁶ Yedinci yıllık toplantısını 18 Mayıs 1883’de gerçekleştirdi. Muş ovasının karşısında, Bitlis’ten 50 mil uzaktaki Havadorik’te yapılan bu toplantı, Bitlis’in dışındaki ilk toplantıydı. Msy. Knapp’in raporuna göre çok başarılı geçmişti.¹²⁷ Bu birliğin en dikkat çekici yönü, Protestan olmayanları da kucaklaması, onları Ermenilerin yükselmesini hedeflemesi ve buna Gregoryen Ermenilerin olumlu karşılık vermeleriydi.

(6) Merzifon Rum-Ermeni Misyonerlik Cemiyeti: Kariyerlerinin başlangıcındaki kırk üyeyle 1879 yılında kuruldu. Amacı American Board’ın faaliyetlerini sürdürmekti. Üyeler yılda 1.50 dolar ödemek üzere anlaştılar.¹²⁸ İlk defa Rum ve Ermenilerin bir araya geldikleri görülmektedir.

(7) Merzifon Rum Ev Misyonerlik Cemiyeti (Marsovan Home Missionary Society): 1878’de kuruldu. Bir Rum köyünde hizmet etmesi için bir vaizi istihdam etmek amacıyla Rumlar aralarında para topladılar.¹²⁹

(8) İznik Birliği (Nicomedia Union): Raporlardan anlaşıldığı kadarıyla İznik ve civarındaki Evangelizasyon ve eğitim meseleleriyle ilgilenmek üzere kurulmuştu. Üç ayda bir genel toplantılar yapılyordu. Bu toplantılardan birine misyoner Wood da katılmıştı. Raporunda şunları yazmaktadır:

“Ayn birinde, şu an İstanbul’da bulunan Harputlu Pastör Mardiros’la birlikte Bahçecik’e gittik. İznik Birliği’nin toplantısına katılacaktık. Toplantıların tüm aşamalarına katıldım. Başkan seçilen Msy. Pierce, Adapazarlı Pastör Alexander, aynı kilisenin delegeesi Dr.

¹²⁵ R. M. Cole, “A Christian Teacher-“The Patriotic Society””, **The Missionary Herald**, June 1879, Vol. 75, s. 223.

¹²⁶ George C. Raynolds, “An Evangelical Society”, **The Missionary Herald**, March 1879, Vol. 75, s. 104.

¹²⁷ **The Missionary Herald**, “The Native Evangelical Society”, August 1883, Vol. 79, s. 307.

¹²⁸ Charles C. Tracy, “Marsovan News Notes”, **The Missionary Herald**, August 1879, Vol. 75, s. 304.

¹²⁹ **Reports of The A.B.C.F.M** (1878), “Eastern Turkey Mission”, Boston 1878, s. 36.

Kavalcıyan, İznik, Bahçecik, Çengiler, Kartsi ve Ovacık vaizleri, İznik ve Bahçecik kiliselerinden delegeler hazırdı.”¹³⁰

Üyeleri, okullarda müteveli heyeti olarak görev almıştı. Msy. Pierce’in müdür olduğu Bahçecik Erkek Yüksek Okulu ile Msy.bn. Fernham’ın müdire olduğu Bahçecik Yatılı Kız Okulu’nu bu vesileyle ziyaret edenler, misyonerlerin yanı sıra yerli üyelerden oluşan okul müteveli heyetlerinin katkıları ve sıcak ilgileri okulların gelişmesinde kendini adamakıllı hissettirdiğini görünce pek memnun kaldılar.

(9) Manisa Protestan Kilisesi Birliği: 24 Şubat 1883’de kuruldu. Üyeleri 10 Rum, 4 Ermeniden oluşuyordu. Amacı, Manisa’daki Protestanlık tebliğini üstlenmekti. Ayrıca üyeler American Board’a, buradaki vaizin yarı maaşını ödemeyi teklif ettiler.¹³¹ İlk yıllık toplantısında üye sayısı 50’ye ulaştı. Orada okunan raporda Rumları Protestanlaştırdıkları, ilk Protestan kilisesini kurdukları, şehirde ilk Rum pastörünü atadıkları ve üç kişiye kiliseye kabul imtihanı yaptıkları anlatıldı.¹³²

(10) İzmir Rum İttifakı (Greek Evangelical Alliance): 1883 yılında kuruldu. Başkanlığını Msy. Dr. George Constantine yürütüyordu. Kendisi Rumlar için çalışmak üzere Atina’dan gelmişti. Amacı, Rumca konuşan Rumlar arasında eğitim ve Evangelizasyon çalışmalarını yönetmekti.¹³³ “Sorumluluk ve gerçek Hristiyan bağımsızlığı anlayışını geliştirdiği” bildirilen bu birlik, bir yıl içinde çoğu İzmir’de oturan 50 üyeye ulaştı.¹³⁴

İkinci yıllık toplantısını 13 Ocak 1885’te gerçekleştirdi. 12’si kilise üyesi olmak üzere toplam 20 kişi katıldı. Msy. Constantine de bu toplantıya iştirak etti.¹³⁵ Bu yıl bir gündüz okulu açmışlardı.¹³⁶ Haftada 1 pastör, 1 evangelist, 1 İncil kadını, 4 okul öğretmeni, 4 vaaz ayini, 4 dua toplantısı, 4 Pazar okulu bu birliğe aittir. Böylece 600 farklı kişiye ulaşıyordu.¹³⁷ Üçüncü Yıllık Toplantısı’nda yerli üyeler 554 dolar topladılar. Bir önceki yıl aynı yerde

¹³⁰ **The Missionary Herald**, “Co-Operation”, February 1883, Vol. 79, s. 62.

¹³¹ Mr. Crawford, “Greek Evangelical Alliance”, **The Missionary Herald**, May 1883, Vol. 79, s. 180.

¹³² Dr. Constantine, “The Greek Evangelical Alliance, Smyrna (8 January 1884)”, **The Missionary Herald**, April 1884, Vol. 80, s. 146.

¹³³ Lyman Bartlett, “Historical Sketch of The Smyrna Field”, **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 96.

¹³⁴ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1884), “Stations, Smyrna”, Boston 1884, s. 30.

¹³⁵ Dr. Constantine, “Smyrna-The Greek Alliance”, **The Missionary Herald**, May 1885, Vol. 81, s. 197.

¹³⁶ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1885, s. 33.

¹³⁷ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) “Western Turkey Mission, Smyrna”, Boston 1886, s. 36.

toplanan miktar 440 dolardı.¹³⁸ Isparta'ya 1883'de bir vaiz gönderildi.¹³⁹ Manisa'daki eski misyon arazisi, Rum ve Ermenilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek için 1890 yılında ikiye bölündüğünde adı geçen birlik oraya bir şapel inşa etmeye söz verdi. Hastalığı sebebiyle Msy. Dr. Constantine olmasa da pastör ve diğer Protestanlar bu çalışmayı kendi yöntemlerince sürdürerek sonunda küçük bir kilise yaptılar.¹⁴⁰

Teşekkül ettikten itibaren bölgedeki faaliyetlerin masraflarının yarısına yakını bu birlik sağladı. Liderleri Dr. Constantine'in 1891'deki ölümünden sonra, İzmir İstasyonu'ndaki misyonerlerden biri her yıl İcra Heyeti'nin üyeliğine seçiliyordu.¹⁴¹ Örneğin ilk seçilen misyoner Mr. McNaugh idi.¹⁴² 1893'te İzmir'de bir kilise, bir gündüz okulu (80 öğrencili), *Denizcilerin Yeri (Sailor's Rest)*, Manisa'da bir gündüz okulu (35 öğrencili), bir kilise, Bayındır'da bir kiliseden mesuldü.¹⁴³ 1895'de ilgilendiği yöreler İzmir, Manisa ve Bayındır, Ordu ve Semen'di.¹⁴⁴ 1900'de başında Mr. Moschou vardı. Bu kişi o yıl orta Türkiye'de bir gezi yaptı.¹⁴⁵ Bu birliğin İzmir'de müstakil bir okul da kurduğu kaydedilmektedir.¹⁴⁶

(11) Pontus Protestan Cemiyeti (Pontus Evangelical Association): Merzifon'da kuruldu. Üyeleri arasındaki samimiyet ve karşılıklı güven söz konusuydu. Yıllık rapora göre ikinci toplantısı, ilkinden daha etkin ve daha uyumluydu. Üçüncüsü ise diğerlerinin hepsinden daha tatminkardı. Son toplantı üç gün sürdü. Tarlanın tüm çalışanlarından raporlar alındı. Bazı güçlüklerle dikkat çekildi.¹⁴⁷ 1888 yılında Ordu'da bir şube açtı ve bir kilise inşa ettirdi. Misyonerler de oraya ehliyetli bir vaiz gönderdiler.¹⁴⁸

(12) Maraş Ev Misyonerlik Cemiyeti (Maraş Home Missionary Society): 1876'da Maraş'ta kuruldu. Misyonerlerden ve yerli yardımcılardan oluşmaktaydı. Başlangıçtaki

¹³⁸ **The Missionary Herald**, "Smyrna-The Greek Work", April 1888, Vol. 82, s. 147.

¹³⁹ **The Missionary Herald**, "İsbarta", November 1885, Vol. 81, s. 470.

¹⁴⁰ J. P. McNaughton, "The Greek Church at Manisa", **The Missionary Herald**, January 1892, Vol. 88, s. 22.

¹⁴¹ L. Bartlett "Historical Sketch of The Smyrna Field", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 96.

¹⁴² **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1892, s. 39.

¹⁴³ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Western Turkey Mission, The Stations", Boston 1893, s. 39.

¹⁴⁴ L. Bartlett "Historical Sketch of The Smyrna Field", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 96.

¹⁴⁵ **Reports of The A.B.C.F.M.** (1885) "Central Turkey Mission, The Schools", Boston 1900, s. 50.

¹⁴⁶ L. Bartlett. "Historical Sketch of The Smyrna Field", **The Missionary Herald**, March 1895, Vol. 91, s. 96.

¹⁴⁷ **The Missionary Herald**, "Marsovan and Its Out-Stations", August 1885, Vol. 81, s. 314-315.

¹⁴⁸ Dr. Constantine, "Ordoo-A Religious Quickening", **The Missionary Herald**, August 1888, Vol. 84, s. 354.

bütçesinin onda dokuzu Amerikan Board, onda birini halk ödüyordu. Halkın oranının gün be gün artması umuluyordu. Ancak savaş, kıtlık ve şiddetli fakirlik yüzünden beklenen artış gerçekleşmedi. Cemiyetin amacı yerli yardımcı kadrolarını doldurmak, maaşlarını kararlaştırmak, bağışlarla ilgilenmek gibi meseleleri halletmektir.¹⁴⁹

Cemiyetin, İskenderun'un kuzeyindeki bir köyde başlattığı bir çalışma Protestan olmayan Ermenilerden güçlü bir muhalefet gördü. Ancak onlar sabırla yollarına devam ettiler.¹⁵⁰ 1884'te Zeytun'da çalışmalar yürüttü. Zeytun Protestan Kilisesi'nin idaresi, masraflarının yarısı ve kilise ödeneklerinin yarısı bu cemiyete aitti.¹⁵¹

Sekizinci yıllık toplantısı (1884) Van'da gerçekleşti. Bitlis Protestan Kilisesi ve cemaati misyonerlik tarlasının en geniş olduğundan toplantıların çoğu orada yapılmıştı. Misyonun batı kesiminden delegeler Van Gölü kıyısında bir araya geldiler. Dokuzu vaiz ve pastör, sekizi ise değişik mesleklerden 17 misafir bulunuyordu. Dış istasyondaki yardımcıları alfabetik sırayla tek tek çağrıldı ve sorular soruldu. Gerekli bilgiler elde edildikten sonra komite ertesi yıl ne yapılacağına karar verildi. Yardımcı sayısı ve maaş miktarı şimdiki gibi mi kalacaktı yoksa bir değişiklik olacak mı? Halk kendisi için ne yapıyor? Çalışmayı bozacak herhangi bir zarar mevcut mu? Bu gibi meseleler tartışıldı ve çareler arandı.¹⁵² 1894'te hâlâ faaliyetlerini sürdürüyordu.¹⁵³

(13) Kurtbelen İncil Cemiyeti (Koordbeleng Bible Society): Geyve yakınlarındaki bu köyde 1876'da kuruldu. Geyve pazarında bir kitap tezgahı açtılar. Yaklaşık 1.000 kuruşluk değerinde kitap sattılar. Bunlarla özellikle Türkler ilgilendi. Msy. Dr. Bliss'in yardımıyla bir kitap satıcısı istihdam ettiler. Bu kişi, okumuş yazmış bir Türk'tü.¹⁵⁴

(14) Çukurova Protestan Birliği (Cilicia Evangelical Union): Bazen *Central Union* diye de adlandırılan bu teşkilat Merzifon, Kayseri ve Sivas civarındaki 13 kiliseyi

¹⁴⁹ George C. Raynolds, "A Home Missionary Society in Turkey", *The Missionary Herald*, September 1884, Vol. 80, s. 343.

¹⁵⁰ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1881) "Eastern Turkey Mission", Boston 1881, s. 43.

¹⁵¹ *Reports of The A.B.C.F.M.* (1884) "Central Turkey Mission", Boston 1884, s. 35.

¹⁵² George C. Raynolds, "A Home Missionary Society in Turkey", *The Missionary Herald*, September 1884, Vol. 80, s. 343-345.

¹⁵³ *The Missionary Herald*, "Sketch of Marash Station", May 1894, Vol. 90, s. 198.

¹⁵⁴ B. Parsons, "Encouragements in Other Places", *The Missionary Herald*, June 1876, Vol. 72, s. 186.

birleştiriyordu.¹⁵⁵ 1872’de toplam 1.868 üyeli 23 kiliseden meydana geliyordu ve esas alanından daha geniş bir bölgeyi kapsıyordu.¹⁵⁶ 1873’te ise yöredeki 25 kilisenin pastörlerinden ve temsilcilerinden oluşuyordu. 8-13 Eylül tarihleri arasındaki yıllık toplantının başkanlığını Antep II. Kilise’den Pastör Krikore yaptı. Sekreter Kricoregan Hohannes idi. İlk gün organizasyon gerçekleştirildi ve görevliler seçildi. Öneki toplantının tutanakları ile Zeytun vaizinin mektubu okundu. Tartışılan konulardan bazıları şunlardı: Okul ve kiliselerin desteklenmesi için nasıl ve ne zaman para toplayacağız? Pastörlerin daha fazla İngilizce talebi, bir Pazar okulu kitabının hazırlanması, Kessablı bir Protestanın dilekçesi, Yoğunluk ve Hacı Habibli’den gelen dilekçeler.¹⁵⁷

Çukurova Birliği’nin kiliseler için çıkardığı **Kilise El Kılavuzu** hakkında Msy. Fuller bir toplantıda şunları söyledi: “Burada benimsenen kurallar, bizim *Amerikan Cemaatçi Kilise* kılavuzları temel alınarak düzenlenmiştir. Fakat bazıları da Presbiteryenlerden alınmıştır. Bu yeni kılavuzun, şu anki kiliselerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere iyi bir şekilde uyarlanmayı düşünüyoruz.”¹⁵⁸ 1891’deki yıllık toplantısını Sivas’ta 20 Eylülde gerçekleştirdi. 11 kilise 6 delegeyle temsil edildi, ayrıca değişik yörelerden epeyce de vaiz ve öğretmen katılmıştı. Kayseri istasyonundan Msy. Dr. Farnsworth ile Msy. Fowle, Merzifon istasyonundan Msy. Smith de hazır bulundu.¹⁵⁹ Talas Erkek Yüksek Okulu’ndan mezun bir yerli vaizin pastörlük imtihanını bu birliğin gerçekleştirdiği¹⁶⁰ dikkate alınırsa 1902 gibi geç bir tarihte faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılr.

(15) Yozgat Gençler Cemiyeti: Krikorian adlı birinin girişimleriyle faaliyet gösteriyordu. Msy. Farnsworth bu şehri ziyaret ettiğinde ondan Korkuteli’yi, Gemerek’i ve tarladaki öteki yerleri ziyaret etmesini, pastörlere yardımcı olmasını ve bu gibi cemiyetlerin şekillendirmeleri için onlara vaaz etmesini istedi.¹⁶¹

¹⁵⁵ E. E. Bliss, “The Missions of The American Board in Asiatic Turkey (1831-1887), **The Missionary Herald**, July 1888, Vol. 84, s. 296.

¹⁵⁶ Stone, s. 138.

¹⁵⁷ Giles F. Montgomery, “The Cilicia Evangelical Union”, **The Missionary Herald**, January 1874, Vol. 70, s. 21-22.

¹⁵⁸ Henry Marden, “The Annual Meeting”, **The Missionary Herald**, October 1888, Vol. 84, s. 435.

¹⁵⁹ George F. Herrick, “Central Turkey Union”, **The Missionary Herald**, December 1891, Vol. 87, s. 527.

¹⁶⁰ James L. Fowle, “A Greek Ordained”, **The Missionary Herald**, August 1902, Vol. 83, s. 337.

¹⁶¹ William A. Farnsworth, “General Conference at Cesarea”, **The Missionary Herald**, September 1890, Vol. 86, s. 375.

(16) Antep Misyonerlik Cemiyeti (Aintab Home Missionary Society): Bu proje 1900 yılında yürürlüğe girdi. 32 kiliseyi kapsıyordu. Bunların 13'ü halihazırda Board'dan yardım almadan kendini finanse ediyordu. Cemiyetin amacı ABCFM'nin verdiği 100 lirayı (440 dolar) 400 Liraya (1.750 dolara) yükseltmekti.¹⁶²

İsimleri belirtilen, ancak sonraki faaliyetlerinden kaynaklarda çok fazla yer bulmayan cemiyetler de mevcuttur. Bunlardan *Bitlis Yöresel Misyonerlik Cemiyeti (Domestic Missionary Society)* Nisan 1863'te kurulmuş, köylere kitap çerçisi göndermiştir.¹⁶³ *Van Yöresel Misyonerlik Cemiyeti* Ekim 1877'de, Van İstasyonu tarlasını kapsayacak şekilde teşekkül ettirilmiştir.¹⁶⁴ *Bursa Misyonerlik Cemiyeti* 1891 yılında Bursalı genç kızlar tarafından kurulmuştur.¹⁶⁵ *Kayseri Cemiyeti* ise, Protestanların yanı sıra Protestan olmayan Rum, Ermeni ve Müslümanları da barındırmakla farklı bir yere sahiptir. Böylece bölgede bir uzlaşma zemini meydana getirmişti.¹⁶⁶

1887 yıllık toplantısı 21-24 Mayıs arası Hınıs'ta yapıldığı bildirilen *Erzurum Evanjelik Birliği*,¹⁶⁷ *Antep İkinci Kilise Gayret Cemiyeti*, *Üçüncü Kilise Gayret Cemiyeti* ve yine Antep havalisi için genel bir *Gayret Cemiyeti*,¹⁶⁸ Erzurumlu kadınlar tarafından 1891'de kurulduğu, kuruluşunda Erzurum Protestan Kilisesi pastörünün önemli rol oynadığı kaydedilen *Dorcas Cemiyeti*¹⁶⁹ bunlardan birkaçıdır. Yine Diyarbakır, Çermik'teki cemaatin kurduğu *Kilise Cemiyeti*, *Kadınlar Cemiyeti*, *Genç Erkekler Cemiyeti* ve *Küçük Erkekler Cemiyeti*¹⁷⁰ de bunlara eklenmelidir.

¹⁶² **The Missionary Herald**, "Anniversaries at Aintab", September 1901, Vol. 87, s. 410.

¹⁶³ **The Missionary Herald**, "Letter from Mr. Knapp (26 November 1863)", April 1864, Vol. 59, s. 110.

¹⁶⁴ G. C. Knapp, "A Domestic Missionary Society", **The Missionary Herald**, February 1877, Vol. 73, s. 56.

¹⁶⁵ Theodore A. Baldwin. "Sketch of Broosa Station", **The Missionary Herald**, September 1891, Vol. 87, s. 362. Msy. Baldwin bu cemiyetin, Amerika'daki *Young People's Society of Christian Endeavour*'a çok benzediğini kaydetmektedir.

¹⁶⁶ J. C. Barrows, "A New Thing at Cesarea (29 March 1873)", **The Missionary Herald**, July 1873, Vol. 69, s. 223.

¹⁶⁷ Robert Chambers, "Progress Amid Poverty", **The Missionary Herald**, September 1887, Vol. 83, s. 362.

¹⁶⁸ John E. Merrill, "The Religious Awakening at Marash", **The Missionary Herald**, May 1899, Vol. 95, s. 198.

¹⁶⁹ Mr. Macallum, "Erzroom", **The Missionary Herald**, October 1891, Vol. 87, s. 426.

¹⁷⁰ James L. Barton, "South of The Taurus", **The Missionary Herald**, August 1889, Vol. 85 s. 327.

3. Misyonerleri ve Amerika'yı Tamdıktan Sonra Değişen Dünya Görüşleri

3. 1. Amerikan Hayat Tarzını Kabullenmeleri, Modern Alet ve Makineleri Kullanmaya Başlamaları

Protestan Ermeni ve Rumların hayat tarzlarına baktığımızda, doğal olarak, Amerikalılardan etkilendikleri görülecektir. Bu kaçınılmaz durum, bir yönüyle ülkemizdeki Batı tesirinden sonra Amerikanlaşma seyrinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Amerika'ya Ermenilerin yoğun göçü değerlendirilirken, eğitim yoluyla gerçekleştirilen bu dönüşümün etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Konuyla ilgili olarak Hagop Matteosyan'ın, 1871 gibi erken bir tarihte kaleme aldığı bir yazı dikkate değer tesbitlerle doludur:

“Ailelerin, Protestan olmadan evvelki vaziyetleriyle sonraki durumları arasındaki muazzam gelişmeyi görmekten dolayı ziyadesiyle mutluyum. Protestanlığın varlığıyla vücuda gelen Pazar okulları, dua toplantıları, kadın toplantıları, küçük hayırseverlik cemiyetleri gibi değişik Protestanlık kurumlarının müsbet tesirini dostlarıma detaylıca göstermek için yorulmam gerekmiyor. Bu halkın içinde oluşan asil kurumlar ve liberal organizasyonlar henüz yeni yetmelik çağındalar; ahlaki ve zihni kapasiteleri noktasında kişiyi bizzat yükseltmeleri, dinî ve güçlü bir sosyal devrimi takip edecek hadiselerin belirsiz değildir.

Bu ülkedeki misyonerlik faaliyetlerinin neticeleri sadedinde bir özet olarak, büyük oranda Amerikan etkisinin ülkeye girdiğini görünce çok şaşırdım. Bu ülkeyi Protestanlaştırmak için ne kadar çalışıldığı o kadar iyi biliniyor ki, tekrarlamaya hiç lüzum yok. Size Amerikalı misyonerlerin, Protestan prensiplerinin takdim edilmesi adına Doğuda geçerliliğini yitirmiş kiliselerin üzerindeki dinî etkisini anlatmayacağım. Yahut Doğudaki ilerlemesi neredeyse tamamıyla duran Katolikliğe vurdukları müthiş darbeyi de anlatmayacağım.

Fakat beni çarpan şey değişik konular oldu. Seyahat ettiğim memleketlere, dinlediğim sohbet ve tartışmalara, gördüğüm dinî ve sosyal organizasyonlara, katıldığım iş toplantılarına ve sosyal birlikteliklere baktığımda herkesin üzerinde Amerikan tarzı vardı. Hepsi de bir hayal gibi gözlerimin önünden geçiyor. Amerikan uygarlığını savunanların hiçbiri, ülkesinin dışındakiler için, bir misyonerin yaptığından yarısını bile yapamamıştır. Dinî ve toplumsal organizasyonlar, açılan değişik kurumlar, Amerikan medeniyetinin ülkeye girişinde büyük rol oynuyorlar. Vahşi Gavur Dağları'ndan Çukurova'ya, İran sınırındaki daha az vahşi olmayan Botan Dağları'na geçebilirsiniz; veya isterseniz Antakya'ya, oradan da Batı Karadeniz'in siyah kıyılarına ilerleyebilirsiniz. Şunu gördüğünüzde bana katılacaksınız, Amerikan misyonerliği bu ülkeye Efendisi İsa'dan daha az hizmet etmiş değildir. Hatta vahşi Kürdistan'da Yankee tarzında yaşayan bazı kimselere rastlayacaksınız. Bu kişilerle Yankee deyimleriyle konuşabilecek, delillerinizi desteklemek için Yankee örnekleri vereceksiniz.

Merakınızı daha fazla gidermek isterseniz, yolunuzu misyonerlerin vahşi Türkmen dağlarında, Kürdistan'da, Mezopotamya yaylalarında, Kapadokya veya Bitinya'da kurdukları okullara düşürün. Okuldaki öğrenciyi sorguya çekin, kendinizi vatanınızda hissedersiniz. Verdiği cevapların sizinkine epeyce benzediğini görürsünüz. Coğrafyadan soru sorduğunuzda, kesinlikle Amerika'yı anavatanından daha iyi bildiğini görünce şaşırsınız. Sosyal nizam hakkında sorsanız, size, 'insanlar eşit yaratılmıştır' diyecektir. Gerçekten de Dr. Hamlin'in Robert Kolej'de sessizce yaptıklarına, Amerikalı misyonerlerin teoloji fakülteleriyle ve okul kitaplarıyla yaptıklarına denk bir başarıyı, bütün Avrupalı diplomatlar birleşseler elde edemezlerdi.

Bütün bunları gördükten sonra Yankee saatlerini, Amerikan masalarını, sandalyelerini, aletlerini, Amerikan tarım araç gereçlerini, Yankee çıırır makinelerini, bıçkı tezgahını, dikiş makinelerini gördüğünüzde hayret etmeyeceksiniz. Kürdistan'ın tam kalbinde Amerikan çiçeklerini, Yankee semerlerini, Anadolu'nun vahşi dağlarında, yerli bir yol arkadaşıyla birlikte, belki de şarkı söyleyerek, at üstünde dolaşan bir Yankee'yi görünce şaşırmayacaksınız. Bu dağlarda bir dua

toplantısına davet edilerseniz hiç şaşırmayınız. Buradaki cemaatin söylediği ‘Old Hundred’ ilahisinin, kendi vatanınızda olmadığı kadar kalpten söylenişini dinleyebilirsiniz. Amerikan halkına bu ülkede gizli bir ilgi gösterildiğini kesinlikle kabul edeceksiniz.”¹⁷¹

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti’nin toplum mozaikinden yeni bir kimlik ve hayat tarzı doğmuştu. Günlük yaşantıda da bunun izlerini sürmek mümkündü. Söz gelimi, Antep’teki geleneksel evler, yontulmuş kireçtaşından yapıldı. Civardaki taş ocaklarında bolca kireçtaşı bulunuyordu. Dümdüz, topraktan çatılar yaygındı. Ancak kiremitli çatılar da yok değildi. 1848 öncesinin pencereleri ağır bir çerçevenin bir kaputla yahut yağlı kağıtla örtülmesinden ibaretti. Şehirde camı olan tek bir pencere dahi yoktu. Fakat yüzyılın sonuna doğru cam kullanımı yaygınlaştı.¹⁷² Toplumun değişik kesimlerinde Amerikan tarzı ev tefrişatı da taklit edilmeye başlanmıştı. Farklı yerli vaiz Tomas’ın evi, yöre insanına göre bir harikaydı. Çünkü evde bir masa, bir sandalye ve uzun, geniş bir kanepeler bulunuyordu. Ayrıca duvarlarda gazetelerden ve yılbaşı kartlarından kesilmiş resimler vardı. Duvarlar beyaz toprakla sıvanmıştı.¹⁷³ Buna dair bir başka örneği, Msy.bn. Mary M. Patrick, öğrencisi Halide Edip’in hayatından vermektedir:

“Halide Edip hanım bana, İstanbul Kız Koleji’nden mezun olduktan sonra evini Avrupa tarzda döşemeyi düşündüğünü söylemişti. Bunun üzerine evinin mobilyasını, resim ve süs eşyalarını Avrupa geleneklerine göre düzenledi. Fakat sonuç onun için şaşırtıcı oldu. Zira kendi evinde özgürlüğünü kaybetmişti. Etrafındaki bunca şey arasında nefes alamıyordu. Neticede eşyaların çoğunu kaldırdı. Odaların kenarlarına Şark usulü sedirler yerleştirerek bol ışık alan ve Şark evlerinin hepsinde yaygın olan havadar bir ortamın bulunduğu geniş mekanda yeniden büyük bir misafir odası tefriş etti. Boyalı duvarları, en zengin motifli kilimlerle kaplı zemini ve ağır işlemeli minderleriyle Türk salonları her zaman çok güzeldir.”¹⁷⁴

O halde Amerikan eğitiminden geçmiş Rum ve Ermenilerin, daha sonra da Türklerin eski olan her şeyin reddetmeleri yanı sıra eski yönetim biçimlerini de reddetmeleri şaşırtıcı olmamalıydı. Üstelik American Board henüz kolejler dönemine girmemişti. Kolejle birlikte Amerika’yı merkeze alma temayüllerinin daha da güçlendiği bir gerçektir.

¹⁷¹ Hagop Matteosyan, “Protestantism in Turkey”, **The Missionary Herald**, February 1872, Vol. 68, s. 46-47. Misyonerler bu kişiyi, Türkiye’deki Protestanların başı olarak takdim etmektedirler. Ayrıca Padişah’ın emri ve bütçesiyle Anadolu’da 1870-1871 yılında bir keşif ve teftiş gezisine çıkmıştır. Bu yazı, onun sunduğu rapordan alınmıştır.

¹⁷² Myra A. Proctor, “Aintab”, **The Missionary Herald**, July 1891, Vol. 87, s. 276 ve 278.

¹⁷³ James L. Barton, “Work in Koordistan”, **The Missionary Herald**, March 1891, Vol. 87, s. 112.

¹⁷⁴ Mary M. Patrick, “Women”, **Modern Turkey**, Eliot Grinnel Mears (drl.), New York: MacMillan Company, 1924, s. 149.

Nitekim Msy. Barnum, Amerikan eğitiminden geçmiş Rum ve Ermeni gençliğinin, Amerikan hayat tarzıyla ve teknolojiyle tanıştıktan sonra daha evvel içinde bulundukları vaziyetlere karşı içlerinde bir isyan duygusu geliştirdiklerini kaydetmişti. Ona göre “en büyük ihtiyaç, insan eli değmemiş İncil’di. Bu, sadece ruhları kurtarmakla kalmayacak, aynı zamanda onlara gerçek bir medenileşme ve arınma da getirecekti. Hakikati tanımak için insanların olgunlaştığı görülüyordu. Artık gençler, boyunduruktan gına gelmiş olarak yetişiyorlardı ve ona karşı homurdanmaya başlıyorlardı.”¹⁷⁵ Barnum’un kastettiği medenileşme, Amerikan hayat tarzıyla eşdeğer bir tanımdır. Genç neslin, eskiden bağlı oldukları Doğu kiliselerinden ve medeniyet havzasından koptuktan sonra, bir de “bağımsızlık” yoluna girmeleri, eski dünyadan topyekun kurtulma mücadelesi vermeleri hayli ilginç bir gelişmedir. Zira ilk geldikleri dönemde misyonerler, teknolojiyi ve bilimsel deneyleri, Protestanlığı tebliğde bir metot ve vasıta olarak kullanmışlardı. Netice ise, gençlerin içinde bulundukları şartlardan dolayı rahatsızlık duymaları şeklinde tecelli etmişti. Bu da gösteriyor ki, Amerikan eğitimi hayata yeni anlamlar ve yenilikler katmada başarılı olmuştu.

Gerçi misyonerlere göre Hristiyanların modern giyim kuşama ve hayat tarzına geçişinde Rusya’nın 93 Harbi’nde bazı başarılar göstermesinin etkisi çok barizdi. Örneğin Rus işgali Erzurum’da kendisini tüm ağırlığıyla hissettiriyordu. Hristiyanlar daha az çekingendiler, daha az yaltakçılık yapıyorlardı. Van misyoneri Scott’ın Erzurum’u ziyaretine ve bu meyandaki değişikliklere dair yazdıkları şöyleydi: “Avrupalı kıyafetler ve fikirler artmış. Bir Protestan yerli kardeşimiz, karısını benim yanıma getirdi ve onu bana ismiyle takdim etti. Bu, daha önce yerliler arasında görmediğim ve duymadığım bir şeydi. Erzurumdakiler gibi Van’daki Hristiyanlar da iki yıl içerisinde çok değiştiler. Milliyetçilik ve bağımsızlığın yeni ümidiyle harekete geçirildiler. Eğitim ve medenilikteki ilerleme arzusu onları güçlü bir şekilde sardı.”¹⁷⁶

3. 2. Amerika’nın Rüyalari Süsleyen  lke Konumuna Gelmesi

Msy. Goodell, kendisini ziyarete gelenlere Williams’ın hikayesini okurdu. Bu kitap Güney Denizi Adaları’ndaki hızlı ve m kemm l gelişmelerden, orada kiliselerin toplandığından, kurulan okullardan, okulda mutlu olan çocuklarını gördüklerinde

¹⁷⁵ **The Missionary Herald**, “Letter from Mr. H. N. Barnum (17 December 1867)”, April 1868, Vol. 64, s. 120.

¹⁷⁶ Mr. Scott, “A Changed Tone at Erzroom”, **The Missionary Herald**, December 1879, Vol. 75, s. 500.

ebeveynlerin sevinçlerinden, cehalet dönemlerinde uyguladıkları bebek katletme anlayışlarından vazgeçtiklerinden, İncil nimetinin diğerlerine de gönderilmesi için sahip oldukları ilk parayı bağışlamalarından, İsa'nın Krallığı ile Şeytanın krallığı arasındaki farklılıktan bahsediyordu.¹⁷⁷ Değişik ziyaretlerinde de Amerika'daki hayat tarzını ve oradaki özgürlüğü anlatıyordu. Bursa'da Rumların açtığı bir Lancaster okulunu bir heyetle ziyaret ettiğinde çocuklara yaptığı Türkçe konuşmada Amerika'daki okullardan, orada kız ve erkeklerin bir arada eğitim gördüklerinden, bu memlekette yeni yeni dikkate alınan kadın eğitiminden bahsetti.¹⁷⁸ Msy.bn. Van Duzee, Erzurum'daki bir okulda okuyan 12-13 yaşlarındaki kızlarla konuşmuştu. Kızlar ona, Avrupa'da ve özellikle Amerika'daki kadınların büyük bir özgürlüğe sahip olduklarını, hatta Amerika'da kadınların, erkek okullarında öğretmenlik bile yaptıklarını, doğuştan öğretmenliğe uygun olduklarını, kızların evlilik düşünmekle zamanlarını harcamak zorunda kalmadıklarını, tam tersine zihinlerini geliştirdiklerini söylediklerini belirtmektedir.¹⁷⁹

Bu durumda okul derslerinde de bu minvalde tanıtımlar yapıldığını tahmin etmek güç değildir. Nitekim Amerikan eğitiminden geçen pek çok kişi 1860'lardan sonra rüya ülke Amerika'ya yerleşmeyi planlamaya başlaması bunun bir tezahürü olsa gerektir. Örneğin, Langa (Yenikapı) Protestan Kilisesi pastörü Amerika'ya gitmek için görevinden ayrıldı (1869). Amacı, Protestan Ermenilerin Amerika'ya göç etmesi planını desteklemektir. Bu göçler zaman içerisinde organizeli bir şekil alacaktı.¹⁸⁰ Öyle ki, bu göçlerden misyonerler muzdarip olacaktı. Mesela Harput İlahiyat Okulu'nda nesiller değiştikçe din adamlığı mesleği ve ülkede kalıp halkına hizmet etme ideali de sönüp gidiyordu. 1890'da gelecek yıl için yeni bir sınıf ümidi yoktu. Çünkü gençlerin çoğu için Amerika, pastörlük mesleğinden daha cazipti.¹⁸¹ Harput İstasyonu'ndaki eleman yokluğunun sebebi bu göçlerdi. Misyoner raporlarında "Avrupa ve Amerika'ya giden öğretmen ve öğrenci göçü gelecek yılki çalışmalarımızın kötürümleseyeceğini vadediyor"¹⁸² denilmekteydi. Msy.bn. Helen D. Gibbons'a göre de Amerika'ya giden gençler hem toplum hem de devlet tarafından farklı algılanıyordu:

¹⁷⁷ **The Missionary Herald**, "Journal of Mr. Goodell at Constantinople", March 1839, Vol. 35, s. 97.

¹⁷⁸ **The Missionary Herald**, "Extracts from Mr. Goodell's Journal of a Tour over Land to Broosa", May 1833, Vol. 28, s. 156.

¹⁷⁹ Miss Van Duzee, "Interest in Female Education", **The Missionary Herald**, June 1881, Vol. 77, s. 229.

¹⁸⁰ George W. Wood, "Special Difficulties at Constantinople", **The Missionary Herald**, June 1869, Vol. 65, s. 191.

¹⁸¹ H. N. Barnum, "Out-Stations of Harpoot", **The Missionary Herald**, October 1890, Vol. 86, s. 414.

¹⁸² **The Missionary Herald**, "The Present Force", September 1897, Vol. 93, s. 353.

“Geçenlerde kibar bir gençle tanıştık. Adana’daki misyon okulunda okuyan kız kardeşinin durumunu öğrenmek için buraya gelmişti. Amerika’da sadece altı yıldır bulunmasına rağmen tamamen Amerikalılaştırmış olarak ve orada şekerlemecilik yaparak kazandığı paralarla geri dönmüş. Eski arkadaşlarının arasından böyle bir kişinin çıkması onları huzursuz etmiş. Zira kuzenlerinin ve erkek kardeşlerinin bir ömür boyu elde edebileceklerinden daha fazla parayı kısa sürede kazanmıştı. Ermeni oğlanlara öğretmenlik yapanların, bu oğlanlardan önce bir sorunları var. Onları Amerika’ya gitmeye teşvik için mi eğitecekler? Okulların amacı, bu insanlara kendi ülkelerinde daha iyi bir yaşam elde etmelerine yardımcı olmak değil midir? Onları, hayatlarını kendi ülkelerinin insanların iyiliğine adanmaları için hazırlamayacaksa zeki oğlanlar niye eğitilsin? Yine Ermenistan’ın Türk hakimiyeti altında olduğu sürece, eğitilmiş Ermeninin yükselme şansının olmadığını ileri süren iddiaya ne cevap verebilirsiniz? Çocukların bir diploma almalarının dışında gerçekten hiçbir şansları yok. Mutsuzluk ve tehlike için eğitiliyorlar. Okullarımızda yıllar harcadıktan sonra, Amerikan eğitiminin onları Amerikan şartlarına hazırladığı ve Türkiye şartlarına uyumsuz hale getirdiği gerçeğine gözlerimizi kapayamayız. Daha da önemlisi, biz onlara daha bireysel bir yaşam tarzının yanı sıra bir başka ulusal yaşam tarzını öğrettikten sonra Türkler arasında mimlenmiş insanlar haline geliyorlar ve bir katliam vaki olduğunda ilk kesilecekler onlar oluyorlar.”¹⁸³

Misyonerler kadar Osmanlı devlet yetkilileri de şikayetçiydi ve 1888’de Ermenilerin Amerika’ya göç etmesi karşısında ciddi ve sıkı tedbirler alındı. Yola çıkanlar ya da geçici olarak Türkiye’ye gelenlerden pek çoğu tutuklandı. Tutuklanarlardan biri de Bitlisliydi. Bu kişi zaten yıllarını Amerika’da geçirmişti. Kaliforniya’nın Fresno şehrinde bir arazi satın almak için peşin para vermişti. Kendisine ailesi de eşlik ediyordu. Yanlarında, halen Amerika’da ikamet eden bir aile dostları da vardı. Grupta başka iki aile daha mevcuttu. Lakin İstanbul kıyılarına varmadan, Çanakkale’de hükümet yetkilileri onları gözaltına aldı. İstanbul’a götürüldüler. Bir gece hapsedildikten sonra bir vapura bindirilerek Bitlis’e geri gönderildiler. Hükümet, Ermeni patriğinden bununla bağlantılı bir talepte bulundu. Bitlisli ailelerin hepsi Protestandı. Fakat kimi zaman Gregoryen Ermeni gruplara da rastlanıyordu. Kısacası devletin tavrı çok sertti.¹⁸⁴ İznik Kilisesi’nin “sadık ve becerikli pastörü eşliğinde” 30 kadar genç kadın ve erkek Amerika’ya ve diğer yerlere gitmişlerdi.¹⁸⁵ Ancak bütün bu tedbirlere rağmen Ermenilerin Amerika’ya göçü engellenemiyordu.

¹⁸³ Helen Davenport Gibbons, **Tarsus’un Kırmızı Kilimleri [1909]**, Attila Tuygan (çev.), İstanbul: Pencere Yayınları, 2009, s. 60.

¹⁸⁴ H. S. Barnum, “Emigration Obstructed”, **The Missionary Herald**, December 1888, Vol. 84, s. 559.

¹⁸⁵ Joseph K. Greene, “Nicomedia Station”, **The Missionary Herald**, February 1889, Vol. 85, s. 67.

Basit anlamda Protestanlık tebliği ile başlayan ve eğitim kurumları vasıtasıyla Protestanlığın öğretilmesi haline gelen, sonuçta ise topluma Amerikan değerlerinin nüfuzu ve etkisi şeklini alan süreç, hiç şüphesiz, bu çalışmanın nihayete erdiği 1900'lerden sonraki örneklerle daha da zenginleştirilebilir. Başka araştırmalara konu olacak kadar kapsamlı ve ayrıntılı olan Amerikan etkileri, elbette Türk kesiminin gençlerini de ne ölçüde etkisi altına aldığı da bu çerçevede sorgulanabilecektir.

SONUÇ

American Board misyonerlik teşkilatı (ABCFM) mensuplarının 1820-1924 yılları arasında Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerinin fikri temeli, dünyanın Protestanlaştırılması (Evangelizasyon) ve Tanrı'nın Krallığını kurmak projelerine dayanmaktadır. Hz. İsa'nın yeryüzüne inişine zemin hazırlamak için geliştirilen bu teolojik yaklaşım, Milenyum beklentisi ile birleşince, XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupa ve Amerika'daki Protestan kiliselerini dünyanın dört bir yanında yaşayan insan kitlelerine ulaştırmaya sevk etmiştir.

Bu proje çerçevesinde ilk girişim Kuzey Avrupa ülkelerinde ve Rusya'da başlatılmış olmakla birlikte, sistematik bir metotla ve ciddi para kaynaklarıyla modern misyonerliği başarıyla uygulayanlar İngiltere kökenli misyonerlik teşkilatları olmuştur. Londra Misyonerlik Cemiyeti ve Kilise Misyonerlik Cemiyeti'nin Hindistan'da kurdukları misyon ve istasyonları burada anmak gerekmektedir. Çünkü İngiliz misyonerler bir yandan oradaki İngiliz hakimiyetinin kalıcılığına katkıda bulunurken, diğer yandan kendilerini örnek alan ve kuruluş aşamasında yardım talebinde bulunan American Board misyonerlerini de sahada yetiştiriyorlardı. 1810-1819 yılları arasında kapsayan bu öğrenme döneminden sonra Amerikalı misyonerler, faaliyetlerini Osmanlı topraklarına yönelttiler.

Osmanlı coğrafyasına yoğunlaşan ABCFM'nin önünde üç yön bulunuyordu: a) Yunan İsyanı ile Avrupa ve Amerika kamuoyuna taşınan "Rumların mağduriyetlerini" gidermek; b) Filistin'i kurtarmak; c) Müslüman ve Yahudileri Protestanlaştırmak. Ancak yapılan birçok misyonerlik keşif gezisi sonucunda, Doğu kiliselerine bağlı Rum ve Ermeni cemaatlerinin gerçek Hristiyanlıktan uzaklaştıkları, perişan bir hayat sürdükleri; dolayısıyla bu durumun, adı geçen iki kitlenin Protestanlaştırılması yolunda büyük bir engel oluşturduğu tesbit edilince American Board bir hedef değişikliğine gitti.

Müslüman ve Yahudilerden önce Doğu kiliselerinin yaydığı yanlış inanışlarla, hurafelerle ve fazladan ihdas edilmiş ritüellerle mücadele etmeye, ilaveten yerli Hristiyanları maddi ve manevi açıdan kalkındırmaya karar verildi. Onların yeniden ve *gerçek Hristiyanlığa* göre eğitilmelerinin zeminini ise şüphesiz kiliselerdeki ve günlük

yaşantılarındaki yanlışlıkların tesbiti oluşturacaktı. Bu zeminin üzerine Protestanlık mesajı oturacak, yeni anlayışı benimseyenlerin hayatlarındaki olumlu değişim ve iyileşme, diğerlerine örnek teşkil edecekti.

Bu karar sonrasında Doğu kiliseleri ve cemaatleriyle ilgili gözlemlerin ve sorgulamaların neticeleri bir araya getirildi. Buna göre Rum ve Ermeni kiliseleri dinin özünden uzaklaşmış, din zorlaştırılmıştı. Din adamları derin bir cehalet içerisindeydi. Aralarında İncil'i okumayı bilmeyenlerin, bilseler de onu vaaz ve ayinlerinde, insanlara öğüt verirken kullananların sayısı yok denecek kadar azdı. Bunların tayininde, sadece birkaç dua metni ve ayini yönetecek kadar bilgi sahibi olmaları yeterli görülüyordu. Üstelik ahlaki açıdan da hayli zaaf ve eksiklikleri söz konusuydu. Bu yüzden ruhban sınıfı halkın gözünde itibar kaybetmişti. İnsanlar sorgulamayı unutmuş, aşırı kaderci bir anlayışa sürüklenmiş, hurafelere boğulmuşlardı. Kiliselerde Hristiyanlığın kabul etmediği resim ve tasvirler vardı ve herkes bunlara tazimde bulunuyordu. Böyle bir gidişatın zedelenmemesi adına ruhban sınıfı halkı özellikle cahil bırakıyor, İncil'den uzak tutuyorlardı.

Halkın yaşadığı evler, sokaklar hatta kiliseler neredeyse yaşanmayacak kadar bakımsız, karanlık ve sağlıksızdı. Dolayısıyla gayri müslim halk salgın hastalıklara yakalanıyor, çelimsiz bünyeleriyle yaşama sevincini kaybetmiş kalabalıklar halinde yaşıyorlardı. Kıyı şehirlerdeki birkaç şehirli zengin Rum ve Ermeni ailenin dışında, bilhassa doğudaki Hristiyanlar son derece fakirlerdi. Çocukları, Müslüman çocuklarına kıyasla zayıf bünyeli, mutsuz ve anlama güçlüğü çeken tiplerdi. Okuma yazma öğretilmedikleri gibi hayatın beklentilerine göre de eğitilmiyorlardı. Özellikle kızlar bir ev hanımının vasıflarına göre yetiştirilmiyorlardı. Giyim kuşamlarından, kişisel bakımlarına; ev düzenlerinden, sosyal ilişkilerine kadar hiçbir alanda Rum ve Ermeni kadınları başarılı değillerdi. Hatta bu durum o kadar ileri gitmişti ki, misyoner okullarına gönderdikleri kızlarına, her gün el yüz yıkatılmasını, saçlarının taratılmasını bir zorluk olarak gören anneler okul yönetimine bu konuda şikayete gelebiliyorlardı. Okul idaresi ise çoğu yerde saç tarama, ev süpürme, yemek pişirme, ev idaresi gibi uygulamalı dersler koymaktan başka çare bulamıyordu.

Doğulu Hristiyan kadının en bariz özelliklerinden biri de, kocalarının kendilerini horlamasına ve köleleştirmesine, bir bakıma insan yerine bile koymamasına

ses çıkarmamaları, bunu normal karşılamalarıydı. Bu da yetmezmiş gibi Hristiyan kadın modelleri annelik ve eşlik görevlerini tam manasıyla yerine getiremiyorlar, kilisenin hatalı doktrinlerini körükörüne kabul ederek ruhban sınıfının en büyük yardımcısı oluyorlardı.

Bunların ötesinde kendi asıl kimliklerini kaybetmiş, anadillerinin yerine Türkçe konuşan, hakim dinin tesirinde zahiren neredeyse yarı Müslüman görünen ve siyasi iktidar tarafından baskı altında tutulan, hatta sömürülen bir konumdaydılar. İsa'nın takipçilerinin, “sahte bir peygamberin takipçileri” karşısında bu kadar ezilmeleri doğru muydu? Onların bu menfi durumları karşısında İsa'nın yeryüzüne gelmesi, Tanrı'nın Krallığı'nın tesisi mümkün olabilir miydi? Halbuki çok eski (İncil'e göre yaşadıkları ve Müslüman hakimiyetine girmeden önceki) devirlerde Hristiyanlar azametli çağlar yaşamışlardı. Ne var ki kimliksizleşme ve yozlaşmayla eski günlere dönülemezdi. Atılması gereken tek adım yeniden İncil'e dönmek (Evangelizm), bağlı bulundukları kiliselerin yanlış uygulamalarından arınmaktır.

Rum ve Ermenileri bu noktaya getirebilmek için iki yönlü bir din eğitimi projesi benimsendi. Öncelikle yetişkin nesil, “halk eğitimi” adını verebileceğimiz bir metotla evlerde, hanlarda, çarşılarda, senelik fuarlarda, kahvehanelerde, kitapçı dükkanlarında gerek vaazlarla, gerekse İncil dersleriyle ve okuma yazma seferberliğiyle Protestanlık mesajını kabul etmeye hazırlandı. Kadın misyonerler de aynı uygulamayı kendi aralarında gerçekleştiriyordu. Bu metot, yüzyılın sonuna kadar ısrarla devam ettirildi, ilerleyen yıllarda “okullara öğrenci toplama ve bu konuda anne babaları ikna etme ortamları” olarak da ilave bir işlev gördü.

İkinci uygulama okullaşmaydı. İlk dönemdeki (1820-1845) okul türleri, *mahalle okulları* (common school) ve *ilahiyat okulları* (theological seminary) olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahalle okullarında çocuklara okuma yazma, İncil ve basit ilmiyal bilgileri öğretiliyordu. İlahiyat okulları ise kadın ve erkek olmak üzere yerli vaizleri, kilise görevlilerini, İncil öğretmenlerini yetiştirme; kısacası misyonerlerin kendilerine *iyi yetişmiş yerli halefler* bırakma ihtiyacından doğmuştu. İlk ilahiyat okulu İstanbul Bebek'te Msy. Cyrus Hamlin tarafından 1840'ta açıldı. Amacı, İstanbul ve Anadolu için yerli din adamları yetiştirmektir. 21 yıl öğretim verdikten sonra 1862'de Merzifon'a taşındı ve orada Merzifon İlahiyat Okulu olarak devam etti.

Bebek İlahiyat'ta öğrenim görenlere eşler, aynı zamanda topluma da kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla 1845'te İstanbul Yatılı Kız İlahiyat Okulu açıldı. Mevcut kaynaklarda sadece ismi zikredilen ve 1863'te Merzifon'a nakledildiği söylenen bu okul, Beyoğlu'ndan sonra sırasıyla Bebek'te ve Hasköy'de toplam on yedi yıl öğretim vermiş, Anadolu'ya ilk Protestan hanım vaizeleri ve öğretmenleri göndermiştir. Adı geçen ilahiyatlardan başka Harput ve Merzifon'da erkek, Antep, Harput ve Adana'da kız ilahiyat okulları uzun yıllar kilise görevlisi yetiştirmiştir. Bunlardan başka bazı misyon merkezlerinde *misyon ilahiyat okulu* adı altında da çalışmalar yapılmıştır.

Mahalle okullarıyla ilahiyatların arasını örmek maksadıyla orta dereceli yüksek okullar (high school) tesis edildi. Gençleri ilahiyat okullarına hazırlama amacındaki bu okullar, değişik zaman dilimlerini kapsayan faaliyetleriyle, kız ve erkek öğrenciler için 30'u aşkın yörede açıldı. İlk yüksek okul 1834'te İstanbul'da öğrenime başladı, üç yıl sonra Rum ve Ermeni ruhbanının aşırı baskıları neticesi kapatıldı. Yüksek okulların çoğusu I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Harput'ta ve Sivas'ta açılan ve yalnızca öğretmen yetiştirmeye adanmış öğretmen okulları da bu kategoride zikredilmelidir.

1870'lerden sonra ise din adamı olmak istemeyen veya buna kabiliyetleri yeterli gelmeyen gençlerin eğitildiği, bir ölçüde seküler nitelikli diyebileceğimiz kolejler açıldı. Kolejlerde bilimsel derslerin yoğun olarak yer aldığı müfredatlara ilaveten din dersleri, İncil öğretimi, sabah ve akşam dua ayinleri, bazılarında ise haftalık vaazlar gerçekleştiriliyordu. Bir başka deyişle, her ne kadar seküler bir kurum olarak tanımlansalar da, Protestanlık öğretisi ve pratiği hemen her fırsatta öğrencilere sunuluyordu. Bu sahada ilk açılan kolej Cyrus Hamlin'in Robert Koleji'dir. Ancak o, bu kurumu tesis etmeye başlarken, ABCFM ile yollarını ayırmış, müstakil olarak çalışmayı tercih etmiştir. Öğretmen ve idareci kadrolarında misyonerlerin yoğun bir şekilde çalıştığı gözlemlenen bu kurumun, bütün yapısı bağımsız olarak projelendiriliyor, uygulanıyordu. Dolayısıyla Robert Koleji'ni bir ABCFM kurumu olarak görmemiz vakıya uygun düşmeyecekti ve bu nedenle tezin inceleme alanı dışında bırakıldı. Antep'te, Harput'ta, Maraş'ta, İstanbul Arnavutköy'de ve İzmir'de ABCFM'nin girişimleri ve desteğiyle kurulan kız ve erkek kolejleri, Osmanlı'nın son dönemlerinde

ve modern Türkiye'nin ilk nesillerinde ülkeyi şekillendiren kadrolara önemli sayıda mezununu gönderme başarısına sahiptir.

Misyonerlerin gerek halk eğitimi adı altında, gerekse eğitim kurumlarında kendi inançlarına ve eğitim anlayışlarına göre yetiştirdikleri yeni Protestan modeli hiç şüphesiz klasik Doğu Hristiyanlığının yetiştirdiği modellerden farklıydı. Öncelikle yerli Protestanlar ahlaki açıdan olumlu yönde gözle görülür bir değişim geçirmiş, Hristiyanların yanı sıra Müslümanların da dikkatini çekmekteydi. Bu kişiler, eski kumarbazlıklarını, sefahatlerini, hilebazlıklarını, günahlarını terk etmiş; mal mülk kavgalarından vazgeçmiş, dürüst, güvenilir, sözüne sadık kimseler olmaya başlamışlardı. Öyle ki, yıllar evvel işledikleri bir suçun karşılığını ya da haksız bir kazancı sahibine tazmin edecek kadar titizlenir olmuşlardı. Protestanlık ilkelerine, ayinlerine, Pazar tatillerine tamı tamına uyuyorlar, sürekli İncil'i okuyor ve oradan öğrendiklerini harfiyen yerine getiriyorlardı. Diğerlerinin de *bu aydınlık yola* girmeleri için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bunu o kadar ileri götürenler vardı ki, tebliğ için ailece bir köye gidiyor, orada bir iki sene kalıp tebliğ yapıyorlardı.

Evlilik hayatlarında eşlerine ve çocuklarına merhametli davranıyor, erkekler kadınlarını artık eskiden olduğu gibi değil, bir kişi olarak algılıyorlardı. Kadınlar da eski devirlerin aksine artık erkeğin her davranışına rıza göstermiyor, eleştiri ve itirazda bulunabiliyordu. Geleneksel vasıfları, kılık kıyafetleri ve toplumsal rolleri değişen Rum ve Ermeni kadınları kendi cemaatleri içinde itici bir güç durumuna gelmişti. Bu anlamda onlar, Batılı hayat tarzıyla 1850'lerden itibaren tanışmış oluyorlardı.

Aileler çocuklarının eğitimini kiliseye bırakmak yerine bizzat kendileri üstlenmişti. Açılan yeni okullarda okuma yazma öğrenmelerini sağladıktan sonra daha ileri eğitim almaları için, daha önce hemen hiç görülmeyen bir şekilde, onları başka şehirlere, hatta Avrupa'ya okumaya gönderiyorlar; üstelik bu konuda kız erkek ayırımı yapmıyorlardı. Yeni nesilden Protestan gençler, aynı eğitimi almış kızları eş olarak seçiyorlardı. Böylece ikinci nesil, bu genç aile modellerinin yaşam tarzını örnek alarak, yaşayan bir modele göre daha kolay okullaşmaya yönlendirilebiliyordu. Üçüncü nesil ise misyoner okullarında az ya da çok eğitim görmüş anne babaların çocuklarıydı ve bundan böyle misyonerler ilk aşamadaki hedeflerine ulaşmış oluyorlardı. Zira istedikleri halefler bir ölçüye kadar yetişmiş oluyordu.

1875'lerden sonra yerli Protestanların kendi aralarında kurdukları cemiyetler ve dernekler vasıtasıyla mevcut yüksek okullar, ilahiyatlar ve kolejlerin idaresini ve maddi yönden desteklenmesini kendi üstlerine aldılar. Bu noktada misyonerlerin görevi denetim ve sorun çözüme ile sınırlandırıldı. Hatta sayılan okul türlerinde öğretmen olarak görev yapan misyoner-eğitimciler artık mütevellî heyeti tarafından davet ediliyor, maaşları da kurum tarafından karşılanıyordu. Bir anlamda bu görüntü, Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği eğitim sisteminin yıllar önceden bir modelini arz etmektedir. Bir başka deyişle Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyaları, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ulus-devlet eğitim sistemleriyle, çok daha önceleri tanışmışlar, misyonerlerin eliyle uygulamalı olarak bunu tecrübe etmişlerdi. Bunun anlamı, gayri müslim azınlıkların, bugünkü eğitim anlayışına Müslümanlardan çok daha önce aşina olduklarıdır.

Bu nedenle bugünkü Milli Eğitim sistemimizde yer alan ve kökleri kısmen Osmanlı'nın son dönemine kadar geriye giden modern okullarımızın ilk, orta, lise ve üniversite aşamalandırmasının, buna ilaveten İmam Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültelerinin, Amerikalı misyonerlerin yaklaşık bir asır boyunca Osmanlı topraklarında gayri müslimlere uyguladıkları Protestan okul örneklerinden etkilendikleri, daha da ötesi, muhtevası değiştirilerek aynıyla alındıkları akla gelmektedir. Bu benzerliklerin elbette titiz bir araştırmadan sonra netlik kazanacağı muhakkaktır.

American Board'ın Osmanlı coğrafyasında açtığı okullar, kişi ya da kuruluşlara bağlı olmayan, Birleşik Devletler nezdinde tüzel kişiliklere sahip kurumlardı. Dolayısıyla yılın herhangi bir döneminde, takvimi belirlenmemiş, müfredatı rastgele oluşturulmuş ve birtakım şartlara göre işleyen, sadece misyonerlik eğitimi almış kişilerin öğretmenlik yaptığı okul hüviyetinde değillerdi. Aksine misyoner olan, ama aynı zamanda değişik bilim dallarında öğrenim görmüş misyoner-eğitimcilerin idare ettiği ve öğretmenlik yaptığı, akademik takvimi düzenli işleyen, öğrencilerini seçerek alan, diploma verebilen, bazı okulların diplomalarının yurtdışında geçerli olduğu, başarısız öğrencilerin diploma alamadığı kurumlardı. Bu okulların diğer özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Her okul türü kız ve erkekler için ayrı ayrı açılmışlardır. Böylece her iki cinsin eş dönemli eğitilmeleri sağlanmıştır.

2. Anadolu'nun belli başlı ve misyonerlerin tasavvurlarına göre özel merkezlerine, şehirden uzak bölgelere ve yüksekçe mevkilere kurulmuşlardır. Dağınık değil, farklı okul birimlerini bünyesinde barındıran bir kampüs görünümündedirler.

3. Batı menşeli eğitiminin hakim olduğu bu kurumlar azınlık gençlerine Batı felsefesinin, edebiyatının, tarihinin, değerlerinin nakledildiği kanalları olarak değerlendirilebilir.

4. XIX. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan kadın hareketlerinin ilk elden takip edildiği misyoner kız okullarının, bu yolla azınlık kadınlarını da söz konusu harekete dahil etmiş olması muhtemeldir.

5. Okulların başarılarındaki en önemli hususlardan biri, öğrencilerini mezuniyetleri sonrasında da takip etmeleridir. Okullardaki belli birimler, mezunlarının nerede yaşadıklarını, neler yaptıklarını ve Protestanlaştırma projesine ne gibi katkılarda bulunduklarını, köylerinde ve evlerinde okul açıp açmadıklarını, bu basit okullardaki başarı durumlarını, kimlerle evlendiklerini, maddi imkanlarını, adreslerini ve hayatlarındaki önemli değişiklikleri sıkı bir şekilde takip ediyorlardı.

Bu yöntemin pek çok faydası bulunuyordu: Öncelikle okula, eski mezunların çocuklarının gelmesi sağlanıyor, böylece aileden aldıkları Protestan çizgideki birikime sahip öğrenci kitlesi büyüyordu. İkincisi, misyonerlerin herhangi bir yöreyle ilgili bir projeleri olduğunda öncelikli olarak orada yaşayan eski öğrencileriyle irtibat kuruyorlardı. Bir diğer yararı ise okulla ilgili para ihtiyacı ortaya çıktığında, bu sıkıntı, durumu elverişli mezunlara haber veriliyordu. Kaldı ki eski mezunlardan çoğu okulun mütevelli heyetinde görev alıyordu.

6. Okullar sadece teorik bilginin değil, aynı zamanda mesleki bilginin de verildiği merkezler haline getirildi. Kunduracılık, marangozluk, nalbantlık, teneke malzeme yapımı, inşaatçılık, nakış, dikiş vb atölyelerin temel hedefi maddi durumu okul masraflarını karşılamaya yetmeyen öğrencilerin bu eksikliklerini gidermek olmakla beraber bu atölyelerin, ülkemizde modern anlamdaki “iş eğitimi” ilkesinin ilk uygulandığı yerler olarak altı çizilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu sayede azınlıkların ekonomik hayatları canlanıyor, bu canlılık, çeşitli savaşlar ve seferberliklerle güç kaybeden Müslüman sermayesi ve işgücü karşısında azınlık sermayesinin yükselişe

geçmesine yol açıyordu. Bir de buna Ermeni, Rum ve kısmen Müslümanların yurtdışına ve hususen Amerika'ya göçleri ve oradaki akrabalarla teması da eklenince azınlıkların mal varlıkları ve işletme gelirleri artma yönünde bir seyir takip etmeye başladı. Bu da onların özellikle şehirlere kaymalarına, meslek ve ticaret alanlarında, bilhassa ithalatta söz sahibi olmaları sonucunu doğurdu.

7. Kız okullarında verilen evsel bilgiler, dikiş, çocuk bakımı, adabı muaşeret, yemek dersleri, azınlık kadınlarının geleneksel damak zevkine ve kıyafetlerine Batı tarzını ilave ediyordu. Okullarda Rum ve Ermeni kızlarına ev süpürmeden bir masanın hazırlanmasına, misafir kabulünden içki servislerinin nasıl yapılması gerektiğine kadar uygulamalı olarak gösterilmesi neticesinde, Şarktaki sofra kültürünün değişimi kaçınılmazdı. Yer sofrasından, masaya; elle yemekten, çatal kaşık kullanmaya; ortadaki tek sahandan, ayrı tabaklara geçildi. Sabah ve akşam öğünlerine, kek ve pastaların yendiği beş çayları eklendi. Kadın ve erkekler ayrı ayrı sofralarda değil bir arada yemeye başladı.

Aynı dönüşüm kıyafetlerde de yaşandı. Rengarenk entariler, Amerikalı bayanların beyaz bluz ve siyah uzun eteklerden oluşan, bol dantelli, manşetli kıyafetleriyle yer değiştirdi. Uzun örgülü saçlar topuz yapılmaya, tokalarla süslenmeye başlandı. Başlarda mutlaka bulunan ve her yörenin kendine mahsus renk ve çizgilerini taşıyan, hatta genç ve yaşlıların farklı kullandıkları kadın başlıkları çıkarıldı, açık başla veya şapkayla gezilmeye başlandı. Evlerin tefrişi de bu değişimden nasiplendi. Örneğin, yerde oturma, camsız evler, ocak isinden kararmış duvarlar yerini bol güneş alan, sandalyeli ve kanepeli, raflarda kitapları olan, masası ve üzerinde vazosu bulunan beyaz badanalı mekanlara bıraktı.

8. 1870'lerden sonraki yüksek okul ve kolej ders müfredatlarına bakıldığında Rum ve Ermeni öğrencilere yönelik tarih, coğrafya, arkeoloji, sosyoloji gibi derslerde ve yayınlarda, onların kendi kimliklerini *milliyetçilik* bağlamında inşa eder tarzda oldukları görülmektedir. Bölgesel anadiller olan Ermenicenin, Rumcanın, Bulgarcanın, Arapçanın, Arnavutçanın öğretimi, alfabelerinin yeniden düzenlenmesi, işlenmesi, gramer kitapları, sözlükleri, bu çerçevede bir edebiyatın oluşturulması, ırklara/*milletlere* mahsus müstakil tarih çalışmaları bu bağlamda değerlendirilmelidir.

9. Mahalle okulları ve kısmen yüksek okullar dışındaki eğitim kurumları, öğrencilerini ciddi bir elemeye tâbi tutarak alıyorlardı. Adayın öncelikle misyonerlerden, yerli yardımcılardan ve yerli pastörlerden oluşan bir kurulun huzurunda *takvalı* ve *ahlaklı bir yaşantı* sürdüğünü ispatlaması, bu kuruma gelişinde halis bir niyeti olduğunu belirtmesi, bir referans mektubu getirmesi, bitirdiği okulda başarılı olması, kolejler hariç mezuniyet sonrası Evanjelik çalışmalara katkıda bulunacağı sözünü vermesi şeklindeydi. Bu şartları taşımayan kimseler okula kabul edilmiyor, edildikten sonra yukarıdaki şartlara aykırı tavır ve davranışları görülürse yine kurul tarafından uzaklaştırılıyordu. Bu yöntem, özellikle ilahiyat okullarında çok daha sıkı bir biçimde uygulanıyordu. Zira kiliseye önder, topluma örnek ve rehber olacak şahsiyetlerin hiçbir seçime tâbi tutulmadan alınıp yetiştirilmesi, istenen verimin alınmasını engelleyeceği gibi; gerek yaşantısı gerekse tebliği ile seviyesi üst düzeyde olmayan din adamları topluma zarar verebilirdi. Günümüzde din adamı yetiştiren orta ve yüksek öğretim kurumlarında bu ön seçimin yapılmaması ve her öğrenciye diploma verilmesi, bu kurumların geçmişteki Amerikan uygulamasından geride oldukları izlenimini vermektedir.

10. Amerikan okullarından mezun öğrencilerin nitelikleri ve okulun onlara kazandırdığı dünya görüşü; misyonerlerin tasvir ettikleri öğrenci hayat hikayelerinde ve okul raporlarının vazgeçilmez bir başlığını oluşturan mezuniyet listelerinde ortaya konulmuştur. Öğrenci kimliklerinin oluşturulması sürecinde en önemli hedef, onların *takvalı* kişiler olarak yetiştirilmesidir. Protestanlara göre *takvalı* olmak, *her daim dua ve tevbe yoluyla Tanrı'yla bir tür iletişim kurmak, günlük hayatta ahlakî kuralları sıkı bir şekilde uygulamak, Sebti günlerinde neredeyse tüm günü ibadetlerle geçirmek, ayrıca her fırsatta diğer insanları uyarmak, dini tebliğ etmek ve herkese sevgiyle yaklaşmak* gibi hususları kapsamaktadır. Bu bağlamda raporlarda kız ve erkek öğrencilerin bu yönleri, detaylı anlatımlarla ve hikayelerle ortaya konmuştur. Öte yandan bu yolla, eğitim kurumlarının ve kişisel tebliğlerin ne kadar başarılı oldukları da vurgulanmaktadır.

İlahiyatlardan mezun olan erkekler ekseriyetle yeni açılan kiliselere pastör ve vaiz oluyorlar, gerektiğinde misyoner yardımcılığı yapıyorlardı. Bazı mezunların belli bir dönem kitap satıcılığı ya da köy vaizliği yaptıkları, ancak daha sonra hekimlik, esnafılık, tüccarlık gibi mesleklere yöneldikleri görülmektedir. Bu durum, onların burslu

okutulduğu, bursların karşılığında da bu hizmetleri yapmaları istendiğini akla getirmektedir. Bazı mezunların kitap ve İncil tercüme ettikleri, devlet kademelerinde ve özel alanlarda tercümanlık yaptıkları, Amerika’da gördükleri ziraat, tıp, nakliye alet ve araçlarıyla Türkiye’de iş hayatına atıldıkları da burada hatırlanmalıdır.

Çoğu defa kilise mensuplarıyla evlenen ve *vaize* olan kız mezunların, okullarda öğretmenlik yapması en yaygın hizmet türüydü. Ancak Anadolu’nun iç kesimlerindeki köylerine dönenler mutlaka evlerinde yahut uygun bir mekanda basit bir okul açıyor, evlendiyse evinde vaazlar, İncil toplantıları tertip ederek hizmete katılıyorlardı. Bu çalışmalara kimi zaman misyonerler keşif ve destek gezilerinde şahit oluyorlar, kimi zaman da bunları, kız mezunların düzenli olarak kendilerine gönderdikleri ve rapor niteliği taşıyan mektuplardan öğreniyorlardı.

11. Kız ve erkek mezunlardan pek çoğunun eğitim amacıyla veya başka maksatlarla, okullarda öğrendikleri İngilizcenin yardımıyla Amerika’ya ve bazen de Avrupa ülkelerine gitmeleri, okulların yetiştirdiği nesillerin dünyaya açılmalarını, farklı ülke modelleriyle tanışmalarını, dahası farklı düşünce akımlarıyla temas kurduklarını göstermektedir. Böylece Rum ve Ermeni azınlıkların kendi yaşadıkları topraklarda ve idaresinde bulundukları yönetim sistemi hakkında çeşitli eleştirileri ve müdahalelerinin kaçınılmaz olduğu doğruya yakın bir çıkarım olsa gerektir.

12. Misyonerler gelmeden evvel kesinlikle okula bile gönderilmeyen gayri müslim kızları okulla tanıştılar; hatta daha da ileri giderek belki de tarihlerinde ilk defa eğitim için seyahat etmeye, okullarda yatılı kalmaya başladılar. Yatılı kız okulları da sadece o kesim için değil, Osmanlı ülkesinin bütünü için de bir yenilikti.

13. Müslüman Türklerle ilgili misyonerlik eğitimine bakıldığında, *halk eğitimi* başlığı altında incelediğimiz kişisel tebliğlerle sınırlı kaldığı görülür. Protestanlığı kabul eden yaklaşık 35 Müslüman Türkün misyonerlerle ya birlikte yaşama, ya birlikte bir faaliyette bulunma (kitap basımı, ev hizmetkarlığı gibi) ya da misyoner vaazlarına katılma yoluyla din değiştirdikleri görülmektedir.

Kolejler dönemine kadar Türklerin misyoner okullarına yaklaşımı, çocuklarını kesinlikle göndermeme şeklinde net bir tavidir. Bu durum misyonerler tarafından iyi

takip edildiğinden, ısrarla kolej eğitime geçilmesi gerektiği çeşitli mahfillerde dile getiriliyordu. Esas politikası dünyayı Protestanlaştırmak olduğu halde kolej gibi tamamen dünyevi bir kurumu desteklemeyi politikalarına aykırı bulan American Board yönetimi, değindiğimiz ısrarlara uzun bir süre sıcak bakmamış, ancak Müslüman Türklere ulaşmanın tek kanalının kolejler olduğu belirginleşince mevcut okul sisteminin içerisine kolejler de dahil edilmiştir.

Kolejlerde din konusu bir nebze de olsa geri planda kaldığından, özellikle İstanbul'daki seçkin zümrelerden Müslüman kız ve erkekler bu kurumlara devam etmeye başlamıştır. Bu bağlamda ilk olma sıfatını taşıyan isimler Gülistan İsmet Tevfik, Halide Edip Adıvar ve Hüseyin Pektaş'tır. Sultan II. Abdülhamid dönemindeki kısıtlamalar diğer isteklilerin kolejlere gitmelerinin önünde ciddi bir engel teşkil etmişse de, Jön Türk döneminden sonra kolejlerde Müslüman Türklerin sayısı artmaya başlamıştır. Kolejlerin Batı bilimini, edebiyatını, lisanlarını ve sosyal kültürünü sunması, çocuklarına yurtdışında eğitim aldirmek isteyen elit zümreye bir nevi kolaylık da olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında American Board misyonerlik teşkilatı mensupları, gayri müslimlerin olduğu kadar Müslüman Türklerin de toplumsal hayatındaki değişimlerde ciddi bir rol oynamışlardır. Eğitimden günlük yaşantıya, yönetim sisteminin sorgulanmasından toplumun Batılı değerleri benimsemesi sürecine kadar pek çok alanda dönüşüm geçiren Osmanlı toplumunda, koleje giden Türk gençlerinin katkıları gözden kaçmamaktadır.

Amerikan misyonerlerinin yalnızca eğitim alanındaki faaliyetleri ve bunun Osmanlı toplum katmanlarındaki etkisini incelemeye çalışan bu tezin kapsamı dışında kalan, ya da çeşitli sınırlılıklar nedeniyle araştırmacıların dikkat sarf etmesini ve emek vermesini bekleyen noktalar mevcuttur. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

A. Misyon okullarının ders müfredatları daha geniş bir şekilde ve mümkünse her okulun müfredatı ayrı ayrı ele alınarak incelenmelidir.

B. Ders kitaplarının içerikleri incelenerek öğrencilerin hangi konuları işledikleri ve nasıl yönlendirildikleri ortaya konulmalıdır.

C. Ermenice basılan kitap, hatırat, gazete ve dergilerde yer alan eğitim öğretimle ilgili bütün veriler derli toplu bir çalışmayla gün yüzüne çıkarılmalıdır.

D. Amerikan okullarından mezun olduktan sonra değişik alanlarda öne çıkan kişiler ve bunların adı geçen kurumlarla ilgili düşünceleri müstakil bir tezin konusu olacak kadar kapsamlı görünmektedir.

E. Türklerin Amerikan okullarıyla ilgili düşünce ve yaklaşımları başlı başına bir çalışma konusudur ve bu kişilerin hayatları da ciddi bir değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır.

Daha önce yapılan araştırmalara, saydığımız konu başlıklarında yapılacak çalışmalar da eklendiğinde, American Board misyonerlik teşkilatının ülkemizin eğitim, siyaset, diplomasi ve sosyal hayatındaki etkileri daha belirgin bir şekilde ortaya konulabileceği mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Açıkses, Erdal. **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Act of Incorporation and Constitution and by Laws of the ACG at Constantinople, in Turkey, Boston: Frank Wood Printer, 1901.

Adivar, Halide Edip. **Memoirs of Halidé Edip**. Londra: The Century Press, 1926.

Adivar, Halide Edip. **Mor Salkımlı Ev**. İstanbul: Özgür Yayınları, 2000.

Aleppo College for Boys and Girls. Centennial Book, Halep 1961.

Anderson, Rufus. **History of the ABCFM to the Oriental Churches**. Boston 1872, c.1-2.

Arpee, Leon. **A Century of Armenian Protestantism (1846-1946)**. New York: Princeton University Press, 1946.

Augustinos, Gerasimus. **Küçük Asya Rumları**. Devrim Evcı (çev.). Ankara: Ayraç Yayınları, 1997.

Bartlett, Lyman. **Historical Sketch of Mission Work in The Smyrna Field (1820-1904)**. İzmir Amerikan Koleji Basımı, 1933.

Benjamin, Mary Gladding. **The Missionary Sisters, A Memorial of Mrs. Seraphina Haynes Everett and Mrs. Harriet Martha Hamlin**. Boston: American Tract Society, 1860.

Berkhof, Louis. **Hristiyanlık Doktrini**. İstanbul: İstanbul Presbiteryen Kilisesi Yayını, 2001.

Binbaşıoğlu, Cavit. **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.

Bowen, Marcellus. "An Historical Sketch between 1820-1884". **Historical Sketch of Mission Work in the Smyrna Field: 1820-1904**. Cass A. Reed (drl), daktiloda yazılmış müsvedde, İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü Arşivi, 1933.

Brewer, Josiah, John W. Barber. **Patmos and the Seven Churches of Asia**. Connecticut: Bradley and Peck Press, 1851.

Cox, Samuel S. **Diversions of a Diplomat in Turkey**. New York: Charles L. Webster, 1887.

Daniel, Robert L. **American Philanthropy in The Near East (1820-1960)**. Atina: Ohio University Press, 1970.

Dillenberger, John ve Claude Welch. **Protestant Christianity**. New York: Charles Scribner's Sons, 1954.

Dinçer, Nahit. **Yabancı Özel Okullar**. İstanbul: ER-TU Matbaası, 1978.

Dwight, Hearrison G. O. **Christianity in Turkey**. Londra: James Nisbet and Company, 1854.

Eddy, David Brewer. **What Next in Turkey**. Boston: Taylor Press, 1913.

F.E.H.H. **Jonas King: Misisionary to Syria**. New York: American Tract Society, 1879.

Fensham, Florence A. Mary I. Lyman, H. B. Bumphrey, **A Modern Crusade in the Turkish Empire**. Chicago 1908.

Freely, John. **A History of Robert College, The American College for Girls and Boğaziçi University**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, C. 1-2.

Gates, Caleb F. **Not To Me Only**, Princeton: Princeton University Press, 1940.

Gibbons, Helen Davenport. **Tarsus'un Kırmızı Kilimleri [1909]**. Attila Tuygan (çev.). İstanbul: Pencere Yayınları, 2009.

Good, James I. **Life of Benjamin Schneider at Broosa and Aintab, Turkey (1834-1877)**. Philadelphia, yayınevi ve yayın tarihi yok.

Hamlin, Cyrus. **Among the Turks**. New York: Robert Carter Press, 1878.

Hamlin, Cyrus. **My Life and Times**. Boston: Pilgrim Press, 1924.

Hartley, John. **Researches in Greece and the Levant**. Londra: R. B. Seeley, 1831.

Jenkins, Hester D. **Robert Kolej'in Kızları**. Ayşe Aksu (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.

Jowett, William. **Christian Researches in Syria and the Holy Land**. Boston: Crocker and Brewster, 1826.

Kocabaşoğlu, Uygur. **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**. 2. Baskı, İstanbul: ARBA Yayınları, 1989.

Karasar, Niyazi. **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: Bilim, Kitap, Kırtasiye Ltd. Şti, 1995.

Leslie J. Dunstan, **Protestantism**. New York: Gerorge Breziller Press, 1962.

Linder, Fay. **The History of Üsküdar American Academy (1876-1996)**. İstanbul: SEV Yayıncılık, 2000.

Marsden, George M. **The Soul of The American University**. New York: Oxford University Press, 1994.

Martin, Edwin W. **The Hubbards od Sivas, A Chronicle of Love and Faith**. California: Fithian Press, 1991.

May N. Fincancı, **The History of Robert College Old and New**. İstanbul: Inter Media, 2001.

McafeeBrown, Robert. **The Sprit of Protestantism**. New York: Oxford University Press, 1965.

Monroe, Paul. **Brief Course in the Hisyory of Education**. New York: Macmillan Press, 1910.

Mrs. Crosby Wheeler. **Missions in Eden: Glimpses of Life in the Valley of Euphrates**. New York: Fleming H. Revell Company, 1899.

Olgun, Hakan. **Luther ve Reformu, Katolisizmi Protesto**. Ankara: Fecir Yayınları, 2001.

Parmelee, Moses P. **Life Scenes among the Mountains of Ararat**. Massachusetts: Sabbath School Society Press, 1868.

Patrick, M. Mills. **Bir Boğaziçi Macerası**. Şeyma Akın (çev.). İstanbul: Tez Yayınları, 2001.

Patrick, Mary Mills. **Son Sultanların İstanbulu'nda**. Ayşe Aksu (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

Prime, Edward D. Griffin, **Forty Years in the Turkish Empire; or Memoirs of Rev. William Goodell**. New York: Robert Carter and Brothers, 1883.

RC-ACG Mezunları Topluluğunda Kim Kimdir? Who is Who in The RC-ACG Alumni Community?. İstanbul: İstanbul Amerikan Kolejleri Mezunları Derneği Basımı, 1985.

Sarafyan, Kevork Avedis. **A Briefer History of Aintab**. Union of the Armenians of Aintab, 1957.

Schneider, Eliza Abbot. **Bursa Mektupları**. Neşe Akın (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

Spring, Joel H. **The American School (1642-1985)**. New York: Longman Press, 1986.

Washburn, George. **Cennetin Sonbaharı Kolej Anıları (1863-1903)**. İstanbul: Atlantis Yayıncılık, 2002.

West, Maria A. **Romance of Missions, or inside Views of Life and Labor in the Land of Ararat**. New York: Anson D. F. Randolph Company, 1875.

Wheeler, Crosby H. **Ten Years on the Euphrates**. New York: American Tract Society, 1868.

White, George E. **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**. Cem Tarık Yüksel (çev.). İstanbul: Enderun Yayınevi, 1995.

White, George E. **Charles Chapin Tracy, Missionary, Philanthropist, Educator**, Boston: The Pilgrim Press, 1918.

Yıldırım, Suat. **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**. İzmir: Işık Yayınları, 1996.

Yayınlanmamış Tezler

Alan, Gülbadi. “Merzifon Amerikan Koleji ve Türkiye’deki Etkileri”. Erciyes Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. 2002.

Bozkurt, Ödül. “The Making of Young Women at an American Missionary School in Early Republican Turkey: A Study on the Life Histories of the 1928-1940 Graduates of the American Collegiate Institute for Girls in İzmir”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Boğaziçi Üniversitesi, 1995.

Köse, Ayşe [Aksu]. “Yabancı Okullarda Kızların Din Eğitimi (Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Örneği)”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2003.

Özsoy, Hasan. “Kayseri’de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Erciyes Üniversitesi SBE, 1995.

Taşkın, Faruk. “Amerikan Misyoner Okullarından ‘Merkezi Türkiye Koleji’ (1876-1924)”. Mersin Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007.

Makaleler

“Great Awakening”. wikipedia.org/wiki/Great_Awakening - 19k. (26.11.2006).

“Gregory the Illuminator”. http://en.wikipedia.org/wiki/Gregory_the_Illuminator (22 Ekim 2010).

“Krikor Ağaton (1823-1868)”. <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com>. (9.3.2009).

Aksu, Ayşe. “Buzdağının Ötesi: American Board’un Kuruluşunda ve İlk Faaliyetlerinde (1810-1825) İngiliz Misyonerlerin Katkıları”. **Kutadgubilig**. 2008, S.13, ss. 294-316.

Aksu, Ayşe. “İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi”. **Değerler Eğitimi Dergisi**, Aralık 2008, S. 16, c. 6, s. 29-67.

Alton, İffet. “İffet Alton’un Aktarımıyla Bursa Amerikan Kız Koleji’nin Kapatılması Olayı”. **Bursa Defteri Dergisi**. 2001, S. 10, ss. 149-152.

Altun, Mehmet. “Bursa Amerikan Kız Koleji”. **Toplumsal Tarih**. 2003, S. 113, ss. 26-32.

Anderson, Rufus. “From Missionary House, Boston to the Northern Armenian Mission (30 January 1860)”. **American Board Library, ABA Catalog**. Kutu 3, No. 280.

Barton, James L. “Movements toward Reform in the Old Gregorien Church”. **The Missionary Review**. November 1893.

Bebbington, D. W. “William Carey”. **Hristiyanlık Tarihi**. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004, ss. 574.

Benlisoy, Foti ve Stefo Benlisoy. “Nevşehir Mektepleri”. **Toplumsal Tarih**, 2000, S. 74, Şubat 2000, ss. 24-34.

Bohi, Janette. “Eşitler Arasındaki Atılım”. **Hristiyanlık Tarihi**. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004. ss. 546-549.

- Chambers, Robert. "Another Funeral Procession". <http://www.landowne.org/rc/afp.html>, (02.12.2009).
- Daniel, Robert. "American Influence in the Near East before 1861". **American Quarterly**. Vol. 16, 1864.
- Enginün, İnci. "Halide Edip Adivar". **DİA**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1988, c.1, ss. 376-377.
- Hızlan, Doğan. "Bir Ermeni Mezarlığından Osmanlı-Cumhuriyet Portreleri". <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-247254> (28.09.2009)
- Jewett, Alice Dwinell. "Miss Julia A. Rapple". **American Heroes in Mission Fields: Brief Missionary Biographies**. H. C. Hyden (drl.). X. Bölüm, New York: American Tract Society, 1890.
- Kadıoğlu, Sevtap. "Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar". **Kutadgubilig**. October 2005, S. 8, ss. 239-257.
- Krikoryan, H. K. "Prof. Alexan Bezciyan". **The Orient**. 26 February 1913, No. 9, ss. 2.
- Lindsell, Harold. "Fundamentals for a Philosophy of the Christian Mission". **The Theology of the Christian Missions**. Gerald H. Anderson (drl.). New York 1961, ss. 239-249.
- Maksudyan, Nazan. "Merzifon Anadolu Koleji’nin Kısa Tarihçesi ve Aşçı Boğos Piranyan". **Aşçının Kitabı**. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2008.
- Mehl, Roger. "Protestanlık Mezhebi". **Din Fenomeni**. Mehmet S. Aydın (drl.). Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Yayınları, 1995, ss. 245-279.
- N. B. "Importance of a Theological Institution". **The Ponoplist**. December 1807, Vol. 3.
- Patrick, Mary M. "Women". **Modern Turkey**. Eliot Grinnel Mears (drl.). New York: MacMillan Company, 1924, ss. 141-154.
- Platt, Claribel. "With Miss Willard in The Anatolia Girls’ School (1904-1911)". **Charlotte R. Willard of Merzifon Her Life and Times**. Ernest Pye (drl.). Fleming Revell şirketi, 1933, ss. 45-54.
- Sellers, Ian. "George Whitefield". **Hristiyanlık Tarihi**. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004, ss. 444-445.
- Smith, Eli. "Present Attitude of Mohammedanism, in Referenca to the Spread of the Gospel". **American Quarterly Observer**. Boston 1833, C.1, No. 8.
- Stone, Frank Andrews. "Mt. Holyoke Impact on the Land of Mt. Ararat". **The Muslim World**. Vol. 66, January 1976, ss. 44-51.
- The Levand Herald and Eastern Express**. "American College for Scutari". 30 June 1890.

The Missionary Register. “Mediterranean, Church Missionary Society”. October 1831, Vol. 19.

The Orient. “Jubilee of Anatolia Girls’s School”. 1 July 1914, İstanbul: Bible House Basımevi, Vol. 5, ss. 252-254.

The Ponoplist. “Ancient Theological Institutions”. June 1808, Vol. 4, ss 34.

The Ponoplist. “Great Britain, Improvements in Education”. 1808, Vol. 1, ss. 43.

The Ponoplist. “Outlines of a Theological Institution”. January 1808, Vol. 3, ss. 345-348.

White, George E. “Arrival and Work in Merzifon”. **Charlotte R. Willard of Merzifon Her Life and Times.** Ernest Pye (drl.). Fleming Revell şirketi, 1933, ss. 37-42.

Wood, A. Skevington. “Uyanış”. **Hristiyanlık Tarihi.** İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004, ss. 438-454.

Ansiklopedi ve Sözlükler

AnaBritannica. “Joseph Lancaster”. İstanbul: Ana Yayıncılık, C.14.

Britannica Micropedia. “Mission”. Washington: Library of Congress, 1981.

Cyclopedia of Missions. “Sunday School”. New York: Harvey Newcomb, 1854.

Cyclopedia of Missions. New York: C. Scribner Press, 1854.

Encyclopedic World Dictionary. “Mission”. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1974.

Kâmus-ı Türkî. “Misyoner”. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.

Meydan Larousse. “Misyon”. İstanbul: Meydan Yayınevi, 1969.

Okyanus Türkçe Sözlük. “Misyon”. İstanbul: Pars Yayınevi, 1974.

The American People Encyclopedia. “Lancaster System”. C.11.

The American Peoples Encyclopedia. “New England”. New York: Grolier Press, C.13.

The Encyclopedia of Missions. “Methods of Missionary Work”. New York: Wagnals Co. 1904.

Yeni Türk Ansiklopedisi. “Misyon”. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985.

The Missionary Herald Serisi

Allen, Herbert M. “Bardezag High School (11 November 1903)”. **The Missionary Herald.** February 1904, Vol. 90.

Allen, Herbert M. “Crowded Services”. **The Missionary Herald.** August 1895, Vol. 91.

Allen, Orson P. “Better Room for the Girls’ School at Harpoot”. **The Missionary Herald.** April 1876, Vol. 72.

Allen, Orson P. “Harpoot and Out-Station”. **The Missionary Herald.** July 1882, Vol. 78.

Allen, Orson P. "Harpoot Theological School". **The Missionary Herald**. May 1869, Vol. 65.

Allen, Orson P. "Missions and Progress (6 January 1871)". **The Missionary Herald**. May 1872, Vol. 68.

Allen, Orson P. "The College at Harpoot". **The Missionary Herald**. April 1885, Vol. 81.

Allen, Orson P. "The College Needed (5 May 1877)". **The Missionary Herald**. August 1877, Vol. 73.

Allen, Orson P. "The Harpoot Field, Schools". **The Missionary Herald**. August 1877, Vol. 73.

Andrus, Alpheus N. "From Mardin (1 August 1896)". **The Missionary Herald**. November 1896, Vol. 92.

Andrus, Alpheus N. "Mardin, The Educational Work". **The Missionary Herald**. October 1879, Vol. 75.

Andrus, Alpheus N. "The High School [Mardin]". **The Missionary Herald**. October 1895, Vol. 91.

Andrus, Alpheus. N. "The Week of Prayer in the Mardin District". **The Missionary Herald**. June 1884, Vol. 80.

Baldwin, Theodore A. "A Self-Supporting Church in Yenijeh". **The Missionary Herald**. September 1905, Vol. 101.

Baldwin, Theodore A. "Sketch of Broosa Station". **The Missionary Herald**. September 1891, Vol. 87.

Baldwin, Theodore A. "The Religious Awakening". **The Missionary Herald**. October 1884, Vol. 80.

Barnum, Henry S. "Emigration Obstructed". **The Missionary Herald**. December 1888, Vol. 84.

Barnum, Herman N. "A New Band of Preachers". **The Missionary Herald**. January 1894, Vol. 90.

Barnum, Herman N. "A Turkish Tyrant". **The Missionary Herald**. April 1882, Vol. 78.

Barnum, Herman N. "Appeal for the Theological School". **The Missionary Herald**. December 1861, Vol. 57.

Barnum, Herman N. "Education at Harpoot (12 November 1874)". **The Missionary Herald**. February 1875, Vol. 71.

Barnum, Herman N. "Forming an Evangelical Union". **The Missionary Herald**. March 1866, Vol. 62.

Barnum, Herman N. "Forty Years in Harpoot, Eastern Turkey". **The Missionary Herald**. October 1899, Vol. 95.

Barnum, Herman N. "Great Value of Schools at Harpoot (15 June 1877)". **The Missionary Herald**. September 1877, Vol. 73.

Barnum, Herman N. "Harpoot, The Schools". **The Missionary Herald**. August 1878, Vol. 74.

Barnum, Herman N. "Harpoot". **The Missionary Herald**. July 1906, Vol. 102.

Barnum, Herman N. "Letter from Mr. Barnum (4 June 1868)". **The Missionary Herald**. September 1868, Vol. 64.

Barnum, Herman N. "Malatia-A Good Record [Miss Bush'la birlikte Malatya ziyareti]". **The Missionary Herald**. April 1883, Vol. 79.

Barnum, Herman N. "Missions in Turkey". **The Missionary Herald**. October 1893, Vol. 4.

Barnum, Herman N. "Normal School at Harpoot (12 July 1876)". **The Missionary Herald**. October 1876, Vol. 72.

Barnum, Herman N. "Out-Stations of Harpoot". **The Missionary Herald**. October 1890, Vol. 86.

Barnum, Herman N. "Quarter Centennial of The Harpoot Evangelical Union". **The Missionary Herald**. January 1891, Vol. 87.

Barnum, Herman N. "Scenes in Armenia and Mesopotamia". **The Missionary Herald**. October 1888, Vol. 84.

Barnum, Herman N. "Schools, Congregations, etc., at Harpoot (13 April 1877)". **The Missionary Herald**. July 1877, Vol. 73.

Barnum, Herman N. "Sketch of Harpoot Station". **The Missionary Herald**. April 1892, Vol. 88.

Barnum, Herman N. "The Geghi District". **The Missionary Herald**. April 1881, Vol. 77.

Barnum, Herman N. "The Kuzzel-bash Koords". **The Missionary Herald**. August 1890, Vol. 86.

Barnum, Herman N. "The Pathetic Story of Persecution". **The Missionary Herald**. January 1893, Vol. 89.

Barnum, Herman N. "The Quarter-Centennial of Euphrates College". **The Missionary Herald**. February 1906, Vol. 102.

Barnum, Herman N. "The Schools at Harpoot (21 November 1877)". **The Missionary Herald**. March 1878, Vol. 74.

Barnum, Herman N. "The Schools at Harpoot (21 November 1877)". **The Missionary Herald**. March 1878, Vol. 74.

Barnum, Herman N. "The Thanksgiving of the Protestants (29 December 1876)". **The Missionary Herald**. May 1877, Vol. 73.

Barnum, Herman N. "The Theological Students- A New Out-Station". **The Missionary Herald**. April 1892, Vol. 88.

Barnum, Herman N. "Working Churches". **The Missionary Herald**. August 1870, Vol. 66.

Barrows, J. C. "A New Thing at Cesarea (29 March 1873)". **The Missionary Herald**. July 1873, Vol. 69.

Barrows, J. C. "The Famine in Asia Minor (22 May 1874)". **The Missionary Herald**. August 1874, Vol. 70.

Bartlett, Lyman. "Continued Progress at Talas". **The Missionary Herald**. October 1874, Vol. 70.

Bartlett, Lyman. "Historical Sketch of the Smyrna Field". **The Missionary Herald**. March 1895, Vol. 91.

Bartlett, Lyman. "Hopeful Fields". **The Missionary Herald**. February 1895, Vol. 91.

Bartlett, Lyman. "Self Support". **The Missionary Herald**. November 1869, Vol. 65.

Bartlett, Lyman. "Twenty-Six Years in Turkey". **The Missionary Herald**. July 1894, Vol. 90.

Barton, James L. "A New Life for Old Books". **The Missionary Herald**. June 1887, Vol. 83.

Barton, James L. "An 'American Board' in The Orient". **The Missionary Herald**. May 1890, Vol. 86.

Barton, James L. "Euphrates College, Harpoot: Its Possessions and its Needs". **The Missionary Herald**. January 1888, Vol. 84.

Barton, James L. "Euphrates College". **The Missionary Herald**. December 1899, Vol. 95.

Barton, James L. "Higher Educational Institutions of the American Board". **The Missionary Herald**. May 1904, Vol. 90.

Barton, James L. "South of The Taurus". **The Missionary Herald**. August 1889, Vol. 85.

Barton, James L. "The Armenian Church: Its Organization and Doctrines". **The Missionary Herald**. June 1891, Vol. 87.

Barton, James L. "Twenty-Five Years at Malatia". **The Missionary Herald**. February 1892, Vol. 88.

Barton, James L. "Work in Koordistan". **The Missionary Herald**. March 1891, Vol. 87.

Bliss, Edwin E. "Effort to Stop Work on the 'Home' Building". **The Missionary Herald**. December 1875, Vol. 71.

Bliss, Edwin E. "Indirect Results of Missionary Labor in Northern Turkey". **The Missionary Herald**. September 1876, Vol. 72.

Bliss, Edwin E. "Muhammedan Persecution". **The Missionary Herald**. January 1880, Vol. 56.

Bliss, Edwin E. "The Missions of the American Board in Asiatic Turkey (1831-1887)". **The Missionary Herald**. June 1888, Vol. 84.

Bowen, Marcellus. "Aushak, Afion Kara Hissar". **The Missionary Herald**. August 1878, Vol. 74.

Bowen, Marcellus. "Ordination at Smyrna". **The Missionary Herald**. June 1880, Vol. 76.

Browne, J. K. "A Survey after Furlough". **The Missionary Herald**. April 1907, Vol. 103.

Browne, J. K. "Education-Armenia College". **The Missionary Herald**. January 1879, Vol. 75.

Browne, J. K. "Home Missionary Work in Koordistan". **The Missionary Herald**. March 1901, Vol. 87.

Browne, J. K. "The Year in The Harpoot Station". **The Missionary Herald**. September 1894, Vol. 90.

Browne, J. K. "Work of The Harpoot Station". **The Missionary Herald**. October 1902, Vol. 88.

Bush, Caroline E. "How the Gospel Reached Egin". **The Missionary Herald**. June 1883, Vol. 79.

Bush, Croline E. "A Happy Tour-Hooeli, Hoh.". **The Missionary Herald**. July 1886, Vol. 82.

Carey, Edward F. "The Eastern Turkey Theological Seminary at Harpoot". **The Missionary Herald**. August 1906, Vol. 102.

Chambers, Robert. "A Protestant Turk". August 1881, Vol. 77.

Chambers, Robert. "A Summer School-Bardezag". **The Missionary Herald**. November 1895, Vol. 91.

Chambers, Robert. "An Orphanage-Adabazar". **The Missionary Herald**. May 1900, Vol. 96.

Chambers, Robert. "Awakening at Bardezag". **The Missionary Herald**. April 1892, Vol. 88.

Chambers, Robert. "Bardezag High School". **The Missionary Herald**. March 1899, Vol. 95.

Chambers, Robert. "Erzroom-Self-Help". **The Missionary Herald**. July 1883, Vol. 79.

Chambers, Robert. "Gifts Out of Poverty". **The Missionary Herald**. January 1883, Vol. 79.

Chambers, Robert. "Pakarich and Hazark". **The Missionary Herald**. June 1886, Vol. 82.

Chambers, Robert. "Progress Amid Poverty". **The Missionary Herald**. September 1887, Vol. 83.

Chambers, Robert. "The Bithinya High School and Boys' Orphanage". **The Missionary Herald**. August 1902, Vol. 83.

Chambers, Robert. "The Institute at Tarsus". **The Missionary Herald**. February 1901, Vol. 87.

Chambers, William N. "Co-Operative Alliance of Erzroom". **The Missionary Herald**. February 1884, Vol. 80.

Chambers, William N. "Hagop of Byrakdar". **The Missionary Herald**. February 1886, Vol. 82.

Chambers, William N. "The New Village Constitution". **The Missionary Herald**. April 1884, Vol. 80.

Christie, Thomas D. "Gleanings from the Letters". **The Missionary Herald**. April 1884, Vol. 80.

Christie, Thomas D. "Hadjin and Sis (5 April 1881)". **The Missionary Herald**. July 1881, Vol. 77.

Christie, Thomas D. "Progress of the Revival at Adana". **The Missionary Herald**. May 1883, Vol. 79.

Christie, Thomas D. "St. Paul's Institute". **The Missionary Herald**. April 1906, Vol. 102.

Christie, Thomas D. "Tarsus in War Time". **The Missionary Herald**. May 1915, Vol. 111.

Christie, Thomas D. "The College (31 December 1877)". **The Missionary Herald**. May 1878, Vol. 74.

Christie, Thomas D. "The Female Missionaries". **The Missionary Herald**. July 1879, Vol. 75.

Christie, Thomas D. "Theological Training at Marash, Central Turkey". **The Missionary Herald**. March 1884, Vol. 80.

Clarke, James F. "Sketches of Native Assistants". **The Missionary Herald**. December 1854, Vol. 50.

Clarke, Ursula C. "Girls' School at Broosa (29 April 1870)". **The Missionary Herald**. August 1870, Vol. 66.

Clarke, Ursula C. "Girls' School at Broosa (29 April 1870)". **The Missionary Herald**. August 1870, Vol. 66.

Closson, Sarah A. "The Girls' School at Talas". **The Missionary Herald**. June 1882, Vol. 78.

Coffing, Josephine L. "Activity at Hadjin". **The Missionary Herald**. July 1885, Vol. 81.

Coffing, Josephine L. "The Girls' School at Hadjin". **The Missionary Herald**. September 1890, Vol. 86.

Coffing, Josephine L. "Women's Work in the Marash Field". **The Missionary Herald**. August 1873, Vol. 69.

Cole, Royal M. "A Christian Teacher-'The Patriotic Society'". **The Missionary Herald**. June 1879, Vol. 75.

Cole, Royal M. "Born an Asiatic, Died an American (12 February 1873)". **The Missionary Herald**. May 1874, Vol. 70.

Cole, Royal M. "Erzingan-Violent Persecution". **The Missionary Herald**. January 1883, Vol. 79.

Cole, Royal M. "Influence of the Educational Work". **The Missionary Herald**. July 1889, Vol. 85.

Cole, Royal M. "Story of Bitlis Station". **The Missionary Herald**. September 1892, Vol. 88.

Cole, Royal M. "Work of Theological Students". **The Missionary Herald**. April 1879, Vol. 75.

Dewey, W. C. "Gleanings from Letters". **The Missionary Herald**. March 1879, Vol. 75.

Dr. Dodd. "Missionary Society at Cesarea". **The Missionary Herald**. April 1899, Vol. 95.

Dwight, Harrison G. O. "Children of the Conquerors". **The Missionary Herald**. February 1895, Vol. 91.

Dwight, Harrison G. O. "Conversion and Happy Death of an Armenian". **The Missionary Herald**. February 1847, Vol. 43.

Dwight, Harrison G. O. "Diminution of the Turkish Race (22 May 1861)". **The Missionary Herald**. October 1861, Vol. 57.

Dwight, Harrison G. O. "Greek Pupils in the Home (15 February 1878)". May 1878, Vol. 74.

Dwight, Harrison G. O. "Gregorian Festivals". **The Missionary Herald**. December 1891, Vol. 87.

Dwight, Harrison G. O. "Work in the Khans at Constantinople". (23 December 1875), **The Missionary Herald**. February 1876, Vol. 72.

Ely, Mary. "Girls's School at Bitlis". **The Missionary Herald**. December 1875, Vol. 71.

Emrich, Richard S. M. "Mrs. Andrus of Mardin". **The Missionary Herald**. November 1916, Vol. 112.

Enfiyecian, Harutune. "Normal School Salutations (Harput, 22 December 1876)". **The Missionary Herald**. April 1877, Vol. 73.

Everett, Joel S. "Annual Meeting". **The Missionary Herald**. September 1851, Vol. 47.

Farnham, Laura. "Adabazar (9 May 1896)". **The Missionary Herald**. August 1896, Vol. 92.

Farnham, Laura. "At Adabazar". **The Missionary Herald**. April 1898, Vol. 94.

Farnham, Laura. "The Girls' School at Adabazar". **The Missionary Herald**. April 1889, Vol. 85.

Farnsworth, William A. "An Awakening at Talas". **The Missionary Herald**. October 1890, Vol. 86.

Farnsworth, William A. "Cesarea and Outstations (6 April 1881)". **The Missionary Herald**. July 1881, Vol. 77.

Farnsworth, William A. "Cesarea and Outstations". **The Missionary Herald**. September 1902, Vol. 88.

Farnsworth, William A. "Cesarea-The Schools". **The Missionary Herald**. January 1890, Vol. 86.

Farnsworth, William A. "Conference at Cesarea". **The Missionary Herald**. August 1885, Vol. 81.

Farnsworth, William A. "General Conference at Cesarea". **The Missionary Herald**. September 1890, Vol. 86.

Farnsworth, William A. "New Chapel at Talas-School (26 January 1874)". **The Missionary Herald**. June 1874, Vol. 70.

Farnsworth, William A. "New Churches and Pastors". **The Missionary Herald**. November 1902, Vol. 88.

Farnsworth, William A. "Ordination of a Pastör (25 May 1879)". **The Missionary Herald**. August 1879, Vol. 75.

Farnsworth, William A. "Promising Young Men". **The Missionary Herald**. October 1891, Vol. 87.

Farnsworth, William A. "Sketch of the Cesarea Station". **The Missionary Herald**. February 1892, Vol. 88.

Farnsworth, William A. "The Armenians". **The Missionary Herald**. February 1897, Vol. 93.

Farnsworth, William A. "The Girls' School at Cesarea". **The Missionary Herald**. November 1891, Vol. 87.

Farnsworth, William A. "Thirty Four Years in Cesarea". **The Missionary Herald**. September 1888, Vol. 84.

Farnsworth, William A. "Work in Out-stations". **The Missionary Herald**. August 1880, Vol. 76.

Fenanga, Agnes. "The Mother of Many Daughters". **Light and Life**. January 1911.

Fowle, James L. "A Greek Ordained". **The Missionary Herald**. August 1902, Vol. 83.

Fowle, James L. "A Trip to Gemereh (1 March 1884)". **The Missionary Herald**. June 1884, Vol. 80.

Fowle, James L. "Notable Teachers and Schools (1 March 1881)". **The Missionary Herald**. July 1881, Vol. 77.

Fowle, James L. "Self-Help in Out-Stations of Cesarea". **The Missionary Herald**. June 1883, Vol. 79.

Fuller, A. "Notes from Aintab (28 May 1904)". **The Missionary Herald**. September 1904, Vol. 90.

Fuller, A. "The College". **The Missionary Herald**. October 1900, Vol. 96.

Fuller, A. "The Work at Aintab". **The Missionary Herald**. March 1902, Vol. 88.

Fuller, A. "The Work at Aintab". **The Missionary Herald**. March 1902, Vol. 83.

Gage, Frances C. "Pupils at Marsovan". **The Missionary Herald**. November 1896, Vol. 92.

Gage, Frances C. "The Girls' School at Marsovan". **The Missionary Herald**. March 1895, Vol. 91.

Gates, Caleb F. "Euphrates College". **The Missionary Herald**. January 1900, Vol. 96.

Gates, Caleb F. "Mardin-the Boys' High School". **The Missionary Herald**. October 1888, Vol. 84.

Gates, Caleb F. "Students at Mardin". **The Missionary Herald**. April 1890, Vol. 86.

George F. Herrick. "Sketch of Marsovan Station". **The Missionary Herald**. October 1891, Vol. 87.

Greene, Joseph K. "A Model Church in Turkey". **The Missionary Herald**. April 1898, Vol. 94.

Greene, Joseph K. "Adrianople [Edirne]". **The Missionary Herald**. May 1887, Vol. 83.

Greene, Joseph K. "American Mission in Turkey". **The Missionary Herald**. March 1868, Vol. 64.

Greene, Joseph K. "Constantinople". **The Missionary Herald**. April 1889, Vol. 85.

Greene, Joseph K. "Do Mission Pay?". **The Missionary Herald**. December 1891, Vol. 87.

Greene, Joseph K. "Letter from Mr. Greene (19 April 1865)". **The Missionary Herald**. July 1865, Vol. 61.

Greene, Joseph K. "Letter from Mr. Greene". **The Missionary Herald**. August 1859, Vol. 55.

Greene, Joseph K. "Missionary Periodicals at Constantinople". **The Missionary Herald**. October 1874, Vol. 70.

Greene, Joseph K. "Nicomedia Station". **The Missionary Herald**. February 1889, Vol. 85.

Greene, Joseph K. "Nicomedia Station". **The Missionary Herald**. February 1889, Vol. 85.

Greene, Joseph K. "Smyrna". **The Missionary Herald**. July 1872, Vol. 68.

Greene, Joseph K. "The Church and Schools of Adabazar, Turkey". **The Missionary Herald**. September 1896, Vol. 92.

Greene, Joseph K. "The Jubilee of the 'Avedaper'". **The Missionary Herald**. April 1905, Vol. 101.

Greene, Joseph K. "The Past and Present in the Central Turkey Mission". **The Missionary Herald**. October 1890, Vol. 86.

Greene, Joseph K. "The Summer School at Bardezag". **The Missionary Herald**. November 1893, Vol. 89.

Hamlin, Cyrus. "Missionary Work in Turkey an in Syria". **The Missionary Herald**. December 1894, Vol. 90.

Hamlin, Cyrus. "Seminary at Bebek (4 August 1848)". **The Missionary Herald**. November 1848, Vol. 44.

Hamlin, Cyrus. "Station Reports". **The Missionary Herald**. September 1853, Vol. 49.

Hamlin, Cyrus. "The History of Two Armenian Boys". **The Missionary Herald**. October 1896, Vol. 92.

Hamlin, Cyrus. "The Seminary at Bebek". **The Missionary Herald**. November 1849, Vol. 45.

Hamlin, Cyrus. "Turkey Fifty Years ago and Now". **The Missionary Herald**. January 1889, Vol. 85.

Harlow, S. Ralph. "In the Shadow of The Rock". **The Missionary Herald**. April 1915, Vol. 111.

Herrick, George F. "A Native Ministry for Turkey". **The Missionary Herald**. August 1879, Vol. 75.

Herrick, George F. "Anatolia College". **The Missionary Herald**. October 1881, Vol. 77.

Herrick, George F. "Central Turkey Union", **The Missionary Herald**, December 1891, Vol. 87.

Herrick, George F. "Kara Hissar". **The Missionary Herald**. March 1866, Vol. 62.

Herrick, George F. "Sketch of Marsovan Station". **The Missionary Herald**. October 1891, Vol. 87.

Herrick, George F. "Western Turkey Mission". **The Missionary Herald**. April 1903, Vol. 89.

Hicks, Harry Wade. "To Recover Round in Kurdistan". **The Missionary Herald**, March 1908, Vol. 104.

Hoskins, Franklin E. "A Visit at Aintab". **The Missionary Herald**. October 1899, Vol. 95.

Hubbard, A. W. "Sketch of Sivas". **The Missionary Herald**. March 1893, Vol. 89.

Jessup, Henry H. "American Missions in the Turkish Empire". **The Missionary Herald**. November 1894, Vol. 90.

Knapp, George C. "A Domestic Missionary Society". **The Missionary Herald**. February 1877, Vol. 73.

Knapp, George C. "High School at Bitlis". **The Missionary Herald**. August 1882, Vol. 78.

Knapp, George C. "Some Out-Stations of Bitlis". **The Missionary Herald**. March 1883, Vol. 79.

Knapp, George, C. "Letters from the Native Helpers". **The Missionary Herald**. October 1867, Vol. 63.

Krikoryan, G. H. "Stories from Galatia". **The Missionary Herald**. June 1894, Vol. 90.

Ladd, Daniel. "Annual Meeting". **The Missionary Herald**. September 1851, Vol. 47.

Lee, Lucias O. "The Marash Seminary". **The Missionary Herald**. September 1902, Vol. 88.

Leonard, Julius Y. "A Few Words from Marsovan". **The Missionary Herald**. October 1873, Vol. 69.

Leonard, Julius Y. "A Gratifying Visit to Vezir Keopreu (17 July 1873)". **The Missionary Herald**. November 1873, Vol. 69.

Leonard, Julius Y. "Troubled on Every Side". Mr. Leonard, **The Missionary Herald**. June 1879, Vol. 75.

MacLachlan, Alexander. "The Institute at Smyrna". **The Missionary Herald**. December 1901, Vol. 87.

Marden, Henry. "A Mountain Town of the Taurus-Zeitoun". **The Missionary Herald**. March 1887, Vol. 83.

Marden, Henry. "A Muslim Convert". **The Missionary Herald**. December 1881, Vol. 77.

Marden, Henry. "Central Turkey". **The Missionary Herald**. February 1880, Vol. 76.

Marden, Henry. "Christian Villages". **The Missionary Herald**. August 1882, Vol. 78.

Marden, Henry. "Good News from Zeitoun". **The Missionary Herald**. December 1879, Vol. 75.

Marden, Henry. "Haçin-A Muhammedan Convert". **The Missionary Herald**. September 1875, Vol. 61.

Marden, Henry. "Marash Schools". **The Missionary Herald**. June 1882, Vol. 78.

Marden, Henry. "Marash, The Schools". **The Missionary Herald**. February 1885, 81.

Marden, Henry. "Mustapha, the Converted Muslim". **The Missionary Herald**. May 1880, Vol. 76.

Marden, Henry. "Preaching among the Villages". **The Missionary Herald**. August 1887, Vol. 83.

Marden, Henry. "The Annual Meeting". **The Missionary Herald**. October 1888, Vol. 84.

Matteosyan, Hagop. "Protestantism in Turkey". **The Missionary Herald**. February 1872, Vol. 68.

McLachlan, Alexander. "American High School for Boys at Smyrna". **The Missionary Herald**. April 1895, Vol. 91.

McNaughton, J. P. "Bourdour and Sparta". **The Missionary Herald**. January 1906, Vol. 102.

McNaughton, J. P. "Smyrna and its Field". **The Missionary Herald**. April 1899, Vol. 95.

McNaughton, J. P. "Smyrna and Manisa". **The Missionary Herald**. April 1889, Vol. 85.

McNaughton, J. P. "The Bithynia High School". **The Missionary Herald**. January 1924, Vol. 120.

McNaughton, J. P. "The Greek Church at Manisa". **The Missionary Herald**. January 1892, Vol. 88.

Melcon, M. A. "The Growth, Influence and Needs of Euphrates College". **The Missionary Herald**. January 1903, Vol. 89.

Merrill, John E. "American Colleges in The Near East". **The Missionary Herald**. November 1921, Vol. 117.

Merrill, John E. "Founder's Day at Aintab". **The Missionary Herald**. December 1912, Vol. 108.

Merrill, John E. "The Religious Awakening at Marash". **The Missionary Herald**. May 1899, Vol. 95.

Merrill, John E. "Young People at the Front". **The Missionary Herald**. January 1906, Vol. 102.

Miss Bates. "The Hadjin School". **The Missionary Herald**. February 1902, Vol. 88.

Miss Blakely. "Educational Work". **The Missionary Herald**. March 1899, Vol. 95.

Miss C. E. Bush. "How the Gospel Reached Egin". June 1883, **The Missionary Herald**. Vol. 79.

Miss C. E. Bush. "The Girls School at Harpoot (10 November 1873)". **The Missionary Herald**. April 1874, Vol. 70.

Miss Cull. "The Work at Manisa (8 January 1884)". **The Missionary Herald**. April 1884, Vol. 80.

Miss Foreman. "Girls's School at Aintab (2 June 1896)". **The Missionary Herald**. September 1896, Vol. 92.

Miss Graham. "Aintab Girls' High School". **The Missionary Herald**. November 1888, Vol. 84.

Miss Hess. "The Girls' School at Marash". **The Missionary Herald**. January 1898, Vol. 94.

Miss Lord. "From Smyrna". **The Missionary Herald**. June 1892, Vol. 88.

Miss Mellinger. "Women's Work at Oorfa". **The Missionary Herald**. April 1893, Vol. 89.

Miss Pohl. "The Girls' School at Smyrna". **The Missionary Herald**. April 1896, Vol. 92.

Miss Powers. "Darkness and Light". **The Missionary Herald**. July 1871, Vol. 67.

Miss Powers. "The Broosa Schools". **The Missionary Herald**. January 1906, Vol. 102.

Miss Swenson. "The Work of Native Teachers". **The Missionary Herald**. January 1898, Vol. 94.

Montgomery, Giles F. "Fundajuk and Albustan-Tithes-Theological School (24 November 1868)". **The Missionary Herald**. April 1869, Vol. 65.

Montgomery, Giles F. "Graduates from Marash Theological School". **The Missionary Herald**. October 1872, Vol. 68.

Montgomery, Giles F. "The Cilicia Evangelical Union". **The Missionary Herald**. January 1874, Vol. 70.

Montgomery, Giles F. "The Revival at Adana". **The Missionary Herald**. August 1884, Vol. 80.

Mr. Constantine. "Progress at Smyrna". **The Missionary Herald**. February 1882, Vol. 78.

Mr. Constantine. "Smyrna-The Greek Alliance". **The Missionary Herald**. May 1885, Vol. 81.

Mr. Constantine. "The Greek Evangelical Alliance, Smyrna (8 January 1884)". **The Missionary Herald**. April 1884, Vol. 80.

Mr. Crawford. "Among the Greeks". **The Missionary Herald**. August 1887, Vol. 83.

Mr. Crawford. "Greek Evangelical Alliance". **The Missionary Herald**. May 1883, Vol. 79.

Mr. Hitchcock. "Schools, a New Village". **The Missionary Herald**. July 1878, Vol. 74.

Mr. Hitchcock. "The Home Close of the Year". **The Missionary Herald**. December 1875, Vol. 70.

Mr. Kimball. "Van". **The Missionary Herald**. April 1896, Vol. 92.

Mr. Leider. "Hinderances to the Reception of the Gospel among Mohammedans in Egypt". **The Missionary Herald**. November 1832, Vol. 28.

Mr. Macallum. "Erzroom". **The Missionary Herald**. October 1891, Vol. 87, s. 426.

Mr. Macallum. "Poverty and Want". **The Missionary Herald**. January 1900, Vol. 96.

Mr. Mead. "Adana and Out-Stations". **The Missionary Herald**. August 1890, Vol. 86.

Mr. Moschos. "The Girls's School at Smyrna". **The Missionary Herald**. April 1893, Vol. 89.

Mr. Pond. "Theological School at Mardin (15 November 1871)". **The Missionary Herald**. April 1872, Vol. 68.

Mr. Scott. "A Changed Tone at Erzroom". **The Missionary Herald**. December 1879, Vol. 75.

Mrs. Allen, C. R. "Gleanings from Letters". **The Missionary Herald**. August 1881, Vol. 77.

Mrs. Benjamin Schneider. "Fifty Years of the Central Turkey Mission". **The Missionary Herald**. October 1897, Vol. 93.

Mrs. Bowen. "Death of Native Helpers". **The Missionary Herald**. October 1879, Vol. 75.

Mrs. Christie. "A Good Word From Tarsus". **The Missionary Herald**. January 1915, Vol. 111.

Mrs. Crosby Wheeler. "The Spiritual Influence of The Meeting". **The Missionary Herald**. January 1891, Vol. 87.

Mrs. Merrill. "Recent News From Aintab". **The Missionary Herald**. December 1919, Vol. 115.

Mrs. Thom. "The Mardin Station". **The Missionary Herald**. June 1906, Vol. 102.

Mrs. Wheeler. "Farkin". **The Missionary Herald**. October 1894, Vol. 90.

Mrs. Wheeler. "Prayer Meetings at Harpoot (15 September 1870)". **The Missionary Herald**. January 1871, Vol. 67.

Newell, Finnie M. "Broosa-The Girls' School". **The Missionary Herald**. January 1883, Vol. 79.

Parmelee, Julia F. "Mrs. Parmelee at Constantinople and Ordo". **The Missionary Herald**. June 1875, Vol. 71.

Parmelee, Moses P. "A Government Bankrupt; A People Impoverished (15 November 1875)". **The Missionary Herald**. February 1876, Vol. 72.

Parmelee, Moses P. "A New Pastor at Trebizond". **The Missionary Herald**. August 1886, Vol. 82.

Parmelee, Moses P. "Awakening at Cesarea". **The Missionary Herald**. May 1889, Vol. 85.

Parmelee, Moses P. "Progress at Ordo". **The Missionary Herald**. July 1869, Vol. 65.

Parmelee, Moses P. "Schools at Erzroom (26 October 1872)". **The Missionary Herald**. February 1873, Vol. 69.

Parmelee, Moses P. "Some Out-Stations of Erzroom (8 February 1872)". **The Missionary Herald**. June 1872, Vol. 68.

Parmelee, Moses P. "Traveling in Turkey [Harpot]". **The Missionary Herald**. October 1869.

Parmelee, Olive. "Letter from Miss Parmelee (5 November 1870)". **The Missionary Herald**. April 1871, Vol. 67.

Parsons, Benjamin. "A Tour-Blind Marian (22 March 1876)". **The Missionary Herald**. June 1876, Vol. 71.

Parsons, Benjamin. "Encouragements in Other Places". **The Missionary Herald**. June 1876, Vol. 72.

Partridge, Ernest C. "Growth at Sivas". **The Missionary Herald**. December 1902, Vol. 88.

Patrick, Mary M. "Schools at Erzroom (28 October 1874)". **The Missionary Herald**. February 1875, Vol. 71.

Perry, Henry T. "A Kurdish Mohammedan Convert (25 August 1874)". **The Missionary Herald**. December 1874, Vol. 70.

Perry, Henry T. "Ashude and Derende". **The Missionary Herald**. March 1882, Vol. 78.

Perry, Henry T. "Kara Hissar Re-Occupy". **The Missionary Herald**. January 1883, Vol. 79.

Perry, Henry T. "Letter from Mr. Perry (9 January 1868)". **The Missionary Herald**. May 1868, Vol. 64.

Perry, Henry T. "Sivas and Out-Stations". **The Missionary Herald**. January 1885, Vol. 81.

Perry, Henry T. "The Change at Hadjin". **The Missionary Herald**. July 1873, Vol. 69.

Perry, Henry T. "Theological School at Marash (25 August 1871)". **The Missionary Herald**. December 1871, Vol. 67.

Pettibone, Ira F. "Growth at Marsovan". **The Missionary Herald**. January 1888, Vol. 84.

Pettibone, Ira F. "Schools at Marsovan-New Evangelical Union (17 December 1868)". **The Missionary Herald**. March 1869, Vol. 65.

Pettibone, Ira F. "Western Turkey Mission, Schools at Marsovan". **The Missionary Herald**. March 1869, Vol. 65.

Pierce, J. E. "Bardezag High School". **The Missionary Herald**. April 1885, Vol. 81.

Pierce, J. E. "Conference at Bardezag". **The Missionary Herald**. January 1890, Vol. 86.

Pierce, J. E. "Good News from Erzroom (18 October 1876)". **The Missionary Herald**. January 1877, Vol. 73.

Pierce, J. E. "The Sabbath in Turkey (1 September 1869)". **The Missionary Herald**. January 1870, Vol. 66.

Pierce, J. E. "Who are the Armenians?". **The Missionary Herald**. April 1891, Vol. 87.

Porter, E. G. "Central Turkey College". **The Missionary Herald**. March 1878, Vol. 74.

Powers, Philander O. "Letter from Mr. Powers (4 December 1866)". **The Missionary Herald**. April 1867, Vol. 63.

Proctor, Myra A. "Aintab, Central Turkey". **The Missionary Herald**. July 1891, Vol. 87.

Proctor, Myra A. "Girls' Boarding School at Aintab". **The Missionary Herald**. December 1871, Vol. 67.

Proctor, Myra A. "Girls' School at Aintab (May 1870)". **The Missionary Herald**. September 1870, Vol. 66.

Proctor, Myra A. "Sketch of Marash Station". **The Missionary Herald**. May 1894, Vol. 90.

Raynolds, George C. "A Gospel Triumph in the Land of Ararat". **The Missionary Herald**. May 1895, Vol. 91.

Raynolds, George C. "A Home Missionary Society in Turkey". **The Missionary Herald**. September 1884, Vol. 80.

Raynolds, George C. "An Evangelical Society". **The Missionary Herald**. March 1879, Vol. 75.

Raynolds, George C. "Boys' School at Van". **The Missionary Herald**. May 1886, Vol. 82.

Raynolds, George C. "Boys' School at Van". **The Missionary Herald**. November 1883, Vol. 79.

Raynolds, George C. "Formalism-Revelry and Fasting (23 February 1874)". **The Missionary Herald**. July 1874, Vol. 70.

Raynolds, George C. "Relief and Orphanage Work at Van". **The Missionary Herald**. July 1897, Vol. 93.

Raynolds, George C. "Religious Awakening at Van-The Girls' School". **The Missionary Herald**. March 1887, Vol. 83.

Raynolds, George C. "The Church-Boys' Schol". **The Missionary Herald**. March 1887, Vol. 83.

Reed, Cass A. "A Turkey Bulletin". **The Missionary Herald**. September 1918, Vol. 115.

Reed, Cass A. "Our College in Smyrna". **The Missionary Herald**. January 1913, Vol. 109.

Reed, Cass A. "The Opening Day at Smyrna College". **The Missionary Herald**. February 1914, Vol. 110.

Richardson, Sanford. "Broosa, Helpers, Progress". **The Missionary Herald**. April 1876, Vol. 72.

Richardson, Sanford. "Broosa, Native Preachers (30 December 1871)". **The Missionary Herald**. June 1872, Vol. 68.

Richardson, Sanford. "Native Pastors and Helpers (Bursa, 10 March 1871)". **The Missionary Herald**. June 1871, Vol. 67.

Riggs, Charles W. "Aintab-Central Turkey College". **The Missionary Herald**. March 1879, Vol. 75.

Riggs, Charles W. "Euphrates College". **The Missionary Herald**. May 1905, Vol. 101.

Riggs, Edward E. "Anatolia College". **The Missionary Herald**. November 1886, Vol. 82.

Riggs, Edward E. "Anatolia College". **The Missionary Herald**. November 1886, Vol. 82.

Riggs, Edward E. "Interest at Manjuluk, the People (19 October 1870)". **The Missionary Herald**. February 1871, Vol. 67.

Riggs, Edward E. "Ordination at Kapoo Kaya". **The Missionary Herald**. May 1884, Vol. 80.

Riggs, Edward. "Marsovan-The Central Union". **The Missionary Herald**. December 1888, Vol. 84.

Riggs, Elias. "The Marsovan Seminary (26 April 1894)". **The Missionary Herald**. July 1894, Vol. 90.

Riggs, Elias. "Unieh and Marsovan". **The Missionary Herald**. December 1880, Vol. 76.

Riggs, Henry H. "Euphrates College". **The Missionary Herald**. December 1905, Vol. 101.

Riggs, Henry H. "Euphrates College". **The Missionary Herald**. May 1905, Vol. 101.

Riggs, Henry H. "Glimpses of Euphrates College". **The Missionary Herald**. October 1903, Vol. 89.

Riggs, Henry. "From Sivas". **The Missionary Herald**. June 1875, Vol. 71.

Riggs, Henry. "The Missions in Turkey". **The Missionary Herald**. September 1863, Vol. 59.

Sanders, Charles S. "Aintab". **The Missionary Herald**. April 1906, Vol. 102.

Sanders, Charles S. "Severek and Adiaman". **The Missionary Herald**. June 1897.

Sanders, Charles S. "The Jubilee of Protestantism in Aintab". **The Missionary Herald**. June 1898, Vol. 94.

Schneider, Benjamin. "[Aintab] Theological Class". **The Missionary Herald**. April 1861, Vol. 57.

Schneider, Benjamin. "The Seminary at Marsovan, Close of the Term". **The Missionary Herald**. March 1875, Vol. 71.

Schneider, Benjamin. "Theological Class". **The Missionary Herald**. May 1859, Vol. 55.

Shattuck, Corinna. "A Pastorate in Turkey". **The Missionary Herald**. October 1905, Vol. 101.

Shattuck, Corinna. "Kooz Olook, Great Progress". **The Missionary Herald**. April 1878, Vol. 74.

Shattuck, Corinna. "The Girls' College". **The Missionary Herald**. August 1886, Vol. 82.

Sheldon, Marion. "Ordination at Adabazar". **The Missionary Herald**. August 1899, Vol. 95.

Sheldon, Marion. "The Annual Meeting". **The Missionary Herald**. October 1897, Vol. 93.

Smith, Eli. "Deficiency of School-books in the Levant (October 1829)". **The Missionary Herald**. March 1830, Vol. 26.

Smith, Judson. "Central Turkey College at Aintab". **The Missionary Herald**. June 1900, Vol. 95.

Smith, Judson. "Continued Encouragement at Marsovan (15 April 1869)". **The Missionary Herald**. August 1869, Vol. 65.

Smith, Judson. "Marsovan Seminary (12 February 1873)". **The Missionary Herald**. June 1873, Vol. 69.

Smith, Judson. "Marsovan Theological School". **The Missionary Herald**. April 1869, Vol. 65.

Smith, Judson. "Sketch of Anatolia College". **The Missionary Herald**. May 1899, Vol. 95.

Smith, Judson. "The Schools at Marsovan". **The Missionary Herald**. April 1871, Vol. 67.

The Missionary Herald. "[Harpoot] Theological Students". April 1861, Vol. 57.

The Missionary Herald. "A Marchyred Preacher in Turkey". February 1897, Vol. 93.

The Missionary Herald. "A Notable Bequest". October 1905.

The Missionary Herald. "Ahmednagar Theological Seminary". September 1882, Vol. 78.

The Missionary Herald. "Aintab, and the Girls' Boarding School". March 1869, Vol. 65.

The Missionary Herald. "Among the Greeks". August 1887, Vol. 83.

The Missionary Herald. "Among the Mountains Near Ordoo". December 1890, Vol. 86.

The Missionary Herald. "An Out-Station in Turkey, Rodosto". February 1887, Vol. 83.

The Missionary Herald. "An Unfrequented Region". November 1891, Vol. 87.

The Missionary Herald. "An Unfrequented Region". November 1891, Vol. 87.

The Missionary Herald. "Anatolia College and Girls' School". August 1897, Vol. 93.

The Missionary Herald. "Anatolia College". January 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. "Anatolia College". March 1899, Vol. 95.

The Missionary Herald. "Ancient Armenia and the Armenian Church". February 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. “Anniversaries at Aintab”. September 1901, Vol. 87.

The Missionary Herald. “Annual Meeting 1850”. September 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Annual Meeting, General Letter”. September 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. “Annual Meeting”. September 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Annual Report of the Mission: The Seminaries at Bebek and Pera”. February 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Annual Report of the Mission”. February 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Annual Report, Organized Christian Work at an Out-station”. August 1877, Vol. 73.

The Missionary Herald. “Annual Report: Greeks”. January 1835, Vol. 31.

The Missionary Herald. “Annual Report: Mission to Constantinople”. 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Armenia College”. March 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “Armenian Mission: Station Reports, Aintab”. September 1853, Vol. 49.

The Missionary Herald. “Armenian Superstition Revived”. September 1874, Vol. 70.

The Missionary Herald. “Armenians, Annual Meeting”. September 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Armenians, Annual Reports”. September 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Armenians, Stations Reports”. September 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. “Armenians: Station Reports [1855]”. September 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Asia Minor as a Field for Christian Missions”. January 1834, Vol. 30.

The Missionary Herald. “Awakening at Cesarea”. May 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. “Awakening at Erzingan”. April 1890, Vol. 86.

The Missionary Herald. “Baiboort”. December 1891, Vol. 87.

The Missionary Herald. “Before the Revival”. October 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. “Boys’ School at Van”. November 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “British Quarterly Review on ‘The Americans in Turkey’”. May 1878, Vol. 74.

The Missionary Herald. “Burning of the Girls’ Seminary”. March 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. “Central Evangelical Union”. April 1869, Vol. 65.

The Missionary Herald. “Central Turkey College”. March 1874, Vol. 70.

The Missionary Herald. “Central Turkey, Station Reports”. August 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Cesarea and Outstations”. September 1902, Vol. 88.

The Missionary Herald. “Commencement in Sivas”. September 1914, Vol. 110.

The Missionary Herald. “Congregations, Schools, The Church”. September 1874, Vol. 70.

The Missionary Herald. “Constantinople-Extracts from the Journal of the Mission”. November 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Constantinople-Gedikpaşa Work”. June 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. “Converts from Islam”. April 1885, Vol. 81.

The Missionary Herald. “Co-Operation”. February 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “Deficiency of School-books in the Levant (October 1829)”. March 1830, Vol. 26.

The Missionary Herald. “Dere Keoy-A Greek Community”. April 1897, Vol. 93.

The Missionary Herald. “Diarbekir, Station Reports”. July 1866, Vol. 62.

The Missionary Herald. “Diarbekir, Station Reports”. June 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. “Doct. Smith’s Visit to Nicomedia (September 1845)”. March 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. “Dr. Pratt’s Visit to Oorfa”. April 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Enlargement at Sivas”. January 1913, Vol. 109.

The Missionary Herald. “Enlargement of Bardezag”. April 1908, Vol. 104.

The Missionary Herald. “Erzroom and its Surroundings”. November 1890, Vol. 86.

The Missionary Herald. “Erzroom and Out-stations”. June 1882, Vol. 78.

The Missionary Herald. “Extract from a Letter of Mr. Gridley (İzmir, 18 March 1827)”. September 1827, Vol. 23.

The Missionary Herald. “Extracts a Letter from Mr. Goodell (11 June 1831)”. October 1831, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Extracts from a Letter of Mr. Dwight (17 July 1834)”. February 1835, Vol. 31.

The Missionary Herald. “Extracts from a Letter of Mr. Dwight (İstanbul, 25 April 1830)”. October 1830, Vol. 26.

The Missionary Herald. “Extracts from a Letter of Mr. Dwight (İzmir, 9 April 1830)”. August 1830, Vol. 26.

The Missionary Herald. “Extracts from a Letter of Mr. Homes (29 December 1836)”. July 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Extracts from Instructions to Mr. Smith and Mr. Dwight, Concerning the Exploring Tour in Armenia”. March 1830, Vol. 26.

The Missionary Herald. “Extracts from Mr. Fisk’s Communications”. June 1823, Vol. 19.

The Missionary Herald. “Extracts from Mr. Goodell’s Journal of a Tour over Land to Broosa”. May 1833, Vol. 29.

The Missionary Herald. “Extracts from Mr. Goodell’s Journal of a Tour over Land to Broosa”. May 1833, Vol. 28.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal and Letter of Mr. Schneider”. April 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal Mr. Dwight in Roomelia”. May 1835, Vol. 31.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Adger”. May 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Dwight”. February 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Goodell (29 September 1831)”. July 1832, Vol. 27.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Goodell”. June 1832, Vol. 27.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Goodell”. August 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Goodell”. June 1825, Vol. 21.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Hamlin”. August 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Homes”. January 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Jackson”. March 1838, Vol. 34.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Schneider”. July 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Schneider”. February 1843, Vol. 39.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of Mr. Schneider”. October 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission, Mr. Dwight”. May 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission”. April 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission”. April 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission”. June 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission”. November 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission”. April 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission”. May 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mission”. November 1837, Vol. 83.

The Missionary Herald. “Extracts from the Journal of the Mr. Goodell”. June 1838, Vol. 34.

The Missionary Herald. “Extracts from the Letter of Mr. Fisk and Mr. Parsons (12 September 1820)”. April 1821, Vol. 17.

The Missionary Herald. “Extracts from the Letter of Mr. Goodell at Büyükdere (21 November 1831)”. May 1832, Vol. 28.

The Missionary Herald. “Extracts of a Letter from Mr. Fisk to the Corresponding Secretary (İzmir, 22 November 1821)”. April 1822, Vol. 18.

The Missionary Herald. “Field Notes No. 3”. March 1872, Vol. 68.

The Missionary Herald. “From Aintab”. February 1914, Vol. 110.

The Missionary Herald. “From Oorfa”. November 1896, Vol. 92.

The Missionary Herald. “From Various Out-Station”. May 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. “Fruit from a Small Seed”. Sivas İstasyon Raporu, September 1879, Vol. 75.

The Missionary Herald. “Girls’ Boarding School”. September 1875, Vol. 71.

The Missionary Herald. “Growth at Marsovan”. January 1888, Vol. 84.

The Missionary Herald. “Harpoot Station Report [1867]”. August 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Harpoot Station Report”. September 1874, Vol. 70.

The Missionary Herald. “Harpoot Station Report”. September 1874, Vol. 70.

The Missionary Herald. “Higher Education in Turkey”. January 1874, Vol. 70.

The Missionary Herald. “Instructions to Mr. Temple”. October 1822, Vol. 18.

The Missionary Herald. “Isbarta”. November 1885, Vol. 81.

The Missionary Herald. “Islam”. July 1881, Vol. 77.

The Missionary Herald. “Items from the Missions, Turkey”. November 1903, Vol. 89.

The Missionary Herald. “Items of Intelligence, Eastern Turkey”. January 1863, Vol. 59.

The Missionary Herald. “Joint Communication from Mr. Goodell and Mr. Dwight (Büyükdere, 2 June 1832)”. December 1832, Vol. 27.

The Missionary Herald. “Joint Letter from Missionaries at Constantinople (7 January 1839)”. July 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. “Joint Letter from Mr. Goodell, Mr. Dwight, Mr. Schauffler and Mr. Homes (1 March 1836)”. August 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Joint Letter From the Missionaries (24 January 1838)”. September 1838, Vol. 34.

The Missionary Herald. “Journal and Letter of Mr. Jackson”. April 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Adger, on a Tour in Asia Minor”. July 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Adger”. August 1835, Vol. 31.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Adger”. September 1843, Vol. 39.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Bliss”. September 1845, Vol. 41.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Dwight”. August 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Dwight”. July 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Dwight”. July 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Dwight”. July 1844, Vol. 40.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Dwight”. March 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Fisk and Mr. Parsons at Scio”. April 1821, Vol. 17.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Fisk”. September 1821, Vol. 17.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Goodell and Mr. Bird”. August 1824, Vol. 20.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Goodell at Constantinople”. March 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Hamlin at Constantinople”. December 1841, Vol. 37.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Hamlin”. July 1844, Vol. 40.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Hamlin”. March 1844, Vol. 40.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Homes (3 April 1843 günü)”. January 1844, Vol. 40.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Homes at Constantinople”. March 1843, Vol. 39.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Homes at Damascus (9 December 1837 günü)”. December 1838, Vol. 34.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Houston of the Station at Areopolis”. July 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Johnston and Mr. Powers”. June 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Johnston, Aintab”. April 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Johnston”. April 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Parsons and Mr. Fisk”. June 1821, Vol. 17.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Parsons and Mr. Fisk”. September 1821, Vol. 17.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Peabody (26 August 1845 günü)”. April 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Peabody”. August 1843, Vol. 39.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider (23 April 1851 günü)”. August 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider and Powers, during an Excursion to Kütahya”. June 1837, Vol. 33.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider at Aintab (5 June 1848 günü)”. November 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider, on a Tour among the Villages near Broosa”. May 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider”. April 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider”. August 1850, Vol. 96.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider”. February 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider”. January 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider”. June 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider”. June 1845, Vol. 41.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Schneider”. May 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Journal of Mr. Van Lennep”. June 1852, Vol. 68.

The Missionary Herald. “Journal of the Mr. Parsons, from the Time when he Left Jerusalem”. June 1822, Vol. 18.

The Missionary Herald. “Kara Hissar”. March 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “Kate Pond Williams”. March 1895, Vol. 91.

The Missionary Herald. “Last Year at Anatolia College”. September 1920, Vol. 116.

The Missionary Herald. “Letter from a Missionary’s Wife (1 February 1868)”. June 1868, Vol. 66.

The Missionary Herald. “Letter from Baghchejuk (22 December 1855)”. March 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Doct. Smith (18 February 1850)”. June 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Letter from Doct. Smith (9 November 1847)”. May 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Letter from Doct. Smith, Aintab (18 February 1850)”. June 1850, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Barnum (28 September 1859)”. March 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Goodale (30 September 1862)”. January 1863, Vol. 59.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Hamlin (23 September 1862)”. December 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Jewett (12 January 1854)”. May 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Jewett (16 December 1857)”. April 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Jewett (18 December 1856)”. May 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Jewett”. March 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Nutting (19 November 1959)”. March 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Pratt (10 October 1867)”. January 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Pratt (10 September 1859)”. December 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Pratt (16 November 1859)”. May 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Dr. Smith (20 June 1850)”. November 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Letter from Miss Seymour (25 June 1869)”. October 1869, Vol. 65.

The Missionary Herald. “Letter from Miss Seymour, of Harpoot (25 November 1869)”. April 1870, Vol. 66.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Allen (12 December 1863)”. March 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. B. Parsons (15 November 1855)”. March 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Ball (16 November 1855)”. February 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (15 October 1862)”. February 1863, Vol. 59.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (16 April 1868)”. August 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (20 January 1865)”. April 1865, Vol. 61.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (24 February 1865)”. August 1865, Vol. 61.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (28 September 1859)”. March 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (4 June 1868)”. September 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (7 December 1861)”. March 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barnum (9 November 1866)”. March 1867, Vol. 63.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Barrows (25 July 1871)”. November 1871, Vol. 67.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Beebee (9 October 1857)”. February 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Benjamin (6 September 1850)”. February 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Benjamin Parsons (17 January 1856)”. April 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Benjamin Parsons (6 January 1857)”. May 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Bliss (18 June 1860)”. September 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Bliss (2 March 1850)”. June 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Bliss (20 May 1858)”. August 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Bliss (21 January 1847)”. May 1847, Vol. 43.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Bliss (21 March 1851)”. June 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Bliss (26 January 1860)”. April 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Bryant (26 April 1867)”. August 1867, Vol. 63.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Clark (10 January 1856)”. April 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Clark (24 December 1858)”. April 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Coffing (20 October 1859)”. February 1860, Vol. 61.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dunmore (15 October 1856)”. March 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dunmore (20 July 1856)”. November 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dunmore (7 May 1852)”. August 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (15 February 1851)”. May 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (16 January 1847)”. May 1847, Vol. 43.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (18 August 1858)”. November 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (18 August 1858)”. November 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (18 January 1842)”. May 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (22 May 1861)”. October 1861, Vol. 57.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (23 February 1854)”. May 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (27 February 1857)”. June 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (27 November 1841)”. April 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (28 September 1854)”. February 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (29 April 1861)”. August 1861, Vol. 57.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (6 August 1851)”. November 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (Arapkir ziyareti, 3 June 1861)”. October 1861, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight (Bahçecik, 23 February 1854)”. May 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Dwight ”. January 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (11 January 1854)”. April 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (19 December 1855)”. March 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (19 October 1855)”. January 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (19 October 1855)”. January 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (25 January 1856)”. May 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (25 January 1856)”. May 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (25 July 1851)”. November 1850, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Everett (27 November 1848)”. May 1848, Vol. 45.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Farnsworth (11 May 1855)”. August 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Farnsworth (12 January 1863)”. May 1863, Vol. 59.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Giles (17 February 1865)”. June 1865, Vol. 61.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (1 February 1834)”. October 1834, Vol. 30.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (1 February 1834)”. October 1834, Vol. 30.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (10 August 1859)”. October 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (17 April 1846)”. July 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (22 September 1835)”. April 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (25 May 1849)”. September 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (25 October 1848)”. February 1849, Vol. 45.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Goodell (27 December 1856)”. April 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Goodell (3 March 1835)". November 1835, Vol. 31.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Goodell (30 May 1862)". September 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Goodell (5 April 1849)". July 1849, Vol. 45.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Goodell (7 December 1846)". March 1847, Vol. 43.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Goodell to the Corresponding Secretary (October 1825)". January 1826, Vol. 22.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Goodell". April 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Greene (31 December 1866) [Ankara ziyareti]". April 1867, Vol. 63.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Greene (6 December 1867)". March 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. H. A. Schauffler (5 April 1865)". Vol. 62.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. H. N. Barnum (17 December 1867)". April 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (1 May 1853)". August 1853, Vol. 49.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (2 September 1845)". February 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (20 July 1846)". September 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (24 September 1859)". January 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (24 September 1859)". January 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (25 Haziran 1852)". September 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (28 August 1841)". January 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (29 March 1845)". September 1845, Vol. 41.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (7 May 1850)". August 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Hamlin (9 February 1852)". May 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Herrick (6 August 1864)". October 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Herrick (7 September 1864)". December 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Homes (10 September 1845)". December 1845, Vol. 41.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Homes (23 March 1849)". June 1849, Vol. 45.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Homes (İstanbul, 18 November 1844)". April 1845, Vol. 41.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Homes (İstanbul, 26 March 1845)". July 1845, Vol. 41.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Jewett (12 April 1855)". August 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Jewett (18 January 1855)". May 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Jewett (20 February 1857)". June 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Johnston (Trabzon, 18 September 1838)". February 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Knapp (26 November 1863)". April 1864, Vol. 59.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Ladd (21 June 1852)". September 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Ladd (26 May 1856)". August 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Ladd (6 November 1855), February 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Ladd (İzmir, 14 September 1855)". December 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Leonard (17 November 1857)". March 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Leonard (27 November 1858)". April 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Livingstone (19 March 1864)". July 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Montgomery (26 July 1865)". November 1865, Vol. 61.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Morse (11 January 1858)". April 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Morse (23 April 1858)". August 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Morse (27 April 1859)". August 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Morse, (23 April 1858)". August 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Nutting (14 December 1854)". April 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Parmelee (14 January 1867)". May 1867, Vol. 63.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Parmelee, Visit to Kars (7 April 1870)". Vol. 66.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Parsons (12 July 1856)". October 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Parsons (27 October 1856)". January 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Parsons (7 December 1858)". April 1859, Vol. 55.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Peabody (10 May 1858)". August 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Peabody (27 December 1851)". June 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Perkins (11 July 1856)". October 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Pollard (Arapkir, 20 August 1858)". December 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Powers (14 September 1854)". December 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Powers (15 October 1851)". January 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Powers (31 December 1849)". April 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Powers (9 May 1847)". October 1847, Vol. 43.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Richardson (22 August 1856)". December 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Richardson (30 January 1857)". July 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Richardson (31 December 1859)". April 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Riggs (20 September 1842)". March 1843, Vol. 39.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Riggs (20 September 1854)". December 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Schauffler (2 January 1861)". March 1861, Vol. 57.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Schnedier (8 March 1856)". July 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Schneider (17 June 1852)". November 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Schneider (18 October 1847)". February 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Schneider (20 January 1851)". May 1851, Vol. 48.

The Missionary Herald. "Letter from Mr. Schneider (5 January 1860)". May 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Schneider (6 May 1862)”. August 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Smith (27 November 1867)”. March 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Temple (20 January 1835)”. June 1835, Vol. 31.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Temple (20 January 1835)”. June 1835, Vol. 31.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Temple to the Corresponding Secretary Malta, (7 March 1822)”. August 1822, Vol. 18.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Tracy (16 November 1867)”. March 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Tracy (3 April 1868)”. July 1868, Vol. 66.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Van Lennep (19 May 1847)”. August 1847, Vol. 43.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Van Lennep (22 May 1856)”. August 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Van Lennep (31 July 1855)”. November 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Van Lennep (6 February 1856)”. May 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Walker (14 April 1854)”. July 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Walker (15 August 1856)”. November 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Walker (Diarbekir, 8 December 1859)”. March 1860, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wheeler (13 November 1858)”. March 1858, Vol. 55.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wheeler (18 January 1858)”. June 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wheeler (21 November 1868)”. April 1869, Vol. 65.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wheeler (5 December 1862)”. March 1863, Vol. 59.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. White (16 December 1861)”. April 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. White (2 January 1860)”. April 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Whiting (4 May 1850)”. August 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Williams (15 March 1865)”. July 1865, Vol. 61.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Williams (21 December 1867)”. April 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Williams (24 September 1868)”. January 1869, Vol. 65.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wood (11 July 1849)”. November 1849, Vol. 45.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wood (11 May 1850)”. August 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wood (13 July 1845)”. September 1845, Vol. 41.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wood (13 November 1846)”. March 1847, Vol. 43.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wood (27 October 1849)”. March 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Letter from Mr. Wood (4 May 1849)”. August 1849, Vol. 45.

The Missionary Herald. “Letter from Mrs. Cofing (December 1870)”. June 1871, Vol. 67.

The Missionary Herald. “Letter from the Women (10 April 1877)”. August 1877, Vol. 73.

The Missionary Herald. “Letter of Rev. Lewis Way”. May 1824, Vol. 20.

The Missionary Herald. “Letter of the Rev. Mr. Fisk (İzmir, 2 January 1822)”. October 1822, Vol. 18.

The Missionary Herald. “Letters from Doct. Smith (18 May 1849)”. September 1849, Vol. 45.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Anderson (Aintab, Syria, 27 October 1855)”. February 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Barnum (19 April 1867)”. August 1867, Vol. 63.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Beebee (12 December 1854)”. April 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Dwight (22 April 1846)”. August 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Dwight”. January 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Everett (3 May 1847)”. August 1847, Vol. 43.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Goodell (17 November 1845)”. March 1846, Vol. 43.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Greene (3 ve 31 January)”. April 1865, Vol. 61.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Hamlin (25 June 1852)”. September 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Homes (5 February 1846)”. May 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Peabody (9 March 1846)”. August 1846, Vol. 42.

The Missionary Herald. “Letters from Mr. Temple and Mr. Adger (June 1836)”. December 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Letters from Rufus Anderson (Aintab, Syria, 27 Ekim 1855)”. February 1856, Vol. 42.

The Missionary Herald. “Letters from School Boys at Harpoot”. July 1878, Vol. 74.

The Missionary Herald. “Losses at Constantinople”. September 1902, Vol. 88.

The Missionary Herald. “Marash Theological Seminary”. October 1889, Vol. 85.

The Missionary Herald. “Marsovan and Its Out-Stations”. August 1885, Vol. 81.

The Missionary Herald. “Memorandum on Religious Liberty in Turkey”. February 1886, Vol. 82.

The Missionary Herald. “Miss Marchha A. King”. April 1896, Vol. 92.

The Missionary Herald. “Mission Property Destroyed at Harpoot”. January 1896, Vol. 92.

The Missionary Herald. “Mission Schools”. January 1880, Vol. 76.

The Missionary Herald. “Mission Schools”. May 1870, Vol. 66.

The Missionary Herald. “Mission to Constantinople”. January 1838, Vol. 34.

The Missionary Herald. “Mission to Western Turkey”. September 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Missionary Tour of Mr. Peabody”. May 1851, Vol. 47.

The Missionary Herald. “Missions of the Board”. November 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. “Monthly Summary, Eastern Turkey”. August 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. “Mr. Benjamin’s Tour in Asia Minor (27 April 1848)”. September 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Mr. Dunmore’s Journey to Erzurum”. November 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Mr. Dwight’s Visit to Nicomedia and Adabazar”. February 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Mr. Goodell’s Account of The Fire at Pera”. January 1832, Vol. 28.

The Missionary Herald. “Mr. Johnston’s Visit to Tokat”. July 1849, Vol. 45.

The Missionary Herald. “Mr. Peabody’s Tour to Diarbekir”. April 1850, Vol. 46.

The Missionary Herald. “Mr. Richardson’s Visit to Khanoos”. March 1856, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Mr. Van Lennep’s Visit to Baghchejuk”. February 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Mrs. Clara Hamlin Lee”. April 1902, Vol. 88.

The Missionary Herald. “New Recruits”. October 1902, Vol. 88.

The Missionary Herald. “Not All Fighting at Van”. June 1915, Vol. 111.

The Missionary Herald. “Nothorn Armenians: Station Report [1857]”. September 1857, Vol. 52.

The Missionary Herald. “Objects of the Mission to the Oriental Churches, and the Means of Prosecuting them”. January 1839, Vol. 35.

The Missionary Herald. “Ordoo-A Religious Quickening”. August 1888, Vol. 84.

The Missionary Herald. “Outlines of a Theological Institution”. January 1808, Vol. 3.

The Missionary Herald. “Palestine Mission”. April 1823, Vol. 19.

The Missionary Herald. “Palestine Mission”. March 1821, Vol. 17.

The Missionary Herald. “Persecution at Angora”. May 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Persecution of a Moslem Convert”. August 1874, Vol. 70.

The Missionary Herald. “Progress in Erzroom”. November 1882, Vol. 78.

The Missionary Herald. “Progress of Education in Greece”. February 1831, Vol. 27.

The Missionary Herald. “Progress of the Last Ten Years”. February 1868, Vol. 64.

The Missionary Herald. “Prosperous Churches”. April 1888, Vol. 84.

The Missionary Herald. “Protestant Ecclesiastical Organization in Turkey”. December 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. “Religious Inquiry and the Reform among the Armenians”. February 1836, Vol. 32.

The Missionary Herald. “Religious Interest at Smyrna”. April 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “Report of Harpoot Station 1869”. September 1870, Vol. 66.

The Missionary Herald. “Report of the Prudential Committe (1815)”. October 1816, Vol. 11.

The Missionary Herald. “Report of the Smyrna Station 1841”. July 1842, Vol. 38.

The Missionary Herald. “Report of the Station at Jarusalem for 1838”. November 1838, Vol. 34.

The Missionary Herald. “Resolution Adopted at a Missionary Conference (27 September 1837)”. April 1838, Vol. 34.

The Missionary Herald. “Revival at Marsovan”. September 1878, Vol. 74.

The Missionary Herald. “School of the Protestants at Marsovan”. October 1872, Vol. 68.

The Missionary Herald. “Sebt-Schools at Marsovan”. September 1875, Vol. 71.

The Missionary Herald. “Sketch of Harpoot Station”. April 1892, Vol. 88.

The Missionary Herald. “Sketch of Marash Station”. May 1894, Vol. 90.

The Missionary Herald. “Smyrna-The Greek Work”. April 1888, Vol. 82.

The Missionary Herald. “Some Out-Stations of Bitlis”. March 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “Something New for Sabbath School”. March 1869, Vol. 65.

The Missionary Herald. “Southern Armenians, Station Reports”. September 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Statement of Dr. Jewett”. March 1860, Vol. 56.

The Missionary Herald. “Station High School for Girls”. September 1878, Vol. 74.

The Missionary Herald. “Station Reports [1851]”. July 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Station Reports 1852”. July 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Station Reports 1853”. September 1853, Vol. 49.

The Missionary Herald. “Station Reports 1854”. April 1854, Vol. 50.

The Missionary Herald. “Station Reports 1857”. September 1857, Vol. 53.

The Missionary Herald. “Station Reports 1858”. September 1858, Vol. 54.

The Missionary Herald. “Station Reports 1861”. September 1861, Vol. 57.

The Missionary Herald. “Station Reports 1862”. July 1862, Vol. 58.

The Missionary Herald. “Station Reports 1863”. July 1863, Vol. 59.

The Missionary Herald. “Station Reports 1864”. June 1864, Vol. 60.

The Missionary Herald. “Station Reports 1865”. September 1865, Vol. 61.

The Missionary Herald. “Story of Bitlis Station”. September 1892, Vol. 88.

The Missionary Herald. “Survey of The Protestant Missionary Stations, Mediterranean”. June 1819, Vol. 15.

The Missionary Herald. “The Armenians”. August 1880, Vol. 76.

The Missionary Herald. “The Bardezag High School”. October 1901, Vol. 87.

The Missionary Herald. “The British Ambassador and the American Missionaries”. September 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “The Central Turkey College”. August 1875, Vol. 71.

The Missionary Herald. “The Central Turkey Girl’s College”. October 1885, Vol. 81.

The Missionary Herald. “The College at Harpoot”. November 1885, Vol. 8.

The Missionary Herald. “The College Kemal Closed”. August 1921, Vol. 117.

The Missionary Herald. “The Dardanelles”. January 1888, Vol. 84.

The Missionary Herald. “The Empire of the Sultan”. January 1881, Vol. 77.

The Missionary Herald. “The Erzroom Church”. November 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “The Female Boarding School”. December 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “The Girls’ Seminary”. June 1906, Vol. 102.

The Missionary Herald. “The Gospel for The Turks”. August 1886, Vol. 82.

The Missionary Herald. “The Home at Hadjin”. July 1887, Vol. 83.

The Missionary Herald. “The Home-Robert College”. August 1875, Vol. 71.

The Missionary Herald. “The Mardin Station Work”. August 1885, Vol. 80.

The Missionary Herald. “The Native Evangelical Society”. August 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “The Plan of a College to be Established in Ceylon”. May 1825, Vol. 21.

The Missionary Herald. “The Present Force”. September 1897, Vol. 93.

The Missionary Herald. “The Schools”. February 1902, Vol. 88.

The Missionary Herald. “The Strategic Import of Missions in the Levant”. June 1894, Vol. 90.

The Missionary Herald. “Theological Seminaries in the Foreign Field”. March 1883, Vol. 79.

The Missionary Herald. “Touring by Mrs. Allen of Harpoot”. May 1872, Vol. 68.

The Missionary Herald. “Translators of the Bible at Constantinople”. December 1867, Vol. 43.

The Missionary Herald. “Trebizond, Annual Report”. December 1848, Vol. 44.

The Missionary Herald. “Trebizond, Semi-Annual Report (1 January 1848-May 1848)”. Vol. 44.

The Missionary Herald. “Turkey”. November 1907, Vol. 103.

The Missionary Herald. “Turkish Missions Aid Society”. June 1855, Vol. 51.

The Missionary Herald. “Two Ordaining Councils”. August 1898, Vol. 94.

The Missionary Herald. “Visit of Mr. Simon to Marsovan”. February 1852, Vol. 48.

The Missionary Herald. “Visit to Kara Hissar (20 December 1871)”. July 1872, Vol. 68.

The Missionary Herald. “Work for Women in Turkey”. October 1872, Vol. 68.

The Missionary Herald. “Yesterday’s Work in a Village”. April 1895, Vol. 101.

The Missionary Herald. “Yozgat”. March 1889, Vol. 85.

Tracy, Charles C. “A Model Outstation”. **The Missionary Herald.** February, 1902, Vol. 88.

Tracy, Charles C. “Anatolia College”. **The Missionary Herald.** January 1889, Vol. 85.

Tracy, Charles C. “Educational Work at Marsovan”. **The Missionary Herald.** December 1900, Vol. 96.

Tracy, Charles C. “Encouragement in Anatolia College”. **The Missionary Herald.** April 1895, Vol. 111.

Tracy, Charles C. “Marsovan and Out-Stations”. **The Missionary Herald.** April 1887, Vol. 83.

Tracy, Charles C. “Marsovan News Notes”. **The Missionary Herald.** August 1879, Vol. 75.

Tracy, Charles C. “Marsovan, the Evangelical Work”. **The Missionary Herald.** March 1879, Vol. 75.

Tracy, Charles C. “Marsovan, The Evangelical Work”. **The Missionary Herald.** March 1879, Vol. 75.

Tracy, Charles C. “Reaching the Masses”. **The Missionary Herald.** August 1895, Vol. 91.

Tracy, Charles C. “Self-Help”. **The Missionary Herald.** January 1889, Vol. 85.

Tracy, Charles C. “The Evening of the Eclipse in Pontus (4 November 1873)”. **The Missionary Herald.** March 1873, Vol. 70.

Tracy, Charles C. “The Outlook for Christ in Asiatic Turkey”. **The Missionary Herald.** September 1906, Vol. 102.

Tracy, Charles C. “Turkey since the War”. **The Missionary Herald.** March 1879, Vol. 75.

Trowbridge, Tillman T. “Aintab Station-The College”. **The Missionary Herald.** August 1888, Vol. 84.

Trowbridge, Tillman T. "How it Strikes a New Comer". **The Missionary Herald**. April 1869, Vol. 65.

Trowbridge, Tillman T. "Letter to Theological Students". **The Missionary Herald**. April 1871, Vol. 67.

Trowbridge, Tillman T. "Ordination at Aintab (10 May 1869)". **The Missionary Herald**. August 1869, Vol. 65.

Trowbridge, Tillman T. "The Theological School at Marash". **The Missionary Herald**. June 1869, Vol. 65.

Van Duzee, C. O. "Erzroom Female Seminary". **The Missionary Herald**. January 1875, Vol. 71.

Van Duzee, C. O. "Interest in Female Education (12 March 1881)". **The Missionary Herald**. June 1881, Vol. 77.

Van Duzee, C. O. "Women's Prayer-Meeting at Heramik (June 1870)". **The Missionary Herald**. November 1870, Vol. 66.

Washburn, Fannie E. "Miss Ann Eliza Fritcher". **The Missionary Herald**. August 1896, Vol. 92.

West, Maria A. "Letter from Miss West to Christian Women at Home (28 January 1867)". **The Missionary Herald**. May 1867, Vol. 63.

West, Maria A. "Smyrna-the Call for Books". **The Missionary Herald**. April 1879, Vol. 75.

Wheeler, Crosby H. "Armenia College". **The Missionary Herald**. February 1882, Vol. 78.

Wheeler, Crosby H. "Armenia College". **The Missionary Herald**. March 1883, Vol. 79.

Wheeler, Crosby H. "Euphrates College, Harpoot, Turkey". **The Missionary Herald**. March 1888, Vol. 84.

Wheeler, Crosby H. "Euphrates College". **The Missionary Herald**. March 1887, Vol. 83.

Wheeler, Crosby H. "Harpoot Mission Premises II". **The Missionary Herald**. February 1868, Vol. 64.

Wheeler, Crosby H. "Harpoot Mission Premises". **The Missionary Herald**. October 1867, Vol. 63.

Wheeler, Crosby H. "Harpoot, The Seminaries". **The Missionary Herald**. February 1870, Vol. 66.

Wheeler, Crosby H. "Letter from Kohar". **The Missionary Herald**. November 1882, Vol. 78.

Wheeler, Crosby H. "Letter from Mr. Wheeler (21 November 1857)". **The Missionary Herald**. March 1858, Vol. 54.

Wheeler, Crosby H. "Progress in Turkey". **The Missionary Herald**. September 1876, Vol. 72.

Wheeler, Crosby H. "The College at Harpoot". **The Missionary Herald**. November 1885, Vol. 81.

White, George E. "A Hill Town in Turkey". **The Missionary Herald**. July 1906, Vol. 102.

White, George E. "An Ordination". **The Missionary Herald**. February 1904, Vol. 90.

White, George E. "Anatolia College". **The Missionary Herald**. January 1905, Vol. 101.

White, George E. "The Alumni of Anatolia College". **The Missionary Herald**. July 1897, Vol. 93.

White, Goerge E. "Anatolia College as the Year Opens". **The Missionary Herald**. February 1914, Vol. 110.

Williams, Kate Pond. "The Home at Constantinople". **The Missionary Herald**. June 1877, Vol. 73.

Williard, Emma H. "Crowded Schools". **The Missionary Herald**. December 1897, Vol. 93.

Wingate, H. K. "Survey of the Work in Cesarea". **The Missionary Herald**. August 1903, Vol. 89.

Wingate, Henry K. "The Boys' School in Talas". **The Missionary Herald**. February 1915, Vol. 111.

Wood, George W. "Changes at Constantinople". **The Missionary Herald**. January 1872, Vol. 68.

Wood, George W. "Robert College and 'The Home'". **The Missionary Herald**. October 1880, Vol. 76.

Wood, George W. "Special Difficulties at Constantinople". **The Missionary Herald**. June 1869, Vol. 65.

Wood, George W. "The 'Home' School at Constantinople (7 August 1874)". **The Missionary Herald**. October 1874, Vol. 70.

Wood, George W. "The 'Home' School at Constantinople". **The Missionary Herald**. May 1872, Vol. 68.

Wood, George W. "The Constantinople Home School (21 July 1873)". **The Missionary Herald**. October 1873, Vol. 69.

Wood, George W. "The Home". **The Missionary Herald**. January 1876, Vol. 72.

Wood, George W. "The Home-A Fire (29 May 1873)". **The Missionary Herald**. September 1873, Vol. 69.

Woodley, Edward C. "Tarsus, The City of St. Paul". **The Missionary Herald**. July 1914, Vol. 110.

Worcester, Samuel. "Meeting of the ABCFM". **The Missionary Herald**. October 1816, Vol. 12.

Life and Light Serisi

Barrows, J. C. "Work among the Villages". **Life and Light**. October 1880, Vol. 10.

Closson, Sarah A. "The Talas Boarding School". **Life and Light**. November 1880, Vol. 76.

Jenney, Kate M. "A Native Teacher (9 Aralık 1879)". **Life and Light**. June 1880, Vol. 10.

Life and Light. "Annual Meeting [1879]". January 1880, Vol. 10.

Life and Light. "Girls' Schools in Turkey, Number Four: Harpoot Female Seminary". October 1878, Vol. 8.

Life and Light. "Girls' Schools in Turkey, Number One: at Marsovan". March 1878, Vol. 8.

Life and Light. "Girls' Schools in Turkey, Number Two: Aintab Female Seminary". June 1878, Vol. 8.

Life and Light. "Incidents of a Tour". August 1878, Vol. 8.

Life and Light. "Letter from Miss Hamlin". July 1880, Vol. 10.

Life and Light. "Letter from Miss Pierce". January 1880, Vol. 10.

Life and Light. "Letter from Miss Spencer (25 January 1879, Adana)". March 1880, Vol. 10.

Life and Light. "Letter from Miss Spencer (25 September 1879)". March 1880, Vol. 10.

Life and Light. “Letter from Mrs. Pierce”. January 1880, Vol. 10.

Life and Light. “School-Girl Letters”. September 1880, Vol. 10.

Life and Light. “The Constantinople Home”. January 1878, Vol. 8.

Miss C. E. Bush. “Letter from Miss Bush”. **Life and Light.** September 1880, Vol. 10.

Miss Pierce. “Some Results in Aintab”. **Life and Light.** May 1880, Vol. 10.

Proctor, Myra A. “Reunion at the Aintab Female Seminary Twentieth Anniversary”. **Life and Light.** December 1880, Vol. 10.

Proctor, Myra A. “Reunion at the Aintab Female Seminary Twentieth Anniversary”. **Life and Light.** December 1880, Vol. 10.

A.B.C.F.M. Raporlari

Reports of The A.B.C.F.M. (1812). Boston 1912.

Reports of The A.B.C.F.M. (1841). Boston 1841.

Reports of The A.B.C.F.M. (1843). Boston 1843.

Reports of The A.B.C.F.M. (1844). Boston 1842.

Reports of The A.B.C.F.M. (1845). Boston 1845.

Reports of The A.B.C.F.M. (1846). Boston 1846.

Reports of The A.B.C.F.M. (1847). Boston 1847.

Reports of The A.B.C.F.M. (1856). Boston 1856.

Reports of The A.B.C.F.M. (1857). Boston 1857.

Reports of The A.B.C.F.M. (1858). Boston 1858.

Reports of The A.B.C.F.M. (1859). Boston 1859.

Reports of The A.B.C.F.M. (1860). Boston 1860.

Reports of The A.B.C.F.M. (1861). Boston 1861.

Reports of The A.B.C.F.M. (1862). Boston 1862.

Reports of The A.B.C.F.M. (1863). Boston 1863.

Reports of The A.B.C.F.M. (1864). Boston 1864.

Reports of The A.B.C.F.M. (1865). Boston 1865.

Reports of The A.B.C.F.M. (1866). Boston 1866.

Reports of The A.B.C.F.M. (1867). Boston 1867.

Reports of The A.B.C.F.M. (1868). Boston 1868.

Reports of The A.B.C.F.M. (1868). Boston 1896.

Reports of The A.B.C.F.M. (1869). Boston 1869.

Reports of The A.B.C.F.M. (1870). Boston 1870.

Reports of The A.B.C.F.M. (1871). Boston 1871.

Reports of The A.B.C.F.M. (1872). Boston 1872.

Reports of The A.B.C.F.M. (1873). Boston 1873.
Reports of The A.B.C.F.M. (1874). Boston 1874.
Reports of The A.B.C.F.M. (1875). Boston 1875.
Reports of The A.B.C.F.M. (1876). Boston 1876.
Reports of The A.B.C.F.M. (1877). Boston 1877.
Reports of The A.B.C.F.M. (1878). Boston 1878.
Reports of The A.B.C.F.M. (1879). Boston 1879.
Reports of The A.B.C.F.M. (1880). Boston 1880.
Reports of The A.B.C.F.M. (1881). Boston 1881.
Reports of The A.B.C.F.M. (1881). Boston 1881.
Reports of The A.B.C.F.M. (1882). Boston 1882.
Reports of The A.B.C.F.M. (1883). Boston 1883.
Reports of The A.B.C.F.M. (1884). Boston 1884.
Reports of The A.B.C.F.M. (1885). Boston 1885.
Reports of The A.B.C.F.M. (1886). Boston 1886.
Reports of The A.B.C.F.M. (1887). Boston 1887.
Reports of The A.B.C.F.M. (1888). Boston 1888.
Reports of The A.B.C.F.M. (1889). Boston 1889.
Reports of The A.B.C.F.M. (1890). Boston 1890.
Reports of The A.B.C.F.M. (1891). Boston 1891.
Reports of The A.B.C.F.M. (1892). Boston 1892.
Reports of The A.B.C.F.M. (1893). Boston 1893.
Reports of The A.B.C.F.M. (1895). Boston 1895.
Reports of The A.B.C.F.M. (1896). Boston 1896.
Reports of The A.B.C.F.M. (1897). Boston 1897.
Reports of The A.B.C.F.M. (1898). Boston 1898.
Reports of The A.B.C.F.M. (1899). Boston 1889.
Reports of The A.B.C.F.M. (1900). Boston 1900.
Reports of The A.B.C.F.M. (1901). Boston 1901.
Reports of The A.B.C.F.M. (1902). Boston 1902.
Reports of The A.B.C.F.M. (1903). Boston 1903.
Reports of The A.B.C.F.M. (1904). Boston 1904.
Reports of The A.B.C.F.M. (1905) Boston 1905.
Reports of The A.B.C.F.M. (1906). Boston 1906.
Reports of The A.B.C.F.M. (1907). Boston 1907.
Reports of The A.B.C.F.M. (1909). Boston 1909.
Reports of The A.B.C.F.M. (1910). Boston 1910.

Reports of The A.B.C.F.M. (1911). Boston 1911.

Reports of The A.B.C.F.M. (1911). Boston 1911.

Reports of The A.B.C.F.M. (1912). Boston 1912.

Reports of The A.B.C.F.M. (1913). Boston 1913.

Reports of The A.B.C.F.M. (1913). Boston 1913.

Reports of The A.B.C.F.M. (1914). Boston 1914.

Reports of The A.B.C.F.M. (1915). Boston 1915.

Reports of The A.B.C.F.M. (1916). Boston 1916.

Reports of The A.B.C.F.M. (1917-1918). Boston 1918.

Reports of The A.B.C.F.M. (1921). Boston 1922.

Reports of The A.B.C.F.M. (1922). Boston 1922.

Reports of The A.B.C.F.M. (1923). Boston 1923.

Reports of The A.B.C.F.M. (1924). Boston 1924.

Reports of The A.B.C.F.M. (1925). Boston 1925.

Reports of The A.B.C.F.M. (1926). Boston 1926.

Reports of The A.B.C.F.M. (1927). Boston 1927.

ACG, Reports for the Years 1911-1912. İstanbul 1912.

Anatolia College and Girls's Boarding School, Marsovan-Turkey, Report and Catalogue. 1902.

Annual Report of The Woman's Board of Missions (1885) "Foreign Work". Boston 1885.

Calender of The American College for Girls at Constantinople, 1908-1909. İstanbul 1909.

Report of The President of Central Turkey College (The Year Before the War). "Religious Work". Antep: College Press, No. 11, 1913-191.